НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЯСТРЕМСЬКА ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 811.161.2′28′373.611/.612].001.57

ДИСЕРТАЦІЯ

Лексико-семантичне моделювання українського діалектного простору

10.02.01 – українська мова

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Т. О. Ястремська

Науковий консультант –
Гриценко Павло Юхимович,
доктор філологічних наук,
професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Ястремська Т. О. Лексико-семантичне моделювання українського діалектного простору. Кваліфікаційна праця на умовах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. Інститут української мови НАН України. Київ, 2021.

Дисертація – комплексне дослідження, у якому репрезентовано моделювання лексико-семантичного простору мови, основою якого слугують структурно-семантичні системи, сформовані в межах бінарної опозиції *ВЕРХ* / *НИЗ*. Аналіз номінативних одиниць і семантичних особливостей компонентів цієї опозиції, зафіксованих у говорах української мови, дав підстави кваліфікувати їх як концепти, гносеологічні конструкти систематизації дійсності.

Уперше запропоновано моделювання лексико-дериваційних комплексів, співвідносних із бінарною опозицією концептів *ВЕРХ* / *НИЗ*, що передбачає аналіз семантичного наповнення концептів; акцентовано на типології, способах інтерпретації та варіюванні моделей у межах континууму; розширено об’єкт моделювання. Удосконалено методику та розроблено алгоритм дослідження концептів на прикладі діалектних явищ. Обґрунтовано важливість лексико-семантичного моделювання не тільки для аналізу словотвірних і семантичних процесів, а й для репрезентації когнітивного простору, результатом якого є моделювання діалектної картини світу.

Наголошено, що системний підхід до аналізу діалектних явищ зорієнтований, з одного боку, на дослідження формальних структурних особливостей номінативних одиниць (окреслення словотвірних моделей слів, формування словотвірних гнізд), а з іншого – на вивчення семантики (вияв тенденцій щодо семантичних змін, формування семантичних полів).

Акцентовано на важливості дослідження діалектного матеріалу, оскільки саме вивчення говорів допомагає відновити фрагменти мовної картини світу,

невербалізовані в літературній мові чи в давніх писемних пам'ятках. Представники різних етногруп упродовж років і десятиліть моделюють «власні» картини світу, спираючись на свій шлях пізнання, відтворюючи особливості довкілля, побут, звичаї засобами рідної мови, тобто говірки. Діалектні картини світу мешканців гір і долів, суходолу і примор'я мають, безперечно, свою специфіку, однак усі вони «вливаються» у загальнонаціональну картину світу, формуючи мовний образ України.

Системно представлено об'єкт вивчення на наддіалектному рівні, з'ясовано особливості репрезентації різних наріч української мови, виявлено просторове варіювання. Запропоновано використання «надпросторової» («наддіалектної») інваріантної моделі, а також «надчасової», щоби відтворити типологію семантичних і структурних змін.

Зазначено, що для окреслення семантики визначальною є точка відліку, місце перебування мовця, просторові параметри, які він усвідомлює.

Розкрито значення прийому моделювання для аналізу мовних одиниць, явищ, процесів. Обґрунтовано особливості застосування методу моделювання для вивчення мовних одиниць, виокремлено типи моделей за способами аналізу об'єктів (статичні, динамічні) та способами побудови моделі (аксіоматичні, конструктивні; індуктивні, дедуктивні), а також за видом об'єкта моделювання (прості, складні). Схарактеризовано найважливіші ознаки моделі – універсальність, наявність численних зразків і варіантів.

Окреслено поняття концепту та сформовано його дефініцію як узагальненого поняття, одиниці мисленнєвої діяльності людини, що зберігає й акумулює, постійно оновлює та модифікує інформацію про все, що її оточує, відтворює у свідомості різні фрагменти життя, вербалізовані засобами мови. Диференційовано поняття концептуальної і мовної картин світу, визначено місце концепту в них.

Відповідно до методик та ідейних засад вивчення концептів у працях Ю. С. Степанова, З. Д. Попової, Й. А. Стерніна, В. І. Карасика, М. В. Піменової, Л. А. Лисиченко, В. І. Кононенка, Т. П. Вільчинської і на підставі корпусу

діалектних вербалізаторів концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* змодельовано алгоритм аналізу, який передбачає формування номінативного та семантичного просторів концепту, що репрезентують його форму і зміст.

Представлено аналіз номінативного поля як системи мовних одиниць різних частин мови, об'єднаних на підставі семантичних і формальних (словотвірних, структурних) ознак. Ядро й периферію поля формують ключові слова *верх* / *низ*, їхні синоніми *гора* / *діл*, *під*; деривати слів *верх*, *гора* / *низ*, *діл*, *під*, укладені у словотвірні гнізда, словосполучення, до складу яких входять ключові слова, деривати, а також фраземи, порівняння, паремії. Багато народних фразем глибоко закорінені в часі, зафіксовані в давніх писемних пам'ятках. Структурно-семантичні одиниці проаналізовано на підставі корпусу номінативного поля концептів, укладеного за діалектними матеріалами (всього 1 198 інваріантних одиниць).

Зауважено, що деривати, які становлять значну частину всіх номінацій концепту, не лише демонструють моделі творення слів із власним семантичним наповненням, а й розкривають можливості для концептуальної інтерпретації дійсності, виявляють думки та ціннісні орієнтири діалектоносіїв. Усі номінативні одиниці (або їхні компоненти) входять до словотвірних гнізд (усього п'ять, які належать до ядра номінативного поля). Гніздовий словотвір уможливив виокремлення оказіональних лексико-семантичних і словотвірних варіантів, здебільшого не засвідчених у словниках як реєстрові слова.

Констатовано, що аналіз системи словотвору поза процесами моделювання неможливий. Подано розуміння словотвірної моделі як засобу класифікації та опису дериватів у науковій парадигмі, окреслено типи моделювання, обґрунтовано потребу застосування словотвірної моделі. Словотвірні зразки дають змогу виявити повторюваність структур, закономірності поєднання компонентів, що важливо в систематизації словотвірних явищ.

Зосереджено увагу на діахронійному аспекті формування словотвірного гнізда, яке дало можливість з'ясувати специфіку семантикотворення та мотивації лексем.

Актуалізовано проблему множинної мотивації діалектних слів – однієї з найдискусійніших у деривації.

Акцентовано на відмінностях номінативного й семантичного полів як різних лінгвальних об'єктів – формальної і значеннєвої сторін мовного знака. Номінативне поле, структуру якого компонують ядро та периферія, репрезентують відношення підпорядкування, коли обсяг одного поняття входить до обсягу іншого: ключові слова → деривати ключових слів → словосполучення, паремії, до складу яких входять ключові слова / деривати. Натомість семантичні поля, система яких формує семантичний простір, перебувають у відношенні супідрядності, координації. Семантичне поле формують суб- та мікрополя, поєднані відношеннями ієрархії, коли структурно простіша одиниця підпорядковується складнішій (мікрополе → субполе → поле).

Виокремлено п'ять субполів, що відображають різні фрагменти мовної картини світу: «Довкілля. Жива і нежива природа», «Людина. Соціум», «Матеріальна культура», «Духовна культура» й «Абстрактні категорії», у межах яких проаналізовано лексику різних частин мови у словотвірному та семантичному аспектах.

Наголошено на важливості когнітивного аспекту опису семантики мовних явищ, пов'язаних із концептуалізацією і мовною категоризацією світу, що виявляється у семантичній деривації. Схарактеризовано основні проблеми дослідження семантики дериватів, що передбачає аналіз семантичної структури базових слів, аналіз семантичної деривації, методи та шляхи розвитку значень.

Виявлено основні напрями семантичного розвитку й механізми семантичних змін, продемонстровано їх функціювання в діалектних текстах і комунікативних ситуаціях.

Діалектні слова класифіковано за двома типами: перший ґрунтується на ідеографічному принципі і є підставою для виокремлення семантичних полів, а другий – семантичний – передбачає виокремлення субкомплексів за базовою семантикою ключових слів (‘частина об’єкта’, ‘край, межа’, ‘поверхня’, ‘їзда верхи’). Поєднання цих двох принципів уможливило різноаспектний опис семантики, вияв унікальних диференційних ознак і моделей семантичної деривації.

Обґрунтовано значення семантичної деривації як процесу утворення нових лексичних значень за усталеними моделями; визначено основні аспекти семантичної деривації – семантичні зміни (метафора й метонімія) та їхні типи (розширення, звуження, зсув, поляризація семантики).

Засвідчено не тільки семантичні трансформації, а й активність уживання слів у конкретний історичний період і семантичну «історію» від найдавніших фіксацій до сучасних.

Наголошено на важливості кореляції форми і змісту спільнокореневих дериватів, що охоплює дериваційний, семантичний та мотиваційний аспекти аналізу. Ґрунтовне вивчення формальної і семантичної структур дериватів засвідчило, що семантика ключового слова – це основа формування семантики похідних, які або дублюють одне з його значень, або трансформують його відповідно до об’єкта номінації.

Простежено семантичну та словотвірну динаміку лексичних одиниць на підставі історичних джерел – пам’яток української мови й лексикографічних праць.

Порушено проблему частиномовного синкретизму на прикладі прислівників та прийменниково-іменникових конструкцій на зразок *нагорі́ – на горі́*, *дони́зу – до ни́зу*, що свідчить про складність і незакінченість процесу адвербіалізації.

Представлено комплексне дослідження лексичних одиниць різних частин мови, які вербалізують концепти *ВЕРХ* / *НИЗ*, у словотвірному та семантичному

аспектах, зокрема проаналізовано їх за ономасіологічною моделлю: від значення до слова.

Для систематизації й унаочнення семантичного матеріалу застосовано графічне відтворення за допомогою схем і таблиць – моделювання синопсису та семантичної мережі, графу.

Констатовано, що бінарна опозиція *ВЕРХ* / *НИЗ* як універсальна й базова виявляє тісні зв'язки з іншими концептуальними парами, зокрема зі *СВІЙ* / *ЧУЖИЙ*, *ЗОВНІШНІЙ* / *ВНУТРІШНІЙ*, *ЛИЦЕВИЙ* / *ЗВОРОТНИЙ*, *ПРАВИЙ* / *ЛІВИЙ*, *НЕБЕСНИЙ* / *ЗЕМНИЙ*, *РАЙСЬКИЙ* / *ПЕКЕЛЬНИЙ* та ін.

Виявлено вузьколокальні діалектні назви, значення яких незрозумілі для представників інших частин українського діалектного простору (інших етногруп), що увиразнює ексклюзивні риси картин світу мікросоціумів.

Зазначено, що досвід моделювання лексико-семантичного простору з уваги до його варіювання, зокрема із залученням семантики дериватів, якими вербалізовано концепти *ВЕРХ* і *НИЗ*, може бути поширений на інші концепти задля повного пізнання континууму.

Зроблено висновок, що саме лексико-семантичне моделювання дало змогу репрезентувати відношення діалектних явищ: від гносеологічної інваріантної наддіалектної моделі до онтологічного реального стану сучасних діалектів. Доведено доцільність застосування прийому моделювання для аналізу й формальної та семантичної структур слова (мікроодиниця) і діалектної картини світу (макроодиниця).

Ключові слова: моделювання, діалектний простір, говірка, концепт, *ВЕРХ* / *НИЗ*, словотвірне гніздо, деривація, семантичне поле, семантика, діалектна картина світу.

SUMMARY

Yastremska T. O. Lexical-semantic modelling of the Ukrainian dialectal space. – Manuscript.

Thesis for a scientific Degree of Doctor of Philology, Speciality 10.02.01 – Ukrainian language. Institute of the Ukrainian language of the NAS of Ukraine. Kyiv, 2021.

The thesis is an integrated study that represents the modelling of the lexical-semantic space of language, the basis of which is the structural-semantic systems formulated within the binary opposition *TOP* / *BOTTOM*. The analysis of the units and this opposition's semantic features that were documented in Ukrainian dialects provided grounds for qualification them as concepts, epistemological constructions of systematization of reality.

Lexical-semantic modelling of the dialectal phenomena, their typology, and methods of interpretation was suggested. Methodology and the algorithm of the research of the concepts on the dialectal material, as well as principles of the categorization of the linguistic worldview and highlighting of the semantic field, were improved. The importance of the lexical-semantic modelling not only for the analysis of the derivational and semantic processes but also for the representation of the cognitive space (the result of which is the modelling of the dialectical worldview) was justified.

Emphasized that a systematic approach to dialect phenomena analysis is focusing, on the one side, on the formal, structural features of units' research (outlining derivational words models, formulation derivational nests), on the other side, is focusing on semantic studies (semantic changes tendance revelation, formulation of semantic fields).

Accentuated on the importance of dialect material studying, since it is what helps to restore the fragments of linguistic worldview, non-verbalized in the literary language or the ancient writings of a culture. The members of different ethnic groups have been modelling their own linguistic worldviews for years and decades based on

their own way of cognition, representing environmental features, everyday life, traditions by using tools of their mother tongue, that is dialect. Dialect worldviews of inhabitants of mountains and valleys, land and the territories by seas, no doubts have their specification, however, all of them «inpour» into the nationwide worldview formulating a linguistic image of Ukraine.

The object of the sears was systematically presented on the supra-dialectal level, the features of the representation of different dialects of the Ukrainian language were found out and the spatial variation was outlined. The thesis offers «superspatial» invariant model, as well as a «timeless» model for the reproducing of the typology of semantic and structural changes.

Mentioned that a reference point, speaker's locations, spatial parameters are crucial for semantic outlining.

The importance of the modelling method for the language units, phenomena, and processes analysis was revalued. Substantiated the features of the modelling method application for language units studying were substantiated, the types of models due to methods of objects analysis (statical, dynamical) and the methods of models' creation (axiomatic, constructive; inductive, deductive), and due to the type of the object of modelling (simple, complex) were separated. The most important features of a model – versatility, presence of numerous samples and options were outlined.

The idea of the concept was outlined, and its definition as a generalized conception, a unit of human mental activity that saves and accumulates, constantly renews, and modifies the information about the surrounding world, reproduces different fragments of life in consciousness that are verbalized by language methods was formed. The idea of conceptual and linguistic worldviews defined the place of concept in these systems was differentiated.

Due to methods and ideological principles of concepts learning in researches of Y. S. Stepanov, Z. D. Popova, J. A. Sternin, V. I. Karasyk, M. V. Pimenova, L. A. Lysychenko, V. I. Kononenko, T. P. Vil'chyns'ka and on the basis of the corpora of dialect verbalizers of concepts *TOP* / *BOTTOM* the analyzing algorithm that

anticipates nominative and semantic concept space formulating that represents its form and content was modeled.

Represented the analysis of the nominative field as a language units' system of different parts of speech that are united on the basis of semantic and formal (derivative, structural) features. The core and periphery form the keywords *верх*/*низ*, their synonyms *гора* / *діл*, *під*; the words' derivatives *верх*, *гора* / *низ*, *діл*, *під*, complied in derivative nests, word collocations with keywords, derivatives, and also phrasemes, comparisons, paremias. A huge number of national paremias remain their connection with their roots and the time they were formed, also they are fixed in the ancient writings of a culture. Structural-semantic units were analyzed on the basis of the nominative field of the concepts that is concluded on dialectal materials (total 1198 invariant units).

Noticed that derivatives that are a significant part of all concept nominations not only demonstrate the models of word creation with their own semantic content but also reveal possibilities for conceptual reality interpretation, reveal the character of the dialect speakers' thoughts and values. All the nomination units (or their components) are a part of nominations nests (there are five that belong to the core of the nomination field). Clustered derivation lets separate occasional lexical-semantic and derivational word variants (which mostly are not certified as headwords in dictionaries).

Stated that the analysis of the derivative system beyond the modelling processes is impossible. Provided the perception of a derivative model as a method of derivatives classification and description in the scientific paradigm, outlined the types of modelling, justified the need for derivative model application. The derivative examples provide the possibility of revealing the repeatability of structures, the regularity of components combination, which is an important part of derivative phenomena systematization.

The thesis is also focused on the diachronic aspect of the derivational cluster's formation that lets us find out the specificity of the semantic creation and the

lexeme's motivation. One of the most controversial problems in the derivation, the problem of multiple motivation of the dialectal words is actualized.

The differentiation between nominative and semantic fields as different linguistic objects (formal and meaning side of the linguistic sign) was emphasized. The nominative field, the structure of which is combined with the core and periphery, is represented by relations of submissive (when the amount of one concept includes the amount of another one: key derivatives of the key words → phrases and paremias that include key words/derivatives. But semantic fields, which form semantic space, are in the relation of subcontracting and coordination. The semantic field is formed by subfields and microfields that are connected by the relations of hierarchy (when one more simple unit obeys the more complicated one (microfield → subfield → field).

Five subfields that reflect different fragments of the linguistic worldview were allocated: «Environment. Animate and inanimate nature», «Human. Society», «Material culture», «Spiritual culture», «Abstract categories». Within these subfields the lexicon of the different parts of language was analyzed in derivative and semantic aspects.

The cognitive aspect of the linguistic phenomena description connected with the conceptualization and linguistic categorization of the world (which manifests itself in semantic derivation) was emphasized. The main problems of the research of the derivative's semantics that foresee the analysis of the semantic structure of the basic words, analysis of the semantic derivation, and methods of the meanings' development were outlined.

The main directions of the semantic development and the mechanisms of the semantic changes were determined, their functioning in the dialectal texts and communicative situations was demonstrated.

Dialectal words were classified into two types. The first is based on the ideographic principle and is a reason for the separation of semantic fields. The second – semantic type – foresees the separation of the subcomplexes with the basic semantic of keywords («part of the object», «edge», «surface», «riding»). The

combination of these two principles lets us describe the semantic in a multifaceted way and outline the unique differential features and models of semantic derivation.

The value of the semantic derivation as the process of formation of new meanings using the established models was stated. The main aspects of the semantic derivation – the semantic changes (metaphor and metonymy) and their types (extension, narrowing, shifting, polarization of the semantic).

Not only semantic transformations but also the activity of the using of the words in the specific historical period and semantic «history» from the oldest fixations to the modern one was emphasized.

The importance of the correlation of form and content of the root derivatives that include derivational, semantic, and motivational aspects of analysis was underlined.

Extensive research of the formal and semantic structures of derivatives lets us outline that the semantic of the keyword is the base for the semantic formation of the derivatives which duplicate one of its meanings or transform it according to the object of a nomination.

The semantic and derivational dynamic of the lexical units was deduced based on the testimonials of historical sources – the historical sources and manuscripts of the Ukrainian language and lexicographic researches.

The problem of syncretism of parts of speech on the basis of adverbs and the preposition-noun constructions as (*на*)*горі*, (*до*)*гори* was updated (this is evidence of complexity and incompleteness of the adverbialization process).

The complex research of the lexical units of different parts of speech, which verbalized concepts *TOP* / *BOTTOM* in derivational and semantic aspects was presented, including the analysis using the onomasiological model: from the meaning to the word.

Graphic presentation (by using schemas and tables) of the semantic material – modelling of the synopsis and semantic net – was used for the systematization and illustrating of the semantic material.

Stated that the binary opposition *TOP* / *BOTTOM* as universal and basic is closely linked with other conceptual pairs, as *OUR* / *THEIR*, *INNER* / *OUTER*, *OBVERSE* / *REVERSE*, *RIGHT* / *LEFT*, *CELESTIAL* / *TERRESTRIAL*, *PARADISIACAL* / *HELLISH* etc.

Narrowly local dialect names, the meaning of which is unclear for the representatives of other parts of Ukrainian dialectal space (other ethnic groups) that express exclusive features of the worldview of microsocieties were outlined.

Noticed that the experience of modelling of lexical–semantic space considering its variety, (in particular with the attraction of semantics of the derivatives that verbalizes concepts *TOP* / *BOTTOM*) can be shared on other concepts for the full cognition of the continuum.

Concluded that exactly lexical-semantic modelling let us represent relations of the dialectal phenomena from epistemological invariant «supra-dialectal» model to the ontological real condition of modern dialects. Reasonability of using the method of modelling for the analysis and formal and semantic structures of the word (minimal unit) and dialectal worldviews (macrounit).

Keywords: modelling, dialectal space, dialect, concept, *TOP* / *BOTTOM*, derivational cluster, derivation, semantic field, semantics, dialectal worldview.

Список публікацій здобувача

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації

Монографія

1. Ястремська Т. Моделювання українського діалектного простору: концепти *ВЕРХ* / *НИЗ*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2021. 804 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).

Розділ у колективній монографії

2. Ястремська Т. Говірки української мови обабіч кордону. *Польсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення*: колективна монографія / відп. ред. І. Патер, упоряд.: О. Муравський, М. Романюк. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2019. С. 51–91.

Статті у фахових наукових виданнях України

3. Ястремська Т. Мотиваційний словник лексики пастухування гуцульського говору. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. Вип. 3, кн. 2. С. 178–183.
4. Ястремська Т. Явище мотивації та його відображення в лексикографії. *Українське мовознавство. До 100-річчя публікації* «*Словаря української мови*» *за редакцією Б. Грінченка*. Київ: Вид-во КНУ імені Тараса Шевченка, 2008. С. 265–267.
5. Хобзей Н., Ястремська Т. Діалектний словник: автор і читач. *Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства*. Вип. 12: *Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії* (*до 100-річчя від дня народження М. А. Грицака*). Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2008. С. 203–205 (авторська частка – 50 %).

6. Ястремська Т. Рефлексація сполук на зразок **trъt* у говірках південно-західного наріччя: *кров. Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць. Черкаси: Вид-во Черкаського нац. ун-ту ім. Б. Хмельницького, 2011. Вип. 12–13. С. 72–79.
7. Ястремська Т. *Чіє веремнє, того й погода*: метеонім *верем'я* в гуцульських говірках. *Вісник Прикарпатського університету*. *Серія: Філологія*. Івано-Франківськ: Вид-во ПНУ ім. В. Стефаника, 2012. Вип. XXXII–XXXIII. С. 297–302.
8. Ястремська Т. До проблеми членування говорів південно-західного наріччя. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. *Серія: Філологія.* Харків: Вид-во ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. № 1021. Вип. 66. С. 185–189.
9. Ястремська Т. Деривати з коренем *-верх-* у говорах південно-західного наріччя: семантичний аспект. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: зб. наук. праць / гол. ред. М. Є. Скиба; відп. за вип. М. М. Торчинський. Хмельницький: ФОП Бідюк Є. І., 2016. Вип. 10. Т. 3. С. 278–282.
10. Ястремська Т. Словотвірне гніздо з вершиною *-верх-* у говорах південно-західного наріччя: моделі деривації. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2016. Вип. 21. С. 192–197.
11. Ястремська Т. Словотвірне гніздо: проблема множинної мотивації. *Вісник Львівського університету: Серія філологічна* / відп. за вип. О. М. Костів. Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2017. Вип. 64, ч. 1. С. 119–129.
12. Ястремська Т. Прислівники місця в говорах української мови: статична локалізація. *Лінгвістика*: зб. наук. праць / гол. ред. К. Д. Глуховцева. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. № 1 (38). С. 70–84.
13. Ястремська Т. Діалектна мапа Львівщини. *Культура слова* / гол. ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2018. Вип. 89. С. 249–259.

14. Ястремська Т. Проблема частиномовного (не)розрізнення: прислівник чи конструкція «прийменник + іменник»? *Філологічний часопис* / гол. ред. О. Ю. Зелінська. Умань: ВПЦ «Візаві», 2019. № 1 (13). С. 165–175.
15. Ястремська Т. Картина світу і концепт: проблема (пере)осмислення. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. І. Соляр, упоряд. М. Романюк. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2020. Вип. 33. С. 394–410.

Статті в закордонних наукових виданнях

16. Ястремська Т. Особливості функціювання гуцульського говору: дієслово. *Rozprawy Slawistyczne.* Lublin: Wyd-wo UMCS, 2006. T. 20: Z dialektologii słowiańskiej. S. 96–105.
17. Ястремська Т. Лексика пастухування гуцульського говору у форматі мотиваційного словника. *Gwary dziś*. Poznań: Wyd-wo Naukowe UAM, 2007. T. IV. S. 123–131.
18. Ястремська Т. Збереження другого повноголосся в говірках південно-західного наріччя. *Teka Komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych* / pod. red. M. Borciuch, L. Frolak. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2012. T. VII. S. 64–72.
19. Ястремська Т. Номінація пастушої культури карпатського реґіону: паралелі та взаємовпливи. *Region karpacki : historia, język, kultura* / pod. red. W. Hojsak. Kraków: Koło Naukowe Ukrainistów Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013. S. 53–66.
20. Ястремська Т. Текст як джерело дослідження діалектної системи. *Badania dialektologiczne: Stan, perspektywy, metodologia* / pod. red. M. Raka, K. Sikory. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2014. S. 123–135.
21. Yastremska T. The lexeme *верх*: its phonetic and semantic features, and derivative resources in south-western dialects of Ukrainian. *LingVaria*. Kraków: Księgarnia Akademicka. Rok X (2015). № 1 (19). S. 221–239.

22. Ястремська Т. Деривати з коренем -*верх*-: українсько-польські паралелі. *Teka Komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych* / pod. red. L. Frolak. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2015. T. X. S. 105–114.
23. Ястремська Т. Динаміка словотвірного гнізда з вершиною -*верх*-. *Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht* / herausgegeben von O. Novikova, U. Schweier, P. Hilkes. München: Verlag readbox unipress Open Publishing LMU, 2017. P. 183–190, 794–802.
24. Ястремська Т. Динаміка семантичних змін у гуцульських говірках. *Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w w XXI wieku* / pod red. D. K. Rembiszewskiej. Warszawa: Wyd-wo IS PAN, 2017. S. 81–96.
25. Ястремська Т. Семантична опозиція *горі–долі* в говірках південно-західного наріччя української мови. *Gwary Dziś*. Poznań: Wyd-wo Naukowe UAM, 2017. Vol. 9. S. 159–174.
26. Ястремська Т. До проблеми кореляції формальної і семантичної структури дериватів із коренем -*верх*-. *Język w regionie – region w języku. II*. Poznań: Wyd-wo Naukowe UAM, 2017. S. 121–140.
27. Ястремська Т. Семантична опозиція «верх» – «низ»: прислівники в говорах української мови (епідигматичний аспект). *Gwary Dziś*. Poznań: Wyd-wo Naukowe UAM, 2018. Vol. 10. S. 59–78.
28. Ястремська Т. Локативні прислівники в говірках української мови: лексикографічне моделювання. *Prace filologiczne*. Warszawa: Wyd-wo UW, 2019. T. LXXIV. S. 67–78.
29. Ястремська Т. Семантична опозиція «верх» – «низ»: прислівники в говорах української мови (формально-структурний аспект). *Język w regionie – region w języku. III*. Poznań: Wyd-wo Naukowe UAM, 2019. S. 115–131.
30. Ястремська Т. Семантична опозиція «*ВЕРХ* / *НИЗ*» у діалектній картині світу українців. *Slavia Orientalis*. 2021. T. LXX. № 1. S. 187–211.

Статті в інших наукових виданнях

31. Хобзей Н., Ястремська Т. Система дієслова в гуцульських говірках. *Ювілейний збірник на честь 80-річчя від дня народження професора Петра Лизанця*. Ужгород: Патент, 2010. С. 586–600 (авторська частка – 50 %).
32. Ястремська Т. Діалектний простір Галичини: говірки української мови. *Українська мова в Галичині: історичний вимір* / відп. ред.: Я. Ісаєвич, М. Мозер, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. С. 55–106.
33. Ястремська Т. Лексема *верем'я* в часовому та просторовому вимірах. *Мовні обрії: Збірник пам'яті Левка Полюги* / відп. ред. О. Сімович. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. С. 213–229.
34. Ястремська Т. Система дериватів із коренем *-кров-*: історичний та діалектний виміри. *Писемні пам'ятки: від картотеки до словника* / відп. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. С. 90–102 (Серія «Історія мови»).
35. Ястремська Т. Діалектне підґрунтя «Біблійної історії» (початок XX ст.): фонетичний аспект. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст* / за ред. П. Гриценка; НАН України, Інститут української мови. Київ: КММ, 2014. С. 518–522.
36. Ястремська Т. Гунгаризми в гуцульських говірках. *Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність. Az ukrán-magyar nyelvikapcsolatok múltja és jelene*. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2014. С. 344–355.
37. Ястремська Т. Система дериватів із коренем *-верх-*: історичний та діалектний виміри. *Діалектологічні студії. 10: Традиції і новаторство* / відп. ред.: П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. С. 370–392.

38. Ястремська Т. Динаміка діалектних явищ у тексті. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* / відп. ред. П. Гриценко. Київ: Інститут української мови НАН України, 2015. С. 476–488.

39. Ястремська Т. «Біблійні історії» у контексті становлення української мови початку XX століття. *Értékek és kihívások. A 2015. március 26-28. között Beregszászon a Nyelvi és kulturális sokszínűség Kelet-Közép-Európában: érték és kihívások című konferencián elhangzott előadások anyagai. I. kötet: Nyelvtudomány* / szerk.: V. Gazdag, Z. Karmacsi, E. Tóth. Ungvár: Autdor-Shark, 2016. С. 71–77.

40. Ястремська Т. Межі діалектного простору: південно-західне наріччя. *У координатах мови: зб. наук. праць на пошану Професора Лідії Коць-Григорчук* / відп. за вип. О. М. Костів. Львів: ПАІС, 2016. С. 108–126.

41. Ястремська Т. Динаміка семантичної структури лексеми *верх* у говірках південно-західного наріччя. *Діалекти в синхронії та діахронії: Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекології* / відп. ред. П. Ю. Гриценко; НАН України, Інститут української мови. Київ: КММ, 2017. С. 502–514.

42. Ястремська Т. Епідигматичний діалектний словник: ідея, концепція, засади. *Діалектологічні студії. 11: Слово – словник – корпус* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. С. 273–301.

43. Ястремська Т. Система дериватів у контексті лексикографії. *IX Міжнародний конгрес україністів. мовознавство*: зб. наук. статей (До 100-річчя Національної академії наук України) / гол. ред. Г. Скрипник. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, 2018. С. 588–599.

44. Ястремська Т. До проблеми семантичного аналізу дериватів у говірках української мови. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2019. Т. CCLXXII: Праці Філологічної секції. С. 460–478.

45. Ястремська Т. Концепт «верх»: лексико-семантична інтерпретація в діалектному просторі. *Діалектологічні студії. 12: Діалект і пам'ятка* / відп. ред.: П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2019. С. 163–239.
46. Ястремська Т. Слово *горі*: лексикографічна інтерпретація. *Галактика Слова. Галині Макарівні Гнатюк* / відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ: Інститут української мови НАН України, 2020. С. 237–244.
47. Ястремська Т. Реалізація просторової семантики дериватів. *Діалектологічні студії. 13: Збірник пам'яті Наталі Хобзей* / відп. ред.: П. Гриценко, Т. Ястремська. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2020. С. 405–417.

Тези доповідей

48. Ястремська Т. «Третье измерение» диалектной лексики как системы. *II Международная научная конференция «Язык и культура»*: тезисы докладов. Москва: ИРЯ им. В. В. Виноградова, 2003. С. 153–154.
49. Ястремская Т. Словарь одного говора. *Славянская диалектная лексикография: материалы конференции* / отв. ред.: С. А. Мызников, О. Н. Крылова, И. В. Бакланова. Санкт-Петербург: Наука, 2011. С. 109–110.
50. Ястремська Т. «Біблійні історії» у контексті становлення української мови початку XX століття. *Мовне і культурне розмаїття у Східній та Центральній Європі: цінності та виклики. Міжнародна інтердисциплінарна конференція* (*Берегово, 26–28 березня 2015 року*): тези доповідей / за ред. В. Газдаг. Берегово: ЗУІ ім. Ф. Ракоці II, 2015. С. 128.
51. Ястремська Т. Динаміка семантичних змін у гуцульських говірках. *Streszenia referatów na międzynarodową konferencję naukową z cyklu «Dialektologia słowiańska» «Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w kontekście dziedzictwa narodowego i kulturowego»* (*Warszawa, 11–12 czerwca 2015 r.*) / opr. D. K. Rembiszewska. Warszawa: Wyd-wo IS PAN, 2015. S. 18.

Колективні словники

52. Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт. 1–4 вид. доповн., виправл. / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2009, 672 с.; Львів, 2012, 852 с.; Львів, 2015, 896 с.; Львів: Вид-во Старого Лева, 2019. 896 с. (Серія «Діалектологічна скриня») (авторська частка – 25 %).
53. Хобзей Н., Ястремська Т., Сімович О., Дидик-Меуш Г. Гуцульські світи. Лексикон. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. 688 с. (Серія «Діалектологічна скриня») (авторська частка – 25 %).
54. Гнатишак Ю., Сімович О., Хобзей Н., Ястремська Т. Слова з Болехова. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2017. 635 с. (Серія «Діалектологічна скриня») (авторська частка – 25 %).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ 25
ВСТУП 27

РОЗДІЛ 1. ЗАСАДИ МОДЕЛЮВАННЯ:
ВІД СЛОВА ДО ДІАЛЕКТНОЇ КАРТИНИ СВІТУ 35
1.1. Моделювання як шлях пізнання лексико-семантичного простору 35
1.1.1. Лінгвістична модель та її інтерпретації 38
1.1.2. Об’єкти моделювання 40
1.1.3. Модель і система 44
1.2. Картина світу як основа і результат категоризації 48
1.3. Концепт як гносеологічний конструкт 59
1.3.1. Типологія та структура концептів 72
1.3.2. Концепт – концептосфера – картина світу 75
1.3.3. Категоризація буття: теми, рубрики, коди 84
1.3.4. Універсальні концепти 90
1.3.5. Категорія простору 98
1.4. *Верх* / *низ* як бінарна опозиція концептів 103
1.4.1. Концепт vs антиконцепт 105
1.4.2. Форма і зміст концепту 111
1.4.3. Алгоритм аналізу 112
1.5. Методологічне підґрунтя дослідження 117
Висновки до розділу 1 131

Розділ 2. НОМІНАТИВНИЙ ПРОСТІР КОНЦЕПТУ 134
2.1. Номінативне поле: ядро й периферія 134
2.2. Словотвірне гніздо як осердя номінативного простору 138
2.2.1. Гнізда з вершинами *верх*, *гора*; *низ*, *діл*, *під* як об’єкт аналізу 143
2.2.2. Формування словотвірного гнізда: діахронійний аспект 144

2.3. Словотвірна модель 147
2.4. Діалектні особливості дериватів 151
2.5. Деривація та мотивація. Множинна мотивація 174
Висновки до розділу 2 178

Розділ 3. СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР КОНЦЕПТУ 181
3.1. Семантичне поле 182
3.1.1. Семантичні поля концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* 190
3.1.2. Виміри семантичного простору 192
3.2. Семантична структура слова: репрезентація та моделювання 198
3.2.1. Семантичні субкомплекси і домінанти 203
3.2.2. Синопсис і семантична мережа 204
3.3. Внутрішня форма слова 207
3.4. Семантична деривація: типи змін 213
3.4.1. Метафора 224
3.4.1. Метонімія 226
3.5. Базові слова *верх*, *гора*, *низ*, *діл*, *під* і деривати:
семантична характеристика 228
3.5.1. Семантичні домінанти і «базові» значення 229
3.5.2. Кореляція формальної і семантичної структур дериватів 249
3.6. Семантика та граматика. Проблема частиномовного синкретизму 251
Висновки до розділу 3 261

Розділ 4. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
КОНЦЕПТІВ *ВЕРХ* / *НИЗ* 264
4.1. СП «Довкілля. Жива і нежива природа» 265
4.1.1. ССП «Рельєф» 266
4.1.2. ССП «Рослини» 321
4.1.3. ССП «Тварини» 326
4.2. СП «Людина. Соціум» 328

4.2.1. ССП «Зовнішність» ... 328
4.2.2. ССП «Характер. Моделі поведінки» ... 332
4.2.3. ССП «Соціальна ієрархія» ... 335
4.3. СП «Матеріальна культура» ... 339
4.3.1. ССП «Будівля» ... 340
4.3.2. ССП «Одяг і взуття» ... 348
4.3.3. ССП «Тканина. Текстиль» ... 353
4.3.4. ССП «Їжа» ... 356
4.3.5. ССП «Посуд» ... 358
4.3.6. ССП «Сінозаготівля» ... 361
4.3.7. ССП «Знаряддя. Приладдя» ... 363
4.4. СП «Духовна культура» ... 368
4.4.1. ССП «Божа обитель – земля – пекло» ... 368
4.5. СП «Абстрактні категорії» ... 372
4.5.1. ССП «Дія. Спосіб дії» ... 372
4.5.2. ССП «Кількість і міра» ... 376
Висновки до розділу 4 ... 389

ВИСНОВКИ ... 394
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ... 400
Умовні скорочення джерел ілюстративного матеріалу ... 474
Перелік населених пунктів та регіонів ... 497

ДОДАТКИ ... 535
Додаток А. Таблиці ... 535
Додаток Б. Схеми ... 583
Додаток В. Індекс аналізованих назв ... 590

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

б.л. – без зазначення локації

б.н.п. – більшість населених пунктів

воєв. – воєводство

губ. – губернія

діал. – діалектне

заст. – застаріле

літ. – літературне

окр. – округ

пов. – повіт

тс – те саме (значення)

Терміни

КС – картина світу

ЛСВ – лексико-семантичний варіант

ПІК – прийменниково-іменникова конструкція

СГ – словотвірне гніздо

СД – ступінь деривації

СМП – семантичне мікрополе

СО – семантична ознака

СП – семантичне поле

ССК – семантичний субкомплекс

ССП – семантичне субполе

ССС – семантична структура слова

ФО – фразеологічна одиниця

Відмінки

Acc – знахідний відмінок

Abl – орудний відмінок

Dat – давальний відмінок

Gen – родовий відмінок

Loc – місцевий відмінок

Словотвірні категорії

Abs – абстрактні назви

Act – назви дій

Ag – назви осіб

An – назви тварин

Atr – назви носія ознаки

Loc – назви місць

Obj – назви предметів

Res – назви результату дії

Частини мови

adj – прикметник

adv – прислівник

n – іменник

preap – прийменник

v – дієслово

Лінгвістичні ремарки

coll – збірне

comb – словосполучення

comp – композит

dem – демінутив

ES – енантіосемія

fig – образне значення

GC – вищий ступінь порівняння

GS – найвищий ступінь порівняння

perf – доконаний вид

pl – множина; множинна назва

sg – однина

top – топонім

рос. – російська

рум. – румунська

слн. – словенська

слц. – словацька

срб. – сербська

ст. – старо...

уг. – угорська

укр. – українська

чес. – чеська

Мови, наріччя

болг. – болгарська

іє. – індоєвропейські

пд.-зх. – південно-західне (наріччя)

пд.-сх. – південно-східне (наріччя)

пн. – північне (наріччя)

пол. – польська

псл. – праслов’янська

Позначення

◄ – південно-західне наріччя

►– південно-східне наріччя

▲– північне наріччя

■ – загальномовне

i – історичні матеріали

♦ – фразеологічні одиниці, сталі словосполучення, паремії

ВСТУП

Засобами мови людина репрезентує та водночас вербалізує світ, відображаючи не тільки об'єктивну реальність, а й дійсність, яка існує у свідомості.

Літературна мова й діалекти неоднаково віддзеркалюють пізнаний людиною світ: діалектне мовлення як симбіоз мови й культури розкриває інші – невідомі літературній мові – аспекти людського світобачення, пояснює унікальні явища матеріальної та духовної культури, традиції й особливості світосприйняття.

Моделювання як прийом лінгвістичного аналізу, вийшовши за межі фонології та граматики й охопивши лексичну семантику, усталився в сучасному мовознавстві як метод, що передбачає систематизацію мовних явищ, уможливлює перехід від пізнання гносеологічної пропозиції, абстрактної моделі до реального буття в його варіантності.

Уперше в українському мовознавстві процеси формування і функціювання лексико-семантичної системи діалектної мови крізь призму моделювання дослідив П. Ю. Гриценко у монографії «Моделювання системи діалектної лексики» [Гриценко 1984а], наголошуючи, що моделювання дає змогу розкрити закономірності формування мовного континууму, виявити інтегральні та диференційні риси ареальних опозитів, а також «більш точно описати однорідний матеріал різних говірок у зіставному аспекті, виявити ступінь диференціації / інтеграції досліджуваних діалектних систем» [там само: 190–191].

Для вивчення й інтерпретації мовних явищ моделювання як один з основних методів пізнання набуло розвитку у студіях Е. Ф. Скороходька, В. С. Перебийніс, Ю. В. Кравцової (теоретичні засади), П. Ю. Гриценка, М. І. Толстого, С. М. Толстої, Є. Бартмінського, Л. В. Струганець, О. В. Деменчука, Л. О. Кудрявцевої (лексико-семантичне моделювання), Є. А. Карпіловської, В. В. Ґрещука, М. П. Лесюка, Л. П. Кислюк (словотвірне), Н. Ф. Клименко, Л. В. Рябець (морфологічне), Л. Е. Калнинь, А. М. Залеського,

Г. І. Мартинової, К. Д. Глуховцевої, Л. Д. Фроляк (фонологічне), С. В. Голуба, Г. І. Мартинової (моделювання діалектного тексту). Використання формально-логічних та математичних методів забезпечує системність і чіткість представлення мовного матеріалу. Моделювання семантики, окреслення лексико-семантичних моделей, на відміну від моделювання інших рівнів, є найскладнішим: воно потребує широкого емпіричного матеріалу та докладного опису семантичних структур мовних одиниць.

У лінгвістиці моделі здебільшого використовують із різною метою, зокрема для типології та аналізу структур явищ різних рівнів, що забезпечує виявлення зв'язків між мовними одиницями.

Головна ідея дослідження – моделювання лексико-семантичного простору мови, основою якого слугують структурно-семантичні системи, сформовані в межах бінарної опозиції *ВЕРХ* / *НИЗ*. Аналіз номінативних одиниць та семантичних особливостей компонентів цієї опозиції, зафіксованих у говорах української мови, дав підстави кваліфікувати їх як концепти, гносеологічні конструкти систематизації дійсності.

Опозиція концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* неодноразово була об'єктом зацікавлення лінгвістів (В. В. Іванов, В. М. Топоров, Ю. М. Лотман, Т. В. Цив'ян, М. І. Толстой, Л. М. Виноградова, О. П. Левченко, Р. Ґжегорчикова та ін.), однак уперше зроблено спробу дослідити її в парадигмі лексико-семантичного моделювання.

Актуальність дисертації зумовлена відсутністю наукових студій із моделювання українського діалектного континууму на підставі лексико-семантичних особливостей концептів, що репрезентують фрагмент діалектної картини світу в межах опозиції концептів *ВЕРХ* / *НИЗ*.

Дослідження важливе також з огляду на те, що моделювання як метод і результат-модель пізнавальної діяльності, що сприяє упорядкуванню та систематизації мовних одиниць, потребує поглиблення щодо вивчення об'єктів, адаптації наявного досвіду для аналізу словотвірного й лексико-семантичного

мовних рівнів, найширшого охоплення діалектного матеріалу, який віддзеркалює мовний досвід діалектоносіїв.

Запропонований системний підхід до аналізу діалектних явищ зорієнтований, з одного боку, на дослідження формальних, структурних особливостей номінативних одиниць (окреслення словотвірних моделей слів, формування словотвірних гнізд), а з іншого – на вивчення семантики (вияв тенденцій щодо семантичних змін, формування семантичних полів). Досвід моделювання лексико-семантичного простору з уваги до його варіювання, зокрема із залученням семантики дериватів, якими вербалізовано концепти *ВЕРХ* і *НИЗ*, може бути поширений на інші концепти задля повного пізнання континууму.

Зв'язок роботи з науковими програмами, **планами**, **темами**. Проблематика дослідження пов'язана з науково-дослідними темами Інституту української мови НАН України «Сучасні українські діалекти: дескриптивний та лексикографічний аспекти вивчення» (номер державної реєстрації 0107U00093), «Українські діалекти в синхронії та діахронії» (0120U000186).

Мета дисертації – поглибити й удосконалити прийом моделювання лексико-семантичного рівня українських діалектів; дослідити кореляцію між семантичними полями словотвірних гнізд, співвідносних із базовими концептами, і діалектною картиною світу.

Реалізація мети передбачає виконання низки **завдань**:

– запропонувати оновлену методику лексико-семантичного моделювання українського діалектного простору на підставі аналізу концептів;
– розробити алгоритм аналізу концептів, що передбачає моделювання номінативного й семантичного полів концепту;
– за діалектними джерелами укласти корпус базових лексичних одиниць номінативного поля концептів – *верх*, *гора*; *низ*, *діл*, *під* та їхніх дериватів;
– змоделювати семантичні поля (субполя, мікрополя) та зони семантичних субкомплексів на підставі семантики непохідних діалектних слів та дериватів;

– проаналізувати лексику різних частин мови у словотвірному й семантичному аспектах; виділити моделі структурно-семантичних відношень;
– виявити особливості семантичного розвитку лексичних одиниць, зважаючи на їх функціювання в діалектних текстах й різноманітних комунікативних ситуаціях;
– простежити семантичну та словотвірну динаміку лексичних одиниць, спираючись на свідчення пам'яток української мови й лексикографічних праць;
– змоделювати фрагмент діалектної картини світу українців на прикладі опозиції концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* та описати особливості діалектного світосприйняття.

Умовою досягнення поставленої мети є аналіз матеріалу у просторовій та часовій проєкціях, виявлення функціювання номінативних одиниць в усіх наріччях українського діалектного континууму та в різні історичні періоди. Часові межі студії охоплюють матеріали XIX – початку XXI ст., а для формування повної картини використано історичні тексти XI–XVIII ст.

Об'єкт дослідження – вербальні засоби, співвідносні з концептами *ВЕРХ* / *НИЗ*, їхня структура й семантика, репрезентовані у форматі моделей та їх реалізації в діалектах.

Предмет дослідження – семантичні і структурні особливості базових слів *верх*, *гора*; *низ*, *діл*, *під* та їхніх дериватів і типи моделювання в лексико-семантичній системі говорів.

Джерельною базою дослідження слугували діалектні матеріали, на підставі яких сформовано корпус аналізованих назв, а саме: записи говіркового мовлення 1998–2016 рр., діалектні словники, тексти, лінгвістичні атласи, лексикографічні картотеки та дескриптивні діалектологічні праці, загальномовні словники Є. Желехівського, П. Білецького-Носенка, Б. Грінченка, Д. Яворницького та ін. Для простеження динаміки мовних явищ

використано історичні праці: пам’ятки з різних історичних періодів, словники та картотеки.

Невибіркове представлення контекстів дало змогу з’ясувати реальне уявлення діалектоносіїв про «верх» та «низ», що ґрунтується на функціюванні лінгвальних одиниць у діалектному мовленні. Опрацьовані численні діалектні тексти містять інформацію не тільки про семантику і сполучуваність слів, а й про світогляд діалектоносіїв, їхні знання про світ, ставлення до життя тощо. Зазначено, що дослідник не може бути впевненим у вичерпному представленні матеріалу; це залежить від наявності та доступності джерел мовної інформації та повноти її фіксації у джерелах.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є різні аспекти моделювання відповідно до об’єкта вивчення, зокрема, моделювання мовної картини світу, концепту, семантичного й номінативного полів концепту, словотвірної та семантичної структури слова. Для докладного аналізу і презентації мовного матеріалу використано описовий метод; для зіставлення зафіксованих лексичних одиниць із даними українських пам’яток – порівняльно-історичний метод; для реконструкції семантики слів та з’ясування мотивації – методику діахронної реконструкції. Метод словотвірного аналізу застосовано для з’ясування структурних, словотвірних особливостей діалектних слів. Поширення та варіантність номінацій в українському континуумі виявлено за допомогою ареалогічного методу. Для окреслення семантики одиниць використано текстологічний (контекстуальний) аналіз, а для опису й узагальнення – метод семантичного аналізу та моделювання, для унаочнення й систематизації – метод графічного моделювання (синопсис і граф), для з’ясування активності словотвірних моделей та співвідношення назв за різними параметрами – метод кількісних підрахунків. Емпіричний матеріал структуровано на підставі методів системного аналізу та моделювання.

Наукова новизна роботи – в авторських прийомах лексико-семантичного моделювання українського діалектного простору: запропоновано моделювання лексико-дериваційних комплексів, співвідносних із бінарною

опозицією концептів *ВЕРХ* / *НИЗ*, що передбачає аналіз семантичного наповнення концептів; акцентовано на типології, способах інтерпретації та варіюванні моделей у межах континууму; розширено об’єкт моделювання; удосконалено методику та розроблено алгоритм дослідження концептів на прикладі діалектних явищ. Подальшого розвитку набули принципи категоризації мовної картини світу та виокремлення семантичних полів.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні теорії та методології дослідження системи лексико-семантичного діалектного простору, орієнтованих на вивчення структурно-семантичних особливостей компонентів, у визначенні місця концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* у діалектній картині світу українців, у розвиткові прийомів дослідження діалектної семантики та деривації. Моделювання лексико-семантичного простору як метод дослідження та його результат можна застосувати для аналізу інших об’єктів (концептів), а також для зіставних студій – для дослідження типології слов’янських мов, типології концептів та ін.

Практичне значення. Теоретичні узагальнення дисертації актуальні для створення праць з української діалектології, семасіології та словотвору, для застосування в лінгводидактиці, зокрема для викладання курсів «Українська діалектологія», «Українська мова», «Семасіологія», «Когнітивна лінгвістика», розроблення спецкурсів і спецсемінарів із діалектології, укладання словників українських говорів (мотиваційного, словотвірного, семантичного). Запропоновані семантичні дефініції можуть бути використані для лексикографічних тлумачень у різного типу словниках. Дослідження базується на формулюванні й подальшому обґрунтуванні ідеї щодо аналізу семантики одноструктурних дериватів на діалектному матеріалі.

Особистий внесок здобувача. У дисертації реалізовано розроблену авторську методику лексико-семантичного моделювання: сформовано корпус назв, розширено емпіричну діалектну базу, описано та систематизовано матеріали, удосконалено методику вивчення концептів і сформульовано основні теоретичні положення. Результати дослідження викладено в

індивідуальній монографії та статтях, опублікованих у наукових виданнях. У працях, виконаних у співавторстві, дисертантці належить рівноцінна авторська частка щодо формулювання концепції та основного викладу матеріалу.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення й одержані результати викладено в доповідях на *міжнародних* і *всеукраїнських наукових, науково-практичних конференціях, симпозіумах, пленумах, читаннях, круглих столах*: «Актуальні проблеми етнолінгвістики» (м. Житомир, 2006), «Мовне “табу” та евфемізація у слов’янських діалектах» (м. Люблін, 2006), «Діалектне суміжжя як об’єкт діалектологічних досліджень» (м. Умань, 2007), «Галичина – простір, люди, мови» (м. Львів, 2008), «Говори південно-західного наріччя у слов’янському контексті» (м. Львів, 2008), «Українська діалектна лексика як об’єкт словникарства та лінгвогеографії (до 100-річчя від дня народження М. А. Грицака)» (м. Ужгород, 2008), «Запозичення й інтерференція в діалектах» (м. Львів, 2009), «Гуцульський діалект: минуле і сучасність» (м. Коломия – Івано-Франківськ, 2010), «Актуальні проблеми української діалектології та історії мови» (м. Черкаси, 2010), Тимченківські наукові читання. 2–3 (м. Львів, 2010, 2013), «Język ukraiński poza granicami Ukrainy» (м. Люблін, 2011), «Region Karpatski: historia, język, kultura» (м. Ґорліце, 2012), «Традиції та новаторство в сучасних діалектологічних студіях» (м. Львів, 2012), «Угорсько-українські міжмовні контакти: минуле і сучасність» (м. Берегове, 2012), Засідання Мовознавчої комісії НТШ (м. Львів, 2012–2018), «Gwara i tekst» (м. Краків, 2013), «Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов’янський контекст» (м. Київ, 2014), Наукові читання імені академіка Я. Д. Ісаєвича (м. Львів, 2014, 2018), «Мовне і культурне розмаїття у Східній та Центральній Європі: цінності та виклики» (м. Берегово, 2015), «Діалект і пам’ятка» (м. Львів, 2015), «Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w kontekście dziedzictwa narodowego i kulturowego» (м. Варшава, 2015), «Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекології. До 30-річчя Чорнобильської трагедії» (м. Київ, 2016), «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (м. Львів – Люблін, 2016), «Język w regionie –

region w języku. 2–4» (м. Познань, 2016, 2018, 2020 (Microsoft Teams)), «Ареалогія й ономастика» (м. Ужгород, 2016), «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (м. Мюнхен, 2016), «Іван Ковалик та українське мовознавство: історія, школи, проблеми, присвячена 110-й річниці від дня народження професора Івана Ковалика» (м. Львів, 2017), «Книжки про слова. Історична та діалектна лексикографія» (м. Львів, 2017), «Діалектологія у структурі лінгвістичних знань» (м. Київ, 2018), IX Міжнародний конгрес україністів (м. Київ, 2018), «Українська філологія: школи, постаті, проблеми» (до 170-річчя заснування кафедри української словесності у Львівському університеті) (м. Львів, 2018), «Слов'янські діалекти в синхронії і діахронії» (м. Київ, 2019), «Діалектний часопростір. Світлої пам'яті Наталі Хобзей» (м. Львів, 2019), «Діалект: статус, евристичний потенціал, прагматика» (м. Київ, 2020 (ZOOM)).

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображено в 54 наукових працях, серед яких: індивідуальна монографія «Моделювання українського діалектного простору: концепти *ВЕРХ* / *НИЗ*» (Львів, 2021. 804 с.); три колективні словники, один розділ у колективній монографії, 13 статей, опублікованих у виданнях, визначених ДАКом України як фахові, 15 – у закордонних виданнях. Додатково відображають наукові результати дисертації 17 статей, 4 тези доповідей.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (776 позицій), переліку джерел (261 позиція), умовних скорочень, переліку населених пунктів та додатків: Додаток А. Таблиці (41 таблиця); Додаток Б. Схеми (10 схем); Додаток В. Індекс аналізованих назв (1198 інваріантних одиниць). Загальний обсяг праці становить 610 с., обсяг основного тексту – 399 с.

РОЗДІЛ 1
ЗАСАДИ МОДЕЛЮВАННЯ:
ВІД СЛОВА ДО ДІАЛЕКТНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

1.1. Моделювання як шлях пізнання лексико-семантичного простору

Пізнаючи світ, людина намагається його упорядкувати, систематизувати, створити його модель відповідно до набутих знань і досвіду. Світобачення діалектоносіїв, укладене в гносеологічну модель, вербалізуючись, «оживає», «наповнює» її та наближає до онтологічної картини, відтворюючи реальне буття.

Залежно від архітектоніки об’єктом дослідження може слугувати і семантична структура слова, і лексико-семантична група, і модель світу, адже моделювання – процес конструювання реального або уявного об’єкта для пізнання світу, який забезпечує вимоги зіставності й системності [пор.: Гриценко 1984а: 11–12]. І що складніший та багатогранніший об’єкт дослідження, то більшою є потреба у створенні моделі, яка, на перший погляд, спрощує дійсність, а відтак – її систематизує, скеровуючи процес пізнання від простого до щоразу складнішого.

Моделювання дає змогу на підставі розробленої моделі дослідити структуру реального об’єкта. Це водночас і метод, і засіб, і результат пізнавальної діяльності. Це, з одного боку, ключ до розуміння, а з іншого – правило упорядкування та систематизації мовних явищ, яке уможливлює перехід від гносеологічних пропозиції, від абстрактної моделі до реальної, яку формують знання та досвід людини.

«Пізнання не тільки починається із простору, зазвичай воно ним і завершується» [Гак 1998: 670]. Для дослідника результатом виконаного завдання є його графічне відтворення (схема, таблиця). Саме тому моделювання порівнюють із простором – «ця фінальність використання просторових уявлень в актах пізнання свідчить про їхню первинність: тут збігається ідея межі й початку» [там само].

Для аналізу й інтерпретації мовних явищ моделювання як «один з основних методів пізнання предметів, систем, явищ і процесів об’єктивної дійсності» [Перебийніс_УМ: 368] набуває дедалі більшої популярності, адже використання формально-логічних та математичних методів забезпечує системність і чіткість щодо подачі матеріалу (історіографію з лінгвістичного моделювання див.: [Кравцова 2014: 181–182]).

П. Ю. Гриценко запропонував аналізувати процеси формування і функціювання лексико-семантичної системи діалектної мови за допомогою моделювання; це дало змогу не тільки продемонструвати закономірності формування мовного континууму, а й виявити інтегральні та диференційні риси ареальних опозитів [Гриценко 1984а].

Для розуміння процесу моделювання важливим є поняття м о д е л і, зокрема моделі лінгвістичної, яку, за Є. А. Карпіловською, визначено як «конструкцію, структуру, формально-логічну побудову, що служить аналогом реального об’єкта (= натурного об’єкта, оригіналу, прототипу, прообразу)» [Карпіловська 2006: 33; пор. також: Пиотровский 1966: 15; Апресян 1966: 78–86; Ревзин 1967: 25–26; Лыков 1999: 22; Падучева 2004: 15; Перебийніс_УМ: 368; Булыгина, Крылов_ЛЭС; Кравцова 2014: 183]. Саме модель допомагає упорядкувати, систематизувати та класифікувати матеріал.

Р. Г. Піотровський, автор теорії лінгвістичного автомата як універсальної комп’ютерної моделі обробки текстової інформації та один з основоположників моделювання як методу лінгвістики, не тільки обґрунтовує доцільність застосування методу моделей у лінгвістиці, пропонує власне розуміння моделі, наводить особливості та умови її використання, а й на прикладі фонетико-фонологічної системи демонструє застосування цього методу [Пиотровский 1966: 16–18; 23–68].

Виникнення та розвиток структурних методів дослідження мови, проблема парадигматизації семантики та кореляції формальних і семантичних критеріїв для виділення одиниць семантичного рівня мови було об’єктом зацікавлення Ф. О. Нікітіної [Никитина 1973; 1976].

Проблеми створення лінгвістичної моделі, а також окреслення вимог щодо її побудови та типів детально опрацювала Є. А. Карпіловська [Карпіловська 2006: 20–33], яка активно використовує моделювання для аналізу мовних явищ, зокрема, комбінування класів морфем, морфемної структури слів [Клименко, Карпіловська 1991; 1998; Карпіловська 1992; САМ], організації гнізд слів із коренями-омографами та формальними варіантами [Карпіловська 2002] та ін.

Із-поміж особливостей застосування методу моделювання вчені зазвичай виокремлюють найважливіші такі [детально див.: Пиотровский 1966: 16–18; Ревзин 1967: 23–25; Карпіловська 2006: 21]:

– моделювання – одна з форм пізнання, особливий засіб відображення світу;
– модель – це аналог (але не копія!) досліджуваного об’єкта;
– модель не претендує на повний опис реальної дійсності, а виокремлює певні властивості «оригіналу»;
– моделювання як метод є посередником між теорією і практикою;
– моделювання передбачає спрощення (прості моделі – тільки перший етап дослідження), чіткість у фіксації матеріалів і перехід до подальших кроків алгоритму;
– модель виконує евристичну функцію, адже дослідження моделей в ідеалі має бути джерелом для нових наукових ідей і теорій.

У науковій літературі виокремлюють типи моделей [Апресян 1966: 99–100; Пиотровский 1966: 18–19, 23–25, 26–68; Перебийніс_УМ: 368; Карпіловська 2006: 21–24, 32] за такими критеріями:

– за способом аналізу мовних об’єктів: *статичні* (структурні, класифікаторні, таксономічні), які відображають внутрішню структуру «оригіналу», і *динамічні* (функційні, процесуальні), що наслідують «поведінку» оригіналу;
– за способом побудови моделі: *аксіоматичні* моделі (коли вихідний об’єкт наперед заданий) і *конструктивні* (алгоритмічні), що

«аналізують структуру мовної системи-оригіналу шляхом застосування конструктивних методів» [Пиотровский 1966: 19]; *індуктивні* (аналітичні) та *дедуктивні* (синтезувальні, породжувальні) моделі: перші – передбачають класифікацію, типологію мовних одиниць, другі – «створені на основі гіпотетично заданих вихідних елементів та правил синтезу з них інших, похідних, об'єктів» [Перебийніс_УМ: 368; див.: Апресян 1966: 106–107; Ревзин 1967: 27; Падучева 2004: 13–14; Карпіловська 2006: 33];

– за видом об'єкта моделювання: *прості* моделі (наприклад, парадигма формозміни, «однорідне лінгвістичне перетворення, яке можна уявити як перехід: типове слово класу – весь клас») і *складні* моделі (неоднорідні лінгвістичні перетворення, із застосуванням коефіцієнту подібності та критеріїв, наприклад, моделювання фонетичних систем та фонематичних схем) та ін.

Усі ці типи моделей актуальні для аналізу лінгвістичних явищ.

1.1.1. Лінгвістична модель та її інтерпретації

У лінгвістиці моделі здебільшого використовують для типології та аналізу структур явищ різних мовних рівнів, що сприяє уточненню тих чи інших лінгвістичних понять і зв'язків між ними. Таку модель кваліфікують як штучно створену реальну або мисленнєву структуру, яка спрощено відтворює, імітує властивості й функції натурального мовного об'єкта з метою його глибшого пізнання [Булыгина, Крылов_ЛЭС], акцентуючи передусім на «штучності» та «спрощеності».

Якщо об'єктом моделювання є мовні явища, то моделлю слугують «формальні схеми, побудовані зі знаків» [Пиотровский 1966: 18]. Одна з визначальних ознак моделі – її універсальність, наявність численних зразків та варіантів, які можуть слугувати зразком для творення нових слів.

Інтерпретацію Ю. Д. Апресян називає «засобом», який пов'язує формальну модель із дослідними даними, з емпіричним матеріалом [Апресян

1966: 89], а Р. Піотровський «різними інтерпретаціями моделі» назвав диференціацію моделей за рівням мови [Пиотровский 1966: 17]. Відповідно до того, одиниці якого рівня мови є об'єктом моделювання, виокремлюють моделі:

– фонематичні [Пиотровский 1966; Ревзин 1967: 54–59];
– словотвірні [Тихонов 1971; 1974а; 1974б та ін.; Соболева 1972; Гинзбург 2010; Никитина 1973; Степанова 1975; Земская 1978а; 1978б; Карпіловська 2002; Лесюк 1991; 1995; 2007];
– морфологічні [Ревзин 1967: 97–112; 137–247; Демьянков 1994; Булыгина 1977; Mel'čuk 1988; Мельчук 1999; Клименко, Карпіловська 1991; 1998; Карпіловська 1992; САМ; Рябець 1999; Падучева 2004: 30–142];
– синтаксичні [Апресян 1966: 232–251; Ревзин 1967: 73–84; Мельчук 1999; Гинзбург 2010; Шведова 2005];
– семантичні [Зализняк, Иванов, Топоров 1962; Апресян 1966[1]: 252–264; Ревзин 1967: 248–270; Лакофф 1996; Никитина 1976; Гриценко 1984а; Телия 1988а; 1988б; Скороходько 1990; Толстая 2002б; Падучева 2004: 147–479; Кудрявцева 2004; Кустова 2016; Тропина 2003; 2009; 2018; див. також: Пиотровский 1966: 17; Булыгина, Крылов_ЛЭС; Зализняк 2013; Кравцова 2014: 183].

Конструювання моделей семантичного рівня вважають найбільш «глибинним», «складним» [Гриценко 1984а: 87; Карпіловська 2006: 155], адже, незважаючи на «думки про однорідність структури різних рівнів мови, їх певних ізоформізм, все ж обсяг і різноманітність способів системної організації лексичного матеріалу змушують шукати інші прийоми його дослідження та репрезентації» [Гриценко 1984а: 11]. Саме тому значно важче створити модель для лексичного та семантичного рівнів порівняно з фонологічним та морфологічним.

Отже, моделювання – це не тільки один із засобів відображення мовних явищ і процесів, а й «об'єктивний практичний критерій перевірки істинності

[1] Ю. Д. Апресян, аналізуючи семантичну модель аналізу, яку вважає «більш сильною», аніж синтаксична, робить спроби змоделювати «володіння значенням слів», що репрезентує дещо інший аспект моделювання, пов'язаний із мовленнєвою діяльністю людини, а не зі семантичною структурою слів [Апресян 1966: 252–253].

наших знань про мову», «засіб поглиблення пізнання прихованих механізмів мовної діяльності, його руху від примітивних моделей до більш змістовних моделей, які більш повно розкривають сутність мови» [Булыгина, Крылов_ЛЭС].

Важливо зазначити, що моделювання семантики, окреслення семантичних моделей, на відміну від моделювання інших рівнів, потребує широкого фактичного матеріалу, детального опису семантичних структур корпусу слів.

1.1.2. Об'єкти моделювання

Реконструкція мовної свідомості, культурно-національного та індивідуального світобачення слугує основою для моделювання картини світу (КС). Серед завдань, які постають перед дослідниками, – виявити фрагменти макросистеми діалектного простору. Уявлення носіїв діалектів про матеріальний та духовний світи, віддзеркалені в мові, формують діалектну картину світу (детально див.: [Апресян 1974: 56–57; 1997: 272; Толстая 2002б: 117; Кочерган 2004: 12; Демидова 2007; 2008: 68; 2015: 48; Нефедова 2008: 85–86, 149; Лисиченко 2009: 43–47; Лассан 2008: 23 та ін.]), а про відображення картини світу у свідомості людини можуть свідчити не «так окремі слова, як принципи групування і класифікації понять, формально виражені у структурі мови і зумовлені наявністю схем» [Кубрякова 1988: 151, 162].

Однак створення моделі к а р т и н и с в і т у є результатом моделювання дійсності як системи (див.: 1.2). Основою моделювання картини світу є «концептуалізація та категоризація світу в колективній свідомості» [Селіванова 1999: 84; 2008: 408]; «концептуальна репрезентація дійсності в етносвідомості» [Селіванова 2006: 365]; «інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і себе в цьому світі» [Голубовська 2002: 6]; «сприйняття навколишньої дійсності, її категоризація та інтерпретація» [Толстая 2013б: 68], що передбачає його систематизацію.

КС як систему формують семантичні поля, основою виокремлення яких своєю чергою є семантичний простір концептів, змодельований на підставі семантичних структур компонентів номінативного простору концепту. А отже, об'єктами моделювання – від конкретного до абстрактного – є *концепт* (семантична і словотвірна структура слів, що формують семантичний і номінативний простори), *семантичне поле* і *картина світу* (див.: схему Б.1 «Об'єкти моделювання»).

Вербальним виразником уявлень про світ є концепт, моделюванням якого активно цікавилися лінгвісти. Створення моделі концепту дає змогу описати його як цілісну ментальну одиницю і охоплює кілька «кроків», а саме:

– опис макроструктури концепту (атрибуція виявлених когнітивних ознак образному, інформаційному компонентам, інтерпретаційному полю і встановлення їх співвідношення у структурі концепту);

– опис категорійної структури концепту (ієрархія когнітивних класифікаційних ознак, які концептуалізують відповідний предмет або феномен, й опис концепту як ієрархії когнітивних класифікаційних ознак);

– опис польової організації виявлених когнітивних ознак, що становлять ядро, ближню та дальню периферію концепту (репрезентація змісту концепту як польової структури) [детально див.: Попова, Стернин 2007а: 112–115, 147–151; про інші принципи моделювання концепту див.: 1.4.3].

Аналіз концепту зводиться до моделювання двох «просторів»: номінативного та семантичного. Результатом аналізу першого є формування номінативного поля, а другого – виокремлення семантичних полів на підставі ієрархічно впорядкованої семантичної структури аналізованих слів.

Власне з моделюванням семантики мовних одиниць тісно пов'язане моделювання мовної картини світу, адже основою аналізу є значення, які діалектоносії вкладають у певні форми, тому цілком слушно П. Ю. Гриценко вважає моделювання семантичної структури слова чи не найскладнішим об'єктом моделювання й типологічного вивчення [Гриценко 1984а: 87].

Науковці пропонують різноманітні методики аналізу семантичної структури: з одного боку, її пов'язують із формальною структурою слова, його синтагматичними зв'язками (мікроаналіз), а з іншого – її аналізують у межах груп лексики (макроаналіз).

Не складно помітити, що семантичні компоненти структури слова дублюють фрагменти назв лексичних груп. Водночас «виявляється глибинна схожість між будовою лексичного класу і багатозначного слова: належність до загальної сфери мовної номінації, вони подібні за своєю будовою, тенденціями розвитку, відношенням до мовних новацій і різностильових компонентів, що тяжіють до їх складу. У багатозначному слові, як у мікросвіті, відображаються всі основні властивості лексичного класу – його макросвіту. Це зрозуміло, тому що і те, і інше – сформована цілісність значущих одиниць однієї і тієї ж природи: слово існує як ієрархічно організована цілісність словозначень, лексичний клас – як багатоступенева цілісність множин, які об'єднують ці значення. [...] Говорячи про ізоморфізм слова і лексичного класу, варто пам'ятати, що це зіставлення не окремого слова і окремого лексичного класу, а спільні для всіх слів і для всіх класів риси будови і закономірності розвитку» [Шведова 1999: 6].

І слово, і лексичний клас – ієрархічно зорганізовані системи: і в тому, і в іншому випадку «сходинки спадають від загального до конкретного, від первинного до похідного. Для лексичного класу така риса є конструктивною, вона обов'язкова та постійна: це завжди звуження. Для семантичної структури слова ця риса характерна, але не абсолютна: модифікації значень різноманітні, це може бути і звуження, і розширення первинного значення» [там само: 7]; пор. також міркування Н. Ю. Шведової про дерево-лексему з розгалуженням семантично диференційованих «гілок», водночас слово – як семантична структура – членується в напрямку від загального до конкретного [там само].

Об'єктом моделювання є і словотвірні особливості, адже словотвір цілком слушно називають сферою «моделювання особливих одиниць номінації – похідних» [Кубрякова 1977: 224]. Словотвірне моделювання

передбачає аналіз дериватів із погляду структури і формування на підставі спільних ознак структурних утворень, словотвірних гнізд. Як зазначила Н. Ф. Клименко, «закономірності моделювання похідних слів у процесах словопородження, механізм перетворення твірних слів у похідні, типи форм трансформацій різнорівневих одиниць у прості й складні слова» описують за допомогою дериваційного правила, яке регулює відношення між одиницями словотвірної системи і процес творення дериватів [Клименко_УМа: 138]. Як і для семантичного моделювання, для словотвірного характерний і мікроаналіз (структура слова), і макроаналіз (формування словотвірних ланцюжків, гнізд). Словотвірне моделювання, яке «виходить з принципу семантики» [Степанова 1975: 55], дослідники називають однією з переваг ономасіологічного підходу до аналізу словотвору [Янценецкая 1979: 15].

Аналізовані діалектні слова є компонентами різних систем: на підставі структурних особливостей вони входять до словотвірних гнізд, а відповідно до семантики – до семантичних полів. Саме тому структурно-семантичний підхід є визначальним для моделювання концепту.

Ще один аспект моделювання – лексикографічний – створення епідигматичного словника, який пропонує комплексний підхід до представлення діалектних явищ – аналіз мотивації, деривації та семантики дериватів; він дає змогу простежити шляхи і способи творення слів, виявити семантичні зв’язки між дериватами, глибинні механізми формування та особливості семантики, що виявляє світогляд діалектоносіїв [див.: Ястремська 2018а; 2018б]. Словник – «це завжди підсумок, результат певних лінгвістичних процедур» [Камчатнов ЛС: 29], тому лексикографічне моделювання стане наступним етапом дослідження.

Усі типи моделювання тісно переплетені між собою, адже моделювання семантики мовних одиниць структурує мовну картину світу, беручи до увагу універсальні й унікальні характеристики життєдіяльності людини.

Важливо, що у процесі моделювання неабияке значення має гіпотетичність, адже будь-яке моделювання – це гіпотетична модель, навіть

якщо й у дослідженні застосовано когнітивні прийоми і верифікації, що апелюють до людської свідомості і світосприйняття. Незалежно від об'єкта моделювання – чи це семантична структура слова, семантичне поле, словотвірне гніздо, концепт чи діалектна картина світу – це лише дослідницька модель, яку можна уточнювати, доповнювати, корегувати й удосконалювати.

1.1.3. Модель і система

Поняття моделі необхідно вивчати в тісному зв'язку із системою, зважаючи на те, що «внутрішня будова (структура) системи – це мережа відношень між лінгвістичними об'єктами» [Пиотровский 1966: 15]. На відміну від атомарного підходу до аналізу лексики, який репрезентує зв'язок «об'єкт ↔ номінація», «виявляє причини й типи смислових змін на основі вивчення історії *конкретних, ізольованих слів*» [Уфимцева 1962: 17], системний – не оминає увагою структурних відношень між лексемами [Шмелев 2002: 69; Мораховская 1975: 3; 1994: 226]. І навіть більше, як зазначив Віктор Виноградов, «історія значень слова може бути відтворена лише на широкому тлі історії лексико-семантичних систем певної мови» [Виноградов 1977: 39].

Діалектні одиниці потребують дослідження в межах парадигми чи кількох парадигм, різних за обсягом мікросистем. Лише такий аналіз дає вичерпну інформацію про діалектне явище, підвищує наукову цінність і сприяє широкому використанню цієї інформації [Гриценко 1984б: 22].

Категоризація людського досвіду є основою пізнання дійсності, а здатність класифікувати свідчить про те, що в актах сприйняття світу людина «робить висновки про ідентичність об'єктів або ж, навпаки, про відмінності» [Кубрякова 1997: 25]. Системність навколишньої дійсності ґрунтується на взаємозв'язках між фрагментами буття, між предметами та явищами, між ознаками зовнішнього світу. Системна проєкція діалектних свідчень зумовила переорієнтацію наукових студій від аналізу діалектизмів як основного об'єкта пізнання до вивчення говірок як цілісних систем. Монографічний опис семантики, мотивації, локалізації цих лексем із наведенням історичних та

етимологічних довідок підтвердив переваги системного опису над атомарним, а дослідження словникового складу діалектів уже знайшло практичне втілення в описі багатьох тематичних груп на матеріалі різних ареалів української мови [Ястремська 2008: 7; детально див.: Литвиненко 2019: 26–27].

Просторові уявлення діалектоносіїв, закодовані в значенні мовних одиниць, виявляють себе у процесах семантичної і структурної деривації, водночас вивчення цих процесів уможливлює експлікацію особливостей осмислення просторових категорій у мовній свідомості. Системне вивчення діалектної лексики передбачає передусім вияв якнайповнішого набору лексем і їх структурної організації в межах мікропарадигм та вивчення семантики в лексичних мікросистемах, адже для «аналізу мовної системи, специфічною ознакою якої є її структурність, важливе значення має ієрархічна підпорядкованість її елементів» [Горнунг 1959: 43], а також дослідження системних відношень.

Традиційно лексико-семантичну систему мови характеризують три види системних відношень, які водночас є способами її структурування:

– парадигматичні, що ґрунтуються на спільних чи відмінних ознаках, за якими мовні одиниці об’єднують у групи, класи; наприклад: на рівні спільних (‘пагорб, горб, підвищення’ – *верх*, *верхови́чка*, *вершá*, *вéршище*, *вéршóк*, *гíрка*, *гірчáк*, *гíрчи́на*, *горá*, *згíрка*, *згíрóк*, *згíрочок*, *згíр’я*, *косогóр*, *косогóрик*, *нáгорок*, *пáгір*, *пáгóрок*, *пáгорочок*, *перéгорок*, *погóрок*, *полýгор’є*, *при́гір*, *при́горка*, *при́гірок*, *при́гóра*, *скосогóрок*, *сугíр’я*, *сýгорок*, *угóрок*, *узгíрок*, *узгíр’я*, *узгíр’ячко*, *узгорóчок*) та відмінних семантичних ознак (*верх* – *низ*, *гора* – *долина*, *горішшя* ‘небо’ – *поділ* ‘земля’ – *пресподня* ‘пекло’ тощо);

– синтагматичні зв’язки, які виявляються в контексті, зокрема у словосполуках (наприклад, *верхови́й чоловíк*, *бóйко з гір*, *чоловíк згори́* тощо);

– епідигматичні (за термінологією Д. М. Шмельова), чи мотиваційні – у площині не тільки смислових асоціацій (семантична деривація), а й словотвірних уподібнень (словотвір).

Саме епідигматичні відношення віддзеркалюють «глибинну вісь» значення слова, доповнюючи «вертикальну» (парадигматичну) і «горизонтальну» (синтагматичну) [Шмелев 2002: 69; Горнунг 1959: 47; Ревзин 1967: 12–13; Саяхова 1979: 37–82; Плотников 1984: 18–47; Мораховская 1989: 170; Горпинич 1999: 92, 96; Кочерган_УМа: 545; Кочерган_УМб: 423; Струганець, Струганець 2018: 9–10, 17–19], адже у формуванні й інтерпретації мовної КС визначальними є семантика і словотвір, дослідження яких особливо на часі. Прикладом цього типу відношень слугують, з одного боку, спільнокореневі слова – словотвірний ряд (наприклад, *верх – верховий – верховинець*), а з іншого – спільноафіксальні – словотвірна модель (*верхній – нижній, верхняк – спідняк, горішній – долішній* тощо).

Оскільки кожна з мовних одиниць має матеріальну форму (план вираження) і смислове наповнення (план змісту), «вона є певною мірою осердям і цих двосторонніх зв'язків, які, з одного боку, об'єднують її з рядами "формально" близьких слів, з іншого – із тими точками "семантичного простору", з якими так чи інакше стикається її смисловий "зміст". Семантичну структуру кожного багатозначного слова можна розглядати як відображення виду відносин, які можуть бути названі епідигматичними, або дериваційними (у широкому сенсі слова)» [Шмелев 1973: 191].

Поняття епідигматики охоплює семантичну і словотвірну похідність. Відповідно до цього можна виділити власне семантичні зв'язки, які представляють один аспект (зміст) зв'язків – дериваційні, або епідигматичні, і формальні, що репрезентують інший аспект зв'язків між словами (форма) [там само; пор.: Кудрявцева 2004: 32].

Зв'язок трьох типів відношень – парадигматичних, синтагматичних й епідигматичних – безперечний. Це підтверджують і спостереження над аналізованими словами і значеннями. Кожен вербалізатор концепту як елемент

системи посідає своє місце в лексико-семантичній парадигмі, формує свій синтагматичний ряд (поєднується з іншими словами за змістом) і входить до системи дериватів – словотвірного гнізда (про ідею, концепцію та засади «Епідигматичного діалектного словника» див.: [Ястремська 2018а, 2018б]).

В українському мовознавстві принцип відображення всіх типів системних відношень застосовано у словнику «Активні ресурси сучасної української номінації» [ІСНЛ 2013], який став першою в українській лексикографії спробою створити інтегральний словник нової лексики ідеографічного типу, у якому репрезентовано парадигматичні відношення (описано парадигми – синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, гіпоніми, гіпероніми), синтагматичні (синтагми) та епідигматичні (три підзони епідигми: афіксальні, складні слова і мовна гра (каламбурне словотворення), також виділено похідні різних ступенів похідності) [там само: 15].

Прикладом парадигматичного структурування традиційно вважають семантичні поля, лексико-семантичні і предметно-тематичні групи, а також семантичні парадигми на зразок синонімії, антонімії, полісемії, паронімії тощо. Натомість «механізм синтагматичних зв’язків слова недостатньо вивчений, а епідигматичних – перебуває на рівні наукової гіпотези і потребує ґрунтовного опрацювання» [Кудрявцева 2004: 30–31]. Л. О. Кудрявцева із-поміж способів структурної організації епідигми лексичних одиниць називає структурно-семантичні моделі, схеми, правила, за якими відбуваються дериваційні процеси [там само: 31].

Якщо парадигматичну вісь організації мовної системи репрезентують групи слів (залежно від асоціативно-смислових відношень), а синтагматичну характеризують лінійні зв’язки в контексті, то епідигматичну – процеси деривації семантики та структури.

Епідигматичні (тобто дериваційні) характеристики слів тісно переплітаються з парадигматикою і синтагматикою: в одному випадку дериваційні одиниці (твірна і похідна) є членами парадигми (однієї або різних), в іншому – складовими певної синтагми.

Одним з основних завдань цього дослідження є моделювання фрагмента діалектної картини світу українців на прикладі концептів *ВЕРХ* / *НИЗ*, аналіз яких передбачає моделювання двох «просторів»: номінативного (структурно-словотвірний аспект) та семантичного (семантичний аспект). Результатом аналізу першого аспекту є формування словотвірних гнізд із вершинами *верх*, *гора*; *низ*, *діл*, *під*, а другого – семантична градація, упорядкування компонентів семантичної структури слів, які вербалізують концепти, та об'єднання їх у семантичні поля за спільними ознаками. Водночас і семантика мовних одиниць, і способи її класифікації безпосередньо залежать від світобачення мовців, які заселяють різні терени України – від Сяну до Дону.

1.2. Картина світу як основа і результат категоризації

Мова репрезентує та вербалізує світ, відображаючи не тільки об'єктивну реальність, а й реальність, яку людина усвідомлює, створюючи власну модель світу, картину світу як систему цих уявлень.

Літературна мова й діалекти дещо по-різному віддзеркалюють модель світу, відмінними є і КС для носіїв різних говорів, що зумовлено передусім територією, локалізацією, історичними передумовами формування діалектів, адже «концепція діалектної мови, яка представляє діалекти як макросистему зі спільними і відмінними рисами, пропонує теоретичне підґрунтя для припущення не про єдність чи відмінність картин світу окремих діалектів, а про варіативність спільної діалектної картини світу як однієї зі складників мовної картини світу. Одне із завдань, яке постає перед дослідниками цього напряму, є виявлення тих фрагментів макросистеми діалектної мови, у яких виявляються відмінності у світобаченні носіїв діалектів» [Нефедова 2008: 86].

Діалектна КС – один із різновидів мовної КС (моделі світу[1], образу світу), яка зберігає унікальні риси світобачення говірконосіїв, етносу

[1] Модель світу якнайкраще відтворює аналізоване поняття, адже порівняно з картиною виразніше вказує на структурованість та упорядкованість світу; пор.: модель світу – «спрощене і скорочене відображення суми уявлень про світ у межах певної традиції в системному та операційному аспектах» [Топоров 1980: 161; 2010 1: 161], основний зміст якої – у взаємодії «макрокосму (природа, довкілля) і мікрокосму (людина)» [Топорова 1994: 3].

(субетносу) і відтворює їх за допомогою діалектних явищ (зокрема й архаїчних) різних рівнів. О. О. Нефьодова зазначила, що «дослідження діалектної картини світу перебувають на початковому (виділення моє. – *Т. Я.*) етапі», і пов'язані передусім із працями С. Є. Нікітіної, С. М. Бєлякової, а також зі студіями представників московської етнолінгвістики М. І. та С. М. Толстих [там само: 85].

Діалекти, відображаючи архаїчні риси мови, зберігають відбитки мовної історії, тому вивчення діалектів дає дуже багато для відновлення тих фрагментів мовної КС певного народу, які затерлися, забулися, загубилися в літературній мові. До того ж діалектне слово не тільки дає змогу простежити історію, еволюцію мовних одиниць, а й з'ясувати причини семантичних переходів.

Діалект є «не тільки лінгвістичною територіальною одиницею, а водночас і етнографічною, і культурологічною, якщо народну духовну культуру виділяти з етнографічних рамок» [Толстой 2013: 12]; це «частина рідної мови; він бере участь у перетворенні світу у власність духу, у творенні картини світу рідної мови, використовуючи свої засоби і способи», «особлива мова локально-пов'язаних споконвічних занять селянина, гірника, рибалки, мисливця, винороба, ремісника» [Радченко, Закуткина 2004: 32], це «дух народу», його національна самобутність [Вендина 2013: 78], і врешті – це «мовне освоєння рідних місць, який перетворює конкретний екзистенційний простір у духовну батьківщину» [Weisgerber 1956: 7].

Діалекти – жива «лабораторія» мови [Павел 1983: 231], а унікальність говіркового матеріалу в тому, що «діалектоносій, не зв'язаний нормами і умовностями літературної мови, використовує найнесподіваніші ознаки предмета для його позначення» [Бородина, Гак 1979: 26]. Діалектний матеріал розширює можливості дослідника, розкриває інші – невідомі літературній мові – аспекти людського світобачення, наближує до пояснення не завжди чітко зрозумілих явищ матеріальної та духовної культури, та й загалом – допомагає знайти декодер.

Наукова – наївна – побутова – концептуальна – мовна – національна – народна – регіональна – діалектна картини світу. Різні КС (а цей перелік можна ще продовжувати) ставали об'єктом зацікавлення лінгвістів, а також і критиків «картино-світу-манії». Диференціювати та вичерпно пояснити ці поняття складно, адже, як свідчать опрацьовані студії, дослідники не завжди вкладають у них той самий зміст [Heidegger 1950: 89; Толстая 2002б: 117; Апресян 2006: 34; Левченко 2005: 21–23; Іващенко 2006а: 156; Чернейко 2005: 66–68; Зарубин 2013; Павлова 2013а; Огар 2016: 242–244; Мацьків 2017: 115–117; Венжинович 2018: 96–113].

Мовознавці здебільше акцентують на «обтяженні метафоричним змістом» та на «образності» визначення поняття *картина світу*, що, «з одного боку, робить його дуже зручним для позначення будь-якої позамовної інформації, отриманої з мовних фактів, а з іншого – позбавляє його термінологічної конкретності, а отже, і очікуваної сили»[1] [Березович, Рут 2000: 33; Єрмоленко 2009: 98].

Однак зосереджу увагу на тих наукових поняттях, які є важливими для розуміння поставленої проблеми.

Традиційно н а у к о в о ю вважають картину світу, яка систематизує наукові знання, формує систему світоуявлення та фіксує результати наукового пізнання. Її спрощений варіант – т. зв. н а ї в н а КС, що відображає світобачення не науковця, а пересічної людини. На противагу «науковій картині світу», яка відповідає таким основним вимогам, як точність, логічність, однозначність, основна вимога до «побутової картини світу» – системність і антропоцентричність, зорієнтованість на людину та на її життєдіяльність: дати відповідь на будь-яке запитання, яке цікавить члена суспільства, – чи щодо будови Всесвіту, чи щодо моделі поведінки в певній ситуації. «Порівнюючи наукову картину світу з мовною, або повсякденною, отримуємо важливі і цікаві відомості про специфіку повсякденної свідомості і її відображення в мові» [Кубрякова 2004: 17]. Натомість Катерина Яковлєва протиставляє дві системи

[1] У результаті пошуку більш відповідного терміна дослідниці пропонують термін *портрет* (а саме портрет *ономасіологічний*) [Березович, Рут 2000: 33].

понять – наукову (використовує фізика, геометрія, логіка, психологія), яка творить наукову картину світу, і т. зв. наївну (наївна фізика, геометрія, логіка), яку використовує людина незалежно від знання тих чи інших наукових дисциплін і володіння науковою картиною світу [Яковлева 1994б: 9].

Наївна картина світу не має нічого спільного з «примітивною» моделлю світу, адже «у багатьох деталях вона за складністю не поступається науковій картині світу, а навіть перевершує її» [Апресян 1995в: 630; 1997: 273]. Наївна картина світу, на думку дослідника, ґрунтується на таких положеннях: «1) кожна природна мова відображає певний спосіб сприйняття і організації світу; виражені в ньому значення складаються в якусь єдину систему поглядів, своєрідну колективну філософію, яку мова нав'язується всім носіям; 2) властивий мові спосіб концептуалізації світу почасти універсальний, почасти національно специфічний; 3) погляд на світ (спосіб концептуалізації) «наївний» в тому сенсі, що він відрізняється від наукової картини світу, але це не примітивні уявлення, які здебільшого не менш складні і цікаві, ніж наукові. [...] Вони відображають досвід інтроспекції десятків поколінь протягом багатьох тисячоліть і здатні слугувати надійним провідником у цей світ» [там само: 350–351].

Наївну (побутову) картину світу кожної конкретної людини визначає її культура і мова. А тому побутових картин світу є чимало, а наукова – одна. Побутова картина світу допомагає людині структурувати свій досвід, з'ясовувати і шукати відповіді на важливі для неї запитання [пор.: Перехвальская 2015: 304].

Систему народних – «наївних» – знань про певні реалії та їх лексикографічне опрацювання активно досліджують представники Московської семантичної школи [пор.: Апресян 1974: 56–57; Яковлева 1994б: 10; Урысон 1998: 3; 2003: 11–12 та ін.]. Однак Ю. Д. Апресян зазначає, що наївна КС – «інша назва» мовної КС, хоча водночас не заперечує того, що наївна КС (як спрощена форма наукової) відображається,

вербалізується в мові, тобто мова є засобом її вираження [Апресян 2006: 34; 2009: 216].

Саме наївна КС є основою формування мовної КС, яку «створює», відображає мова, адже «досліджуючи мову, ми можемо відновити те, яким бачить світ людина у “дзеркалі мови”» [Кубрякова 2004: 17]. Надзвичайно влучним є метафоричне бачення мови як дзеркала, яке пропонує О. С. Кубрякова: «Мову часто порівнювали із дзеркалом, яке відображає світ. Але розуміння мовної картини світу як «дзеркальної» навряд чи коректне. У баченні світу і його рефлексії в мові яскраво відображено і уяву, і фантазію, і емоції, і оцінки та просто життєві потреби людини. Якщо вже вдаватися до образу дзеркала, то варто сказати, що мова нагадує автопортрет художника (виділення моє. – *Т. Я.*), який він малює, дивлячись на себе і зображуючи себе таким, яким він бачить самого себе у дзеркалі» [там само: 90].

М. І. Толстой слушно зазначив, що «невипадково сучасні семантичні дослідження акцентують на строгій орієнтації на побутовий / повсякденний мовний узус і на наївну (а не наукову) свідомість носіїв мови. Мовна семантика безпосередньо пов’язана з «мовною картиною світу», а вона відмінна у вченого- біолога і селянина-хлібороба, у сучасного «середнього, наївного» носія мови й у представника традиційної культури архаїчного типу» [Толстой 1995: 291].

Розвиток когнітивної науки відкрив новий ракурс бачення та розуміння мовної КС, відповідно до якого «мова, з одного боку, є сукупністю структур представлення знань людини про себе та довколишній світ, а з іншого – є інструментом такого пізнання. Знання про мову і знання мови моделюють єдину цілісну модель картування світу, у якій інвентаризується все, що нагромадили, уклали носії цієї мови» [Кубрякова 1999: 7], адже, як відомо, у картуванні світу саме мова є визначальною [пор.: Урысон 1998; Хайдеггер 1986; Яковлева 1994б; Бабушкин 2001 та ін.].

І навпаки, реконструювати наївну КС можна тільки системно і максимально повно описавши лексичні і граматичні значення; однак це

завдання Ю. Д. Апресян називає «надзавданням семантики і лексикографії» [Апресян 1997: 272].

Сформулювати дефініцію мовної КС на підставі дотеперішніх досліджень досить складно, адже кожен із дослідників «бачить», усвідомлює і описує її дещо по-різному, а у визначеннях акцентує на різних її ознаках.

Мовну КС кваліфікують як: «членування предметного і поняттєвого світу засобами мови – словниковими, граматичними одиницями, власне, одиницями всіх мовних рівнів» [Єрмоленко та ін. 2001: 93; Єрмоленко 2009: 96]; «характер відображення в мові концептуальної картини світу і мовні засоби вираження знань про неї» [Лисиченко 2004: 37, 38–39; 2009: 14]; «одне з найважливіших понять міжкультурної комунікації» [Бацевич_С 2007: 72]; «представлення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій, сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення» [Селіванова 2006: 365]; «сукупність суджень про властивості та способи існування об’єктів позамовної дійсності, суджень, закріплених різною мірою в мові» [Bartmiński 1986: 72; 1999]; «концептуальна (поняттєва) структура, закріплена в системі певної мови, тобто в її граматичних та лексичних властивостях» [Grzegorczykowa 1990: 41]; «спосіб існування лексики (словника) у свідомості носія» [Караулов 1976: 273]; «відображення картини світу – як комплексу знань про світ або глобальний образ світу» [Вендина 1998а: 21–22]; «особливе утворення, постійно задіяне в пізнанні світу, яке пропонує зразки інтерпретації того, що сприймає людина. Це своєрідна сітка, накинена на наше сприйняття, на його оцінку» [Кубрякова 2004: 64–65]; «словник мови народу», «слова і пов’язані з ними поняття, які акцентують на найбільш значущих елементах картини» [Лассан 2008: 23; див. також: Яковлева 1994б: 9; Шведова 1999: 15; Kopińska 2009: 53; Іващенко 2006а: 160; Жайворонок 2007: 15; Попова, Стернин 2007а: 35; Демидова 2008: 68; Жаботинская 2009: 3; Монахова 2010: 271–272; Заремська 2011: 398; Красных 2013: 125].

Із-поміж засобів мовного вираження картини світу дослідники виділяють:

– формальні: «лексеми, граматичні форми, словотворчі засоби, просодії, синтаксичні конструкції, фраземи, правила лексико-семантичної сполучуваності та ін.» [Апресян 2006: 34]; «засобів мовної номінації» [Шведова 1999: 15]; «засобів певної мови» [Голубовська 2002: 6], «засобів мовної номінації зображення людини, її внутрішнього світу, дійсності, природи тощо» [Бацевич_С 2007: 72]; «тексти висловлювань» [Grzegorczykowa 1990: 41];

– змістові: «значення слів» [Bartmiński 1986: 72]; «лінгвістичної семантики» (натомість концептуальна – «сфери семантики відображення») [Караулов 1976: 273]; «значень і внутрішньої форми мовних одиниць» [Гак 2000: 36–37].

Саме картина світу дає змогу пов’язати в єдиному смисловому просторі два світи – видимий світ предметно-практичної діяльності та «невидимий світ» безкінечного [Постовалова 1988: 51], мікрокосм і макрокосм – «людину, її буття, тіло і дух, матеріальну та духовну життєдіяльність, дії і вчинки та результати цих дій» та «усе те, що її оточує: простір і час, живу і неживу природу, міфи, які створила людина, і соціум. Така картина світу постає як розгорнуте полотно, на якому зображено вершину з розгалуженнями за принципом ступеневого звуження. Вершина цього зображення – л ю д и н а; до цієї вершини звернені дві головні гілки: “людина, її життєдіяльність і її результати” і “її оточення, сфера її існування”; саме таке первинне членування відповідає сприйняттю людиною самої себе і того, що існує довкола неї і для неї. До того ж кожен із компонентів членується на безліч фрагментів» [Шведова 1999: 15].

На жаль, дослідження мовних КС здебільшого базуються на підставі хрестоматійних, «класичних» прикладів літературної мови (ще частіше – на порівняльному матеріалі з іншими мовами), а діалекти, які є засобом спілкування більшості українців, аж ніяк не є пріоритетними [пор.: Березович 2007: 10; Нефедова 2008: 85 та ін.].

Оскільки джерельною базою роботи є матеріали діалектів української мови, то й об'єктом аналізу слугуватиме діалектна КС, яка моделює світосприйняття носіїв українських говорів, їхні знання та досвід.

Як слушно відзначив О. Д. Шмельов, «своїми особливими картинами світу характеризуються також різні діалекти [...], мова фольклору, міське просторіччя, різні жаргони... Іноді відмінності між різними мовними картинами світу всередині однієї мови є більшими, ніж міжмовні відмінності» [Шмелев А. 2002: 15; пор.: 2009: 14–21]. Водночас важливо уточнити, що «картини світу діалектів, тим самим, не є фрагментами картин світу національної мови (тут і далі виділення моє. – *Т. Я.*), а навпаки, як субстрат останньої, зберігають протягом певного періоду часу після створення національної мови особливі якості, пов'язані з організацією і більшою близькістю до споконвічних занять людини, традиційного способу життя, натурального господарства» [Радченко, Закуткина 2004: 26]. Очевидно, що мовна картина світу носіїв різних форм національної мови, зберігаючи інваріантне ядро, відрізняється деталями, нюансами. Саме тому, моделюючи КС діалектоносіїв, можна виявити унікальні її фрагменти.

«Центром» діалектної картини світу є мовець (мовна особистість[1]), який формує її упродовж свого життя, додаючи щоразу нові й нові компоненти, що зумовлено новими знаннями та набутим досвідом. Н. Ю. Шведова основною ознакою мовної КС вважає «людиноцентризм»: у центрі мовної КС – конкретна людина – вона сама і все те, що вона сприймає як своє оточення, сфера власного буття [Шведова 1999: 14]. Фіксація фрагментів КС у діалектних матеріалах надзвичайно важлива, адже «у діалекті ми маємо справу з іншою, ніж в літературній мові, гносеологічною базою. Ця база складається з традиційних знань селянина, упродовж століть пов'язаного із землею, і з архаїчних уявлень про устрій світу, і з узагальнення багатовікового досвіду сільського життя» [Пауфошима 1989: 46].

[1] Про мовну особистість як носія мовної свідомості див.: [Гнатюк 2010: 17–38; Струганець 2012]. Як влучно зазначила Л. П. Гнатюк, «на становлення мовної особистості та її структуру впливає цілий комплекс соціальних, культурних і психологічних чинників, які формують передусім мовну свідомість, а також її верхній шар – мовну самосвідомість, що є стрижнем мовної особистості» [там само: 23].

С. Г. Воркачов змальовує образ суб'єкта мовної КС і національної концептосфери, т.зв. «мовну особистість» як «закріплений переважно в лексичній системі базовий національно-культурний прототип носія мови, що репрезентує світоглядні основи, ціннісні пріоритети і поведінкові реакції, відображені у словнику» [Воркачев 2014: 60].

КС діалекту – це «система понять, що відображає специфічні шляхи освоєння довкілля колективом носіїв конкретного діалекту» [Радченко, Закуткина 2004: 38], «система традиційно-народних уявлень про світ, що має нечіткий, багато в чому еклектичний характер і відображена в сукупності територіально-соціальних комунікативних засобів» [Якимів 2013: 105]; «особливості світовідчуття, світосприймання, світобачення певних етнографічних груп» [Ґрещук, Ґрещук 2018: 30].

Щодо дослідження теоретичних аспектів діалектної КС не відчувається такого «ажіотажу», як щодо мовної[1], однак діалектологи, аналізуючи різні рівні функціювання діалектних явищ на матеріалі говорів української мови досить часто вживають термін *мовна картина світу* (поліщуків, степовиків, гуцулів, лемків), який дуже влучно відображає окреслене вище поняття [Гриценко 2014: 150; Громко 2017: 91; Ґрещук, Ґрещук 2018; Ігнатенко 2017: 117; Кірілкова 2017: 158; Поістогова 2015: 313; Ткачук 2015: 384; Холодьон 2014: 495; 2017а: 450; пор. також: Никитина 1993; Радченко, Закуткина 2004; Белякова 2005; Березович 2007; Нефедова 2008: 85–87; 2014: 355; Демидова 2008: 68; Коннова 2012: 26–27 та ін.].

Щоправда, термінологія ще не цілком усталилася; пор.: «національно-мовна картина світу (національно-мовна модель світу)» [Голубовська 2004: 6; Сімович 2018: 105], «етномовна картина світу» [Вакарюк, Панцьо 2011], «регіонально-діалектна картина світу», «лінгвальна картина світу», «вербальна картина світу» [Ґрещук, Ґрещук 2018: 30], «регіональна[2] мовна картина світу»

[1] Цю думку підтверджують науковці Томської лінгвістичної школи: «вивчення "наївної лінгвістики" стає дедалі більш популярним серед мовознавців, зокрема й діалектологів [...], які, працюючи над словниками, почали досліджувати феномен мовної свідомості діалектоносіїв, [...] що дасть змогу відтворити наївну картину світу» [Букринская, Кармакова 2015: 30].

[2] Про дискусію щодо розмежування діалектної і регіональної КС див.: [Симашко 2013: 10–12].

[Баранник 2014: 7] та ін.; для опису мовної КС містян засвідчено термін «мовна картина Львова», «мовна картина львівського мовлення» [Сікора 2018: 66, 73].

На думку деяких дослідників, «специфіка регіонально-мовної картини світу визначається діалектними мовними формами, оскільки вони називають реалії позамовної дійсності, для яких не знадобилось найменувань у загальнонаціональній мові поза діалектним ареалом», як, наприклад, *полонина* [Ґрещук, Ґрещук 2018: 30]. Як слушно зазначив історик та культуролог Р. Й. Голик, «категорія гори й суміжні з нею поняття формують не лише фольклорні стереотипи; для таких етнодіалектних груп, як, наприклад, гуцули чи бойки, вони (прямо чи опосередковано) становлять вісь, довкола якої будується мовна картина світу загалом. Натомість такі категоріальні форми простору, як «степ» чи «байрак», для мешканців гірських регіонів є радше периферійними й, імовірно, викликають у них зовсім інші асоціації, ніж у сільських жителів сходу та півдня України (для яких своєю чергою мовний образ гірського пейзажу є менш виразний)» [Голик 2003а: 551].

Навіть не маючи ґрунтовних знань із географії, на підставі діалектного матеріалу можна сформувати уявлення про ландшафт, адже базові назви і деривати допомагають «відчитати» природно-географічні особливості ландшафту України, що засвідчує детальна семантична диференціація назв, з одного боку, і багатий репертуар номінацій – з іншого.

Отже, окрім базових, спільних для всіх говорів понять і слів, безперечно, різні етнографічні групи українців обиратимуть «свої» ключові слова. Це пов’язано не тільки з територіальною розрізненістю, природою (гори і степи) чи кліматом, а й з історичними передумовами (належність України до різних держав упродовж багатьох років), різними шляхами формування діалектів.

Дослідження діалектної КС виявляє спільне й відмінне в системах світобачення носіїв говорів. Як зазначив О. С. Герд, «у народів, які мешкають в зонах степів і напівпустель, цілком інший тип знань про ландшафт, клімат, явища природи, аніж у тих, хто мешкає в тайзі та лісотундрі. Якими є образи, уявлення, знання того чи іншого етносу і як вони виражені в мові – це одна з

найбільш серйозних проблем етнолінгвістики [...]. Лексика, словниковий запас матимуть відмінності залежно від географічних і соціальних умов, від типів господарювання, форм етикету» [Герд 2005: 60].

Важливим також є ментальний зв'язок: яким бачать і як сприймають представники етносу своє середовище життєдіяльності, свою культурну належність, адже «поверхню землі кожна особа сприймає суто крізь призму своєї культури» [Lowenthal 1961: 260].

С. Я. Єрмоленко наголошує, що «думка про залежність словника національної мови від природних умов життя етносу не викликає заперечень: докази цього лежать нібито на поверхні. Для української мовної картини світу показові, наприклад, номінації лікарських рослин: вони мають оригінальну внутрішню форму; часто назва відповідної рослини варіюється залежно від ареалу поширення рослини, різних асоціативних зв'язків між формою, функціональною сутністю реалії, тобто народні назви, відбиті в ботанічній термінології української мови, мають на собі відбиток міфо-поетичного мислення народу. Умови природного життя етносу накладають відбиток на загальномовний словник, а цей словник становить основу образного сприймання світу мовцем» [Єрмоленко 2009: 96–97].

Отже, представники різних етногруп упродовж років та десятиліть моделюють «власні» картини світу, відтворюючи свій шлях пізнання світу, особливості довкілля, побуту, звичаїв тощо засобами своєї мови, тобто говірки. Діалектні КС української мови, безперечно, об'єднані спільними рисами, однак є і чимало відмінних ознак (зокрема, для мешканців гір і долів, суходолу і примор'я). Усі діалектні КС «вливаються» у загальнонаціональну мовну КС. Варто наголосити, що знання про світ, які виявлено на синхронійному зрізі, – узагальнені знання, набуті в різні періоди існування суспільства.

Як зазначила Л. А. Лисиченко, «у загальній мовній КС української мови об'єдналися різні фрагменти мовної КС, що відбивають різні ландшафтні умови (ліс і полісся, степ, гори, море), створюючи широку мовну панораму світу

завдяки об’єднанню в одній системі елементів різних територіальних мовних КС» [Лисиченко 2009: 47].

Особливості діалектних КС виявляються не тільки у способах номінації явищ дійсності, а й у засобах деривації – семантичної (різні типи метафоричних моделей – антропоморфна, зооморфна, фітоморфна, просторова)) та лексичної (специфічні словотворчі засоби, унікальні деривати).

Саме дискусійність проблеми інтерпретації діалектної (як і мовної) картини світу, відсутність загальноприйнятої концепції діалектної КС, моделювання алгоритму аналізу концепту, за допомогою якого можливо реконструювати діалектну КС, значною мірою зумовлюють актуальність дослідження.

Роздуми про мову та діалект у контексті культури наштовхує на думку, що діалект de facto є своєрідним симбіозом мови і культури (у широкому розумінні цього слова), одним із завдань якого є формування ментальних уявлень діалектоносіїв та репрезентація етнічного менталітету – діалектної КС.

1.3. Концепт як гносеологічний конструкт

Знання людей організовані у вигляді концептів – абстрактних ментальних структур, що відображають різні галузі діяльності людини. Людина мислить концептами, комбінує, поєднує їх, моделює, видозмінює, формуючи «свій» зміст. Концепти структурують людські знання, формуючи в такий спосіб цілісну картину світу.

У сучасній лінгвістиці аж надто часто фігурує термін «концепт», проте не завжди його вживання є мотивованим та доречним, а кожен дослідник тлумачить концепт інакше – відповідно до своєї дослідницької парадигми, акцентуючи на різних його ознаках, а основою визначень слугують різні аспекти концепту, які представники різних шкіл уважають домінантними.

І. О. Голубовська доречно зазначає, що концепт став «однією з найбільш “улюблених” лінгвоконцептологами та лінгвокультурологами пізнавальних сутностей [...], що зумовлює невпинне зростання кількості досліджень,

присвячених аналізу найрізноманітніших концептів» [Голубовська 2016: 152]. С. Г. Воркачов дуже влучно назвав *концепт* «парасольковим» терміном, який «покриває» поняттєвий апарат кількох наукових напрямів – передусім когнітивної лінгвістики і психології, які досліджують проблеми мислення, пізнання, зберігання та обробки інформації, а також лінгвокультурології [Воркачев 2003а: 5; 2015: 78], поза контекстом наукової парадигми – «протерміном», який «наповнюється» тільки в контексті відповідної наукової теорії [Воркачев 2003а: 12].

У науковій літературі вичерпно висвітлено історію появи концепту в лінгвістичній парадигмі та дискусії, різні підходи щодо визначення поняття, основні ознаки та особливості його функціювання [Левченко 2005: 10–21; Іващенко 2006: 7–47; Селіванова 2008: 150, 409–411; Лисиченко 2009: 23–24; Голубовська 2016: 152–153; Огар 2013; 2016; Вільчинська 2018а: 106 Венжинович 2018: 72–79; Попова, Стернин 2007а: 21–24; Воркачев 2001; Демьянков 2001: 44; 2007: 621–622; Красных 2003б: 266–272; 2003а: 2; Чернейко 2005: 62–63[1] та ін.].

Дещо глибше розуміння концепту пропонує В. З. Дем'янков, який уважає концепт не конструктом (це поняття), а «реконструктом» [Демьянков 2007: 621], адже «ми домовляємося про поняття, але реконструюємо концепти», а мода на термін свідчить про зацікавлення реконструкцією тих сутностей у житті людини, із якими ми зіштовхуємося, не задумуючись про їхній істинний (апріорний) смисл» [Демьянков 2001: 44–45]. Це, зокрема, підтверджує думку про те, що саме концепти реконструюють людське буття, створюючи його модель.

Термін *концепт* у 1928 році запровадив до наукового обігу філософ, мислитель, культуролог С. О. Аскольдов [Аскольдов 1997: 261], якого на момент виходу статті з друку було заарештовано, а його наукові студії

[1] Аналізуючи визначення і розуміння концепту в науковому світі, підсумовує, що: «питання про семантичне відношення термінологічних сполук "одиниці пам'яті", "ментальний лексикон", "концептуальна система", "мова мозку", "картина світу" і про семантичну мотивованість сурядного зв'язку між ними, а також про сполучуваність терміна *концепт* [...] потребують спеціального дослідження і спонукають до наукової дискусії» [Чернейко 2005: 62].

припинено [Лихачев 1999: 147–148]. Уперше було актуалізовано проблему природи спільних понять, чи концептів, оскільки «спільне поняття як смисл акту пізнання дотепер залишається вельми загадковою величиною – майже невловимий відблиск чогось в розумовому кругозорі» [Аскольдов 1997: 267]. Саме концепти, на думку дослідника, виражають «суб'єктивну думку людини на предмети, іноді чисті фікції чи помилки людського розуму» [там само: 268]. Учений «вловлює» у концепті «найважливішу сторону як засобу пізнання» – функцію заміщення, пояснюючи це поняття як «мисленнєве утворення, яке заміщує, заступає у процесі висловлення думки певну множину[1] предметів одного і того ж роду. Висловлюючи якісь загальні речі про рослинний організм, у результаті маємо на увазі саме це, тобто певну множину реальних чи тільки уявних рослин» [там само: 269–270]. Продовжуючи образ, який запропонував С. О. Аскольдов, В. З. Дем'янков дуже слушно підсумовує: «концепти реалізуються в поняттях», і «якщо концепти дбайливо поливати, із них виростуть рясні поняття. А в інших культурах одні концепти можуть зачахнути, даючи місце іншим, більш живучим або тим, які більш дбайливо поливають» [Демьянков 2007: 621–622].

На початку 70-х рр. XX ст. дослідник англійської мови, загального мовознавства та семантики М. В. Нікітін, ототожнюючи концепт із «певним елементом системи, змістом, семемою» [Никитин 1983: 8], уважав, що «концепт актуалізований у свідомості як інформаційна функція іншого концепту, який його актуалізує» [Никитин 1988: 163].

Дослідження концептів активізувалося наприкінці XX ст. У 1991 році побачила світ колективна монографія «Логічний аналіз мови. Культурні концепти» [ЛАЯ 1991] за редакцією Н. Д. Арутюнової, у якій представлено аналіз «метамови культури, і насамперед її ключових термінів (тут і далі

[1] Щодо слова *множина* автор наголошує на спільності, сукупності як єдиного цілого – «не ототожненні концепту з індивідуальним уявленням, а бачимо в ньому спільність» [Аскольдов 1997: 269]. Далі вчений розвиває цю думку: «поняття – це передусім точка бачення (тут і далі виділення моє. – *Т. Я.*) на ту чи іншу множину уявлень, а відтак – готовність до їх мисленнєвої обробки з цієї точки бачення. У точці бачення і прихована спільність поняття, оскільки вона може бути поширена на невизначену кількість конкретностей цього "роду"» [там само: 271].

виділення моє. – *Т. Я.*), зокрема “істина”[1] і “творчість”, “зобов’язання” і “доля”, “добро” і “зло”, “закон” і “порядок”, “краса” і “свобода”. Ці поняття існують у будь-якій мові й актуальні для кожної людини» [там само: 3].

У 1993 році дещо відмінне розуміння концепту запропонував Д. С. Лихачов (культуролог, літературознавець), зазначивши, що в роботі взорується не на поняття концепту, запровадженого в колективній праці «Логічний аналіз мови. Культурні концепти» [ЛАЯ 1991], а на статтю С. О. Аскольдова «Концепт і слово» [Аскольдов 1997], намагаючись продовжити роздуми вченого, із яким був знайомим зі шкільної лави: С. О. Аскольдов через відомі сумні обставини був змушений викладати психологію в середній школі, де вчився Д. С. Лихачов [Лихачев 1995: 127]. Дослідник також покликається на праці Ю. С. Степанова та представників його школи, завдяки яким «аспекти аналізу значення концепту С. О. Аскольдова можуть значно розширити сферу дослідження у бік історико-культурного аспекту проблеми» [Лихачев 1999: 148].

Д. С. Лихачов пояснює концепт не цілком «традиційно»: він виокремлює чотири рівні словникового запасу мови, третім із яких є *концепт*, а четвертим – *концептосфера*: 1) сам словниковий запас (включно із фразеологізмами); 2) значення слів у словниках; 3) концепти – «певні підстановки значень, приховані в тексті «замінники», деякі «потенції» значень, які спрощують спілкування, тісно пов’язані з людиною і з її національним, культурним, професійним, віковим та іншим досвідом»; 4) «концепти деяких значень (!) слів, залежних одні від одних, які формують цілості, які визначаємо як концептосферу» [Лихачев 1999: 155]. Також дослідник доповнює, що «концепт є настільки багатим, наскільки багатший національний, становий, класовий, професійний, сімейний і особистий досвід людини, яка використовує цей концепт» [там само: 153]. Саме тому він називає «концепти» (слово *концепт* часто вжите у словосполученні *концепт значення*), за С. О. Аскольдовим («здатність заміщувати ґрунтується на потенції здійснити щось» [Аскольдов 1997: 271]),

[1] Назви концептів перекладено українською мовою, зважаючи на те, що концепт – одиниця концептуальна, поняттєва.

«потенціями», очевидно, маючи на увазі «потенційні» можливості, варіанти, за допомогою яких мовець може пояснити концепт, наприклад: «концепти таких слів російської мови, як “вітчизна”, “незнайомка”, “варяг”, “інтелігенція”, “верба”, “булат”, “сцена”, “блокада” та ін. У потенції кожного зі значень цих слів буде позначений особистий досвід людини» [Лихачев 1999: 154].

Концепт не тільки «підміняє собою значення слова і тим самим знімає розбіжності, відмінності в розумінні значення слова (полегшуючи спілкування), він певною мірою і розширює значення, залишаючи можливості для співтворчості, домислювання, “дофантазовування” і для емоційної аури слова. Із цього погляду, концепт – це не просто алгебраїчне позначення, не знак і не сигнал. Концепти – як “послання” (message) – можуть по-різному сприймати адресати. [...] Яке з словникових значень слова заміщає собою концепт, виявляється зазвичай із контексту, а іноді навіть із загальної ситуації. Концепт не безпосередньо виникає зі значення слова, він є результатом зіткнення словникового значення слова з особистим і народним досвідом людини» [там само: 151, 152].

Дослідження концептів стало дуже популярним на початку 90-х рр. XX ст., а термін *концепт* набув різного наповнення (часом аж надто філософсько-абстрактного, за яким ледь не «загубилося» мовне начало) та цілком відмінних акцентів. Представники лінгвістичних течій – когнітивісти, лінгвокультурологи, етнолінгвісти, психолінгвісти – здебільшого пропонували власні дефініції, які, однак, складно звести до «спільного знаменника».

Для формування повної картини «концептобачення» дібрано найбільш мотивовані, обґрунтовані тлумачення та систематизовано їх за напрямами лінгвістичних студій. Однак цей поділ досить умовний, адже чітко диференціювати різні інтерпретації концепту складно або й неможливо – більшість базується на взаємозв’язку буття, мислення, свідомості, культури та мови. Деякі дефініції концепту фактично «видобуто» із праць про концепти, адже дослідники часто, оперуючи терміном, не пропонують власних визначень

[пор., наприклад: Арутюнова 1999: 2–3; Вежбицкая 1996; 1999; 2001; 2011; Апресян 1974; 1995; 2009; Гак 1998; Вендина 1998а; 1998б; 2007 та ін.].

Класифікація дефініцій концепту дала змогу осмислити цей феномен [докладно див.: Ястремська 2021а: 37–41], а також закцентувати на основних його ознаках як явища:

– (**лінгво)когнітивного** [Кубрякова 1988: 143; Кубрякова_С 1996: 90; Шведова 2005: 603; Попова, Стернин 2007а: 24; Стернин 2004: 65; Бабушкин 1996: 13, 16, 90; Демьянков 2007: 621; Болдырев 2014: 37; Бацевич 2008: 221; Кочерган 2006: 427; Селіванова 2008: 150, 404; 2006: 256; Лисиченко 2009: 22; Жаботинская 2013: 53; 2009а: 254–255; Полюжин 2002: 111; 2015: 215];

– (**лінгво)культурного** [Степанов 2004: 42–43; 2007: 2; Толстой 1995: 293; Толстая 2013а: 109; Bartmiński 1985: 25; Красных 2002: 185; 2003: 272; 2012: 13–15; 2013: 127; Воркачев 2015: 6; Карасик 2002: 33, 107; Слышкин 2000: 9; Жайворонок 2007: 10; Левченко 2005: 21; Іващенко 2006а: 154; Приходько 2012б: 37–38; 2013: 21 та ін.];

– **лінгвістичного** (**лінгвофілософського**) [Вежбицкая 1999: 266, 435, 434, 484; Арутюнова 1993: 3; 1999: 2–3; Телия 1996: 40, 97; Никитин 1974: 3–4; Колесов 1992: 34; 2000: 53, 56; 2007: 22, 24; Колесов, Пименова 2012: 5, 6; Пименова 2013: 129; Гак 1998: 34–35, 467; Соломоник 1995: 246; Чернейко 1997: 27–28; 2005: 64; Рахилина 2008: 286; Монахова 2010: 272; Вільчинська 2018а: 115; Шмігер 2018: 172–173];

– **психолінгвістичного** [Залевская 2001б: 39; Фрумкина 1995: 91].

Значна кількість визначень, припущень, ідей про концепт провокувала ідею систематизувати й узагальнити наявні наукові дефініції терміна *концепт*, який пропонують дослідники різних наукових парадигм, що виявляють не багатогранність терміна, а радше його різні розуміння. У таблиці А.1 систематизовано дефініції за «ключовими словами»; деякі вчені, щоб окреслити це непросте поняття, залучають «ключові слова» різних рівнів, що розширює й розуміння самого концепту.

Проаналізувавши базові теоретичні студії, а також переосмисливши поняття *концепту* відповідно до опрацьованого діалектного матеріалу [див. також: Ястремська 2020а], сформовано таку розгорнуту дефініцію к о н ц е п т у, яка розкриває його особливості в різних аспектах, зокрема:

– багатовимірне, цілісне, узагальнене поняття;
– одиниця мисленнєвої діяльності людини, ментальне утворення, яке відображає дійсність у свідомості людини, соціуму;
– активується у свідомості носіїв через асоціації;
– зберігає та нагромаджує інформацію, сформовану на підставі аналітичної діяльності мислення, знань та досвіду людини про навколишній світ, постійно «оновлює» її та модифікує відповідно до потреб сучасності;
– відтворює у свідомості людини різні фрагменти та аспекти її життя – особливості духовної й матеріальної культури, світобачення та світоформування людини / групи людей / етносу / нації, які передає за допомогою мовних одиниць, що формують номінативний простір.

Близьким до поняття «культурного» концепту є *стереотип*, яке запропонував Є. Бартмінський, засновник Люблінської етнолінгвістичної школи, – «уявлення про предмет, «обрамлене» певною суспільною рамкою, яке визначає, чим цей предмет є, як він виглядає, як діє, як його трактує людина тощо; це уявлення закріплене в мові, доступне через мову і стосується колективного знання про світ» [SSSL 1: 9; Bartmiński 1985; Żuk 2010: 29; див. також: Левченко 2005: 11].

Як компонент концепту дослідники виокремлюють «когнітивну пам’ять слова» – смислові характеристики мовного знака, пов’язані з його первинним призначенням і системою духовних цінностей носіїв мови [Апресян 1995а: 56–59; Телия 1996: 230, 235; Воркачев 2001: 64; Венжинович 2018: 90, 173]. Це тісно пов’язане з однією з функцій концепту – відтворенням к о л е к т и в н о ї п а м ’ я т і, адже культура зберігає «колективний інтелект і колективну пам’ять, тобто надіндивідуальний механізм зберігання і передачі деяких відомостей (текстів) та напрацювання нових» [Лотман 1992: 200; пор.: Лотман, Успенский

1977]. Отже, концепт – це фіксація колективного досвіду, який постійно доповнюють, доукомплектовують досвіди індивідів. У цьому контексті дуже доречними є міркування Ю. М. Лотмана про «діалекти пам'яті», що відповідають «внутрішній організації колективів, які формують світ цієї культури», підтверджуючи «тенденцію до індивідуалізації пам'яті. [...] Наявність культурних субструктур із різним складом та обсягом пам'яті зумовлює еліптичність текстів, що циркулюють у культурних субколективах, і виникнення "локальних семантик"» [Лотман 1992: 200]. Виходячи за межі субколективу, такі еліптичні тексти потребують уточнень та коментарів, щоб бути зрозумілими для інших субколективів. Такі «коментарі, глосарії, заповнення еліптичних пропусків у тексті є свідченням переходу тексту у сферу колективу з іншим обсягом пам'яті» [там само: 201].

Поняття *стереотипу* виокремлюють також деякі російські вчені як «соціокультурно марковану одиницю ментально-лінгвального комплексу представника певної етнокультури, реалізовану в мовному спілкуванні у вигляді нормативної локальної асоціації відповідно до стандартної для певної культури ситуації спілкування» [Прохоров 1996: 101; див. також: Красных 2002: 184–186; 2003: 269–271]. О. О. Селіванова виділяє *культурні стереотипи* як «одиниці організації етнокультурної компетенції» [Селіванова 2008: 287], підтримуючи думку Н. В. Уфімцевої, яка кваліфікує стереотип як «значення, співвідносне з інваріантним образом світу, що описує загальні риси бачення світу представниками того самого етносу» [Уфимцева 1994: 98; Селіванова 2008: 292].

Ю. С. Степанов на позначення концепту культури, що існує постійно або тривалий час і значною мірою визначає світосприйняття етносу, його мовну картину світу, вживає також термін *константа*[1] (*константа культури*) [Степанов 2004: 6, 84, 989–991; пор.: Степанов 1994: 12–13; Селіванова 1999: 60 (виокремлює *національні концепти*, *стереотипи* мовної та культурної етнічної свідомості); 2008: 275; Приходько 2013: 217; Іващенко 2006а: 154 («відносно

[1] Варто зазначити, що й *концепт*, і *константу*, як і *культуу* Ю. С. Степанов аналізує як одні із основних «констант».

стійка концептуальна структура, яка є культурно-ціннісною інформацією, представленою у знакових продуктах культури, як вербальних, так і невербальних, зокрема в текстах, явищах природної мови, духовних та матеріальних артефактах»)], В. І. Карасик на позначення «найважливіших для певної лінгвокультури концептів» пропонує термін (*лінгво*)*культурні домінанти* [Карасик 2002: 118, 299; Приходько 2013: 106].

«Константами свідомості» назвав Ю. М. Караулов одиниці «груп і надпонять» концептуальної моделі світу [Караулов 1976: 271].

С. Я. Єрмоленко, О. О. Селіванова пропонують термін *лінгвокультурема* на позначення одиниці мовної картини світу, кваліфікуючи його як «мовний знак, який містить культурну інформацію. Лінгвокультурема не є одиницею мовної системи, а лише базовим терміном лінгвокультурології і служить на позначення одиниці вербалізації культурного зміст. План форми лінгвокультуреми може відповідати лексемі, словосполученню, тексту. Планом змісту лінгвокультуреми є культурна інформація – сукупність культурно маркованих знань й уявлень носіїв певної культури» [Селіванова 2006: 303], «етнопсихолінгвальне явище» [Єрмоленко 2009: 95].

Концепт – поняття багатогранне, яке, поєднуючи мову, культуру і мислення, пов’язує когнітивну лінгвістику, психолінгвістику й етнолінгвістику.

Взаємозв’язок «мова – мислення» є об’єктом аналізу представників когнітивної лінгвістики (О. С. Кубрякова, З. Д. Попова, Й. А. Стернін, К. В. Рахіліна, А. П. Бабушкін, М. М. Болдирев, М. М. Полюжин, С. А. Жаботинська, О. П. Воробйова та ін.), завдання якої «пов’язані з реконструкцією мовної свідомості, культурно-національного світобачення, моделювання мовної картини світу та ін.»; це напрям лінгвістики, який прагне «знайти доступ до Людини через мову» [Вендина 2013: 95–96]. Саме мислення поєднує дійсність і мову: від дійсності за допомогою думки людина звертається до мови, і навпаки – від мови за допомогою думки повертається в дійсність. Зв’язок мислення й мови є особливо важливим та актуальним у руслі

когнітивних досліджень, передусім для розмежування концептуальної і мовної картин світу, концепту і значення.

Натомість «мова ↔ культура» зумовлює те, що «віртуальна мова культури виражається у словах і реченнях мови реальної. Саме ця глибинна аналогія між культурною та лінгвальною дійсністю і спонукає описувати зміст першої з них через форму другої» [Голик 2003б: 157]. Цей взаємозв'язок слугує підґрунтям лінгвокультурології (лінгвоконцептології, етнолінгвістики), представники якої – А. Вєжбицька, М. І. Толстой, С. М. Толстая, Ю. С. Степанов, В. В. Красних, В. І. Карасик, С. Г. Воркачов, Г. Г. Слишкін та ін. – акцентують власне на тому, що концепт є одиницею культури. Лінгвокультурологи (В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін) убачають такі принципові відмінності між цими двома підходами – лінгвокогнітивним і лінгвокультурним: перший передбачає напрям від індивідуальної свідомості до культури, а другий – від культури до індивідуальної свідомості та ін. [Карасик 2002: 139; Слишкін 2004а: 30].

Із-поміж дослідників концептів – представники психолінгвістичного напряму (О. О. Залевська, Р. М. Фрумкіна), філософського (логічного) (Н. Д. Арутюнова, В. В. Колесов та ін.), а також лінгвісти, зокрема діалектологи широкого профілю (дослідники номінації, семантики, прагматики, ареалогії, синтаксису, фразеології), які вивчають різні аспекти функціювання мовних явищ (М. В. Нікітін, Ю. Д. Апресян, Л. О. Чернейко, Т. І. Вендіна, В. Г. Гак, В. М. Телія, В. І. Кононенко та ін.). Учені є засновниками та представниками різних наукових шкіл, серед яких: Московська етнолінгвістична школа М. І. Толстого (мова – «природний» субстрат культури, слугує інструментом ментального упорядкування світу і засобом закріплення етнічного світобачення), школа лінгвокультурології Ю. С. Степанова (опис констант культури в діахронійному аспекті), школа логічного аналізу Н. Д. Арутюнової (дослідження культурних концептів на матеріалі текстів, що представляють різні культури різних епох), школа лінгвокультурологічного аналізу

фразеологізмів В. М. Телія (аналіз фразеологізмів із позицій рефлексії носія живої мови) та ін. [Маслова 2004: 9–10, 29].

Дослідники часто поєднують найважливіші здобутки представників різних течій та напрямів, що дуже важливо для окреслення *концепту*, адже розподіляти його за різними дослідницькими напрямами не варто.

Аналізуючи сучасну лінгвістичну парадигму, Л. П. Гнатюк як домінантну пропонує триєдність «мова – свідомість – культура», що «висуває на перший план проблеми мовної свідомості (індивіда, колективу, етносу) та людини як мовної особистості [Гнатюк 2010: 7]. Проблема мовної свідомості, з одного боку, «співдіє» із мисленням, а з іншого – це таке багатогранне поняття, яке може дорівнятися до такого мовного феномену, як мовна КС. Поняття, яке, репрезентуючи культуру, вербалізується через мову.

Концепт пов'язаний зі свідомістю людини, яка є посередником між світом реальним, культурою, мовою: «Свідоме людське життя, тобто життя культури, також вимагає особливої структури простору-часу. Культура організовує себе у формі певного простору-часу і поза такою організацією існувати не може» [Лотман 1996: 178].

Інформація, що надходить у свідомість, переробляється, систематизується й у формі концептів «виходить» назовні. Значний прошарок цієї інформації стосується культури, адже культура є життєвою домінантою людини, соціуму, нації. Як влучно зауважила О. Л. Березович, «мовні феномени можна пояснити в контексті культурних, соціальних, політичних обставин, але не варто очікувати від мовної системи експліцитного і систематичного "викладу" життєвого кредо носіїв мови» [Березович 2007: 13].

Значну групу дослідників концептів формують «прихильники» *культурних концептів*, однак культурний вплив на мову, який неодмінно супроводжують «етнічні мотиви», імовірно, переоцінено [Фоменко 2004; Зарубин 2013; 2013а: 18; Павлова, Безродный 2013: 144]. Існує спеціальна термінологія на їхнє позначення, наприклад: (*лінгво*)*культурний*, *духовно-культурний*, *когнітивний*, *етноспецифічний*, *культурно важливий* («*культурно*

значимий») *концепт*, *культурноспецифічний концепт*, *національний концепт*, *концепт історико-культурної свідомості народу*, *етноконцепт*, *лінгвоконцепт*, *лінгвокультурологема*, *наскрізний концепт* та ін. [пор.: Єрмоленко 2009: 95; Мех 2005; Мех 2010: 56; Жайворонок 2002; Кононенко 2004: 4; 2008: 19; Приходько 2013: 12; Вежбицкая 1996: 71; 2011: 41; Телия 1996: 221; Воркачев 2001: 67; 2014а: 51; 2015: 6; Карасик 1996; 2005; Красных 2003а: 2; 2003б: 268 та ін.; див. також: Полюжин 2015: 216]. Такі «спеціальні» терміни не цілком доречні, адже, як слушно зазначив Тарас Шмігер, «за своєю природою концепт містить мовну і культурну інформацію» [Шмігер 2018: 178].

Натомість завдання «справжньої» лінгвокультурології, на думку Анни Павлової, полягає в тому, щоб «розширити рамки семантичного опису лексем порівняно з тими, які наведено у тлумачних словниках, [...] оскільки у словниках надто поверхнево описано конотативні складники семантики, недостатньо детально розроблено систему стилістичних ремарок, подано мінімальну інформацію про допустимі словосполученнях (стилістична норма) і про правила використання лексем у рамках синтаксичних конструкцій» [Павлова 2013а: 16–17; 2013б].

Деякі дослідники думку про концепт як поняття культури вважають цілком некоректним: «Чому саме культури, а не, наприклад, філософії, логіки, соціології, історії, літературознавства, фізики, математики, анатомії та ін.? [...] До слова, термін *культура* позначає “усе штучно створене, створене людиною на противагу природному”. [...] Зрозуміло, що понять культури не 40–50, а десятки і сотні тисяч. Якби лінгвістика взяла на себе вивчення всіх понять культури, то вона стала б наукою наук, єдиною універсальною наукою, чого не повинно і не може бути» [Фоменко 2004: 113–114].

Етнокультурний компонент (етноцентризм) лінгвокультурологи та етнолінгвісти називають серед домінантних ознак концепту, однак надмірне звернення до культури і залежність (чи то узалежнення?) від неї потребує детальних фахових коментарів. Слушними є думки когнітивістів, що «деякі концепти (але далеко не всі) (виділення моє. – *Т. Я.*) можуть бути

зумовлені національною культурою» [Маклакова 2016: 269], що етнокультурна специфіка необов'язкова, як і «далеко не всі концепти, як ми вважаємо, «апелюють до вищих духовних сутностей» – чимало з них є емпіричними (*бігти*, *червоний*, *вікно*, *рука*, *нога*, *голова* і под.) [Попова, Стернин 2007а: 25].

Щодо цього у 2011–2012 роках «розгорілася» наукова дискусія на сторінках журналу «Політична лінгвістика» [Зарубин 2013], а результатом став збірник праць провідних європейських та російських учених «Від лінгвістики до міфу», у якому зібрано основні ідеї на захист «некультурних», матеріальних концептів [Павлова 2013а; див. також: Левченко 2005: 15, 32–33; Жаботинская 2013: 52–53].

Від перших досліджень концептів і до сучасних не складно помітити показову «культурність», інтелектуальність чи емоційність, зокрема в колективній монографії «Логічний аналіз мови. Культурні концепти» [ЛАЯ 1991]: *істина*, *правда*, *брехня*, *борг*, *творчість*, *щирість*, *причина*, *доля*, *добро і зло*, *закон і порядок*, *краса*, *свобода*, *час і пора*, *пам'ять*, *людина і особистість*, *своє і чуже*, *милосердя*, *питання*; відтак – фундаментальні «константи» Ю. С. Степанова (1997): *мир*; *рідна земля*; *час*; *мова*; *вогонь і вода*; *хліб*; *горілка і пияцтво*; *віра*, *любов*, *радість*, *наука*, *софія*; *батьки та діти*; *буратіно*; *вічне*, *вічність*; *баба-яга*; *гріх*; *тероризм*; *абсурд*; *журба та смуток*; *святі і праведники* та ін. [ЛАЯ 1991; Степанов 2004: 6, 989–991; 1993: 12–13; Воркачев 2003а; 2004; див. також: Попова 2001: 11]

Зокрема С. Я. Єрмоленко вважає, що «вивчення мовної картини світу передбачає вихід у сферу концептів культури», а серед основних аспектів пізнання мовної КС називає, зокрема: «виявлення етнокультурних стереотипів, осібність, відмінність одних мовних картин світу від інших» [Єрмоленко 2009: 98, 99[1]].

О. П. Левченко зазначає, що «ігнорування концептів "матеріального світу" збіднює наукову картину світу»: під час «лінгвокультурологічного аналізу розмежування концептів абстрактних і реально "предметних" сутностей

[1] Про етнолінгвокультурну свідомість див.: [Гнатюк 2010: 13–14].

гранично закономірне: увагу переважно надається духовній культурі, але так звана матеріальна культура перебуває з нею в тісному взаємозв'язку (що є за своєю суттю науковим трюїзмом)» [Левченко 2005: 15, 20].

Зв'язок концептів із культурою безперечний. Однак, очевидно, варто дещо змістити акценти: концепти не мають бути репрезентантами тільки «високої культури», а навпаки – культура повинна визначати, корегувати інформацію, яку мовці вкладають у концепт, адже «в кожній мові існує невидимий культурний фільтр, який впливає на те, як ми сприймаємо й оцінюємо предмети і явища зовнішнього світу. Цей культурний фільтр значною мірою визначає не тільки сприйняття, а й осмислення» [Вендина 2007: 19]. Ю. С. Степанов, описуючи структуру концепту зазначив, що в нього складна структура, адже: «з одного боку, до неї належить усе, що підпорядковане поняттю (тут і далі виділення моє. – *Т. Я.*); з іншого – до структури концепту входить усе те, що робить його фактом культури – початкова форма (етимологія); стисла до основних ознак змісту історія; сучасні асоціації; оцінки та ін.» [Степанов 2004: 46], що підтверджує прагматичний характер культури, вказує на його безпосередній зв'язок із мовцем.

Існує ще один аспект цієї проблеми, пов'язаний із реконструкцією КС – «не літературної, не загальносеміотичної чи загальнокультурної, не філософської» [Апресян 1995в: 349], а мовної, яку формують «факти мови» [Апресян 2006: 34], втілені в концептах. Тому важливим є лінгвістичний аспект, аналіз мовних явищ, які вербалізують концепт у контексті культури.

1.3.1. Типологія та структура концептів

Науковці відзначають «полікласифікованість» концептів, передбачаючи можливість їх систематизації за різними критеріями відповідно до завдань та мети дослідження [Левченко 2005: 71, 133, 185, 248; Іващенко 2006а: 160; 2006б: 79–80; Селіванова 2008: 418; Приходько 2008: 83–92, 219–222; 2013: 183–185, 189; Жаботинская 2009а: 255; Огар 2016: 246–247; Венжинович 2018: 82–96; Прохоров 2016: 17; Болдырев 2016б: 16–24; Пименова 2013: 128–130;

Воробйова 2011: 6–7; Попова, Стернин 2007а: 14–15, 25, 27–29, 80; 2007б: 115–121; Карасик, Слышкин 2001: 79–80; 2003: 54; Карасик та ін. 2005: 32–33; Ипанова 2005: 147–148 та ін.], зокрема:

– тематика, ідеографічні сфери;
– значущість у концептуальній системі (універсальні, фундаментальні, базові, ключові, домінантні / специфічні / етнічні;
– структурна організація, ієрархія (*мегаконцепти* ← *макроконцепти* ← *гіперконцепти* ← *гіпоконцепти* ← *мезоконцепти* ← (*ката*)*концепти* (за А. М. Приходьком), *суперконцепт* (*суперкатегоріальний концепт*) ← *субконцепт* (за О. П. Левченко) та ін.);
– форма актуалізації / мовне вираження: вербалізовані, номіновані, вербально виражені (поняття, виражені за допомогою лексем, фразеосполук, словосполучень, паремій, синтаксичних конструкцій[1] і навіть текстів); невербалізовані, неноміновані (за способом зберігання знань / за змістом: мисленнєві картинки, уявлення, схеми, фрейми, гештальти тощо);
– сфера функціювання / носій (індивідуальні / групові / (загально)національні)) та ін.

Здебільшого концепти належать до різних «вагових» категорій. Наприклад, *ПРОСТІР* чи навіть *ВЕРХ* – цілком можна назвати макроконцептом (супер-), адже їх семантичний простір покриває кілька ідеографічних сфер, репрезентуючи різні фрагменти мовної КС. Філософ Ігор Меркулов дуже влучно зазначив, що «відповідно до загальноприйнятих уявлень, наші поняття (концепти) – це ментальні репрезентації класів» [Меркулов 1999: 79].

Щодо структури концепту, то найпоширенішою є структура концепту, яку запропонував Ю. С. Степанов [Степанов 2004: 43–46], виокремлюючи ядро (**поняттєвий** компонент) та периферію (**культурний** компонент, який формують три «прошарки» – актуальний, історичний, етимологічний);

[1] У трактуванні М. Болдирева концепти, репрезентовані значенням слова, називають лексичними концептами; репрезентовані значеннями фразеологічних сполучень – фразеологічними, значеннями похідних слів – словотвірними, відображені у граматичних формах, категоріях, синтаксичних структурах – граматичними та ін. [Болдырев 2016б: 25].

водночас дослідник виділив додаткові компоненти – асоціативно-образний та ціннісний (значущість, валоративність); див. також: 1.4.3.

Цей поділ слугував основою для інший ідей щодо структури концепту, однак кількість компонентів та їх пріоритетність відмінна [Попова, Стернин 2007а: 74; Стернин 2001: 58–59; Карасик 2002: 98; 2013: 94; Воркачев 2004: 7; 2014б; Слышкин 2004а: 30; Маслова 2004: 42; Іващенко 2006б: 76–82; Загнітко 2010: 12–19; Коннова 2012: 40–46; Приходько 2013: 21–28, 32; Полюжин 2006: 15; 2015: 215–216; Жаботинская 2013: 54-56; Голубовська 2016: 155 Венжинович 2018: 94, 129, 135, 171–172 та ін.].

Науковці дещо по-різному розставляють акценти щодо важливості сегментів структури: деякі дослідники припускають, що концепт «позбавлений образності» [Красных 2003а: 2; 2003б: 155; 2012: 12], інші – переконують, що основним виявом концепту є ціннісний [Карасик 2002: 98; Карасик та ін. 2005: 27; Слышкин 2004а: 30; Іващенко 2006а: 152 (ціннісно-смислову структуру концепту дослідниця вважає синонімом змістової структури, змісту концепту)], треті припускають, що цінніcність – «необов’язкова ознака концепту: деякі концепти, наприклад, просторові та часові, не мають ціннісного компонента» [Попова, Стернин 2007а: 25, 74–80; Воркачев 2004: 7]. В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін кваліфікують «прошарки» Ю. С. Степанова як «окремі концепти», а не «компоненти концепту»: активний прошарок входить до загальнонаціонального концепту, пасивні – належать до концептосфер субкультур; внутрішня форма – це не частина концепту, а один з основних культурних елементів [Карасик, Слышкин 2001: 77–78].

Моделюючи «польову» структуру концепту, З. Д. Попова і Й. А. Стернін пропонують, окрім ядра та периферії, виокремлювати приядерну зону, яка «складається із суттєвих, але не основних уявлень [...]. До приядерної та периферійної зон входять смислові елементи культурної складової концепту, що так само, як і когнітивні ознаки, отримані з різних джерел “шляхом когнітивної інтерпретації значень”» [Попова, Стернин 2007б: 270]

Когнітивне моделювання концепту, формування алгоритмів аналізу дають змогу зафіксувати специфічні особливості концептів, а залучення діалектних матеріалів – виявити унікальні способи вербалізації (семантичні нюанси, специфіку словотворення, сполучуваність, метафоризацію), демонструючи світобачення не тільки конкретної людини – говірко- та культуроносія, а й етносу.

1.3.2. Концепт – концептосфера – картина світу

Як слушно зазначила О. С. Кубрякова, «про картину світу у свідомості людини можуть свідчити не так окремі слова, як принципи групування та класифікації понять, формально виражені у структурі мови і зумовлені наявністю схем» [Кубрякова 1988: 151].

За аналогією до лексичних одиниць, концепти не можна досліджувати ізольовано – поза межами системи. І хоча відмінність у підходах щодо аналізу одиниць мови (лексема) і одиниць мислення (концепт) очевидна, є і чимало спільного. Які ж системи (мікросистеми) формують концепти? І чи концепт можна аналізувати поза системою? Як одиничне явище «поводить себе» поза «йому подібними»?

Концепт, поза сумнівом, є компонентом мікросистем (субкатегорій), які, об'єднуючись, формують макросистему (суперкатегорію)[1] – мовну (діалектну) КС. Значна кількість концептів і їх ідеографічне розмаїття дають усі підстави сформувати загальну концептуальну парадигматику. Системність і впорядкованість концептів – важлива умова адекватного вживання і використання в лінгвістичних дослідженнях.

Д. С. Лихачов[2] уважав, що сукупність концептів («сфера концептів») формує к о н ц е п т о с ф е р у[3], у якій концентрується культура нації: «усі

[1] Про важливість подальшого упорядкування багатокомпонентної системи, зокрема її поділу на субкатегорії та підпорядкування вищій – суперкатегорії, див.: [Reed 1996: 220; цит. за: Кубрякова 2004: 309].

[2] «Термін *концептосфера* має конкретного автора» [Прохоров 2016: 89].

[3] Слушною є думка С. П. Гриценко, що «насичення чи редукція лексичних груп відповідних ідеографічних сфер – є значною мірою віддзеркаленням динаміки концептосфер – осмислення і профілювання пізнаного світу» [Гриценко С. 2017: 465], протиставляючи терміни *ідеографічна сфера* (аналіз лексико-семантичної системи) і *концептосфера* (аналізу концептів).

потенції, які розкриває словниковий склад окремої людини, як і мови», тобто склад концептосфери людей і мов є цілком відмінним та залежить прямо пропорційно від кількості концептів, якими вони оперують: що більше концептів усвідомлює людина (а це залежить від її знань, досвіду тощо), то ширшою є її концептосфера, і навпаки; так само і з мовами: що багатша культура нації (її література, фольклор, наука, образотворче мистецтво), яка тісно пов'язана з історичним досвідом нації й особливо з релігією, то багатша її концептосфера [Лихачев 1999: 153]. Апелюючи до «концептосфери» Д. С. Лихачова, дослідники також припускають, що «діалекти володіють особливою *концептосферою*, оскільки є стиснутим відображенням усієї культури діалектної спільноти, що охоплює не тільки власне поняттєвий фонд діалекту, а й культурні концепти. Концептосфера діалекту є настільки багатшою, наскільки багатшою є культура діалектної спільноти, її фольклор, її історичний досвід» [Радченко, Закуткина 2004: 38]. Також важлива думка вченого, що концепти «існують не самі собою в певній незалежній невагомості, а в певній людській "ідеосфері"» [Лихачев 1999: 151, 162].

Ідею концептосфери як системи концептів підтримало чимало науковців [пор.: Попова 2003: 19; Попова, Стернин 2007а: 26; 2007б: 26, 114–117 («впорядкована сукупність концептів народу, інформаційна база мислення»); Маклакова, Стернин 2013: 22; Карасик 2002: 31; 2005: 85 («концептуарій культури»); Карасик та ін. 2005: 334; Вендина 2007: 19; Маслова 2004: 27; Кононенко 2004: 21; 2008: 112; Жаботинская 2009а: 256; Бацевич_С 2007: 91 («культурна концептосфера»); Загнітко 2010: 12; Попова Н. 2013: 200 (концепти як складники концептосфери; як синонімний ужито також термін *концептуальна система*); Мацьків 2012: 197–198; 2017: 116–117; Приходько 2008: 209; 2013: 172–173 («об'єктивно наявну сукупність вербально позначених і вербально непозначених національно маркованих одиниць лінгвокультури, виділяючи характерні принципи системності, множинності, цілісності, зв'язку та структурованості»); Воркачев 2014а: 60; 2015: 21; Храбан 2014б: 76–77;

Андрусь 2015: 13; Венжинович 2018: 92–93; Іващенко 2006а: 154; 2006б: 86, 98, 100], уважаючи цей термін найбільш влучним.

На позначення системи концептів засвідчено також терміни (деякі з них, однак, «заходять на територію» знання, інформації, свідомості тощо):

– *концептуальна картина світу* [Попова, Стернин 2007а: 46; Селіванова 2006: 259; 2008: 384; Космеда 2000: 31; Белякова 2005: 6; Демидова 2008: 68; 2015: 48; Коннова 2012: 19; Попова Н. 2013: 200; Болдырев 2014: 39];
– *концептуальна модель світу* [Караулов 1976: 271–273; Кубрякова 1988: 141–143, 169; 2004: 45; Кубрякова_С 1996: 94; Герд 2005: 59; Селіванова 2008: 405–406; Пименова 2012б: 93; 2013: 130; 2014: 75; Приходько 2006; 2008: 209; Іващенко 2006а: 154; 2006б: 100; Попова Н. 2013: 200; Болдырев 2014; Голубовська 2016: 153];
– *концептуалізована* (*предметна*) *область* [Степанов 2004: 74]; пор.: *концептосфера предметної галузі* / *концептуалізована* [*предметна*] *сфера* [Іващенко 2006а: 154];
– *концептуальний простір* [Мацьків 2012: 197–198; Андрусь 2015: 13];
– *концептуальна парадигма* (*концептуарія*) [Іващенко 2006: 100];
– *концептуальний корпус* (*концептокорпус*) [Приходько 2012а; 2012б: 38, 41];
– *концептуальна схема* [Неретина 2020];
– *концептуалізована область* [Воркачев 2001: 70–71];
– *когнітивна картина світу* [Попова, Стернин 2007а: 37; 2007б: 52];
– *когнітивна система* [Кубрякова 2004: 45];
– *когнітивний домен* (*cognitive domain*) [Langacker 1994: 35; 2008]; пор.: *когнітосфера* (*когнітивна сфера*) і *домен* як синоніми до *концептосфери* (сукупності концептів) [Іващенко 2006а: 154];
– *матриця доменів* (*domain matrix*) [Рахилина 2008: 362];
– *когнітивний простір* [Красных 2003б: 61];
– *базове стереотипне ядро знань* [Прохоров 1996: 14] та ін.

Однак дещо «необережне», неусвідомлене вживання термінів (концептосфера, мовна КС) призводить часом, з одного боку, до сплутування понять, а з іншого – до збою відношень між поняттями *концепт – концептосфера – концептуальна КС – мовна КС*. Саме тому, зважаючи на значну активність «концептуальних» досліджень, на часі – термінна уніфікація.

Дослідники інколи протиставляють *концептосферу* і *семантичний простір мови* як частину і ціле: концептосфера – це мисленнєва царина, яка складається з концептів, а семантичний простір мови – лише частина концептосфери, актуалізована за допомогою мовних знаків [Скаб 2008: 64]. На думку М. Болдирева, частинами *концептуальної системи* (= *концептуальна картина світу*) є «поняття “наукова і повсякденна картини світу”, “мовна картина світу” (із поділом на художню, поетичну, пейзажну та ін.), “концептуальна область, сфера, домен” або “концептосфера”: *концептосфера людини*, *концептосфера мови*, *національна концептосфера* та ін.», що дещо вибивається із традиційного розуміння концепту і концептосфери [Болдырев 2014: 39] та ін.

Ю. Є. Прохоров дуже влучно підсумовує цю «дискусію»: «практично кожен автор під словом *концепт* розуміє щось своє: концептосфера може бути і в мови, і у окремої лексеми; вона може бути пов’язана і з окремим жанром, з аспектом людського буття, і з назвою соціального статусу; концепт може бути представлений в мовній свідомості і в мовній картині світу, в художній картині світу і в окремому літературному жанрі; концептом може бути і поняття, і каузальності, і емоція тощо. Серед концептів є ще й константи, а сам він може складатися з лінгвокультурем [...]. І все це разом може міститися кудись у сферу ментальності. Однак не можна не визнати, що обидва ці терміни вже прижилися в науковій літературі і “працюють” у ній – зважаючи на приблизність і розмитість цих термінів, фахівці розуміють їх більш-менш однаково: є **щось** (й у свідомості, і в мові), що визначає (називає, представляє у вигляді образу) деякі явища (поняття, дії, стану), принципово важливі для буття і спілкування (зокрема й мовного) людей, до того ж це **щось** має як загальну,

так і національно-детерміновану значущість і часову стійкість. І це **щось** – не одиничне, це множина, одиниці якої об'єднані в певну систему (сукупність), яка з них і складається, і існує. Це **щось** і є концепт, а сукупність концептів – це концептосфера» [Прохоров 2016: 9].

Якщо концепт – узагальнене поняття, за допомогою якого мовна особистість (носій говору) може передати особливості свого світобачення, специфіку побудови світу, своїх знань про світ за допомогою засобів мови (говірки), то концептосфера (концептуальна КС) – система всіх концептів, схема, за якою у свідомості мовної особистості формується світ як «пазл», складається модель світу. Натомість мовна (діалектна) КС – це вербалізована концептосфера.

Отже, концепт – усе-таки поняття – узагальнене, абстраговане, етнічно марковане та ін., оскільки структурувати та досліджувати «ідею», «одиницю» культури чи ментальності, «квант», «відчуття», імовірно, просто неможливо. Теоретизувати – так, аналізувати тисячі реальних прикладів – ні [пор.: Фоменко 2004: 114 («Що таке одиниця [...], яка відображає знання і досвід людини»? Це поняття!»)]. Підтверджують цю думку слова А. Вєжбицької: «саме концепти, а не відчуття, потенційно сприймаються і можуть передаватися іншим людям» [Вежбицкая 1996: 284].

Проблема взаємозамінності *поняття* і *концепту* є однією з найбільш дискусійних. На користь цієї тези свідчать міркування та коментарі дослідників: «ідеться не про значення, а про поняття (концепт), яке асоціюється зі словом [...], «світ людських понять (концептів)» [Арутюнова 1999: 200, 450]; «концептом називають зазвичай поняття, і, на перший погляд, це правильно, оскільки латинське слово *conceptus* і є 'поняття'. Але в латинській мові є також слово *conceptum*, яке означає 'зерно' – своєрідний паросток прототипу, першосмислу, те, що згодом здатне прорости і словом, і ділом», відтак учений зазначає, що «в основі концепту – поняття» [Колесов 2007: 24, 28]. І ще одне міркування: «основою концепту є поняття, але основою поняття не є концепт. Це наводить на думку, що концепт повинен бути етноспецифічним забарвленим

поняттям з певною етнопсихологічних надбудовою» [Приходько 2013: 19], що знову ж таки «відтягає» концепт у бік етнокультури.

У цьому контексті також доречно згадати Валерія Морковкіна і його «поняттєву картину світу», яку вчений уважав основою і результатом систематизації «змістової, поняттєвої сторони лексики», адже «корелятом єдиного світу в пізнанні є єдине знання, закріплене в поняттях» [Морковкин 1977: 18]. Дослідник також зазначає, що компонентом поняттєвої КС є концептуальна сфера (яка, наприклад, співвідносна з поняттям часу) [там само: 49].

Не менш актуальною є проблема взаємозв'язку *концепту* і *значення*, пор.: «розмежовувати концепт і значення навряд чи доцільно. [...] Концепт / значення може мати різну ступінь інформативної насиченості (бути узагальненим або конкретним, тобто мати менший або більший обсяг інтенсіоналу), він може бути сигніфікативним (стосуватися значень мови) або референтним (стосуватися значень / смислів, які виникають у мові), він може охоплювати різні за величиною поняттєві простори (пор. концепти, що активуються словом і текстом). Розмежувати же *концепт* і *поняття* має сенс, хоча в повсякденному вживанні ці терміни синонімні. Їх розмежування пов'язане з класифікацією концептів» [Жаботинская 2009а: 255; 2002: 115]. Порівнюючи *концепт* і *значення*, воронезькі когнітивісти зазначають, що структура концепту значно ширша, багатогранніша, складніша, аніж значення: «концепт містить усю енциклопедичну інформацію про предмет, а значення – тільки ту її частину, яка стає предметом обговорення й утворює значення відповідного мовного знака» [Маклакова, Стернин 2013: 22].

На підставі праць А. Вєжбіцької можна дійти висновків, що «між концептом і мовним значенням суттєвої різниці немає, оскільки вона трактує значення як «закодовані в мові (варіанти: у слові, у словах мови. – *Т. Я.*) концептуальні структури» [Кошелев 2011: 8; Вежбицкая 1999: 266, 435, 434, 484]. Дослідниця аналіз «концептів» зводить до аналізу з н а ч е н ь слів, пор.: «значення слів, що позначають емоції», «концепти емоцій» і «слова, що

позначають емоції» [Вежбицкая 1996: 216]. Також не складно помітити взаємозамінне вживання концепт ↔ лексема, концепт ↔ поняття, концепт ↔ ідея; пор.: «концепти *білий* і *чорний* – це деякою мірою універсальні лексеми», «складні концепти – лексеми (тут і далі виділення моє. – *Т. Я.*) *душа, совість, доля, правда, докір, сором* та ін.»; «складні поняття» (наприклад, *невірна, передача* і *факти*), «універсальні поняття» [Вежбицкая 1996: 118, 267; 2011: 74, 118, 397], а також – «ідеї», зокрема, коли йдеться про складні ідеї, які можуть створити і назвати носії різних мов, чи про «ідею, яка стоїть за словосполученням *кожен чоловік* (гр. *panta anthropon* ‘кожне людське створіння’)» і яку потрібно «передати іншими мовами» [Вежбицкая 1999: 267; 2001: 18; 2011: 58] та ін.

Деякі мовознавці вважають, що розділяти мовну і концептуальну КС недоцільно, і пропонують «об’єднаний» термін *мовно-концептуальна картина світу* [Жайворонок 2007: 15; Вільчинська 2011: 11–12; Лисиченко 2004: 37; Селіванова 2008: 407–408; Огуй 2012; 2013: 16–18], мотивуючи це тим, що, з одного боку, «концепт “витає” над концептуальними сферами, втілюючись у слові, з іншого – слово як ім’я реалії разом із усім набором характерних для нього мовних ознак виступає не лише мовною, а й концептуальною одиницею» [Вільчинська 2011: 10].

Із розмежуванням *концепту*, *поняття* та *значення* слова пов’язана тричленна парадигма картин світу, яку пропонує виділяти Л. А. Лисиченко: домовну (психічну) КС, що репрезентує *концепт* як домовне уявлення; концептуальну (логічну) КС – відображає *поняття* як мовно-логічну одиницю та мовну (власне лінгвальну) КС – вербалізує *значення* слова, яке містить поняттєву основу й ускладнюється ознаками (значеннєвий ореол), пов’язаними у свідомості носіїв мови із цим концептом та з внутрішньомовними зв’язками [Лисиченко 2004: 37, 38–39; 2009: 18–24].

Межа між мовною й концептуальною картинами світу, справді, є досить розмитою, адже відмежувати процеси вербалізації та когніції складно і навіть неможливо. С. Я. Єрмоленко, говорячи про нечіткі межі між мовною і

концептуальною КС, зазначає, що «це спричинено, по-перше, асиметричною природою мовного знака, по-друге, – різницею між уявленням і поняттям» [Єрмоленко 2009: 95], протиставляючи в такий спосіб *уявлення* як одиницю мовної КС і *поняття* – як одиницю концептуальної КС. Уважаючи мовну КС «підсистемою концептуальної картини», І. М. Заремська пропонує «орієнтири розмежування» мовної і концептуальної КС за такими ознаками, як: індивідуальність / колективність, суб'єктивність / об'єктивність, варіантність / інваріантність, поступальна еволюція / стрімкий розвиток [Заремська 2011: 398, 400].

Однак, незважаючи на те, що перша (мовна) КС організована за законами мови, а друга (концептуальна) – за законами фізичного світу, «вони поєднуються» [Уфимцева 1988: 138]. Підтверджують цю думку і слова Бориса Серебренникова: «розрізняються дві картини світу – концептуальна й мовна. Концептуальна картина світу багатша, ніж мовна картини світу, оскільки в її створенні беруть участь різні типи мислення, зокрема й невербальні. [...] Мовна картина світу містить слова, словозмінні і словотворчі формативи і синтаксичні конструкції. У різних мовах мовні картини світу можуть варіюватися» [Серебренников 1988а: 107; 1988б: 6].

В. Л. Іващенко *концептуальною* вважає «глобальну емоційно-образно-символічно-...поняттєву картину світу як органічну єдність упорядкованих у певний спосіб світобачення, світосприймання, світовідчуття, світорозуміння тощо і вербальних, і невербальних знань» [Іващенко 2006а: 154].

Важливим у цьому контексті є коментар Ю. Д. Апресяна, що «матеріалом для реконструкції мовної картини світу слугують тільки факти мови (лексеми, граматичні форми, словотворчі засоби, просодії, синтаксичні конструкції, фраземи, правила синтаксичної сполучуваності та ін.» [Апресян 2006: 34; див. також: Зализняк 2003: 85], тобто концепти, які мають вербальне вираження, семантика яких формує семантичний простір концепту.

Дослідження семантичного простору концепту дає змогу отримати знання про один із фрагментів концептосфери носіїв мови, вербалізовану засобами

мови. Л. А. Лисиченко зазначає, що «мовна КС – характер відображення в мові концептуальної картини світу і мовні засоби вираження знань про неї», натомість «концептуальна картина світу є підґрунтям мовної картини, однак концептуальна КС універсальніша і є спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ, у той час як мова відображає досвід кожного народу і виявляє не тільки спільні знання, а й своєрідність бачення світу» [Лисиченко 2004: 37; 2009: 14; 41–43].

Психолінгвісти наголошують, що «поширене прагнення виводити опис концептів з аналізу мовної картини світу, яку не можна ототожнювати з образом світу для людини – носія мови. Образ світу як надбання індивіда симультанний <одночасовий>, голографічний і багатоликий, він є продуктом переробки перцептивного, когнітивного і афективного досвіду, функціює на різних рівнях усвідомлення за умови обов’язкового поєднання “знання” і “переживання” і лише неповною мірою піддається вербальному опису» [Залевская 2001а: 43].

Аналіз мовної картини світу цілком слушно ототожнюють із лексико-семантичною системою мови, яка відображає категоризацію буття, ідеографічне членування образу світу.

Отже, концептуальна картина світу (концептосфера, концептуальний простір) співвідноситься з мовною (діалектною) КС на рівні мислення та мови, першу репрезентують концепти як одиниці цієї системи, а другу – мовні одиниці, які вербалізують ці концепти (див.: схему Б.2 «Концепт як елемент системи»).

Кожна мова варіює і концептуальну, і мовну картину світу, формуючи національні мовні картини світу. Вони є модельними і ніколи не відповідають на 100% реальному світові, адже будь-яке відображення є біднішим за «оригінал».

1.3.3. Категоризація буття: теми, рубрики, коди

Концептосфера, з одного боку, є системою концептів, які, обертаючись, немов у калейдоскопі концептосфери, об'єднуються в групи, концептуальні утворення, виокремлені за тематичним, ідеографічним принципом, ієрархічно упорядковані концептуальні поля (див.: схему Б.2). Поділ на концептуальні поля тісно пов'язаний зі змістом концепту, із його семантичним простором, який формує семантика номінативних одиниць. Зміст концепту, безперечно, є ширшим, аніж однойменної лексичної одиниці, однак саме «від семантики слова» можемо перейти «до змісту концепту» [Стернин 1999: 69].

Ідея виокремлення *концептуальних полів* не нова [пор.: Арутюнова 1999: 632; Березович 2007: 14; Попова Н. 2013: 203; Красных 2012: 15; Приходько 2008: 210; Воркачев 2014а: 60; пор.: *концептуальні* (*семантичні*, *поняттєві*) *поля*, виокремлені за спільністю семеми (змістовне ядро слова) [Бородина, Гак 1979: 53]. А. М. Приходько, виділяючи концептополе як «сегмент концептосфери, що відповідає за організацію певного когнітивно-семантичного простору», розрізняє *концептополя* мікро- і макрорівня: перше з яких – «ідіополе певного концепту», а друге – «власне-концептуальне поле, яке включає певну множину концептів, поєднаних спільністю значення їх імен» [Приходько 2008: 214; 2013: 174, 177–178]. Концептополе мікрорівня є сукупністю ментальних одиниць, що поєднані спільністю змісту і відображають поняттєву, предметну і функційну подібність позначуваних концептом явищ, а макрорівня – фрагмент (ділянка) концептосфери, стійке угруповання типологічно і значеннєво однорідних та ієрархічно упорядкованих концептів, «множина однорідних концепт-об'єктів, об'єднаних єдиною логіко-смисловою лінією» [там само: 214, 218].

Віра Гольдберг пропонує термін *ідеополе* як «об'єднання різнорідних елементів: одиниць словника і репрезентованих ними концептів, зміст яких може виражати стандартна лексична одиниця або метамовний опис» [Гольдберг 2001: 84].

Для опису найважливіших понять «моделі світу» Т. В. Топорова виокремлює три «семантичні сфери», що стосуються базових умов існування: природну (простір і час, що визначають основні умови існування), соціальну (право, організація колективу, влада, управління, що стосуються «людського» аспекту всесвіту) та інтелектуальну (пізнання, ментальна діяльність, розум, думка, яка втілює самопізнання і самооцінку носіїв цієї традиції). Таке членування на «семантичні області» не довільне: воно має універсальний характер, дає змогу побачити різні аспекти моделі світу і досліджувати її як цілісне явище (макрокосм – мікрокосм, онтологія – гносеологія)» [Топорова 1994: 136].

На позначення концептуального поля засвідчено також назви: «рубрики словника (субстантиви, рослини, тварини, персонажі, час, локативи, атрибутиви, дії)», які виокремлює Т. В. Цив'ян як такі, що «відповідають різним фрагментам моделі світу» [Цивьян 2006: 59]. Учена уточнює, що так само можна відштовхуватися від кодів моделі світу (антропо- і зооморфний, вегетативний, кулінарний, соціальний та ін.), ієрархізованих з орієнтацією на конкретний регіон [там само]; концептуальних кодів, виділених на підставі смислової спільності елементів (концептів, ідей, мотивів), які можуть співвідноситися з різними матеріальними втіленнями сенсу (рослинний код, зоологічний, кулінарний тощо) [Толстая 2007; Березович 2007: 340]; предметно-тематичних кодів, у межах яких існують тематичні (тематико-мотиваційні) підгрупи [Борисова 2016: 42, 46–48].

Поняття *коду культури* – «"сітка", яку культура "накидає" на навколишній світ, членує, категоризує, структурує і оцінює» [Красных 2003б: 298] –співвідноситься з найдавнішими архетипними уявленнями людини, воно формує систему координат, що моделює еталони культури. Дослідниця виділяє базові коди, найважливіші, які співвідносяться з архетипними уявленнями, які фіксують наївне світобачення і в межах яких наявні інші, менш значущі коди, а саме: соматичний, просторовий, часовий, предметний, біоморфний, духовний

[там само]. Натомість більш влучним О. О. Селіванова вважає термін «лінгвокультурологічне поле у знаковій системі мові» [пор.: Селіванова 2008: 299].

Також варто зазначити, що будь-який польовий поділ є досить умовним, адже чітких меж між полями не існує або вони є дуже розмиті, а їхні елементи можуть взаємонакладатися, взаємопроникати.

Ідеографічна класифікація структурує і систематизує матеріал, є важливим етапом наукового пізнання та аналізу. Однак, як доречно зауважив О. О. Корнілов, «будь-яка з ідеографічних класифікацій, які пропонують ідеографічні словники, є певною гіпотезою, що відображає суб'єктивне бачення укладачів цих словників. Об'єктивних критеріїв оцінки того, наскільки вдалим те чи інше бачення глобального взаємозв'язку лексичних мікросистем, мабуть, немає» [Корнилов 2003: 295]. Н. Д. Арутюнова, наголошуючи на розмитості меж поняттєвих (концептуальних) полів, слушно зазначає, що «чимало об'єктів і ситуації можна підвести під різні концепти, однак деяким <концептам> не підходить жоден. Такі об'єкти перебувають на пограниччі різних поняттєвих полів» [Арутюнова 1999: 293].

Класифікація (категоризація) відбувається на підставі «сформованих у носіїв мови уявлень про подібність і відмінності об'єктів – чи то об'єктів зовнішнього світу, подібно до птахів, чи феноменів внутрішнього світу – як, наприклад, уявлення про душу, серце або розум. Процеси категоризації пов'язані з людиною, його особливостями сприйняття світу» [Пименова 2012а: 11]. М. В. Піменова наголошує на «наївності мовної категоризації, у чому виявляється особливість мислення носіїв мови» [там само].

Наукову та наївну КС можна протиставити також на рівні категоризації, тобто виокремлення груп (класів), які відображають певні поняття. В. Г. Гак пропонує виділяти онтологічний і прагматичний класи, які, відповідно, формують поняття термінологічні, системні і ситуативні, контекстуальні, що відображають «мислення в дії» [Гак 1998: 32]. Відтак дослідник зазначає, що «якщо думка, що відображає ознаки онтологічного класу, – це оформлене

поняття (це і наступне виділення моє. – *Т. Я.*), думка, що відображає ознаки прагматичного класу, часто виступає як недостатньо оформлене і лінгвістично незакріплене своєрідне «перед-поняття» (іноді його називають концептом)» [там само: 34–35].

Очевидно, ідеться саме про прагматичні класи в контексті аналізу діалектних явищ, які й відображають усвідомлення, переживання носіїв цих діалектів, відтворюють тисячі комунікативних ситуацій.

С. Я. Єрмоленко використала популярну модель класифікації понять Р. Халліга та В. фон Вартбурга, яка відображає об'єктивну концептуальну модель світу як загальнолюдський універсум «*Всесвіт* (Небо і небесні тіла; Земля; Рослинний світ; Тваринний світ); *Людина* (Людина як жива істота; Душа і розум; Людина як суспільна істота; Соціальна організація та соціальні інститути); *Людина і Всесвіт* (Дане об'єктивно; Набуте досвідом – наука й техніка)» [Єрмоленко 2009: 96].

На підставі аналізу лексики української мови X–XIII ст. В. В. Німчук систематизував її за такими ієрархічно впорядкованими групами, як: Всесвіт. Простір. Час (буття, матерія, дух; назви, пов'язані зі Всесвітом, небесними об'єктами та явищами; лексика, пов'язана із простором, з орієнтацією в ньому, із поверхнею, параметрикою тощо; назви часових понять); Земля: Нежива природа (географічна термінологія; назви складників земної кори, надр землі, хімічних речовин; метеорологічна лексика); Земля: Жива природа (зоологічна лексика; ботанічна термінологія); Людина як частина живої природи [Німчук 1992].

Надзвичайно важливим для окреслення діалектної КС є характер системи понять, відображений у діалектному лексиконі, а саме «стежки пізнання, віхи освоєння навколишнього світу, певні *когнітивні лінзи*, через які бачити довкілля тільки в такому вигляді (і не інакше)» [Радченко, Закуткина 2004: 39]. Очевидно, що це специфічне світобачення зумовлює й мовну категоризацію світу. Відмінності між мовною і діалектною категоризаціями світу полягають у принципах добору сфер пізнання і в «шпаринкуватості сітки, накинутої на світ

(відома метафора Йоста Тріра)» [там само]. Німецький лінгвіст Фріц Штро з-поміж основних рис діалекту виокремив: «залежні від особливих життєвих взаємозв'язків групи і обмежені нею предметні сфери цього світу народної мови; своєрідність й особливий чекан форм його бачення світу; його дібрані й побудовані за власними принципами і масштабами оцінок мовні змісти і поняттєві класифікації; його зв'язок із предметами і життям; його безпосередній дотик до предметів і занурення в чуттєво-конкретне явище, результатом чого є порівняно незвичайне багатство мовних знаків; так що діалект малює у фарбах те, що літературна мова представляє лише в загальних обрисах» [Stroh 1931–1932: 247; цит. за: Радченко, Закуткина 2004: 39].

Науковці не раз порушували цю проблему, пропонуючи власні класифікації (узагальнений аналіз схем ідеографічної класифікації лексики див.: [Караулов 1976: 247–258]; огляд наукових праць із теорії та практики ідеографії див.: [УСС_П; Сніжко 2013; 2016]).

За словами Н. Ф. Клименко, «схема класифікації понять детермінує загальну структуру ідеографічного словника, який починається переліком досить широких понять і закінчується переліком окремих слів у статтях, співвідносних із поняттям. Наприклад, основу словника П. Роже складають чотири вихідних поняття: абстрактні відношення, простір, матерія, дух (почуття, воля, розум). Кожне з них потім розподіляється на категорії (роди), наприклад, простір – на абстрактний простір, обмежений простір, існування в просторі, відносний простір. Одержані класи діляться на види, останні – на тематичні групи» [УСС_П: 25].

Ю. Д. Апресян уважає, що групи концептів мають бути «об'єднані спільною ідеєю людини, тобто дібрані за принципом антропоцентричності. Це лексика, що описує тіло і душу людини, його фізіологічні та емоційні реакції на світ, різні фізичні, мовні, ментальні і вольові дії, стан і властивості, продукти його діяльності, житло, соціум, стосунки з іншими людьми, цілі та професійну діяльність, етичні, естетичні та інші цінності і багато іншого» [Апресян 2009:

217]; пор.: «концептуально-тематичні області»: людина, природа, тварина, рослина, артефакт та ін. [Болдырев 2016а: 14].

Саме тематичний підхід «сприяє сприйняттю матеріалу в етнокультурному контексті, оскільки таємно («подспудно») виявляє матеріальні та духовні цінності традиційної культури» [Вендина 2013: 85]. Дослідники концептів часто виділяють «теми», наприклад, *побутові*, *категоріальні*, *просторові*, *часові*, *телеономні*, *теософські*, *антропоконцепти*, *гендерні*, *сакральні*, *релігійні*, *психоемоційні*, *соціальні*, *державні*, *економічні*, *медичні*, *сільськогосподарські* та ін. (чітка класифікація відсутня, кожен дослідник сам «обирає» назву класифікаційної ознаки) [Воробйова 2011: 7; Юдін 2011: 16; Огуй 2013: 19; Голубовська 2016: 155–156; Болдырев 2016а: 19; приклади інших типологій, адаптованих відповідно до об’єкта, див: Толстая 2010: 27–28; Бородина, Гак 1979: 7; Вендина 2013: 85–86].

У цьому контексті цілком слушними є міркування Н. В. Сніжко щодо принципової різниці між ідеографічною класифікацією лексики та її тематичним упорядкуванням: «якщо ідеограф ставить завдання розподілити лексику мови “згори й донизу” та ієрархізувати її на основі слів з різним ступенем узагальнення семантики [...], то укладачі тематичних словників добирають необхідну лексику під наперед визначену тему, важливу для пізнавально-комунікативної мети», а «термін *тематичний* варто застосовувати саме для тематичного упорядкування лексики, коли дослідник розподіляє слова та їхні значення за темами і не ставить завдання відтворити природне структурування лексики за ідеями (поняттями, концептами, архетипами)» [Сніжко 2016: 30, 34].

Складність і неоднозначність класифікацій своєю чергою підтверджує багаторівневість концепту як об’єкта дослідження. Однак об’єктом структурування людського буття, безперечно, може слугувати не тільки система концептів (чи понять), а й лексична чи семантична системи (див.: 2.1, 3.1). Відтак усі аналізовані одиниці є членами певних систем – «полів», а саме: *концептуального поля* (відповідно до основної асоціації, яку «передає»

концепт); *номінативного поля* (за структурними ознаками, наприклад, СГ); *семантичного поля* (на підставі семантики одиниць номінації). До того ж основою виокремлення кожного із видів «полів» є структурування людського буття, ті ж «рубрики», тобто тематичний принцип класифікації. Це підтверджує взаємозв'язки концептуальних, номінативних, семантичних одиниць на різних рівнях, зважаючи на те, що саме семантика мовних одиниць, які вербалізують концепт, є «основою основ» аналізу концепту, адже «у сферу концептів» можна потрапити тільки «через аналіз мовної» [Попова, Стернин 2007а: 19].

1.3.4. Універсальні концепти

Із-поміж найактуальніших завдань когнітивістики дослідники називають принципи виокремлення концептів, визначення ієрархії, проблеми класифікації концептів, а також окреслення т.зв. «універсальних» концептів. Т. В. Цив'ян уважає, що загальні опозиції – універсальні – можна виділити на підставі наборів основних опозицій, що відповідають різним знаковим системам (міфологія, фольклор, мистецтво, етикет, природна мова та ін.); універсальні опозиції «нібито закладені в людині і необхідні їй для адекватного, з його погляду, сприйняття світу, усвідомлення свого місця в ньому, тобто для вироблення моделі світу» [Цивьян 1973: 242].

Ю. М. Караулов, аналізуючи рідні підходи щодо її розуміння картини світу, доходить висновку, що її «розуміють як два різні аспекти дослідження семантики (або лексики, що в цьому випадку одне і те ж): або як загальну (тут і нижче виділення моє. – *Т. Я.*) інтегральну її картину, сукупність усього мовного змісту, яка досить стабільно й поступово еволюціонує в часі, або специфічні риси семантики мови, що диференціюють її від всіх інших мов» [Караулов 1976: 245]. Подібні паралелі можемо провести і в розумінні концепту, основною ознакою якого вчені називають універсальність або (етно)специфічність.

За функційними особливостями концепти, з одного боку, можуть входити до групи універсальних (базових) концептів, «без яких людина не могла би мислити про світ і сформувати певну модель світу чи створити якийсь його образ» [Кубрякова 1997: 27; пор. також: Попова, Стернин 2007а: 83 (*універсальні* і *національні*); Приходько 2013: 48–49 (*універсальні* і *специфічні*) та ін.]. А з іншого – можуть виконувати функцію етнічних «маркерів», які репрезентують життя та світогляд конкретної нації, носіїв певної мови, адже «у кожній культурі є універсальні й етноспецифічні категорії, останні з яких відображають національну своєрідність культури» [Пименова 2012а: 10–11].

«Ключові слова», «лексичні універсалії», «лексичні константи», «базові концепти», «універсальні категорії культури» – терміни, у які дослідники намагалися вкласти єдиний зміст – система концептів (понять), визначальних, ключових для розуміння національної ментальності, а також зрозумілих для носіїв різних мов. Базові концепти, «відображаючи в своїй семантиці тривалий процес розвитку народу, передають від покоління до покоління певну визначальну для світосприйняття і світорозуміння народу інформацію, яка фіксується у вигляді фонових знань за допомогою одиниць мови» [Маклакова 2016: 268]. Т. Монахова однією з найважливіших ознак базових концептів називає те, їх «лінгвокультурна реалізація» характерна для всіх мов і всіх культур світу [Монахова 2010: 272].

Активне дослідження концептів бере початки від загальнолюдських, «елементарних концептів», «семантичних (концептуальних) примітивів[1]», «універсальних понять (концептів)», «концептуальних універсалій» А. Вєжбицької.

Елементарні концепти – найбільш вдалий термін для номінації «примітивів» – «фундамент, на якому будується семантична система тієї чи

[1] Як зазначили автори передмови і перекладачі збірника праць А. Вєжбицької «Семантичні універсалії і опис мов» [Вежбицкая 1999], «ключовий для Вєжбицької термін *semantic primitive* ще в книжці 1972 р. було вжито як аналог до термінів Московської семантичної школи “елементарне значення” і “елементарний смисл”, у російському перекладі термін *примітив* у той час практично не вживався, його почали використовувати пізніше як еквівалент англійського *primitive*, що, однак, викликає небажані конотації чогось первісного і нерозвиненого, натомість *елемент, елементарний смисл* та ін. точно передають значення англійського терміна»; дослідники цілком слушно надають перевагу *елементарним смислам* (*semantic primitives*), *елементарним концептам* (conceptual primitives), намагаючись уникати терміна *примітив*» [Булыгина, Шмелев 1999: XI].

іншої мови»; «цеглинки для побудови всього іншого»; «найпростіші поняття, необхідні для тлумачення інших»; «основний фонд людських понять – універсальні семантичні примітиви, із яких будуються складні поняття» [Wierzbicka 1996: 14; 1980; 1985; Вежбицкая 1996: 329; 1999: 17, 227].

Однією із провідних ідей А. Вєжбицької була ідея універсальної «природної семантичної метамови» («natural semantic metalanguage (NSM)»), т.зв. універсальна «мінімова» [Wierzbicka 1996: 22; Вежбицкая 2011: 307], фундаментальні концепти і конструкції якої однакові для різних мов [Вежбицкая 2011: 46–47]. Семантична метамова призначена експлікувати значення будь-яких мовних одиниць – за допомогою елементарних концептів.

Понад два десятки років учена уточнювала та доповнювала, формувала «повний набір кандидатів на роль універсальних семантичних примітивів» [Wierzbicka 1996: 35–36; Вежбицкая 1996: 322–323]. «Попередній перелік» – *я, ти, щось, хтось, це, говорити, хотіти, не хотіти, відчувати, думати, знати, де*[1], *добрий* [Wierzbicka 1988: 10; 1992: 10; Вежбицкая 2011: 42, 391–392], на думку ученої, необхідний для «глибокого аналізу значення» [Вежбицкая 2001: 50, 305–306].

«Набір примітивів у семантичній метамові» О. В. Падучева порівняла до Всесвіту: «він то розширюється, то стискається» [Падучева 1996: 11]. У рецензії на статтю А. Вєжбицької [Вежбицка 2005] британська дослідниця К. Келлі, продовжуючи її ідею, пропонує власну класифікацію концептів, яка здебільшого збігаються з «набором» А. Вєжбицької, серед яких: вирази індивідуальності – «я» і «ти», «той», «інший»; етичні уявлення – «хороший», «поганий», «правдивий» і «помилковий»; типи фізичних станів – «великий», «маленький», «мертвий», «живий»; маркери положення – «тут» і «там»; а також базові види людської діяльності – «робити», «хотіти», «відчувати», «бачити» [Келли 2013: 280]. Дослідниця підтримує необхідність виокремлювати низку опорних, спільних для всіх етносів та націй «понять».

[1] Відтак авторка уточнює: «МІСЦЕ, або ДЕ» [Wierzbicka 1992: 10], об’єднує «місце і час» [Wierzbicka 1996: 35–36; Вежбицкая 1996: 322–323] і знову відокремлює «місце розташування, існування, володіння, належність до класу» [Вежбицкая 2011: 305–306].

«Ключові слова» і А. Вєжбицької, і К. Келлі мають дещо іншу функцію – відтворюваність у різних мовах світу. Ю. М. Лотман із цього приводу зазначав, що «наявність для всіх людських земних цивілізацій певних універсалій (серед яких «верх» і «низ». – *Т. Я.*) робить у принципі будь-який текст людської культури рідною мірою перекладним на мову іншої культури, тобто певною мірою зрозумілим» [Лотман 1996: 112].

Проте, окрім елементарних, А. Вєжбицька виокремлює «складні концепти (поняття[1], ідеї)», які називає лінгвоспецифічними, культурно важливими (наприклад, *душа*, *совість*, *доля*, *правда*, *докір*, *сором*, *свобода*, *сонце*, *небо*, *вогонь*, *радість*, *щастя*, *печаль*, *горе*, а також *білий*, *червоний*, *рожевий*, *сірий*, *чорний* тощо), і саме за допомогою елементарних концептів природної семантичної метамови їх потрібно пояснити, розтлумачити, зробити «зрозумілими» [Вежбицкая 1996: 118, 268–270, 284, 339; 2011: 74, 118, 397].

А. Вєжбицька не ставить за мету рубрикувати складні концепти, вона або аналізує їх вибірково (*свобода*, *дружба* [Вежбицкая 1999: 306–484]), або в межах груп, виокремлюючи, однак, «емоційні концепти» [Вежбицкая 1996: 326–370], концепти кольору [там само: 231–283].

Які ж головні рубрики моделювання концептуального простору? Дослідники з-поміж базових, універсальних, фундаментальних виокремлюють такі концепти, як:

– *річ*, *подія*, *стан*, *місце*, *напрям*, *ознака*, *об'єм* [Jackendoff 1991: 22 (т.зв. «семантичні частини мови»); 1992: 34];
– *простір*, *час*, *колір*, *температура*, *емоція*, *слух*, *нюх*, *відчуття*, *біль* та ін. [Langacker 1987: 147; Evans, Green 2006: 533, 537];
– *простір*, *час* [Talmy 2000: 42];

[1] Важливо наголосити, що традиційно англ. *concept* у працях із когнітивної лінгвістики чи лінгвокультурології перекладають як «концепт», хоча диференціювати значення «концепт» і «поняття» фактично неможливо. У працях А. Вєжбицької ці терміни подано відповідно до російського перекладу. Як зазначив у передмові відповідальний редактор одного зі збірників праць дослідниці Максим Кронгауз, авторка прочитала всі російські переклади та зробила чимало принципових зауважень, назвавши її співперекладачкою російської тексту і «співучасницею» всього видання [Вежбицкая 1996: 3].

– *об'єкт* (*предмет*), *процес*, *діяльність*, *місце* (*простір*), *вмістилище* (обмежений простір) [Кубрякова 2004: 207, 481 та ін.; Кубрякова 2000: 85];

– *простір* і *час* – одні з основних категорій традиційної КС [Толстая 2010: 155];

– *верх* / *низ*, *близький* / *далекий*, *правий* / *лівий*, *внутрішній* / *зовнішній*; *живий* / *мертвий*, *чоловічий* / *жіночий*, *свій* / *чужий* та ін. [Цивьян 1973: 242];

– *час*, *простір*, *зміна*, *причина*, *доля*, *число*, *відношення чуттєвого до надчуттєвого*, *відношення частин до цілого* [Постовалова 1988: 61; апелюючи до праць А. Я. Гуревича; пор.: Гуревич 1984: 24–25];

– *простір*, *час*, *життя*, *смерть*, *істина* та ін. [Бацевич_УМ: 285 (друга група – «ідіоетнічні концепти»)];

– *простір*, *час*, *життя*, *смерть*, *свобода*, *воля*, *число*, *істина*, *правда*, *знання* [Андрусь 2015: 12];

– *простір*, *час*, *кількість*, *якість*; *істина*, *добро*, *час*, *краса* тощо [Загнітко 2010: 19 («універсальні, загальнолюдські класифікаційні величини»)].

Безперечно, не всі із зазначених концептів є базовими, багато з них важливі, але не головні, але й кожна людина формує «свій» «канон» концептів відповідно до свого світу – внутрішнього та зовнішнього. Усе-таки, можливо, варто актуалізувати проблему універсальності і маргінальності концептів. Аналізуючи балканську модель світу, Т. В. Цив'ян одним із перший завдань формулює «окреслення словника-мінімуму концептів, який буде прийнято за основу [...]. Формування списку концептів – першочергове і досить складне завдання у процедурі опису лексико-семантичного рівня балканської моделі світу. Які, однак, труднощі і несподіванки не виникали б у процесі наповнення цього списку конкретним матеріалом, усе ж не буде ситуації хаосу і невизначеності, а буде орієнтир у вигляді "словника концептів"» [Цивьян 2006: 60–61].

Зрештою, як слушно відзначив Ю. Д. Апресян, «властивий мові спосіб концептуалізації світу почасти універсальний, почасти національно специфічний» [Апресян 1995в: 350].

Деякі дослідники «універсальність» концептів уважають ознакою міжкультурності. Наприклад, В. Л. Іващенко диференціює концепти за «особливостями вияву в ареалах мовних культур», виокремлюючи: *автохтонні* / *концепти-автохтони* – історично сформовані в межах того чи іншого ареалу мовної культури та регулярно в ньому відтворювані, які поділяються на унікальні, які «існують лише в ареалі окремої культури й не належать жодній іншій культурі», та універсальні / загальні «(їх ще кваліфікують як “ноеми”) – частково або повністю засвідчені в кількох культурах як вічні цінності, є еталоном порівняння в міжмовному зіставленні та перекладі», та *запозичені* – «перенесені з однієї культури в іншу для виконання певної комунікативної мети» [Іващенко 2006: 81].

На думку О. В. Урисон, «коли іншомовне слово запозичується будь-якою мовою, воно піддається фонетичній і морфологічній адаптації. Однак у запозичених словах зафіксований «шматочок», чужий для семантичної системи мови, яка його запозичила, і, можливо, «шматочок» чужої картини світу» [Урысон 2003: 128]. Виявлено, зокрема, такі приклади, як: *горáк* ‘горянин’ (пор.: чес. *horák*) [Верхр_Д: 99], *гýрáль*, *ґýраль* ‘представник підгальських ґуралів, польської етнографічної групи жителів Підгалля, що на заході сусідить із Лемківщиною’, *гóрар* ‘лісник у горах’ (етимологи виводять із слц. *horár* ‘лісник’ пов’язане з *hora* ‘ліс; гора’ [ЕСУМ 1: 563], що видається цілком імовірним, адже слово засвідчене в лемківських говірках, які поширені, зокрема, на території сучасної Словаччини та межують із діалектами словацької мови) та ін.

Отже, проблема універсальних концептів актуалізує доцільність виокремлювати «етнонаціональні» символи-концепти, довкола чого розгорнулося чимало дискусій – і на сторінках наукових збірників, і на наукових інтернет-сайтах. Очевидно, що такі концепти мають право існувати,

адже дають змогу не загубити серед розмаїття концептів унікальні, «впізна́вані» для конкретного регіону назви (серед яких виділяють чимало онімів).

«Концепти національної ментальності» (для росіян це: *душа, доля, туга* тощо) В. В. Колесов називає «четвертим виміром, прихованим від наших почуттів і понять міри», який людина шукає у тривимірному світі [Колесов 2007: 14].

Ф. С. Бацевич виокремлює такі «ідіоетнічні» (національно-культурні) концепти – як «найзагальнішу, максимально абстраговану, але конкретно представлену в мовній свідомості “ідею” “культурного предмета” в сукупності всіх валентних зв’язків із національно-культурною маркованістю» [Бацевич_С 2007: 91], як *доля, воля, Україна, Шевченко* та ін. [Бацевич_УМ: 285]. Важливим є питання добору таких концептів. Як доречно зазначає О. Юдін, «те, що якесь поняття більшість представників того або іншого народу вважають важливим, істотним, таким, що стосується цінностей і заслуговує обговорення, ще не означає автоматичного входження відповідної (позитивної) цінності до певного «національного аксіологічного набору». Із таким самим успіхом значна частина представників народу може вважати її “антицінністю”» [Юдін 2011: 18]. Хоч аксіологічна оцінка в цьому випадку є додатковою, адже такі етнічні концепти покликані передусім репрезентувати український простір, а ставлення кожного індивіда (українця зі сходу чи з заходу, із тимчасово окупованих територій чи представника сусідньої країни) є суб’єктивним. Також важливо, що такі концепти мають стосуватися не тільки культурної сфери (наприклад, *Карпати, Дніпро, Чорнобиль, голодомор* чи *борщ, вареники* як маркери України). Про недоречність звуження культурної специфіки до етнічної влучно зазначила О. П. Левченко [Левченко 2005: 15, 20].

А. М. Приходько виокремлює базові концепти в межах «культурних», групуючи їх за ідеографічним принципом, зокрема виокремлює такі *етнокультурні сфери*, як «національні гастрономічні уподобання, житло, національний одяг, валоризований рослинний і тваринний світ, національний антураж (одяг, танець, пісня, музичний інструмент, сувеніри), дозвілля,

специфіка міжособистісних взаємин, орієнтири життєвого світу та ін.» [Приходько 2013: 58–59]; окрім базових, пропонує виділяти концептосимволи (географічні і ландшафтні цінності, пам’ятники, культові споруди, храми, прецедентні тексти та особистості та ін. [там само: 60–62].

Щодо універсальності концептів, які є визначальними у відтворенні та моделюванні картини світу, доречними є міркування культурологів, істориків, філософів, які «бачать» цю проблему дещо з іншого ракурсу. Щоб зрозуміти життя, поведінку і культуру людей, важливо відтворити притаманні їм уявлення і цінності, потрібно виявити, як влучно зазначив А. Я. Гуревич, «звички свідомості» людей, спосіб оцінки дійсності, особливості світобачення [Гуревич 1984: 24], серед яких називає час і простір, право, багатство, працю і власність – «“космічні” категорії – визначальні категорії людської свідомості, “система координат”, за якою люди сприймають дійсність і будують власну “модель світу”» [там само: 30].

У цьому контексті слушна ідея історика-культуролога Р. Й. Голика щодо системи основних концептів (як імовірний корпус словника категорій української досекулярної і традиційної культури): «основу могли б скласти відносно постійні структури мислення і мовлення (на зразок “концептуальних універсалій” чи “семантичних примітивів”). Сюди насамперед входять категорії “тіла” і “душі”, “правди” і “неправди”, “добра” і “зла”, “хвороби” і “здоров’я”, “людини” і “тварини”, “дня” і “ночі”, “сну”, “сміху” і “плачу”, “радості” і “жаху”, “пам’яті”, “мови” тощо. Іншу частину словникових статей мали б охоплювати концепти вужчої, релігійної та міфологічної, сфери: поняття “раю (неба)” і “пекла”, уявлення про “ангелів” і “чортів”, “гріх” і “святість”, “створення світу”, “страшний суд”, “чудеса”, “чари” та ін. У словнику мають відображатися також значення словесних та візуальних символів, алегорій, прикмет, поширених у віруваннях, текстах та зображеннях традиційної і досекулярної культури. Разом із цим, тут повинні міститися також найважливіші поняття соціологічного і політологічного, інституційного плану: “свій” і “чужий”, “володар” і “підданий”, “народ” і “країна”, “воїн”, “селянин”,

“міщанин” та ін. Отже, словник повинен відображати кілька категоріальних рівнів культури – від абстрактних і панхронічних до порівняно конкретних і зумовлених історико-культурним контекстом». Цей перелік, доповнює дослідник, «є даниною структуралізмові з його бажанням виявити фундаментальні антиномії людської думки і мови (виділення моє. – *Т. Я.*)» [Голик 2003б: 161].

Отже, на часі укласти єдиний канон концептів, у межах якого за «темою» виокремлювати концептуальні поля, а за «функцією» – базові (універсальні) / маргінальні, етнічні / загальнолюдські концепти.

1.3.5. Категорія простору

Простір і час – категорії, які формують своєрідну «систему координат», крізь призму якої люди різних культур сприймають світ.

Уявлення про простір та його параметри є базовими, фундаментальними для моделювання картини світу. Ця категорія, вплітаючись у мову, пронизує ментальний та культурний «простори» світобачення. Особливо актуальним і важливим є світобачення людини, діалектоносія, адже розуміння «верху» та «низу» часто є дуже суб’єктивним, воно залежить від того, як мовець відчуває, осмислює простір. Це підтверджують слова Т. В. Цив’ян: «просторові опозиції – найбільш зручний інструмент для актуалізації структури світу, у яку введено діяча (творець, деміург). Тоді зміна точок відліку (точок зору) означає не довільність і нестабільність, а множинність трактувань» [Цивьян 2006: 138].

Простір – не тільки філософське поняття, не просто «предмет культури», що змінюється залежно від суспільств, культур та епох [Ле Ґофф 2007: 122], а й поняття дуже конкретне, особистісне, адже кожен індивід формує «свій» простір, окреслює його межі та відшуковує своє місце в ньому.

Простір – особливий фрагмент картини, закарбований у мові. Саме мова накопичує й зберігає інформацію про світ і людину, тому аналіз діалектного простору не лише передбачає дослідження мовних особливостей говірок, а й апелює до «простору» реального – до його географічних характеристик (гори,

долини, рівнини, низини, степи, моря й річки), до історії, релігії, етнокультурних особливостей, менталітету, щоб виявити, як реалізуються концепти *ВЕРХ* / *НИЗ*, який зміст вкладають у них носії говорів, щó приховано за їхнім «верхом» та «низом».

Для аналізу концептів мовної картини світу важливі такі основні чинники: лінгвальний (вербальний, номінативний), який демонструє, вербалізує мовну картину світу, та позалінгвальний (когнітивний), тобто позиція спостерігача, мовця («Я-контекст»), який пояснює і принципи членування світу на основі архетипів, і способи та засоби його номінації, а відтак окреслює поняття верху і низу.

Важливим є зв'язок *діалектоносій – територія – семантика* (т. зв. «Я-контекст»), адже, як влучно наголосив М. І. Толстой, «семантика слова (терміна) часто безпосередньо залежить від його географії» [Толстой 1969: 15], як і від світобачення мовця. Від географії мовця залежить не тільки значення, яке він вкладає у поняття, а й кількість слів, які його номінують.

Людина є центром простору, не тільки точкою відліку, а й своєрідним «фільтром», через який проходить прийняття, розуміння простору та його об'єктів. На цьому неодноразово акцентували дослідники: саме людина «задає, визначає» ознаку об'єкта [Толстая 2002а: 9, 15], а простір носії традиційної культури осмислюють «як один з основних елементів світобудови» [Виноградова 2004: 18].

Ю. М. Лотман виокремлює навіть «просторову картину світу» – кількарівневу і багатогранну, яка містить «і міфологічний універсум, і наукове моделювання, і побутовий "здоровий смисл". Водночас у звичайної людини ці пласти утворюють гетерогенну суміш, яка функціює як щось єдине» [Лотман 1996: 296]. Важливим є симбіоз міфологічного і реального, побутового і наукового, що поєднується у людській свідомості, не зникає, відтворюючись у потрібний момент.

Уявлення про простір формують «один із найважливіших фрагментів картини світу, а простір уважають однією з фундаментальних категорій

світосприйняття людини» [Яковлева 1994б: 16]. Тому дослідження просторових параметрів, які сприймає й усвідомлює людина, вкладаючи «своє» розуміння в семантику слів, надзвичайно важливе.

Фундаментальне значення категорій простору і часу чітко проявляється у структурі Всесвіту і в житті людини, саме тому «до проблем простору і часу постійно звертаються у зв'язку із суто практичною метою: окреслити кордони, у межах яких розгортається все людське життя» [Топорова 1994: 15].

Як зазначив Ю. Д. Апресян, «слова зі значенням просторової орієнтації заслуговують спеціального і детального дослідження»[1] [Апресян 1974: 109], саме їм присвячене пропоноване дослідження, адже концепти *ВЕРХ* / *НИЗ* репрезентують концептуальне субполе *простір* (хоча залежно від мети дослідження чи концептуалізації світу вченого *простір* часто виокремлюють як концепт).

Аналізуючи особливості концептів місця та простору, т.зв. орієнтаційних концептів[2], О. С. Кубрякова виділяє *де*-систему (*where*-system), завдяки якій формуються концепти віддаленості і близькості об'єкта, його розташування та зміни положення під час руху [Кубрякова 2000: 88], апелюючи до семантичних примітивів А. Вєжбицької «МІСЦЕ, або ДЕ» [Wierzbicka 1992: 10].

Простір – поняття багатогранне: від філософсько-абстрактного визначення його як «фундаментальної властивості буття, яке фіксує форму і протяжність його існування» [Никулин та ін. 2020] до побутового розуміння простору, «параметри якого – "верх" і "низ", "центр" і "периферія", "поверхня" і "глибина", "віддаленість" і "близькість", "випередження" і "відставання" – фіксуються вже на рівні повсякденної свідомості» [там само].

Простір на вертикальній осі – це «цілісне утворення між небом і землею», а на горизонтальній – межі його чітко не окреслено: «погляд людини може зупинятися як на тому, що його безпосередньо оточує, так і не обмежуватися

---

[1] Автор також пропонує «ескіз семантичного аналізу цього кола лексики», який зорієнтований на порівняння семантики слів, серед яких: *верх* та його деривати (*вершина*, *верхушка*) і синонімні назви (*макушка*, *пик*, *гребень*), які номінують верхню частину матеріального об'єкта.

[2] Пор. також: *просторові концепти*, *просторові концепти верху і низу*, *концепти локалізації, що належать до верхньої і нижньої топологічної зон*, *концепти вертикальності*, *концепти верху та низу* [Мазурова 2007: 1, 2, 8].

цим, тобто бути спрямованим вдалину, до природного «краю землі» – горизонту, що пояснює можливість приписати просторові найрізноманітніші розміри і масштаби, ототожнюючи його то із всесвітом, то з усім світом, то, навпаки, обмежуючи його безпосередньо видимим полем зору і надаючи йому сенс будь-якого, іноді дуже невеликого, вмістилища (пор. простір кімнати)» [Кубрякова 1997: 26].

Доречний коментар В. М. Топорова, що «у вертикальному розрізі Всесвіту як найбільш сакрально відзначеною точкою простору зазвичай уважають небесний кінець можливої «світової осі», тобто абсолютний верх (іноді його вважають Полярною зіркою); у такому разі ця вісь є шкалою цінностей об'єктів, розташованих у вертикальному просторі. В інших випадках центр міститься там, де «світова вісь» входить в землю; у цьому випадку він збігається із центром горизонтальної площини» [Топоров 1983: 257]. У пізніших працях дослідник зазначає, що «в архаїчних культурах сакральний центр, який концентрує в собі найвищу енергію, відзначався світової віссю (axis mundi), золотим ланцюгом (Catena aurea), світовим деревом (arbor mundi), жердиною, держаком, колоною, стелою, тріумфальною аркою, стовпом, ритуальними спорудами, зазвичай з чітко вираженою вертикальністю, високою горою, хрестом та ін.» [Топоров 2004а: 19–20].

Поняття простору – багатозначне, метафоричні інтерпретації філософського розуміння простору поширюються, зокрема, на психологію та лінгвістику. Ю. Є. Прохоров виокремлює три види простору, серед яких:

- реальний – існує об'єктивно, незалежно від людини;
- перцептуальний – простір сприйняття, простір відчуттів суб'єкта – уявний, позірний простір, яким його сприймає людина, а сприйнявши, закріплює у свідомості і в мовних формах; посередник між реальним і концептуальним просторами;
- концептуальний – формується у свідомості людини як певне уявлення про реальний простір, який освоєно як перцептуальний; часом, як зазначає дослідник, виокремлюють і «часткові простори» –

географічний, біологічний, економічний, соціальний та ін. [Прохоров 2016: 101–102; пор.: Борисова 2003].

Концептуально важливе філософське розуміння історико-культурного та соціального «навантаження» простору як форми до- та позанаукового знання і як категорії культури: «Людина реально живе не в геометричному просторі, не в астрономічному часі, не в механічному русі, не в електромагнітних взаємодіях. Органічне середовище людського існування не вичерпується наукової картиною світу, що використовує спеціалізовані мови, але потребує опису, пояснень за допомогою природної, повсякденної мови, пов'язаної зі щоденним досвідом» [Никулин та ін. 2020; пор.: Лук'янець 2002: 529]. А отже, саме засобами мови (тим паче за допомогою діалектів) можна пояснити різні рівні простору, його параметри, серед яких провідне місце належить «верху» та «низу», адже діалект значно уважніше та детальніше фіксує кожен компонент КС, надаючи йому особливості й унікальності, передаючи в номінаціях також власне ставлення до того чи іншого явища дійсності та його оцінку.

Простір – особливий фрагмент КС, який закарбувався в мові, адже саме мова є найнадійніше зберігає інформацію про світ і людину. Аналіз діалектного простору не лише передбачає дослідження мовних особливостей говірок, а й апелює до «простору» реального – до його географічних характеристик (а це гори, долини, рівнини, низини, степи, моря та річки), до історії, релігії, етнокультурних особливостей, менталітету, щоб виявити, як реалізуються концепти *ВЕРХ* / *НИЗ*, який зміст вкладають у них носії говорів.

За словами Ю. М. Лотмана, «будь-яке існування можливе лише у формах певної просторової і часової конкретності. Людська історія – лише поодинокий випадок цієї закономірності. Людина занурена в реальний, даний йому природою простір. Константи обертання землі (руху сонця небосхилом), руху небесних світил, часових природних циклів безпосередньо впливають на те, як людина моделює світ у своїй свідомості. Не менш важливі фізичні константи людського тіла, що визначають відповідне ставлення до навколишнього світу. Розміри тіла людини зумовлюють те, що світ механіки, її законів є для людини

«природним», а світ частинок або космічних просторів він може уявити собі лише умоглядно, доклавши чималих зусиль. Співвідношення середньої ваги людини, сили тяжіння землі і вертикального положення тіла сприяли виникненню універсального для всіх людських культур протиставлення *верх / низ* (виділення моє. – *Т. Я.*) з різноманітними змістовними інтерпретаціями (релігійними, соціальними, політичними, моральними та ін.)» [Лотман 1996: 176].

Не складно помітити, що до списку концептів (зокрема й базових) дослідники послідовно зараховують і *ВЕРХ*, і *НИЗ*, і *ПРОСТІР*. Кваліфікацію концепту *ПРОСТІР* як базового підтверджує те, що це одна з універсальних категорій філософського і наукового знання, а також повсякденного життя. Натомість кваліфікація *ВЕРХУ* та *НИЗУ* як концептів теж не викликає сумнівів.

Простір – первинний, універсальний концепт, адже формує основоположні уявлення про світ, існує в усіх культурах і мовах, пов'язаний з іншими базовими концептами і слугує основою для формування інших концептів.

Отже, з одного боку, *ПРОСТІР* – це концепт, серед параметрів якого – «верх» та «низ», а з іншого – *ВЕРХ* та *НИЗ* як концепти входять до концептуального субполя «Простір».

1.4. *ВЕРХ / НИЗ* як бінарна опозиція концептів

ВЕРХ / НИЗ – це передусім вид просторових параметрів, які дають змогу відтворити тривимірну модель світу – «картину "наївного" тривимірного простору» [Апресян 1974: 111]), у якому просторову вертикаль репрезентує *верх / низ*, а горизонталь – фронтальний (*перед / зад*) і латеральний (*право / ліво*) виміри. Т. В. Топорова виділяє чотири виміри структури світу і хронотопу, який можна описати за допомогою протиставлень: 'високий / низький', 'довгий / короткий', 'широкий / вузький', 'далекий / близький', що відображають головну властивість просторово-часового континууму – його чотиривимірність. «Основні просторові координати – довжина, ширина,

висота – доповнює ще одна характеристика – розташування предмета стосовно суб'єкта ('далекий / близький'), що визначаються за допомогою руху суб'єкта» [Топорова 1994: 63]

Надважливість та унікальність цієї опозиції зумовлена кількома чинниками: архетипність, базовість, фіксація в різних міфологіях світу, спосіб структурування світу, світобачення і світосприйняття: «"вертикальна" опозиція зберігає багатющий міфологічний потенціал, оскільки просторова вертикаль, яка поєднує підземний світ з небесним, є неоднорідною, її не може засвоїти людина (додатковий імпульс для міфологічного осмислення – вертикальне положення людського тіла у просторі). Натомість горизонталь (не співвідноситься із просторовим положенням тіла) є більш "побутовою", потенційно освоюваною» [Березович 2007: 43].

Зв'язок простору й тіла (зокрема про їхню взаємозалежність – тіла від простору чи навпаки) відзначає В. М. Топоров, припускаючи, що фундаментальною основою їх зв'язку є «проблема тривимірності простору»: «незважаючи на те, що розв'язати цю проблему непросто, безперечною є відповідність між тривимірністю простору і трьома основними координатами, які «передає» тіло – верх : низ, права сторона : ліва сторона, передня частина : задня частина (або близьке : далеке). Характерно, що верх і низ, передня частина і задня частина відрізняються з о в н і (тобто вони несиметричні), а права сторона і ліва сторона, які є симетричними, принципово відрізняються один від одного в н у т р і ш н ь о (тобто анатомічно і фізіологічно). Акцентовано й на тому, що приписування просторові тривимірності може корінитися в особливостях людського сприйняття» [Топоров 1983: 252–253].

Л. М. Виноградова звертає увагу, що «за спостереженнями антропологів, архаїчні прийоми освоєння людиною навколишнього середовища засновані на конкретному досвіді пізнання світу через структуру свого тіла ("людина є мірою всіх речей"): мається на увазі усвідомлення найпростіших просторових категорій залежно від місця розташування людини або предметів довкола неї (*вверху – внизу*, *спереду – ззаду*, *справа – зліва*, *всередині – зовні*), визначення

орієнтації людини відповідно до сторін світу (*схід – захід, південь – північ*). [...] Як свідчать дані багатьох мов світу, саме вимірювання просторових елементів спочатку здійснювалося на підставі найменувань частин людського тіла: наприклад, одиниці довжини вимірювалися охопленням розкинутих рук, ліктем, шириною долоні, стопою, кроком, фалангою пальця та ін.» [Виноградова 2004: 18]; пор.: *вершо́к*, засвідчене в говорах української мови зі значенням ‘застаріла міра довжини’ [Русов_Д: 65–66; БГ_С: 415, 581].

Вертикальна вісь системи координат, яку репрезентує *ВЕРХ* / *НИЗ*, порівняно з іншими осями членування простору має одну істотну відмінність: вона «визначається гравітаційним полем» [Мазурова 2007: 6]. Три виміри простору – довжина, ширина, висота – накладаються на три виміри людського тіла – *перед* / *зад*, *верх* / *низ*, *лівий бік* / *правий бік*, які, безперечно, є базовими універсаліями.

1.4.1. Концепт vs антиконцепт

Концепт не існує ізольовано, він інтегрований у систему собі подібних, а передусім – у свою протилежність, адже невипадково спосіб опису моделі світу, за словами Т. В. Цив’ян, «дотепний своєю простотою: система бінарних опозицій» – два протилежні поняття, які, з одного боку, заперечують одне одного, а з іншого – кожне з них існує настільки, наскільки існує його протилежність [Цивьян 1990: 5–6; 2006: 5]. І навіть більше, концепт *ВЕРХ*, його семантика значною мірою передбачає, моделює семантичну структуру *НИЗУ*.

Існування в лінгвокультурі концептуальних діад і концептуальних тріад свідчить про те, що об’єктивація концепту – це процес, у якому одна ментальна одиниця актуалізується через іншу [Приходько 2008: 108]. У науковій літературі навіть з’явився термін *антиконцепт* як «протиставлення якогось іншого слова того ж загального значення, але саме протиставленому, як “поганий” “хорошому” або “фальшивий” “справжньому” або, навпаки, як “добрий” “поганому”» та ін. [Степанов 2007: 147–148]. Антиконцепт – «одне з

найяскравіших, найбільш привабливих або відразливих, невивчених і суперечливих – словом, актуальних явищ культури» [там само].

Однак постає запитання, чи елементи опозиції варто сприймати як одне ціле, чи як «два в одному»?

«Набір» основних (універсальних, семіотичних) опозицій підсумовує класифікаційну діяльність людини, яка є «основою її життя»; охоплює протилежні ознаки із, відповідно, позитивним і негативним значенням, які пов'язані зі: структурою простору (*верх* / *низ*, *небо* / *земля*, *земля* / *підземне царство*, *правий* / *лівий*, *схід* / *захід*, *північ* / *південь* та ін.); структурою часу (*день* / *ніч*, *світло* / *тьма*, *літо* / *зима*, *весна* / *осінь* та ін.); кольором (*білий* / *чорний*, *червоний* / *чорний* та ін.); соціальними категоріями (*чоловічий* / *жіночий*, *старший* / *молодший* (у віковому, генеалогічному, суспільному значеннях), *свій* / *чужий*, *близький* / *далекий*, *внутрішній* / *зовнішній* (дві останні належать до простору, у цьому випадку метафоричного) та ін. [Цивьян 2006: 11, 5–6; див. також: Иванов, Топоров 1965: 63–185; 1974: 260–266; Иванов 1980: 233–234; Топоров 1980; Лотман 1969: 464; Цивьян 1973: 242; Толстой 1995: 151–166; 1997б; Виноградова 2004: 18–19; Левченко 2005: 57; Дубчак 2009; 2011; Загнітко 2010: 19; Перехвальская 2015: 305; Гончарук 2016; Сімович 2020].

На підставі подвійних ознак конструюються універсальні знакові комплекси, за допомогою яких людина і засвоює світ, адже бінарність зумовлена фізіологічними причинами, передусім наявністю функційної асиметрії головного мозку [Руднев 1997: 38]. Осмислення реальності часто будується на контрастах, адже основою такого осмислення є поняття не однозначне, а багатоаспектне, образне.

Бінарні опозиції, репрезентуючи різні фрагменти КС, передають різну інформацію, наділені різною значущістю, що дає змогу виокремити найважливіше в цій ієрархії. Однак «увесь цей складний конгломерат на семантичному рівні єдиний, оскільки він описує один і той самий об'єкт – світ у баченні одного й того ж суб'єкта – людини» [Цивьян 2006: 6].

Отже, якщо в універсальному «наборі» опозицій одними із домінантних є просторові, то серед просторових, мабуть, основне значення має опозиція *нижній – верхній*, яка в українських говорах пов'язана з опозиціями *молодший – старший* (*за ієрархією*), *західний – східний*, *північний – південний*, а також із *внутрішній* / *зовнішній*, *виворотний* / *лицевий*, *ближній* / *віддалений*, *чужий* / *свій*, *негативний* / *позитивний*, *земний* / *небесний*, *пекельний* / *райський* та ін.

За словами філософа й культуролога М. С. Уварова, «структурування зовнішнього світу за методом опозицій притаманний архаїчному суспільству з найдавніших часів, закладене в його природі. І навіть більше, дихотомічний (бінарний) аналіз є досить значущим евристичним засобом на шляху пізнання закономірностей його розвитку» [Уваров 1996].

Полярність, двоїстість закладена й у сприйнятті світу як єдиного і неподільного, бінарність закладена у фундаментальних категоріях буття, розкриваючи їхню внутрішню суперечливість. Характерна вона і для культури, виражаючись у дуальній природі її структури: «основні культурні цінності (ідеологічні, політичні, релігійні) [...] розташовані у двополюсному ціннісному полі, розділеному чіткою лінією і позбавленому нейтральної аксіологічної зони» [Лотман, Успенский 1977]. В. В. Красних влучно зазначила, що концепти не варто аналізувати ізольовано, відірвано від інших, адже «вони вступають у відношення один з одним, "переплітаючись" і взаємно проникаючи, накладаючись і створюючи зони переходів, формують "концептуальний континуум"[1]» [Красных 2012: 15].

Опозиція *ВЕРХ* / *НИЗ* неодноразово ставала об'єктом зацікавлення лінгвістів, які досліджували її в різних ракурсах [Иванов, Топоров 1974: 6, 98–100; Толстой 1969: 98–103; Апресян 1974: 56–57, 109–110; 2005: 7–8; Толстая 2002б: 117; Нефедова 2008: 85, 149; Яковлева 1994а: 73–89; 1994б: 10, 16; Мазурова 2000; 2007; Галактинова 2011; Пономарева 2007; Флягина 2012 та ін.; пор. також дослідження інших просторових концептів: Всеволодова,

[1] Дослідниця вживає також термін «концептуальне поле».

Владимирский 1982; Плунгян, Рахилина 1996; 2000; Телия 1997; 2000; Плунгян 2001; Гжегорчикова 2000 та ін.].

В аналізованій опозиції, організованій за бінарним принципом, збережено відносну симетрію, а радше – для них характерна несиметричність: семантичні ознаки можуть бути виявлені в обох «полюсах» опозиції – у верхньому і в нижньому, однак *низ* представлений вужчим і номінативним полем, і семантичним (кількість номінації «верху» і «низу» становить відповідно 61% і 39%). Це зумовлено тим, що «*верх* і *низ* несиметрично влаштовані щодо сприйняття. Коли людина стоїть, простір перед ним і над землею є оптимальним для сприйняття зором, слухом і дотиком, тому напрямки вгору і вперед є позитивними, на противагу напрямкам вниз і назад. Із функційного погляду *ВЕРХ* і *НИЗ* також не є нерівноправними: верхня поверхня предметів здебільшого є функційною, натомість нижня рідко несе функційне навантаження, верхня частина / поверхня об'єкта зазвичай видима, а нижня частина або простір під поверхнею часто приховані від очей спостерігача» [Мазурова 2007: 6]. Цю думку підтверджують задокументовані приклади, де *ВЕРХ* представлений значно повніше, аніж *НИЗ*.

«Подвійні» концепти викликали зацікавлення і щодо того, чи варто їх уважати «єдиним цілим», і щодо їхніх назв. Важко заперечити, що такі концепти, справді, є особливими, а тому потребують посиленої, «подвійної» уваги. Опозиції отримали назви: «подвійний концепт»[1] [Степанов 2007: 22], «бінарні, опозиційні концепти» [Пименова 2012б: 95; 2014: 78], «семантичний інваріант», вербалізований у мові [Воркачев 2011: 71; 2015: 20, 69], «антонімійні надконцепти» [Погребная 2006: 273], «метаконцепт» [Ларина 2011: 9, 13], «мезоконцепт» [Приходько 2012б: 38, 41, 43; 2013: 66–67], «подвійні гештальтні» концепти (*життя* / *смерть*, *любов* / *ненависть*, *чоловік* / *жінка*) – «такі, що припускають уживання у вигляді одиничних концептів, проте завжди мають корелятивну пару, формуючи з нею цілісний гештальт» [Воробйова 2011: 7], а члени опозиції – як «концепт / антиконцепт» [Степанов

[1] Спорадично зафіксований на позначення концепту, що складається з двох пов'язаних уявлень про щось [Степанов 2004: 45]; пор. також: «протиставлення» *свої* і *чужі* [там само 2004: 126].

2007: 22; Ларина 2011: 9, 13; Приходько 2012б: 38, 41, 43; 2013: 66–67], концепт / «семантичний протичлен концепту» [Воркачев 2011: 71] та ін.

А. М. Приходько вважає, що концепт і антиконцепт «протиставлені на основі оцінки: перший – ментальна одиниця, яка відображатиме певну цінність для лінгво- й етнокультури, друга – відображає антицінність» [Приходько 2012б: 38], що пов'язано з надто вузьким розумінням концепту як репрезентанта суто духовної культури. Розвиваючи ідею концепту / антиконцепту, учений пропонує протиставляти їх за «позитивною» (концепт) і «негативною» (антиконцепт) семантикою відповідно до аксіологічної оцінки, оскільки «концептуальний корпус мови формується не тільки ціннісними орієнтирами зі знаком плюс, а й зі знаком мінус», які репрезентують, відповідно, цінність і антицінність, а також уточнює, що визначення концепту стосується тільки «позитивних» концептів (*любов, радість, щастя, добро* тощо), натомість для наділених «негативною» оцінкою пропонує термін *антиконцепт* [Приходько 2012б: 37–38]. Дослідник виділяє критерії, за якими «негатив і позитив» співіснують у вигляді антиномій / діад (*добро – зло, гордість – сором, життя – смерть, світло – тьма, рай – пекло* та ін.), що «дає право говорити про бінарність і протиставлення як про два основні принципи впорядкування концептокорпусу. У таких опозиціях відбувається розподіл векторної семантики: один її член передбачає заперечення того, що позначає другий» [там само: 41]. Окрім цього, пропонує виокремлювати *мезоконцепт* – «вищу ідею», «надсистему-контролер», що поєднує і цінність, і її антипод (наприклад, *любов* і *ненависть*) [там само]. Ідея назагал цікава, проте виникає запитання, які засоби реалізації мезоконцепту як «вищої ідеї», адже автор не пропонує жодного прикладу мезоконцепту (єдина згадка про те, що «для опозиції "чоловік праведний – чоловік грішний" навряд чи можливо підібрати відповідний мезоконцепт, який, увібравши в себе обидва протичлени, став би для них деякої третейської точкою відліку»).

М. Б. Ларіна на прикладі аналізу концептів *MAGIC* і *GLAMOUR* виокремлює *метаконцепт* як «результат вторинної концептуалізації, об'єктом якого є

продукти попереднього концептуалізованого досвіду людства» [Ларина 2011: 9], щоправда, авторка вважає, що для аналізованих «концепту» і «антиконцепту» метаконцептом є категорія «духовних цінностей».

Варто зазначити, що дефініцію *метаконцепту* авторка подає за Г. Г. Слишкіним, який, зокрема, уточнює, що концепти є первинними, а метаконцепти – вторинними концептами (!): «метаконцепти утворюються в результаті осмислення продуктів попередньої концептуалізації, оформлених як семіотичні утворення (як мова, текст, жанр, стиль, переклад, дискурс і ін.). У метаконцептах реалізується рефлексія носія мови з приводу знаковою діяльності, об'єктом і / або суб'єктом якої він є» [Слышкин 2004б: 5; пор.: Ларина 2011: 9]. Однак, по-перше, очевидно, метаконцепт не можна узагальнювати з «категорією» (чи категорія – це «вторинний концепт»?). А по-друге, ця «категорія» є надто загальною для аналізованих назв і радше свідчить про наявність більш широкого утворення на зразок концептосфери (~ області чи поля). Відтак знову виявлено «термінний збій»: метаконцепт – «інваріант X», який регулює відношення між концептами *A* і *B* «вище начало»; «концепуальне поле», до якого належать обидва концепти (очевидно, «духовні цінності») [Ларина 2011: 9, 13].

Роздумуючи на терміном *концепт* та над його сутністю, С. Г. Воркачов запровадив як більш влучний, на його думку, термін *ідея* (*лінгвокультурна ідея*) – «семантична сутність, джерело розвитку якої – у наявності категорійних протиріч, які її заперечують: поряд із "тезою" вона містить й "антитезу", а поряд із "концептом" – "антиконцепт"», маючи на увазі бінарні опозиції [Воркачев 2007: 53; 2015: 53–54, 125]. Також запропонував моделювати відношення «концепт – його мовна реалізація» на підставі «антонімійної парадигми в лексиці, що фіксує "відмінності в межах однієї і тієї ж сутності" (*радість – горе, щастя – біда, любов – ненависть* та ін.)», зазначивши, що «семантичний інваріант, який об'єднує цю парадигму, концепт, як правило, в мові не знаходить імені і тому для мовної свідомості є малозначущими» [Воркачев 2001: 69; 2011: 71].

Натомість білоруська дослідниця Н. О. Погребна висунула ідею подвійної назви[1] таких концептів, проаналізувавши на матеріалі паремій російської та англійської мов низку антонімійних концептів (*розум – дурість, щастя – нещастя, праця – неробство, багатство – бідність, друг – ворог, правда – брехня, радість – сум, свято – будень*) [Погребная 2005; 2006а; 2006б] та назвавши їх «ідеальними антонімійними надконцептами» [Погребная 2006б: 273]. На думку вченої, антонімійний концепт є «цілісною концептуальною одиницею», «окремим типом» концептів: «представляючи цей тип концепту у вигляді антонімійної пари, уважаємо за можливе семантизувати поняття, які глибоко відображають філософію культури і мови. Пара протилежних значень є не тільки найменуванням концепту, але, як вершина айсберга, – початковим пунктом розгляду змісту концепту як антонімійного» [Погребная 2006а: 5].

До слова, наявні дослідження значною мірою «страждають» браком прикладів, зокрема системних, а не традиційно-класичних на кшталт *добро – зло, життя – смерть*. У цьому криється причина «зайвих», незрозумілих, заплутаних, надто абстрактних термінів та ідей, обгороджених «теоретичним» муром без повноцінного емпіричного «фундаменту».

Саме на підставі подвійних ознак моделюються універсальні знакові комплекси, за допомогою яких мовець пізнає та структурує свій світ.

Верх / низ – це бінарна опозиція концептів, які складно розділити, адже вони формують єдиний семантичний простір, репрезентуючи позитивний і негативний «стан речей».

1.4.2. Форма і зміст концепту

Проаналізувавши базові теоретичні студії з дослідження концептів (див.: 1.3), а також переосмисливши термін «концепт» відповідно до опрацьованого діалектного матеріалу, запропоновано власну його дефініцію як багатовимірного, цілісного, узагальненого поняття, яке є результатом відображення дійсності у свідомості людини, що за допомогою засобів мови

[1] В. Кононенко пропонує назву «заголовне слово – ім’я концепту» [Кононенко 2008: 112].

відтворює різні фрагменти та аспекти життя – особливості духовної й матеріальної культури, світобачення та світоформування, особистий і колективний досвід.

Аналіз концепту зводиться до моделювання двох «просторів»: номінативного (форма концепту) та семантичного (зміст концепту). Результатом аналізу першого є формування номінативного поля, осердям якого є словотвірні гнізда з вершинами *верх*, *гора*; *низ*, *діл*, *під*, а другого – виокремлення семантичних полів на підставі ієрархічно упорядкованої семантичної структури аналізованих слів (див.: схему Б.3 «Форма і зміст концепту»).

Форма концепту – вербальне вираження – «номінативний простір», який охоплює систему номінацій: передусім лексичні, фразеологічні та синтаксичні одиниці – знаки, які слугують засобами активації концепту; це відкрита система номінацій, а тому всіх засобів зафіксувати неможливо (див.: Розділ 2).

Зміст концепту – «семантичний простір» номінацій концепту формує система семантичних ознак; у межах семантичного простору відповідно до семантичних особливостей номінацій виокремлено семантичні поля (для концептів зі складною багаторівневою структурою – субполя, мікрополя; див.: Розділ 3).

Концепт є елементом системи, одним із «пазлів» концептуального простору – концептосфери – концептуальної КС, яка, вербалізуючись, моделює мовну картину світу.

1.4.3. Алгоритм аналізу

Важливим завданням сучасної лінгвістики є розроблення алгоритму аналізу концепту: моделювання семантичної та словотвірної структур слів та виокремлення основних типів, моделей структурно-семантичних відношень, формування семантичних полів і, урешті, моделювання діалектної картини світу.

Методика Ю. С. Степанова тісно пов’язана зі структурою концепту (див.: 1.3.1) і різноаспектно відображає особливості концепту.

Поняттєвий сегмент передбачає аналіз семантичної структури полісеманта шляхом виявлення лексико-семантичних варіантів на підставі словникових дефініцій, компонентного аналізу (розщеплення значення слова на семи), формування синонімних рядів тощо [Степанов 2004: 43, 46–57; пор.: Лисиченко 1997: 89–90]. Натомість культурний – формує три прошарки[1], які віддзеркалюють результати культурного життя різних епох:

– **етимологічний** – вивчення етимології, «внутрішньої форми слова», яка є основою його подальшого семантичного розвитку;

– **історичний** – дослідження динаміки функціювання концепту на підставі історичних, етнографічних джерел, спеціальних словників та ін.;

– **актуальний** – структурно-семантичний аналіз мовних одиниць та системних зв’язків [Степанов[2] 2004: 46, 49–53, 57].

Схеми опису концепту пропонують також В. І. Карасик (словникові дефініції, виокремлення смислових ознак, контекстуальний аналіз, етимологічний аналіз, пареміологійний аналіз, інтерв’ювання, анкетування, коментування) [Карасик 2002: 92] та М. В. Піменова (вибір ключового слова, збір фактичного матеріалу, дослідження етимології слова-репрезентанта концепту, аналіз фактичного матеріалу щодо визначення образних концептуальних ознак, виявлення поняттєвих ознак на основі аналізу словникових дефініцій (тлумачні словники, словники синонімів, фактичного матеріалу); визначення частотності, окреслення категорійних ознак (розмір, обсяг, вага), квалітативних (якісні ознаки), квантитативних (кількісні), просторових, темпоральних, ціннісно-оцінних тощо), опис символічних ознак та стереотипів, властивих тій чи іншій лінгвокультурі, узагальнення) [Пименова 2007; 2013: 130–131].

---

[1] У науковій літературі закріпилася назва «тришарова», «трикомпонентна» структура / модель концепту [Степанов 2004: 43–44].

[2] Такий підхід, на думку В. І. Кононенка, не передбачає «власне лінгвістичного аналізу (хоч і включає його) концептосфери» [Кононенко 2008: 110].

Дослідження польової структури концепту З. Д. Попової та Й. А. Стерніна зводиться до ієрархії смислових елементів, яка складається «з ядра і різних зон периферії у структурі концепту» [Попова, Стернин 2007а: 150, 202; 2007б: 290; пор. також: Стернин 2001: 61–63].

Відповідно до методик аналізу концептів [Степанов 2004: 43–57; Стернин 2001: 61–65; Попова, Стернин 2007а: 111–112; Маклакова, Стернин 2013: 76–78; Михайлова 2012: 10–11; Карасик 2002: 92; Пименова 2007; 2013: 130–131; Коннова 2012: 52; Лисиченко 1997: 89–90; Кононенко 2008: 110–111; Вільчинська 2018а: 115–122; 2018б] на підставі корпусу вербалізаторів концептів *ВЕРХ* / *НИЗ*, укладеного за матеріалами говорів української мови, змодельовано алгоритм аналізу, який передбачає формування номінативного та семантичного просторів концептів.

У межах номінативного простору концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* виокремлено ядро та периферію. Ядро формують:

1) ключові, базові слова, пряме номінативне значення яких виражає концепт у мові (*ВЕРХ* / *НИЗ*);
2) синоніми ключових слів (зокрема контекстуальні синоніми; симіляри), які в діалектах актуалізують основну семантичну ознаку концептів *ВЕРХ* / *НИЗ*, – лексеми *гора* (номінує «верх») та *діл*, *під* («низ»);
3) деривати та композити – спільнокореневі слова різних частин мови – деривати словотвірних гнізд із вершинами *верх*, *гора*, *низ*, *діл*, *під* та композити, до складу яких входять ці базові слова [пор.: Вендина 1998а: 9–12; Гак 1998: 694; Шведова 1999: 15; Попова, Стернин 2007б: 49; Попова Н. 2013: 205; Селіванова 2008: 141, 406];
4) словосполучення різного рівня синтаксичної зв’язаності, синонімні ключовим словам, синонімам та дериватам [Гак 1998: 694; Попова, Стернин 2007б: 47; Попова Н. 2013: 206; Селіванова 2008: 141].

Периферійний сегмент формують фразеосполуки, порівняння, паремії, у складі яких є зазначені ключові слова та деривати [Гак 1998: 694, 673; Попова, Стернин; 2007б: 47; Попова Н. 2013: 206; Селіванова 2008: 141, 406]. В. Гак

слушно зауважує, що «прислів'я, афоризми, міркування мислителів різних країн, формують корпус висловлювань, аналіз яких дає змогу виявити, які аспекти цього концепту відображаються у свідомості людей, а відтак – якнайповніше розкрити його зміст і значення, уявити "портрет" істини» [Гак 1998: 44], а С. Я. Єрмоленко наголошує, що «історичний досвід народу, засвідчений у народних приказках, прислів'ях, може розповісти чимало про національну картину світу українців» [Єрмоленко 2009: 97].

Й. А. Стернін уважає, що саме «паремії, афоризми, крилаті вирази, притчі, а іноді й тексти формують «*інтерпретаційне поле*» концепту, у якому виявляються важливі смислові ознаки, приховані від безпосереднього спостереження: «дуже інформативним для виявлення інтерпретаційного поля є паремії. У них знаходимо застиглі осмислення того чи іншого концепту, що склалися упродовж тривалого часу і змінювались залежно від місця, часу і умов проявів концептуальних сутностей в житті народу, груп людей, людини. Один і той самий концепт ніби повертається різними сторонами до різних людей, і завдяки цьому особливо добре проявляється його багатошаровість і багатоаспектність» [Стернин 2001: 63; пор. також: Мех 2005: 21].

У контексті аналізу номінативного простору концепту варто наголосити на двох аспектах, які забезпечують системність аналізованих одиниць.

Перший аспект – аналіз дериватів, похідних базових слів, що значною мірою розширюють дослідницьке поле, аналіз семантики яких тісно пов'язаний із деривацією та мотивацією. За словами Т. І. Вендіної, «оскільки уявлення того чи іншого народу про навколишній світ реалізуються і виявляються в "поведінці" мовних одиниць, то вивчення похідних назв допомагає не тільки визначити сферу дії словотворчих процесів (тобто встановити область словотворчої детермінації), а й виявити, що в цьому світі позначається, що привертає увагу носіїв мови (відповідно досліджувати принципи номінації основних понять мовної картини світу і «зануритися» в її глибини)» [Вендина 1998а: 12].

С. Г. Воркачов запропонував співвіднести концепт із «кореневою морфемою, яка є основою словотвірного гнізда» [Воркачев 2001: 67; пор. також: Скаб 2008: 28]. Як припускає О. О. Іпанова, концепт *життя*, який є об'єктом її наукового зацікавлення, «закладений в кореневій морфемі, що становить основу словотвірного гнізда. У мові такий концепт реалізується у всій словотвірній парадигмі. Іменем такого концепту є мовний знак, який найбільш повно й адекватно передає зміст концепту» [Ипанова 2005: 147]; пор. також: дослідження морфо-семантичного поля 'життя', сформованого на підставі СГ дієслова *жити* [Нефедова 2008: 178–293].

Другий аспект пов'язаний із різночастиномовною репрезентацією аналізованих слів, що дає змогу порівняти іменникову, прикметникову, дієслівну та прислівникову семантику. Ідею аналізу різних частин мови підтверджує також О. Д. Огуй, зазначаючи, що різнокатегоріальне (різночастиномовне) польове дослідження «дає порівняно повне охоплення об'єкта, дозволяючи побачити його в динамічній цілісності, забезпеченій синергійною взаємодією його складових модулів. У такий спосіб модулі як динамічні функціональні парадигми включають різночастиномовні угруповання, об'єднані спільною семантичною ознакою, за якою вони покривають ту саму семантичну ділянку в просторі поля» [Огуй 2013: 23]. Номінативний простір охоплює мовні одиниці різних частин мови, які пов'язані семантичними, етимологічними, словотвірними зв'язками, дослідження яких дасть змогу цілісно репрезентувати аналізовані концепти, що й доводить пропоноване дослідження.

Усі попередні кроки алгоритму покликані допомогти реалізувати останнє і найскладніше завдання – аналіз семантики концепту, адже саме семантика розкриває «секрети» концептів-понять, які вкладають у них носії говорів; семантику представлено у контексті т.зв. наївної картини світу, тобто беручи до уваги закріплене у слові уявлення про світ і людину.

Семантика концепту не зводиться до значення одного слова, адже репрезентує значення всіх одиниць номінативного простору, «збірну»

семантику мовних одиниць, які його вербалізують. Формування семантичного простору становить наступний етап аналізу концептів і передбачає:

1) дослідження етимології базових слів *верх*, *гора*; *низ*, *діл*, *під*, щоб з'ясувати їх «внутрішню форму», адже саме етимологія є підставою добору мовних одиниць (пор., наприклад, проблеми розмежування *діл* 'низ; долина' і *діл* 'гора; вододіл', а також окреслення базового слова – *під* чи *дно* – дериватів *по́ди́на*, *поде́нок*, *поди́ння* 'нижня дошка саней, воза', 'основа під копицю; настил із соломи'; детально див.: 3.3.);
2) моделювання семантичних структур одиниць номінативного простору на підставі словникових дефініцій та контекстуального вживання у діалектних матеріалах, фіксація слова в різночасових пам'ятках та етнографічних джерелах; ці два «кроки» алгоритму суголосні з методикою Ю. С. Степанова, адже семантику слів аналізовано у трьох аспектах: етимологічному, історичному й актуальному (діалектному);
3) моделювання синопсису – узагальненої семантичної структури концепту;
4) створення графічної моделі – «графа»;
5) виокремлення семантичних полів та субполів, у межах яких репрезентовано всі засвідчені мовні одиниці відповідно до семантики.

У перспективі важливим аспектом дослідження буде порівняльний аналіз виявів номінативного та семантичного просторів концепту в інших (слов'янських і неслов'янських) мовах.

1.5. Методологічне підґрунтя дослідження

Сучасна лінгвістика потребує цілісної інтегральної методології дослідження мовних явищ, яка об'єднує структурно-семантичний, функційний і когнітивний підходи, щоб конкретизувати об'єкт дослідження, мету та засоби.

Важливими для дослідника є методи, підходи та різні аспекти аналізу: «що з усієї складної структури діалектної мови необхідно досліджувати, для чого і за допомогою яких дослідницьких прийомів і процедур студіювати цей феномен» [Гриценко 2014: 145]. А пошук нових способів щодо вивчення

концептів – це загальна проблема, актуальна для сучасної когнітивної лінгвістики.

Розроблена методика охоплює комплекс різних методів і прийомів, серед яких – загальнонаукові традиційні методи, спеціальні лінгвістичні методи та інноваційні, кожен із яких акцентує на різних аспектах моделювання (від абстрактного до конкретного) – моделювання дійсності, семантичного поля, концепту, його семантичного та номінативного полів та їх компонентів, і відтак – моделювання словотвірної та семантичної структури діалектного слова.

Відповідно до об'єкта та предмета дослідження виокремлено методи та підходи до аналізу концептів, а саме: метод концептуального аналізу, ономасіологічний і семасіологічний підходи, метод часткового гніздування та наддіалектного інваріантного моделювання та метод діахронійного і синхронійного аналізу.

Концептуальний аналіз. Оскільки поняття семантичної опозиції *ВЕРХ / НИЗ* кваліфіковано як концепти, застосовано метод концептуального аналізу («метод, за допомогою яких досліджують концепт» [Фрумкина 1995: 87]), який охоплює різною мірою і в різному співвідношенні такі підходи аналізу, як: лінгвокультурологічний і когнітивний, аксіологічний, семантико-прагматичний, семантичний аналіз та ін. Р. Фрумкіна слушно наголошує на тому, що концептуальний аналіз – це радше не окремий метод, а сукупність методів, об'єднаних спільною метою [Фрумкина 1992: 3; пор.: Селіванова 2008: 418–419; Вільчинська 2018: 115–119]. Водночас когнітивний метод – метод когнітивного моделювання – ґрунтується на тому, що носій говору вибудовує свою модель світобудови, просторову модель, яка може збігатися чи не збігатися з моделями інших мовців.

Метод концептуального аналізу досить «модний», як і сам концепт, а тому провокує запитання про його відмінності від, наприклад, традиційного семантичного аналізу, адже в основі обох – когнітивний підхід до аналізу мовних явищ [пор.: Бендикс 1983: 75]. Цей метод лінгвістичного дослідження

«передбачає опис-моделювання концептуальних структур із застосуванням метамови лінгвістики» [Іващенко 2006а: 155]. Концептуальний аналіз полягає у фіксації та інтерпретації смислу цих одиниць. Його мета – моделювання концепту та встановлення його зв'язків з іншими концептами, що здійснюється шляхом не лише опису смислів кожного окремого слова, а й визначення специфіки цілого концептуального поля і логічних відношень між його компонентами [Арутюнова 1999: 184; див. також: Остапчук 2012: 161; Храбан 2014а: 286–288].

До апробованих у сучасній лінгвістиці методів концептуального аналізу належить аналіз семантичного простору слова-імені концепту, який репрезентує, вербалізує та об'єктивує концепт і полягає в аналізі реалізації слова та його функціюванні на різних рівнях мови (дослідження словникових дефініцій та семантики, з'ясування етимології, виявлення словотвірних потенцій слова, аналіз синтагматики, фразеологічний аналіз тощо) [пор.: Остапчук 2012: 161].

Л. О. Чернейко вказує, що мета концептуального аналізу – у встановленні глибинних підсвідомих, асоціативних зв'язків слів у мовній свідомості як індивіда, так і колективу, та в розкритті глибинних проєкцій абстрактної сутності на зовнішній світ, а також пізнання та розуміння того, що «стоїть» за абстрактним іменем фрагмента обмеженої дійсності і, врешті, того, що закладено в мовній свідомості [Чернейко 1995: 76], а В. В. Колесов уважає, що цей метод дає змогу «проникнути у глибинні основи ментальності, у століттях збережені слов'янським словом. Під час створення текстів задіяна не тільки *думка* автора, а й *смисл* того слова, яким автор оформляє думку» [Колесов 2016: 193].

Концептуальний аналіз співвідноситься із семантичним аналізом, оскільки «полягає у фіксації та тлумаченні найбільш частотних семантичних сполучень, що містять інформацію, релевантну для семантичного опису імен» [Рахилина 2002: 3], однак момент «співдії» цих методів викликає дискусії.

О. С. Кубрякова так пояснює відмінності і тотожності цих методів: якщо семантичний аналіз «спрямований на експлікацію семантичної структури слова, уточнення денотативних, сигніфікативних і конотативних значень, які її реалізують, то концептуальний аналіз постає як пошук тих загальних концептів, які підведені під один знак і зумовлюють буття знака як відомої когнітивної структури. Семантичний аналіз пов'язаний із роз'ясненням слова, концептуальний аналіз спрямований до знань про світ» [Кубрякова 1991а: 51–62].

Однак не всі дослідники із цим погоджуються, уважаючи інноваційні методи радше ускладненням самої методології. Зокрема сумніви викликає те, що, як і семантика не може бути не когнітивною, так і опис семантичної структури слова навряд чи можливо усвідомити поза контекстом системи знань про світ.

Семантичний підхід передбачає окреслення системи значень слова у взаємозв'язках з іншими словами, а мета когнітивного – «виділення смислу, що охоплює досить широкі знання» [Кононенко 2006: 114].

Універсальну методику концептуального аналізу, яку за типом концептуальних моделей (мережевих структур) було названо *семантикою лінгвальних мереж* на підставі багаторічних досліджень значного корпусу різнопланових мовних даних створила С. А. Жаботинська. Відповідно до цієї моделі для побудови мереж використано набір узагальнених поняттєвих структур, виявлених у значеннях і формах мовних одиниць різних рівнів [Жаботинская 2013: 58–61]. Запропонований зразок аналізу авторка вважає «не аналізом концепту *per se*, а аналізом концепту як значення слова» [там само: 70]. Відтворення мережевої когнітивної моделі лексичного значення дає змогу співвіднести його з певною структурою знань, а також пояснити механізм схематизації і специфікації, який міститься у значенні, а також «культурної» інформації. Мережеву концептуальну (когнітивну) структуру можна застосовувати не тільки для пояснення специфіки одного з лексико-семантичного варіанта слова, вона також є основою для аналізу компонентів

значень багатозначного слова і значень одиниць словотвірних ланцюжків (гнізд).

Імовірно, метод концептуального аналізу є логічним продовженням семантичного, оскільки полягає у вивченні семантики та прагматики слова в контексті культури й історії, у межах мовної КС. С. А. Жаботинська слушно зазначає, що «когнітивна лінгвістика в суті своїй є продовженням лінгвістичної семантики. Відмінність когнітивної лінгвістики в тому, що вона працює із семантичними (концептуальними) моделями більш високого рівня узагальнення» [Жаботинская 2009а: 254]. Одним із основних аспектів на користь методу контекстуального аналізу є домінування змісту над формою. Для аналізу концепту визначальною є семантика, яка не тільки виявляє світобачення індивіда, а й моделює його діалектну картину світу. Саме від семантики дослідник переходить до форми її реалізації.

Як уже було зазначено, одним із основних завдань дослідження є аналіз семантики, семантичного простору дериватів. Для окреслення семантики аналізованих одиниць застосовано текстологічний (контекстуальний аналіз), а для її опису та узагальнення – методи семантичного аналізу та моделювання.

Для реконструкції семантики слів та з’ясування мотивації використано етимологічний аналіз, зокрема метод онтологічної етимології, «спрямований на виявлення глибинного семантичного мотивування позначення слів – культурних концептів, що проливає світло на особливості первинної категоризації дійсності давніми етносами» [Єрмоленко 1998: 4–5].

Ономасіологічний і семасіологічний підходи. Характерним досягненням структурної лінгвістичної думки стало положення, згідно з яким мовні категорії, рівні й одиниці можна вивчати у двох аспектах: семасіологічному (форма → значення) та ономасіологічному (значення → форма).

Семасіологічний підхід, традиційний та найбільш характерний для лінгвістичних праць, зорієнтований на вивчення значення слів та словосполучень як засобів номінації предметів і явищ дійсності.

Ономасіологічний – полягає у встановленні лексичних засобів вираження цієї семантики [пор.: Огуй 2013: 18].

Відповідно до концепції В. Г. Гака семасіологічний підхід передбачає аналіз «функції мовних форм, який застосовують для аналізу поведінки мовних елементів у мові, виявлення сполучуваності та частотності; окреслення значень мовного елемента в мові або загальної типології функцій мовних елементів, у контексті якої і визначають функції конкретних одиниць мови; натомість ономасіологічний підхід полягає в конструюванні "функційно-ономасіологічної граматики мови" на підставі використання мовних форм для вираження певних значень» [Гак 1998: 186–187].

Семасіологічний та ономасіологічний підходи відображають зв'язок «лексичної семантики» і «концептуального аналізу», які, на думку М. І. Толстого, «незважаючи на близькість змістовних завдань і цілей, у певному сенсі протилежні, дзеркальні один одному, оскільки перша скерована від одиниці мовної форми (лексеми) до семантичного змісту, а друга – від одиниці сенсу – поняття, образу, концепту до мовних форм вираження» [Толстой 1968: 353; 1995: 292].

Важливо, що дедалі активнішими є дослідження словотвірних явищ у контексті ономасіології, зокрема щодо вивчення словотвірної моделі, механізму породження, словотворчих процесів, частиномовної належності дериватів, семантичного аспекту словотворення, мотивації та ін. [детально див.: Селиванова 2000: 14; пор.: Торопцев 1980; Клименко 1973; 1984; Земская 1992; Кубрякова 1965; 1977; 1988; 1979; Кубрякова, Соболева 1979; Улуханов 1971; 1977; Лопатин 1977]. Для аналізу словотвірних явищ переорієнтація в аспекті від змісту до форми є дуже важливою, адже «похідні почали розглядатися в тексті, тобто не як ізольовані словесні єдності», а «мотивування перестало зводитися лише до форми деривата, наприклад, у межах довжини (коротша – основа, довша – дериват), і почало охоплювати семантичні особливості похідних» [Клименко 2014: 44].

Застосування цих підходів важливе для аналізу різних рівнів та аспектів аналізу, зокрема щодо:

а) структурування світу. «Кожен з двох підходів має свої переваги і обмеження: ономасіологічний підхід нібито більш безпосередньо і, можливо, більш системно відтворює “образ світу, у слові явищ”, зате семантичний (семасіологічний. – *Т. Я.*) – вивчення сполучуваності та прагматичних чинників, що впливають на семантику слова, розкривають найтонші механізми свідомості і сприйняття світу»; адже від напряму дослідження залежить «осмислення і оцінка співвідносної змістовності і ступеня адекватності реконструйованої картини світу» [Толстая 2002б: 118]. Влучно вчена порівнює діалектний словник (як продукт семасіологічного аналізу, який починається від слова, пропонуючи його тлумачення, його семантичну парадигму) і лінгвістичні карти (як результат ономасіологічного аналізу), що демонструють лексику як відповідь на запитання про те, як називають ту чи іншу реалію, визначають «лексичну парадигму» (лексичне поле) реалії або концепту, а також ідеографічний словник, який пропонує аналогійний принцип подачі інформації [там само];

б) розуміння концепту. Л. О. Чернейко виокремлює «семасіологічний концепт» (є «простішою моделлю глибинного асоціативного простору ключового для культури слова, моделлю, яка ґрунтується на матеріальній стороні знака, що і забезпечує їй об’єктивність та адекватність») і «ономасіологічний концепт» (за Ю. С. Степановим – це «базові поняття культури», «згусток культури у свідомості людини», хоч інколи «наближує» його і до семасіологічного розуміння, наголошуючи на слові: «“пучок” уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує слово *закон*, і є концептом «закон» [Чернейко 2005: 66; Степанов 2004: 42–43], що свідчить про нероздільність підходів, комплексне розуміння і застосування;

в) формулювання семантики слів. Аналіз «від слова до значення» застосовано для репрезентації семантичної структури базових слів, яка слугувала основою для моделювання синопсису значень дериватів, натомість

«від значення до слова» дає змогу якнайповніше репрезентувати семантичні поля дериватів (як і базових слів), семантику яких також залучено до системи. Щоб не оминути увагою наявних узусів слова і способів вираження певного сенсу, Т. І. Вендіна, акцентуючи на внутрішній формі слова, пропонує досліджувати мовне явище не тільки від «лексеми до її семантичного змісту (розширення або, навпаки, звуження її семантичної структури у процесі мовного розвитку є важливим показником її мовних трансформацій), але і від одиниці смислу (поняття, концепту) до мовних форм її вираження» [Вендина 2007: 23].

г) вивчення мовленнєвої діяльності слухача і мовця. У цьому контексті важливе спостереження В. М. Телії про відмінності в мовленнєвій діяльності слухача і мовця; дослідниця відзначає певну асиметричність, оскільки «діяльність мовця є ономасіологічною, а слухача – семасіологічною. Мовець “рухається” від референта до значення імені, яке здатне вказати на референт; слухач – від імені, значення якого веде його від прототипу до типового образу, до осмислення його і з’єднання з референтом» [Телия 1996: 98].

За словами О. О. Селіванової, новий підхід до дослідження механізмів номінації потребує нової методики, яка б уможливила з’ясування детермінанта номінаційного процесу, шляху від сприйняття об’єкта найменування до його осмислення, категоризації та концептуалізації і створення ономасіологічної структури. Учена пропонує власний метод – когнітивно-ономасіологічний аналіз, метою якого є встановлення типу мотивації номінативних одиниць. Когнітивно- ономасіологічний аналіз полягає в інтерпретації ономасіологічної структури й концептуальному моделюванні структури знань або її фрагмента [Селіванова 2008: 152].

Для аналізу лексико-семантичних особливостей концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* застосовано ономасіологічну модель опису – від значення до слова, щоб продемонструвати семантичну картину номінативного поля концептів *ВЕРХ* / *НИЗ*.

Конкретизує ономасіологічний підхід спроба «намалювати» (за аналогією до «лексикографічного портрету лексеми» Ю. Д. Апресяна[1]) «ономасіологічний портрет реалії» авторства О. Л. Березович та М. Е. Рут [Березович, Рут 2000: 34]. Слушним є коментар дослідниць, що «художником» такого портрету є «носій мови, який водночас відображає в номінативних одиницях своє ставлення і до явища, яке називає, і до того явища, яке позначає <семантично> похідне слово» [там само: 35]. Ономасіологічне портретування – як один із аспектів дослідження концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* передбачає:

– апеляцію до внутрішньої форми (за О. О. Потебнею) передусім базових слів, які репрезентують концепти, адже саме внутрішня форма – «закладена в назві ознака предмета, яка відображає найбільш усталене у свідомості носія мови уявлення про об'єкт – не тільки те, що сформувалося до назви, але й затверджене у свідомості фактом уживання мотивованого слова» [там само: 34]; зважаючи на те, що «важливо не *що*, а *через що* номінується. Тому саме аналіз внутрішньої форми номінативних одиниць найбільш продуктивний» [там само: 35];

– систематизацію мовного матеріалу з метою отримати інформацію про особливості менталітету носіїв мови, джерелами якої слугують: синоніми і деривати, словотвірні гнізда, реконструйовані, зокрема, і за етимологічними параметрами, клішоване поєднання слів (мовні штампи, фразеологізми і малі фольклорні жанри: прислів'я, приказки, загадки), онімізація апелятивів тощо; залучення спільнокореневих дериватів виявляє можливі способи номінації та варіанти різночастиномовної семантики (субстантивна, ад'єктивна, вербіальна, адвербіальна) та ін.

Наддіалектна інваріантна модель. Дослідження проведено на наддіалектному рівні, що виявляє низку переваг для репрезентації цілісної

[1] Лексикографічний портрет лексеми – «її словникова стаття, виконана в рамках єдиного, інтегрального, опису мови», «передбачає опис сукупності властивостей усіх лексичних значень слова – семантики, сполучуваності, фразеологічних, стилістичних, прагматичних та комунікативних властивостей» [Апресян 1995в: 485; 2005а: 277]; цей лексикографічний опис можна застосувати тільки для певного лексикографічного типу, тобто «класу лексем, який наділений тотожними лінгвістичними властивостями і тому потребує однакового словникового опису» [Апресян 2005а: 274].

діалектної картини світу з метою системно репрезентувати мовне явище, покриваючи весь континуум і водночас виявляючи просторову варіантність.

Аналіз структурно-семантичних особливостей концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* на рівні синхронії та діахронії та моделювання діалектної КС українців, безперечно, потребують типологічного підходу, тобто «порівняльного аналізу на єдиній основі, результатом якого є встановлення співвідношень окремих мовних (діалектних) систем з єдиною метамовною (надмовною, наддіалектною) мережею-моделлю, яка міститиме максимальну кількість ознак» [Толстой 1997а: 13]. Водночас визначальною є варіантність: певні фрагменти КС співвідносні суто з конкретними ареалами, натомість існує поняття надпросторові, що здебільшого виявляють культурне нашарування і відображені в метафорах, поетичних образах та ін.

Моделювання словотвірного гнізда також накладається на інваріантну наддіалектну модель, демонструючи формальну варіантність при спільності семантики, і навпаки – семантичну варіантність одноструктурних дериватів.

На підставі аналізу низки моделей семантичної структури та варіювання значень лексем у говірках української мови досліджувати семантичну структуру лексем на наддіалектному рівні запропонував П. Ю. Гриценко [Гриценко 1990: 153–176], а аналізувати семантику в системі одного говору (моносистема, мікросистема) на наддіалектному рівні (полісистема, макросистема) – О. О. Нефьодова [Нефедова 2008: 26–27].

Інваріантність – як інструмент аналізу – застосовано не тільки щодо репрезентації просторової моделі, а й щодо подачі семантики (формулювання узагальнених значень, які можуть варіюватися залежно від способу подачі матеріалу, часу фіксації та території поширення) та реєстрових форм, гасел (обрано інваріантну форму – наближену до норм сучасної літературної мови, щоб уніфікувати написання історичних і діалектних форм; усі фонетичні варіанти зведено до однієї одиниці, а варіантність представлено в цитатах).

Залучення різночасових матеріалів дає підстави до формування і «надчасової» інваріантної моделі, адже часто саме історичні матеріали допомагають реконструювати «втрачені ланки» – і семантичні, і структурні.

Діахронія і синхронія. Поділ на синхронію і діахронію не можна застосовувати щодо аналізу слова як одиниці мови: «синхронійний і діахронійний аспекти вивчення слова взаємопов'язані та взаємозумовлені і тісно між собою пов'язані. Ідея безперервності розвитку слова співвідносна з ідеєю його змінності» [Виноградов 1999: 25].

Діахронійний аспект дає змогу виявити не тільки результати внутрішніх процесів, а й динаміку цих процесів. Тому важливим є дослідження у двох площинах – історичній та сучасній, адже тільки за такої умови можливе «системне осмислення сучасного стану історично змінених елементів мови» [Добродомов 2002: 103].

У деяких (якщо й не в більшості) випадках вивчення слова неможливо без історичного контексту, а «тому вийти за межі писемної традиції і хоча б частково продовжити історію мови вглиб часу – дуже важливо для більш повного його наукового розуміння і для вивчення внутрішніх законів його розвитку» [Смирницкий 1955: 12].

Співвідношення сучасних назв зі словами, засвідченими в пам'ятках різного періоду, уможливлює важливі висновки щодо динаміки лексичного складу. Зокрема семантична чи словотвірна розбіжність, неповне накладання є цілком природним, адже «найціннішими для реконструкції є саме зони розбіжності» [Толстая 1989: 225]. Відсутність історичного корелята сигналізує про втрачену реалію (пор.: міркування С. М. Толстої про зіставлення термінологічної «мережі» обрядів з етнографічною [там само]).

Семантична еволюція слів сягає історичного періоду розвитку мови й водночас безпосередньо відображає їх сучасний стан, тому діахронійний аспект є настільки важливим і необхідним для аналізу концептів *ВЕРХ* / *НИЗ*. Д. М. Шмельов слушно зазначив, що «страх» змішати «ці два аспекти дослідження спричинив у суті своїй неправильну оцінку деяких лексико-

семантичних явищ, і критикував штучне та почасти недоцільне відокремлення синхронії від діахронії: зокрема суто «діахронійного смислу» було надано поняттю метафоричних і метонімійних переносів у лексиці, унаслідок чого ці явища не отримали ще в сучасній лінгвістиці адекватної оцінки» [Шмелев 1973: 219].

М. І. Толстой запровадив поняття «семантичного ланцюжка» (resp. «ланки»), яке більш прийнятне для діахронійного аспекту, аніж для синхронійного, це «амплітуда коливання лексем на семантичній сітці» [Толстой 1997а: 20].

Натомість Й. А. Стернін уважає, що в дослідженні доцільно чітко дотримуватися синхронійного зрізу для опису, натомість діахронію можна використовувати лише для пояснення тих чи інших змін у концепті, тих чи інших його рис [Стернин 2001: 63].

Те, що звернення до історичного минулого слова може допомогти з'ясувати його смисл, закономірності вживання і на синхронійному рівні, не потребує особливих доказів. Зацікавлення викликає те, які мовні явища потребують застосування методу «культурно-історичної діагностики» [Яковлева 1998: 43]. Хоча слово може змінити свій первинний сенс, але воно «пам'ятає» щось зі свого минулого: або випадкові характеристики, або суттєві, основні, пов'язані з первинним призначенням слова, які належать до системи цінностей мовного соціуму. Саме в цьому випадку можна говорити про семантичну еволюцію слова як про результат дії його «культурної пам'яті» [там само: 45].

На необхідності поєднання принципів діахронії та синхронії наголошує Т. В. Топорова, адже, за словами вченої, «у синхронійній площині найбільш ефективним є дослідження контексту в широкому розумінні – як безпосереднє оточення слова і як його віддалені зв'язки в межах більших утворень. Контекстуальний аналіз передбачає пильну увагу до лексико-синтаксичної сполучуваності слова, його синонімів і антонімів, залученню до фразеологічних зворотів. Вивчення контексту завжди є початком дослідження; іноді цього

цілком достатньою для визначення внутрішньої форми слова. Ідеться про ті випадки, коли семантична мотивація понять є досить прозорою і не потребує особливої процедури етимологічного аналізу. [...] В іншому разі визначення семантичної мотивації вимагає більш складних методів аналізу, передусім звернення до етимології і семантичної реконструкції. Першорядними є два питання – окреслення інваріантного значення (наприклад, ‘вершина гори’ чи ‘гора’?), із якого були б виведені всі історично зафіксовані значення, а відтак – вияв закономірностей, регулярних процесів, що призвели до дивергенції значення в лексемах споріднених мов» [Топорова 1994: 12].

Провести чітку межу між синхронією і діахронією складно, а навіть і неможливо, адже низка мовних процесів притаманні й синхронії, і діахронії, а «зв’язок між історією і сьогоденням прокреслений пунктирною лінією» [Степанов 2004: 7].

Протиставлення синхронії і діахронії, яке певною мірою утвердилося в мовознавстві, є не цілком слушним, адже «ці два підходи замість взаємного доповнення виявилися відірваними один від одного, що зумовлено не так принциповими міркуваннями, як недостатньою обізнаністю синхроністів в історії мови та зосередженістю істориків мови на динаміці історичних процесів в далекому минулому» [Добродомов 2002: 103; пор. також: Тихонов 1972].

Слова часто можуть бути немотивованими на сучасному етапі розвитку мови, коли зв’язок між планом вираження і планом змісту є затемненим, прихованим в історичних контекстах. Тому важливо й необхідно залучати історичні матеріали, адже саме аналіз слова в діахронії дає змогу виявити особливості мотивації та деривації. Для аналізу семантичних мікросистем, які демонструють різні семантичні зрушення і трансформації, необхідний зв’язок з історичною семасіологією [Толстой 1997а: 16].

В. Г. Гак наголошує, що семантичні перетворення, зокрема розвиток значень слова або його кореня, може проявлятися в мові трояко – у трьох структурних типах лексичних номінацій: у нових значеннях слова; у значеннях похідних слів (деривати чи композити); у значеннях фразеологічних одиниць

(сталих словосполучень), до складу яких входить відповідне слово [Гак 1998: 694, 673]. «У всіх трьох випадках, – за словами вченого, – можуть символізуватися ті самі аспекти об’єкта: базове слово, деривати і фразеологізми можуть містити одні й ті ж елементи внутрішньої форми. У синтагматиці – і внутрішньослівній (словотвір), і позаслівній (словосполучення) – актуалізуються відтінки значення певного кореня. Нерідко в дериватах і фразеологізмах символізуються такі аспекти об’єкта, які не фіксуються в значеннях вихідного (базового) слова» [там само: 694].

Під час аналізу важливо з’ясувати, як будуються семантичні переходи, т.зв. когнітивні містки [там само: 673; пор. концепцію «семантичних містків»: [Mel’čuk 1988], які неможливо «побудувати» поза методом діахронії.

Д. М. Шмельов формулює положення, що виключає під час семасіологічного аналізу антиномію синхронія – діахронія: «Історичний розвиток значень слова, що проходить шляхом метафоричних, метонімійних або функційних переносів найменувань, визначає відповідний тип співвідношень між співіснуючими надалі значеннями слова, так само, як характер взаємозв’язків між співіснуючими значеннями слова певною мірою вказує на хід його розвитку» [Шмелев 1964: 98].

Історії слів відображають історії людей, закономірності формування людської думки, моделюючи зв’язки між поняттями. Формування значень – процес простий і складний водночас. З одного боку, значення може просто передаватися від слова до слова майже в незмінному вигляді (‘верхівка дерева’: *верх – верхі́вка – вершо́к*; ‘гора’: *гі́рка – гі́ронька – гі́рочка – гірча́к – гі́рця – гір’я – горає́ц – горе́чка – гори́нка – гори́ця – гори́чка – го́ро́нька – гору́ня – горя́вка – горя́на – горяни́ця – заго́ра – уго́рок – узгі́р’я* тощо), а може модифікуватися, змінюватися (див.: 3.2.2). Найчастіше надаються до трансформації «значення слів, що позначають найбільш важливі для людей – взагалі або в конкретну епоху – явища і поняття. Сферу, звідки можна почерпнути матеріал для творення нових слів і виразів, значною мірою визначає історія і умови життя суспільства» [Гак 1998: 701].

Важливим аспектом аналізу є фіксація історичних змін (формальних і семантичних), для чого залучено історичні словники й пам’ятки української мови, що документують семантичні зміни в часі, адже «синхронійна полісемія – це проєкція діахронійного розвитку на площину синхронії», «розгорнута у просторі діахронія» [Зализняк 2001: 14; пор. також: Толстой 1997а: 15].

Окреслені методики аналізу концептів, а також запропонований алгоритм аналізу концепту (див.: 1.4.3) можуть бути використані для вивчення інших концептів.

Висновки до розділу 1

Огляд джерел та науково-критичної літератури спонукає висновків, що переоцінити значення моделювання для різноаспектного аналізу діалектних одиниць складно. Модель як конструкт реального або уявного об’єкта забезпечує його пізнання в парадигмах зіставності й системності. Об’єктом моделювання може бути семантична структура слова, лексико-семантична група, мовна картина світу. І що складніший об’єкт, то більша потреба у створенні моделі, яка увиразнює визначальне в багатогранному об’єкті й водночас систематизує його ознаки, скеровуючи процес пізнання від простого до складного. Обґрунтовано особливості застосування методу моделювання для вивчення мовних одиниць, виокремлено типи моделей за способами аналізу об’єктів (статичні, динамічні) та способами побудови моделі (аксіоматичні, конструктивні; індуктивні, дедуктивні), а також за видом об’єкта моделювання (прості, складні). Серед найважливіших ознак моделі – універсальність, наявність численних зразків і варіантів.

Один із об’єктів моделювання – мовна картина, яку формують уявлення мовців про матеріальний та духовний світ, відтворений у мові. Картини світу для носіїв різних говорів неідентичні. Це зумовлено територіальними, історичними, культурними чинниками. Мовну свідомість діалектоносіїв (субетносу, етнічної групи) віддзеркалює діалектна (народна, наївна, побутова, повсякденна) картина світу. Діалекти, фіксуючи архаїчні риси,

зберігають відбитки мовної історії. Саме тому вивчення говорів допомагає відновити фрагменти мовної картини світу, невербалізовані в літературній мові чи в давніх писемних пам’ятках. Представники різних етногруп упродовж років та десятиліть моделюють «власні» картини світу, спираючись на свій шлях пізнання, відтворюючи особливості довкілля, побут, звичаї засобами рідної мови, тобто говірки. Діалектні картини світу, які, безперечно, об’єднують і спільні риси, формують загальнонаціональну мовну картину світу.

«Центром» діалектної картини світу є мовець, який упродовж життя формує власну картину світу, доповнюючи її новими знаннями та набутим досвідом. Світобачення діалектоносіїв співвідносне із семантикою мовних одиниць, способами її класифікування, упорядкування.

Картину світу формують концепти – абстрактні ментальні конструкти, що відображають різні аспекти діяльності людини, структуруючи людські знання й оцінки. Людина мислить концептами, моделює й комбінує їх. На підставі аналізу базових теоретичних студій та емпіричних досліджень діалектної лексики окреслено поняття к о н ц е п т у і сформовано його дефініцію як узагальненого поняття, одиниці мисленнєвої діяльності людини, що зберігає й акумулює, постійно оновлює й модифікує інформацію про все, що її оточує, відтворює у свідомості різні фрагменти життя, вербалізовані засобами мови.

Класифікація дефініцій концепту дала змогу осмислити цей феномен, а також закцентувати на основних його ознаках як явища (лінгво)когнітивного, (лінгво)культурного, лінгвістичного та психолінгвістичного тощо.

У дисертації окреслено значення концепту в лінгвістичній парадигмі, звернено увагу на дискусійні моменти щодо дефініції концептів, типології, принципів структурування, систематизації та формування концептосфери (концептуального простору, або концептуальної картини світу).

Диференційовано поняття концептуальної та мовної картин світу, визначено місце концепту в цих системах. Концепт як узагальнене поняття, за допомогою якого мовна особистість (носій говірки) може передати особливості своїх знань про світ – свого світобачення, є компонентом концептуальної

картини світу, що конструює модель світу. Натомість мовна (діалектна) картина світу – це концептуальна картина світу, вербалізована засобами мови (говірки).

Сформульовані теоретичні положення забезпечили аналіз опозиції концептів *ВЕРХ* / *НИЗ*, яка є універсалією щодо розуміння світобудови, своєрідною «вертикаллю» в системі координат мовної картини світу, у межах якої виявляються найголовніші життєві орієнтири. Емпіричний матеріал підтвердив правомірність кваліфікування компонентів цієї опозиції як концептів.

Важливим завданням сучасної лінгвістики є створення алгоритму аналізу концепту: моделювання семантичної та словотвірної структур слів і виокремлення основних типів структурно-семантичних відношень, формування семантичних полів і моделювання діалектної картини світу. Відповідно до наявних методик і на підставі корпусу діалектних вербалізаторів концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* змодельовано алгоритм аналізу, який передбачає формування номінативного та семантичного просторів концепту, що репрезентують його форму і зміст.

Аналіз концепту зводиться до формування двох «просторів»: номінативного (форма концепту) та семантичного (зміст концепту). Номінативне поле охоплює лексичні, синтаксичні та фразеологічні одиниці, які слугують засобами активації концепту, а семантичне поле системно репрезентує семантику компонентів номінативного простору.

Констатовано, що незалежно від об’єкта моделювання – семантична та словотвірна структури слова, семантичне поле, словотвірне гніздо, концепт чи діалектна картина світу – модель гіпотетична, базована на діалектному матеріалі та знаннях дослідника; її можна коригувати, уточнювати, доповнювати й удосконалювати.

Сучасна лінгвістика в цілісній інтегральній методології дослідження мовних явищ об’єднує структурно-семантичний, функційний і когнітивний підходи. Розроблена методика охоплює комплекс різних методів та прийомів, кожен із яких увиразнює різні аспекти моделювання.

РОЗДІЛ 2
НОМІНАТИВНИЙ ПРОСТІР КОНЦЕПТУ

Концепт, який формально репрезентує номінативний простір як систему номінацій, а змістово – семантичний простір як систему значень, можемо умовно назвати «системою систем», адже «у мові як у духовній “пам’яті народу” семантично і словотвірно (виділення моє. – *Т. Я.*) марковано те, що має практичну і пізнавальну цінність в його повсякденному житті, тобто пізнавальне і ціннісне немов зливаються в акті номінації» [Вендина 1998а: 202].

Моделювання дає змогу дослідити концепт усебічно, зосереджуючи увагу на таких основних аспектах, як номінація – формальний аспект (вивчення словотвірних процесів, фіксація різночастиномовних дериватів, особливостей їх творення, аналіз кореляцій із базовими словами) та семантика – семантичний аспект (аналіз та узагальнення семантики мовних одиниць, моделювання семантичної структури слів, виявлення семантичних трансформацій). Перший крок моделювання передбачає формування номінативного простору – корпусу номінацій, які вербалізують концепт, а другий – аналіз семантичних особливостей.

Варто зазначити, що якщо семантичний простір є системою семантичних полів (див.: 3.1), то поняття номінативного простору і поля накладаються, а структура їх є дещо складнішою: ядро та периферія (пор.: схеми Б.3–Б.5).

2.1. Номінативне поле: ядро й периферія

У сучасній лінгвістиці для опису явищ мови поширений польовий підхід, який ґрунтується на таких основних постулатах:

– поле є системою мікрополів; воно має вертикальну орієнтацію (ієрархія, структура) і горизонтальну (взаємовідношення, взаємодія);
– елементи поля пов’язані системними відношеннями: вони формують ядро (довкола компонента-домінанти) і периферію (може бути ближня, дальня і віддалена), межа між якими розмита;

– поля можуть накладатися, утворюючи «зони поступових переходів» відповідно до «закону польової організації системи мови» [Бондарко 1967: 207; див. також: Васильев 1971; Щур 1974; Караулов 1976: 23–32; Гак 1998: 691; Стернин 1985: 39].

У науковій літературі термін *поле* «обріс» конкретизаторами на кшталт *асоціативне*, *номінативне*, *семантичне*, *лексико-семантичне*, *поняттєве*, *словесне* та ін. (детально див.: 3.1), які позначають різні групи відповідно до об'єкта. Важливо, щó є одиницею поля – поняття, слово, значення. До прикладу, у роботі виокремлено *концептуальне поле*, одиницею якого є концепт, *номінативне* – як система мовних одиниць, що вербалізують концепт (об'єднані у словотвірні гнізда), *семантичне* – як система значень, які виражають одиниці номінативного поля.

На позначення сукупності мовних одиниць, які репрезентують концепт у мові, популярний термін *номінативне поле* [Попова, Стернин 2007а: 47; Маклакова, Стернин 2013: 24–25; Остапчук 2012: 162; Вільчинська 2018а: 113], побудова якого є одним із початкових етапів алгоритму аналізу концепту, що відтак передбачає «опис семантики мовних засобів, що входять в номінативне поле концепту, когнітивну інтерпретацію результатів опису семантики мовних засобів – виявлення когнітивних ознак, що формують досліджуваний концепт як ментальну одиницю» [Остапчук 2012: 162].

Важливою ознакою номінативного поля є номінативна щільність, яка виявляє ступінь «концептуалізації різних фрагментів дійсності» [Карасик 2002: 92], а висока номінативна щільність[1] номінацій концепту свідчить про «актуальність вербалізованого концепту в народній свідомості» [Попова, Стернин 2007а: 102–103; 2007б: 146].

Структуру номінативного простору (поля) концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* формують ядро та периферія (див.: 1.4.3; схему Б.4 «Структура номінативного простору»).

[1] Н. В. Плотнікова пропонує визначати номінативну щільність у цифровому еквіваленті, визначаючи *коефіцієнт номінативної щільності* – «числовий показник обсягу номінативного поля концепту», який можна обчислити за формулою: «загальну кількість одиниць номінативного поля концепту» поділити на «загальну кількість одиниць номінативного поля того концептополя, до якого належить концепт» [Плотнікова 2013: 167].

Основа ядра – ключові, базові назви концепту – слова *верх* і *низ*, які «найточніше репрезентують концепт у мові» [Селіванова 2008: 141], «найповніше номінують концепт» [Попова, Стернин 2007а: 124]. Л. А. Лисиченко вважає, що значення ключового слова концепту має бути «спільним для мовного колективу» [Лисиченко 2009: 11–12; пор. також: Попова Н. 2013: 205, Остапчук 2012: 161].

Словам *верх* і *низ* властива розгалужена семантична структура (див.: 3.5.1), компоненти якої об'єднані довкола основного значення 'верхня частина об'єкта' і відповідно 'нижня частина об'єкта'. Як свідчать опрацьовані джерела, ці значення в говірках української мови репрезентують також лексеми *гора* / *діл* та *під* – синоніми ключових слів [Попова, Стернин 2007а: 49; 2007б: 69; Попова Н. 2013: 205].

Однак основну частину номінативного поля становлять деривати базових слів *верх* / *низ* та їх синонімів *гора* / *діл*, *під* – спільнокореневі слова різних частин мови, зокрема композити. Доповнюють ядро номінативного поля словосполучення із ключовими словами, їх синонімами та дериватами різного рівня синтаксичної зв'язаності.

Периферію номінативного поля репрезентують фразеологічні одиниці[1], паремії, у складі яких є будь-який із компонентів ядра. За словами С. Я. Єрмоленко, «специфіку національної мовної картини світу показують на прикладі системи і функціонування лексичних одиниць, характеристики їхньої внутрішньої форми, в якій засвідчено детермінізм лексичної номінації, на прикладі семантичних і словотвірних дериватів, а також на прикладі фразеології», які фактично «приховують» концепт [Єрмоленко 2009: 96].

Принципи моделювання номінативного поля можуть варіюватися: деякі дослідники вважають, що «номінаціями» поля є «ключове слово та його синоніми» [Остапчук 2012: 162], також пропонують виокремлювати «*дериваційне*, *лексико-фразеологічне* та *паремійне* поля ключового слова»

[1] Вивчення фразеологічної системи набуло особливої актуальності саме в контексті аналізу концептів; пор.: [Телия 1996; Бабушкин 1996; Селіванова 2004; Левченко 2005; Полюжин, Венжинович 2007; Жуйкова 2007; Мацьків 2007; 2008; Скаб 2008; Кононенко 2008; 2010 та ін.; детально див.: Венжинович 2018: 32–33].

[Попова, Стернин 2007а: 125–126], інші – до переліку залучають також «асоціатори, що отримуються в результаті асоціативного експерименту і є реакцією на ключове слово-стимул», «словникові дефініції та енциклопедичні статті ключових слів-репрезентантів концепту», «різні види текстів та дискурсів, що розкривають зміст концепту» [Попова Н. 2013: 206; див. також: Попова, Стернин 2007а: 47], що дещо виходить за межі номінативного поля вербалізованого концепту. Натомість використання текстів та словників різного типу є основою, підґрунтям, джерельною базою побудови поля, а «компонентний та дескриптивний аналіз словникових дефініцій є важливим етапом вивчення структури концепту, оскільки лексична система, репрезентована у словниках, є відображенням специфіки мовної картини світу» [Остапчук 2012: 162].

Номінативний простір – відкрита система, яка постійно поповнюється відповідно до нових фіксації у джерелах.

Виокремлення та моделювання номінативного і семантичного просторів концепту тісно пов’язане з диференціацією лексичного та семантичного аспектів дослідження словникового складу мови.

Аналіз мовних явищ «у суто семантичному аспекті» передбачає, на думку М. І. Толстого, дослідження значень слів, їх взаємозв’язку, виокремлення семантичних полів, а «в суто лексичному аспекті» – вивчення словотвору, запозичень, ідіоматики та ін. [Толстой 1997а: 71]. Дослідник зазначає, що лексикологія «займалася одночасно вивченням і формальної, і внутрішньої форми слова, залишаючи семасіології аналіз «зміни значень слів», тобто певну частину її діахронійного аспекту», а також говорить про «чисту» лексикологію, яка мала б бути зосереджена на лексемному аспекті словника (частотні, зворотні словники тощо) [там само: 12]. Натомість завданнями «класичної» семасіології є аналіз «зміни значень окремих слів (або групи слів), зміни семем, співвіднесених з однією і тією ж лексемою», а також «звернення до теорії поля, тобто системно-груповий аналіз слів (лексем і семем)» [там само: 14].

Зважаючи на тісний зв’язок словотвору та семантики, варто зазначити, що аналіз номінативного поля як системи номінацій з огляду на їх структуру в жодному разі не відкидає семантики – ні щодо процесу творення, ані щодо запозичень чи ідіоматики.

Роздумуючи про зв’язок «словотвору і лексики», М. М. Янценецька доходить висновку про зв’язок лексико-семантичної групи (поля) – як фрагмента («ланки») мовної моделі світу – і «словотвірно-польової групи». Учена зазначає, що жодна лексична система ще презентована як цілісна «польова» картина («що є надзвичайно складним завданням»), хоча існує низка робіт, присвячених теоретичним і практичним проблемам загальної або часткової ідеографії. У цьому контексті важливий акцент на необхідності студій, які поєднують словотвір та семантику, адже «словотвір не байдужий до принципів об’єднання слів у семантичні групи» [Янценецкая 1979: 20].

Власне цій проблемі присвячено пропоноване дослідження, адже одиниці мовної системи не є ізольованими в межах певних груп (кореневих, гніздових, тематичних, лексико-семантичних тощо), вони взаємодіють, виявляючи домінантні ознаки кожної з них.

Номінативне поле як план вираження концептів – це система мовних одиниць, об’єднаних на підставі формальних (словотвірних, структурних) ознак, а важливим компонентом поля є словотвірне гніздо.

2.2. Словотвірне гніздо як осердя номінативного поля

Словотвір посідає важливе місце у вивченні світобачення людей, адже важливим є «зв’язок словотвору і семантики та їх взаємозалежність» [Толстой 1997а: 101]. Власне те, що набуває ознак регулярності, типовості, формує усталені моделі і є основним виразником творення «своєї» мови. Деривати, безперечно, формують найбільшу групу вербалізаторів концепту, виявляють семантичні нюанси та демонструють не тільки моделі творення слів із власним семантичним наповненням, а й хід думок діалектоносіїв. За словами Т. І. Вендіної, «словотвір розкриває можливості для концептуальної

інтерпретації дійсності: пояснює, якими є елементи позамовної дійсності і як вони маркуються словотвірно [...]. Словотвір виявляє, які цінності зберігає свідомість. Він експлікує властивості і якості денотатів, їхні зв'язки і відношення, функційне навантаження, а головне – їх значущість для носіїв мови. Саме словотвір демонструє способи оцінки позамовної дійсності, спонукає розглянути її крізь призму шкали відповідностей системі цінностей, допомагає визначити, які її елементи словотвірно маркуються і чому, а також з'ясувати, що в мовній свідомості того чи іншого народу є життєво і соціально важливим» [Вендина 1998а: 9–10].

Дослідники акцентують на аксіологічній спрямованості словотвору: з одного боку, на розвинутому у слов'ян «ціннісному ставленні не тільки до людей, а й до всіх предметів загалом, що виражається у значній кількості зменшувальних, збільшувальних і зневажливих імен» [Лосский 1957: 7], а з іншого – на тому, що «аксіологічна спрямованість словотвору інтерпретує предмети і явища зовнішнього світу через внутрішню форму похідного слова, яка в різних мовах і діалектах (незважаючи на універсальний характер об'єктивної реальності) нерідко є відмінною. І навіть більше – саме словотвір дає змогу виявити способи оцінки позамовної дійсності, проаналізувати її крізь призму шкали відповідностей системі цінностей того чи іншого етносу й експлікувати відмінності в лексико-семантичному освоєнні явищ зовнішнього світу» [Вендина 1998а: 11].

Незважаючи на значні досягнення в теорії словотвору, що репрезентують різні його аспекти [детально див.: Майборода 1957; 1958; Ковалик 1979; 2007; Родніна 1979; Юрчук 1979; Білоусенко 1993; Горпинич 1998; Карпіловська 1999; Клименко 2014: 11–237; Вакарюк, Панцьо 1999; Сікорська 2000; Микитин 2000; Кузьма 2006; 2016; Ґрещук 1999; 2009; 2016; Кушлик 2015; Гриценко С. 2017: 218–263; Кислюк 2017: 13–41 та ін.], залишається чимало нерозв'язаних проблем, пов'язаних із системною репрезентацію словотвірних явищ, а також із вивченням особливостей

діалектного словотворення, адже більшість студій здійснено на матеріалі літературної мови.

Діалектний словотвір, попри активізацію наукових зацікавлень у цій царині [Дзендзелівський 1953; Мукан 1961; Німчук 1965; 1971; 1978; Нимчук 1962; Лукьянюк 1966; Сікорська, Шарпило 1970; Сікорська 1972; Захарків 1981; Зінченко 1997; 2005; Лизанець 2008; Панцьо 2003; Дика 2001; 2003; Аркушин 2004; Харьківська 2015 та ін.; історіографічні деталі див.: Аркушин 2004: 5–6; Харьківська 2015: 19–22], є одним із найменш вивчених. Хоча саме діалектне мовлення значно розширює лінгвістичні студії, дає змогу зафіксувати те, що виходить за межі правил та норм літературної мови, а водночас інформує про культуру та традиції, побут та особливості світосприйняття, просторову картину світу носіїв говору.

Актуалізація дериваційних досліджень пов'язана також із гніздовим словотвором [пор.: Skarżyńsky 2003: 3–10], серед завдань якого – системний аналіз мовного матеріалу у форматі словотвірного гнізда. Відомо чимало праць, присвячених словотвірним гніздам, укладеним на матеріалі сучасної літературної мови [Ковалик 2007: 331–346 (СГ із коренем -*роб*-), 347–357 (СГ із коренем -*зелен*-); Верещака 1975 (СГ із коренем -*мороз*-); Голянич 1978 (СГ із коренем -*каз*-); Лесюк 1980; 1983; 1985; 1995 (СГ дієслів руху); Василевич 1985 (СГ коренів слів зі значенням мислення); Тышкивская 1987 (СГ коренів слів зі значенням почуттів); Березенко 1996 (відадвербіальне СГ); Дідух 2002 (СГ із вершинами *високий-низький*); Дзеньдзюра 2010 (СГ параметричних прикметників) та ін.; див також: Білоусенко, Німчук 2013: 25], проте, на жаль, традиції аналізу діалектного матеріалу у форматі СГ немає [див.: Ястремська 2017в: 183–184; Ястремська 2017г: 121].

Словотвірне гніздо, вивчення якого бере початки від 60-х років XX ст. [Ковалик 1961; Кубрякова 1965; 1977; Кубрякова, Соболева 1979; Тихонов 1974а; 1974б; 1978; 1982; Тихонов, Авина 1982; Тихонов, Пардаев 1989; Авина 1982; Соболева 1972; 1980; Гинзбург 1973; 1974; 1986; Лопатин 1977; Земская 1978; 2007; Янценецкая 1979; 1991; Егоров 1986], дедалі впевненіше набуває

ознак основної одиниці словотвірної системи як її «найвища і найскладніша одиниця» [Клименко 2014: 339]. Під час формування СГ визначальним є співвіднесення плану змісту і плану вираження кожного компонента. Однак, як слушно зазначає Н. Ф. Клименко, більш вивченим є план вираження одиниць, натомість смислова характеристика радше належить «до поставлених, ніж до розв'язаних завдань» [Клименко 2014: 339; див. також: Ширшов 1991; 1996б; 1999; Огай 1995; Улуханов 1996; 2015; Chomko 2015]. Ця теза підтверджує актуальність цієї роботи – лексико-семантичне моделювання із проєкцією на словотвір і семантику.

Для окреслення СГ використано визначення Є. А. Карпіловської: «сукупність спільнокореневих слів, пов'язаних відношенням мотивації або відношеннями формального і семантичного виведення одного слова з іншого» [Карпіловська 2002: 5]. І хоча наявні дефініції СГ можуть різнитися, назагал гніздо кваліфікують і аналізують як систему спільнокореневих дериватів [див.: Ковалик 2007: 326 («система словотвірних рядів»); УСУТ: 50, 169 («сукупність однокореневих слів»; «словотвірна мікросистема, що складається зі словотвірних ланцюжків та парадигм»); Кислюк 2017: 29 («сукупність похідних»); Загнітко та ін. 1998 («сукупність слів одного кореня») та ін.].

Вивчення лексики у форматі СГ дає змогу репрезентувати слово як одиницю системи в усіх його зв'язках, сприяє розв'язанню проблем, пов'язаних з аналізом мовних явищ, передбачає ієрархічну форму репрезентації матеріалу, доводить свої переваги над іншими аспектами (як, наприклад, виокремлення тематичних чи лексико-семантичних груп лексики). Водночас визначальним є епідигматичний аспект – комплексний аналіз деривації, мотивації та семантики похідних, адже «структурно-семантичні відношення реалізуються передусім у гнізді (словотвірному гнізді. – *Т. Я.*), а саме гніздо є природною структурованою системою мови», «структурно-семантичним цілим» [Ширшов_С: 3, 6].

Під час укладання СГ важливою умовою є увага до семантики, однак цю умову досить складно виконати, зважаючи, зокрема, на технічні «обмеження».

Словотвірне гніздо є не тільки ідеальною схемою фіксації системи дериватів, воно репрезентує їх дериваційні та мотиваційні особливості, які базуються на семантиці. Зважаючи на те, що СГ – система, а не довільний набір слів, саме гніздування є одним із аспектів його системної організації.

Емпіричні дослідження дериваційних процесів цілком підтверджують міркування Т. І. Вендіної, що «мова є своєрідною моделлю природних і розумових процесів, а словотворчий акт, під час якого встановлюється зв'язок між предметом думки і мовним знаком, є у суті своїй когнітивним актом, що розкриває таємниці механізму взаємодії життя і мови. Причому це не пасивна об'єктивація зовнішнього світу, а свідома і цілеспрямована словотворчість, що пропонує систему орієнтирів у предметному світі» [Вендина 1998а: 202].

Поняття словотвірної потенції і словотворчої продуктивності характеризують сполучуваність словотворчих елементів як компонентів словотвірної моделі: визначаючи продуктивність конкретного афікса, з'ясовують, із якими лексемами він поєднується; і навпаки – виявляючи дериваційну потенцію твірної лексеми (основи), встановлюють, із якими афіксами вона може поєднуватися [Ковалик 1961; Толстой 1997а: 87].

Н. Ю. Шведова зазначає, що різні фрагменти мовної КС, «ділянки», які репрезентують різні аспекти людського буття, об'єднують слова різних частин мови, але які належать до одного і того ж фрагмента мовної картини світу. Наприклад, «Буття, існування людини»: назви фаз людського буття, дієслова – назви процесів буття; «Час»: іменники та дієслова, які номінують плинність часу та ін., у межах кожної з таких «ділянок» «наявні власні угруповання і власні відношення між одиницями і їх сукупностями» [Шведова 1999: 15].

Слова різних частин мови мають особливості творення і потребують внутрішньої систематизації. Л. П. Кислюк пропонує виокремлювати в межах СГ словотвірні підгнізда, або частиномовні зони (субстантивна, ад'єктивна та дієслівна) [Кислюк 2017: 163; пор.: Янценецкая 1979: 29]: «кожне з підгнізд виявляє динаміку в семантиці та словотвірних особливостях дериватів: 1)

стабільне функціонування словотворчо активного ядра; 2) поява новотворів, мотивованих базовим словом або ядерними похідними; 3) витіснення у пасив частини похідних; 4) активізація похідних як неосемантизмів» [там само]. Це, зокрема, підтверджує доцільність аналізу семантичних і словотвірних особливостей у межах частиномовної семантики похідних слів: субстантивної, ад'єктивної, вербіальної й адвербіальної.

Когнітивний аспект дослідження СГ демонструє безперечні переваги, адже дає змогу відійти від формального (словотвірного) аналізу і проєктувати його на семантику.

Для аналізу діалектних одиниць поєднано основоцентричний підхід (СГ та його фрагменти), формантоцентричний (словотвірні моделі, зразки деривації), а також лексикоцентричний підхід, який «зміщує вектор дослідження: з техніки словотворення на склад і семантику лексикону» [Гриценко С. 2017: 218].

Аналіз СГ як номінативного поля концепту має неабияке значення: це перший крок у доборі, формуванні корпусу одиниць, які вербалізують концепт – базові слова та деривати із вершинами *верх*, *гора*; *низ*, *діл*, *під*, семантика яких є підставою для моделювання семантичного простору та семантичних полів.

2.2.1. Гнізда з вершинами *верх*, *гора*; *низ*, *діл*, *під* як об'єкт аналізу

Вибір об'єктом дослідження дериватів СГ із вершинами *верх*, *гора*; *низ*, *діл*, *під* невипадковий, адже цим словам властивий потужний словотвірний потенціал. Це уможливило моделювання розгалужених словотвірних гнізд, а відтак – аналіз їх формальної (структурної) і семантичної деривації, адже деривати не тільки підтверджують семантику базових слів, а й значною мірою урізноманітнюють її.

Значна кількість номінацій засвідчує високу номінативну щільність концепту, акцентує на важливості концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* для носіїв мови, а також ілюструє «своєрідність перцепції і оцінки людиною навколишнього світу.

Оцінювання дійсності з погляду потреб, інтересів і установок суб'єкта пізнання формує глибинну основу системи цінностей народу» [Вендина 1998а: 10].

Н. В. Плотнікова виокремлює три етапи словотвірного аналізу: вияв форманта, визначення способу словотворення та встановлення типу словотворення [Плотнікова 2013: 168], що не виходить за межі «формального» аналізу. Однак концептуальний аналіз не обов'язково передбачає деталізації словотворчих засобів та способів. Важливою передусім є семантика дериватів, а також модель деривації та мотивації.

Варто зазначити, що, формуючи СГ, на жаль, не можна бути впевненим у цілісності його структури, адже повнота представлення залежить від кількох чинників, серед яких найважливішими є, з одного боку, фіксація лексичних одиниць у джерелах, а з іншого – наявність та доступність цих джерел.

Виявлені в різночасових джерелах – у пам'ятках української мови XI–XVIII ст., лексикографічних працях XIX – початку XX ст., у діалектах української мови (наддіалектна та надчасова модель) – аналізовані СГ охоплюють різну кількість дериватів-інваріантів (див.: таблицю А.2), що зумовлено різною номінативною щільністю і словотвірним потенціалом базових слів.

2.2.2. Формування словотвірного гнізда: діахронійний аспект

Ідея продемонструвати динаміку, формування СГ з'явилася як наслідок дослідження семантики дериватів, яке потребувало занурення в історичні глибини, щоб з'ясувати особливості семантикотворення та мотивації лексем [пор.: Ястремська 2017в; 2017г]. Укладання корпусу дериватів, засвідчених у говірках української мови, відтак доповнення його історичним матеріалом, дало змогу уточнити семантику дериватів, зафіксувати семантичні зміни, а також виявити динаміку мовних явищ на рівні фонетики та граматики.

Виявлено такі зміни словотворчих формантів, зокрема іменникових суфіксів:

– ***-ость***(*ø*) > ***-ість***(*ø*): *ве*(*и*)*рхность* (XVI–XVIII) – *ве́рхність* (XIX–XX);

зверхность (XVI) – *зве́рхність* (XIX–XX);

– ***-овь***(*ѥ*) > ***-івй***(*а*): *вь*(*е*)*рховьѥ* (XII–XVIII) – *верхі́в'я*(*є*), *вершів'я* (XIX–XX);

– ***-и***(*ѥ*) (із давнього ьj+-е) > ***-j***(*а*): *подолиѥ* (XIII) → *поді́лля* (XX), *понизиѥ* (XV) → *пони́ззя* (XX), *загориѥ* (XV) → *загі́р'я*, *загі́рє* (XIX–XX); *роздолиѥ*, *роздолиѥ* (XVI) → *роздо́лля* (XX);

– ***-ени***(*ѥ*), ***-ень***(*ѥ*) > ***-ен'н'***(*а*), ***-ін'н'***(*а*): *нижениѥ* (XIV) → *ни́ження* (XX), *зниженіє* (XVII) → *зни́ження* (XX); *пониженьє* (XVI), *пониженіє*, *пониженьє* (XVI) → *пони́ження* (XIX–XX); *совершениє* (XVII) → *зве́ршення* (XX); *вершениѥ* (XVII) → *ве́ршіння* (XX) [пор.: Родніна 1979: 69–70];

– дієслівного суфікса ***-ова***(*ти*) > ***-ува***(*ти*): *верхова́ти* (і *верхо́ванє*, *верхо́ва́тий*) (XIX–XX) – *верхува́ти*, *верхува́тий* (XX); *горова́ти* (і *горова́тий*, *горовато*) (XVII–XIX) – *горува́ти* (XIX–XX), *долиноватый* (XVII), *долковатост* (XVIII) та ін.;

– префіксів: ***с-*** > ***з-***, ***со-*** > *з-*: *свершити*, *совершити* (XVI–XVII) – *зверши́ти* (XIX–XX), *свершеный*, *совершенный* (XVI) – *звершéний* (XIX–XX), *свершение*, *совершение* (XVI–XVII) – *звершéння* (*зверши́ня*) (XIX–XX) та ін.

Важливо відзначити, що в пам'ятках до XVIII ст. відсутнє чергування *г'ір – гор*, *д'іл – дол*, *п'ід – под* послідовно зафіксовано словоформи з *о*: *горниця*, *горний*; *долъ*, *дольний*, *подолъ*, *подольцѣ*, *подольє*; *подъ*, *сподъ*, *преисподний* тощо.

Задокументовано найдавніші слова в СГ, які дотепер функціюють у літературній мові та в діалектах, наприклад, засвідчені в українській мові від:

– **XI** ст.: *верхъ*, *гора*, *гориця* 'гора', *горниця* 'кімната', 'гірський край', *ни́зьство* 'підлість'[1], *подольцѣ* 'нижній край одягу', *подольє* 'частина міста в прибережній низині', *юдоль* (*плача*, *плачевний*) 'долина (плачу)', *преиспо́дний* 'той, хто в пеклі', *верхний*, *верховний* 'наділений верховною владою', *верхний* 'який одягають поверх (про одяг)', *горний*, *горѣшний* 'божественний (про книгу, царство)', *долѣшний* 'розташований знизу',

[1] Значення подано для незрозумілих без контексту слів.

‘людський, гріховний’, *удольний* ‘який росте у низині’, *дольний* ‘пекельний’, *низький* ‘нікчемний’, *нижний* ‘який має людське (не божественне) походження’, *понижений* ‘смиренний’, *преисподний* ‘дуже глибокий’, *низити себе, обнизѣти, обнизитися* ‘упокоритися’, *горі* ‘угору, до неба’[1], *низ* ‘униз’ [МСДЯ 1: 458, 465, 467, 560, 562, 1303; 2: 447, 449, 565, 1080, 1652; 3: 198, 1155; ДЄ: 459]

– **XII** ст.: *верховиє* ‘верхня течія річки’, *Сіоньская горниця* ‘царство небесне’, *низъ* ‘місцевість біля пониззя’, *подолъ* ‘частина міста в прибережній низині’, *долина, долъ* ‘яма’, *златоверхний, дольний* ‘жахливий, нестерпний’, *вздоли* ‘біля підніжжя гори’, *вниз* ‘у напрямку вниз’ [МСДЯ 1: 352, 465, 560, 694, 696, 981; 2: 449];
– **XIII** ст.: *удолля, подолиє* ‘долина’, *низитися, обнижатися* ‘упокорюватися’, *згори* ‘згори – за волею Бога’ [МСДЯ 1: 552; 2: 447, 1043; 3: 1152–1153];
– **XIV** ст.: *верховий* ‘вершник, верховий’, *верховина* ‘верхня течія річки’, *роздолиє, подолъ* ‘долина, рівнина’, *раздолъ* ‘русло’, *испод* ‘нижній прошарок речовини, рідини’, *нижениє* ‘смирення’, *верхний, нижний конець* ‘межа’, *подольскій* ‘подільський’, *на подолъ* ‘у напрямку вниз’ [МСДЯ 1: 1372; 2: 137, 446, 1043; 3: 34, 174; Тимч_ІС: 586; СУМ[14-15] 1: 165–166];
– **XV** ст.: *погорье* ‘гірський схил’, *горенка* ‘кімната’, *долъ* ‘долина’, *долище* ‘земля як місце проживання людей’, *оудолїа* ‘долина’, *долище пресподнє* ‘пекло’, *низота* ‘безправ’я’, низьке становище’, *Понизье* ‘місцевість біля пониззя’, *подъ* ‘підніжжя гори’, *сподъ* ‘підвал, пивниця’, *верховний* ‘розташований біля верхів’я’, *Низовьский* ‘розташований біля пониззя’, *устна исподняя* ‘нижня губа’, *зубы исподнии, вгору* (*у гору*) ‘у напрямку вгору’, *нагору* (*на гору*) ‘тс’, *долов, наниз* ‘униз’, *зниже* ‘нижче’ [МСДЯ 1: 649, 2: 448, 1080; 3: 1152–1153; СУМ[14-15]1: 157, 326; 2, 12; СУМ[16-17] 13: 183; Тимч_ІС: 294, 564, 568].

---

[1] До найдавніших належить і прислівник *горі*: від XI ст. зі значенням ‘у напрямку до неба, увись, до Бога’ слово фіксують тексти Остромирового і Добрилового Євангелій: *Възведъ очи горѣ* [МСДЯ 1: 552 («Остромирове Євангеліє»)]; *Ісъ же възвєдъ очи свои горѣ и рєчє* [ДЄ: 570]; і від XII ст. – ‘у напрямку до верхів’я річки: (*Андрей Первозванный*) *поиде по Днѣпру горѣ* [МСДЯ 1: 552 («Повість минулих літ»)]; пор. також із протилежним значенням – ‘у напрямку до устя, гирла ріки’: *От аблони долиною... оу быстрицю а горѣ рікою до оустьа* (XV) [СУМ[14-15] 1: 59; Тимч_ІС: 580].

Водночас пам’ятки української мови документують слова, які «загубилися в часі» на різних етапах розвитку мови, яких не фіксують сучасні джерела, наприклад: *вершинокъ*, *совершеннокъ* ‘кінець, закінчення’ [СУМ[16-17] 3: 243; КСУМ[16-17]], *вершїє*, *вершьє*, *вершокъ* ‘брунька, пуп’янок’ [СУМ[16-17] 3: 243], *вершки деревяныи* ‘плоди дерев’ [Тимч_ІС: 221], *горная* ‘гірський край’ [МСДЯ 1: 560], *гориця*[1] ‘гора’ [МСДЯ 1: 554], *подольє* ‘частина міста в прибережній низині’ [МСДЯ 2: 1043], *удолля* ‘долина’ [МСДЯ 3: 1152–1153; Тимч_ІС: 772–773], *удольний* ‘який росте у низині’ [МСДЯ 3: 1154, 1324 («растущій въ долинѣ»)], *ни́зьство* ‘підлість, приниження гідності, ницість’ [МСДЯ 2: 449 («ничтожество»)], *пони́жений головою* ‘смиренний’ [МСДЯ 2: 1080], *горей* ‘насамперед, передусім’ [СУМ[16-17] 4: 99], *горне* ‘гордовито’ [СУМ[16-17] 7: 33], а також топоніми *горы великия* «Карпатські гори», *Подолець* ‘Поділля’ [МСДЯ 1: 552, 228].

Діахронійний підхід дав змогу виявити і семантичний розвиток дериватів, що представлено в підрозділі 3.4.

2.3. Словотвірна модель

Аналіз системи словотвору поза процесами моделювання просто неможливий. «Метод моделювання широко використовується у вченні про словотвір з часу його становлення. [...] Лінгвістичні інтерпретації, які стосуються будови дериватів, їх парадигматичних і синтагматичних властивостей, способів і сутності лексичної деривації, інших характеристик стають можливими саме завдяки моделюванню» [Ґрещук 2016: 92].

Когнітивний підхід до аналізу і словотвірних, і семантичних процесів актуалізував проблему взаємозв’язку мови і культури – поєднання мовних явищ із традиціями та особливостями світосприйняття, адже активне володіння словотвірним механізмом мови – словотвірними моделями, як слушно зазначила О. А. Земська, «належить до мовної компетенції носіїв мови» [Земская 1992: 16]. Цю думку підтверджує Л. П. Кислюк, акцентуючи на тому,

[1] У лемківських говірках зафіксовано демінутив *горичка* [Верхр_Л: 367].

що «наявність у системі певних словотвірних моделей певною мірою спричинює як концептуалізацію того, що треба назвати, так і його категоризацію в системі мови й профілювання (аспектуалізацію, специфікацію) у мовній практиці, у спілкуванні» [Кислюк 2017: 35], а отже, процеси номінації не тільки відображають культуру та досвід людини, її знання мови та основних принципів творення слів, а і світосприйняття, усвідомлення категорій буття та його моделі. Система словотвору, яка об'єднує одиниці номінації, «використовує сукупність матеріальних засобів моделювання таких одиниць і набір словотвірних значень, які можна виражати за допомогою цих засобів» [там само], тому модель часто вважають суто формальною одиницею [Янко-Триницкая 1966: 392–401].

Моделювання як дослідницький прийом передбачає аналіз мовних одиниць від найпростішої структури до найскладнішої, адже «моделювання системи мови загалом чи конкретних її рівнів нерідко передбачає побудову простору багатовимірного, багатовимірної величини» [Кубрякова 1967: 99].

Формування номінативного (словотвірного) простору проходить кілька кроків: словотвірна структура слова → словотвірна пара (ланцюжок) → словотвірне гніздо; натомість семантичного відбувається дещо простіше: семантична структура слова → семантичне поле.

Словотвірне моделювання (за Н. Ф. Клименко) передбачає такі основні етапи опрацювання матеріалу: 1) укладання списків коренів, афіксів; 2) розроблення правил зіставлення об'єктів мови й моделі; 3) алгоритм розкриття відношень між складниками слова, описаними через об'єкти моделі, з характеристиками, приписаними їм моделлю; 4) виявлення словотворчої структури кожного окремого слова й одночасно встановлення словотворчої моделі слова [Клименко 2014: 215].

Засобом моделювання в обох випадках є модель як схема, формула чи зразок, за яким утворено слово – формально чи семантично, а основна мета словотвірної моделі – «те, заради чого існує словотвірна модель» – наявність

(чи відсутність) у носіїв мови потреби у творенні тих чи інших одиниць словотвірної парадигми [Янценецкая 1979: 26].

Розуміння словотвірної моделі як засобу класифікації та опису є дещо відмінним у науковій парадигмі, зокрема її кваліфікують як:

– процес творення нового слова – «словотвірна модель переходу від думки до слова» як єдина модель для всіх лексичних одиниць [Торопцев[1] 1980: 92–134]
– «зразок, у якому виражена формула поєднання відповідного словотворчого будівельного матеріалу, тобто його твірної основи і афікса» [Ковалик 2007: 273]; водночас дослідник використовує терміни *словотвірний зразок*, *словотвірна формула* [там само];
– «схему побудови слів, за зразком якої створюється серія нових слів» [Янценецкая 1979: 44], в основі моделі – принцип повної аналогії [там само: 201]. Авторка, покликаючись на Леоніда Сахарного, порівнює використання словотвірних моделей зі звуковими асоціаціями, які існують у людській свідомості і які використовують мовці, творячи нові слова; і це щось більше, ніж суфікс, це – щось на кшталт рими [там само: 217];
– «загальну формулу однотипних утворень», «аналог їхньої словотворчої структури» [Клименко[2] 1973: 7; 2014: 215]; зразок творення нових похідних – «схеми творення слів у межах того самого словотвірного типу» [Клименко_УМв: 619];
– «зразок, схему, формулу словотвірної будови слова з внутрішньослівним оточенням, але без словотвірного значення»; «схема внутрішньої будови зразків, яка враховує поєднання базової основи з певним видом дериватора без урахування конкретних значень компонентів [...], що

[1] Дослідник виокремлює шість компонентів моделі, а саме: 1) підготовка ідеального змісту; 2) вибір мотивування (ознакою і змістом); 3) вибір твірного слова; 4) вибір способу словотворення; 5) побудова звукової оболонки з підоснови (основи твірного слова), звукового складу похідного слова і словотворчих одиниць; 6) «зчеплення» ідеального і матеріального [Торопцев 1980: 92].

[2] Моделі морфемної будови похідних активно використовували Є. А. Карпіловська та Н. Ф. Клименко для формування ядра морфологічного словотворення для базових частин мови [Клименко, Карпіловська 1991; 1998].

забезпечує повторюваність словотвірних зразків, [...] схематично відображає творення слів у межах одного словотвірного типу без урахування словотвірної семантики, але з урахуванням морфонологічних ознак»; важливо, що за допомогою моделей можна виявити не тільки «повторюваність структури похідних, установити не лише їхню системність, а й механізм, процедуру, спосіб їхнього творення» [Кислюк 2017: 28, 36]; учена також запропонувала зразок моделі системи сучасної української словотвірної номінації на прикладі нової похідної лексики [Кислюк 2017]

– «конкретні морфонологічні особливості (тобто фонологічні зміни на стику морфів) утворення слів одного словотвірного типу. Це схема, яка характеризується морфонологічними відмінностями, що супроводжують дериваційний акт» [Загнітко та ін. 1998]; «зразок побудови конкретних похідних слів-лексем» [Загнітко 2012 2: 253];
– «абстрактна схема, взірець структурної будови однотипних дериватів, які характеризуються належністю твірних і похідних до однієї ж частини мови і тотожністю форманта» [УСУТ: 165].

М. Ю. Федурко виокремлює також поняття словотвірної підмоделі (або морфонологічної моделі) як «сукупності морфонологічних схем, застосовуваних під час творення дериватів, які забезпечують взаємодію коренів із суфіксами» [Федурко 2003; пор. також: Кислюк 2017: 36].

В. В. Ґрещук [Ґрещук 2016: 92–95], узагальнюючи застосування моделі у словотворі на різних етапах розвитку дериватології, виокремлює кілька типів моделювання, зокрема: поморфемно-конструктивне (застосовано у працях Н. Ф. Клименко), об’єктом якого є дериват як поморфемна конструкція, під час якого не взято до уваги семантичних особливостей дериватів; логіко-номінативне (ономасіологічне) (у працях Ф. І. Буслаєва, М. Докуліла); словотвірне на синтаксичній основі (Є. Курилович); лінгвокогнітивне (О. С. Кубрякова) та ін. Однак, на думку вченого, найбільш об’єктивно і повно може репрезентувати словотворчі процеси тільки

комплексне застосування логіко-номінативної, синтаксичної та модифікаційної моделей.

Поняття моделі деривації (словотвірної моделі) кваліфіковано як формальну схему творення дериватів, яка спрощує розуміння словотвірної структури одиниці і виявляє її місце в системі СГ. У цьому контексті близькими є поняття «словотвірна модель» та «словотвірний зразок», які деякі дослідники вважають тотожними [Ковалик 1979: 47–48; УСУТ: 172]. За визначенням Надії Янко-Триницької, словотвірний зразок як найменша самостійна одиниця словотвірної системи – це «структурна схема похідних слів із зазначенням афіксів, а також семантики базової основи, узагальненою або конкретизованою настільки, наскільки ця семантика виявляється у значенні похідного слова» [Янко-Триницкая 2001: 292; пор. також: Кислюк 2017]. Словотвірні зразки дають змогу виявити повторюваність структур, закономірності щодо поєднання компонентів, що є важливим кроком для систематизації словотвірних явищ, адже саме зразок є основою для створення узагальненої моделі.

2.4. Діалектні особливості дериватів

Моделювання як одну з основних системотворчих ознак словотвору виокремлює О. А. Земська [Земская 1992: 32]. Словотвірна модель найвиразніше демонструє особливості словотворення, акцентуючи водночас на діалектних варіантах елементів структури слова. Як зазначив П. Ю. Гриценко, говорам властиві «легкість словотворення й активність реалізації словотворчих моделей» [Гриценко 1984: 3].

Діалектні матеріали є цінним джерелом для вивчення словотвору, адже дають змогу вийти за межі усталених правил літературної мови, виявити унікальні дериваційні та семантичні моделі творення дериватів. Дослідниця словотвірної семантики М. М. Янценецька вважає «корисними» показники нелітературних форм мови, характеристику оказіоналізмів, поширених в усному (літературному і нелітературному) мовленні, у мові художніх творів, газет та ін., а також, безперечно, у діалектах, які «значною мірою відображають

загальномовні тенденції» [Янценецкая 1979: 37]. Діалектне мовлення «значно ширше, ніж літературна мова, відображає процес творення слів із відхиленнями від типових словотвірних моделей, роблячи їх менш “морфологічними”, менш строгими щодо семантики і форми. Для діалектного мовлення характерний досить активний вияв у конкретних актах спілкування лексичних мотиваційних зв’язків, які визначає місце похідного слова в словотвірному ланцюжку і ширше – у словотвірному гнізді. Водночас діалекти дають цікавий матеріал щодо фоно-морфологічної варіантності похідних слів та ін.» [там само: 43].

Аналіз особливостей творення різних частин мови, властивих діалектам української мови, вияв основних моделей деривації, зважаючи на фонетичну та семантичну специфіку похідних, – важливий аспект цього дослідження, однак усе-таки пріоритетним є семантичний аналіз. З огляду на це системне вивчення словотвірних особливостей та моделей, способів словотворення стане наступним етапом наукових студій. У цьому підрозділі запропоновано зразки аналізу одиниць різних частин мови, основою яких слугували ідеї авторки, актуалізовані на різних етапах роботи.

Іменник. «У сучасному словотвірному номінуванні фрагментів мовної картини світу» значення іменника є найбільш вагомим [Кислюк 2017: 46]. У корпусі аналізованих дериватів вони формують найчисленнішу групу (57%): деривати СГ із вершиною *верх* – 232 одиниці [детально див.: Yastremska 2015: 227–229; Ястремська 2015], *гора* – 190, *низ* – 75, *діл* – 113, *під* – 70.

Визначальною у творенні суфіксальних дериватів є твірна основа – осердя мотивації, «частина твірного слова, від якої безпосередньо утворюється нове похідне слово» [Сікорська 2000: 10] – та словотворчі форманти, що виконують відповідну семантичну функцію [Закревська 1976: 53]. Дериваційні особливості дають змогу виявити варіантність і твірних основ, і формантів, які значною мірою відображають специфічні риси, притаманні різним говорам, адже діалектні матеріали не тільки містять типові для конкретної говірки

словотворчі засоби, а й репрезентують форми, невідомі іншим говорам і літературній мові [Gala 2002: 152].

СГ демонструє словотвірну структуру дериватів, ступені та моделі деривації, мотиваційні відношення, словотвірний потенціал, а також морфонологічні зміни. За словами П. Ю. Гриценка, «лексема, яка входить у розгалужене дериваційне гніздо, обтяжена тісними регулярними словотворчими і семантичними зв'язками, меншою мірою зазнає формальних змін. Фіксовані в таких лексемах зміни, особливо на фонетичному рівні, часто мають характер варіювання, що нагадує регулярні морфонологічні зміни – чергування» [Гриценко 1990: 137; пор.: Городенська, Кравченко 1981].

Опрацьовані джерела документують альтернанти коренів: *-верх*[1]-(*-верш-*, *-верех-*, *-вереш-*), *-гор-* (*-гір-*, *-ґор-*), *-низ-* (*-ниж-*, *низ'-*), *-дол-* (*-діл-*, *діл'-*), *-под-* (*-під-*), які відображають чергування голосних /о/ – /і/ (*гора́ – гі́рний*, *діл – доли́на*, *під – по́дина*), приголосних /х/ – /ш/ (*верх – вершá*, *ве́ршадь*, *вершéйка* тощо), /з/ – /ж/ (*низ – ни́жній*, *ни́жа*), /з/ – /з'/ (*низ – низю́к*, *низяни́й*, *низяни́н*) та ін.

Аналіз діалектного словотвору дав змогу виявити фонетичну варіантність, зумовлену специфікою систем вокалізму та консонантизму аналізованих говорів. Як зазначив Г. Л. Аркушин, «важливо диференціювати фонетичні варіанти суфіксів і різні афікси» [Аркушин 2004: 25], а також виділити інваріантну форму суфікса чи флексії (у роботі інваріантною є форма, наближена до літературної норми).

Варіантність зумовлена фонетичними особливостями говірок [пор.: там само: 30–35] і репрезентує основні діалектні риси.

У системі вокалізму засвідчено такі зміни:

– перезвук [а] > [е], [и], [е^{и}], [и^{е}], [і] після м'яких і шиплячих у суфіксах чи флексіях: *-а* (*-'и*, *-'і*), *-ад'*(ø) (*-ет'*(ø), *-'ід'*(ø), *-'ид'*(ø)), *-ак*(ø) (*-'ек*(ø), *-и^{е}к*(ø)), *-ан*(*а*) (*-'ин*(*а*)) та ін. (*вершá*, *ве́рш'и́*, *ве́рш'і́*; *ве́ршад'*, *вершéт'*, *ве́рш'ид'*, *ве́рш'ід'*; *вершáк*, *верш'е́к*, *верш'и́^{е}к*; *вершáна*, *верш'и́на*; *верхн'áк*, *ве́рхн'е́к*); у флексіях іменників ж.р. (*верхни́ц'а* – *верхни́ц'е*;

[1] Детальний аналіз альтернантів кореня *-верх-* див.: [Yastremska 2015: 222–226; пор.: Герман 1: к. 33].

пове́рхниц'а – пове́рхниц'і; *верш'іл'а – верш'іл'и*; *верш'іўйи*)) тощо;

– [и] наближений до [и^{е}], [е]: *верш'и́на – ве^{и}рш'и́^{е}на*, *верш'е́нка*; *ве́рхни́к – ве́рхни^{е}к*; *верхни́на́ – ве^{и}рхни^{е}на́*, *доли́нец – доле́нец*;

– [и] > [і]: *вершни́чок – вершн'і́чок*, *наве́ршник – наве́ршн'ік*, *зверхни́на́ – зверхн'іна́* тощо.

– [е] артикуляційно підвищений до [и] ([е^{и}]): *верхо́винец' – верхо́ви́ни́ц'*, *зверше́н'а – зверши́^{е}н'а*;

– [о] > [о^{у}], [у]: *го^{у}ра́*, *до^{у}ли́на*, *дули́на*, *пуд* та ін.;

– збереження давнього [о]: *верховйа́нин*, *верховйа́нка*, *поверхо́вйа*, *низо́вйа́* тощо.

У системі консонантизму, як засвідчують опрацьовані діалектні матеріали, варіантність дериватів зумовлена:

– оглушенням дзвінких приголосних (*ве́ршад' – вершá́т'*, *зверхнина́ – сверхнина́*);

– втратою довготи приголосних (*зверши́н'а*, *дове́ршован'е*);

– зміною [н'] → [ĭ] у суфіксах *-еĭк-*, *-оĭк-*: *верше́ĭка*, *верше́ĭко*, *го́ро́ĭка*, *доли́ноĭка*, *доло́ĭко*, *низо́ĭко*, *поділе́ĭко*[1];

– зміною твердого приголосного на пом'якшений чи м'який, зокрема: /ш/ – /ш'/ (*вершá – ве́рш'и́*, *ве́рш'і*; *ве́ршад' – ве́рш'ид'*, *ве́рш'ід'*; *вершá́к – верш'е́к*, *верш'и́^{е}к*; *верши́на – верш'и́на*, *ве́ршо́к – ве^{и}рш'о́к*), /ч/ – /ч'/ (*вер'ховинча́к – вер'ховинч'и́к*, *верше́чок – верш'е́ч'ок*), /ц/ – /ц'/ (*верх'і́вец – верхо́вец'*) тощо;

– депалаталізацією приголосних /ц'/ – /ц/, /с'/ – /с/: *гор'іш|нец*, *вер'хо́вец*, *вер'хови́нец*, *верхол'о́дница*, *г'ірски́ĭ*, *гор'і́с'киĭ*, *гор'а́нс'киĭ*, *под'і́л'скиĭ*, *д'і́л'скиĭ*, *дол'і́вскиĭ* та ін.

Важлива увага до наголошення різних компонентів структури слова. Аналізованим похідним властива непослідовність наголошення, зокрема: *верхни́на́*, *ве́рхни́ц'а*, *ве́ршо́к*, *верхо́ви́на*, *верхо́ви́ни́ц'*, *гіря́ни́н*, *до́ло́к*, *за́до́лина*; у

[1] Демінутивні суфікси *-ейк-*, *-ойк-* як варіанти літ. *-еньк-*, *-оньк-* І. Г. Матвіяс уважає «системними регіональними словотвірним типами у західноукраїнському варіанті літературної мови» [Матвіяс 2011: 28]; ці форми характерні для карпатської групи говорів південно-західного наріччя, що підтверджують аналізовані приклади [Лесів 1997: 22–23].

деяких прикладах наголос виконує смислорозрізнювальну функцію, наприклад: *верх'ївец'* ‘горянин’ – *верх'ївéц* ‘вершник’, *дóлок* ‘заглиблення в ґрунті, яма’ – *долóк* ‘долина’, *низóта* ‘нижні верстви суспільства’ – *низотá* ‘долина, улоговина’, *подúня* ‘рівнинна місцевість у горах’ – *пóдиня* ‘основа під копицю’ тощо.

Для творення дериватів із вершиною *верх* одним з основних і найпродуктивніших способів деривації є афіксальний словотвір (184 дериваційні моделі). Більшість дериватів утворено за суфіксальною моделлю – 61%, за префіксальною – 10%, за префіксально-суфіксальною – 29%. Похідні утворено переважно від іменникових основ – 84%, від прикметникових – 11%, від дієслівних – 2%, від прислівникових – 3% (див.: таблицю А.3).

Для визначення способу творення, окреслення словотворчих засобів важливою є семантика дериватів. Виявлено, що різні значення слова є підставою формування різних моделей деривації, наприклад: *верх'ївец'* ‘мешканець високогір’я; горянин’ (Adj+-ец′(ø)) і *верх'ївéц* ‘вершник’; ‘верховий кінь’ (Adv+-івец(ø)). Чимало слів демонструють множинну мотивацію, яка є однією з актуальних проблем сучасного словотвору (див.: 2.5).

Словотвірне моделювання уможливило формування ланцюжків, щоб виявити «послідовну похідність від вихідної ланки до кінцевої» [УСУТ: 173], наприклад: *верх* ‘гори; високогір’я’ → *верховúна* ‘високогір’я’ → *верховúнець* ‘мешканець високогір’я; горянин’; *дол* ‘долина’ → *зáдолина* ‘тс’, *верх* ‘гора; вершина гори’ → *верховúй* ‘який дме з гір, із верхів’я’ → *верховúк* ‘вітер із верхів’я’; *дол* ‘долина’ → *роздол* ‘долина, низовина’ → *роздолина* ‘рівнина’; *дол* ‘поверхня землі’ → *дóлі* ‘на землі; по землі’ → *подол'ішник* ‘рослина, яка стелиться по землі’ тощо.

Засвідчено також продуктивні моделі деривації, зокрема, для утворення:

– агентивів із вказівкою на тип місцевості: *верхóвинец'*, *подóлец'*, *понизóвец'* (N+-**ец′**(ø)), *вершáни*, *гор'áни* (*г'ір'áни*), *низ'áни* (N+-**ан**(и)), *долин'áник*, *подол'áник* (N+-**аник**(ø)), *долин'áнин*, *завершáнин*, *загор'áнин*,

п'ідг'ір'áнин (N+-**анин**(ø)), *подол'áнка* (*подол'ínка*), *долин'áнка*, *п'ідг'ір'áнка* (N+-**анк**(а)); *дол'ішн'áнин*, *нижн'áнин* (Adj+-**анин**(ø))

– назв місцевості за формою рельєфу: *верши́на* (*верш'и́на*, *ве*^{и}*рш'и́*^{е}*на*), *доли́на*, *низи́на́* (*нижина́*), *по́ди́на* (N+-**ин**(а)), *верхо́ви́на*, *низови́на́*, *до́ловина*, *сподови́на* (N+-**овин**(а)), *ве́ршо́к* (*ве*^{и}*рш'о́к*), *доло́к*, *подо́к* (*підо́к*), *низо́к* (*низ'о́к*) (N+-**ок**(ø)); *гор'íш':а*, *дол'íш':а* (Adj+-**іш'ш**'(а)); *п'ідг'ір*, *п'íд':іл* (**під**-+N(ø)); *передо́ли́на*, *перени́зина* (**пере**-+N+-**ин**(а)); *пого́рок*, *пони́зок*, *подíлок* (**по**-+N+-**ок**(ø));

– назви природних об'єктів (їх частин): *п'ідг'ірйа*, *п'ідни́з:а* 'підніжжя гори' (**під**-+N+-**j**(а)), *пове́р*(*х*)*ник*, *пог'ірни́к* 'пасовище в полонині' (**по**-+N+-**ник**(ø)); *пове́рхн'іст'*, *ни́з'к'іст'* 'поверхні землі' (Adj+-**іст'**(ø)); *узве́рш'а*, *узг'ірйа* 'гора; схил гор' (**уз**-+N+-**j**(а))

– назв явищ природи: *верхови́к*, *гор'ішни́к*, *низови́к* 'вітер' (Adj+-**ик**(ø));

– демінутивів на позначення місцевості: *заг'ірйачко*, *п'ідг'ірйачко*, *узг'ірйачко* (N+-**ачк**(о)); *по́диночка*, *доли́ночка*, *низо́вочка*, *п'ідгоро́чка* (N+-**очк**(а)); *взгоро́чок*, *згíрочок* (*згóрочок*), *па́горочок*, *узго́рочок* (N+-**ок**(ø)); верхньої частини: *верхн'ачо́к*, *вершéчок*, *вершн'íчок*, *навершни́чок* (N+-**ок**(ø)) та ін.

Варто зазначити, що значення безпрефіксних і префіксальних дериватів ідентичні (часто навіть в одній говірці), пор.: *верхнина́* – *зверхнина́* – *поверхнина́*, *вершн'а́к* – *навершн'а́к*, *ве́рхник* – *пове́рхник*; *ве́рхниц'а* – *пове́рхниц'а* тощо, що виявляє тісний мотиваційний зв'язок слів та десемантизацію префіксів.

Із-поміж окреслених моделей (зразків) деривації виявлено такі, що властиві діалектному мовленню, наприклад: **N+-ун**(ø) для творення агентивів (*гор'у́н* 'мешканець верхів'я річки', *верху́н* 'той, хто поспішає'); **N+-ун'**(а) – демінутивної назви гори (*гору́н'а*); **N+-чак**(ø) – назви пагорба (*г'ірча́к*) та мешканця високогір'я (*верховинча́к*), **N+-чок**(ø) – нижньої частини веретена (*вершчо́к*), **Adv+івен'**(ø) – 'вершник' (*ве́рхівен'*), V+-**еник**(ø) – наповненої доверху посудини (*вершету́реник*; пор.: *вершету́рений*, *вершету́рити* 'наповнювати доверху, ущерть') та ін.

Прикметник. Особливості творення прикметників демонструє, зокрема, корпус прикметників із коренем -*гор*- (-*гір*-, -*гур*-), утворених морфологічним способом (суфіксальним, префіксальним, префіксально-суфіксальним, флексійним, основоскладанням з афіксацією). Деривати розташовані на чотирьох СД.

Відповідно до формально-структурних особливостей прикметників виділено чотири підгрупи:

1) Деривати I СД, утворені від твірної основи -*гор*- (чи альтернантів), а також похідні від них утворення: *гора́виї*, *го́р'аниї*, *гори́стиї* (*пого́ри́стиї*), *гор'ї́с'киї*, *г'ї́рниї* (*г'ірн'ї́шниї*, *горн'ї́їниї*), *горови́ї*, *горови́тиї*, *г'ірс'кі́ї*, *го́рува́тиї*) (див.: таблицю А.4).

Творення прикметників I СД не викликають ні запитань, ні заперечень. Важливою є семантика. Аналізовані деривати зберігають тісний семантичний зв'язок із базовим словом *гора* (див.: 2.2.2).

Дериват *гірні́шний* задокументовано у формі найвищого ступеня порівняння – 'найголовніший (про людину)': *Єк уставєтци усі <колєдницкі> табори рєдом на цвинтари, за проводом першего и гїрнїшнего берези* <'старший серед колядників'>, *колєдуючі обходєт тричі церкву, а відтак плетучі идут до попа колєдувати* [Гк 1935: 52]; пор. також у пам'ятках XVII ст. приклад вищого ступеня порівняння – *го́рнійший* '*GC* до го́рний 1.4; розташований вище щодо інших об'єктів'.

Прикметники *пого́ри́стиї*, *погор'ї́шниї* (III СД), імовірно, утворено в результаті префіксації від безпрефіксних прикметників *го́ри́стиї*, *гор'ї́шниї*. Арнольд Грищенко зазначає: «власне префіксальне творення похідних у системі прикметникового словотвору обмежується тільки випадками дериваційного відношення *вихідна прикметникова одиниця* → *похідна прикметникова одиниця* і пов'язане насамперед з модифікацією значення вихідної одиниці» [Грищенко 1978: 178]. Однак діалектний матеріал демонструє приклад аналогійної семантики, наприклад: *горі́шній* = *погорі́шний*

‘який дме в напрямку з гір (про вітер)’; *гори́стий = пого́ри́стий* ‘розташований, локалізований у гірській місцевості (про територію, місцевість)’.

Прикметник *горішни́нський* ‘який мешкає у верхньому (*горі́шньому*) кінці села’ [Жел. 1: 153; Франко_П 1_2: 421; Он. 1: 185]: *Горішни́нский чоловік, а дол'ішн'и́нс'кий често си брат'і* [Он. 1: 185] – розташований на III СД словотвірного ланцюжка: *гора́* → *гор'ішниї* ‘який розташований вище щодо іншої частини села’ → *гор'ішни́ни* ‘*pl* мешканці горішньої частини, кінця села’→ *гор'ішни́нс'киї.*

2) Деривати II СД, утворені від:

– назв осіб: деривати *гор’а́нс'киї, ґура́л'с'киї* утворено від назв мешканців гірської місцевості (*pl гор’а́ни, ґу́рал'*), а *г’ірни́чиї, г’ірниц'киї* – від назви робітника каменярні, рудника; каменяра (*г’ірни́к*);
– від назв будівель, приміщень: *гори́шчниї* (від *го́ри́шче* ‘горище, стрих’), *го́рнишниї* (від *го́рни́ця, гі́рни́ця* ‘кімната’);
– від географічних назв: *па́гористиї* ‘горбистий, гористий, укритий пагорбами’ (від *па́гір* ‘пагорб, гірка’); *г’ірни́стиї* ‘тс’;
– від топонімів: *загоре́ц'киї* (*загоʸре́ц'к’иї*) ‘який мешкає в с. Загірочко Жидачівського р-ну Львівської обл.’: ˈ*Чула_с' і про С"ˈц'інку/ йаˈк’иї ту ˈмешкаў/ боʸроʸˈниў л'уˈдиї загоʸˈрец'к’их в’ідᵐ таˈтар і в’ідᵐ паˈн'іў/ пеᵘреᵘˈховуваўс'е ў ˈгорах* [ПЗН_Т: 83] (див.: таблицю А.5);
– від прислівника *го́рі – гор’і́шниї* (*погор’і́шниї, гор’ішни́нс'киї*); дослідники зараховують прикметники *горі́шній*, як і *до́лі́шній*, до двомотивованих дериватів, припускаючи і відприслівникове творення, і відіменникове [Шевельов 2002: 399; Карпіловська_КГС: 209, 252; Аркушин 2004: 659–660].

3) Префіксально-суфіксальні прикметники утворені за допомогою поєднання префіксів *з-* (*із-*), *за-*, *між-* (*межи-*), *на-*, *під-* та суфіксів *-н-*, *-ан-*, *-с'к-*, *-ист-* (див.: таблицю А.6). Аналізуючи прикметники з погляду словотвору, «треба брати до уваги дві обставини: прикметники – категорія, що історично виникла на базі іменників, а отже, в них мають виділятися ті самі найдавніші префікси, що й у іменниках; прикметники, як і прислівники, будучи

виразниками ознаки, часто утворювалися на базі прийменникових словосполучень, втягуючи, таким чином, прийменник у систему свого словотвору» [Русанівський 1979: 242].

Традиційно саме таку модель пропонують дослідники [Грищенко 1978: 179; Русанівський 1979: 243–248; Карпіловська_КГС: 210–211; Аркушин 2004: 674–675 та ін.] для творення прикметників на зразок *загірний, міжгірний, нагірний.* Щодо прикметників, утворених за допомогою конфікса *за-...-н-*, В. М. Русанівський зазначає, що «префікс *за-* (...) може виступати в значенні ‘такий, що перебуває за межами чогось’. Утворені в такий спосіб прикметники мотивуються відповідними безпрефіксними прикметниками і сполученнями прийменника *за* з іменниками в формі орудного відмінка» [Русанівський 1979: 246].

Як уже було зазначено, діалектний матеріал пропонує значно ширший «набір» твірних і мотиваційних основ, а також складніші семантичні структури і базових слів, і дериватів, тому однозначно про префіксально-суфіксальне творення, очевидно, говорити не варто, наприклад (див.: 4.1.1):

– *загі́рний* (*загі́рній*) ‘розташований за горами, за горою; загірний (про землі, територію)’ [СУМ 3: 77; СУМ$_{20}$: 949]
– *загі́рський* (*загôрскій, загі́рский*) 1) ‘розташований за горами, за горою; загірний (про землі); = <u>загі́рний</u>’; 2) ‘привезений із <u>загір’я 2</u> (з Угорщини чи Румунії)’; 2.1) ‘який мешкає на <u>загір’ї 2</u>’; пор.: *загі́р’я* (*загôрье, загôрья, загі́рє*) 1) ‘місцевість за горою, за горами’ [МДРЯ 1: 907 (Іпатіївський літопис); Тимч_МС 1: 265; Жел. 1: 238; Гол.: 557; Гр. 2: 26; СУМ 3: 77; СУМ$_{20}$: 949]; 2) ‘територія за Чорногірським хребтом – Угорщина, Румунія’ [Мосора: 49; Шек_Р: 306]; *загóра* 1) ‘= <u>загі́р’я 1</u>’ [Яв.: 157], 2) ‘= <u>загі́р’я 2</u>’ [Шек_Р: 305]
– *міжгі́рний* ‘розташований між горами’ [СУМ 4: 727; СУМ$_{20}$: 1627]
– *міжгі́рський* (*міжг’ір'с'киї, межи́г’ірс'киї, межиг’ірскиї*) 1) ‘розташований між горами, на <u>міжгір’ї 1, 2</u>’; 1.1) ‘пов’язаний із <u>Міжгір’ям 3</u>; із Міжгірським р-ном Закарпатської обл.’; пор.: *міжгі́р’я*

(*межи́гір'я, меджегі́р'я*) n (*Mižγ'ir'a, межи́гірря, меджегір'я, міжгі́рє*) 1) 'долина між горами; западина' [Тимч_МС 1: 425; Жел. 1: 442; Грінч. 2: 415]; 2) 'місцевість між горами; міжгір'я' [Жел. 1: 442; Пиртей: 201]; 3) 'смт Міжгір'я Закарпатської обл.' [ТГ_С: 122]

– *нагі́рний* 'розташований на горі, у горах' [СУМ 5: 48; СУМ$_{20}$: 1716]
– *підгі́рний* 1) 'розташований біля підніжжя гори, на підгір'ї 1'; 1.1) 'який мешкає на підгір'ї 1'; 2) 'пологий, похилий, спадистий' [СУМ 6: 414; СУМ$_{20}$: 2174]
– *підгі́рський* (*підгірский*) 1) 'розташований біля підніжжя гори, на підгір'ї 1'; 1.1) 'розташований на підгір'ї 2; прикарпатський; бойківський'; 1.2) 'вироблений на підгір'ї 2'; пор.: *пі́дгір'я* (*підгі́рє, по́дго́ря, п'ідг'і́рйа, Підгірє*) 1) 'місцевість біля підніжжя гори, гір; підгір'я' [СУМ$^{16-17}$ 9: 43; Тимч_ІС: 837; Жел. 2: 639; Гр. 3: 162; Гол.: 487; Шух. 3: 205; Верхр_Б: 143; СУМ 6: 414]; 2) 'Прикарпаття; Бойківщина' [СУМ$^{16-17}$ 2: 77; Жел. 1: 572; Шух. 3: 123]; 3) 'підніжжя гори' [Б-Н: 279; КСГГ].

Окрему групу формують прикметники з префіксом ***з-*** (*із-*): *згі́рный* (*ізго́рный*), *зго́ристый*, а також *згірни́стый*, твірною основою якого, імовірно, є *згірний*, яке в діалектах засвідчено з ідентичною семантикою 'пологий, похилий, спадистий; під невеликим нахилом'. У деяких дериватів розвинулося також протилежне значення 'крутий, стрімкий (про гору)', пор.:

– *згі́рний* (*згі́рный, ізго́рный*) 1) 'пологий, похилий, спадистий; під невеликим нахилом (про гору, поле)'; 2) 'крутий, стрімкий (про гору)'; 3) 'розташований на горі; нагірний'
– *згірни́стий* (*згірни́стый*) '= згі́рний 1'
– *зго́ристий* (*зго́ристый*) 1) '= згі́рний 1'; 2) '= згі́рний 2'

4) Композити, складні прикметники, утворені основоскладанням (часто із суфіксацією). Домінують деривати, утворені на основі атрибутивних (прикметник + іменник) словосполучень, зокрема:

– *високогі́рський* ‘який міститься, розташований високо в горах; високогірний’
– *гірнопромисло́вий* ‘гірничопромисловий’
– *крутого́рий* 1) ‘із крутими гірськими схилами (про гору, підвищення)’; 2) ‘який має стрімкі береги (про річку)’; 3) ‘зі стрімкими горами (про місцевість)’
– *плоскогі́рний* ‘розташований у плоскогір’ї (про гірський хребет)’
– *простогі́рний* ‘дуже стрімкий, крутий; прямовисний (про гору, скелю)’
– *святого́рський* (*святого́рскій*) ‘пов’язаний зі святим місцем, Афоном – «святою горою» (про дзвін, монастир)’
– *чорногі́рский* 1) ‘пов’язаний із Чорногорою (про гірську вершину, хребет, долину)’; 2) ‘розташований, локалізований у місцевості Чорногори (про околицю, світ)’; 3) ‘пов’язаний із місцевістю Чорногори; характерний для місцевості Чорногори (про клімат)’
– *чорного́рий* ‘який пов’язаний із чо́рною горо́ю; чорногірський’; пор.: чо́рна гора́ та ін.

Семантичні відмінності між композитами *чорногірський* і *чорногірний* пояснює паспортизація фіксації. *Чорногірський* задокументовано у працях В. Шухевича, М. Ломацького, І. Шекерика-Доникового, що відтворюють говірку й побут гуцулів, які мешкають поблизу Чорногірського хребта. Натомість *чорного́рий* (від *чо́рна гора́* ‘гора, покрита хвойним лісом’) – записи в селах Косівська Поляна і Росішка Закарпатської обл.

Ще кілька прикладів не підпадають під моделі творення складних прикметників літературної мови, адже «діалектний словотвір характеризується певною кількістю тільки йому притаманних рис» [Закревська 1976: 139], а саме: *горохи́жий* ‘який живе в горах (про тварин); дикий’ [Жел. 1: 154].

Від дієслова *гороїжитися* утворений прикметник *гороїжний* (*горо҆жный*, *гореї́жний*, *горі́жний*), засвідчений у джерелах XIX – початку XX ст. зі семантикою: 1) ‘гордовитий, зарозумілий, зухвалий’ [Гол.: 487; Жел.

1: 152–154]; 2) ‘сердитий, злий’ [Гол.: 487]; 3) ‘шумний, жвавий, рухливий’ [там само].

Цікаві приклади фіксують пам’ятки української мови XVII ст., наприклад: *горіносний* (*горівзносний*) ‘який підноситься вгору, до неба, до Бога’: *Свѣть... єстество легъкоє, просвѣтительноє горѣносноє, скороходноє*; *Назывветъ тую офѣру Анафорою горѣвъзносною* [Тимч_ІС: 581]; *Тогда бы свѣтло*(*с*)*ть и*(*х*) *і тєплота, яко с прирожєнѧ горѣнóснаѧ*; *всѧ бы сѧ обєрноула вз҃гóрꙋ и на высотоу приходила* [СУМ[16-17] 7: 44]; *горолетний* ‘який рухається, проходить угорі, у височині (про Сонце)’: *И оукрасивъ єго видѣнїє, различнымъ свѣтомь: горолєтнымъ, свѣтоносны*(*м*), *скороходнымъ слн҃цемъ* [там само 7: 38]; (*Бгъ*) *нбо... поукрасивъ... свѣтомь: горолетнымъ свѣтоносным... слнцемъ* [Тимч_ІС: 577]. Можна припустити, що ці композити утворені на підставі вербальних словосполучень (V + Adv).

Г. Л. Аркушин зазначив, що «якщо в діалектному словотворі композитні іменники більш-менш часто вживані, то складні прикметники – дуже рідко (виняток становлять народні пісні)» [Аркушин 2004: 680], натомість серед досліджуваних дериватів із коренем -*гор*- вони досить частотні і становлять 20%.

Аналіз формальної та семантичної структур дериватів засвідчив, що семантика базового слова є основою формування семантики похідних. Завдяки історичним матеріалам виявлено не тільки найдавніші фіксації дериватів (*горѣшьнєє цѣсарьствиє*; *въ горѣшьнѩѩ книгы написашѧ* – від XI ст.), фонетичні варіанти (*горний* – від XII ст., *гірний* – від XIX ст. (зі значенням ‘пов’язаний із горою, з горами’); *горский* – від XV ст., *гірський* – від XIX ст.), а й семантичні трансформації (наприклад, як у словах *г’ірниї* (*гóрниї*, *гýрниї*), *гор’ішниї* та *г’ірс'кúї* (*гóрс'киї*)).

Дієслово. Дієслівні деривати становлять невеликий відсоток (11%) аналізованих слів: найбільшу групу формують деривати слів *верх* (65 одиниць) і *низ* (49), на основі яких утворено чимало дієслів і в літературній мові.

Незначну кількість дієслів виявлено для дериватів *гора* (10 одиниць) і *діл* (4)[1], а дериватів слова (*с*)*під* у проаналізованих джерелах не виявлено.

Для дієслівних дериватів із коренем ***-верх-*** (*-верш, -верех-*) характерні різні моделі творення (див.: таблицю А.7): кілька дієслів утворено від іменників *верхату́ра* (*вершету́ра*) ‘верхівка; вершина’, *вершо́к* ‘верхівка рослини’ та від композита *верхного́п* ‘стрибок угору під час сіяння конопель’ за типовими суфіксальними моделями творення на ІІ СД (N+-**и**-/-**ува**-(ти), N+-**а**-(ти)), префіксальними на ІІІ СД (**ви**+V), постфіксальними на ІІІ–V СД (V+**ся**).

На І СД подано також дієслова *верши́ти* (засвідчене зі значеннями: ‘керувати, мати владу; верховодити’, ‘зводити дах’, ‘формувати верхівку копиці’, ‘наповнювати доверху, ущерть’, ‘наповнювати, накладати понад міру, із надлишком’, ‘здійснювати, реалізовувати, виконувати’), *вершíти* ‘покриватися неламкою верствою (про сніг)’ і композит *верхводи́ти* ‘верховодити, керувати’.

Дієслово *верши́ти* слугувало твірною основою для численних дериватів, які семантично з ним корелюють (див.: таблицю А.7).

Дієслівні деривати здебільшого утворено за типовими моделями, однак засвідчено й такі, які властиві суто говірковому мовленню, зокрема:

– *совершени́тися* ‘завершитися невдало, нещасливо, неочікувано; трапитися’:◀[Жел. 2: 892 («sich ereignen; hereinbrechen (vom Unglück) <трапитися, несподівано статися (через нещасний випадок)>»)]; *Де кл'ат'ба в хаті, там мусит' шчос' совершенитис'а* (за Ю. Кмітом, О. Охрімовичем) [Он. 2: 235]

– *вершени́ти* ‘здійснювати, реалізовувати, виконувати’ ◀[КГ (Баранинці)]

– *зве́ршеня́ти* (*perf зве́ршени́ти*) ‘тс’: ◀*Красша Анниця в чіпци,/ Як перше була в віньці;/ Типерь звершенили,/ Василька оженили* (Лавочне) [Кузеля_В: 145; Он. 1: 299]

---

[1] СУМ фіксує три дієслова: *горува́ти* (із ремаркою *діал.*) ‘підноситися вгору’, ‘звучати вище або голосніше за інші звуки’, ‘домінувати’ і *гороїжитися, нагороїжитися* ‘триматися зарозуміло, чванливо’, ‘підніматися, стовбурчитися’ [СУМ$_{20}$: 666, 667; СУМ 11: 695; пор.: Карпіловська_КГС: 209–211]. Натомість дієслівні форми від *діл* не характерні для літературної мови [пор.: там само: 252–253], як і від *під*.

– *пове́ршувати*, *поверша́ти* (*perf поверши́ти*) ‘тс’: ►*Коли сам, каже, не повершу, то синові передам* (за Т. Шевченком) [Гр. 3: 210 («окончить дѣло»)] ■[СУМ 6: 643–644]

– *уверши́тися* ‘завершитися’: ■[Гр. 4: 310 (б.л., «кончиться»)]

– *наве́ршувати*, *наверша́ти* (*perf наверши́ти*) ‘наповнювати, накладати понад міру, із надлишком’: ◄[Жел. 1: 466 («voll, in eine Spitze auflegen, aufschichten, anfüllen <наповнити, покласти зверху>»)]; *Так навер|шив пласт, шчо |зарас с’а з|верне*; *Навер|шилас' ми |тул’ко йі|дьі, шчо не^и пу|йім* [Сабадош: 180 («наповнити вщерть»)] та ін.

Дієслова з коренем ***-низ-*** (***-ниж-***) цілком очікувано дублюють здебільшого моделі творення літературної мови (див.: таблицю А.8); пор.: [Карпіловська_КГС: 550–552].

Однак кілька діалектних форм потребують особливої уваги.

Дієслівну видову пару *низ-**і**(ти)* → ***об**-низіти* ‘принижувати свою гідність, упокорюватися’ документують пам’ятки української мови від XI–XII ст. [МСДЯ 2: 449; 566 (*объниз ѣти* «быть униженнымъ»)], засвідчуючи давність моделі.

Діалектних форм *пониж-**а́**(ти)* → ***с**-понижа́ти* ‘тс’, які засвідчені в словнику за редакцією Є. Желехівського і С. Недільського, не виявлено в сучасних говірках.

Зафіксовано унікальні префіксальні деривати на зразок *вни́жувати*, *внижа́ти* ‘принижувати’ [Сабадош: 380], *зунижи́ти* ‘зменшити, знизити’ [Жел. 1: 318 (*з’унижи́ти* «erniedrigen <знизити, понизити>»)], *перениз́и́ти* ‘занадто понизити’ [Гр. 3: 128]; пор. також: *перениз́и́тися* ‘зменшитися, скоротитися вдвічі’ [Жел. 2: 620 («sich halbieren»)].

Засвідчені в говірках дієслівні деривати СГ ***гора*** досить складно укласти в систему, адже вони здебільшого репрезентують різнотипні дериваційні моделі.

Дієслова з коренем *-гор-* (*-гір-*, *-гур-*) формують словотвірні пари і ланцюжки за такими моделями: *гор(а)* → *гор-**ува́**(ти)* → ***ви́**-горувати*

‘виступати понад краї, поза межі’; *гор*(*а*) → *гу́р-**а***(*ти*) ‘підкидати вгору’; *гор*(*а*) → ***з**-гу́р-**и***(*ти*) → *згор-**ува́***(*ти*) ‘вистрілити вище за ціль’.

Кілька дієслівних форм є нетиповими і виявляють специфіку діалектного словотворення.

У надсянських говірках засвідчено форму *нагара́чити*, яку умовно кваліфіковано як дериват від *гора* – на підставі значення, яке запропонував І. Верхратський – ‘скласти великі купи – «гори» – дерева’: *Нагарачит д’е́р’ева* (Мацьковичі) [Верхр_Д: 110 («aufthürmen, hoch aufschichten»)], що спонукає до роздумів передусім через відсутність кореневого чергування *о-а* (*гор – гар*) у системі дериватів. Можна припустити зв’язок зі словами *бе́згар* «надмір; занадто велика ціна; перевага», *безга́рний* «надмірний, великий, незґрабний», *гарува́ти* «тяжко без відпочинку працювати’, які, на думку етимологів, пов’язані з основою *-*гар* «данина для князя» [ЕСУМ 1: 161, 476, 477]. Однак це питання дискусійне. Також складно визначити модель творення (як варіант: ***на***-+*N*+-***ачи***-).

Ще одне дієслово, засвідчене в бойківських говірках зі значенням ‘просити зависоку ціну’ – *загоровова́ти* [Кміт_С: 77 (Шандровець, «поставити високу ціну»); Он. 1: 267], модель творення якого можна зобразити так: ***за**-гор-**ов**-**ува́***(*ти*).

Дериват *гуря́ти* ‘поводитися гордо, зухвало’, імовірно, мотивований прикметником *гу́рний* ‘зухвалий, гордий’, на користь чого свідчить мовна ілюстрація: *Гур'а́ти, йак стайе́ гу́рным, до никого ни хо́чес'а вобзивати* (Хащів) [Он. 1: 200].

Дієслівні деривати з коренем -***дол***- (-***дул***-) виявляють унікальність діалектного словотворення крізь призму семантики.

Видові варіанти *долкува́ти – подолкува́ти*, відомі в лемківських говірках [Hnát: 34, 89 (*dolkovati*, *podolkovati* «robiť jamky na sadenie niektorých okopanín a strukovín»)] із семантикою ‘робити ямки в землі’, передбачають утворення логічного ланцюжка: *діл* → *до́лка* / *до́лок* ‘ямка’ → *долкува́ти* → *подолкува́ти.*

Форму *здолува́ти* ‘вистрілити нижче за ціль’, властиву західнополіським говіркам, утворено, можливо, за аналогією до *згорувати*, пор.: *То здолу́йе, то горо́йу стр’ілит’* [Аркушин 1: 186; Аркушин[2]: 185].

Дієслово *долува́ти* засвідчене із двома метафоричними значеннями: 1) ‘шукати ретельно, не поверхнево’[1] (у закарпатських говірках): *Шо там дулу́єш по шуфла́дції, кіть там ни́чого неє́* (Верховина-Бистра); *Пу́йде гля́дати да́што, та дулу́є. Лем хо́диш та дулу́єш* (Домашів) [КГ («наполегливо шукати, перекидаючи все»)]; 2) ‘принижувати свою гідність’ (у бойківських говірках) [Кміт_С: 63 (Хащів, «ходити, кланятися, старатися догодити»)]. Імовірно, утворення цього дієслова відадвербіальне: *до́лі*/*до́лу́* → *долува́ти.*

Прислівник. Особливості творення прислівників проаналізовано на прикладі форм *вверх*, *зве́рха*, *догори́*, *підго́ру*, *вділ*, *здоли́ни*, *відни́зу*, *зіспо́ду*, *пози́спід* тощо (67% усіх прислівників), які в науковій літературі закріпили за собою назву просторових, локативних, прислівників місця та напрямку і належать до лексико-граматичного розряду обставинних [Чапля 1960: 60]. Водночас творення, структура та семантика цих прислівників неодноразово ставали об’єктом наукових зацікавлень. І навіть більше – дотепер не вщухають дискусії щодо ідентифікації цих форм, їх правопису (див.: 3.6) та адекватної лексикографічної репрезентації, адже «прислівник в очах укладачів словників виглядає настільки сумнівною частиною мови, що часто не має права на власне місце в словнику і на власну словникову статтю. [...] Чимало прислівників подано під гаслами іменників чи прикметників, але не як прислівники, а як форми цих частин мови з ремаркою “у значенні прислівника”» [Мазанько та ін. 2019: 155; пор.: СУМ 9: 523; СУМ$_{20}$: 263, 281, 661, 773, 799, 800, 1107, 1734, 1947 (як окремі гасла наведено *верхами*, *долом*, *низом*, *сподом*; *звершечка*,

[1] Із семантикою ‘поверхневий, неґрунтовний, неретельний’ засвідчено деривати слова верх *зве́рхній* (огляд), *поверхо́вий* (обшук) [ЛЛ: 527; СУМ 3: 467; 6: 643–644; СУМ$_{20}$: 1107]; пор. також прислівники *зве́рхньо*, *зве́рху*, *пове́рха*, *поверхо́вно*, *позверхо́вно* ‘поверхово, неґрунтовно, неуважно; не вникаючи в суть’, словосполуку *хватати верхи́* ‘вивчати поверхово, неґрунтовно’ [Дзендз_СЗ: 13], які активно функціюють у говірках української мови [Франко_П 1$_1$: 148; Груш. 1907: 3; БГ_С: 435; Он. 2: 87; Аркушин 2: 58; Аркушин[2]: 411; Гр. 1: 139; 3: 262], натомість, як свідчать опрацьовані джерела, значення, пов’язані з ретельністю чи уважністю не вербалізовано.

звершечку; натомість *горою*, *горами* («у знач. присл.») – як одне зі значень слова *гора*, а *вдолині*, *вдолину*, *надолину* – і як окремі гасла, і в межах словникової статті *долина* (подано окремо – *у долину*, *у* (*на*) *долині*)].

Традиційно аналізовані прислівники вважають результатом адвербіалізації форм непрямих відмінків іменників [Німчук 1978: 345, 388–404; Чапля 1960: 60; Грищенко 2002: 268–269; Гумецька 1958: 243–248]. Однак існує опозиційна версія щодо творення прислівників [Мазанько та ін.], автори якої, на підставі опрацювання історичних пам'яток, стверджують, що «прислівники утворено не з прийменниково-відмінкових сполучень і не в результаті їх адвербіалізації, а внаслідок словотворчих процесів – від прислівників, які відомі в пам'ятках і які зберігають давню форму дотепер» [там само: 156, 163]. Уявлення про прислівники як про «застиглі, закам'янілі відмінкові форми не тільки занурило в майже сакральну імлу давній період мови, але й дуже збіднило і спотворило історію утворення і семантичного розвитку цієї багатющої частини мови. Теорія адвербіалізації протягом століть була загальновизнаною і не викликала сумнівів щодо своєї достовірності» [Мазанько та ін. 2019: 155]. Зіставивши історичні матеріали різних періодів, дослідники доводять, що така безапеляційність є досить сумнівною, адже ґрунтується лише на зовнішній схожості форм та «оманливій переконливості щодо утворення прислівників із прийменниково-іменникових конструкцій [там само].

Мовознавці також наголошують на тому, що граматисти, «не диференціюючи аспектів діахронії та синхронії у словотвірній структурі старих, але сучасних прислівників», зарахували до прислівників чимало словоформ, які «нібито утворені від іменників», «мотивовані іменниками», серед яких і *сверху* (*зверху*) [там само].

Серед прикладів, які демонструють процес перетворення однієї форми прислівника в іншу, за матеріалами писемних пам'яток, автори наводять безпрефіксну форму *переди*, яка «входить у нові форми: *впереди*, *напереди*, *сперед*, а іменник *передъ* (*предъ*) участі в цьому не бере» [там само: 156]. Прикладом слугують також аналізовані прислівники *верх* – *уверх*, *верху* –

уверху, *вверху*, *зверху*, *доверха*, *отверха*, *низу – внизу*, *нанизу* тощо, задокументовані у пам'ятках української мови від XI до XVIII ст.: ***Ве(р)хъ*** *взня(в) ему кошулю на голову и ꙋказа(л) хребе(т)* [СУМ[16-17] 4: 25]; *Границу положили есми* ***уверхъ*** *подле малой долини* (Київ) [СУМ[14-15] 1: 59; 2: 462 («*присл.* уверх, угору»); СУМ[16-17] 10: 91]; *Быхомъ исподи, а не* ***врьхоу*** (XI, XVI–XVII) [МСДЯ 1: 1130; пор.: СУМ[16-17] 3: 239; Тимч_ІС: 219–221]; *Завѣса храма ...раздьра сѧ на двоѥ* ***ѿ(т) вєрха*** *до же и до дола* (XI) [ДЄ: 179]; *Напълнишѧ* (*водоносы*) ***до вьрха*** (XI) [МСДЯ 1: 465]; *Какъ* ***оу верху*** *писано*; *Якъ* ***в верху*** *писано* [СУМ[14-15] 1: 178, 207]; *Прибыто(к), который щири(м) золото(м) зысподꙋ и* ***зве(р)хоу*** *былъ накрїтый* [СУМ[16-17] 11: 244]; *И сѫщоу Петроу* ***низоу*** *на дворѣ, приде ѥдина отъ рабынь архиереовь*[1] (Мр.14: 66) (XI) [МСДЯ 2: 449 (*Низь = низꙋ* «внизу»); *Подъ олтаремь* ***внизу*** *амбаръ каменній* (XVIII) [Тимч_ІС: 20]; ***На низу*** *великіє штуки олова лежать, жебы судно глубше въ воді йшло* (XVIII) [Тимч_ІС: 531].

Учені підсумовують, що «прислівники стали найтемнішою сторінкою історичної граматики через вивчення їх історії в контексті адвербіалізації. Безіменні писарі та відомі письменники закономірно і нарівні (не задумуючись. – *Т. Я.*) вживають прислівники в різних формах» [Мазанько та ін.: 162].

Ця думка, однак, потребує ще додаткового осмислення, підтвердження та спеціальних студій, а тому відповідно до традиційної теорії творення прислівників в результаті адвербіалізації укладено порівняльну таблицю моделей творення прислівників (див.: таблицю А.9): без прийменників (І блок); із простими прийменниками (ІІ блок); зі складними прийменниками (ІІІ блок).

І. Корпус аналізованих прислівників формують безприйменникові давні форми *верху́*, *го́рі*, *до́лі́*, *доліи́в* [Ястремська 2017а; 2020б], які в літературній мові «витіснені пізнішими утвореннями *зверху*, *наверху*, *нагорі*, *внизу*» [Німчук 1978: 395], а також форми орудного відмінка *ве́рхом*, *горо́ю*, *до́лом*, *ни́зом*, *спо́дом*. Як зазначив А. Грищенко, «з-поміж відмінкових форм іменника здатність до

[1] Пор. у перекладі Івана Хоменка: *Коли Петро був унизу на подвір'ї, приходить одна з служниць первосвященика* [Хоменко_СП: 67].

адвербіалізації найактивніше виявляв орудний відмінок, зокрема в його адвербіальних значеннях [...] місця локалізації дії» [Грищенко 2002: 269]; прислівник *верхи* є результатом адвербіалізації давньої форми орудного відмінка множини [Німчук 1978: 393; Грищенко 2002: 269].

У деяких випадках виникають сумніви щодо окреслення моделі творення прислівників (без прийменника чи із втраченим, пропущеним прийменником), наприклад: *доли́ну* (*іду доли́ну* [Горощак: 64]), *доли́ні* (усі засвідчені цитати фіксують «парні» прислівники, один із яких – прийменниковий: *Продовбують долотом отвори в горі і долині і вбивають в отвори грубі лати* [Зубр_В: 11]; *«Верхняк» ... має форму циліндра вгорі й долині по одному обручеві* [Коб_МК[3]: 32] та ін.), адже більш поширеними є прийменникові форми *вдоли́ні*, *вдоли́ну*.

II. Другу групу формують деривати, утворені за допомогою простих прийменників *в / у, від / од, до, з / із / зі, на, під, по, през*. Аналізовані форми демонструють традиційну прислівникову структуру (*в-верх, в-горі́, до-до́лу, з-ни́зу, на́-спі́д, по-ве́рха*), однак засвідчено й такі, які формально кваліфікують радше як конструкцію *preap + n*, хоча семантично вони «тяжіють» до прислівників, утворених за «нетиповими» моделями, як наприклад: ***від*** / ***од*** + *Gen* – *відгори́* ‘у напрямку від верхньої до нижньої частини об’єкта’, *віддоли́ни*, *відни́зу*, *відсподá* ‘у напрямку від нижньої до верхньої частини об’єкта’; ці форми не різняться ні граматично, ні семантично від прислівників, утворених за моделлю *з + Gen* (*згори, здолини, знизу, зісподу*), які мають аналогійне значення. В. В. Німчук зазначив, що «невелика група прислівників виникла внаслідок адвербіалізації відмінкових форм з прийменниками *над*(ъ), *от*(ъ) > *від*» [Німчук 1978: 403], а серед прикладів наводить *отгорѣ, от споду, от долу*; пор. також: літ. *віддаля, відвіку, відучора, віддавна.* Імовірно, форми на зразок *відгори́, віддоли́ни, відни́зу, відсподá* можна кваліфікувати як прислівники, наприклад: *Може бути і так, що смерека від гори спорохніла* [Шух. 2: 178]; *Підіт, дружки, зберіте,/ Сосновоє деревечко вберіте./ Від спода до верха волочков,/ А на вершечку калиночков*; *Від споду до верха ялинка,/ На самім вершєчку калинка,/ Від споду до верха пірєчко* [Шух. 3: 23, 24]; *Йик Бог*

сотворив кукурудзу, було на ній шульків від спода до верху [Шух. 5: 258]; *Тонˈкі пражинˈки* <‘довга палиця’>, *шо йшли віт пˈлатви від гоˈри аж до дуˈлини обˈмотули тим буˈлотом і окоˈліт/ шоб воˈно буˈло* [БГ_Т: 117]; *Полосками обмотують гілечки у здовж, од низу до верху так, щоб гилечки не видно було* [Колом_В: 86].

На користь цього припущення може свідчити також уживання бінарних прислівників в одному мікроконтексті: *від гори аж до дулини*, *від долини й йде вгору*, *од низу до верху*, *від спода до верху*, *від споду до верха*, друга частина яких, указуючи на «верх» (*додолини*, *вгору*, *доверху*, *доверха*[1]), не викликає заперечень ні щодо написання, ні щодо частиномовної належності слів.

Аналізуючи прислівники, утворені «способом предметно-обставинної префіксації з прийменниками *від* (*од*), *до*, *із* (*з*, *зі*)», Ілля Чапля зазначив, що «завдяки префіксації прислівники набувають властивості визначати напрямок дії від якогось предмета, що виражається формою родового відмінка іменника. Цей предмет може бути лише пунктом визначення напряму, втрачаючи окреслення й поняття предмета як такого» [Чапля 1960: 61].

Виявлено прислівники, утворені за допомогою прийменника *під*:

– ***під*** + *Acc* (*підве́рх*, *підго́ру*, *підни́з*, *підспі́д*): ◄*Мо́й ко́никъ сивенькій Na ка́мêнъ не сту́пить, Ка́меня не влу́питъ, Nимъ пôдъ гору вы́йде, Он со́ненько зо́йде* [Гол.: 406]; *Так поклав одну скибу, другу скибу – а за третим разом зачьипиў плужок у шось и стаў. А тоти гроші шо року на Юрі підходили під верх...* [Онищук_М: 102]; *Поˈв’іда о ˈгаз'д'і/ ˈкотриї ˈішоў до ˈцеркви п’ід ˈгору* [ПЗН_Т: 147]; *Фустку завивают, а коли хочут си підвити, то підвивают якус файну або май теплу під спід, аби було трохи видко* [БГ_С: 417]; *На стів ма́ли таку́ вйа́заночку с΄іна ви́браного і п’ід низ на обру́с. ... На…, п’ід вобру́с* [Надсяння_Т: 454]; *Ледве-м дійшла до тебе – така т'ажка́ дорога – підго́ру, вниз, підго́ру, вниз...* [ЗА];

[1] Зважаючи на різне написання прислівників не тільки в першоджерелах, а й літературній мові, що зумовлене складністю й незавершеністю процесу адвербіалізації, як інваріантну для прислівників обрано форму написання разом.

– ***під*** + *Abl* (*підве́рхом*, *підспо́дом*): ◀*Як оси під верхом, то буде мала зима – а як у земли, у ґєрах, то буде велика зима* [Онищук_М: 40; КСГГ (коментар Ярослави Закревської – «*під верхом* ‘зверху’»)]; *Зылє водяне, має колючки під спо́дом* [Верхр_Б: 264]; *Йако́гос´ ту́ра вуди́ли, вуно́ с´і на́в’іт´ ду ха́ти ни влази́ло. На хло́па шос´ тако́йе накла́дували і так той хлоп но надвор´і бив ... То був хлоп п’іт спо́дом, а наве́рха мав, йак…, зна́йете, жу ду то́го с´і ни влази́в* [Надсяння_Т: 232] ▲*В собаки зве́рху чорне, а пудспо́дом пудб’і́л* <‘біла пляма’> [Аркушин[2]: 455] та ін.

До речі, із наведених прикладів СУМ фіксує тільки *під сподом* у межах гасла спід зі значеннями «унизу, знизу» і «з вивороту» [СУМ 9: 523]. В. В. Німчук наводить прислівники часу, утворені за аналогійною моделлю: «Адвербіалізувалась обмежена кількість форм знахідного відмінка з прийменником *под*(ъ): *по*(*д*)*часъ* [...], *под вечоръ* [...], *под осѣнь*» [Німчук 1978: 404].

Із-поміж аналізованих дериватів – прислівники, утворені за допомогою прийменника *през* – *пре́звірх* (*У його вже й презвірх є, а все загрібає* [Гр. 3: 404], *презве́рха* (*Лежит, лежит <Янчик> забитый,/ Розмарійом прикрытый./ Розмарія през верха* [Верхр_Л: 274]); одна з фіксацій (*през верха*) локалізована в с. Баниця Горлицького повіту Малопольського воєводства Польщі, неподалік від кордону зі Словаччиною. Прийменник *през* ‘через’ (пол. *przez*, слц. діал. *prez*) поширений у говірках словацької мови та в польській мові, а також в інших слов’янських мовах [SSJ 3; ПУС 3: 413; ЧУС 2: 175; БУР: 529], звідки, очевидно, запозичений у лемківські говірки.

Як відомо, «з давніх безприйменникових конструкцій, як залишки, збереглися прислівники *долі*, *горі*» [Німчук 1978: 395; Чапля 1960: 66], які слугували основою для творення морфологічним способом (префіксація) прислівників *д’го́рі́* (*дъ горѣ, д горі́, дго́рі, ид го́рі*; *дго́рі, д го́р'і*), *д’до́лі*, які поширені в говірках пд.-зх. наріччя: ◀*Уз'а́ў пу́шку і стр'і́лиў дго́р'і*; *П’ідн'іма́йе"мес'а г’ірс'кы́ми круты́ми доро́гами ўсе дго́р'і і дго́р'і*; *Граблі̂ приперъ идъ оборогови такъ, що грабелно было идъ горѣ* [УЗГ_Т: 66, 141, 263]; *Сме|река |була |серêд |л'іса/ шчо розб’іі̆ник’и |сипали г|рош’і/ ўна |була та|ка*

дуп|лава/ |л'ізут ід |гор'і і виси|пайут там г|рош'і [ПЗН_Т: 33]; *На долішній части пня <хреста>, що ширшає д'долї, уміщена напись, а над нею звичайно різьблений хрест або Розпятє* [Колц.: 217]. Очевидно, за аналогією утворено прислівник *д низу*, який зафіксував Михайло Мосора в гуцульських говірках наприкінці XIX століття: *д низу* «на діл» [Мосора: 38].

До того ж варто зазначити, що *д* (у моделі ***д*** + *Dat*) – це колишній прийменник *к* 'до', що, очевидно, є «результатом функціональної і фонетичної взаємодії прийменників *к* і *до*; безпосереднє виведення [д] з *до* помилкове» [ЕСУМ 2: 7; Німчук 1978: 401].

Можна припустити, що таким самим способом утворено і прислівники *додо́лі, додо́ли*: *Як поховають <мерця> ... пальа́т пільа́ во́ди та ди́вятса на дим. Як іде́ до го́ри, то бу́де зго́ри вмирли́й, а як іде́ до до́ли, то бу́де з то́го <нижнього> кінце́ вмирли́й* [Кміт: 5]; пор.: *додо́лі* «внизъ, на землѣ, къ низу» [Пискунов: 68].

III. Засвідчено унікальні діалектні деривати, у творенні яких задіяні багатопрефіксні, «спаровані прийменники» [Чапля 1960: 69], наприклад: *із+зісподу* → ***іззіспо́ду*** (*Коли будуємо стайню на обочі, то можна иззисподу збірника перепровадити руру деревєну* [Гк: 111]); *з+поверх* → ***зпове́рх*** (*Відгашене вугльи взьити з поверх води, покласти на бік, укрити платинков, а води напити си* [Шух. 5: 245]), *на+зверх* → ***на́зверх*** (*Острий кінець трикутника звернений на зверх* [Корд.: 189]; *У третю головичку <міху* 'музичний інструмент'>, *що заправлена в частину бордюга від шиї, запущені щільно «карабкі́», закінчені на зверх «ріжко́м»* [Шух. 3: 75]; пор.: *На́зверх ко́мина* [Верхр_Б: 80]), *на+поверх* → ***напо́верх*** (*Одно йайце далам йуй напо́вир'х* [Сабадош: 192]), *на+уверх* → ***нау́верх*** (*Ти вд'ів майку нау́вирьх* [там само: 199]).

Задокументовані приклади дериватів, утворених за допомогою префіксації від прислівників, підтверджують припущення Івана Мазанька, зроблене на підставі фіксацій прислівників у писемних пам'ятках: «співвідносність за формою і значенням безпрефіксальних і префіксальних

прислівників, типова для писемних пам’яток, дає змогу дійти висновку про те, що префіксальні прислівники вторинні щодо походження, адже утворені на основі первинних прислівників шляхом поєднання їх із префіксами» [Мазанько 1976: 112]. Як докази наводить прислівники на зразок *посверху*, *споверх*, які засвідчені в писемних пам’ятках від XI ст. і дотепер функціюють у діалектах [там само: 123]. Важливою є думка вченого, що «власне діалектні свідчення найбільш очевидно демонструють результати і тенденції дериваційного розвитку категорії прислівника» [там само: 125].

Чималу групу формують **прислівники-композити**, наприклад: *Плыве горізнач* [Верхр_Л: 405]; *Як уродит сї долїлиць – то буде умирати, як горілиць – то буде жити* [Онищук_НЖ: 98]; *Там со^{у}бі́ л’агну́ў го^{у}р’ізна́ч’ / та ле^{и}жи́т’* [УЗГ_Т: 359]; *Єк мо́я донька переходила потічок, коза її дуркнула, і вона горілі́ц на камінє* [БГ_С: 105]; *Оди́н близню́к спит горіні́ць, а дру́гий – на бо́ці* [Матіїв: 104]; *Д'ід ле^{и}|ж’еў ўс'у н'іч’ го|р'ілец’, бо ко|лоло |серце*; *Раз аби був ухо́пив, коли́ перевернувс'а горі́ніж. Боже бороні́, аби́ йей перевернув горі́ніж* [КСГГ]; *А той хлопчик граєси, стає горіні́ж, лігає на землю* [БГ_С: 74]; *Пес стойіт гороніж* [Кміт: 49]; *Шл’ійер с’а обе́рне а́ўфлаґом* <‘поверхня шпали’>, *тим, шо д маши́н’і, обе́рне дол’ійлиц’* [КГ] (див.: таблицю А.10).

Прислівники можуть слугувати твірною основою для творення **демінутивів**. Водночас варто відзначити їх подвійну похідність: відадвербіальне суфіксальне утворення (за зразком, поданим у таблиці А.12) або за аналогією: *верх* → *вершок* і *верхом* → *вершком*, *діл* → *долок* і *додолу* → *додолку* тощо. До прикладу: *Стои́ть я́во́рь на дворо́йку, Галузя́йкомъ до доло́йку*; *Часъ боя́рамъ до домо́йку* [Гол.: 471]; *Отвори-ко ми, мамочко, нижну кватирочку,/ Виїжджає компанія з гори в долиночку* [Шух. 3: 234]; *Йак ўже ко^{у}ро^{у}|ваї го^{у}|товиї / при^{е}к|рашуйут с па|перу шну|рочками і з|вершкы на|саджуйут че^{и}р|вон'і |йаблука* [ПЗН_Т^{2}: 174, 212]; *Бог дає драбинки вгору і вдолинку* [БГ_Т: 376]; *І зве́рьха мо́кре, і наспі́тку мо́кре* [БГ_С: 322] ►*Тогді скупи, коли на дні, а не звершечку* [Номис: 91; Гр. 2: 129 (за М. Номисом)] та ін. (див.: таблицю А.11).

Виявлено також приклади найвищого ступеня творення прислівників за допомогою частки *май*, що властиво буковинським та закарпатським говіркам української мови, у яких і зафіксовано ці прислівники, наприклад: *Ни прибивай скорцу* <‘домотканий килим’> *так високо, спусти її май удолúну*; *Рубай май нúско, ни лишай такі високі штурпаки* [БГ_С: 561, 677]; *А воловоє око спрятало ся пöд крило геллы і як пóлетыў орел май горí – тогды воловоє око ся ухопило і высше пöдлетыло а птицы зачали ся сміяти: ото королик!*; *Та vы sv|ô(i)u l|’îsku st|aute mai dol|’ü, bo v|aša l’|îska uš|ытkы r|ыbы |uimst’* [УЗГ_Т: 183, 244]; *Однó май нúже, однó май вúшче*; *Испусти май долу полы, бо ти білен:иц’у* <‘спідня сорочка’> *видко* [КГ]; *Клин кладéс’а під берфéлу, абú стойáла май вúсоко, або май нúз’ᶜ’ко* [Грицак_С 1: 171] та ін.

Здійснений аналіз засвідчив, що діалектний матеріал є цінним джерелом для вивчення словотвору й у просторовій, і в історичній проєкції; розширюючи можливості дослідника, дає змогу виявити не тільки давні, типові для конкретної говірки моделі творення, а й семантичні особливості дериватів.

2.5. Деривація та мотивація. Множинна мотивація

Серед найбільш дискусійних проблем укладання словотвірних гнізд дослідники називають проблему «полімотивації похідних слів» [Карпіловська_КГС: 3; пор. також: Тихонов 1970; 1971: 312–332; Jadacka 2003: 29]. Історію та неоднозначність осмислення цього явища відображає значна кількість термінів на його позначення, серед яких найпопулярніші: «множинність мотивацій», «неєдиність мотивацій», «подвійна мотивація», «полімотивація» та ін. [Бевзенко 1975; Блинова 1984; Ширшов 1980; 1981; 1983; 1991; Топіха 1998; Каспришин 1989; Карпіловська_КГС: 3; Клименко_УМб: 382; Ґрещук 2009: 21–22; Кушлик 2015: 23; АПУС 2002 та ін.]. Множинна мотивація «спричинює появу поліструктурного слова і передбачає, що мотивоване слово співвідноситься з кількома твірними одночасно і відрізняється від них однаковою кількістю словотворчих формантів» [Клименко_УМб: 382].

Як виявилося, «поняття мономотивованості (пошук єдиного рішення у визначенні напрямку похідності) є надто «жорстким»: втиснути в нього різноманіття зв'язків, у які вступають мотивовані слова, просто неможливо» [Ширшов 1983: 2], зокрема під час аналізу системи похідних слів, а не окремих прикладів. У процесі номінації «те саме слово могло мотивуватися по-різному і проходити різний шлях формування. Зокрема воно могло бути мотивованим безпосередньо спільнокореневим словом, словосполученням (як, наприклад, похідні зі значенням 'верхній камінь жорен' – *верхняк, вершняк, верхник. – Т. Я.*) чи цілим судженням; воно могло бути створене за зразком слів, пов'язаних із ним формальною чи семантичною спільністю» [Кубрякова 1977: 261].

Серед «типових» прикладів, які виразно репрезентують явище множинної мотивації, – деривати із суфіксами -(*н*)*ик*-, -(*н*$^{(')}$*ак*, -(*н*)*иц'*(*а*), -(*н*)*ин*(*а*) [пор.: Каспришин 1989а: 54; 1989б]. І. О. Ширшов вважає, що однією з умов полімотивації іменників на -(*н*)*ик*- є «семантична нейтралізація прикметникового суфікса -*н*-, неспроможного втримати своє значення в похідному іменникові через приглушення категорійного значення ознаки» [Ширшов 1983: 24].

Дискусійність цього питання засвідчує й те, що для слів з аналогійною структурою дослідники пропонують як домінантні різні моделі, пор.: *атомн+ик, штрафн+ик, ват+ник, лиж+ник, пам'ят+ник*; хоча як подвійно мотивовані подано *десантн+ик, десант+ник* [Сікорська_УРС: 20, 27, 64, 156, 187]. Аналізовані деривати наводить Г. Л. Аркушин як приклади різних словотвірних типів діалектних слів – відсубстантивних: *верх-н'áк, verx-nyk* 'горішня частина маснички', *вэ́рх-нік* 'перина', *верх-ни́на́* '(молода) сметана' (подано із приміткою, що слово двомотивоване), *гир-н'áк, гір-ня́к* 'верховинець, 'мешканець високогір'я', *го́р-ниц'а* 'горище', 'поле, що пролягає під гору', *спид-ня́к* 'дно ящика воза'; та відад'єктивних: *вирхн-є́к* 'верхня частина стовбура в дереві', 'верхній камінь у млині', *верхн-'áк* 'верхній сошник', *сподн'áк* 'правий вузький сошник', *сп'ідн'-áк* 'нижнє махове колесо в

гончарному крузі’, *spidń-ak* ‘спідній камінь у жорнах’, *ве́рхн-ик* ‘верхній камінь у жорнах’, *сп’ідн'-ік*(*и*) і *ве́рхн'-ік*(*и*) ‘спідній та верхній одяг’ та ін. [Аркушин 2004: 168, 172–178, 283–285, 295].

В. В. Ґрещук на підставі аналізу відприкметникових дериватів підсумовує, що «немає жодних ні семантичних, ні структурних особливостей, спираючись на які можна було б надати перевагу якійсь одній мотивації, прикметниковій, іменниковій чи дієслівній. Тому не можна погодитись із міркуванням, що множинність словотвірних мотивацій похідних слів не має під собою реального ґрунту в мові, а є лише результатом суб’єктивності словотвірного аналізу» [Ґрещук 1995: 22].

Однак у СГ кожне слово займає о д н у «комірку» і тому необхідно обрати домінантну чи найбільш продуктивну модель. Визначаючи місце полімотивованих дериватів у гніздах, Є. А. Карпіловська зазначила, що «слова з можливою множинною мотивацією [...] в гніздах подано лише один раз з відображенням найбільш регулярної моделі словотворення» [Карпіловська_КГС: 9–10], обравши відприкметникову модель, наприклад: *гріх* → *гріш-н*(*ий*) → *грі́шн-ик*, *низ* → *ниж-н*(*ій*) → *ни́жн-ик*, *ни́жн-иц*(*я*) ‘перший поверх’, *нижн-я́к*, *ніч* → *ніч-н*(*ий*) → *нічн-и́к*, *нічн-и́ц*(*і*), *піст* → *піс-н*(*и́й*) → *пі́сн-ик*, *пісн-и́н*(*а*), *пісн-я́к*; але пор.: *край* ‘кінець’ → *кра́й-ник* ‘прикордонний мешканець’: *край-ни́ц*(*я*) ‘кордон’: к*рай-ню́к* ‘?’, а також *край* → *край-н*(*ій*) → *кра́йн-як* ‘прикордонний мешканець’; *вод*(*а*) → *во́д-ник*, *во́д-н*(*ий*); *вод-н*(*ий*) → *водн-и́ц*(*я*), *літ*(*о*) → *лі́т-ник*, *лі́т-ниц*(*я*), *літ-ня́к*, *лі́т-н*(*ій*) [Карпіловська_КГС: 55, 147–148, 228, 361, 420, 550, 556]; як відприкметникові аналізує такі деривати й В. В. Ґрещук: *верхн-як*, *нижн-як*, *спідн-як*; *нижн-ик*, *спідн-ик*; *верхн-иця*, *нижн-иця*, *спідн-иця* [Ґрещук 2009: 65, 69, 147, 157–158].

У передмові до словотвірного словника О. Тихонов зазначив, що спеціально виділено слова, «які мають два чи три (рідко) твірних» [Тихонов_С: 21–22], зокрема: *вата* → *ват-ник*[1]; *вата* → *ват-н*(*ый*) → *ват-ник*[2]; *вода* → *вод-ник*[1]; *вода* → *вод-н*(*ый*) → *вод-ник*[2] та ін. (лише 14 прикладів дериватів, утворених за цією моделлю) [там само: 81, 106 та ін.]. Загалом дослідник надає

перевагу відсубстантивним моделям, а саме: *диплом* → *диплом-ник*, *плен* → *плен-ник*, *пожар* → *пожар-ник*, *сыр* → *сыр-ник*, *школ*(*а*) → *школь-ник*, а також: *гор*(*á*) → *гóрн*(*ый*) → *горн-я́к*, *сор* → *сор-няк*, *сор* → *сор-н*(*ый*) [там само: 139, 169, 353, 357, 446, 565, 580].

У словнику словотвірних гнізд важко поєднати функції власне словотворчого і тлумачного (пор.: *вод*(*а*) → *вóд-ник*[1] ‘особа’, *вóд-ник*[2] ‘діжка’, *вóд-ник*[3] ‘птах – ластівка’; *ніч* → *ніч-н*(*ий*) → *нічн-иц*(*я*)[1] ‘безсоння’, *нічн-иц*(*я*)[2] ‘вудка’, *нічн-иц*(*я*)[3] ‘злий дух’, *нічн-иц*(*я*)[4] ‘метелик’; *трав*(*á*) → *трáв-ник*[1] ‘предмет’, *трáв-ник*[2] ‘птах’, *трав-ни́к*[1] ‘особа’, *трав-ни́к*[2] ‘напій’ та ін. [Карпіловська_КГС: 147–148, 556, 852–853]), проте семантика твірних і похідних слів є важливою умовою для визначення моделі похідності, тому інколи пропоновані моделі деривації видаються суперечливими. Є. А. Карпіловська зазначає, що «різний характер семантичних зв’язків між спільнокореневими словами зумовив різний спосіб їхньої організації в статтях Словника. Намагання подати відомості не лише про форму, а й про значення слів призвело до поєднання в багатьох статтях інформації суто лінгвістичної з інформацією позамовною, енциклопедичною. Це передусім стосується слів, значення яких є метафоричними, асоціативними із вихідною, загальною семантикою кореня, або тих слів на позначення реалій українського побуту, соціального й державного устрою, які вийшли з активного вжитку, а тому їхні значення можуть бути незрозумілими для сучасних мовців» [Карпіловська_КГС: 6].

Із проблемою множинної мотивації в контексті СГ тісно пов’язана проблема полісемійності дериватів, адже в такому разі «відношення мотивації встановлюються, звичайно ж, між деякими значеннями» [Улуханов 1977: 7; див. також: Улуханов 1992а; 1992б], а кожне зі значень може мати одну чи кілька мотивацій. Під час аналізу полімотивованих слів важливо також з’ясувати, чи полісемія є результатом словотворення чи семантичного перенесення, адже із часом похідні можуть «обростати новими значеннями, розвиваючись семантично як самостійні слова, які більше не залежать від свого

джерела, або можуть поповнюватися новими значеннями водночас із появою нових значень у слів, які їх мотивують» [Кубрякова 1977: 271].

Поява нових компонентів семантичної структури може бути наслідком як вторинної номінації, так і «неоднократної дії словотвірної моделі» [Ермакова: 109]. Значення похідних переважно є «незалежні одне від одного. Між ними немає ієрархії, вивідності. Їх пов'язує тільки спільність відношень до одного й того ж твірного» [там само: 114; Ґрещук 1995: 67]. Однак проблема полісемії похідних, зокрема окреслення її типів, потребує спеціальної уваги [пор.: Ґрещук 1995: 68].

На жаль, методики аналізу полімотивованих слів не розроблено ні на рівні літературної мови, ані на рівні діалектів, що свідчить водночас про складність проблеми та про її недостатнє вивчення. За результатами аналізу формальної та семантичної структур дериватів можна припустити, що значення базового слова є основою формування семантики похідних, які часто дублюють одне з його значень або «трансформують» його відповідно до об'єкта номінації.

Висновки до розділу 2

Номінативне поле – система мовних одиниць різних частин мови, об'єднаних на підставі семантичних і формальних (словотвірних, структурних) ознак.

Будь-яке мовне явище важливо досліджувати системно, зокрема і СГ, аналізуючи всі наявні, «віднайдені» деривати – компоненти СГ, їхні діалектні видозміни на рівні семантики, мотивації, деривації, а також морфонології, адже діалектний матеріал не завжди «підпадає» під усталені закони і не завжди укладається в унормовану систему правил і законів літературної мови.

Аналіз системи словотвору поза процесами моделювання неможливий. Подано розуміння словотвірної моделі як засобу класифікації та опису дериватів у науковій парадигмі, окреслено типи моделювання, обґрунтовано потребу застосування словотвірної моделі. Словотвірні зразки дають змогу

виявити повторюваність структур, закономірності поєднання компонентів, що є важливим у систематизації словотвірних явищ.

Формальні вияви концепту, його номінативний простір (поле), що охоплює лексичні, фразеологічні та синтаксичні одиниці, слугують засобами активації концепту. У межах номінативного поля виокремлено основні сегменти – ядро і периферію: передусім ключові, базові слова *верх* / *низ*; синоніми ключових слів (*гора* та *діл*, *під*); деривати словотвірних гнізд із вершинами *верх*, *гора*, *низ*, *діл*, *під* та композити, а також словосполучення різного рівня синтаксичної зв'язаності із базовими словами та дериватами. Фраземи, порівняння, паремії формують периферійний сегмент.

Моделювання СГ – перший крок у доборі, формуванні корпусу одиниць, семантика яких є підставою для моделювання семантичного простору та виділення семантичних полів.

Дериватам слів *верх*, *гора*; *низ*, *діл*, *під* притаманний потужний словотвірний потенціал, що уможливило укладання розгалужених гнізд: СГ із вершиною *верх* нараховує 451 одиницю, із вершиною *гора* – 275, *низ* – 204, *діл* – 172, *під* – 96.

Важливі аспекти аналізу номінативного поля як системи пов'язані з охопленням усіх можливих дериватів у межах словотвірного гнізда, а також із репрезентацією різних частин мови.

Опрацьовані джерела документують альтернативні варіанти основ і похідних структур: *-верх-*, *-верех-*, *-верш-*, *-вереш-* (*верх*, *вере́хл'інка*, *вершá*, *верешетúтиси*), *-гор-*, *-г'ір-*, *-гур-* (*горá*, *г'ірниї*, *гýрниї*), *-низ-*, *-ниж-*, *низ'-* (*низ*, *нúжній*, *низ'ýк*), *-д'іл-*, *-д'іл'-*, *-дол-*, *-дол'-* (*д'іл*, *под'іл'чá*, *долúна*, *дол'ішн'ії*), *-п'ід-*, *-под-* (*п'ід*, *пóдина*) тощо. Підкреслено, що варіантність словотворчих засобів зумовлена фонетичними особливостями говірок і репрезентує основні діалектні риси.

Схарактеризовано особливості творення одиниць різних частин мови та виявлено основні моделі деривації. Представлено аналіз іменників – дериватів із вершиною *верх*, утворених за допомогою афіксального словотвору

(виокремлено 184 моделі творення дериватів, які подано в таблицях), а також прикметників, дієслів та прислівників.

Аналіз номінативного поля дав змогу виявити унікальні діалектні риси дериватів різних частин мови, специфіку діалектного словотворення. Із-поміж моделей деривації виявлено такі, що властиві лише діалектному мовленню, наприклад: N+-**ун**(ø) для творення назв осіб (*горю́н* ‘мешканець поблизу верхів’я річки’, *верху́н* ‘той, хто поспішає’); N+-**ун′**(а) – демінутивна назва гори (*гору́ня*); N+-**чак**(ø) – мешканця високогір’я (*верховинча́к*); N+ -**чок**(ø) – нижньої частини веретена (*верщо́к*); Adv+-**івен′**(ø) – (*ве́рхівень* ‘вершник’); V+-**еник**(ø) (Adj+-**ик**(ø)) – наповненої доверху посудини (*вершету́реник*; пор.: *вершету́рити*, *вершету́рений*) та ін.

Діалектний матеріал засвідчив наявність непоодиноких проявів семантичної ідентичності безпрефіксних і префіксальних дериватів, нерідко в межах однієї говірки, пор.: *верхнина́ – зверхнина́ – поверхнина́* ‘сметана, вершки’, *вершня́к – навершня́к* ‘верхня частина предмета’, ‘верхній камінь жорен’, ‘накривка, покришка’, *ве́рхник – пове́рхник* ‘верхній камінь жорен’, *ве́рхниця – пове́рхниця* ‘пошивка, наволочка’ тощо, що виявляє тісний мотиваційний зв’язок слів та свідчить про десемантизацію префіксів.

Значну групу утворюють композити, утворені основоскладанням часто в поєднанні з афіксацією (наприклад, *гольго́ра*, *суховéрхи*, *верхосу́шник*, *верхоплу́тня*, *степи́-до́ли*, *високогі́рський*, *гороїжитися*, *нагороїжитися*), а також словосполучення, серед яких домінують атрибутивні. Ключовим словом або його дериватом може бути головне слово (наприклад, *гі́рка висо́ка*, *діл земни́й*) чи залежне (*вершко́ва смета́на*, *зве́рхня подо́ба*, *вершови́й сніп*, *доліський мила́й*, *доді́льна соро́чка*, *спі́дній круг* тощо). Актуалізовано проблему множинної мотивації діалектних слів, однієї з дискусійних у дериватології.

Приклади відтворюють етапи формування словотвірного гнізда (зміни функцій словотворчих формантів) і вказують на найдавніші фіксації аналізованих слів у пам’ятках.

РОЗДІЛ 3
СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР КОНЦЕПТУ

Значення одиниць номінативного поля формують семантичний простір концепту, на позначення якого в науковій літературі поширені терміни *семантичний простір* та *семантична сфера*, уживання яких залежить від різного «прочитання» і розуміння концепту.

Представники Воронезької школи концептуальних досліджень акцентують на тому, що «концептосфера народу репрезентована в семантичному просторі мови за допомогою системи значень», а семантичний простір мови – це «не набір концептів, а їх складна система, утворена перетинами й переплетеннями численних і різноманітних структурних об'єднань груп концептів» [Попова, Стернин 2001: 62; 2007а: 44; пор.: Попова 1996]. Дослідники відзначають, що семантичний простір мови є «синонімним поняттю *мовна картина світу*, а опис семантичного простору мови є описом мовної картини світу» [Попова, Стернин 2007а: 45].

Ю. Є. Прохоров вважає, що *семантичну сферу* («семантосферу») мовна одиниця творить довкола себе; сукупність семантичних сфер, «реалізуючись в асоціативно-вербальній мережі мовного спілкування носіїв певної мови, утворює *семантичний простір* (тут і далі виділення моє. – *Т. Я.*). [...] Сукупність семантичних сфер створює умови для виникнення сфер вищого порядку – *концептосфер.* [...] Концептосфера побудована за тим самим принципом (як сфера!): у ній є ядро і периферія, вона також і дискретна, і нерозривна. Вона так само пов'язана своїми окремими елементами з безліччю інших концептосфер. [...] А сукупність всіх окремих і «в міру» самостійних концептосфер формує *концептуальний простір*» [Прохоров 2016: 94–96]. Але якщо *семантичний простір* – це «сукупність базових понять частин мовної картини світу, що сформувалася в певному етносі у процесі його буття, яка визначає національно-культурну специфіку побудови і реалізації асоціативно-вербальної мережі її мовних особистостей», *семіотичний простір* – «сукупність

буттєво сформованих правил розуміння, оцінки та організації хаосу людського буття, історично, етнічно та соціально закріплених в семіотичних системах, що регулюють людське існування і специфічно позначені в різних мовах», то *концептуальний простір* – «сукупність історично сформованих базових структурних елементів організації людського буття, закріплених у наборі семіотичних сфер, іменованих у наборі семантичних сфер, які забезпечують існування людини в реальному просторі» [Прохоров 2016: 102].

О. О. Селіванова вважає *семантичний простір* «частиною концептосистеми», яка «має мовне позначення» [Селіванова 2008: 406]. Я. В. Остапчук вивчення семантичного простору концепту вбачає в «аналізі реалізації слова та його функціонування на різних рівнях мови: дослідженні словникових дефініцій, з'ясуванні етимології, дослідженні семантичної структури та можливості її розширення в текстах різної стильової та жанрової приналежності, виявленні словотвірних потенцій слова, вивченні входження слова до фразеологічних одиниць, аналізі синтагматичних зв'язків, тобто сполучуваності з іншими словами у реченні» [Остапчук 2012: 161].

Термін *семантичний простір* активно вживає Т. І. Вендіна на позначення «семантичної сфери» («Небо і небесні тіла», «Земля», «Рослинний світ», «Тваринний світ», які містять семантичні (номінативні) «ділянки» [Вендина 1998а: 24, 41, 74 та ін.]), частини семантичної сфери (семантичні утворення на зразок 'добра погода', 'погана погода', 'дощ'), а також «семантичної структури слова» як сукупності значень [там само: 25, 32, 35, 133, 140, 218 та ін.].

3.1. Семантичне поле

Семантичний простір концепту потребує систематизації, адже, незважаючи на те, що концепт репрезентує один із фрагментів людського буття, семантичні особливості його компонентів можуть стосуватися різних аспектів цього «фрагмента», утворюючи сегменти, *семантичні поля* (СП), які акцентують, з одного боку, на семантиці, а з іншого – на її польовій організації, яка відображає ідеографічну класифікацію (про різні підходи щодо визначення

семантичного поля (мікрополя) як фрагмента семантичної системи мови див.: [Уфимцева 1962: 20; Толстой 1963: 30–31, 36–37; 1966: 17; 1997а: 17; Толстая 1989: 219; 2002: 114; 2008: 193, 224; Васильев 1971; Щур 1974; Караулов 1976: 23–32; Гак 1998: 691, а також у сучасних дослідженнях: Межжеріна 2002: 114–126; Кочерган_УМв: 305; Нефедова 2008: 88–91; Кардащук 2009 та ін.]).

О. Л. Березович пропонує поняття *макросемантики*, яка «оперує більшими, аніж семантика одного слова, просторами смислів – семантичними полями» [Березович 2007: 21]

Узагальнюючи різноманітні підходи щодо виокремлення семантичних полів та окреслення їхніх меж, О. О. Нефьодова підсумовує, що «безперервність семантичного простору дає право самостійно визначати межі поля відповідно до поставлених завдань та матеріалу дослідження» [Нефедова 2008: 91], демонструючи аналіз фрагмента мовної КС на прикладі (морфо)семантичних полів «Час», «Погода», «Життя», «Коловий рух» [там само]. Дослідниця дуже доречно апелює до інтерпретації моделі світу, яку пропонують Т. В. Цив'ян («можна представити текст, зокрема й текст моделі світу, за допомогою комплексу семантичних полів, які формують цю модель» [Цивьян 2006: 9]) та О. С. Герд («формою вираження <концептуальної моделі світу> є мовна модель світу у вигляді семантичних полів, класів слів і відношень між ними», адже «під час вивчення картини світу, відображеної в мові народу, ефективними стають методи теорії семантичного поля та ідеографічної класифікації лексики» [Герд 2005: 59, 60; Нефедова 2008: 87]).

За словами Ю. Д. Апресяна, системний опис лексики передбачає ідеографічний принцип подачі матеріалу, тобто «опрацювання великих семантичних полів» [Апресян 2009: 216].

Л. А. Лисиченко, розмірковуючи над складністю «значення» концепту, припускає, що «відносно повний зміст концепту відбивається в мовній картині не тільки ключовим словом, а цілим семантичним полем, що співвідноситься з ним» [Лисиченко 2009: 12; пор. також: Лисиченко 2004: 39; 2009: 22, 23].

Слушною є думка П. Ю. Гриценка про те, що «семантичні поля не є моноплощинними»; «семантичні поля, навіть уявно суміжні, часто належать до ієрархічно неспіввідносних площин, а окремі поля перетинають ряд інших. Все це створює складну картину лексичних і семантичних відношень у межах цілої системи, зумовлює полівалентність зв'язків між компонентами системи і відповідно – складну семантичну структуру», і особливо важливо, що «семантичне поле концентрується довкола кількох семантичних центрів, які можуть бути співвідносні з віддаленими ідеографічними сферами (виділення моє. – *Т. Я.*)»[1] [Гриценко 1984: 35–36, 92–93].

Важливою умовою побудови «полів» є їх співвіднесеність із «рубриками поняттєвої класифікації» [Морковкин 1977: 24]. Саме «ідеографічність уявлень про навколишній світ людини, фрагментарність пізнання та вибірковість вербалізації пізнаного світу», на думку С. П. Гриценко, уможливлюють сегментацію лексико-семантичної системи, «адже у принципах класифікації лексики за тематичними групами (чи об'єднаннях слів за іншим принципом), у способах установлення взаємозв'язків між ними відбиваються уявлення про зовнішній світ, створюється своєрідна мовна картина світу» [Гриценко С. 2017: 58].

У науковій літературі відомі також інші назви «полів», які різною мірою «накладаються» на семантичні, акцентуючи на засадах формування поля та аспектах аналізу, зокрема: морфо-семантичне поле (Т. І. Вендіна, О. О. Нефьодова), етимолого-семантичне поле (В. Г. Гак), поняттєве (концептуальне), асоціативне поле (А. А. Уфімцева), лексичне поле (С. М. Толстая) та ін.[2]

---

[1] На позначення «виявленого інвентаря сем» у контексті моделювання архітектоніки семантичної структури лексеми П. Ю. Гриценко використовує термін «номінативне поле» [Гриценко 1984: 92], уточнюючи, що «за репертуаром компонентів номінативне поле може дорівнювати одному чи кільком семантичним полям» [там само 2004: 92–93].

[2] Класифікуючи групи слів на підставі семантики, дослідники називали їх по-різному: семантичні (лексико-семантичні, смислові) поля (чи мікрополя), лексико-семантичні класи (парадигми), функційно-семантичні, предметно-семантичні, ідеографічні групи (сфери), предметні та поняттєві групи [Ганич, Олійник 1985: 204; Кочерган 2006: 265; Ульман 1970: 288; Бертельс 1982: 53–54; Бланар 1971: 5; Бурячок 1985: 41; Васильев 1971: 105–110; Жилко 1971: 25; Караулов 1976: 237; Мораховская 1975: 4–5, 21; Морковкин 1977: 24; Сороколетов 1978; Уфимцева 1962: 133–137; Филин 1982: 228–233; Чернейко 1978: 86; Шмелев 1973; Щур 1974: 104; Бородина, Гак 1979: 53; Межжеріна 2002: 118; Гриценко С. 2017: 31, 58]. Відмінним є місце цих «груп», «полів» у системі мовної КС [пор.: Огуй 2013: 25].

Відповідно до принципів семантичної організації лексикону Т. І. Вендіна пропонує виокремлювати морфо-семантичні поля – «масиви слів, у межах яких можна простежити взаємодію лексем»; мотивуючи тим, що це єдиний спосіб простежити системні зв'язки для окреслення семантики, зокрема культурної семантики, яка «прочитується лише за умови знань принципів семантичної організації лексикону мови, коли до уваги береться не одне слово, а корпус слів» [Вендина 2007: 20; пор.: Бородина, Гак 1979: 66–67]. На позначення поля, виокремленого на підставі формальної та семантичної спільності кореневої морфеми, термін *морфо-семантичне поле* вживає О. О. Нефьодова [Нефедова 2008: 182], акцентуючи на тому, що елементами такого поля є спільнокореневі словотвірні деривати (на прикладі різночасових дериватів словотвірного гнізда дієслова *жити* та дієслів колового руху). Натомість назви, об'єднані за семантикою в поля «Час», «Погода», кваліфіковано як «семантичні». Морфо-семантичні поля – це de facto концепти, що описують діалектну КС. У межах цих полів дослідниця виокремлює «субполя», сформовані на підставі уявлень про різні аспекти буття; пор.: «семантичний простір, який займають загальні позначення часу, постає як сукупність субполів, що утворюють його внутрішню і зовнішню структуру» [там само: 100]; «семантичне поле 'погода' влаштовано ієрархічно. Воно містить загальне (широке) і конкретні (вузькі) значення, що формують субполя» [там само: 151].

Оригінальною і досить влучною є ідея етимолого-семантичного поля, яку запропонував В. Г. Гак, як особливого типу формально-семантичного угруповання слів, що «охоплюють усі слова мови, що походять від слів, етимон яких пов'язаний із певним поняттям. Ці групи є формальними, оскільки охоплюють слова за принципом словотвірного гнізда, але водночас і семантичними, адже поєднують гнізда, етимон яких співвідноситься із загальним поняттям (мають те саме значення)» [Гак 1998: 692]. Основне завдання аналізу етимолого-семантичного поля вчений вбачає у виявленні шляхів семантичної і структурної деривації слів із загальним етимоном. Слово

набуває багатозначності внаслідок багатоаспектності об’єкта, який він позначає. Кожен аспект об’єкта може слугувати ознакою для створення нової номінації [там само: 693]. Мовознавець виокремлює два моменти, які визначають семантичну спільність слів етимолого-семантичного поля, а саме: близькість значень різних етимонів, що входять до складу поля, та семантичну суміжність вихідного і похідних слів, тобто безпосередній або опосередкований зв’язок значення похідних слів зі значенням вихідного слова, а як найважливіший аспект етимолого-семантичного аналізу виокремлює «прагнення розкрити психологічні, реальні і історичні чинники зрушень у значенні лексем» [там само: 694].

М. О. Бородіна і В. Г. Гак також уважають доречним виділення словесних і поняттєвих полів: перші – побудовані за єдністю лексеми (звукова оболонка слова), а другі – поняттєві (концептуальні, семантичні, референційні), змодельовані за спільністю змісту. Між цими полями, як припускають мовознавці, паралелізм відсутній: «словесні поля в лінгвістичній традиції називають “гніздами” або “сім’ями” слів. Слова, які входять в одну лексичну групу, можуть позначати дуже віддалені поняття. [...] Як і дуже близькі семеми можуть репрезентувати різні лексеми. Отже, і в плані вираження, і в плані змісту наявні й однорідні, і різнорідні елементи» [Бородина, Гак 1979: 53]. *Поняттєве* поле дослідники називають також *концептуальним*, чи *семантичним* [там само: 54].

А. А. Уфімцева в контексті співіснування двох видів моделей світу – концептуальної і мовної – вважає за необхідне виокремити такі три типи полів:

1) п о н я т т є в і (концептуальні) поля, що репрезентують коло, сферу поняттєвого змісту, детермінованого логікою предметного світу і логікою людського мислення; це – знання предметного світу;

2) с е м а н т и ч н і поля – лексико-семантичні групи (парадигми), структури конкретної мови з урахуванням їх культурної і національної своєрідності; це знання мови, слів і їх значень;

3) асоціативні поля – різноманітні за характером зв'язку слів за змістом, що варіюються від індивіда до індивіда, від однієї мовної спільності до іншої [Уфимцева 1988: 138].

Оригінальною є спроба класифікації «полів» С. М. Толстої, яка відповідно до об'єкта систематизації (термінологія обрядів і вірувань) зазначає, що йдеться про кілька парадигм (рядів, полів), у які входить слово (термін), виокремлюючи, зокрема, такі:

1) «сукупність» назв (термінів), які формують чотири типи парадигм:

– «лексичне поле назв однієї культурної реалії» – аналог «міждіалектного синонімного ряду» (наприклад, уся лексика назв весілля, веселки тощо);
– «лексична парадигма однорідного ряду ізофункційних міжобрядових реалій», тобто співвідносні з функційно однорідними (міжобрядовими) реаліями назви – аналог лексико-семантичної групи[1] (сукупність реалій: назви предметів (обрядових хлібів), назви на позначення дії (палити вогонь), назви персонажів та ін.);
– «лексичне поле блоку традиційної культури», насамперед співвідносні з одним обрядовим комплексом або колом вірувань назви (складні багаторівневі термінологічні системи – термінологія весільного обряду, поховального обряду, жнивних обрядів та ін.) – аналог лексико-семантичного поля;
– мотиваційний лексичний ряд – об'єднані спільністю мотиваційної ознаки назви (терміни, мотивовані назвами рослин, тварин, кольорів та ін.), «семантико-символічна парадигма одного мотиваційного ряду»;

[1] Системність лексики виявляється в сукупності слів, об'єднаних у тематичні групи на підставі спільних понять. Лінгвістичні дискусії підтвердили доцільність виділення тематичних груп лексики та лексико-семантичних груп у межах тематичних, які на підставі семантичних ознак (СО) розпадаються на менші семантичні утворення: семантичні підгрупи, мікрогрупи, ряди та ін. [Гриценко 1984а: 7–8; 1984б: 28–29; Уфимцева 1962: 132–137; Саяхова 1979: 28–36; Мораховская 1989: 160–162; Ястремська 2008а: 9]. Однак, імовірно, диференціація за тематичними групами радше тяжіє до семантичного поділу, аніж до номінативного, оскільки основою такої класифікації є семантика слів.

2) «сукупність усіх значень, що співвідносяться з одним терміном (лексемою, коренем) у всіх його спеціальних і загальномовних уживаннях (наприклад, усі значення лексеми *коляда* та її похідних, значення лексеми *дід* і її словотворчих і семантичних дериватів та ін.)», як «аналог семантичного поля лексеми (кореня, словотвірного гнізда)» [Толстая 1989: 219, 228]. Дослідниця уточнює, що семантичне поле лексеми – «система значень і денотативні ряди деяких найбільш семантично містких і символічно навантажених ключових термінів, [...] завдяки своєму ключовому характеру ці терміни найчастіше є загальними назвами обрядового комплексу, його заголовками, конденсуючи і концентруючи його глибинну семантику» [там само: 225–226; див. також: Клепикова 1999].

У контексті аналізу семантичного простору, виокремлення семантичних полів важливим є коментар М. І. Толстого, який уважав, що такий поділ на «поля» ґрунтується суто на логіці та інтуїції, що зумовлює, зокрема, складності встановлення меж поля та труднощі його лінгвістичного обґрунтування [Толстой 1997а: 17], а завдання семасіології вбачає в тому, щоб «знайти спосіб виділення мікрополя, яке містило б спільнокореневі слова (гнізда слів та ін.) (виділення моє. – *Т. Я.*) і водночас було б побудоване на формально-лінгвістичних, а не логічних підставах» [там само: 17]. Ці висновки автор робить, аналізуючи стан дослідження семантичної системи мови на підставі «семантичних полів», виокремлених за: спільністю понять, що базується на логіці й інтуїції («словесне поле» Й. Тріра, «мовне поле» Л. Вайсгербера, «поняттєве поле» О. Духачека [Кузнецова 1963; Толстой 1997а: 17]) та за гніздовим принципом – «комплекс відношень форм і значень, що сформувався в рамках однієї групи слів» [Guiraud 1964: 89; пор.: Толстой 1997а: 17[1]]. Таке «поле» має слугувати основою для порівняння фрагментів лексико-семантичних систем близькоспоріднених мов і діалектів [Толстой 1997а: 17–18]. Друга «умова» побудови поля – надмовний (метамовний) рівень: «поле» потрібно конструювати так, щоб «дедуктивним методом із його

[1] Детально про історію та методи виокремлення семантичних полів див.: [Толстой 1997а: 17; Кузнецова 1963: 12–13].

допомогою в кожній конкретній мовній (діалектній) лексико-семантичній системі можна було б виділяти аналогійні за обсягом поля (обмежені семантичні простори). Щодо розподілу в межах цього простору (поля) окремих лексем у кожній окремій мові (діалекті), то їх конфігурація (а в певному співвідношенні і склад лексем) і буде визначати конкретний семантичний (resp. лексико-семантичний) "мікротип", який слугуватиме початковим показником для подальших типологічних студій» [там само: 18].

Термін *семантичне поле* В. І. Кононенко вживає з дещо іншим значенням: як «максимальний і достатній контекст, у межах якого й виявляються численні конотативні супроводи, додаткові значення, асоціативно-оцінні ряди»; «поле» створюється «навколо слова, що позначає концепт, і пов'язаних із ним слів-понять» [Кононенко 2004: 19]; пор. також термін *смислове поле* [Кононенко 2008: 115].

У контексті аналізу семантики та словотвору важливими є міркування Н. Ф. Клименко, що відповідно до семантики дериватів можна «формувати семантичні поля, в контексті яких стають зрозумілими закономірності творення слів певної словотвірної структури. Зокрема по-новому висвітлюються значеннєві співвідношення багатьох семантичних груп морфологічно простих та складних слів, які не помітні при розгляді окремих ізольованих лексем» [Клименко 1982: 39; 2014: 45]. Саме аналіз дериватів у межах семантичних полів дає змогу не тільки з'ясувати семантику одиниць, а й окреслити типи семантичних змін.

Із-поміж **характерних ознак** семантичного поля мовознавці називають такі найважливіші, як: упорядкованість, ієрархічність щодо побудови поля (наявність центру і периферії), відсутність чітких меж (розмитість), можливість взаємопереходу елементів у межах мікрополів (атракція)), незамкнутість, наявність лакун і несиметричність та ін. [Ullmann 1972: 370; Апресян 1974: 166; Караулов 1976: 207–209]. Як слушно зазначив Д. М. Шмельов, «немає підстав уважати, що всі ділянки лексики рівною мірою "системно" організовані.

Навпаки, детальний розгляд різних груп виявляє, що слова всередині цих груп по-різному пов'язані і взаємодіють один з одним» [Шмельов 1977: 185].

Подані вище ідеї та припущення підтверджують гіпотезу, що визначальною для дослідження концепту є семантика – сукупність значень номінативних одиниць, що формують семантичний простір концепту як систему семантичних полів.

3.1.1. Семантичні поля концептів *ВЕРХ* / *НИЗ*

Семантичне поле – формально-семантичне угруповання слів, об'єднаних на підставі формальної (структурної) та семантичної спільності. Основою моделювання полів концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* є значення базових слів *верх, гора* / *низ, діл, під* та їх дериватів, поділених за ідеографічним принципом.

Важливою умовою побудови поля є наддіалектний (метамовний) рівень, який дає змогу репрезентувати цілісну діалектну КС: системно представити поширення мовних явищ у діалектному континуумі й водночас виявити їх просторову варіантність. Про переваги діалектного матеріалу «з його емпіричною свіжістю» [Вендина 1998а: 22] ішлося неодноразово, адже складно не помітити, що саме діалектні одиниці розкривають нові аспекти КС – у межах простору і номінації (завдяки словотвірним та синтагматичним особливостям), і семантики, що пов'язано з особливостями концептуалізації довкілля у свідомості діалектоносіїв – мешканців високогір'я чи степів. Дослідження матеріалів говорів української мови на наддіалектному рівні покликане виявити спільне і відмінне в осмисленні людського буття, притаманне діалектоносіям.

Аналіз семантики одиниць номінативного поля дав змогу сформувати основні семантичні поля концептів – «картинки життя» [Шведова 1999: 5] – фрагменти діалектної КС українців. Однак повнота репрезентації КС чи навіть її фрагмента виявляється не на рівні заповнення в с і х частин, а залежить від вербального «наповнення» номінативного та семантичного просторів концептів. Попередній етап структурування та моделювання семантичного поля – опис семантичної структури кожної одиниці, яка входить до

номінативного простору, що слугував базою, корпусом для виокремлення семантичних полів. Семантичні поля є результатом моделювання семантичних відношень слів у говорах української мови (наддіалектна модель) і є «моделлю-еталоном», за якою можна відтворити мікрополя конкретних говорів.

Семантичні поля як компоненти семантичного простору взаємопов'язані, адже однією з характерних ознак поля є відсутність чітких меж, оскільки семантика діалектних одиниць не є обмеженою одним полем – трансформуючись, вона віддзеркалює інші фрагменти буття. Проблема співвідношення семантичного поля і полісемії дотепер залишається актуальною, адже питання входження багатозначного слова до одного чи кількох полів залишається відкритим [див.: Караулов 1976: 111–112; Нефедова 2008: 88; Ястремська 2016а].

Семантичний простір концептів *ВЕРХ / НИЗ* представлено як систему семантичних полів (СП; див. схему Б.5), які поділяються на субполя (ССП) та мікрополя (СМП; детально див.: Розділ 4):

1. СП «Довкілля. Жива і нежива природа» (1.1. ССП «Рельєф»; 1.2. ССП «Рослини»; 1.3. ССП «Тварини»)
2. СП «Людина. Соціум» (2.1. ССП «Зовнішність»; 2.2. ССП «Характер. Моделі поведінки»; 2.3. ССП «Соціальна ієрархія»)
3. СП «Матеріальна культура» (3.1. ССП «Будівля»; 3.2. ССП «Одяг і взуття»; 3.3. ССП «Тканини. Текстиль»; 3.4. ССП «Їжа»; 3.5. ССП «Посуд»; 3.6. ССП «Сінозаготівля»; 3.7. ССП «Знаряддя. Приладдя»)
4. СП «Духовна культура» (4.1. ССП «Божа обитель – земля – пекло»)
5. СП «Абстрактні категорії» (5.1. ССП «Дія. Спосіб дії»; 5.2. ССП «Кількість і міра»).

ВЕРХ / НИЗ – просторові концепти, які, метафоризуючись, представляють інший, не фізичний, не просторовий вимір – духовний, соціальний, абстрактний тощо. А тому поняття семантичних полів корелює з поняттям «вимірів», «світів», які демонструють різні види «простору». Своєю чергою семантичні поля не збігаються з «вимірами»: якщо СП «Довкілля», «Матеріальна

культура» здебільшого репрезентують фізичний вимір, «Духовна культура» – духовний, «Абстрактні категорії» – абстрактний, то «Людина. Соціум» – і фізичний, і духовний, і соціальний.

3.1.2. Виміри семантичного простору

Необхідність дослідження людського буття у просторовому вимірі, на думку філософів, змінила напрям соціально-гуманітарних студій у бік «просторовий», витіснивши історизм, який домінував тривалий час. Це, зокрема, пов'язують з «антропологічним, лінгвістичним, культурним та іншими "поворотами", що зумовило появу таких понять, як "соціальний простір", "економічний простір", "історичний простір", "екологічний простір", "інформаційний простір", "правовий простір", "цивілізаційний простір" та ін.» [Тихомиров 2013: 215; див. також: Кузьменко 2018: 498–499].

Лінгвісти, звертаючись до теми простору, аналізували мовні явища з різних ракурсів, зосереджуючи увагу на виявах простору (поля, орієнтиви та ін.) та процесах трансформації фізичного простору (як основного виду) в інші – нефізичні, нематеріальні простори: «У семантичному просторі мови існують світи, які не є копіями того, що існує в дійсному світі. Ці мисленнєві простори отримали назву "можливі світи"» [Бабушкин 2001: 4].

О. М. Селіверстова, аналізуючи різні мікросистеми мови (займенники, дієслова, прийменники), виокремлює «простір природного світу (світ макрокосмосу, мікрокосмосу, тваринний, рослинний світ, світ фізики, хімії та ін.), простір соціального, або соціально-виробничого, світу (соціалістичне суспільство, завод, інститут), а також простір, що є продуктом суспільства або окремої людини (мова, мистецтво, наука, ідеологія, культура і окремі науки, мистецтва) тощо. [...] Деякі простори своєю чергою поділяються на простори, що мають фізичний вимір, і простори, які не мають цих вимірів, наприклад простір почуттів, ідей, простір дій, подій» [Селиверстова 2004: 573].

Як приклад семантичного поля Т. В. Цив'ян наводить «просторово-часове» поле, у межах якого виокремлює поле природи і поле культури, які

формують елементи ландшафту (поле природи), що визначають горизонтальне і вертикальне членування світу – *небо, земля, вода, гора, печера, річка, море, озеро, поле, ліс, дорога, перехрестя* та ін., та елементи простору, пов'язані з людиною (поле культури): місця поселення, види будівель – країна, місто, село, площа, вулиця, будинок, храм, палац, млин, комора, хлів тощо – аж до елементів інтер'єру [Цивьян 2006: 9–10].

Ю. В. Мазурова на підставі дослідження граматичних засобів вираження локалізації виокремлює 4 типи просторових «показників» – *орієнтивів*, які суголосні з видами простору, зокрема: антропоцентричні орієнтиви – «показники, що позначають різні частини, властиві живим істотам» (поділ на верхню і нижню частини, частини тіла людини і тварини, а також поділ на лицеву і задню частину, як приклад – верхня частина листка рослини); природні – «показники, що позначають виділені елементи навколишнього середовища, важливі для людської діяльності: гори, ріки, моря, будинки, споруди», тобто «елементи довкілля та деякі артефакти»; до природних орієнтивів, нерозривно пов'язаних із поняттями верху та низу, зараховує небо і землю; геоцентричні – «показники, що позначають напрямок або переміщення вгору і вниз відносно рівня землі, а також показники, що позначають напрямок або переміщення відповідно до сторін світу щодо руху Сонця і магнітного поля Землі (північ, південь, захід, схід)» та дейктичні – «показники, які використовують як точку відліку, дейктичний центр, тобто місце, де перебуває мовець»; мінімальна система передбачає протиставлення 'тут' і 'там' [Мазурова 2007: 7–8, 27–29].

Ідея наявності різних вимірів простору близька до ідеї «світів» Ю. С. Степанова, яка знайшла продовження у працях А. П. Бабушкіна: «Можливі світи – це щось мислиме, що не відображає реального стану справ. Думка людини здатна виходити за межі сущого і "малювати" картини, які можна кваліфікувати як "реальність нереального". Те, наскільки ці картини наближені до дійсності або віддалені від неї, визначає когнітивний досвід людини і людства загалом» [Бабушкин 2001: 4]. Ідея «світів» також

підтверджує тезу про те, що «семантичний простір мови не є одноплановим. Наші знання здатні поділяти цей простір на можливі світи. Ці світи існують не “десь там”, а у свідомості людини» [там само; див також: Степанов 1994: 3–18].

Аналізовані лексичні одиниці репрезентують різні типи простору, а саме: фізичний, духовний, соціальний і абстрактний, межі яких є досить розмитими. Власне, «людина освоює орієнтацію в навколишньому світі – спершу конкретну, у реальному просторі, а відтак, переходячи на вищий рівень (NB! – просторова метафора [...]), у просторі духовному, який контролює і визначає її перебування в цьому світі» [Цивьян 2006: 11]. Виміри семантичного простору підпорядковуються моделі світу, яку пропонує Т. В. Топорова. Окреслюючи її структуру, дослідниця виокремлює сфери, що стосуються базових умов існування: природна (простір і час), соціальна (право, організація колективу, влада, управління) та інтелектуальна (пізнання, ментальна діяльність, розум, думка) [Топорова 1994: 27–41, 136–138].

Проблема простору і його метафоризації дає змогу розкрити приховані семантичні зв’язки, віднайти просторову семантику культурного явища, адже перехід від фізичного до нефізичного простору відображає матеріальну і духовну культуру. «Категорія простору неминуче виявляє себе в культурі, бо, як і категорія часу, є універсальною. [...] У мові культури більш значущими є вторинні, метафоричні переосмислення конкретних ознак, наділення їх ідеологічними чи міфологічними значеннями» [Свиридова 2004: 7].

Ф і з и ч н и й в и м і р пов’язаний із локалізацією об’єкта чи його частин у просторі. Окрім об’єкта, важливим є орієнтир – частина простору чи інший об’єкт, адже саме взаєморозташування об’єкта та орієнтира дає змогу окреслити локативне (просторове) значення.

Концепти *ВЕРХ* / *НИЗ* репрезентують вертикаль моделі світу. Просторове сприйняття світу у вертикальній проєкції допомагає окреслити розташування об’єкта, абсолютну чи відносну орієнтацію, можливий напрямок руху, а також зафіксувати місце мовця у просторовій ситуації.

Дослідники мовної КС наголошують на її антропоцентричності, орієнтації на людину – спостерігача чи діяча, який не тільки формує КС, а й «організовує семантичний простір тексту, [...] є тим орієнтиром, щодо якого в акті комунікації починається відлік часу і простору» [Апресян 1995: 274; див. також: Цивьян 1990: 8], є центром часопростору, «точкою відліку» [Апресян 1974: 110; 1997: 31].

Антропоцентричність мовної КС, на думку Н. В. Пономарьової, має подвійне осмислення: під антропоцентричністю розуміють, по-перше, «орієнтацію об'єкта стосовно тієї системи координат, вихідною точкою якої є природна вертикальна поза людини, яка сприймає і представляє простір», а по-друге, важливою є «фігура спостерігача в ситуації орієнтування» [Пономарева 2007: 8]. Проблему мовця, спостерігача активно розвивають семантисти [Fillmore 1967; 1977; Филлмор 1983а; 1983б; Падучева 2000б; Рахилина 1996; 2000; Селиверстова 2004], акцентуючи на тому, що саме мовець є «центром» простору. Антропоцентричність порівнюють із «привласненням простору» з боку суб'єкта, що зумовлює відносність деяких просторових характеристик [Цивьян 1990: 141], адже саме суб'єктивні описи просторових об'єктів засобами мови відображають уявлення носіїв мови про певні явища, що неможливо в науковій картині світу, де «такі (суб'єктивні!) характеристики неможливі, а місце розташування можна окреслити тільки за допомогою точних метричних термінів» [Яковлева 1994б: 20].

Фізичний вимір охоплює назви рельєфу – об'єкти і явища природи (тип місцевості, мешканці, рослини, тварини, водний простір, клімат); назви будівлі та її елементів, предметів домашнього вжитку, частин тіла, одягу і взуття; текстильних виробів; посуду та їжі; пристроїв та знарядь, а також назви, пов'язані з такими видами діяльності, як лісозаготівля, сінозаготівля, пастухування, рибальство, землеробство, які різною мірою характерні для регіонів України (див.: 4.1, 4.2.1, 4.3).

У світосприйнятті людини основним є фізичний вимір, який має здатність трансформуватися, слугує основою та зразком для творення інших просторів – духовного, соціального та абстрактного.

Вплив категорій простору й часу на формування інших просторів важко переоцінити, адже, за словами Т. В. Топорової, «простір і час – першотворіння, еталони міри, порядку, організації, символи гармонії та досконалості, зразки для наслідування» [Топорова 1994: 142].

У межах ССП «Рельєф», який репрезентує фізичний вимір, виокремлено тріаду «Небесний – земний – підземний простір», номінації якої, метафоризуючись, набувають значень виміру д у х о в н о г о, який пов'язаний із поняттями раю та пекла ('Божа обитель, небесне царство' – 'земля як місце проживання людей' – 'підземне царство, потойбіччя; пекло').

Опозицію *земля – небо* цілком справедливо вважають однією з «найяскравіших і найвиразніших у психолінгвістичному плані, бо землю і небо протиставляють як мірило не лише просторових величин, але й духовних цінностей» [Огар 2016: 138–139]. Водночас невипадково більшість значень є метафоричними, адже ще Г. С. Сковорода, говорячи про Бога, відчуває й осмислює його дещо по своєму, а свої міркування «насичує численними різнорідними символами, метафорами, емблемами, мотивуючи їх вживання невидимістю Бога» [Софронова 2002: 359].

Філософське трактування цієї тріади в контексті «Божественної комедії» Данте пропонує М. М. Бахтін: «Данте розтягує, як на дибі, його <світ> вгору і вниз, витягує його по вертикалі. Буквально з геніальною послідовністю і силою витягує цей світ (історичний у суті своїй) по вертикалі Данте. Він будує дивовижну пластичну картину світу, який напружено живе й рухається по вертикалі вгору і вниз: дев'ять кіл пекла під землею, над ними – сім кіл чистилища, над ними – десять небес. Груба матеріальність людей і речей внизу, та тільки світло й голос вгорі» [Бахтин 2012: 409]. Ці міркування доповнюють слова В. М. Топорова, що «проста смертна людина може реально стати на горизонтальний шлях і, докладаючи певних зусиль, пройти його, але

вертикальний вона може пройти тільки фігурально – душею» [Топоров 1983: 261].

Оригінальними в цьому контексті є спостереження Ю. М. Лотмана: «у середньовічній системі мислення сама категорія земного життя є оцінна – вона протистоїть життю небесному. Тому земля як географічне поняття водночас сприймається як місце земного життя (входить в опозицію «земля / небо») і, отже, набуває не властивого сучасним географічним поняттям релігійно-морального значення. [...] Земне життя протистоїть небесному як тимчасове вічному і не протистоїть у сенсі просторової протяжності. І навіть більше, поняття моральної цінності і локального розташування виступають разом: моральним поняттям притаманна локальна ознака, а локальним – моральна [Лотман 1996: 239–240]. Т. І. Вендіна, називаючи *небесне / земне* «головною культурною опозицією», вважає її «доказом глибокого впливу на формування духовно-просторових орієнтирів мови культури» [Вендина 2007: 93]

Із простором духовного, окрім згаданих трансформацій *верх → небо*, *низ → земля*; *верх → земля*, *низ → підземний світ*, пов'язані такі важливі семантичні зв'язки верху: «зі світлом, сходом, ранком, життям, добром, чистотою, вогнем», а низу, відповідно – «із підземним царством, тьмою, заходом (північчю), ніччю, смертю, злом, нечистотою, водою (порівняно із простором над водою)»; цікавими є приклади про розрізнення «верхньої (чистої, яка стосується духовного світу) частини тіла (голова, очі, серце, дихання) і нижньої (нечистої)» [Иванов, Топоров 1965: 204].

Духовний простір представляють не тільки семантичні опозиції 'небо ↔ земля' (небесне / земне, Боже / людське, райське / земне) та 'земля ↔ потойбіччя' (земне (людське) / потойбічне, земне / пекельне), значну семантичну групу становлять назви, які відтворюють риси характеру людини, моделі поведінки (див.: 4.2.2).

Соціальний вимір передусім визначають взаємини між людьми, що базуються на засадах ієрархії. Його репрезентують назви соціального статусу та місця людини в суспільстві за соціальною стратифікацією – «відповідно до

міри володіння й розпорядження певними благами», т.зв. соціальна «драбина», «ліфт» чи «піраміда» [Семигіна 2012: 249]: «соціальний верх ↔ соціальний низ», які дослідники називають серед «найбільш стійких протиставлень» [Лотман, Успенский 1977]. За словами О. Л. Березович, «значення містять загальну оцінку соціального статусу в категоріях вільний – залежний, що займає високе – низьке положення в суспільстві. Як і варто було очікувати, семантика аналізованих слів виявляє своєрідну “статусну гойдалку” з великим розмахом коливань» [Березович 2006: 203; 2007: 94].

Зв’язок соціального і фізичного простору не випадковий, адже просторові відношення є основою метафоричного вираження соціальних відносин, зокрема, коли йдеться про ієрархію: «соціальний простір створено завдяки перенесенню просторових понять фізичного світу на “людські стосунки”», а «абстрактна сутність осмислюється як мета, досягнути яку так само складно, як, наприклад, підкорити гірську вершину» [Пономарева 2007: 9, 16].

Характеристика явищ соціального простору передбачає насамперед стосунки між людьми, що ґрунтуються на засадах ієрархії – «верх» і «низ» соціальної драбини (див.: 4.2.3).

Аналізовані лексичні одиниці можуть номінувати й абстрактні категорії – властивості, якості, стани, виявлені різною мірою – переважно максимальною (*верх глупоти, страждань*), які формують абстрактний вимір. Засвідчені назви вказують на спосіб дії, кількість, ступінь та міру вияву ознак (див.: 4.5).

Виміри семантичного простору частково накладаються на семантичні поля, однак не збігаються з ними.

3.2. Семантична структура слова: репрезентація та моделювання

Одним із перших кроків моделювання семантичного простору концептів є укладання та ієрархічне упорядкування семантичних структур одиниць номінативного поля – «перехід від репертуару до архітектоніки семантичної структури лексеми, від номінативного до семантичного поля» [Гриценко 1984:

93]. Адже архітектоніка як структурна організація компонентів, на жаль, «переважно залишається поза увагою діалектологів-лексикологів, а термін “семантична структура” став синонімом терміна “репертуар компонентів”» [там само: 86], залишаючись у стані «набору» значень. Як слушно зазначає П. Ю. Гриценко, «з’ясування репертуару компонентів є попереднім етапом по відношенню до вивчення архітектоніки, становлячи основу останнього» [там само]. Для подальшої систематизації «репертуару», виокремлення семантичних полів, субполів та мікрополів необхідне структурування значень, їх ієрархізація та архітектоніка.

Семантичну структуру слова (ССС) як структурну організацію його плану змісту дослідники кваліфікують як: «конечну множину сем (компонентів значення), яка вичерпує можливу реалізацію смислу лексеми на певному синхронному зрізі» [Гриценко 1984: 14]; «сукупність властивих багатозначному слову узуальних значень, упорядкованих відношенням семантичної деривації» [Никитин 1983: 122], «ієрархічну систему, сформовану історично єдність лексико-семантичних варіантів, в основі якої – основне пряме номінативне значення» [Уфимцева 1986: 35]; «усі значення (ЛСВ) в багатозначному слові», які «перебувають у лінгвальних зв’язках»; «мікросистему з чіткою організацією складових частин» [Лисиченко 2009: 88], акцентуючи передусім на її системності. І. І. Ковалик зауважив, що у семантичній структурі слова виявляються «частиномовне, словотвірне, лексичне та граматичне значення», що і «ріднить», поєднує ці типи значень [Ковалик 1979: 39].

ССС – «популярний» об’єкт дослідження лінгвістів упродовж багатьох років, який не втрачає свої актуальності дотепер, щоразу активізуючи різні напрями її вивчення, зокрема й на матеріалі говорів української мови [Гриценко 1984: 14–15; Глуховцева 2012; Холодьон 2017б; Кочерган 2006: 270; Лисиченко 2009: 88; Шумейкіна 2009; пор.: Гак 1971; Леонтьев 1971: 3; Шмелев 1964: 69–127; 1973: 211; Толстая 2008: 17].

Із-поміж основних проблем дослідження семантичної структури багатозначного слова окреслено такі:

– закономірності організації, упорядкування компонентів у межах ССС [Шмелев 1964: 85; Апресян 1974: 67–69; 2005б: 4; Tokarski 1997: 12–14; Падучева 2004: 14; Зализняк 2004: 15–16, 26–28; Кочерган 2006: 270; Левицкий 2006; Шумейкіна 2009: 62–63; Струганець 2018: 35; Урысон 2019: 46];
– визначення інваріанта – основного значення ССС та напрямів розвитку багатозначності [Шмелев 1964: 85; 1973: 211–214; Никитин 1974: 84–85; Новиков 1982: 28; Уфимцева 1986: 15; Зализняк 2004: 16; Падучева 2004: 15; Нефедова 2008: 27–34; Маклакова, Стернин 2013: 64; Урысон 2019: 46];
– типи підпорядкування значень (радіальний, ланцюжковий, ланцюжково-радіальний, мішаний; багаторівневий) [Новиков 1982: 205; Толстая 2008: 19; Лисиченко 2009: 88–89; Кочерган_УМв: 305; Кочерган 2006: 270–271];
– способи семантичних трансформації (деривації), визначення типів семантичних відношень, моделей [Толстой 1969: 70, 244–245; Шмелев 1973: 194, 224; Никитин 1974: 51–62; 1996; Гриценко 1990: 157, 173, 176–182; Падучева 2004: 14; Зализняк 2004: 26; Толстая 2008: 17–18; Струганець, Струганець 2018: 13–14];
– лексикографічна інтерпретація ССС [Шмелев 1973: 230; Зализняк 2004: 26–28; Апресян 2005б: 22; Урысон 2019: 46];
– генеза ССС, яка «ще надовго залишатиметься однією з найскладніших проблем діалектології» [Гриценко 1984: 108].

У контексті аналізу семантичного простору концептів у ССС обов’язковим є культурний компонент – «прагматичні, символічні, культурні, енциклопедичні та ін. “співзначення”, які “надбудовуються” над лексичною семантикою і актуалізуються лише в особливих, периферійних, вторинних, поетичних, метафоричних і ін. “непрямих” уживаннях слова» [Толстой 1995: 189]. Конотативна семантика уточнює семантику, модифікує, і, взаємодіючи з

позамовними елементами (культурними, світоглядними), моделює семантичну і функційну варіантність.

«Наповнення» ССС потребує також залучення синтагматики, адже зміна семантичної структури слова залежить від синтагматичною оточення – позиції слова в контексті, і парадигматики – зв'язків з іншими елементами системи, а також від позалінгвальних, когнітивних чинників, які в семантиці виявляються якнайвиразніше. ССС «містить надзвичайно багату інформацію про систему цінностей того чи іншого народу, починаючи з вітальних <життєвих> і закінчуючи суспільно-соціальними та культурологічними» [Вендина 1998а: 6].

Моделювання ССС передбачає фіксацію значень та вияв зв'язків між ними, оскільки одне з головних завдань когнітивної лінгвістики – віднайти зв'язки між значеннями – компонентами ССС, пояснити та мотивувати можливі семантичні зміни.

ССС, з одного боку, є основою формування семантичного поля (на підставі структурування, диференціації), а з іншого – системою значень та підзначень, які її формують (інтегрування).

Важливою, актуальною та дискусійною залишається проблема термінології, зокрема для номінації:

– системи лексичних значень: *семантична структура слова* [Шмелев 1973; Вендина 1998а: 25, 32; Диброва 2008: 196 («система взаємозумовлених значень, або лексико-семантичних варіантів [...]; формується епідигматично як результат семантичної похідності (дериваційності) слова»)], *семантична структура лексеми* [Гриценко 1984: 14–15 («множина сем (компонентів значення)»; «цілісне об'єднання у парадигмі взаємопов'язаних компонентів»)], *смислова структура слова* [Новиков 1982: 28, 160–161], *семантема* як «упорядкована сукупність семем (значень слова. – *Т. Я.*) однієї лексеми; інвентар семем, пов'язаних системними відношеннями» [Маклакова, Стернин 2013: 37, 64; Шумейкіна 2009: 64]. Д. М. Шмельов пропонує семантичну структуру багатозначного слова трактувати як «відображення [...] відношень, які

можна назвати епідигматичними, чи дериваційними (у широкому значенні слова)» [Шмелев 1973: 55 («семантична структура, чи т. зв. третій структурний вимір семантики слова – епідигматика»)], а в лінгвістичній літературі відомий, але не надто популярний, термін *епіди́гма*[1] на позначення «сукупності ієрархічно похідних та історично сформованих значень багатозначного слова» [Диброва 2008: 172], який дуже влучно передає поняття ССС як системи семантичних компонентів, адже одним з аспектів поняття епідигматики є семантична похідність, моделювання ССС на підставі багатозначності;

– компонента семантичної структури слова: *лексико-семантичний варіант*, *семантична ознака*, *семантичний компонент*, *сема* та ін. [Гриценко 1984: 14; Уфимцева 1986; 32–35; Межжеріна 2002: 124; Кудрявцева 2004: 51; Диброва 2008: 195–204[2]];
– сло́ва в одному з його значень (елементарна одиниця комунікаційного рівня, елементарне значення слова): *лексико-семантичний варіант* [Смирницкий 1954: 36; Звегинцев 1957: 126; Шмелев 1973: 69; Уфимцева 1986: 35; Диброва 2008: 196; Кочерган_УМв: 305; Кочерган 2006: 270; Лисиченко 2009: 84; Струганець, Струганець 2018: 14–15; пор.: Тараненко_УМб: 307], *лексема* (Ю. Д. Апресян і представники Московської семантичної школи) [Апресян 2005б: 4; 2009: 509; Урысон 2019: 47], *словозначення* [Никитин 1983: 23], *семема* [Трубачев 1980: 6–7; Новиков 1982: 28; Маклакова, Стернин 2013: 37; пор.: Шумейкіна 2009: 64] та ін.

У дослідженні надано перевагу термінам *компонент значення*, *семантичний компонент* на позначення компонента ССС; *семантика*, *значення* (*головне*, *інваріантне*, *пряме*, *номінативне*, *базове* та *переносне*, *вторинне*,

---

[1] Л. О. Кудрявцева вживає термін *епідигма* на позначення набору дериваційних моделей, правил, схем утворення цих одиниць: «епідигма – динамічна модель (процес і результат утворення мовних одиниць)» [Кудрявцева 2004: 31], однак епідигма є результатом не тільки процесу структурної деривації (словотвору), а й семантичної.

[2] Дослідниця обґрунтовує відмінності між термінами *ЛСВ* і *семема* та доречність їх уживання [докладно див.: Диброва 2008: 203].

варіантне, *метафоризоване*, *образне*, *конотативне* тощо) та *підзначення* (ієрархічно підпорядковане одиниці вищого рівня).

Наявність вихідних і похідних значень дає змогу представити не тільки статичний аспект парадигми як впорядкованої сукупності компонентів, а й динамічний – як схеми утворення похідних значень.

3.2.1. Семантичні субкомплекси і домінанти

Компоненти ССС – значення та підзначення – як елементи системи також потребують систематизації та ієрархізації. У дослідженні запропоновано два типи класифікацій: перший – ґрунтується на ідеографічному принципі і слугує підставою виокремлення СП, а другий – на суто семантичному, адже основою виокремлення типів (комплексів значень) є «базова» семантика «базових» слів. І тавтологія в цьому контексті не зайва, а навпаки – слугує допоміжним акцентом. Другий тип пов'язаний із методикою П. Ю. Гриценка щодо виокремлення семантичних субкомплексів (ССК): «номінативне поле як вихідна база дозволяє вичленувати із усієї сукупності значень цілісності меншого порядку с е м а н т и ч н і с у б к о м п л е к с и (виділення моє. – *Т. Я.*) на основі чітко окреслюваних і об'єктивно виділюваних семантичних параметрів – диференційних ознак, спільних компонентів значення» [Гриценко 1990: 153–176; пор. також аналіз діалектної лексики відповідно до ССК: Гримашевич 2004; Глуховцева 2012; Новіцька 2013; Холодьон 2017б та ін.], що виявляє напрямки семантичних змін і трансформацій. Поєднання цих двох принципів уможливило різноаспектний опис семантики, вияв унікальних диференційних ознак і моделей семантичної деривації.

ССК згруповано довкола семантичних д о м і н а н т [Гриценко 1990: 157; пор.: «центри-смисли» [Бєлякова 2005: 5]] – базових значень, які об'єднують, підпорядковують компоненти ССС. У динаміці ССС можна виділити такі основні етапи: вихідне значення – семантична домінанта, відтак відбуваються процеси подальшої «семантичної дивергенції, деталізації» [Гриценко 1984: 130].

Проаналізовані назви – вербалізатори концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* – дали змогу виокремити чотири субкомплекси з такими семантичними домінантами: I – ‘частина’; II – ‘край, межа’; III – ‘поверхня’ (‘верхній шар’ та ‘зовнішній бік’), IV – ‘їзда верхи’ [Ястремська 2017а; 2019б: 69–70].

I ССК ‘частина (об’єкта)’ відображає переважно фізичний простір, загальні орієнтири людини у світі, зв’язок її з природою, господарську діяльність, уявлення мовців про об’єкти природи (відмінне сприйняття гори й долини мешканцями гір, полісся чи степів), репрезентує умовний поділ на дві частини (верхню і нижню) рослин, будівель, людського тіла, знарядь та приладів, а також простір духовний (небо як верхня частина небесного простору і місце перебування Бога). II ССК ‘край, межа’ об’єднує лексичні одиниці, семантика яких відтворює соціальний (соціальна ієрархія), духовний (риси характеру людини), абстрактний (кількість; ступінь, міри вияву) простори, а III ССК ‘поверхня’ моделює фізичний та нефізичний простір: фізичний простір представлений у двох проєкціях: горизонтальній (поверхня землі, поверхня і дно водойми) і вертикальній (реалізує СО ‘зовнішній’ – зовнішня частина будівлі, тіла (шкіра), одягу, білизни, тканини (лицевий бік), із якою пов’язані види вишивки). IV ССК ‘їзда верхи’ репрезентує тільки верхній «полюс» опозиції, вказуючи на спосіб дії. Виокремлені ССК виявляють різні принципи сприйняття дійсності і мовної номінації (антропоцентричний, міфологічний, природний, соціальний тощо).

Дослідження семантики в межах не тільки ідеографічних (семантичні поля), а й семантичних груп (семантичні субкомплекси) уможливлює різноаспектний опис семантики, вияв унікальних СО та моделей семантичної деривації.

3.2.2. Синопсис і семантична мережа

Одним із результатів аналізу, який засвідчує його достовірність, є його графічне відтворення за допомогою схем та таблиць.

Матеріали дослідження узагальнено в таблицях, які репрезентують:

– моделі деривації (таблиці А.3, А.9–А.11);
– фрагменти СГ (таблиці А.4–А.8, А.20);
– семантичні особливості дериватів, еволюцію значень (таблиці А.12–А.16);
– кореляцію форми і змісту дериватів (таблиці А.21–А.22).

Таблиці А.17–А.19, А.24–А.41, які комплексно представляють семантику всіх аналізованих назв, – синопсиси, є водночас основою та результатом лексико-семантичного моделювання. Синопсис – «короткий путівник по словниковій статті» [Апресян 2009: 228; див. також: Нефедова 2008: 182–184], який системно репрезентує узагальнену ССС, засвідчені значення і підзначення для кожної з лексем, співвідношення та ієрархію яких передано за допомогою цифрової послідовності.

Результатом сіткового моделювання предметної галузі або стереотипної ситуації є семантична мережа (сітка, граф) – це «орієнтований граф, у вершинах, або вузлах, якого розташовані об’єкти – терми, а ребра графа, або зв’язки між вузлами сітки, вказують на характер відношень між термами (об’єкт)» [Карпіловська 2006: 120]. Семантичний граф є ефективним засобом моделювання об’єднань лексем, що виражають спільне поняття, а отже, належать до спільних концептуальних чи лексико-семантичних полів, поняттєвих чи тематичних груп лексики.

Фрагмент семантичної сітки зі словами, що позначають підвищений рельєф ‘гора’, ‘підвищення’, ‘пагорб’, ‘вершина пагорба’, ‘найвища точка’ на прикладі англійських слів, запропонував Е. Ф. Скороходько [Скороходько 1990: 129–161].

Є. А. Карпіловська пропонує низку «процедур», що передують побудові семантичної сітки для опису сукупності однорідних об’єктів, а саме:

1) виявити всі складники лексико-семантичного об’єднання;
2) визначити їхню семантичну будову;
3) з’ясувати семантичні відношення між ними [Карпіловська 2006: 120].

Такі моделі дослідниця зараховує до «логічних моделей знання», серед яких важливе місце посідає семантична сітка як «модель організації знань, що визначає терми (об'єкти) та напрямок залежності між ними у вигляді орієнтованого графа» [там само: 125]. Авторка виокремлює реляційні логічні моделі знання – моделі організації знань, побудовані на підставі різних відношень між об'єктами: виведення, взаємовиведення, паралельного виведення з третього «терма» тощо, у межах яких виокремлює три типи, один із яких – «семантична сітка»:

– тезаурусні (= ієрархічні) – моделі організації знань, побудовані за родо-видовими відношеннями термів або відношеннями «частина-ціле»;

– семантична сітка – модель організації знань, що визначає терми (об'єкти) та напрямок залежності між ними у вигляді орієнтованого графа; аналізовано *семантичні деривати* – «найменування (слово або словосполука) в семантичній сітці, описуване дефініцією з іншим найменуванням» та *семантичні похідні* – «значення семантичного деривата»;

– семантичний компонент – найменування в семантичній сітці, яке описує інше найменування, входить до складу його дефініції, яке підпорядковує *семантичний складник* – «значення семантичного компонента» та *рекурсивність* – «здатність об'єкта до зворотного зв'язку з іншими об'єктами» [Карпіловська 2006: 125–126].

Моделювання лексики у вигляді графа, «вершини якого відповідають значенням, а ребра – зв'язкам» [Апресян 1974: 187; див. також: Никитин 1974: 70[1]; Скороходько 1983; Скороходько_УМ: 532], демонструє цілісну картину – семантичну архітектоніку та напрямки можливих трансформацій, а також пропонує «ширше і достовірніше уявлення про будову семантики слова, зв'язок словозначень, безпосередньо чи за посередництвом, наскільки вони є віддаленими, як відбувається перехід від значень до значень, які значення є центральними і замикають на собі семантику слова, а які периферійними»

[1] Дещо «спрощене» порівняно зі словниковою статтею [Никитин 1974: 70].

[Никитин 1974: 70; див. також: Гриценко 1984: 109; 1990: 155; Нефедова 2008: 28].

Граф не тільки унаочнює семантичні напрямки та переходи, а й дає змогу виявити типи цих змін, продемонструвати ССС системно, у всій сукупності взаємопов'язаних значень. Графи подано тільки для найскладніших СП («Духовна культура»), ССП («Рельєф», «Будівля») та ін.

3.3. Внутрішня форма слова

Лексика «розкриває особливості бачення і "прочитання" світу тим чи іншим народом і є своєрідним орієнтиром в його освоєнні. Лексична система мови в суті своїй репрезентує організовану класифікацію людського досвіду. [...] Незаперечною істиною є те, що в слові акумулюються особливості сприйняття світу, зберігається і передається з покоління в покоління історичний досвід народу, його генетична пам'ять. Ця інформація про життєві цінності (особистісні, соціальні, моральні, естетичні, біологічні та ін.) нерідко виражена імпліцитно, оскільки "етимологічна пам'ять слова" часто виявляється затемненою, піддається відновлення лише шляхом реконструкції, етимологізації слова» [Вендина 1998а: 6].

Не втрачає актуальності дослідження семантичної реконструкції лексеми, «тобто процедури відтворення давнього чи попереднього значення слова», що «тісно пов'язана з реконструкцією формально-фонетичною і словотвірно-лексичною, а також із реконструкцією мовною (прамовною) загалом» [Трубачев 1988: 197]. Як зазначив О. М. Трубачов, реконструкцією є «поглиблене розуміння сучасного значення слова», а «ключем для розуміння сучасної семантики слова – етимологічне значення» [Трубачев 1980: 3, 9], що, на думку П. Ю. Гриценка, передбачає «з'ясування його компонентного складу й архітектоніки, лексичного оточення й співвіднесеності з реалемним планом, місця лексеми в тих різноманітних парадигмах, які визначають її структурний і функціональний статуси в говірці, і місце серед інших ареальних опозитів; з'ясування процесів, що протікають в діалектній семантиці, перетворює

“семантичну стихію” в семантичні закони, правила, тенденції» [Гриценко 1984: 105].

М. І. Толстой фактично ставить знак рівності між термінами семасіологія й етимологія – «семасіологія (resp. етимологія)» [Толстой 1969: 244].

Обґрунтовуючи правомірність гніздового підходу (етимологічне гніздо *(*s*)*ker*- ‘гнути; кривити; крутити; вертіти; повертати’) в етимологічних студіях слов’янської лексики, Р. М. Козлова доводить, що саме діалектні матеріали «дають ключ до правильної етимології» [Козлова 1997: 7; пор.: Іліаді 2001].

У цьому контексті важливим є розуміння внутрішньої форми слова (у розумінні О. О. Потебні) – «єдиний об’єктивний зміст слова», «відношення змісту думки до свідомості [Потебня 1922: 153, 83]. Значення не ототожнюється з внутрішньою формою слова: внутрішня форма його відображає як трикомпонентну сутність, яку формують дальше значення («індивідуальне», «відрізняється за якістю й кількістю елементів» [Потебня 1958: 29]), ближче етимологічне значення («народне», «справжній зміст думки» [там само: 19–20]) і загальне значення («те, що усвідомлюється у слові й за допомогою слова» [там само: 35]).

Пошук первинної і вихідної форми дає змогу розкрити цю приховану внутрішню форму. Слушно зазначив В. М. Топоров, що «посполита людина, не лінгвіст, здебільшого не замислюється над фонетикою і морфологією, але якщо йдеться про семантику чи етимологію (хоча навряд чи вона оперує цими термінами), людська цікавість змушує задуматися, чому певна річ має саме таку назву» [Топоров 2004б: 8]. А головне завдання етимології дослідник вбачає у тому, щоб визначити «послідовність способів моделювання довколишнього світу» [там само: 28].

Ю. С. Степанов також ототожнює внутрішню форму та етимологічну ознаку як основу, на якій виникли і функціюють інші значення [Степанов 2004: 48, 49–53]: у похідному слові «внутрішня форма» – це уявлення про базове слово; «самозрозуміле» зі значень базових слів і суфіксів, а в непохідних – «внутрішня форма» виявляється у вигляді етимології слова [там само: 52].

Внутрішня форма, за В. Г. Гаком, – це ознака об’єкта, обрана за основу найменування [Гак 1998: 144, 721]. Покликаючись на В. Гумбольдта, учений зазначає: «щодо внутрішньої форми, то вона викликає значне зацікавлення. За В. Гумбольдтом, внутрішня форма – це характерна ознака, яку мовець обирає у процесі номінації» [там само: 202].

Усі аналізовані в дослідженні базові слова сягають праслов’янського фонду. Етимологи виводять слово ***верх*** із псл. *vъr̥xъ ‘найвища частина; верхня частина’ [Rudn. 1: 367 (‘a top <верх>’); пор. також: ЕСУМ 1: 361; Skok: 624–625; Brückner: 618; Фасмер 1: 301–302; Ястремська 2019в: 167]. Однак слово *верх* сягає іє. *u̯r̥su-s (іменник u-основи) від *u̯er-s-us (s > x, -us > ъ) ‘підвищене місце’ [ЕСУМ 1: 361], що наштовхує на роздуми про «невторинність» цього значення, підтверджене засвідченими мікроконтекстами, у яких неможливо чи дуже складно розмежувати значення ‘гора’ і ‘вершина гори’ [пор.: Личук 2015: 256 («гора; вершина гори»)].

До прикладу, значення ‘гора; пагорб’ у семантичній ієрархії (див.: таблицю А.24) подано як похідне від ‘вершина гори’, що, зокрема, демонструють засвідчені слова. Очевидно, носії говорів, особливо горяни, чітко не розмежовують цих понять. Таке «об’єднане», «спільне» значення наводять деякі словники [Janów: 254 («góra, szczyt, wierzchołek»); Горбач_П: 282 («щовб, гора, верх гори»); ГГ: 35 («гора; вершини гір»); Піпаш: 22 («вершина; гора»), Голянич: 138 («гори, вершини») та ін.]. О. І. Іліаді на підставі аналізу слов’янських онімів та апелятивів відзначає значну активність праслов’янського етимологічного гнізда з основою **vьrxъ / *vьršъ* як мотиватора лексико-словотвірної мікросистеми, що характеризує специфічні особливості певної території [Іліаді 1999: 104–108; пор.: Слободян 2017: 143], що підтверджує і пропоноване дослідження.

Аналіз семантики базового слова *верх* і засвідчених у говорах дериватів підтверджує домінування значення ‘верхня частина об’єкта; найвища частина’, яке слугувало основою для формування інших похідних значень.

Гора < псл. *gora*, у слов'янських мовах та в діалектах репрезентує значення 'гора', 'ліс', 'гора, поросла лісом', 'горище' [ЭССЯ 7: 29–30; Rudn. 1: 689; Skok 1: 589–591; Толстой 1969: 70–73]. Водночас О. Брюкнер припускав, що «значення 'гори' і 'лісу' (гори бувають лісисті) збігаються» [Brückner: 150–151]. Укладачі ЕСУМу вважають, що первісне значення – 'гора', відтак – «значення 'ліс' розвинулося пізніше через 'ліс на горі'» [ЕСУМ 1: 563]. Про зв'язок цих значень, а також про їх «нерозрізнення» неодноразово дискутували науковці [ЭССЯ 7: 30; Толстой 1969: 71–73].

О. М. Трубачов лексичне значення («семему») 'гора' наводить як приклад «складного і водночас вічного значення»: «Як все-таки формується значення "гора"?» [Трубачев 1980: 13]. Як зазначають етимологи, «усі дослідники виходять із зізнання про первинність значення 'гора'» [Rudn. I: 689 ('mountain, hill [гора] (із вторинним значенням 'forest [ліс]'); Skok: 289–291; ЭССЯ 7: 30; Иванов, Топоров 1974: 10–11], однак, аналізуючи формальні особливості, зокрема вторинність основи *-гор-* (від іє. **g^{u}er-* «ковтати, поглинати»), О. М. Трубачов висловив думку про похідність значення 'гора': «нікого не дивує визначення вулкану як гори, що вивергає вогонь, але реконструкція значення **gora* як "извергающая воду, испускающая через уста влагу" у суті своїй більш універсальна і природна» [Трубачев 1980: 14]. Дослідник також наводить цікавий випадок із «Метеорології» Арістотеля, який пише про «маси холодної вологи, нагромадженої в горах», відтак «гора – податель вологи» [там само; пор. також: ЭССЯ 7: 30–31].

Праслов'янське походження мають також деривати: псл. **zagorьje*, **zagora* «місцевість за горою» [Шульгач 1998: 324], псл. **medjigorьe* [ЭССЯ 18: 49].

Низ < псл. *nizъ*, для якого етимологи «пропонують» адвербіальну семантику 'униз, унизу' [ЕСУМ 4, 86; ЭССЯ 25: 145–148; Rudn. 2: 857; Brückner: 364; Фасмер 3: 73]. В основі псл. *nizъ – іє. корінь *ni «вниз», що підтверджують численні паралелі з різних іє. мов (й з усіх слов'янських) [ЭССЯ 25: 147; пор.: Полякова 2006: 4]; пор. також *низина* 'низьке місце' – давній

апелятив від псл. **nizina*, похідний від **nizъ*, утворений за допомогою типового «географічного» суфікса *-in*(*a*) [ЭССЯ 25: 142]. Давній корінь **niz-* «обріс» різними суфіксами, що відображають засвідчені приклади, а саме: -ок < -ъkъ, -ень < -ьnь, -едь / -’адь < -’adь (пор.: рос. діал. *ни́змедь* ‘низина’ [Полякова 2006: 3].

Засвідчено також форми на зразок *низмина́* [Б-Н: 245 («место влажное, низкое»)]; пор. також *ни́звена* (*ни́збена*) «низина вообще» [Черепанова_С: 177], у яких між коренем *-низ-* і суфіксом наявна «частинка» *-м-*, яку вважають інтерфіксом [Білоусенко, Німчук 2009: 81; Мошева 1976: 92; Полякова 2006: 4–5]. Єлена Полякова, з’ясовуючи причини появи *-м-*, доходить висновку, що ці форми є досить давніми (пам’ятки фіксують форми від XV ст.), та припускає два варіанти його появи: зв’язок із лексемами на -мя (*бремя, время*) або дію аналогії [Полякова 2006: 6].

Діл < псл. *dolъ* ‘низ, долина’ [ЕСУМ 2: 89; ЭССЯ 5: 61–65 (пор.: *долина, долище, долинянин*); Rudn. 2: 140–141; Brückner: 92; Фасмер 1: 523]. Однак, окрім базового слова *діл*, що номінує «низ», та його дериватів, діалектні та історичні матеріали документують *діл* як «верх» зі значенням ‘гора’, яке має цілком інше походження: слово утворене від псл. *dělъ* ‘частина’, що слугувало основою для дієслова **děliti* [ЕСУМ 2: 89–90; пор.: ЭССЯ 5: 8–9, 63–65, 233], а тому до аналізу його не залучено.

Діалектні матеріали фіксують також деривати з коренем *-діл-*, утворені за допомогою префікса *па-*: *падíл, подíл* ‘долина’, ‘поверхня землі’, *падóлок, подóлок* ‘нижня частина снопа, униз від перевесла’. Етимологи припускають, що цей префікс, указуючи, серед іншого, на просторову близькість, схожість або ідентичність, є співвідносним із *ро-* (псл. *pa* < **pō*) [ЕСУМ 4: 247].

Якщо слова *гора* і *діл* реконструйовано як географічні назви, то *під* пов’язують зі значеннями ‘нога’, ‘ступня’, ‘підошва’, а «географічна» семантика є вторинною.

Під < псл. *podъ* ‘низ; дно; підошва’ < іє. *pĕd / pŏd «нога» [ЕСУМ 4: 387–388; Rudn. 2: 419; Brückner: 424–425; Фасмер 3: 295–296]. Первинне значення

слова актуалізує «низ», однак згодом воно набуло ознак енантіосемії, номінуючи «верх», зокрема горище та стелю.

Дискусійним у цьому контексті є окреслення базового слова дериватів *пóдú*(*é*)*на*, *подéнок*, *подú*(*é*)*н*(*н*)*я*, засвідчених зі значеннями ‘нижня дошка саней, воза’, ‘основа під копицю; настил із соломи’, а також енантіосемійне значення ‘горище’ – *під* чи *дно*? Зважаючи на тісний семантичний зв’язок між словами (*під* у говірках зафіксовано й зі значенням ‘дно’), це збагнути складно.

Семантика, зорієнтована «уверх» (як, наприклад, ‘горище’), дає підстави припускати, що зв’язок із *дном* є послабленим, тому не варто відкидати гіпотези про утворення *поденок* від *під.* Словник за редакцією Є. Желехівського та С. Недільського для гасел *пóдина*, *подéнок* скеровує до під I <горище> [Жел. 2: 676].

Етимологи вирішили цю проблему так: допускаючи енантіосемійність слова *під*, яке номінує переважно «низ» та інколи «верх», від *під* виводять деривати: *пóдена* «основа для стогу...», *подúнє* «поміст під сіньми», *подéнок* «стеля в стайні», *подúна* «місце для копиці», *пóдинок* «стеля над хлівом» [ЕСУМ 4: 387], натомість *подéнок* «залишки на дні», «нижня дошка у возі[1]» – від *дно* [ЕСУМ 2: 96]. На цій підставі в роботі розмежовано омоніми.

Щодо слова *під* (*под*, *пуд*), як і його дериватів, доречно звернути увагу на ще одну варіантність голосної, а саме наявність форм з голосним *а*: *під*, *под*, *пад* (*pl пáди*) ‘горище’, ‘тераса’. Укладачі ЕСУМу висловлюють припущення, що діал. *пад* «горище, верхній поверх у млині, в клуні», покликаючись на «Малоруско-нїмецкий словар» [Жел. 2: 595 (пад I = під I)] та на «Словник бойківських говірок» Михайла Онишкевича, – «запозичення з угорської мови; уг. *pad* “горище; лава для сидіння; парта; ліжко; сцена; долівка” є запозиченням з південнослов’янських мов; болг. *под* “підлога, долівка”, схв. *под*, слн. *pod* “тс” відповідають укр. *під* “нижня поверхня приміщення, ями, печі; дно; [горище]”»

[1] Пор. засвідчені в говірках деривати: ***подéнок***: *Пудéнук ... до вúрха прихóдит* (Топільниця) [ММАГ: 50 (*подéнок* (*пудéнук*) «інші назви частин саней»); 47 (*подéнок* (*пудéнок, пудéнук*) «денниця (поміст у возі)»)]; ***подéння*** [Жел. 2: 675 (*подéнє* «= помістниця <нижня дошка, дно воза>»)].

[ЕСУМ 4: 251], що, імовірно, не цілком слушно. Етимологи водночас подають відсилач до під[1].

Як влучно зазначила Т. І. Вендіна, об'єкт аналізу можна інтерпретувати зсередини (через внутрішню форму слова) або ззовні (у контексті) [Вендина 1998а: 8], і тільки поєднавши ці два прийоми аналізу, можна дійти очікуваних результатів.

Отже, внутрішня форма базових слів, їх етимологія, слугувала підставою не тільки для вибору ключових слів як репрезентантів концептів *ВЕРХ* / *НИЗ*, а й підставою для подальших семантичних трансформацій.

3.4. Семантична деривація: типи змін

Дослідження семантичної структури слова – важливе й актуальне завдання сучасної лінгвістики, яке передбачає два основні аспекти: системна організація (обсяг та архітектоніка) та формування ССС засобами семантичної деривації, яка розкриває динамічну природу мовної одиниці.

Семантична деривація – складний процес утворення нових лексичних значень, який трансформує семантичну структуру кожного конкретного слова зокрема й лексико-семантичну систему мови загалом. І навіть більше – семантична деривація має здатність впливати й на (пере)формування КС, відтворюючи у значеннях світорозуміння і світосприйняття носіїв мови. За словами О. В. Падучевої, «семантична деривація відрізняється від словотвору тільки тим, що не потребує формальних показників» [Падучева 2004: 146].

Термін *семантична деривація* досить активно (однак, невпевнено) входить до наукового обігу, однак його «статус з-поміж інших способів творення мовних одиниць не має ані однозначного розуміння, ані окреслення» [Тропина 2018: 48]. Це, очевидно, пов'язане з неоднозначністю терміна *деривація*, який передусім є синонімом *словотворення* як процесу творення похідних слів, дериватів. Однак вторинне використання цього терміна на позначення семантичних процесів цілком доречне й мотивоване, адже деривація структурна і семантична виявляють чимало «точок дотику». На

зв'язку семантичної і структурної деривацій акцентує О. В. Падучева, зазначаючи, що в семантичному аспекті співвідношення між двома значеннями багатозначного слова близьке до співвідношення між словом і дериватом: «семантична деривація постає як окремий вид звичайної лексичної деривації – словотворення», і називає серед причин такого порівняння те, що «одне і те саме семантичне відношення може бути в одній мові словотворенням, а в інший – семантичною деривацією» [там само: 148]. А когнітивісти переконані, що типи або способи переходу від одного значення до іншого однакові для будь-якого мовного рівня (лексичного чи словотвірного), оскільки задіяні спільні семантичні механізми [Рахилина 2002: 384].

Дослідники вбачають паралелі у відношеннях між компонентами СГ та значеннями багатозначного слова, водночас словотвірні відношення вважають «більш регулярними завдяки більшій категорійності (і формальній закріпленості) словотворчих моделей порівняно з семантичними» [Гак 1998: 691–719]). Спільними є також «кроки» деривації – ступені похідності у словотворі («кількість дериваційних кроків, словотвірних актів» [УСУТ: 199] та ступені семантичної деривації, де перший ступінь формують первинні значення, а другий – похідні, вторинні.

Ще одна проблема, яка дотепер залишається дискусійною, – взаємозв'язок термінів *семантична деривація* і *семантичний спосіб словотвору* [див.: Ковалик 1979: 32]. Зокрема, В. О. Горпинич уважає помилковим розуміння семантичної деривації як розвитку, розширення семантичної структури слова, оскільки воно «підміняє поняття словотворення поняттям полісемії (розширення або збагачення семантики слова – це розвиток полісемії, а семантичне словотворення – це розпад полісемії)» [Горпинич 1999: 132].

Неусталеність термінології підтверджує низка варіантів на позначення поняття семантичної деривації: *деривація – лексико-семантична деривація – семантична деривація –* (*лексико-*)*семантичний словотвір*, що фігурують в науковій літературі [Семантична деривація 2018; 2019; Деменчук 2018; 2019; Гриценко С. 2017: 218–247; Монахова 2010: 274; Зализняк 2006; Розина 2005;

Тропина 2003: 294; 2009; 2012; Гак 1998; Lewandowka-Tomaszczyk 1985; Nerlich, Clark 1988; Ковалик 1979: 32; Кубрякова 1974: 64].

А. А. Залізняк, проаналізувавши вживання терміна *семантична деривація* в лінгвістичних студіях, переконує, що він є «найбільш вдалим» насамперед тому, що «ціною досить незначних зусиль може бути застосований не лише до процесу, а й до результату, тобто до конкретних фактів семантичних переходів, кожен із яких може бути названий семантичною деривацією» [Зализняк 2001: 13–14; пор. також: Падучева 2004: 13; Нефедова 2008: 93], а Ж. В. Колоїз вважає, що «теорію семантичної деривації варто не заперечувати, а розвивати» [Колоїз 2005: 6].

Уперше цей термін принагідно (єдиний раз і без детальних пояснень) використав Д. М. Шмельов на позначення засобу творення нових слів: «появу нових слів (зокрема і в результаті т. зв. семантичної деривації (розрядка моя. – *Т. Я.*), запозичення, калькування та ін.) для позначення нових реалій, нових предметів і явищ дійсності засвідчують словотвірні і семантичні особливості мови» [Шмелев 1964: 56].

Н. П. Тропіна вважає семантичну деривацію багатоаспектним (мультипарадигмальним) феноменом: це «складний багатогранний процес породження нових значень слова, який призводить до перебудови його (слова) семантичної структури та впливає загалом на всю лексико-семантичну систему мови, що робить її динамічною, здатною швидко реагувати на зміни в екстралінгвістичній дійсності та відображати їх» [Тропина 2003: 296]. Дослідниця намагається також окреслити вузьке і широке значення терміна *деривація*: «у вузькому значенні термін виступає синонімом до словотвору або навіть синонімом тільки морфологічного словотвору простих похідних слів на противагу словоскладанню», натомість у широкому, «більш властивому нашому часу, деривацію розуміють як процеси (рідше – результати) утворення в мові будь-яких вторинних знаків – слів, граматичних форм слів, словосполучень, речень та ін.» [Тропина 2018: 48].

О. С. Кубрякова цілком слушно інтерпретує деривацію як «процес або результат утворення вторинного знака, тобто знака, який можна пояснити за допомогою одиниці, прийнятої за вихідну, або похідної одиниці, утвореної за допомогою певних правил» [Кубрякова 1974: 64]. Цю думку підтримують і сучасні дослідники: «усі семантичні деривати є наслідком вторинної номінації – у тому значенні, що зовнішня оболонка слова (лексема) не створюється в акті такої номінації, а вдруге використовується назва, яка раніше існувала в мові: “стара” назва – новий об’єкт номінації» [Тропина 2003: 4–5].

Семантична деривація викликає зацікавлення передусім динамічною природою лексичних одиниць, фіксацією семантичних змін, які відтворюють моделі семантичного розвитку, трансформації лексичного значення в діахронії та синхронії. Як динамічна модель багатозначності семантична деривація виявляється в семантичних змінах, а радше в моделях семантичних змін. Властиво, цей процес асоціюється з метафоризованим сприйняттям дійсності «на основі стереотипів сприйняття, характерних для етносу. Певні стереотипи світосприйняття породжують відповідні архетипи метафоричної номінації: в етносу є моделі можливих порівнянь, зіставлень, у межах яких і здійснюється процес семантичної метафоризації» [Монахова 2010: 275].

Саме тому семантичну деривацію не можна зводити лише до синхронної полісемії – статичного поєднання твірного та похідного значень: «порівняно з дослідженням регулярної багатозначності, у дослідженні відношень семантичної деривації додаються ще два кроки: важливо з’ясувати напрям відношень похідності між значеннями і правила переходу від твірних значень до похідних» [Розина 2005: 12], тобто важливими є відповіді на запитання, *як* і головне – *чому*. Когнітивний компонент є одним із «параметрів семантичної деривації, адже це один зі способів фіксації та передачі стійких асоціацій, пов’язаних з уявленням про явище, яке позначає слово» [Шмелев 1973: 193].

Із-поміж завдань семантичної деривації – з’ясувати її загальні когнітивні механізми. Дослідники вважають доречним моделювання «концептуальної схеми» – конструкта, який представляє різні значення багатозначного слова як

єдине ціле [Деменчук 2019: 7]; «концептуальна схема репрезентує уявлення про конструктивні елементи тієї або іншої концептуальної конфігурації; вона може співвідноситися зі значенням не лише однієї мовної одиниці, а й також синонімного ряду; ряду похідних слів різних частин мови, що перебувають у відношенні перекладної еквівалентності» [Зализняк 2006: 584].

Пропонована методика аналізу концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* допомагає розв'язати це складне завдання. Поняття *концептуальної схеми* близьке до понять ССС чи епідигми, графічно репрезентоване як синопсис та граф (семантична мережа).

Про семантичну деривацію та історичні зміни влучно підсумовує Р. І. Розіна: «Моделі семантичної деривації значною мірою збігаються з реальною історією семантичного розвитку слова, але можуть і розходитися з нею, оскільки вони є певним конструктом, правдоподібною моделлю зв'язку похідного і твірного значень. Водночас цілком можливо, що ця модель відповідає певній психологічній реальності – тому, як носій мови сприймає зв'язок між значеннями в синхронії» [Розина].

Семантичні трансформації мовних одиниць у діахронії і в синхронії репрезентують моделі семантичних змін, адже «діахронічний підхід до системи мови аж ніяк не можна розглядати відірвано, без взаємозв'язку з її синхронією. Кожної миті свого існування мова посилається на свої минулі стани і є наслідком їх розвитку. Вона з них випливає» [Возняк 1998].

«Кроком» семантичної деривації є зміна семантики, трансформація, перехід. Як уточнює А. А. Залізняк, це «зв'язок між двома різними значеннями полісемічного слова або між значеннями одного й того ж слова в різні моменти його історії. Зв'язок полягає в тому, що два значення виражені в межах одного слова, тобто між ними є відношення семантичної деривації» [Зализняк 2006: 399].

С е м а н т и ч н і з м і н и – розширення, звуження, зсув чи поляризація семантики – виразно репрезентують особливості народного світосприйняття, менталітету народу, що виявляються у відповідних асоціаціях [див. також: Ястремська 2017г]. Вони переважно пов'язані із процесами метафоризації (за

подібністю денотатів) і метонімізації (за суміжністю денотатів), намаганням їх збагнути та пояснити, оскільки саме ці процеси зумовлені асоціаціями у свідомості мовців.

Моделювання основних типів семантичних змін, як слушно зазначила Л. В. Струганець, – «ефективний спосіб вивчення кодифікованих лексичних норм» [Струганець 2018: 37], надзвичайно важливий для дослідження і літературної мови, і діалектів.

На підставі аналізу різних типів моделей семантичної деривації [детально див.: Толстой 1969: 19–20; Гак 1998: 469; Кудрявцева 2004: 61–108; Гриценко С. 2017: 220; Струганець 2015: 23; 2018: 35–37; Струганець, Струганець 2018: 13–14] виокремлено типи, які демонструють аналізовані назви, наприклад:

– розширення значення, поява нових ЛСВ зумовлює розширення лексичної сполучуваності (щодо синтагматики) і, відповідно, можливість входити до різних лексичних парадигм (синонімія, антонімія тощо);
– звуження значення (здебільшого конкретизація);
– семантичний зсув (зміна диференційної ознаки базового значення);
– поляризація, утворення енантіосемійних одиниць.

На підставі опрацювання діалектних та історичних джерел засвідчено низку семантичних трансформацій (звуження чи розширення семантики), семантичну тяглість від найдавніших фіксацій до сучасних, а також активність уживання слів у конкретний історичний період, що демонструють таблиці А.12–А.15.

Прикладом розвитку семантики є іменник *го́рниця* (від XIX ст. – *гі́рниця*), який пам’ятки української мови документують від XI ст. із двома значеннями (див.: таблицю А.16).

Перше значення, пов’язане з горою, – ‘гірська місцевість’: *Въставъши Мариꙗ иде въ горьницѫ съ тъщаниѥмь въ градъ Июдовъ* [МСДЯ 1: 560 («Остромирове Євангеліє»)], із яким, на жаль, слова не засвідчено в інших

джерелах; пор. у бойківських говірках: *го́рниця* ‘поле, яке пролягає під гору’ [Кміт: 49; Он. 1: 185].

Друге значення – ‘кімната (у верхній частині будинку)’, засвідчене від XI ст.: *Горе иже зждеть домъ свои на высотоу съ неправдоѭ. и горница своꙗ не въ соудѣ* [МСДЯ 1: 560 («Ізборник 1073»)]; *И тъ вама покажєтъ горьницу вєликоу постьланоу* [ДЄ: 459]; *Зготована горницѧ и агне*(*ц*) *великодный оупєчєно*; *Ѡнь вамь оукажє*(*т*) *грьницоу вєликоую и оусланоую* [СУМ[16-17] 1: 72; 7: 34]; *Там была зготована горница и трапеза* [Тимч_ІС: 573]; *Згорѣла ... бакшта великая, и бакшта другая з горницею* [Тимч_МС 1: 40]; пор. цитати: *Взємь за роукоу сн҃а своєго възведъ є*(*г*) *на горницю свою*; *Взѧлъ єгѡ з҆єи лона, и нєслъ єгѡ на горницꙋ гдѣ самъ мешкалъ* [СУМ[16-17]7: 34]; відповідно до ширшого контексту, св. Ілля виніс померлого сина вдовиці нагору – у помешкання, розташоване у верхній частині будинку. Дослідники припускають, що первинно слово *горниця* позначало кімнату, розташовану вгорі, відтак – просто кімнату чи гарно прибрану кімнату, що підтверджують і наведені цитати; пор.: «покій, кімната (спочатку горішній, а там взагалі)» [Тимч_ІС: 573]. Як свідчать опрацьовані джерела, найпізніші фіксації цього слова документують словники початку XX ст. зі семантикою ‘кімната’: *У городі Килиї татарин сидить бородатий, по гірницях похожає* [Гр. 1: 313; Гр.[2] 1: 348]; *А йдіть-но, дядьки, вас у горниці кличуть*; *Наша горниця з богом не спориться*: *як на дворі тепло, то й у нас не холодно* [Гр.[2] 1: 380].

Розвиток значення характерний і для сталих словосполучень. Зокрема, ідіому *вгору йти* (*пойти*) аналізовані джерела фіксують зі значенням ‘підвищуватися, зростати (про ціну)’ (від XVI ст.): *Того*(*ж*) *року... дорожня́ ся почала грошѣ в горꙋ пошли* [СУМ[16-17] 3: 189; Тимч_ІС: 565]; *Ціна́ йде́ в гору́* [Жел. 1: 152, 325]; *Як же у ту пору неладно, то зима буде довго тримати, а літо буде пізнє, від того іде ціна сіна у гору, а худоба дешевіє* [Шух. 4: 7]. Відтак джерела XIX – початку XX ст. нотують її зі значеннями ‘досягнути успіху’ (*Прино́сьат горіўку і ґазда пйи до ста́росты, тот до молодого,*

молодый до молодо́йі, трохы выпйи тай вылльи до повалы решту, абы них ў гору йшло [Гнатюк_БВ: 4]) та ‘поводитися зверхньо, гордовито’ [Жел. 1: 325].

Виявлено зразки семантичної поляризації – енантіосемії – унаслідок «розвитку у мовної одиниці протилежних значень» [Тараненко_УМа: 172], коли слова з «нижньою» орієнтацією позначають верх, а з «верхньою» – низ.

Першу групу формують назви рельєфу. Наприклад, іменник *ве́ршад’* в аналізованих говірках є багатозначним: ‘верхів’я дерев’ [Сабадош: 37; Піпаш: 22], ‘вершина гори’ [Жеґуц: 29; Піпаш: 22; ГС: 389; КГ], ‘високогірна місцевість’ [Мосора: 15; КСГГ], ‘верхів’я річки’ [КГ; Савчук 2012: 26], ‘гірський потік’ [Горбач_Б: 257] – указують на «верх», а ‘яр; глибока довга западина’ [Марусенко_С: 220; КГ; Савчук: 26; Личук 2015: 258] – спрямовує до «низу». Імовірна модель семантичної еволюції: ‘вершина гори’ → ‘верхів’я річки’ → ‘яр’ (усі фіксації – XX–XXI ст.).

Дещо інший розвиток значень репрезентує слово *верши́на*, що в різний історичний період номінувало ‘вершину гори, пагорба’ [КГ; Марусенко_С: 220; Потапчук 2012: 244; Личук 2015: 257–258; Громко та ін._С: 37–38; Слободян 2017: 281; Задорожня 2021: 55, 199; Черепанова 1983: 176; Черепанова_С: 41–42; ГМ_Т 3: 181; Шийка 2013: 292], ‘верхів’я річки’ [УК: 42–43; Тимч_МС 1: 94; Жел. 1: 65; Гр. 1: 141; Потапчук 2012: 244; Личук 2015: 257–258; Слободян 2017: 281; Марусенко_С: 220; Черепанова 1983: 182; ГМ_Т 3: 182], а також ‘вершину яру’ [Тимч_ІС: 203; Гр. 1: 141; Марусенко_С: 249], ‘яр’ [Марусенко_С: 249] і ‘найглибше місце водойми’ [Бондар: 37 («найглибше місце в ставку»)]. Значення ‘вершина яру’, яке задокументоване від XVIII ст., властиво, могло слугувати основою для утворення значення ‘яр’: [‘вершина гори’ (XX)] → ‘верхів’я річки’ (XVI) → ‘вершина яру’ (XVIII) → ‘яр’ (XX) → ‘найглибше місце водойми’ (XX). Значення ‘вершина гори’ зафіксоване, як свідчать опрацьовані джерела, найпізніше, натомість ‘верхів’я річки’ – найраніше.

Ці приклади ілюструють характерний для слов'янських мов семантичний зсув 'верхів'я річки' → 'яр', підтверджуючи думку М. І. Толстого про те, що *верх* найбільш виразно «демонструє випадок, коли та сама лексема в різних слов'янських мовах пов'язана з семемами протилежного плану» [Толстой 1969: 98]. О. О. Тараненко наводить їх як зразок «розвитку протилежного значення через посередництво проміжного значення: *верх діал.* «яр, глибока яма»[1] розвинулося не прямо від *верх* (*гори тощо*), а від *верх* «верхів'я, витоки», які були в таких западинах» [Тараненко_УМа: 173–173].

Джерела фіксують слово *верх* та деривати *верхів'я, вершо́к* у значенні 'гирло річки' [Потапчук 2012: 244; Личук 2015: 256–258], що видається дещо сумнівним. Водночас *верх, верхів'я* номінує в західноподільських говірках протилежні поняття – і гирло, і витік річки [Потапчук 2012: 244], що дещо порушує закони номінації в межах говору.

Друга група слів стосується назв елементів будівлі. Базове слово *під* та деривати номінують:

– 'горище': *під, под* (*pl поди́*) [Верхр_Л: 449; Корж.: 43; Жел. 2: 637; Гр. 3: 158 AGB 2: к. 5; ЛАЗО 3: к. 294; ММАГ: 32; Janów: 163; Горбач_П: 309; Горбач_Б: 150; Горбач_М: 357; КСГГ; ГГ: 149; Піпаш: 139; Гавука: 197; Голянич: 703; Он. 2: 65; ТГ_С: 142; Матіїв: 348; Надсяння_АО: к. 6; SŁ: 98; Пиртей: 288; Hnát: 87; Бігуняк: 30; Горощак[2]: 114; Турчин: 234; Šišková: 117; УЗГ_Т: 382; Сабадош: 298; Шило_С: 202; БГ_С: 416; БГ_Т: 89; Ващенко: 74], *підо́к, подо́к* [Жел. 2: 596, 646; Гр. 3: 173; Schnajder: 262; Надсяння_АО: к. 6; Hnát: 89; БГ_С: 420; Шило_С: 204; Ващенко: 74], *пі́дпід* [Піпаш: 139], *поді́к* [Он. 2: 94], *по́ди́на* [Жел. 2: 676; КСГГ; ГГ: 152], *поди́ння* [Жел. 2: 676], *поди́нок* [SŁ: 101], *поди́сько* [Hnát: 89], *поди́ще* [Грицак 1: 56], *подо́чок* [Верхр_ЗнС: 172];

– 'дах (будинку чи стайні)': *під* [ММАГ: 32], *по́дина* [Janów: 170];

[1] Опрацьовані діалектні джерела не фіксують *верх* у значенні 'яр, глибока яма'.

– ‘стелю’: *під* [Франко_П 1_1: 28; Он. 2: 65; Горбач_П: 309; ЛАЗО 1: к. 18; Сабадош: 298], *подóк* [Піпаш: 145]; функціюючи паралельно із дериватами слова *верх*.

«Полярність» назв, які вказують на «верх» і на «низ» для репрезентації того самого значення, підтверджують приклади: для реалізації семантики ‘пониззя, гирло річки (потоку, джерела)’ засвідчено назви – *діл, долúна, низ, низь, низóв’я, нúжній кінéць, нúжша головá* ↔ *верх, верхíв’я, вершóк*; ‘горище’ – *верх, гóрá, гíрка, гориско, гóрúще, горішнюк, горішняк, горíще, гóрнúця* (*гірнúця*), *гóрóнька* ↔ *під* (*под, pl подú*), *підóк* (*подóк*), *пíдпід, подíк, пóдúна, подúння, подúнок, подúсько, подúще, подóчок* та ін.

Кілька прикладів фіксують слова з протилежними значеннями, які, як можна припустити, сигналізують про помилкову інтерпретацію. Засвідчений у лемківських говірках прикметник *верхíвнúй* виявлено зі семантикою ‘найгрубіший (про полотно)’, однак спільнокореневі назви *верхівнúчний* ‘делікатний, тонкий (про полотно)’, *верхівчóвий* ‘зроблений із тонкого полотна (про сорочку)’ свідчать на користь СО ‘тонкий’, як і мотивація слова – ‘зроблений із верхньої частини рослин’.

Семантичну деривацію здебільшого пов’язують із вторинною номінацією, а засобами семантичних змін традиційно слугують метафора і метонімія, які дають змогу «говорити (і думати) про ті предмети, явища, уявлення, для яких спеціальних слів у мові ще немає. Завдяки метафорі і метонімії людина може говорити про те, про що не говорила раніше, висловлювати нові думки» [Перехвальская 2015: 262].

Існують різні підходи до розуміння метафори та метонімії, окреслення їхніх ознак та моделей [Арутюнова 1978; 1998; 1999; Блэк 1990; Вежбицкая 1990; Гак 1988: 11; 1998: 453, 480; Уилрайт 1990; Маккормак 1990; Лакофф, Джонсон 1990; Лакофф 1996; Trask 1999: 123–125; Ruiz de Mendoza 2000; Barcelona 2000; 2005а; 2005б; Зализняк 2006: 444; Монахова 2010: 275– 276; Розина 2005; Рут 2008; Селиванова 2000; Телия 1988а; 1988б; Lakoff 2006; 2008; Panther 2007: 387–415; Grady 2007; Тропина 2003; 2009; Жаботинская 2011;

Гриценко С. 2017: 223–224 та ін.], однак варто зосередити увагу на особливостях метафоричних та метонімійних перенесень із проєкцією на аналізований матеріал.

Порівнюючи ці два мовні засоби, дослідники доходять висновків, зокрема щодо когнітивного аспекту цих явищ: «Відношення подібності значною мірою залежать від “бачення” самих мовців, які можуть зближувати відповідно до власного розуміння інші поняття, факти», натомість «відношення суміжності більш об’єктивні, вони зумовлені самими властивостями предметів і відношеннями між ними. Тому метонімійні перенесення є менш виразними, часто зумовлені предметними зв’язками того об’єкта, на який спрямоване пряме номінативне значення слова. Метонімійне перенесення є основою регулярної багатозначності. До прикладу, назва місцезнаходження зазвичай переноситься на людей, які там перебувають: *будинок* → *будівля* → *той, хто мешкає в будівлі*; *місто* → *містяни* тощо. Тому щодо метонімійних зрушень у значенні слів можна говорити не про перенесення значення, а про перехід (виділення моє. – *Т. Я.*) значення слова, не відчутний для носіїв мови» [Бородина, Гак 1979: 17]; про «відношення контрасту» між цими двома поняттями див.: [Арутюнова 1999: 348].

У сучасній науковій літературі залишається актуальною проблема типології похідних значень і їх адекватної інтерпретації. Когнітивна семантика «кваліфікує метонімію як перенесення мовного виразу, який відповідає одному з елементів когнітивної структури, на інший елемент цієї ж структури, метафору – як перенесення когнітивної структури, пов’язаної з деяким мовним виразом, з однієї змістовної (вихідної) області в іншу» [Пономарева 2007: 10].

Л. О. Кудрявцева, досліджуючи динамічні процеси лексико-семантичної системи, протиставляє деривацію парадигматичну (метафоризація) та синтагматичну, коли «формування нового значення відбувається на рівні синтагматичних зв’язків одиниць, співвідносних у дериваційному акті» [Кудрявцева 2004: 117; пор. також: Мурзин 1972: 363; Журавлев 1982: 55].

Одним із синтагматичних типів деривації дослідниця називає метонімізацію, адже метонімійний перехід значною мірою залежить від контексту.

Отже, основні семантичні зміни пов'язані з двома типами перенесень – метафорою та метонімією.

3.4.1. Метафора

Метафора – феномен людської мови, універсальність якого виявляється у просторі і часі. Вона пояснює та мотивує не тільки значення конкретних слів, а й фрагменти мовної КС різних народів та етносів.

Метафоризація відбувається на підставі стереотипів сприйняття, характерних для етносу (асоціації, порівняння), виокремити які є важливим завданням. В. М. Телія зазначила, що метафора є одним «із найбільш продуктивних засобів формування вторинних найменувань у створенні мовної картини світу», яка «має властивість "нав'язувати" мовцям, які розмовляють певною мовою, специфічне бачення світу – бачення, які, "вплітаючись" у концептуальну систему відображення світу, "фарбують" її відповідно до національно-культурних традицій» [Телия 1988б: 175].

Когнітивну теорію метафори (але хіба метафора може бути не когнітивною?) запропонували Дж. Лакофф та М. Джонсон [Lakoff, Johnson 2003], яка полягає в тому, що метафора розкриває нові ідеї, які базуються на давно відомих речах; метафора – це не просто мовне явище, а феномен мислення, концептуалізації світу. У суті своїй найпростіша поняттєва система людини є метафорична. Важливе інше – більшість концептуальних метафор є підсвідомими, їх використовують автоматично, не замислюючись [Lakoff 2008: 25; пор.: Trask 1999: 123], адже метафора залежить від того, як людина сприймає світ і які образи можуть слугувати об'єктами перенесень.

Метафора – складний та багатогранний лінгвістів, які аналізують його передусім як троп або фігуру мовлення; перенесення знань із однієї змістової галузі в іншу за аналогією чи один із основних прийомів пізнання об'єктів

дійсності, їх найменування, створення художніх образів і породження нових значень [Монахова 2010: 275].

Процеси метафоризації відбуваються за такими о з н а к а м и:

– зовнішня (актуалізація СО ‘зовнішня ознака’);
– функційна (актуалізація СО ‘функція’);
– асоціативна (образна метафора, яка «апелює до нашої інтуїції» [Арутюнова 1978: 335], переосмислення здійснюється на основі не якихось конкретних, а асоціативних ознак, компонентів «дальньої периферії» [Стернин 1985: 83] лексичного значення).

Н. П. Тропіна виокремлює моделі метафоризації, а саме: антропоморфну, зооморфну модель метафоризації, технократичну, науково-інтелектуальну, культуроморфну, біоморфну та топоморфну, а також моделі метафоричної номінації, що ґрунтуються на просторовому світосприйнятті: «простір – час», «простір – соціальні відношення й характеристики», «простір – чуттєво-емоційна й інтелектуальна сфери», «простір – діяльність людини й об’єкти діяльності людини», «простір – складні поняття соціального й ментально-психічного життя» тощо [Тропина 2003: 256–287; пор. також: Монахова 2010: 277–281].

Поняття простору як одного з компонентів моделі метафоризації дало підстави для виокремлення спеціального типу метафор – п р о с т о р о в и х / о р і є н т а ц і й н и х [там само: 256; Монахова 2010: 279; Перехвальская 2015: 271–272], які відображають «сприйняття й номінування найрізноманітніших галузей життя через зіставлення їх із тривимірним фізичним простором і просторовими орієнтирами» [Монахова 2010: 279].

Саме завдяки метафоричному переосмисленню просторові назви «номінують» поняття нематеріального світу, моделюючи спосіб мислення носіїв говору.

3.4.2. Метонімія

Метонімії, яку в науковій літературі кваліфікують як «заміщення» («substitution theory») [Panther 2007: 237], не цілком справедливо приділяють менше уваги, ніж метафорі, адже метонімія також є основою пізнання. Максимальна диференціація мовних засобів, покликаних описувати компоненти подібних, але не тотожних просторових ситуацій, забезпечується за допомогою метонімії, базованої на суміжності просторових ділянок, які займають певне місце на вертикальній шкалі. Основою метонімійних процесів, на думку Н. Д. Арутюнової, є просторові, поняттєві, синтагматичні та логічні відношення між різними категоріями [Арутюнова 1998: 300].

Метонімійні перенесення (типи, моделі, формули), яких дослідники виокремлюють чимало [пор.: Гинзбург 1985: 49–60; Падучева 2000а; 2004: 160–168; Кудрявцева 2004: 117–125], Л. О. Кудрявцева пропонує групувати за трьома типами:

1) результативно-причинний (причинно-наслідковий) із предикатами ‘це результат / джерело / причина / мотив’, ‘походить із’ (наприклад, моделі: дія → результат дії; дія, спрямована на артефакт → артефакт; внутрішня ознака артефакту → зовнішня ознака артефакту; інструмент → дія; об’єкт дії → дія; матеріал (тканина) → об’єкт; об’єкт → результат тощо);

2) інструментально-скеровувальний із предикатами ‘слугує / потребує / вимагає / передбачає’, ‘це інструмент / спосіб / засіб’, ‘мета’ (пор. моделі: дія → інструмент дії; дія → мета дії; суб’єкт дії → об’єкт дії; частина цілого → одиниця рахунку тощо);

3) місцево-посесивний (присвійний) із предикатами ‘бути / перебувати в’, ‘відбуватися під час’, ‘брати участь у’, ‘властивість’, ‘місце’, ‘мати’ та ін. (моделі: місце → дія; дія → місце дії; місце дії → суб’єкт дії; суб’єкт дії → місце дії; дія → суб’єкт дії; артефакт → дія тощо).

Із-поміж типів семантичних процесів перенесення значення – синекдоха як різновид метонімії. За допомогою синекдохи пізнання відбувається в межах моделей: частина → ціле, ціле → частина, частина → частина.

Метонімія – це види вербального зміщення, зсуву, що ґрунтуються на просторово-часовій, причинно-наслідковій тощо суміжності референтів. Метонімізація має цілком іншу природу, ніж інші типи переосмислення, адже репрезентує синтагматично вмотивовану деривацію [Кудрявцева 2004: 127].

Усі типи перенесень властиві аналізованим діалектним словам, репрезентуючи метафору, метонімію та синекдоху. Аналіз семантичних особливостей базових слів і дериватів виявив два напрямки семантичної деривації:

I. горизонтальний – метафоричний: паралельний (аналогійний) розвиток значень номінативних одиниць одного або різних СП за семантичними ознаками, наприклад:

– ‘верхня частина об’єкта’: ‘вершина гори’ ↔ ‘верхівка дерева’ ↔ ‘дах будівлі’ ↔ ‘верхівка копиці’ ↔ ‘голова людини’ тощо;
– ‘нижня частина об’єкта’: ‘дно яру’ ↔ ‘дно моря’ ↔ ‘дно посудини’ ↔ ‘фундамент будинку’ ↔ ‘нижня дошка (дно) саней’ тощо;
– ‘найвища точка об’єкта’: ‘маківка голови’ ↔ ‘верхня частина шапки’ ↔ ‘гребінь даху’ ↔ ‘найвищий ступінь вияву ознаки’ тощо;
– ‘тип об’єкта’ (різні типи природних об’єктів – від мегарельєфу (гірські системи) до нанорельєфу (кротовина)): ‘гора’ ↔ ‘пагорб’ ↔ ‘купа’ ↔ ‘могила’ ↔ ‘кротовина’; ‘долина’ ↔ ‘заглибина’ ↔ ‘яма’ ↔ ‘яма для покійника’ тощо;
– ‘сукупність об’єктів’: ‘купа’ ↔ ‘гурт’ ↔ ‘зграя’ тощо.

II. вертикальний – метонімійний розвиток значень, що відбувається в межах семантичного ланцюжка одного СП за такими типовими моделями, зокрема:

– ‘частина ↔ ціле’: вершина (гори, яру, копиці) → об’єкт (гора, яр, копиця), верхівка → дерево, гілка тощо;
– ‘об’єкт → місце’: гора, низина → місцевість, верхів’я річки → місцевість;
– ‘місце → ознака’: ‘дно’ → ‘глибина’ тощо;

– ‘місце → особа (мешканець)’: гірська, низовинна місцевість → мешканець; нижній кінець села → мешканець тощо;
– ‘особа → характерна особливість (пісня, танець та ін.)’: ‘мешканка високогір’я → ‘танець’, ‘пісня’, ‘знаряддя праці’; ‘мешканка поділля’ → ‘танець’, ‘пісня’ тощо;
– ‘ознака → її максимальний вияв’: ‘високе дерево’ → ‘найвище дерево’; ‘влада’ → ‘найвища влада’;
– ‘ознака → особа’: ‘перевага, домінування’ → ‘лідер’; ‘голос високого регістру’ → ‘особа, яка може взяти високі ноти’ та ін.

Метонімійні і метафоричні асоціації Д. М. Шмельов цілком слушно назвав «узагальненими формулами семантичної структури слова» [Шмелев 1964: 98], які забезпечують найбільш стійке поєднання значень у межах одного слова.

3.5. Базові слова *верх*, *гора*; *низ*, *діл*, *під* і деривати: семантична характеристика

У мові концепт вербалізується за допомогою системи номінацій, яка охоплює базові слова, пряме номінативне значення є основою ядра концепту, їх синоніми та деривати, які в діалектах актуалізують основну СО концептів, а також словосполучення, фразеосполуки, порівняння та паремії, які доповнюють семантичний простір концептів, формуючи їх культурно-світоглядну специфіку. Ці номінації моделюють номінативний простір (формальний аспект) концепту.

Ключове, чи базове, слово концепту – лексична одиниця, яка найповніше номінує концепт, «ключове слово / слова́, що найточніше репрезентують концепт у мові» [Попова Н. 2013: 205; див. також: Попова, Стернин 2007б: 47–49 («ядро номінаційного поля»); Селіванова 2008: 141, 406].

У дослідженні базовими словами є *верх* і *гора* як номінанти «верху»[1] та *низ*, *діл*, *під* (*спід*[2]), які номінують «низ».

Структуруючи набір значень базових лексем, задокументованих у зразках діалектного мовлення української мови, виявлено їх ієрархію, змодельовано узагальнену семантичну структуру (синопсис; див.: таблиці А.17–А.18), простежено основні напрямки їх семантичного розвитку, окреслено механізми семантичних змін (семантична деривація) на підставі контекстів функціювання в діалектних текстах та комунікативних ситуаціях [Ястремська 2019в («верх»); 2019г: 464–465; 2021б («низ»)].

3.5.1. Семантичні домінанти і «базові» значення

Аналіз семантики ключових, базових слів зосереджений довкола загальних значень, які, з одного боку, слугують основою для семантичної деривації, основою моделювання ССС, а з іншого – є семантичними домінантами, осердям ССК (див.: 3.2; таблицю А.19).

І. Значення ‘частина (об’єкта)’ є найбільш фіксованим у ССС аналізованих слів, адже слова *верх* та *низ* як назви частин будь-якого об’єкта живої чи неживої природи були в активному вжитку від найдавніших часів і є базовими концептами світосприйняття.

Відтак виявлено низку похідних значень, утворених за типовими моделями семантичної деривації переважно на підставі метафоричних чи метонімійних асоціацій, що відображають логічний семантичний зв’язок (пор.: таблиці А.17–А.19).

Спосіб зберігання та відтворення інформації про явища дійсності залежить не тільки від ментальності мовця, а й від соціальних, вікових, професійних, географічних чинників. Саме тому для формування семантики важливо виокремити просторові параметри, які усвідомлює мовець; «не

---

[1] Деривати прикметника *високий* не є об’єктом аналізу. Відповідно до концепції дослідження об’єктом аналізу є праслов’янські іменники *верх*, *гора*; *низ*, *діл*, *під* як мотиваційна та словотвірна база для творення дериватів, які номінують концепти *верх* чи *низ*.

[2] Як базове слово проаналізовано варіант *спід*, який не тільки репрезентує основні особливості семантики інших базових слів, а також є твірною основою для численних дериватів.

загубити» мовця у формуванні семантики. Від світобачення мовця чи від місця його перебування може залежати і точка відліку, орієнтир (лінія / точка), який розділяє об'єкт на дві частини – верхню і нижню, адже «для семантичного аналізу слів зі значенням просторової орієнтації важливе поняття осі симетрії предмета (лінія, площина, тіло), які будемо вважати заздалегідь заданими, і поняття сторони та протилежності» [Апресян 1974: 109–110]; тобто: *верх* (чи *низ*) – це «'частина предмета, що є результатом його поділу на дві приблизно рівні частини реальною чи уявною лінією', тоді А *протилежне* В = 'А знаходиться з іншого, ніж В, боку осі симетрії предмета, на тій самій відстані'» [там само: 110].

Однак лінія поділу є досить умовною, а просторові характеристики дещо суб'єктивними, відносними, що зумовлено «привласненням простору суб'єктом» [Цивьян 1990: 141]. До прикладу, «поділ» гори на вершину і підніжжя, дерева – на верховіття і нижню частину, будівлі – на дах (або горище) і основну частину будівлі чи верхній та нижній поверхи; тіла – на верхню (до пояса) і нижню (від пояса) частини та ін.

Орієнтована лінія / точка, яка розділяє об'єкт на дві частини (верхню і нижню), у деяких випадках є досить умовною. «Приблизність» поділу на *верх* і *низ* є важливою умовою семантичного окреслення опозиції, адже, як влучно зазначила Т. В. Цив'ян, «кожна людина потребує в кожен конкретний момент відчувати себе в певній точці простору, яка характеризується не тільки однозначними ознаками (на кшталт географічної широти і довготи), скільки умовними і вельми відносними на зразок *близько* / *далеко*, *тут* / *там*, *вдома* / *поза домом* тощо» [Цивьян 1973: 243].

Запитання щодо просторової кваліфікації об'єкта – як визначити його верх чи низ (об'єкта природи, предмета, аркуша паперу, пристрою), видається простим тільки на перший погляд.

Для опису слів, що номінують верхню / нижню частину об'єкта, необхідно брати до уваги низку ознак, як-от:

– орієнтація об’єкта: вертикальна (якщо домінує вертикальний вимір) / горизонтальна (якщо домінує горизонтальний вимір): *верх будинку* / *верх листка*;

– форма об’єкта та різновид поверхні: точка / площина (конус, стрижень);

– топологічний тип об’єкта: «вмістилище» (верх коробки, низ ящика), «стрижень» (верх колоди, низ дерева), «пластина» (верх паркану, низ завіси);

– реалізація об’єктної валентності залежних слів (*верх* чи *верх гори*);

– вид орієнтації – абсолютна (несиметричний верх і низ, наприклад конус) чи відносна (для об’єктів із симетричною відстанню від верху до низу, наприклад куб); *верх* і *низ* – унікальні слова, можуть уживатися і абсолютно, і відносно;

– з огляду на структурну і функційну несамостійність базових слів складно диференціювати прийменниково-іменникову конструкцію (ПІК) і прислівник, зокрема, коли вони номінують загальні поняття.

Базове значення «верху» як верхньої частини об’єкта репрезентує, окрім ключових слів *верх* і *гора*, низка дериватів, а нижньої – *діл*, *низ*, *спід*, пор.:

верх[1]: ◀[Гол.: 394–395 («верхъ»); Жел. 1: 64 («der obere Theil, Gipfel <верх, верхівка>»); AGB: к. 568; ТГ_С: 197; Матіїв: 68; КГ («верхня, найвища частина чого-небудь»); Дзендз_СЗ: 13 («найбільш висока, розташована над іншими частина чогось»); Hnát: 119 («horna časť, vrch niečoho»); Горощак: 30 («wierzch, góra czegoś»); Турчин: 40 («верхня, найвища частина»); SŁ: 139 («góra (czegoś)»)] ■ [Гр. 1: 139 (б.л., «верхъ»); СУМ 1: 334; СУМ$_{20}$: 281] ℹ [СУМ$^{14–15}$ 1: 167 («найвища частина чого; верх»); СУМ$^{16–17}$ 3: 240 («найвища частина чого-небудь; верх, вершина»)];

верхів’я: ◀[Гол.: 395 («верхъ чего нибудь»); Жел. 1: 64 («das Obere <верх>»)] ■ [СУМ 1: 335; СУМ$_{20}$: 281[2]];

---

[1] Принципи подання прикладів див.: 4.1 («Лексико-семантичне моделювання»). Приклади, що ілюструють вживання зазначених слів у діалектах, див.: [Ястремська 2021а]. Мовні ілюстрації подано вибірково: здебільшого ті, які фіксують унікальні прислівникові форми чи цікаві контексти. Водночас презентовано прислівники у складі ФО та паремій.

[2] Пор. також: літ. *верхі́вка*, *верхня́к*, *верхови́на* [СУМ 1: 335; СУМ$_{20}$: 281].

ве́рхни́на́: ◄[Гол.: 394 («верхняя часть чего нибудь»); КДА: 156–157; к. 96];

ве́рхниця: ◄[Гол.: 394 («верхняя часть чего нибудь»)];

вершáва: ◄[Жел. 1: 65 («= вершинá, вершóк»)];

вершáдь: ◄[Гол.: 395 («верхушка, верх»)];

вершéнько (*dem*): ◄[Жел. 1: 65 («= верх»)];

вершéчóк (*dem*): ◄[Жел. 1: 65 («= верх»)] ■ [СУМ 1: 338; СУМ$_{20}$: 283»)];

вершúна: ◄[Жел. 1: 65 («oberster Punkt, Theil <найвища точка, верхня частина>»)] ■ [СУМ 1: 338; СУМ$_{20}$: 282];

ве́ршóк: ◄[Жел. 1: 65 («Gipfel, oberste Spitze <вершина, верхівка>»); SŁ: 140 («= werch (góra czegoś)»); КГ («верхня, найвища частина чого-небудь»); Личук 2015: 258 (Калус., «гостра верхня частина»)] ▲[ГМ_Т 3: 182 («верхня, найвища частина будь-чого, вершина»)] ■ [Гр. 1: 141 («ум. отъ верх (верхъ)»); СУМ 1: 338; СУМ$_{20}$: 283] **i** [Тимч_МС 1: 94 («верхушка»); Тимч_ІС: 221 («*здрібн*. від верхъ»); СУМ$^{16-17}$ 3: 243];

вершóчок (*dem*): ◄[Гол.: 395; Жел. 1: 65 («= вершóк»)];

гóра: ◄[СБ: 130 («верхня частина, верх»)] ►[Пискунов: 55 («верхъ чего нибуть»); Гр.^{2} 1: 375 («верх»)] **i** [Тимч_ІС: 564 («горішня частина, верх»)];

гóрóнька (*dem*): ►[Пискунов: 55 («верхъ чего нибуть»)];

óвершки: ◄[Жел. 1: 552 («= верх, вершóк»)];

узве́ршина: ◄[Жел. 2: 1005 («= вершúна»)], пор.: «низ»:

діл: ◄[ГГ: 60 («низ чого-небудь»); Дзендз_СЗ: 18 («низ»)] ►[Б-Н: 127 (*дылъ* «низъ; долъ»); Гр. 1: 189 («низъ, долина») ■ [СУМ 2: 303; СУМ$_{20}$: 773] **i** [Тимч_ІС: 774 («нижча частина, спід»); СУМ$^{16-17}$ 8: 113 («нижня частина чого-небудь; низ, діл»];

низ: ◄[Жел. 1: 528 («der untere Theil, das Untere <нижня частина, низ>»); ТГ_С: 132 («низ»)] ■ [СУМ 5: 410; СУМ$_{20}$: 1947];

спід: ◄[Он. 2: 241 («спід»); Шух. 1: 104; Колц.: 221; Грицак_С 1: 210] ■ [Гр. 4: 177 («исподъ, низъ, нижняя часть»); СУМ 9: 523] та ін.

Сприйняття *верху* / *низу* як частини об’єкта пов’язані із проблемою співвідношення слів *верх* / *низ* і словосполук *верхня* / *нижня частина* та

можливість їх взаємозамінності, а радше витіснення слова *верх* конструкціями на зразок *верхня частина* (*часть*, *кінець*, *край*, *сторона*)[1]. Часте вживання аналогійних виразів підтверджують і засвідчені приклади:

– ‘верхній; розташований зверху, у верхній частині’:

ве́рхній (частина): ◄[Жел. 1: 64 («ober, von oben, oberst; oberhalb gelegen <розташований угорі, верхній>)»; Он. 1: 92, 108; ТГ_С: 197; Матіїв: 68 («верхній»); Неґрич: 35; КСГГ; SŁ: 139; Lew.: 166; Rud.-Ziól.: 307; Горощак: 31; Горощак[2]: 30; Онищук_О: 168; Гнатюк_КГ: 69–70; Коб_МК[2]: 67; КСГГ] ►[Тищенко: 162] ℹ [МСДЯ 1: 467; СУМ[14-15] 1: 165, 167; КТ (XIV–XV, «горішній»); Тимч_ІС: 219; СУМ[16-17] 3: 237] ■ [Гр. 1: 140 («верхній»); СУМ 1: 335; СУМ$_{20}$: 281];

горі́ський (–)[2]: ◄[Жел. 1: 153 («= горішний <розташований угорі; верхній>»); Гр. 1: 312 (за О. Кольбергом); Гр.[2] 1: 378];

горі́шній (частина): ◄[Жел. 1: 153 («höher gelegen, der Obere, Ober- <розташований угорі; верхній>»); Гр. 1: 312 («верхній, наверху находящійся»); Гол.: 488 («вышній, верхній»); Колєснік_Д: 325; ГГ: 48 («верхній»); Піпаш: 38 («горішній, верхній»); Корд.: 194; Зубр_Б: 15; Шух. 1: 96; 2: 165, 176, 263, 277; Гнатюк_Т: 18; Коб_МК[1]: 32, 36; Коб_МК[2]: 49, 68; Коб_МК[3]: 79; ЛЛ: 277, 215] ■ [СУМ 2: 131; СУМ$_{20}$: 664];

го́рний (–): ◄[Жел. 1: 153 («hoch, hehr, erhaben <висотний>»); ТГ_С: 88 («верхний»)] ℹ [СУМ[16-17] 7: 33];

зве́рхній (частина): ◄[Шух. 1: 117];

наве́рхній (частина): ◄[Коб_Н: 81];

пове́рхній (–): ◄[Жел. 2: 667 («ober <верхній>»); Он. 2: 87];

– ‘нижній; розташований знизу, у нижній частині’:

ді́льний (–): ►[Б-Н: 117 (*ди́льный* «нижній, ..., дольный»)];

---

[1] Деякі дослідники вважають їх більш влучними, аніж *верх* [Иомдин 1996: 382; також: Галактионова 2011: 176].

[2] У дужках наведено іменники, із якими поєднуються прикметники. Якщо прикметник подано як гасло – без мовної ілюстрації, поза контекстом, а об’єкт, який він характеризує, не окреслений, подано (–).

доліський (–): ►[Жел. 1: 195 («долі́ский = долі́шний»); Гр. 1: 417 («нижній, внизу находящійся»)];

до́лішній (частина): ◄[Жел. 1: 195 («*долі́шний* unter, unterwärts, niedrig gelegen <розташований внизу; нижній>»); Гол.: 521 («нижній, дольній»); СБ: 167 (*долішний* «нижній»); Корд.: 194; Гнатюк_Т: 18; Шух. 1: 101, 121; 2: 162, 263, 165; Коб_МК[1]: 24] ■ [СУМ 2: 359; СУМ$_{20}$: 800] ;

до́льний (–): ◄[ТГ_С: 77 («нижний»)] ℹ [СУМ[14-15] 1: 316 (*долнии* «нижній»)];

ни́жній (бік, частина): ◄[Жел. 1: 528 («unter, Nieder- <розташований внизу; нижній>»); Гр. 2: 563 («нижній»); ТГ_С: 132 (*nížnœj*); Горощак: 139; Горощак[2]: 100; СБ: 610] ■ [СУМ 5: 409; СУМ$_{20}$: 1946];

прони́зий (–): ◄[Жел. 2: 774 («niedriger gelegen <розташований унизу, знизу>»)];

спі́дній (часть): ◄[Жел. 2: 902 («der untere, von unten <нижній, розташований знизу>»); SŁ: 121 (*spidnij* «spodni, dolny»); Шкрумеляк: 148 (*спі́дній* «нижній»); Колц.: 221] ►[Б-Н: 336 (*спи́дній* «нижній; исподній»)] ■ [Гр. 4: 177 («нижній, исподній»); СУМ 9: 524 («який міститься внизу; нижній»)];

сподови́й (–): ◄[Жел. 2: 905 («der untere <нижній>»)].

Зразки поєднання прикметників *верхній* / *горішній*; *нижній* / *долішній* / *спідній* з іменниками *частина* (*часть*), *кінець*, *край*, *сторона* є цікавими і складними водночас. З одного боку, вони виразно означають одну з частин об’єкта – верхню або нижню, проте з іншого – вказують і на об’єкт (наприклад, *часть стїн*, *частина <ничильниці>*, *часть кадовба*, *частина горна*, *частина спідка <люльки>*, *частина рукавів*, *частина вершка*, *часть ярма*, *половина «верхняка»* та ін.).

Низка контекстів демонструє вживання прикметника із семантикою ‘розташований вище / нижче щодо іншого об’єкта (або іншої частини об’єкта)’:

– *ве́рхній* (полиця, обруч та ін.): ◄*Там є на одній стїнї три полици. На нижній є у скльинних бутльих по парі чортиків, він и вона, та в-одно підтанцьовуют. На середній полици є май трохи більші чорти, а на*

верхній полици ше більші у бутлях завбільшки йик коновки (Розтоки К) [Шух. 5: 158]; *Бербени́ц'а ма́йе до́ґи тай обручі́. Обру́ч йе ве́р'хний, сере́дний тай спі́дний* [Грицак_С 1: 229]; *Бо шкваркі будут не вжарені, треба мішати, аби тоті верхні йшли наниз, а нижні наверх. То залежит від сала, кілько треба стопити* [СБ: 610] ►*В діжу застромлюють з верху, чи поза верхній обруч чотири свічки на вхрест* (Дубова) [Брижко_В: 60];

– *долі́шній* (вулик): ◄*Через отворец <в улею> підкурують бжоли і ті підходять усї у гору до улія порожного*; *тодї затикають єго і годують у нїм бжоли зо 2 дни, потім отворяють і пускають на волю, а з долїшного вибивають мід* [Шух. 5: 236]; *ни́жній* (полиця та ін.), *спі́дній* (обруч та ін.) → *ве́рхній*.

Дослідники семантики підкреслюють, що для пояснення основних значень таких слів, як *верх*, *вершина*, *низ*, *кінець*, *край*, які називають частину об'єкта, важливо брати до уваги, чи ця частина відділена чіткою межею від цілого і чи може вона існувати окремо від цілого, адже *частина* – це фрагмент об'єкта, межі якого можуть бути зміщені в будь-якому напрямку, чітка межа між цією та іншими частинами об'єкта переважно відсутня. І. В. Галактіонова припускає, що «нерозмежованість» частин цілого можна пояснити тим, що здебільшого *ВЕРХ* / *НИЗ* «не володіють структурною або функційною самостійністю і не можуть зберегти свою назву, будучи відділеними від цілого» [Галактионова 2011: 173]. Також учена зазначає, що слово *частина* «не містить жодної інформації про самостійність або несамостійності фрагмента цілого» [там само]. Однак в опрацьованих джерелах зафіксовано слово *верх* та деривати із семантикою 'покришка, накривка' (як окремий елемент посуду), наприклад: *верх*, *ве́рхни́ця*, *ве́ршни́к*, *ве́ршо́к* (див.: 4.3.5, значення 1.1).

«Базову» семантику репрезентують і прислівники, які окреслюють місце об'єкта у просторі щодо орієнтира – іншого об'єкта або суб'єкта (мовця); слугують засобом просторового опису – місця розташування щодо інших об'єктів на вертикальній осі, вказують на простір над орієнтиром (*вверху*,

зверха, *наверха*, *вгорі*, *нагорі* та ін.) чи під ним (*вдолині*, *надолині*, *вдолі*, *надолі*, *здолу*, *всподі*, *насподі* та ін.).

Прислівники можуть характеризувати ситуацію у статичному чи динамічному аспектах.

Статичні просторові відношення передають прислівники, засвідчені зі значеннями ‘у верхній частині; уверху’; ‘вище щодо іншого об’єкта’ / ‘у нижній частині; унизу; ‘нижче щодо іншого об’єкта’ [див.: Ястремська 2018в].

Значення «верху», окрім типових діалектних утворень *вверху́* / *уверху́*, *вгорі́* / *угорі́*, *го́рі́*, *дго́рі́*, *зве́рха*, *зве́рхи* / *ізве́рхи*, *зве́рху*, *звершéчка*, *звершéчку*, *згори́*, *наве́рха*, *наверху́*, *нагорі́* <бути>, виявлено унікальні діалектні форми на зразок: *зве́ршки* <насаджувати>: ◀*З|вершкы* <*на коровай*> *на|саджуйут че^и^р|вон'і |йаблука* (Туринське) [ПЗН_Т[2]: 174, 212]; *згорка́* <–>[1]: ►[Яв.: 291 (Хорол.п., «сверху»)]; *наверсі́* <стреміти, бути>: ►*Коровай накривають рантухом так, щоб різка з яблуками стреміла на версі* (за Г. Барвінок) [Гр. 1: 139 («сверху»)] ▲*Но‿в’ерс’і^е^* [ГМ_Т 3: 211 («вгорі, у верхній частині чого-небудь, на чомусь»)]; *на́зверх* <бути>: ◀*На́зверх ко́мина* [Верхр_Б: 80] тощо.

І. Панькевич у закарпатських говірках зафіксував прислівник *наверх*, що передусім вказує на динамічність дії: ◀*Na p|alyc’u dôu̯hu na p|uu̯tret’a m|etra opš|yly kestym|any* <‘традиційний головний убір’> *vel’|ik’i na spûd a p|ovyše gu verch|ovy mal’|i a na v|er’ch ĭedn|o kr|asnoĭe ĭ|ablyko* (Коритняни) [Паньк.: 505].

Історичні джерела фіксують форму *верху́* [СУМ[16-17] 3: 239 («вище, понад» – у складних словах); Тимч_ІС: 219–221 (XVI–XVII, «вгорі», «вище, понад» – у складних словах)].

Значення ‘у нижній частині; унизу’; ‘нижче щодо іншого об’єкта’ репрезентують прислівники *вдоли́ні* / *удоли́ні*, *вдо́лі*, *внизу́* / *унизу́*, *всподі* / *усподі*, *всподу́* / *усподу́*, *ддо́лі*, *доли́ною*, *до́лі*, *долі́в* / *доло́в*, *здо́лу*, *зіспо́ду* / *зспо́ду* / *ізсподу*, *зни́зу* / *ізни́зу*, *надоли́ні*, *на́до́лі*, *нанизу́*, *наспі́дку*, *наспо́ді*, *ни́зом*, *підспо́дом*, *понизу́* <бути>[2] тощо. У карпатських говірках засвідчено

[1] Для прислівників у трикутних дужках подано дієслова, із якими вони поєднуються. Якщо прислівник зафіксовано поза контекстом, переважно як гасло у словнику, подано <–>.

[2] Усі форми підтверджують приклади, зафіксовані у джерелах (докладно див.: [Ястремська 2021а: 198–210]).

оказіональні форми *ддóлині* <лежати>: ◀*Дóшка впáла, а вни впáли та ддóлині лежать* (Домашів) [КГ (*ддóлині* «*присл*. внизу»)]; *надолúну* <–>: ◀[ММАГ: 128 («долів (унизу)»); Гавука: 206 («внизу; нижче»)], які вказують, на перший погляд, на динаміку, проте значення – статичні.

Прислівники, які передають д и н а м і ч н і просторові відношення, репрезентують значення, що вказують на напрямок.

Значення ‘у напрямку [знизу][1] угору’ репрезентують безпрефіксні прислівники з коренями -*верх*-, -*гор*-, а також із префіксами *в*-/*у*-, *к*-, *д*-, *до*-, *на*-), наприклад: *ввéрх* / *увéрх*, *вгóрý* / *угóрý*, *гóрí*, *горóю*, *дгóрі* / *ідгóрі*, *догóрú*, *нáвéрх*, *нагóру* <лізти, везти, летіти, підніматися, рости>; пор. також ендемічні діалектні форми: *вгóрішки* / *угóрішки* <стрибати>: ◀*Від рáдості аш угóрішкі до сте*ᵘ*лúни штрикáт* <‘стрибати’> (Пробійнівка) [КСГГ; ГГ: 191]; *горáка* <летіти>: ►*Мн’ач полит’ів горакá* (Велика Мар’янівка) [Бондар: 55]; *горішкá* / *горишкá* <кидати, летіти>: ►[Москаленко: 25 (Кривооз., *горишкá* «бити м’яч вгору, підкидати щось уверх»); 27 (*горішкá* «угору»)]; *Йак кидайіш мйач* / *в’ін летит’ горішкá* // *тіл’ки туд’і* / *коли кинеш поп’ід низ* / *гор’ішкá не летúт’*/ *а пр’амо* (Татарбунари) [Бондар: 56 («вгору (бити м’яч вгору, підкидати щось догори)»)]; *квéрху*[2] <причіпляти, доробляти>: ◀*P|ovyše gu verch|ovy* (Коритняни) [Паньк.: 505] **і** *Недороблено еще и мостꙋ и бакъшты тое къ ве*(*р*)*хꙋ* [СУМ[16-17] 9: 109–110]; *навершóк* <нести>: ◀*Малий малюшóк поньíс бочку на верьшóк* (*мак*) (Малий Луг) [Верхр_ЗнД: 158; УЗГ_Т: 199] ►*Зараз же зав’яже пупа дитяткови на вершок од животика* (Черк.) [Груш.[1]: 167].

Історичні джерела документують лексичні одиниці: *верх* <піднімати>: **і** *Ве*(*р*)*хъ взня*(*в*) *ему кошулю на голову и ꙋказа*(*л*) *хребе*(*т*) [СУМ[16-17] 4: 25]; *взгору* <підскакувати>: **і** *Я*(*к*) *бовѣмъ горщокъ врѣе*(*т*) *дла ѡгнѧ, што на спóдѣ е*(*ст*) *взвышъ або взгороу по*(*д*)*скакоуе*(*т*)*: бо тепло*(*ст*) *або ѡгнь который на*

[1] У квадратні дужки взято прислівник, що вказує на точку початку чи кінця руху, актуалізуючи напрям, який репрезентує прислівник, – *угору* чи *вниз*.

[2] Пам’ятки XVI ст. фіксують варіанти *къ ве*(*р*)*хꙋ*, *к’горѣ*, а також *коу горѣ*, *ко горі* [детально див.: Німчук 1978: 425]. У діалектах зафіксовано численні приклади вживання варіантів *дгóрі* / *ідгóрі* / *удгóрí*; *ддóлині*, *ддóлі* та *гу верхóви* в закарпатських, бойківських та гуцульських говірках. Як зазначив В. Німчук, «форма його *ид*(ъ), *д*(ъ) виникла внаслідок пересунення артикуляції *к* вперед, хоч, можливо, не обійшлося без впливу прийменника *до*, що має аналогічну синтаксичну функцію» [там само; див. також: ЕСУМ 2: 7].

(*и*)*споди справу́є*(*т*), *смро*(*д*), *дро*(*ж*)*джѣ, и все ледащо выкидає*(*т*) [СУМ[16-17] 4: 15]; *кго́рі* / *куго́рі* <рости, обертатися, дивитися, підносити>: **і** *А ин҆ѿєє пало межи тєрнѧ и вз҆ѿѣг҆ло трънѧ коу горѣ, и оудоушило єго*; *Ѡбе*(*р*)*нисѧ кѹ горѣ ѡбє*(*р*)*нисѧ на дѹ*(*л*) [СУМ[16-17] 4: 16; 11: 115]; *Вѣтръ быстрый который в'коло крутить ѡ*(*т*) *землѣ почавши к' горѣ* (XVII) [Тимч_ІС: 565 («уверх, угору»)].

Засвідчено низку ФО: *ґвири́ вго́ру взя́ти* ‘приготувати зброю’ [Шух. 3: 181]; *нема́ коли́* (*пра́ва*) *вго́ру подиви́тися* ‘бракує часу’ [Матіїв: 356, 461]; *рости́ уго́ру* ‘про роки молодості’, *рости́ вниз* ‘про старечі роки’ [Номис: 272]; *ди́мом догори́ пішло́* ‘усе пропало’ [Номис: 39 (Радомишль, Луб.)]; пор. у пам’ятці XVII ст.: *ди́мом пусти́ти догори́* [Тимч_ІС: 848] та ін.

Прислівники *вго́рі*, *горо́ю* засвідчено із семантикою ‘вгору’, що виражає динамічність: ◄[ММАГ: 128 (*вго́рі*; *горо́в*, *горо́йу* «горі (угору)»)].

Із семантикою ‘у напрямку знизу [угору]’ (-*под*- + *з*-/-*зі*) зафіксовано *зіспо́ду* / *зспо́ду*, *зни́зу* / *ізни́зу* <віяти>, а ‘у напрямку згори [вниз]’ (-*верх*-, -*гор*- + *з*-) – *зве́рха*, *зве́рхи*, *зве́рху́*, *згори́* <падати, дивитися, крапати, доноситися, спускатися>, а також: *зве́рхів* <лізти>: ◄*Pozyspid zalize a z werchiy wilize* (Космач) [Janów: 183, 286 («od góry»)]; *згі́рки* <–>: ◄[ММАГ: 128 (*згі́ркі* «згори»)]; *зго́ру* <–>: ◄[Гол.: 595 («въ видѣ нар[ечия] съ горы внизъ»)].

Низка прислівників репрезентує значення ‘у напрямку [згори] вниз’ (-*діл*-, -*низ*-, -*під*- + *в*-, -*к*-/*д*-, *до*-, *на*-), наприклад: *вділ*, *вдоли́ну* / *удоли́ну*, *вдоли́нку* / *удоли́нку* (*dem*), *вниз* / *уни́з*, *вспід*, *ддо́лі*, *додо́лі*, *додо́лу*, *до́лі́*, *доліи́в*, *до́лом*, *дони́зу́*, *наділ*, *надоли́ну*, *на́ни́з* <падати, опускати, дивитися, тягнути, лізти, тиснути, загинати>; пор. форми: *ддо́лині* <іти, загортати>: ◄*Jde d ˈdolin'i* (Ковбасов) [РП_Т: 155]; *Во́да го́рне ддо́лині всьо* (Ужок) [КГ (*ддо́лині* «*присл.* вниз»)]; *додо́лку* <–>: ►[Гр. 1: 391, 409 (за П. Чубинським)]

Засвідчено чимало парних конструкцій, які передбачають обидві точки руху – початку і кінця, а тому можуть виражати семантику ‘суцільно, повністю; загалом’ (див. також: 3.6):

– ‘у напрямку згори вниз’: *відгори́ додоли́ни* <обмотувати>: ◄*Тонˈкі пражинˈки* <‘дошка’>/ *шо йшли віт пˈлатви від гоˈри аж до дуˈлини обˈмотули тим*

бу|лотом і око|літ/ шоб во|но бу|ло (Заставна) [БГ_Т: 117]; *зве́рху вниз* <гладити>: ►*Гладячи рукою по голові з верху в низ, так скілько раз примовляючи і гладячи* (Черк.) [Груш.[2]: 73]; *зве́рху / ізверху дони́зу* <класти, малювати>: ◄*Пло|шчак'і* <'зв'язані знизу снопи'> – *се сн'іп|кі, шо йшли |зверху до |низу* (Зубрець) [Шило_С: 209] ℹ *Церковъ... ізь верху до низу вималіованая* [Тимч_ІС: 413, 583]; *зве́рху доспо́ду / доспо́да* <класти>: ◄*Верх неї <солонини> кладуть верству грінок, другу бриндзї, знов грінок, масла, кулеші, солонини і т.д., аж до верху, і поперетикають веретеном зверху аж до спода* [Шух. 1: 144] ■ *З верху до споду* (б.л.) [Гр. 1: 139 («съ верху до низу»)]; *згори́ до́лу* <падати>: ◄*Колі́ по́тук паде́ згори́ до́лу та ка́жут бузуркайе* <'шуміти'> (Грушово) [Грицак_С 1: 282] та ін.

– 'у напрямку знизу вгору': *відни́зу / одни́зу вверх* <згортати>: *відни́зу / одни́зу дове́рху* <обмотувати>: ▲*Полосками обмотують гілечки у здовж, од низу до верху так, щоб гилечки не видно було* (Прохори) [Колом_В: 86]; *відспо́да / відспо́ду / одспо́ду дове́рха / дове́рху* <класти, підпалювати>: ◄ *Йик Бог сотворив кукурудзу, було на ній шульків від спода до верху* (Верховина) [Шух. 3: 23–24; 5: 258] ►*Підпалили сосну від споду до верха* (за П. Чубинським) [Гр. 4: 177] ℹ *Мощы святыхъ мучениковъ одъ споду ажъ до верху кладенно* (XVII) [Тимч_МС 2: 345]; *здоли́ни вго́ру / уго́ру* <перев'язувати>: ◄*Кладут молодєтам руки до купи так, єк витают си, а старости перетинают хлібом з долини в гору, «аби всьо росло в гору»* (Іллінці) [Голуб_В: 178]; *Верхнїй поперечний вугол оструба ... часто вирубаний у «східцї», які вистають що раз більше з долини у гору* [Шух. 1: 90] тощо.

Парні конструкції також репрезентують значення 'туди-сюди; то вгору, то вниз, пор: ◄*Рухами руки й ноги* <u>*вгору й долину*</u> *зіскробує залізком лико* (Жукотин) [Коб_МК[3]: 95]; *Пронира́је ничилниц'ами* <u>*гор'і́-до^у^лу́*</u> (Марам.) [УГР_Т: 142]; *Ой ци йду гу|р'і-ду|лу, не^и^ |витко н'ікого, |серце ми с'а роспу|кайе |ж:ал'у великого* [Сабадош: 51]; *Кали́на с'а погина́йе* <u>*до ни́зу й догори*</u> (Бітля)

[Он. 2: 91]; *Тягнеть ся патичком то в гору, то в долину і так сучеть ся* [Гнатюк_Т: 15]; *Та як парубочи скачуть? ... Ой то в гору, то в долину,/ Ой то в тернє, то в кропиву* (Пасічна) [Гнатюк_Г 1: 29, 116]; *Ой повели Варварочку в гору, то в долину,/ Аби знала, намєтала, шо згубила дитину* (Черник) [Гнатюк_ПП: 266, 361]; *Річ, що шкодит здоровю, нпр. оборіг є для ґазди збаві́-здоровьє, бо звід треба за́єдно сувати то горі, то долі* [Кміт_С: 88]; *Звід <в оборозі> треба заєдно зсувати то горі, то долі* (за Ю. Кмітом, О. Яворським) [Он. 1: 295]; а також ‘раз так, раз по-іншому’: ◄*Як піст, то піст, а ни є загалницє, то и на смітю – ни дивуйте – найдеш кістку, то гризи, за то гріху ни меш мати; а як нима посту, то раз у гору, раз у долину – раз пісно, раз скоромно* (Черник) [Онищук_НК: 29].

Прислівники, які виражають статичну ознаку, доповнюють і посилюють дієслова, які позначають певну фазу дії чи стан (*бути, мати, лежати, мешкати* тощо), а динамічну – дієслова, що передають значення руху чи дії суб’єкта (*іти, їхати, лізти, підніматися, падати, лягати, сідати, дивитися*) та зміни положення об’єкта (*опускати, піднімати, задирати, класти, кидати* тощо).

Виокремлені значення базуються передусім на епідигмі базових слів, яка «орієнтує» на об’єкт (рослина, будівля, копиця, тіло, одяг, гора, річка, небо, земля), що підтверджують засвідчені приклади.

Діалектні словники, фіксуючи просторові прислівники, здебільшого наводять спрощену загальну семантику, хоча аналіз «живих» контекстів виявляє, що семантику локативних прислівників не завжди можна обмежувати значеннями ‘угорі / унизу’, ‘угору / униз’ (див.: розділ 4). Лексикографи не часто вдаються до семантичної деталізації прислівників, що підтверджує складність та неоднозначність значень одиниць цієї частини мови.

II. Семантична домінанта ‘к р а й , м е ж а ’ у суті своїй є «точкою відліку», адже похідні значення здебільшого зосереджені довкола «простору» над цією умовною лінією – над певною межею. Зафіксовані назви вказують на кількість (‘надлишок, надмір’, ‘найбільша кількість’), а також репрезентують соціальний простір, інтелектуальний чи емоційний стан людини (‘перевага, вищість’,

‘зверхність, пиха’) та ієрархічні відношення (‘керівна особа’, ‘керівництво, влада’) [пор.: Иванов, Топоров 1974: 12].

Із поняттям межі пов’язують точку початку і кінця [Топоров 2004а: 77], уважаючи межу засобом сегментування простору. Зв’язок межі з кінцем є цілком органічним, адже кінець – це завершення «простору» або «часу».

Семантичні мотивації понять ‘межа, границя’ Т. В. Топорова пропонує умовно поділяти на три групи: розмежування; з’єднання (здатність межі водночас і об’єднувати землі, акцентуючи на проміжній, перехідній смузі) і рух (здатність прориватися крізь межу) [Топорова 1994: 57].

Цей ССК семантично репрезентують значення, пов’язані з «верхом»: ‘верхній край’, а також ‘верхні краї, вінця’ і метонімійне – ‘щось, наповнене до вінця, ущерть’ (модель ‘міра → об’єкт’); детально див.: 4.5.2.

Більшість контекстів, які фіксують слово *верх* як репрезентант II ССК ‘край, межа’, переважно документують його в поєднанні із прийменниками *до*, *з*, *через* (*почерез*, *през*): *до верху* (*до верха*), *з верхом*, *через верх* (*почерез верх*, *през верх*, *през верха*, *през верхи*). Такі конструкції, імовірно, тяжіють радше до прислівників, процес адвербіалізації яких ще не завершився [детально див.: Ястремська 2019а; 2019г]. Наведені цитати документують також конструкції на зразок *на самий верх*, у яких займенник *самий* у поєднанні із вказаними прийменниками окреслює просторову межу дії, місцезнаходження. Семантичний аналіз таких конструкцій дає певні підстави для припущення про їх «прислівникове» значення; пор. значення: *вщерть* (*ущерть*) «до самого верху»; натомість *до самого долу* «дуже низько, до землі» [СУМ 1: 795; 2: 303; $СУМ_{20}$: 576, 773]; див.: 3.6 («До самого верху»).

Наприклад, зі значенням ‘край, кінець’ засвідчено іменники, зокрема:

– ‘верхній край’:

верх: ◄[Турчин: 40 («верхня, найвища частина, край, чого-небудь»)] ■ *Верхи́ – въ палкѣ верхній конецъ, когда на ней міряються, чья очередь* [Гр. 1: 139 («верхній край чего либо»)];

верхня́к: ►[Вас.: 163; Гр. 1: 140 («у гребенщиковъ: верхушка рога»)];

вершáк: ◄*Та јек' верш'éк јејц'á збúти, то ўно в'íч'урит* <'витікати'>; *Верш'éк і ў йіцú, і ў ч'ір'іку́* [КСГГ; ГГ: 35; ГС: 110];

вéршóк: ℹ *Край*: *Верхъ, высокость, вєршокъ* [СУМ[16-17] 3: 243]; пор. також: *верх* 'верхні краї, вінця (посудини, воза)' (див.: 4.5.2, значення 5);

– 'нижній край':

низ: ◄*Низ сорочки опускали поверх штанів* [Гавука: 156] ►*|Ком·ір / рука|ви і низ со|рочки л'а|х·іўкойу оп|шит'і* [Березовська: 146];

діл: ◄*Пазуха й діл сорочки мають рубець*; *«Запаска» ... складається з двох «полів»* (*дві півкú*), *зшитих посередині мережкою. Боки, – це край полотна, а діл є зарублений* (Жукотин) [Коб_МК[3]: 78, 81, 87] ►[Яв.: 189 («подолъ (спідниці)»)];

спід (*pl сподú*): ◄*Ой сидит, сидит, роботу робит, / Роботу робит, ширеньку* <'рушник'> *шиєт. / Ой шила, шила, спід золотила* (Криворівня) [Шух. 4: 8] ►[Гр. 2: 256; 4: 177 («нижній край»)].

Значення 'розташований із верхнього / нижнього краю' репрезентують прикметники: *вéрхній*, *горíшній / долíшній нúжній спíдній* (кінéць, край, бік).

Із крайньою межею пов'язане також значення 'вістря; тонкий, загострений або звужений кінець якогось предмета (коси, ножа)', пор.: *вершáк*: ◄*Дóбра в ня кíска, áйбо вже вершáк гой повýзкий*; *вершáк приломлéний*; *Вершéк коси* (Росішка) [КСГГ; КГ; ГС: 110]; *Ивáн, йак óострит кóсу та дýже вершáк віóструйе* (б.л.) [КГ («вершáк на косі»; «кінець коси»)]; пор.: *вершакувáтий* (ніж) 'із тонким загостреним лезом': ◄*Дес³' ми ніж пропáў такúй дрýгий, вершакувáтий* (Росішка) [КСГГ; КГ].

Контексти засвідчують, що обмеження сполучуваності зі словами позитивної та негативної семантики немає, тому *верх* може поєднуватися з антонімами. У цьому випадку *верх* репрезентує II ССК 'край, межа', найвищий / найнижчий вияв чогось доброго чи поганого, наприклад: *верх майстерності*, *верх умінь* на противагу *верх глупоти*, *верх страждань*. Також варто зазначити, що «низу» як найнижчого рівня вияву певних ознак в опрацьованих джерелах не виявлено.

Прислівники, засвідчені в діалектних та історичних джерелах, репрезентують такі значення II ССК, як:

– ‘із верхнього краю; згори’ (*зве́рха* / *ізве́рха*, *зве́рхи*, *зве́рху*, *згорі́*, *наве́рх*, *нагорі́* <черпати, прикладати, застромлювати, бути>);

– ‘із нижнього краю; знизу’ (*всподу* / *усподу*, *здолі́ни*, *зіспо́ду*, *здолі́ни*, *здо́лу*, *зні́зу* / *ізні́зу*, *нані́з*, *наспо́ді* <бути, звисати зістригати, гострити обмотувати, чесати>; пор. також спорадичні форми: *зі́спіді* <відкушувати>: ◄*Запр’а́ч ковбасі́, най ко́ти ни відйіда́йут зі́спід’і* (Росішка) [КГ]; *зіспо́дку* / *зспо́дку* <бути>: *Штыри ноги, чом три, шіст цибуль, чом пят, с сподку дыра, зверха печат, чом так?* (загадка) (Баниця) [Верхр_Л: 227] ℹ [Тимч_МС 1: 345 (*зысподку* «снизу»)]; *здола* <відрізати>: ℹ *Отърѣзаномъ из дола истесемъ* (XI) [МСДЯ 1: 696].

Прислівники із загальним значенням виявити складно, адже вони здебільшого чітко вказують на об’єкт, а саме на нижню частину посудини (дно), пристрою, а також одягу (див.: 4.3, 4.5).

III. Якщо назви перших двох ССК відтворюють вертикаль просторової системи координат, то третього – ‘п о в е р х н я’ – «можуть характеризувати об’єкти не тільки вертикальної, а й горизонтальної орієнтації» [Флягина 2012: 66; пор.: Пономарева 2007: 12], хоча здебільшого орієнтація залежить від розташування об’єкта у просторі.

Важливо зазначити, що назви цього ССК виражають зв’язок із семантичними опозиціями ‘зовнішній / внутрішній’, ‘лице / виворіт’ (див.: 4.3.2, 4.3.3), а також ‘усередині / зовні’, ‘свій / чужий’.

Зі семантикою ‘верхня поверхня[1] об’єкта’ засвідчено назви:

– *верх*: ◄*Лем звуть ди́нцята <діжки> спуд и вирьх, а тоти́, што де́ржать дŷ'ги – ото́ ôбручі́* (Бобовище) [КГ]; *Переложити 3 андрути. Тою масою помастити верх і посипати горіхами* [ЛЛ: 62] ■ [Гр. 1: 139 («поверхность»); СУМ 1: 334; $СУМ_{20}$: 281] ℹ [$СУМ^{16-17}$ 3: 241 («поверхня чого-небудь; верх»)];

[1] Виправдана тавтологія, щоб вказати на **верхню** частину **поверхні**.

– *верхні́сть*: ◄[Гол.: 394, 591 (*верхнôсть, зверхнôсть* «поверхность, наружность, верхняя часть чего»)];
– *верши́на*: ◄[Жел. 1: 65 («Oberfläche <поверхня>»)];
– *вершня́*: ■ [Гр. 1: 141 (б.л.)];
– *зве́рхність*: ◄[Гол.: 394, 591 («поверхность, ...»)] ►[Пискунов: 88 («поверхность»)];
– *напове́рхність*: ◄[Жел. 1: 487 («Oberfläche <поверхня>»)];
– *по́верх*: ►*Поверхи дзеркала і води відбивають од себе соняшний світ* [Гр. 1: 204; 3: 210 («поверхность»)] ▲*Два перших різця вживають ся до роблення усяких нарізок, третій задля матового поверху* (Рівн.п.) [Доман_НМ: 105];
– *пове́рхниця*: ◄[Жел. 2: 667 («äussere Fläche; das Sichabhebende <зовнішня поверхня>»)];
– *пове́рхня*: ◄*Поверхнї та береги <хреста> різьблені часто* [Колц.: 221]; *Поверхня чипця є з білого полотна, зі заду поморщеною* (Волосате) [Фальк_МК: 20].

Значення ‘нижня поверхня об’єкта’; ‘дно’ репрезентують:

– *діл*: ◄*Йак ро|били / не^и зро|били |д'іркы при |дол'і <у труні> / а зро|били п’ід |верш’ком* [ПЗН_Т: 27];
– *під*: ◄*Чуло|в’ік ... г|рош’і пок|лаў до |банки заўйа|заў на по|д’і* (Рідківці) [Колєснік_Д: 303–304];
– *спід*: ◄*Спід у вало́вах* (б.л.) [КГ] ►*Другий же вінець «коника» прибитий 2-ма цьвяхами до споду лави* [Русов_Г: 45] ■ [Гр. 4: 177 («дно»)] → *верх*.

Функціюють у говірках прикметники зі семантикою ‘розташований зверху, який слугує верхньою поверхнею; розташований горизонтально на поверхні іншого об’єкта’ – *горі́шній* (шар, дно): ◄*<Сніпки> на будинку красно укладають ся і шари ідуть рядками*: *горішний шар висший від долїшного* (Мшанець) [Зубр_Б: 1]; *В горішнїм дні, навершняку, є округлий отвір з двома малими витинками* (Мшанець) [Зубр_В: 17]; *У середину улія кладуть на лопатцї островец* (*патичок*)...; *другим кінцем опирає ся островец о горішнє дно*

[Шух. 5: 235] ■ [СУМ 2: 131; СУМ$_{20}$: 664]; ‘розташований знизу, який слугує нижньою поверхнею; розташований горизонтально під поверхнею іншого об’єкта’ – *долíшній* (шар) горíшній; ни́жній (шар): ►*Колú покрива́йут’ ха́ту очере́том / то пе́рший ни́жн’ій шар кладе́ц’ц’а з йарли́ка / а дру́гий – з др’ібн’íшого очере́ту* (Миколаївка) [Бондар: 221].

Виокремлено назви «вертикального» боку поверхні, передусім зовнішнього. До цієї групи можна зарахувати назви, які репрезентують значення ‘лицевий бік’ і ‘виворітний бік’ (детально див.: 4.3.3).

Із семантикою ‘зовнішня поверхня об’єкта’ зафіксовано іменники:

– *верх*: ◄*Верх склепіння вимащують глиною, а над ним роблять стріху* [Коб_МК^{2}: 35];
– *пове́рхність*: ◄[Жел. 2: 667 («Aussenseite <зовнішній, лицевий бік>»)];
– *пове́рхня*: ◄*При обіді варять нелупішку, чистять з лупи, розкладають у мисах і вставляють у піч, де бараболя підо впливом гарячі на своїй поверхні дістає шкаралущу* [Коб_МК^{3}: 109]; *Мільйони миляних баньок, які мають силу розбивати соняшне проміння на сім засадничих кольорів і відбивати на своїй поверхні зовнішній світ у мініятюрних картинах* [ЛЛ: 78];
– *позве́рхність*: **ı** *Позверхность одѣнѧ его на*(*д*) *снѣгь бѣлѣла сѧ* [СУМ$^{16-17}$ 3: 151]; *Позверхность якои речи* [Тимч_МС 2: 148 («внешность, наружность»)].

Значення ‘розташований іззовні, на зовнішній поверхні; зовнішній’ / ‘розташований під зовнішнім прошарком, унизу’ репрезентують прикметники:

– *ве́рхній* (шар, верства): ◄*Через таке кермованє укладаєть ся пряжа так на навою, що долїшні її верстви ширші, верхні вузші* [Гнатюк_Т: 20] ►*Оˈце биˈремо капусˈтину / ĭ киˈдайим ў гокˈр·іп / та‿ĭ воˈна приўˈйалиц’а і зн’іˈмали ˈверхн’ій шар / а поˈтом зноў киˈдали / і ˈтакичка до кˈрайу* [Умань_Т: 178];
– *зве́рхній* (стіна, дворище): ◄[Гол.: 591 («верхній; наружній»); Жел. 1: 287 («der äussere <зовнішній>»)]; *Бляхою «повива́ють» Гуцули*: *... «ташки»*

<шкіряна сумка>, яких ціла зверхня і бічні стіни покриті бляхою [Шух. 2: 273–274] ►*Повітки стоять задною частиною до вулиці, а хатки ховають ся у глибині дворища, ... так що виходить два дворища – одно зверхне, а друге внутрішнє* (Грунь) [Русов_Д: 62] ℹ *Внѣшнїй*: *Надворнїй, зверхні*(*и*) [СУМ[16-17] 11: 102] ■ [СУМ 3: 467; СУМ$_{20}$: 1107];

– *напове́рхний* (–): ◄[Жел. 1: 487 («auf der Oberfläche, äusserlich <поверхневий, зовнішній>»)];

– *пове́рхний* (бляха): ◄*Пове́рхна бл'а́ха на де́ш'іл'* (Ісаїв) [Он. 2: 87].

Прислівники місця виражають здебільшого статичну ознаку, репрезентуючи значення:

– ‘на верхній поверхні; із боку верхньої поверхні’ (наприклад, *зве́рха, зве́рхи, зве́рху, наве́рха, наверху́* <бути, класти, варити, писати, накривати, виплітати, насипати, накладати>; пор.: форму *презве́рха* <прикривати>: ◄*Лежит, лежит <Янчик> забитый,/ Розмарійом прикрытый./ Розмарія през верха* (Баниця) [Верхр_Л: 274]);

– ‘із зовнішнього боку; зовні’ (*ве́рхом, зве́рха, зве́рхи, зве́рху, згори́, пове́рха, пове́рхи, спове́рху* <бути, обливати, мастити, покривати, обсихати, накривати> тощо);

– ‘на нижній поверхні; із боку нижньої поверхні’ (*зіспо́ду, підспо́дом, спідни́зу, спідспо́ду* <мати, бути, покривати, прибивати, мазати>);

– ‘із внутрішнього боку; ізсередини’ (*ни́зом* <бути>).

IV. ССК ‘їзда в е р х и’ представлений досить спорадично і, що не дивно, пов’язаний тільки з «верхом», а базове значення – адвербіальне. Назви, які його репрезентують; див.: 4.5.1.

Однією з ознак базових слів є семантична гнучкість і контекстуальна залежність, адже *верх, гора* та *низ, діл* (*долина*), *під* (*спід*) – «особливі» слова, не завжди цілком семантично самостійні, вони тісно пов’язані з об’єктом, а тому потребують уточнення, контексту (пор., наприклад: *низ яру, спід землі, под* (*спід*) *гори, спід зьвірят* (*тїла*), *низ живота, низ сорочки*, об’єктом може бути й топонім: *низ Гуцул’шчин’і, діл Тиси, низь Сяси* та ін.).

Деривати часто «підтверджують» семантику базових слів, адже саме значення базових слів є інваріантними для формування значень дериватів [пор.: Ястремська 2015; 2017а; 2017б; 2019б; 2019в].

Аналізовані деривати зберігають семантичний зв'язок із базовими словами, дублюючи значення базових слів. Наприклад, зі значенням 'верхня частина об'єкта' зафіксовано деривати з коренем *-верх-*(*-верш-*): *верш'ек*, *ве*$^{(и)}$*рш*$^{('')}$*ок*, *ве*^{и}*рш'и*^{е}*на*, *сувершок*, *верхнина*, *верхниц'а*; 'вершина (гори)' – *вершá* (*верш'и*), *верш'ід'*, *вершина*, *вершáк* (*верш'ек*, *верш'ик*), *вершок*, *вершеїка*, *вершечок* (*вер'ш'іч'ок*); 'верхів'я (річки)' – *ве*^{и}*ршок*; 'верхівка (дерева)' – *вершад'* (*верш'ид'*), *верш*$^{('')}$*ак* (*верш'ек*, *верш'ик*), *вершик*, *вершок*, *сувершок*, *верховин'а*, *вершечок* (*верьш'іч'ок*); 'накривка, покришка, віко' – *вершник*, *вершок*, *навершн'ак*, *верхниця*; 'дах' – *вершок*; 'вершки, сметанка' – *верхнина*, *зверхнина*, *верхнинка*, *вершок*, *поверхнина*, *повершниц'а*; 'пошивка, наволочка' – *вир'хниц'а*, *пове*$^{(и)}$*р'хниц'а*, *повершник* та ін. (див.: 3.5.2).

Натомість деривати з вершиною *гора* меншою мірою семантично «накладаються» на значення базового слова: на позначення гори виявлено такі похідні, як: *гірця*, *горяниця*, *загора*, демінутиви *гірка* (*горка*, *гурка*), *гіронька* (*горонька*, *горойка*), *гірочка*, *горуня*, *горявка*, *горинка* тощо.

Багаторазове використання в номінації одного і того ж знака (морфеми, слова) означає, що всі реалії зовнішнього світу, позначені за допомогою цього знака, у свідомості носія мови виявляються семантично зв'язаними, між ними встановлюється змістова подібність із тією чи іншою ознакою (властивості, функції) [Толстая 2002б: 118].

Ще одна ознака семантики базових слів – їх «надлишковість», тобто можливість обходитися без них, випускати їх із конструкцій на кшталт *на верху стола* (→ *на столі*). Прикладом цього є слово *спід*, яке наводить Б. Грінченко: *Чому люде не позаливаються кров'ю, он ті, що <u>під сподом</u> землі живуть?* [Гр. 3: 256]. Можна припустити, що часом у діалектних текстах слова *верх* та *низ* є «надлишковими», такими, які витісняють нормативні конструкції, залишаючи тільки об'єкт, а саме: *ті, що <u>під землею</u> живуть.* Ще один приклад: *Моливсь за*

них, як сонце світ на землю рано розсипало, моливсь, як промені спускало воно під спід землі – лексикограф подає як ілюстрацію до гасла *спід* «сподъ, низъ, нижняя часть» [Гр. 4: 177]. Однак, імовірно, ідеться про горизонт, лінію горизонту; пор. також значення, яке наводить без цитати М. Онишкевич: *спід* «(сонця) схід» [Он. 2: 241], хоча, можна припустити, що йдеться все-таки про лінію горизонту, за яку ховається або з-за якої з'являється сонце.

Важливим для аналізу є час фіксації назв, що своєю чергою підтверджує тезу про те, що *верх* і *низ* сягають найдавніших форм усвідомлення та моделювання світу. Чимало лексичних одиниць документують пам'ятки української мови: найдавніші номінації датовані XII ст. – *низ* 'нижня течія річки', *діл* 'яма', XIV ст. – *спід* 'нижній прошарок речовини, рідини', XV ст. – *діл* 'долина', *під* 'підніжжя гори', *спід* 'підвал, пивниця'.

Зважаючи на те, що «семантична структура лексем є найскладнішим об'єктом моделювання й типологічного вивчення» [Гриценко 1984: 87], висновки часто не позбавлені «вразливих місць», оскільки ступінь достовірності залежить не тільки від повноти фіксації матеріалу, а й від досвіду та «інтуїції» дослідника. Деякі випадки є дуже дискусійними. Як, наприклад, напрямки семантичного розвитку й утворення значення 'верхня частина купи': 'верхня частина гори' → 'гора' → 'купа' → 'верхня частина купи' (варіант: 'верхня частина гори' → 'верхня частина купи' → 'купа') чи значення 'копиця': 'гора' → 'купа' → 'копиця' (варіант: 'верхня частина копиці' → 'копиця') та ін. Проте такі припущення наштовхують на роздуми та актуалізують увагу до розв'язання подібних проблем.

Семантичні особливості базових слів підпорядковуються чотирьом субкомплексам: 'частина об'єкта', 'край, межа', 'поверхня' і 'їзда верхи', виокремлених на підставі диференційних ознак, спільних компонентів значення, із-поміж яких найбільш репрезентований I ССК, елементи якого об'єднано за СО 'розташований угорі / унизу'.

На підставі численних контекстів уживання слів сформовано багатокомпонентну семантичну панораму й виявлено, що ССС *верх* є

складнішою, розгалуженішою, ніж *гора*; вона репрезентує перші три ССК, натомість *гора* – тільки перші два (ССК ‘поверхня’ не виявлено, хоча його активно реалізують деривати від *гора*). Щодо ключових слів «низу», то найбільш розгалуженою є семантична структура лексем *під* (*спід*) (33 фіксації) та *низ* (30), менш повною – *діл* (21). Особливістю лексеми *під* є наявність енантіосем, що номінують і низ, і верх об’єкта.

3.5.2. Кореляція формальної і семантичної структур дериватів

Переорієнтація словотвірних явищ від форми до змісту дала змогу дериватологам звернути увагу на семантику дериватів [Клименко 2014: 44]. Такий підхід своєю чергою посилив значення контекстів, адже об’єктом аналізу стало не ізольоване слово (форма), а «живе» слово, слово в контексті, яке виявляє не тільки його поведінку, а й можливості варіювання – і формального, і смислового. Саме текст є тим середовищем, яке має здатність «розкрити» словотвірний потенціал слова.

Дериват у тексті виявляє свою специфічну природу, адже у процесі творення нового слова особливо виразно «проявляється діяльнісний характер словотворення: 1) створення похідного від базового слова або словосполучення, яке передбачене в тексті; 2) використання в одному тексті низки одноструктурних утворень від різних основ; 3) побудова похідних різних структур від однієї основи; 4) каламбурне зіткнення похідних від омонімійних або близьких за звучанням основ, виявлення внутрішньої форми слів тощо» [Земская 1992: 163–164].

Зберігаючи свою внутрішню форму, похідне слово дає змогу відобразити знання і досвід народу, апелюючи до його концептуалізації світу, яка теж має всі ознаки системи. Тому «вибір словотвірно маркованих реалій і ознак, які їх актуалізують, також не є випадковим і тим паче хаотичним, а системним; він дає уявлення про світобачення, світовідчуття і світогляд народу» [Вендина 1998а: 203].

Із-поміж проблем дослідження словотвірних явищ важлива кореляція форми і змісту спільнокореневих дериватів, що охоплює дериваційний, семантичний та мотиваційний аспекти аналізу.

На прикладі дериватів із коренем *верх* зроблено спробу проаналізувати співвідношення формальної структури й семантики дериватів *верхник – вершник*, *верхниця – вершниця* та утворених від них похідних.

Обрані для аналізу деривати зберігають тісний семантичний зв’язок зі словом *верх*, яке є твірною і мотиваційною базою (див.: таблицю А.20).

Деривати із суфіксами -***ник***(ø) та -***ниц'***(а) виразно репрезентують явище множинної (не єдиної) мотивації, адже можуть співвідноситися з іменником *верх* ‘верхня частина; верх’ і прикметником *верхній* ‘який розташований зверху’, утворюючись за моделями: N+-*ник*(*ø*) (+-*ниц*(*а*)) або Adj+-*ик*(*ø*) (+-*иц'*(*а*)); див.: 2.5. Це питання є досить дискусійним, адже для тих самих (або близьких за формою та значенням) слів дослідники пропонують як домінантні різні моделі [пор.: Аркушин 2004: 168, 285 (*спид-няк*, *верх-н’áк*, *гир-н’ак*; *spidń-ak*, *сп’ідн-’áк*); Ґрещук 1995: 65, 69 (*верхн-як*, *верхн-иця*); Карпіловська_КГС: 55 (*ни́жн-ик*, *ни́жн-иц*(*я*) та ін.

Слово *ве́ршник* може мати й потрійну мотивацію (Adv+-*ник*(ø), N+-*ник*(ø) та Adj+-ик(ø)), проте, очевидно, виявляє найтісніший зв’язок із прислівником *верхи* [див.: Ястремська 2017г]. Зважаючи на «перехрещення» значень у межах семантичних структур аналізованих дериватів, семантику узагальнено в таблицях А.21–А.23.

Деривати репрезентують різні ідеографічні сфери, проте передусім вказують на верхню частину об’єкта, на те, що розташоване вгорі або на поверхні. Поява нових компонентів семантичної структури лексем, вторинна номінація ґрунтуються на встановленні інтегральних ознак, певної залежності між денотатами чи їх спільності. На певному етапі пізнання позамовної дійсності у свідомості діалектоносіїв об’єднуються в цілісність ті об’єкти, які на іншому етапі розвитку мови й мислення оцінюються як віддалені й

незалежні один від одного, однак мова зберігає «пам’ять» про колишній зв’язок денотатів [Гриценко 1984: 34–35].

Аналіз формальної та семантичної структур дериватів засвідчив, що семантика базового слова є основою формування семантики похідних, які або дублюють одне з його значень, або «трансформують» його відповідно до об’єкта номінації.

3.6. Семантика та граматика. Проблема частиномовного синкретизму

Порушена проблема тісно пов’язана з питаннями трансформації, переходу слів з однієї частини мови в іншу, міжчастиномовної омонімії, частиномовного синкретизму, зокрема, як «взаємодії мовних одиниць на семантичному і граматичному рівнях» [Данилюк 2006: 3], які дедалі частіше актуалізуються в лінгвістичних дослідженнях [Ващенко 1953: 14; Селіванова 2008: 45; Данилюк 2006; Глібчук 2014; СМО: 7–8 та ін.]. Як зазначила Н. М. Глібчук, синкретичні явища «нібито порушують стрункість традиційних класифікацій, однак є закономірними, бо свідчать про безперервні динамічні процеси в мовленні» [Глібчук 2014: 91].

Із-поміж «дискусійних й остаточно не розв’язаних проблем частиномовної класифікації» – систематизація прислівників [Селіванова 2008: 443]. Неусталеність написання деяких прислівників разом, нарізно і навіть через дефіс – це виразно засвідчують діалектні джерела! – значною мірою ускладнює аналіз і водночас підтверджує думку науковців про тривалість і незавершеність процесу адвербіалізації, про наявність перехідних одиниць, які умовно можна зарахувати до прислівників. Це пов’язано передусім із неможливістю диференціювати прислівник і ПІК, які мають те саме семантичне навантаження; про «аналітичні синтаксичні прислівники» див.: [Вихованець, Городенська 2004: 301–305].

Проведений комплексний аналіз формально-структурних та епідигматичних (дериваційних, мотиваційних, семантичних) особливостей

прислівників-репрезентантів бінарної опозиції «верх – низ», дериватів базових слів *верх, гора, низ, діл, під*, засвідчив, що не завжди можна чітко окреслити частиномовний статус дериватів, адже семантика прислівника і ПІК часто повністю накладається, передусім якщо семантичні компоненти об'єднані довкола стрижневого компонента семантики базового слова *гора* – 'значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень; гора', а також 'високогірна, гірська місцевість', 'пагорб' (значення статичної та динамічної локації). Подані нижче приклади, власне, демонструють, що часто визначити частину мови складно або й неможливо.

І. Статична локація ('високо в горах'; 'на горі, на вершині гори'; 'на пагорбі'; 'вище щодо іншого об'єкта'):

– на+горі <бути, стояти, танцювати, чекати>: ◀*На горі́, на горі́ сньіжок ся більіє. / Де ся моя рыбка на зиму подьіє?* [Верхр_ЗнД: 106, 166]; *Там на горі, на горі, / Танцювали вопирі* [Гнатюк_Г: 176]; *Иван мав возок. Раз був він з возком на горі .... Пустив возок на долину и сїв тай кермує* [Шух. 5: 15, 154]; *Тай люди звеўкали, стюкали тай они відступили сї з дороги и поставали усї пєть <вовків> на горі тай дивєт сї* [Онищук_М: 25]; *И він учинив собі божище* <'ідол'> *на горі* [КГ]; *Нагор'і дуже багато сн'ігу* [КСГГ]; *Там на го́рі в арданській во́дї, на горі в арданській водї ...* [Свєнц.: 139; Он. 1: 386]; *Три за́мкы ... на го̂р'і* [УЗГ_Т: 105]; *Клуб на го|р'і ста|риї* [Колєснік_Д: 302]; *І д'іў|чата / і х|лопц'і чи|кайут на го^у|р'і / |пок'и ни |зиїде |сонце^и* [ПЗН_Т: 131] ▲*На гори́^і* (*нагори́^і*) *трима́ли шо старе́* (Білин) [Аркушин 2: 272; Аркушин[2]: 627];

– в+горі <стояти, бути, жити>: ◀*Ой въ горѣ, горѣ, шовко́во̂й травѣ, А въ то̂й траво́нцѣ стои́ть наме́тецъ, Na то̂мъ наме́тци золотый столе́цъ* [Гол.: 463]; *У горі, у Чорногорах[,] є озеро* [Шух. 5: 224]; *Вгорі, на полонинах, над Жаб'єм, найбільшим селом, що розкинене у просторі більш як на 10 кілометрів, недалеко від Буковини…* [Шек_Р: 329]; *Це ў|чен'і |л'уди з бо|родами |ход'е... ў нас йе там ўго|р'і / шо во|ни жи|йут* [Колєснік_Д:

342]; пор. також: ‘у гірській місцевості’ <вродити>: ◀*Йа в горі, в горі, йа в Вефлеємі*[1] / *Пречиста Діва дитьи вродила* [Шух. 4: 141].

II. Динамічна локація. Значення ‘у напрямку до вершини гори; на гору’ репрезентують такі прислівники:

– в+гору <іти, гнати, тягнути>: ◀*На дождж* (*або и на сніг*), *то худоба сї буде снити, шо сї жине коби не ў гору, а як у долину то добре – хибне слота, ци зимно* [Онищук_НК: 58]; *Моло|ди^е^ц’а пиш’|ла ўж’е ў|гору, а йа ко|сиў, ко|сиў |дал’ше* [Гуц_ЛЕ: 277]; *Бува́йут таки́, шчо сами́ т'е́гайем са́ни ўго́ру і спуска́йемо сам’і собо́ў до́л'і* [Он. 2: 201]; *Во^у^|на йак та |шабра го^у^|нила / п’іг|нала ту|да ўго^у^|ру ... а ву|на же^и^|не на|зат / с'у|да на д'іў же^и^|не / п’іг|нала с'у|да / ву|на три |рази го^у^|нила гет і на|зат* [ПЗН_Т: 62]; *вгору, вгорі*, усталилося в українській мові та в говорах як прислівники, проте оказіонально виявлено вживання як ПІК, пор.: *Піздрий* <‘поглянути, подивитись’> *Єлено в гору зелену, / А на ті горі три древа стоят* [Верхр_Л: 347];

– до+гори <кидати, іти>: ◀*Як я ішла сама до гори́, то йма – / Як ми шли вобо́є, сте́жка малювана* [Верхр_Б: 189]; *То сьи робило під берегом* <‘круча’>. *Довбуш взьив з війта голову и кидав у беріг до гори*; *голова си качьила назад ид нему, а він відси топірцем бив и назад до гори завертав, йик гарбуз* [Шух. 5: 185];

– на+верх <виходити>:◀*Тота гадина далеко у земли, не віходит на верх*; *Як св. Ілия стрілить до чорта, то кремінь з його набою іде 7 миль у землю и аж за 7 рокіў виходит на верх* [Онищук_М: 16, 31]

– на+гору <витягувати, іти>: ◀*Жиде, возмеш Івана на віз і завиєш го до перины і будеш го тягнути сам на гору, то Іван ся признат о грошах. Жид взяў Івана на віз, завиў го до перины і тягне сам на гору .... Вытяг жид на гору тай сьіў тай дыхат* [Верхр_Л: 205]; *Пісьльи того вона <гадина з крилами> притьигла си на гору на череві*; *летіти не могла, бо була дуже наїджена* [Шух. 5: 15]; *Ни наладовуй таку повну фіру сіна, бо ті*

[1] Як відомо, м. Вифлеєм розташоване на гірському пасмі, що сягає 170 м вище від рівня моря.

нибожєта ни вікєгнут на гору; *З гори лехко стручувати* <‘зіштовхувати’> *тачку, а на гору тяжко* <*витягати*> [БГ_С: 531]; <*Гану|сен'ка*> *на гу|ру виб’і|гайе ... М’іха|л'а вигл'і|дайе*; *Ў н'іч на І|вана Ку|пала х|лопц'і к|рали л’іс|к’и* <‘хвіртка’> *ў д'і|вок / зно^у|сили йіх на м’іст |посе^и^ре^и^т се^и|ла / ро^у|били |вежу с тих брам / і |ф’іру ви^е^т'а|гали на го^у|ру* [ПЗН_Т[2]: 51, 84];

– <u>під+гору</u> <їхати, іти, падати>: ◄*Ѣхавь пôдь горý, та якь зацýкалися* <‘затятися’> *шкапиня́та, ни судú бóже зъ мѣсця рушити*; *Мóй кóникъ сивенькій Na кáмêнъ не стýпить, Кáменя не влýпитъ, Nимъ пôдъ гору вы́йде, Он сóненько зóйде* [Гол.: 585, 406]; *Як воно* <*дерево*> *має упасти під гору, підтинають дорнянками з гори а підпилюють з долини і «підгонять клинєм»* [Шух. 2: 177]; *Встав Лукин, глянув ще раз любо на плесо озера і спровола пішов під гору* [Лом_ЗС[1]: 169]; *По|в’іда о |газ'д'і / |котриї |ішоў до |церкви п’ід |гору* [ПЗН_Т: 147]; *Ледве-м дійшла до тебе – така т'ажкá дорога – підгóру, вниз, підгóру, вниз...* [ЗА].

Із семантикою ‘у напрямку з вершини до підніжжя гори; із пагорба’; ‘із гірської місцевості’ засвідчено: <u>з+гори</u> <іти, їхати, кидати, падати, зіштовхувати, спускатися, кричати, дивитися, хмаритися>: ◄*Тай повідат лишка* <‘лисиця’>: *Єн куме воўку, розжен ся з горы тай до воды скоч та плясканку дістанеш* [Верхр_Л: 198]; *Ой з гори ся захмарило, коби не слотило, / Коби моє солодєтко спенцер* <‘куртка’> *не змочило* [Гнатюк_К: 163; Он. 2: 240]; *Духи випивають молоко у коров, насилають сон на чоловіка, коли він хоче пильнувати чого, вівертають дерева, провалюють каміня з гори, насилають громи та лискавки* [Шух. 1: 43]; *Из Филюком з Йосипом я робиў у бутинї*; *так, як то у нас по два люди на раґаши є, так я буў из Йосипом. Разом чуємо, у ночи кричит из гори*: *Клай – гу! Але що кричит – не знати...* [Онищук_М: 41]; *З горú вúдко верх’ú мóго се^и^лá* [КСГГ]; *Кейгóў кричú^е^т, йек і^и^дé кóўбок згорú* [ГГ: 95]; *Упáў з горú і пішóў кáрбул'ц'і* <‘клубком’> *аж у самý млáку* <‘болото’>; *Д'ітúна на заткý згоры́^о^ ч’іхóўдайеса* <‘ковзатися’> [Он. 1: 246; 2: 372]; *Нон* <‘той’>, *што іде згоры* [Пиртей: 244]; *Колú вўн заїшóў згóры / то ув’íд’іў дýже фáїну*

р'іку́; *Иду́д' го́ст'і згóри* / *закрива́йте сто́ли* [УЗГ_Т: 65, 369]; *Мус райцувати* <'гальмувати'>, *коли фіра повна снопів, биз райцу коні самі ни спрут фіру згори*; *Купила роґлі дитині та буди мати на чому їхати згори* [БГ_С: 449, 458].

Принципи розмежування прислівників та ПІК. Наявність залежних слів, виражених прикметниками (*висока*, *зелена*), займенниками (*та*, *ота*, *отота*, *єдна* 'якась'), числівниками (*друга*, *третя*), допоміжними мовними засобами (топоніми та мікротопоніми, макроконтекст), можна трактувати як мовні чинники, які дають підстави для припущення, що аналізована мовна одиниця – це ПІК, адже, як відомо, прислівник не «приєднує» залежних словоформ прикметникового типу відмінювання [СМО: 70].

Виділено, зокрема, такі мовні чинники:

– **прикметники** (у пре- та постпозиції до іменника): ◄*Тогди прийшо́ў пуд йінну́ скльанчану́ гору́* [Гнатюк_УР: 70; УЗГ_Т: 215]; *Кщене, не роджене, на высоку гору высаджене* (*дзвін*) [Верхр_Л: 225]; *Ой на горі, на високій*, / *Казав ледінь дівці ...*; *Куєт мині зазулечка на високій горі*, / *Будут люде памйитати й діти колискові*; *Війшов, війшов Гребенючок та на вішну гору*: / *Розступи си, сира земле, най у тобі втону!*; *Ой із гори високої бігла вода бистро*, / *Йик утікав із рекрутів Марусьиків Дмитро*; *Перед сходом сонця ідуть стрілці на високу гору* [Шух. 3: 138, 170, 200, 219; 4: 215]; *Ай на горі на високій я курка голодна*, / *Я дівчині заспіваю, вна мені не годна* [Гнатюк_К: 131; Он. 2: 397]; *На горі неньскі, на долині одиленьскі спала присьвита Ґіва під оцем Николаем, під чудоўним образом*; *На горі ангельскі, на долині одиленскі спала присв. Ґіва під оцем Николаем, під чудоўним образом* [Онищук_НК: 4]; *Ой на горі на восокі вітер повіває – сидит цїсар на крісолку до домку думає*; *На горі на восокі вітир сїно сушит – бо ти знав що знаю* (*я*) *то бось ся розболїв*; *Ой на горі на восокі баба булї пече – не мош іннї приступити, бо каміньом мече* [Свєнц.: 147, 149, 151]; *Ой їхали козачейкі з високойі гори – на вперед них Ганусейка на воронїм кони* [Свєнц.: 148; Он. 1: 463]; *Ой, на го́р'і, на*

висок'ій зозу́л'а кува́ла, йа в'іт сво́йі нев'істиц'і дарі́ д'іста́ла; *Ай, на горі на високій густа березина*; *Ой, на го́рі, на висо́кій вода́ т'ілеси́тс'а, майе баба пйатдис'а́т л'іт, а шче комиси́тс'а* <'маніритися'> [Он. 1: 42, 49, 371]; *Ой на го́рі, на висо́кі, бойки бу́лі* <'картопля'> *пе́чут*; *Ой над'їхав верхо́виниць з висо́кої го́ри* [Матіїв: 46, 57]; *На висо́к'ій го́р'і́ ... поча́ў будуа́ти за́мок*; *Ўт'іка́ла на ду́же высоку го^{у}ру́* [УЗГ_Т: 79, 86]; *Шоб^{п} ви ме^{и}ˈне по^{у}хо^{у}ˈвали у Мо^{у}настирˈку на ті ви́сок'і го^{у}ˈр'і*; *З ви́соко^{у}йі ˈгори ˈйав'ір с'а хиˈл'айе / мо^{у}ло^{у}ˈда Наˈтал'а на ˈпосад с"іˈдайе*; *Ко^{у}ˈлеса паˈлили ˈперед ве^{и}лиˈкод'н'іми с'ˈв'атами / ... йак накˈлали на таˈк'і ви́сок'і го^{у}ˈр'і / виˈсоко тих сˈкатіў / запаˈлили / той дим йшоў дес' аж^{ш} до^{у} ˈнеба* [ПЗН_Т: 84, 115, 117]; *Сив'і ˈкони^{е}к'и^{е} / ˈсив'і / спо^{у}чи^{е}ˈваїте ш'е ў ˈсил'і / ˈжиби_с"те заˈйіхали заˈйіхали ... п'і$д^{т}$ го^{у}ˈру кру́ˈтуйу*; *Оі на ˈгор'і на виˈсок'ій зац'в'іˈли чорˈниц'і*; *Оі на ˈгор'і на виˈсок'ій ˈбаба ˈбул'бу ˈпече*; *Оі на ˈгор'і / на виˈсок'ій / ˈпаслис'а інˈдик'и^{і}* [ПЗН_Т^{2}: 65, 154, 155];

– **займенники**: ◀*А на ті горі три древа стоят*; *Тот фурман пўаче, же до той горы не може вытягнути. Тых трьох повідают*: *што нам даш, то мы ті поможеме до той горы выйти* [Верхр_Л: 347, 167]; *Серед неї <землі> є велика гора*; *як та гора стане проти сонця, то застане* (*заступить*) *єго, тогди є ніч, а як гора піде далї, то стає днина. На тій горі в така «кри́са», де усе є ніч, там долїтає лише голубець і орел*; *На краю Чорного морьи є вісока гора, а на тій горі є скала* [Шух. 4: 5; 5: 249]; *Але-м ся ззя́в, за́кля-м ся выдра́пав на то́ту го́ру*; *Два кырделі увец было на тій горі* [Пиртей: 137, 159]; *Жы́ли на йеднўў гор'і́ л'у́ди*; *Ош іду́т' на ту го́ру́ / де Христа́ роспина́ли* [УЗГ_Т: 65, 89]; *Йе таˈка гуˈра Куруˈл'іўка / ˈкажут / жи на ті гуˈр'і ко^{у}ˈлис" жиў Даˈнило ˈГалицк'иї / а то ˈпеўно так і ˈбуло* [ПЗН_Т: 55]; *З дˈругої* <імовірно, 'інший'> *ˈгоры сˈмотр'у / ˈсерце ˈрадуйец':а* [ПЗН_Т^{2}: 197]; про адвербіальне значення ПІК на зразок *на самий верх* див. нижче;

– **числівники**: ◀*Повіў ім, же́бы пöшли́ єде́н на єдну́ гору́ а дру́гий на дру́гу а тре́тьій на тре́тю* [Верхр_ЗнД: 133; УЗГ_Т: 190]; *Та де тоти сусіди, аж на другі горі!* [Лесюк: 203];

– **синоніми**: **і** *Въ тои же церкви есть другая хоромина на долѣ, на земли ниско* (XII) [МСДЯ 1: 696 («низъ»)];

– **повтор дериватів**: пари *гора – горойка*, *гора – горечка* вказують на ПІК, а *д'горі – до гори* – на прислівник: ◀*Там на горі́ фія́лочки зацви́ли, / Камяну́ю горо́йку укри́ли*; *Там на горі на горо́йцы йасне со́нце гріє* [Верхр_Б: 132, 196]; *Нич не виджу лем горечку, на ті горі шибеничку* [Верхр_Л: 273]; *Там на горі, горойці, / Райское деревце* [Гнатюк_Г: 76]; *Він йик йшов в долину, то смерть йшла за єго слідом д'горі, а йик він йшов до гори, то смерть йшла за слідом до долини* [Шух. 5: 20];

– **топоніми**, **мікротопоніми**: ◀*Як увидїли вівчарі в другій кошарі, що ідуть люди з села, почали з вівцями утікати горі снозами* <'неорана земля, поросла кущами'> *і оперли ся аж на горі Жукові* [Зубр_В: 15]; *Займили Христа тогди на гору, / Тогди на гору на Городлівску*; *Так днем перед св. Іваном ... ходять Гуцули у верхи, з Жабйого на гору Шпиці, за ріжнородним зїлєм*; *Сходьи си на розігри в тиждень по Сьвйитій недїли на горі Скуповій, або на инчім високім верху в днину на полудни и гуляют, данцуют, грают си* [Шух. 4: 160, 258; 5: 201]; *Віта́к, роздивл'и́йучис'и по вс'ох бока́х, ти́хо, але скоро в'ібравс'и на гору́ Д'іл* [Піпаш: 249]; *Ой на горі́ Ма́ківці сі́рі во́вци ви́ли* [Матіїв: 267]; *На гу|р'і Лу|кол'ни^е^ц"і сту|йали стуро^у|^ж'і і ву|ни кри|ч'ели ў с|торуну К'іл'чи^е|^на* [ПЗН_Т: 55];

– **коментарі** автора (укладача, записувача): ◀*Оба шитя <«нізіне́» і «нізіне́ у стріть»> називають ся від того «нізіне», бо шваля шиє з «низу»*[1], *по лївім боцї, а взір виходить на правім боцї полотна* [Шух. 2: 159];

– **макроконтексти**: ◀*Там была єдна гора, така быстра дорога... Но і потім, де ся взяў, там ся взяў єден фурман і повідают му тых трьох*: *не*

[1] В. Шухевич у праці «Гуцульщина» діалектні слова, на які хотів звернути увагу й пояснити, брав у лапки. Як і слово «низ», яке, імовірно, кваліфікував як іменник зі значенням 'виворіт («лївий бік»)'. Пор. також: коментар Я. Закревської щодо прислівника *підверхом*: *Як оси під верхом, то буде мала зима – а як у земли, у ґерах, то буде велика зима* (Черник) [Онищук_М: 40; КСГГ (коментар Я. Закревської: *під верхом* «зверху»)].

вытягнеш до горы!; *На горі сьніжкьі лежат*, *попід гору потічки біжат а попід потічкьі гудачкове грают*, *аж ся горы розльігают* (*старый чўовек*: *більї волосы*, *з очей течут сыўзы*, *в груди му грат*, *не може іти гором*) [Верхр_Л: 167, 227]; *Спливаючі з гори потічки ділять похилість гори на кільканацять снозів* [Зубр_В: 13]; *Коло нашего двора камньина гора*, *осиковий кіл*, *огненна вода*; *шо буде лихьи йти на гору – сї убє* [Онищук_М: 124]; *Котра відьма була і мала хвіст такий і тогди вели їх на гору*, *та гора називала сї Готарь і там клали терновий огонь* [Гнатюк_В: 197]; *Се^{и}ˈло ˈнаше^{и} ˈбуло на го^{у}ˈр'і ... дзв'ін с це^{и}рˈкоўц'і ўпаў з го^{у}ˈри ў ˈозе^{и}ро*; *Ве^{и}рˈтайус' ў Карˈпати ве^{и}сˈну зустр'іˈчати / ˈвиїду йа на ˈгору / там с то^{у}ˈбойу туˈдиї ˈкождиї корч го^{у}ˈворе* [ПЗН_Т^{2}: 83, 197] та ін.

Важливе значення мають також позамовні чинники, передусім фонові знання (зокрема регіональні, краєзнавчі), наприклад: ◀*Там <у с. Пасічна> істнують копальні вже від кільканайцяти років, іменно в долині Бистриці понизше устя потока «Козарки» і на горі, на північ устя того потока* [Шух. 1: 16]; *Йак ту́рк'и наступа́ли на монасти́р, а Ма́т'інка ви́йшла на гору́ і ку́л'і вирта́ла, ту́рк'ів вбива́ла, монасти́р вр'атува́ла* [Надсяння_Т: 250]; *Одˈна ˈцêр'ква ў нас на гоˈр'і / а та ў нас ў ˈцентр'і* [ПЗН_Т^{2}: 139].

Із-поміж позамовних чинників варто відзначити також місце локалізації респондентів, адже «різні географічні умови проживання носіїв мови [...] позначаються на їхній життєдіяльності. Географічні об'єкти, важливіші в життєдіяльності людини, у процесі їхньої вербалізації зазнають більшої деталізації, ніж ті самі об'єкти в інших географічних умовах, де вони не такі важливі в житті людей» [Ґрещук 2016: 4]; а для горян, верховинців гори і все, що з ними пов'язано, є осердям їхнього світоприйняття.

«На самий верх». Серед дискусійних моментів аналізованої проблеми – проблема «втрати» субстантивного значення в конструкціях на зразок *на самий верх*. Слушний коментар щодо цієї проблеми запропонував Леонід Іомдін: «*верх* має семантично дефектну парадигму і в найбільш затребуваних конструкціях, пов'язаних із просторовою локалізацією конструкцій, що

вказують на місце чи напрямок, замінюється похідними від нього прислівниками *вверх*, *наверх*, *наверху*, *зверху*. [...] Що ж до абстрактних *верх*, *низ* та ін., то вони поступово зникають, оскільки в них відпадає потреба: для просторової орієнтації використовують прислівники» [Иомдин 1996: 382].

Діалектні тексти фіксують чимало прикладів уживання займенника *самий* з аналізованими словами, а саме: ◄*A t|ot, šo* <u>*na s|amym v|er'chu*</u> *bыў, to upchaў ruk|u do d|uba do dzeri a tot spodn'i k|aže*: ... [Паньк.: 508]; *Сей поклик повтаряють шихтарі один за другим, а коли послїдний* <u>*на самій горі*</u> *<риз> єго повторить*; *Неси, але йик він прийде у саму гору та подивит си у долину, то зараз упаде і розібєси* [Шух. 2: 179–180; 5: 19]; *Паскы ско|чилис'а* <u>*на |самиї д'іл*</u> */ наш |б'їдниї |газда / што маў ро|бити? / |п'їшоў по|мало за |ними гниз / |мали |нашол зара|з'їчка / а ве|лика ско|тилас'а ў до|лину* (Шкляри) [ПЗН_Т: 147]; *Натре́пав* <'багато накласти'> *соло́ми* (*сово́ми*) *до драбня́ка* <'підвода'> <u>*до самого ве́рха*</u> (НСанч) [Пиртей: 232]; *Але якшо дес там мла́кі, то вже* <u>*від самого низу*</u> *заливают бетоном* [СБ: 188]; *<На ялинці,>* <u>*на самій горі*</u> *пишалася велика золота звізда з картону* [ЛЛ: 247] ►*Крій <край> дороги гне тополю* <u>*до самого до́лу*</u> [Б-Н: 117]; *На самому версї – хазяйська калїба*; *Наповнену* (*не* <u>*до самого верху*</u>) *рибою таргу двоє других робітників беруть, односять до берегу* (Добруджа) [Вовк: 39, 49] ▲*Да й рубай тополю й до самого й долу* [ГМ_Т 2: 139] ℹ *А сама церковь увишки оть земли* <u>*до самого верху*</u> ... [СУМ[16-17] 16: 98]; *Прикрыте его, зъ долу ажъ* <u>*до самого верха*</u> [СУМ[16-17] 11: 185] та ін.

Займенник *самий* у поєднанні із прийменниками *в*, *до*, *край*, *на*, *під*, *при*, *біля* тощо відомий літературній мові на позначення місця, просторової межі дії, місцезнаходження тощо [СУМ 9: 26]. Приклади поєднання *самий* з іменниками, що позначають *верх* або *низ*, свідчать радше на користь «прислівникового» значення, оскільки значення «верху» і «низу» в таких висловах нівелюється, а наголошено на крайніх точках, на максимальному чи мінімальному вияві. Тобто засвідчені контексти підтверджують гіпотезу Л. Іомдіна, що «в поєднаннях на зразок *на самому верху* фігурує не іменник *верх*, а прислівник

наверху (зі зміщенням прийменника всередину цього слова)» [Иомдин 1996: 377].

Аналіз семантики передбачає певну гіпотетичність припущень. Адже основою виділення полів є передусім інтуїція, знання та досвід дослідника. Це характерне для різних етапів аналізу. Як цілком слушно зазначає психолінгвіст О. О. Залевська, «вельми наївною видається віра деяких мовознавців у те, що нібито можна описати зміст мовної одиниці в тому вигляді, в якому вона наявна у свідомості носіїв мови [...], ми можемо лише будувати певні припущення, моделі та ін. щодо того, що не піддається прямому спостереженню» [Залевская 2003: 32]. Це ж стосується і проблеми розмежування концепту, поняття і значення – «сутностей, які не піддаються безпосередньому спостереженню. Тому, обговорюючи будь-яку з них, важливо пам’ятати, що порівнюємо лише наші гіпотези (виділення моє. – *Т. Я.*) щодо того, чим, на нашу думку, можуть бути чи не бути концепти, поняття, значення. [...] Ми дивимося на один і той же об’єкт із різних позицій, а це означає, що кожен із нас бачить лише фрагмент картини, яку щонайменше без остороги (а іноді й небезпечно) приймати за картину загалом» [Залевская 2001а: 37].

Існує думка, що, виявляючи значення слова, лінгвіст експлікує власну мовну свідомість, проникнути в яку можна тільки методом інтроспекції, тільки за допомогою інтуїції. Своє відчуття і розуміння слова він верифікує спеціальними методами [Апресян 1974: 113], часто – за допомогою мовного експерименту, у результаті якого мало б бути виявлено мовну свідомість середньостатистичного носія мови. Це – «одна з аксіом не тільки теоретичної семантики, а й практичної лексикографії. [...] Ми відчуваємо значення слова тільки тоді, якщо воно відповідає нашим повсякденним уявленням» [Урысон 2003: 114–115].

Висновки до розділу 3

Семантичний простір концепту – це система семантичних полів, які формують мовні одиниці різних частин мови, об'єднані на підставі спільних семантичних ознак.

Порівнюючи структури номінативного та семантичного просторів, варто відзначити відмінності у їх побудові. Номінативне поле компонують ядро та периферія (відношення підпорядкування), натомість семантичні поля, система яких формує семантичний простір, перебувають у відношенні супідрядності, координації. Водночас поля не є ізольованими, їм властиві відношення перетину, перехрещення, що демонструють семантичні зв'язки між їхніми елементами. Семантичне поле формують субполя та мікрополя, поєднані відношеннями ієрархії, коли структурно простіша одиниця підпорядковується більш складній (мікрополе → субполе → поле).

Узагальнивши різноманітні підходи щодо визначення СП як фрагмента семантичної системи мови, виокремлено ознаки поля, серед яких: упорядкованість, ієрархічність структури, відсутність чи розмитість меж, наявність лакун, несиметричність та ін., з'ясовано взаємозв'язки семантичного поля з іншими «полями», які різною мірою накладаються, а саме: з етимолого-семантичним, морфосемантичним, поняттєвим (концептуальним), асоціативним та лексичним.

Визначальною для дослідження концепту є семантика – семантична структура слів, різні аспекти дослідження якої представлено у працях А. А. Уфімцевої, Д. М. Шмельова, Р. Токарського, С. М. Толстої, П. Ю. Гриценка, А. А. Залізняк, О. В. Падучєвої, Л. А. Лисиченко, М. П. Кочергана, К. Д. Глуховцевої, Г. І. Мартинової, Л. В. Струганець, О. О. Нефьодової, О. В. Урисон та ін.

Невід'ємний аспект дослідження – упорядкування термінного апарату: запропоновано дефініції семантичного поля, семантичного субкомплексу та його домінанти, проаналізовано вживання різних термінів на позначення семантичної структури слова (*семантична структура лексеми*, *епідигма*), її

компонента (*семантична ознака*, *сема*, *семантичний компонент*, *лексико-семантичний варіант*), слова в одному з його значень (*елементарне значення слова*, *слово-значення*, *лексико-семантичний варіант*, *лексема*, *семема*) та ін., які дотепер неусталені в науковій літературі й дискусійні.

Компоненти семантичної структури слова потребують систематизації відповідно до ієрархії. У дослідженні запропоновано два типи класифікації: перший ґрунтується на ідеографічному принципі та слугує підставою для виокремлення семантичних полів, а другий – на семантичному, що передбачає виділення семантичних субкомплексів на основі диференційних ознак. Поєднання цих двох принципів уможливило різноаспектний опис семантики, вияв унікальних диференційних ознак і моделей семантичної деривації.

Виокремлено п’ять субполів, що віддзеркалюють різні фрагменти мовної картини світу: «Довкілля. Жива і нежива природа», «Людина. Соціум», «Матеріальна культура», «Духовна культура» й «Абстрактні категорії», у межах яких проаналізовано лексику різних частин мови у словотвірному та семантичному аспектах.

Семантичні субкомплекси згруповано довкола семантичних домінант, базових значень ключових слів, яким підпорядковано компоненти структури слова: I – ‘частина’; II – ‘край, межа’; III – ‘поверхня’, IV – ‘їзда верхи’.

Обґрунтовано значення семантичної деривації як процесу утворення нових лексичних значень за усталеними моделями; окреслено основні аспекти семантичної деривації – семантичні зміни (метафора й метонімія) та їхні типи (розширення, звуження, зсув, поляризація семантики). Засвідчено не тільки семантичні трансформації, а й активність уживання слів у конкретний історичний період та семантичну «історію» від найдавніших фіксацій до сучасних.

Номінантам поля властива енантіосемія, зокрема назвам рельєфу та частин будівлі (наприклад, ‘пониззя, гирло річки’ номінують лексичні одиниці *діл*, *доли́на*, *низ*, *низь*, *низо́в’я*, *ни́жній кіне́ць*, *ни́жша голова́* / *верх*, *верхі́в’я*, *вершо́к*; ‘горище’ – *верх*; *го́ра́*, *гі́рка*, *горішню́к*, *горішня́к*, *горі́ще*, *гі*(*о́*)*рни́ц* /

пі(*о*)*д*, *поди́* $_{pl}$[1], *пі*(*о*)*до́к*, *пі́дпід*, *поді́к*, *по́ди́на*, *поди́ння*, *поди́нок*, *поди́сько*, *поди́ще*, *подо́чок* та ін.).

Схарактеризовано семантику ключових слів *верх*, *гора*; *низ*, *діл*, *під* відповідно до семантичних домінант, які є основою загальних, інваріантних значень. Структуруючи значення базових лексем, задокументованих у зразках українського діалектного мовлення української мови, виявлено їх ієрархію, змодельовано узагальнену семантичну структуру, простежено основні напрямки їх семантичного розвитку, виявлено механізми семантичних змін.

Із-поміж проблем дослідження семантики словотвірних явищ важлива кореляція форми і змісту спільнокореневих дериватів, що охоплює дериваційний, семантичний та мотиваційний аспекти аналізу. Ґрунтовне вивчення формальної і семантичної структур дериватів засвідчило, що семантика ключового слова є основою формування семантики похідних, які або дублюють одне з його значень, або трансформують його відповідно до об’єкта номінації.

У дослідженні актуалізовано проблему частиномовного синкретизму на прикладі прислівників та прийменниково-іменникових конструкцій на зразок *нагорі́ – на горі́*, *нагору́ – на гору́*, *дони́зу – до ни́зу*, *зни́зу – з ни́зу*, наявність перехідних одиниць, частиномовний статус яких інколи визначити складно або й неможливо. Проблему ускладнює те, що семантика прислівників і прийменниково-іменникових конструкції здебільшого накладається.

[1] У нижньому індексі літери позначають: *pl* – форми множини, *n* – субстантивовані прикметники.

РОЗДІЛ 4
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТІВ *ВЕРХ* / *НИЗ*

Лексико-семантичне моделювання мовних одиниць, що вербалізують концепти *ВЕРХ* / *НИЗ*, передбачає комплексне дослідження їх семантики: фіксацію значень і підзначень, засвідчених у різночасових пам'ятках та діалектних матеріалах, а також вияв їх співвідношення та ієрархії, які передано за допомогою цифрової послідовності.

СП поєднує слова різних частин мови зі спільною для них семантичною ознакою. Одиниці кожної частини мови багатозначні: з одного боку, вони поєднані синонімними зв'язками відповідно до виокремлених значень і формують міждіалектні синонімні ряди в межах значень, а з іншого – слово у кожному зі значень (ЛСВ) може входити до різних семантичних утворень. Для кожного значення і підзначення подано усі зафіксовані одиниці – від простих слів (базових чи похідних) до композитів (*comp*), словосполучень (*comb*), фразем та паремій (♦).

Одиниці проаналізовано за частиномовною належністю слів: виокремлено субстантивну, ад'єктивну, вербіальну й адвербіальну семантику, адже словотвірне і семантичне моделювання є «найбільш ефективним прийомом внутрішнього семантичного структурування частин мови. Оскільки в самому понятті моделі закладена ідея формули, схеми, аналога, вона є структурною одиницею мови, формальним способом поєднання слів із загальним словотвірним елементом в єдиний клас» [Мурясов 1976: 127].

Путівником та водночас результатом лексико-семантичного моделювання є синопсис, який містить семантичні опозиції слів та їх узагальнену ССС (див.: таблиці А.24–А.26). Базовими, головними значеннями є значення іменників (субстантивна семантика). Формулювання значень у синопсисі й у тексті можуть дещо відрізнятися: у синопсисі значення подано стисло й узагальнено, а в тексті відтворено важливі семантичні нюанси. Семантичну архітектоніку,

шляхи та напрямки семантичних змін демонструє граф – семантична мережа (див.: схеми Б.6–Б.9). Одиницею СП (ССП, СМП) є значення, яке реалізує переважно низка синонімів (рідко – одне слово), що формують семантичну групу (група слів зі спільним значенням), система яких утворює СМП, яке, як і СП, є структурно й семантично цілісним утворенням.

Для діалектних лексичних одиниць подано інваріантну форму слова (відповідник літературної мови або наближений до нього варіант), відтак подано фіксації в словниках, текстах, атласах, етнографічних працях, наведено за потреби місце фіксації та джерело. Мовні ілюстрації подано принагідно через обмежений обсяг дисертації (усі цитати, засвідчені в говірках та пам'ятках української мови, див.: [Ястремська 2021а]). Опис супроводжують коментарі відношень між значеннями. Варто зазначити, що цифрова послідовність синопсису може бути «розірвана», що зумовлено «наповненням» номінативного та семантичного полів концептів *ВЕРХ* / *НИЗ*, фіксацією відповідних лексичних одиниць у говорах української мови відповідно до опрацьованих джерел.

Інформацію з різних наріч української мови диференційовано й наведено після відповідних знаків (див.: Перелік умовних скорочень); історичні матеріали – після знака **і** (за потреби в дужках перед джерелом зазначено дату фіксації). Значення слів подано в семантичних лапках (‘’), дефініції авторів чи укладачів словників, упорядників – у цитатних лапках («»), уточнення, коментарі, необхідні для розуміння цитати, – у кутових дужках.

Лексичні одиниці проаналізовано в межах п'яти семантичних полів, що репрезентують різні ідеографічні сфери життєдіяльності: «Довкілля. Жива і нежива природа», «Людина. Соціум», «Матеріальна культура», «Духовна культура» й «Абстрактні категорії».

4.1. СП «Довкілля. Жива і нежива природа»

Семантичне поле «Довкілля. Жива і нежива природа» репрезентує один із вимірів світу – макросвіт, макрокосм – важливий та складний сегмент мовної

КС. Саме від природних умов залежить те, як представники певного етносу осмислюють світобуття, відтворюють специфіку довкілля, побуту, звичаїв, моралі, релігії, моделюючи «власні» картини світу. Простір – унікальний фрагмент КС, який передусім віддзеркалює «реальний», географічний вимір, об'єктами якого є гори й низини, рівнини та степи, моря й річки. Діалектоносії, часто не оперуючи науковою термінологією, дуже детально можуть описати цей простір засобами своєї говірки.

СП формують три субполя: 1) «Рельєф; 2) «Рослини»; 3) «Тварини».

4.1.1. ССП «Рельєф»

Номінація географічних об'єктів є результатом «пізнавальної і класифікаційної діяльності людини. Лексичні одиниці містять надзвичайно багату інформацію про систему цінностей того чи іншого народу, яка розкриває особливості бачення світу і є своєрідним орієнтиром в його освоєнні» [Вендина 1996: 33]. *Верх* і *низ* є одними з основних просторових орієнтирів, а тому ССП «Рельєф» є найчисленнішим, воно охоплює більшість аналізованих назв, зокрема: назви об'єктів і явищ природи, позитивних та негативних форм рельєфу, місцевостей і місць проживання – від мега- (гірські системи, яри) до нанорельєфу (кротовина, яма, вибоїна).

ССП «Рельєф» представляють географічні назви – особлива тематична група лексики «з огляду на її давність, стійкість, значний вплив на формування термінології наукової» [Потапчук 2012_1: 84]. Ці назви неодноразово ставали об'єктом зацікавлення мовознавців, особливо діалектологів та істориків мови[1].

Не втрачають актуальності слова М. І. Толстого, що «діалектна лексика – найбільш щедре і достовірне джерело для окреслення можливих значень географічних термінів, "витягнутих" із пам'яток, поряд із давніми словниками. Діалекти дають основний матеріал для дослідження семантичних процесів» [Толстой 1969: 14], як і те, що «діалектний матеріал – це основа будь-якого

[1] Історію вивчення географічних назв детально див.: [Задорожня 2021: 26–37; Слободян 2017: 8–10; Слободзяник 2016: 32–51].

лінгвогеографічного дослідження, а семантика слова (терміна) часто безпосередньо залежить від його географії» [там само: 15].

Географічні назви, що номінують гору, підвищення, гірський хребет, вершину, рівнину, долину, урвище, річку, джерело, болото та ін., є «яскравим свідченням особливостей духовної і матеріальної культури народу, яка розповідає про життя слів у живому народному розмовному мовленні» [Полякова 1988: 7].

Для України характерні різні форми рельєфу – від високих гір на заході до степів-низовин на сході [див: Дольницький 1949: 60].

Семантику «верху» представляють назви гір, підвищень, височин, а «низу» – назви низовин, рівнин, долин, полян, ярів та ін. Варто зазначити, що мешканці високогірних, гірських, підгірних та низовинних районів по-різному сприймають гору й низовину: мешканці гірських районів називають *горою* лише високі географічні об’єкти, а жителі рівнинних районів, степів – навіть незначне підвищення [Слободян 2017: 134–135; Личук 2015: 31].

Окрім загальних назв гір, долин, ярів, місцевостей, засвідчено назви, які деталізують семантику, об’єктивують такі важливі для мовної свідомості поняття, як назви гір та долин, ярів відповідно до особливостей утворення, розміру, розташування, функційності та ін. Деталізація семантики – складна «семантична картина» [Вендина 1998: 47] – характерна для назв гори передусім відповідно до таких ознак, як: розмір, наявність лісу, особливостей гороутворення тощо, що, очевидно, спричинене домінуванням матеріалів говорів пд.-зх. наріччя, носії яких здебільшого проживають у гористій місцевості. Натомість матеріали говірок пн. та пд.-сх. наріч демонструють назви долин та низин за наявністю рослинності, місцем розташування, станом заболочення та заводнення, розміром та ін.

Рельєф та його номінації – складне для осмислення явище, зокрема для нефахівців у галузі географії, а тому існують труднощі щодо окреслення семантики природних об’єктів. Є. О. Черепанова зазначає, що: «під час розподілу лексем в семантичні групи не завжди можна чітко визначити, до

якого класу, підкласу або навіть до якої рубрики чи підрубрики (семантичного гнізда) відноситься термін. У деяких випадках такий розподіл зробити важко, та й сама класифікація (рубрикація) виявляється умовною (виділення моє. – *Т. Я.*). Зокрема, не завжди можна розрізнити підкласи: “низина” і “болото”. Низина здебільшого має елемент заболоченості. І тут часом важко знайти межу і провести чітку грань» [Черепанова 1983: 174–175].

ССП «Рельєф» містить три мікрополя: «Форми рельєфу», «Водний простір», «Небесний – земний – підземний простір».

4.1.1.1. СМП «Форми рельєфу»

Семантичне мікрополе «Форми рельєфу» охоплює назви об’єктів природи, диференційовані за формою рельєфу: позитивний, негативний чи нейтральний, а також назви типів місцевостей і те, що для них характерне.

Номінації позитивних форм рельєфу об’єднані довкола значення ‘гора’, а негативних – ‘долина’, які відображають основні поняття СМП, слугують базою для творення похідних значень його одиниць (див.: схеми Б.6–Б.7).

Засвідчені номінації значною мірою передають світобачення мовців, які характеризують об’єкт, додаючи до опису важливі, на їхню думку, деталі (болотистість, водянистість, наявність рослинності та ін.), акцентуючи на різних ознаках форм рельєфу (розмір, спосіб формування, глибина та ін.). Тому характер релевантних ознак географічного об’єкта в носіїв літературної мови і діалектів є відмінним, як і в носіїв різних діалектів, що виражає специфіку діалектних КС (див.: таблицю А.24).

Значення, яке об’єднує і водночас підпорядковує всі інші значення, що стосуються позитивних форм рельєфу, – ‘гора’ (1[1]). Гора є одним із головних маркерів КС мовців, адже для горян – це поняття є основою світобудови, на противагу поліщукам чи степовикам, для яких гора – поняття периферійне і «чуже» (див.: схему Б.6). Семантику ‘гора’ репрезентують базові слова *верх* (*pl ве́рхи́*) [Гол.: 394; ММАГ:; Мосора: 15; Janów: 254; Он. 1: 107–108; Горбач_І;

[1] Цифра відповідає номеру значення у синопсисі (синопсис СМП подано в таблиці А.24)

Лісняк 2009: 359; Личук 2015: 256 та ін.] і *гора́* [Жел. 1: 152; Мосора: 30; Марусенко_С: 223»; ТГ_С: 87; Піпаш: 38; Он. 1: 184; Астаф'єва: 375; Потапчук 2012: 254; Личук 2015: 31–32] ►[Б-Н: 103; Пискунов: 55; Горбач_ВД: 375; Марусенко_С: 223; Сіденко 2003: 41; Задорожня 2021: 47[1]] ▲[Черепанова 1983: 175; Марусенко_С: 223; Шийка 2013: 306; Аркушин[2]: 130] ■ [Гр. 1: 309; Гр.[2] 1: 375] ℹ [МСДЯ 1: 551 (XI–XIII); СУМ[14-15] 1: 250 (*гора і гура*); СУМ[16-17] 7: 19], а також численні деривати, серед яких засвідчено унікальні діалектні утворення: *верхови́на* ◄[Личук 2015: 257], *верхови́ці* (*pl*) ◄[Жел. 1: 64], *вершичо́к* (*dem*) ◄[КСГГ]; *гірня* ◄[Кміт_С: 43; Он. 1: 169]; *гірча́к* ▲[Черепанова 1983: 175]; *гі́рця* (*pl гі́рці*) ◄[Верхр_Б: 259; Шух. 4: 89]; *горає́ц* ◄[Жел. 1: 152], *горе́чка* (*dem*) ◄[Верхр_Л: 273], *гори́нка* (*dem*) ◄[Грицак_С 1: 74], *горя́вка* (*dem*) ◄[Кміт_С: 49; Марусенко_С: 224; Он. 1: 187], *горя́на* ▲[Черепанова 1983: 175 («гора, холм вообще»)], *горяни́ця* (*dem*) ►[Гр. 1: 317; Гр.[2] 1: 385], *заго́ра* ◄[Жел. 1: 240], *уго́рок* ▲[Черепанова 1983: 175]; слово *гори́ця* фіксують пам'ятки XI ст. [МСДЯ 1: 554], а демінутив[2] *гори́чка* – занотував І. Верхратський у лемківських [Верхр_Л: 367].

Засвідчено чимало фразеологізмів та паремій зі словом *гора*, що відображають різні аспекти життя людей, наприклад: *го́ри-мо́сти обіця́ти* 'багато обіцяти; обіцяти нереальне'; *горо́ю ходи́ти* 'ходити слідом'; *горо́ю стоя́ти* 'відстоювати, захищати всіма силами'; *на сто гір* 'дуже гучно'; *як з <Ли́соі> гори́ бі́гти <лети́ти* (*нести́ся*)> 'легко, просто' та ін. [докладно див.: Ястремська 2021а: 253–256].

Відповідно до таких ознак, як: заліснення, засніження, розмір та гороутворення, виявлено «складні» значення на зразок 'поросла лісом гора'. М. І. Толстой наголошував, що саме такі назви вказують на особливості сприйняття світу мовцями [Толстой 1969: 245].

Значення 'гора (пагорб), поросла рослинами, деревами' (1.1.1) реалізують базові слова *верх*, *гора*, композити *лісогі́р'я*, *лісого́ра* ▲[Марусенко_С: 235;

---

[1] Дослідниця зазначає, що оскільки обстежений ареал (Лівобережна Черкащина) переважно рівнинний, «діалектоносії називають горами відносно невеликі підвищення».

[2] Відмінність у семантиці демінутивних назв і назв, що позначають невеликий за обсягом об'єкт є дуже «тонкою», яку складно виявити.

Черепанова 1983: 175; Данилюк_С: 77], а також словосполучення, які диференційовано за кольором (*верх зеле́ний* [Верхр_Л: 331, 371; Пиртей: 204]; *гора́* (*го́ри*) *зеле́на, си́ні, чо́рна*[1] [Гол.: 542, 589–590; Верхр_Л: 245; Верхр_ЗнД: 114; Верхр_Б: 219; Он. 1: 199; Грицак_С 1: 119; Лесюк: 259]) та типом рослин (дерев) чи їх сукупності (*гора́ оси́кова, терно́ва, хашчова́та* [Грицак ТН: 72; Шух. 5: 23; Личук 2015: 64, 414]).

Назви, які репрезентують значення ‘гора (пагорб) із незалісненою вершиною’ (1.1.2), виділено за СО ‘голий’, ‘лисий’, ‘пустий’: *верх* (*верше́чок*) *го́лий* ◄[Верхр_Л: 404; Личук 2015: 271]; *гора́ безлі́сна* [Грицак_С 1: 108], *гора́ голá* [Жел. 1: 148 («kahler Berg <‘тс’>»); Личук 2015: 66, 271; ЛЛ: 185], *гора́ ли́са* [Шух. 3: 222; Піпаш: 38, 93; Личук 2015: 66, 329] ►[Гр. 1: 309] ▲[Данилюк_С: 76] **і** (XV) [Тимч_ІС: 563]. Виявлено композити, одна з основ яких передає зазначену СО: *гольго́ра* ◄[Личук 2015: 67, 274] **і** [СУМ[14-15] 1: 250], *лисогі́(о)р* ►[Марусенко_С: 235] ▲[Черепанова 1983: 176], *лисогі́рка* ◄[Личук 2015: 66, 330], *лисогора́* ◄[Жел. І, с. 405; Марусенко_С: 234–235] ►▲[Марусенко_С: 234–235], *пустогі́р’я* ▲[Данилюк_С: 113].

Назви гори, покритої снігом чи інієм (1.2.1), мотивовані кольором та порою року: *гора́ бі́ла* ◄[Піпаш: 38]; *гора́ зи́мна* ◄[Кміт_С: 93].

За СО ‘розмір’ утворено назви високої / невисокої гори (1.3.1), а саме:

– словосполучення: *гора́* (*гі́рка*) *висо́ка* ◄[Зубр_В: 12; Он. 2: 95; Матіїв: 371; Горбач_Б: 270] ►[Задорожня 2021: 47]; *гора́ ду́жа* ◄[Личук 2015: 289];
– композит *велич-гора* (*сотр*) ◄[Верхр_Л: 144];
– деривати з аугментативним значенням: *гори́сько* ▲[Шийка 2013: 306], *гори́ща* ◄[Грицак_С 1: 198], *гори́ще* ◄[Грицак_С 1: 100; Личук 2015: 277] ▲[Данилюк_С: 37].

На позначення низької гори в говірках Івано-Франківщини засвідчено субстантиви *ни́зька*, *ни́зка* та словосполуку *гора́ мала́* ◄[Личук 2015: 46, 335].

---

[1] У значенні – ‘поросла хвойним лісом гора’. У народній творчості Черкащини *чорна гора* асоціюється зі сумом, горем, удівством: *У|с’і |гори зе^и^ле|н’ійут’ / у|с’і |гори зе^и^ле|н’ійут’ / де ба|гат’і |жито |с’ійут’ / |т’іл’ки |йодна го|ра |ч·орна / де |с’ійала |б·ідна в|дова / де |с’ійала вол·о|чила / де |с’ійала вол·о|чила / сл’ізон’|ками примо|чила* [ГЧ_Т: 87].

Відповідно до особливостей г о р о у т в о р е н н я зафіксовано низку назв за наявністю порід чи джерел, що характерно для різних територій:

– твердої породи (камінь, кремінь): *верх камі́нний* (*comb*) ◄[Личук 2015: 307]; *горá камени́ста, кáмі́нна, кам'янá, кремени́ста, кремнéнька, крем'янá скали́ста* (*comb*) ◄[Гол.: 378; Свєнц.: 133; Он. 1: 386; Левин_В: 104; Личук 2015: 307] **і** (XV) [Тимч_ІС: 580]; *гі́*(*о*)*рóнька кам'янá* (*dem, comb*) ◄[Верхр_Б: 131; Гнатюк_БВ: 17] ■ [Гр. 1: 286; Гр.[2] 1: 348 (б.л.)];

– вапнякових порід: *білогóра* (*comp*), *горá бі́ла* (*comb*) ◄[Личук 2015: 62–63];

– глиняної породи: *верх гли́няний* (*comb*) ◄[Личук 2015: 63, 271 (Косів.)];

– крейдяної породи: *горá* ►[Сіденко[1] 2003: 114], *горá мілова́* (*comb*) ►[УССГ_Т: 52];

– сипучої породи: *горá* [Сіденко 2003: 114]; *горá пісковá* (*comb*) ◄[Личук 2015: 63];

– вулканічної породи: *багáть-гора* (*comp*), *гори вогневі* (*pl, comb*) ►[Яв.: 8];

– джерел: *горá буркутóва, сі́льна, солóна* (*comb*), *соли́горá* (*comp*) ◄[Грицак_С 1: 303; Личук 2015: 38; Шух. 1: 16; див.: Ястремська 2021а: 262–264].

На позначення гірського пасма, хребта (1.6) відомі назви: *верх* (*pl верхи́*) ◄[Шух. 5: 175; Личук 2015: 256], *вершóк* ◄[Rudnicki 1939: 32], *гóри, гóрки* (*pl*) ◄[Личук 2015: 48], *сýгорки, сузгóрки, нагóри* (*pl*) ▲[Черепанова 1983: 176]; *взгóр'є*▲[Черепанова 1983: 176]; *горя́нщина* ▲[Черепанова 1983: 176].

Гірські хребти мають не тільки важливе географічне значення, а й політичне – як кордон між адміністративно-територіальними одиницями і навіть між державами. Це підтверджує тісний семантичний зв'язок між місцем і межею, адже місце апріорі «неможливо усвідомити без його межі. Саме це поняття імплікує питання про те, що знаходиться за межею – небезпека загрози чи, навпаки, щось позитивне» [Топоров 2004: 28; пор.: Лотман 1996: 175].

Поняття *межі*, *границі* виражено на двох рівнях і, відповідно, на двох осях координат: вертикальній, розмежовуючи верхню й нижню частину, та горизонтальній, що відділяє передусім свій і чужий простори (реалізує слово

[1] За словами авторки, «наведені діалектні приклади фіксують у досліджуваній говірці втрату первинного, власне географічного призначення об'єкта як орієнтиру на місцевості, указуючи на прикладний характер використання географічної реалії» [Сіденко 2003_1: 114]; пор.: *гора* «місце видобутку піску», «місце видобутку крейди» [Сіденко 2003: 41].

гора як ‘межа, перехід’). Принципово важливим елементом у структурі моделі ‘місце ↔ межа’ виявляється «межа як категорія, за допомогою якої структурується простір (виділення моє. – *Т. Я.*), без неї всі найважливіші протиставлені зони (*центр – периферія, свій – чужий, внутрішній – зовнішній, відкритий – закритий* та ін.) мали б вигляд безмежної аморфної протяжності» [Виноградова 2004: 20]. Межа, розділяючи простори, не належить до жодного з них, вона слугує інструментом розмежування простору «в межах» і «поза межами», зону «свою» і «чужу».

Межею у високогір’ї Карпат є Чорногірський хребет, який є офіційним кордоном між Івано-Франківською і Закарпатською обл., а історично відділяв Польщу, до складу якої входила Україна, та Угорщину, Румунію. А усвідомлення гірського хребта як «межі» характерне тільки для незначної групи українців – горян.

Із семантикою ‘гірський хребет (гора) як кордон, межа’ (1.6.1) засвідчено назви *горá* та *гíр’я* ◄[Верхр_Б: 139; Шух. 3: 156]. Приклади з пісенної творчості українців дають підстави для припущень про існування за горами «чужого», непізнаного світу, а також про вживання слова *гора* (*гори*) в образному значенні ‘межа, перехід у чужий світ (у далекий край, на чужину)’ (1.6.1.1) ◄*Познам тя миленькый, познам тя за горы,* / *Бо ты ся качурят* <‘закручуватися’> *волоскы до горы* (Завадка Риманівска); *Юж єм быў за гороў, мила ня познала,* / *По ті кошуленьцы, што мі вышивала* (Чорна); *Андрій за горами, Андрій з-за гір іде* (Туринське) [Верхр_Л: 332, 365, 371]; *Будь здорова, матїнойко,* / *Бо я вже йду горою.* / *Ой я вже йду горою,* / *Ни бануйте за мною* (Гвоздець) [Кміт_БВ: 97].

«Інший простір», і як межа між «своїм» і «чужим» простором, вказує на зв’язок із опозицією *СВІЙ* / *ЧУЖИЙ*, що підтверджує образне значення ‘чужий край; чужина’, репрезентоване формою множини *гóри* ◄*Спытáйся Мары́сю мáми, Цы поѣдешь ты зъ нáми? Завезéмо тя въ гóры, Nеповéрнешь никóли* (Гал.) [Гол.: 487].

Із семантикою ‘перевал’ (1.6.3) – найнижче і найдоступніше для переходу місце в гірському хребті – зафіксовано в гуцульських говірках дериват базового слова *низ*: *пере́ни́зь* [ГГ: 146 («перевал, плавний перехід між вершинами гір»)].

Відповідно до частин гори (1.7) – вершини, схилу, підніжжя – сформовано три семантичні групи, для яких характерна внутрішня ієрархія.

Першу – ‘вершина гори (скелі, горба, підвищення)’ (1.7.1) – демонструє базове слово *верх* (*pl верхи́*) ◄[Гол.: 394, 498; Верхр_Л: 288; Жел. 1: 64; Гр. 1: 139 (за О. Кольбергом); Паньк.: 482; ММАГ: 75; Кміт_С: 109; Марусенко_С: 248; Неґрич: 35; Горбач_Б: 146; Горбач_Н: 424; Горбач_КБ: 8, 83; SŁ: 139; Горощак[2]: 30; Турчин: 40; Личук 2015: 256; Потапчук 2012: 244 та ін.] ►[Марусенко_С: 248; Громко та ін._С: 37–38; Слободян 2017: 279; Задорожня 2021: 199] ▲[Черепанова 1983: 176; Данилюк_С: 22] ■ [СУМ 1: 334; СУМ$_{20}$: 281] ℹ [ДЄ: 109; СУМ[14–15] 1: 167; КІС[16-17]; Тимч_ІС: 773; Тимч_МС: 93], а також низка дериватів, серед яких такі діалектні утворення, як: *верхату́ра* ◄[Неґрич: 35]; *ве́рхни́ця* ◄[Жел. 1: 64; Марусенко_С: 220]; *верху́ша* ▲[Черепанова 1983: 176; Черепанова_С: 41–42]; *верша́ва* ◄[Жел. 1: 65]; *верша́дь* ◄[Піпаш: 22; Жеґуц: 29; ГС: 389; КГ; УГР_Т: 341–342; ГС: 389]; *вершида́* ◄[Личук 2015: 257]; *вершни́к* ◄[КСГГ; КГ] тощо. У говірках відоме також слово *гора́* ◄[Жел. 1: 152; Онищук_М: 2; SŁ: 55; Горбач_Мл: 334; Марусенко_С: 223; Зубр_В: 31, 47; ББ] ►[Задорожня 2021: 56, 92] та деривати *горі́шшя*, *горі́ще* ◄[Шек_ДИ: 464; Шух. 5: 6].

Залежно від форми вершини, а також від кількості вершин виявлено назви: *верх о́стрий* ‘гостра вершина гори’ ◄[Личук 2015: 355], *гостро́ве́рха* (*n*, *comp*) ‘тс’ ▲[Черепанова 1983: 176]; *гора́* (*г*)*о́стра* (*comb*) ‘гора з гострою вершиною’, *острогі́рка* (*comp*) ‘тс’ ◄[Личук 2015: 73, 277], *гора́ розгалу́жена* (*comb*) ‘гора із двома вершинами’◄[Личук 2015: 73, 384]; пор.: *верхува́та кичéра* [Шек_Р: 99; Шек_ДИ: 84], *широкове́рха гора́* ◄[Піпаш: 225], *двоєверхий Парнас* (XVI) [СУМ[16-17] 7: 201].

Друга група охоплює назви схилу гори (пагорба), а також місцевості з похилою поверхнею (1.7.2). В говірках української мови спорадично засвідчено

дериват слова *верх* (*взве́ршиє* ▲[Данилюк_С: 22]), і численно – деривати *гора*, утворені за моделями:

– N+-**ищ**(е): *гори́ще*[1] ▲[Черепанова 1983: 176]

– **префікс**+N+-**j**(а): *взгі́р'я*, *узгі́р'я* ◄[Жел. 2: 1005; Верхр_СЮ: І; Верхр_З: 159; Марусенко_С: 252; Личук 2015: 410] ►[Гр. 4: 323; Марусенко_С: 252] ▲[Черепанова 1983: 176; Данилюк_С: 138] **і** (XVIII) [Тимч_ІС: 234]; *згі́р'я* ◄[Жел. 1: 292] ►[Гр. 2: 138]; *міжгі́р'я* ▲[Шийка 2013: 355]; *погі́р'я* ◄[Жел. 2: 672; Марусенко_С: 243]; пор. композит *косогі́р'я* ►[Марусенко_С: 232; Громко 2000: 25];

– **префікс**+N: *пі́дгора* ◄[Піпаш: 139]; *при́гора* ◄[Rudnicki 1939: 29; Марусенко_С: 244; Личук 2015: 373]

– **префікс**+N+-**ок**(ø): *пі́дгірок* ◄[Потапчук 2012: 287; Личук 2015: 362] ►[Марусенко_С: 241]; *приго́рок* ►[Слободян 2017: 412; УССГ_Т: 352];

– композити, утворені основоскладанням: *косогі́*(*о́*)*р* ◄[Жел. 1: 370; Марусенко_С: 232; Пиртей: 106; Потапчук 2012: 269; Личук 2015: 320; Коваленки_С: 321] ►[Громко 2000: 25; Гр. 2: 291] ▲[Черепанова 1983: 176; Шийка 2013: 341; Данилюк_С: 66], *скосогі́*(*о*)*р* ►[Гр. 4: 141 (Вовч.п.); Марусенко_С: 249] ▲[Черепанова 1983: 176], або основоскладанням із суфіксацією: *скосого́рка*, *скосого́рок* ▲[Черепанова 1983: 176].

У східнослобожанських говірках у цьому значенні мовці вживають базове слово *гора́* ►[Слободян 2017: 300].

Низка словосполучень зі словом *гора* (рідко – *верх*) номінують:

– гору з пологими схилами (1.7.2.1): гора + *згі́рна* ◄[Верхр_ЗнД: 222], *пі́дгірна* [Верхр_Л: 449], *полога* (*comb*) [Верхр_Л: 453 (Жеґестів)], *положиста* [Верхр_Л: 453; Верхр_З: 202 (Перегримка, Ванівка)], *похилена* [Верхр_Л: 455], *похильниста* [Верхр_Л: 105], *похо́диста* [Верхр_Л: 455; Горощак: 125; Піпаш: 152], *спади́ста* [Верхр_Б: 294], *спохо́ла* [Жел. 2: 908;

[1] Варто зазначити, що для географічних назв характерна втрата значень демінутивності та аументативності, прикладом цього явища є слово горище, вжите в «нейтральному».

Верхр_Б: 295; Верхр_СЮ: 66; Он. 2: 244], *спустиста* [Верхр_З: 205], *ул́ога* [Жел. 2: 1009; Верхр_СЮ: 73], *спах́ова* ▲[Лисенко: 201];

– гору зі стрімкими, крутими схилами (1.7.2.2): верх + *стромий* ◄[Шух. 5: 283]; гора + *би́стра* ◄[Верхр_З: 189], *губа́та* ◄[Верхр_Л: 238], *зви́виста* ◄[Личук 2015: 301], *крута́* ◄[Гол.: 362; Левин_В: 110; Шух. 4: 81] ►[Дикарев: 150, 183; Груш.[2]: 66] ▲ [Колом_В: 107], *ла́мана, ло́мана* ◄[Личук 2015: 328], *при́кра* ◄[Жел. 2: 748] ▲[Аркушин 2: 87; Аркушин[2]: 443; [Лисенко: 174] **і** [КІС[16-17]; Тимч_ ІС: 368; Тимч_ МС 2: 128], *скосиста* ◄[Верхр_Л: 466], *стрімка́* ◄[Шух. 1: 4, 83; Онищук_НЖ: 128; ТГ_С: 181; Личук 2015: 400] ►[Москаленко: 68], *стро́мка* ◄[Онищук_НЖ: 128], *схильни́ста* ◄[Верхр_Л: 105, 472; Пиртей: 378], *убічни́ста* ◄[Верхр_Л: 476; Горощак: 156; Бігуняк: 39]; пор. композити (зі суфіксацією і без): *косогі́р, косого́р* ◄[Потапчук 2012: 269] ►[Марусенко_С: 232], *крутогі́р, крутого́р* ►[Марусенко_С: 234] ▲[Черепанова 1983: 176], *крутогі́р'я* ▲[Черепанова 1983: 176], *крутогора* ►[Марусенко_С: 234], скосогі́р ►[Марусенко_С: 249].

Композит *косого́ри*, який у карпатських говорах номінує гору зі стрімкими, крутими схилами, у середньонаддніпрянських говірках, локалізованих у Придніпровській низовині, засвідчений зі значенням ‘поле, яке обробляють зверху донизу’ (1.7.2.3) [Задорожня 2021: 50, 92, 235)], а словосполучення *гора́ крута́* – зі семантикою ‘стрімкий, крутий спуск дороги’ (1.7.2.4) [Задорожня 2021: 237].

Репрезентанти значення ‘підніжжя гори’ (1.7.3) формують третю групу, яка охоплює дві підгрупи:

перша – назви з коренем -*гор*- із префіксами *під*-, *уз*-, що вказують на «низ»: *перегі́р'я* ▲[Черепанова 1983: 176], *пі́дгі́(о́,у́)р'я* ◄[КСГГ; Потапчук 2012: 288] ►[Б-Н: 279; Громко 2000: 11, 28; Слободян 2017: 395; УССГ_Т: 373] ▲[Черепанова 1983: 176; ГМ_Т 3: 181] **і** (XVIII) [Тимч_МС 2: 179], *узгі́р'я* ▲[Черепанова 1983: 176] (модель **префікс**+N+-**j**(а)), *підгі́р* ◄[КСГГ] ►[Громко 2000: 11, 28], *при́гор* ►[Громко 2000: 11, 28]

(модель **префікс**+N+ø)), *підгірок, підгóрок* ►[Гр. 3: 162–163 (за А. Метлинським); Громко 2000: 11, 28; Слободян 2017: 396] ▲[Черепанова 1983: 176], *пригóрок* ▲[Данилюк_С: 108] (модель **префікс**+N+-**ок**(ø)), *пі*(*о*)*дгóра* ▲[Черепанова 1983: 176] (модель **префікс**+N);

друга – деривати базових слів «низу» – із коренями *-низ-, -діл-*(*-дол-*), *-під-*(*-под-*): *низ* ◄[Потапчук 2012: 281; Личук 2015: 349] ▲[Черепанова 1983: 176] – *низóвúнá* ◄[Потапчук 2012: 281; Личук 2015: 349] ▲[Черепанова 1983: 176], *пі*(*о*)*днúззя* ▲[Черепанова 1983: 176]; *долúна* ◄[Гол.: 502; Шек_Р: 10; Марусенко_С: 226; Піпаш: 50; Личук 2015: 288], *піддíл* ◄[Марусенко_С: 241; Личук 2015: 362], *подí*(*о*)*л* ◄[Жел. 2: 676] ►[Громко та ін._С: 154] ▲[Черепанова_С: 172–173]; *пі*(*о*)*д* ▲[Черепанова 1983: 176] **і** (XV) [МСДЯ 2: 1050]; *спід* ◄[Шух. 1: 11; Шек_ДИ: 437; КСГГ], *сподовúна* ◄[КСГГ].

Група лексичних одиниць, об'єднаних довкола значення 'гірська місцевість (понад 600 м над рівнем моря); високогір'я (понад 1300 м)', об'єднує також назви мешканців, назви об'єктів духовної і матеріальної культури (пісня, танець, одяг тощо), які для них характерні ('місце → особа → об'єкт'), а також назви регіонів та їх частин, розташованих у високогір'ї ('ціле → частина').

Значення 'високогір'я; гірська місцевість' (2) репрезентують базові слова «верху» та деривати, що активно функціюють у говірках пд.-зх. наріччя:

– *верх* (*pl верхú*) ◄[Франко_П $З_2$: 399 (Гринява)]; Шух. 1: 51; 4: 53; Гк: 148; Шек_Р: 72, 110, 133; Горбач_І; Матіїв: 67–68], *верхóвúна* ◄[Гол.: 395 (*верхóвина*); Верхр_ЗнД: 203; Жел. 1: 64; Марусенко_С: 220; Кміт_С: 53 (Орявчик); КГ; Неґрич: 35; Піпаш: 22; Горощак[2]: 30; Личук 2015: 257 (Верх.); Гуц_ЛЕ: 283; Астаф'єва: 507], *верховúнщина* ◄[Жел. 1: 64], *верхотúна* ▲[Черепанова 1983: 176], *вéршадь* ◄[Мосора: 15; КСГГ], *вершúда* ◄[КСГГ]; демінутиви – *верховúнка* ◄[Шух. 2: 204; Гр. 1: 140 (за В. Шухевичем)], *верховúночка* ◄[КГ (Тересва)], композит *високогíр'я* ◄[Личук 2015: 261 (Косів., «високі гори»)]

– *го́ри*[1] (*pl*) ◄[Верхр_Б: 2; Франко_П 1₂: 144, 246, 412; Гнатюк_Т: 12, 23; Гнатюк_ПП: 386; Зубр_НК: 33; Зубр_В: 1, 31, 35; Квестіонар: 21; УГР_Т: 161; Голуб_В: 180; Кміт_С: 61; [Шух. 2: 311; Гк: 31; Он. 1: 270; Коб_МК[2]: 59; Фальк_П: 119; Шек_ДИ: 145, 161; Грицак_С 1: 189; Горбач_Б: 238–239; [УЗГ_Т: 118, 135]; ПЗН_Т[2]: 83, 132]; Матіїв: 126; БГ_С: 574; Колєснік_Д: 300, 302] та ін.] ►[Груш.[1]: 104] **і** [СУМ[16-17] 10: 227; Тимч_ІС: 564], *гі́р'я* ◄[Гол.: 487; Верхр_Б: 143], *горі́ще* ◄[Жел. 1: 153; Гол.: 488; Астаф'єва: 377], *нагі́р'я* ◄[Жел. 1: 470]; пор.: назви, які документують пам'ятки XI ст.: *го́рни́ця*, *горная* (*n*) **і** *Въставъши Мариꙗ иде въ горьницѫ съ тъщаниѥмь въ градъ Июдовъ*; *Въ вьсеи горьнии* [МСДЯ 1: 560 («горная страна»)], XV ст. – *горина* **і** [МСДЯ 1: 554].

Значну групу формують назви мешканця (уродженця) гірської чи високогірної місцевості (2.1), утворені за мотиваційною моделлю 'місце → особа', серед яких домінують деривати з коренем -*гор*- (-*гір*-), наприклад: *гі́рни́к* ◄[Гол.: 482], *гі*(*о*)*рня́к* ◄[Жел. 1: 142; Кміт_С: 43; SŁ: 52] ►[Гр. 1: 286 (за М. Левченком); Гр.[2] 1: 380, 348; Яв.: 154], *гора́к* ◄[Верхр_Д: 99[2]], *гора́ль*, *г*(*ґ*)*у́ра́ль*[3] ◄[Пиртей: 64; Гк: 106; Надсяння_Т: 307], *горішня́к* ◄[Жел. 1: 153], *горішня́нин* ◄[Гол.: 488; Жел. 1: 153; Горбач_Б: 271], *горіща́нин* (*pl горіща́ни*) ◄[Піпаш: 38], *гі*(*о*)*ря́ни́н* (*pl гі*(*о*)*ря́ни*) ◄[Гол.: 488; Верхр_ЗнД: 187; Жел. 1: 142, 155; Гр. 1: 317; Гр.[2] 1: 385; Кміт_С: 43; Г: 45; SŁ: 52; Горощак[2]: 46]; *гора́й* ►[Яв.: 152], *горе́нец* ►[Б-Н: 103], *горя́нець* ►[Яв.: 157]; пор.: *гірня* (*coll*) ◄[Кміт_С: 43; Он. 1: 169]. Із-поміж назв найпопулярніші – *гірня́к*, *гора́ль*, *горішня́нин*, *горя́нин*; деривати *гора́к*, *горіща́нин*, *гора́й*, *горе́нец* демонструють особливості діалектного словотворення.

Зафіксовано фемінітиви: *гірня́чка* ◄[Жел. 1: 142; Гр. 1: 286 (за Є. Желехівським; Гр.[2] 1: 348], *горішня́нка* ◄[Гол.: 488], *горя́нка*, *гіря́нка* ◄[Гол.: 488; Жел. 1: 155].

---

[1] Представлено найчисленніше.

[2] І. Верхратський відсилає до чес. *horák* [Верхр_Д: 99], однак суфікс -*ак*- є продуктивним для творення назв осіб в українській мові [детально див.: Аркушин 2004: 45].

[3] Уживають на позначення представника підгальських ґуралів, польської етнографічної групи жителів Підгалля, що на заході сусідить із Лемківщиною. Запозичено з пол. *góral* [пор.: Аркушин 2004: 267].

На позначення горян відомі також аналітичні назви *гірськи́й люд* (*насе́лення*, *грома́да*, *чолові́к* та ін.) [Верхр_ЗнД: 5; Зубр_Н: 69; Онищук_НЖ: 133; Макс_ЗП: 25; Гк: 128; Шек_Р: 209; Астаф'єва: 507] ►[Гр. 1: 286; Гр.[2] 1: 348], *го́рський жи́тель* ►[Б-Н: 189], *верхови́нський на́рід* (*чолові́к* та ін.) [КГ].

Часто вжито у джерелах деривати *верхо́ви́не́ць*, *верхови́нка* (*pl верхови́нці*) ◄[Жел. 1: 64; Гол.: 395; Гр. 1: 140; Піпаш: 22; КГ; Гк: 105; Матіїв: 57].

Прикладом метонімійного перенесення є слово *верхови́нка* ('місцевість' → 'пісня (танець), характерні для місцевості'), що функціює в гуцульських говірках зі значеннями 'пісня, характерна для горян' (2.1.1) [КСГГ; КГ]; 'танець, характерний для горян' (2.1.2) [Harasymczuk: 73–80].

Спорадично М. А. Грицак зафіксував у закарпатських говірках це ж слово на позначення 'знаряддя праці горян' (2.1.3) – «виду пили, яку з давніх часів використовували у гірській місцевості» [КГ], на позначення якої відоме також словосполучення *верхови́нська пила́* [КГ («назва пили»)].

У лемківських говірках у різний час (кінець XIX ст., середина XX ст., кінець XX ст.) занотовано слово *го́рар* зі значенням 'лісник у горах' (2.1.4): *Го́рар – што по горах ходіт і на лысы позір даст* [Верхр_ЗнС: 233; Гр. 1: 309 (за І. Верхратським); Гр.[2] 1: 376; Горбач_КБ: 15; Šišková: 57]. Етимологи виводять його зі слц. *horár* 'лісник' пов'язане з *hora* 'ліс; гора' [ЕСУМ 1: 563], що видається цілком імовірним, адже лемківські говірки поширені, зокрема, на території сучасної Словаччини та межують із діалектами словацької мови.

Зі семантикою 'знахарка' (2.1.5) та 'злий дух, який живе в горах; міфічна особа (2.1.6) засвідчено словосполуки *гірська́ ба́ба* [Колєснік_Д: 146, 318], *гірська́ плане́та* [Жел. 2: 657 («Berggöttin <злий дух, який живе в горах>»)].

На позначення загальної назви регіону (місцевість) у високогір'ї чи в гірській місцевості (2.2) відомі аналітичні назви: *гірськи́й* (*країна*, *край*) ◄[Гк: 105], *го́рський* (земля, край) ◄[Гнатюк_Г 1: 20; Гк: 148], *го́ряний* (країна) ►[Гр. 1: 317; Гр.[2] 1: 384], *горя́нський* (Україна) ►[Гр. 1: 309; Гр.[2] 1: 385], *погори́стий* (земля) ◄[Верхр_ЗнС: 2].

Дериват *верхо́ви́на* часто позначає не тільки регіон у високогір'ї , а й етнокультурний регіон Гуцульщину (2.2.1) ◄[Гол.: 395; КГ; Лом_ЗС[1]: 62, 87, 89], пор.: *Єк Господь Бог обдарив нас шєстєм и сотворив нашу Верьховину так красну й милу, шо уна притєгаєт людий до себе, єк маґнес* [Шек_Р: 264].

Значення 'населений пункт (район, околиця) у гірській місцевості' (2.3) номінують словосполучення *гірськи́й* (*село, околиця, повіт*) ◄[Зубр_Н: 71; Шух. 2: 271; Макс_ЗП: 5, 28; Гк: 145; Верхр_ЗнД: 28; Гнатюк_ПП: 388; Гк: 125, 129, 147; Грицак_ТН: 69] ►[Груш.[1]: 104]; пор.: *го́рний* (місто) ℹ *Въ горнимь градѣ* (XII) [МСДЯ 1: 560].

Наступну семантичну групу формують назви, пов'язані з височиною, пагорбом[1] – підвищенням місцевості на висоту 200–600 м над рівнем моря – базове слово *гора*, деривати та композити:

– базове слово *гора́* (*pl го́ри*) ◄[Марусенко_С: 223; Потапчук 2012: 254; Личук 2015: 48] ►[Ващенко: 78; Берлізов: 13–14; Слободян 2017: 300] ▲[Марусенко_С: 223; Корз.: 104; Аркушин_СГ: 70; Аркушин[2]: 99; Шийка 2013: 30, 306; Данилюк_С: 35, 36] ℹ (XV–XVI) [Тимч_ІС: 564];

– деривати, утворені за суфіксальними моделями: *го́ринець* ▲[Шийка 2013: 306], *горя́нщина* ▲[Черепанова 1983: 176], префіксально-суфіксальними: *нагі́р* ▲[Черепанова 1983: 176], *підгі́р* ►[Громко 2000: 22], *при́гі́р*, *при́гор* ►[Громко 2000: 22] ▲[Шийка 2013: 381; Данилюк_С: 108], *підгі́рок*, *пі́дго́рок* ◄[Личук 2015: 362] ►[Громко 2000: 22], *при́гі*(*о*)*рок* ►[Громко 2000: 22; Сіденко 2003: 35] ▲[Шийка 2013: 381], *взгі*(*о́*)*р'я*, *узгі*(*о*)*р'я* ◄[Гол.: 398; Жел. 2: 1005; Марусенко_С: 252; Піпаш: 200] ▲[Черепанова 1983: 176, *нагі́р'я* ◄[Личук 2015: 347], *нагóри* (*pl*) ▲[Черепанова 1983: 176], *су́горки* ▲[Черепанова 1983: 176]; префіксальною: *при́го́ра* ▲[Шийка 2013: 381]; пор. у пам'ятці XV ст.: *село на погорьи* [СУМ[14-15] 1: 326];

– композити: *косогі*(*о*)*р* ◄[Потапчук 2012: 269] ►[Слободян 2017: 345] ▲[Данилюк_С: 66], *плоскогі́р'я* ◄[Марусенко_С: 242] ▲[Черепанова

[1] Пор.: *пагорб*, *пагорок* «височина, часто з пологими схилами» [СУМ 6: 10]; *височина* «підвищена частина суходолу (від 200 до 600 м), що має подекуди рівну, а частіше хвилясту поверхню, розчленовану долинами, балками, ярами» [СУМ 1: 496; $СУМ_{20}$: 369].

1983: 176; Данилюк_С: 102]; *полу́гор'є* ◄[Жел. 2: 693].

Зі семантикою 'поляна, поле в горах, на схилі гори, на похилій площині' (3.1) засвідчено номінації «верху» і «низу»: верші – акцентують на розташуванні (у горах), а другі – на рівнинному характерові поляни; варто зазначити, що допомагають окреслити значення коментарі укладачів та записувачів діалектних матеріалів або контексти, наприклад:

– ключові слова: *верх* (*pl верхи́*) ◄[Гоцкий: 102; Кміт_С: 24; Он. 1: 108 («поле на горах і горбах»); Личук 2015: 256–257; Гк: 137]; *гора́* ◄[Шух. 3: 34; [Свєнц.: 135, 137; Он. 1: 191] ▲[Шийка 2013: 306];

– деривати: *вершки́* (*pl*) ◄[КГ], *го́рни́ця* ◄[Кміт_С: 49; Марусенко_С: 224; Он. 1: 185]; *нагі́р'я* ◄[Личук 2015: 97, 347] ►[Слободян 2017: 375]; *надгі́р'я* ◄[Личук 2015: 97, 347]; *огірниця* ◄[Он. 2: 14];

– композити: *плоскогі́(о́)р'я* ◄[Потапчук 2012: 290; Личук 2015: 365] ►[Громко_С: 151; Слободян 2017: 403)] ▲[Черепанова_С: 169; Шийка 2013: 96];

– словосполучення: *гірське пасови́сько* (*ца́ринка, полони́на, толо́ка, ліс, плай* тощо) ◄[Верхр_Л: 431; Шух. 4: 234; Гк: 105, 121; КГ та ін.].

Репрезентують ці значення також лексеми *під, подина поди́ня*, демінутиви *по́ди́нка, по́диночка*, зокрема: *під* (*pl по́ди́, ES*) ◄[Личук 2015: 70; КСГГ (Зелена Н)]; *по́ди́на*[1] (*ES*) ◄[Онищук_М: 6; Грицак_В: 84; Шкрумеляк: 120; Піпаш: 145; ГГ: 152; ЛАЗО 1: к. 85 (коментар: «рівне місце, видолинок на схилі гори (на ньому зручно класти копицю сіна)»); УЗГ_Т: 382; Личук 2015: 367]; *по́ди́нка, по́диночка* (*dem, ES*) ◄[Онищук_М: 56–57; КСГГ]; *поди́ня* (*ES*) ◄[Піпаш: 145; Личук 2015: 367].

[1] Слово *по́дина* 'рівне місце (поле, галявина), западина на схилі гори', похідність якого від слова *під* 'низ' не викликає сумнівів, подано серед назв «нижнього полюсу», хоча актуалізується й СО 'гора', 'вершина гори'. Лексикографи, фіксуючи його у словниках, акцентують на таких СО, як 'рівне місце в горах, на схилах гір', 'поляна, галявина', деякі наголошують на тому, що це 'низина, западина' [Гр. 3: 241 (б.л.); Піпаш: 145; ГГ: 152], інші – фіксують значення 'рівнина в низині' [Слободян 2017: 406]. Щодо розташування *по́дини*, то зафіксовано такі локації: **го́ри** (*на подині*; *она високо є*) [Онищук_М: 6]), **ліс**, очевидно, також у горах, зважаючи на паспортизацію записів (*бо то ў лїсї* [Онищук_НЖ: 116]; *в л'іс'і подéᵘна йе* [КСГГ]), а також – **низина** чи неглибока **западина** [Слободян 2017: 406]. Розмежувати значення 'долина на схилі гори' (негативний рельєф) і 'рівнина на схилі гори' (нейтральний) дуже складно. Закономірним є зв'язок: 'рівне місце в горах' → 'долина в горах' → 'долина' → 'рівне місце в долині'.

Наведені приклади дають підстави для припущень, що значення ‘гора’ творить опозицію не тільки до ‘низина, долина’, а й до ‘рівнина’. Значення ‘рівне місце в горах’ слугувало підставою для творення ‘пасовище для дійних овець у полонині’ (3.1.1), яке реалізують деривати *пове́р*(*х*)*ни́к*[1] та *погірни́к* ◄[Мосора: 106; Janów: 171; ГГ: 151; ОКДА 1: НМ 19; Шух. 1: 29; Гр. 3: 231 (за В. Шухевичем)].

Ці назви ілюструють метонімійне перенесення ‘місце → процес’, реалізуючи значення ‘вечірній випас худоби після доїння’ (3.1.1.1): *пове́рхник* ◄[Janów: 182 («pasza wieczorna»); КСГГ (Гринява)]; *Го́ницци ви́вці на поверни́к, а по воло́скьи порня́ла* [Горбач_Б: 201 (*поверни́к* «пасіння овець на полонині під вечір; пасовище коло стаї, коротко заки їх доять»)], *погірни́к* ◄[КСГГ (Білоберізка)]. До цієї групи зараховано також назви верхньої межі поля (3.1.2): *верши́на* ►[Слободян 2017: 281 («початок поля»)].

Численну групу формують назви місцевості за горою, під горою чи між горами (4), утворені за аналогійними структурними моделями (пор.: таблицю А.3 «Префіксально-суфіксальна модель»), які конкретизують значення, окреслюючи різні типи місцевості відносно гори, зокрема:

– за горою: *заве́ршя* ◄[Жел. 1: 233; Кміт_С: 75; Он. 1: 263], а також деривати *гори*: *загі́р’я* ◄[Гол.: 557; Жел. 1: 238; Голуб_В: 185, 188; Шек_ДИ: 221; Марусенко_С: 227; Личук 2015:38, 295] ■ [Гр. 2: 26] **i** (XV) [МСДЯ 1: 907], *заго́ра* ◄[Личук 2015: 295] ►[Яв.: 157); Марусенко_С: 227]; демінутиви *загіре́нько* ◄[Гнатюк_Г: 96], *загі́р’ячко* ►[Гр. 2: 26]; пор.: ‘розташований за горою’ – *загі́рний*, *загорний* (край, земля, устя річки) ◄[Жел. 1: 238] ■ [Гр. 2: 26] **i** (XIV–XVII) [СУМ$^{14\text{-}15}$ 1: 475; Тимч_МС 1: 265], *загі́рський* ◄[Жел. 1: 238]; ‘привезений із загір’я (Угорщина чи Румунія)’ – *загі́рський* (капелюх, хустка) ◄[Гол.: 501; Шек_Р: 108;

[1] Мотивація та походження цього слова не є однозначними: укладачі ЕСУМу вважають, що назву *поверни́к* утворено від *пове́рн* ‘вороття’ [ЕСУМ 5: 467], однак не можна відкидати припущення про зв’язок із *верхом* (гуцульським говіркам властиве «спрощення» до *вер*), беручи до уваги локалізацію полонин – ‘високогірних пасовищ’; пор. також слово *пог’ір*|*ни*^{е}*к* [Шух. 1: 215; Janów: 171; КСГГ], мотивоване лексемою *гора* [детально див.: Ястремська 2008а: 123].

Астаф'єва: 507]; 'який мешкає на загір'ї' – *загі́рський* (купець, волох, відьма) ◄[Шек_Р: 284; Лом_ЗС[1]: 187];

– між горами: *міжгір'я* ◄[Жел. 1: 442; Пиртей: 201 (Горл., *меджегір'я*)]; пор.: *міжгі́рський* (*монастир*) ◄[Жел. 1: 433; Гр. 2: 415] **і** (XVII–XVIII) [Тимч_ІС: 72, 843]

– під горою, біля гір (біля підніжжя гір) – репрезентують назви, що вказують на «верх»: *пі́дгір'я* ◄[Верхр_Б: 143; Гол.: 487; Жел. 2: 639; Гнатюк_ПП: 386; Фальк_П: 118; Марусенко_С: 241; Личук 2015: 96, 362] ►[Гр. 3: 162, 171; Марусенко_С: 241; Слободян 2017: 395] ▲[Шийка 2013: 47, 373; Данилюк_С: 99 (Любом.)] **і** (XVII) [СУМ[16-17] 9: 43; Тимч_МС 2: 179; УК[16-18]: 323], *передгі́р'я* ▲ [Марусенко_С: 240], *підгі́р* ◄[Піпаш: 139] ►[Марусенко_С: 241], *при́гір* ◄[Жел. 2: 742; Марусенко_С: 244; Личук 2015: 96, 373], *підгі́(о́)рок* ►[Слободян 2017: 396], *при́гі(о)рок* ◄[Жел. 2: 742; Марусенко_С: 244; Личук 2015: 96, 373], *підгі́рка* ◄[Личук 2015: 96, 362] ▲[Данилюк_С: 99], *підго́рівка* ►[Слободян 2017: 396], *пі́дгора́* ◄[Піпаш: 139; Личук 2015: 96], *при́гора* ◄[Личук 2015: 96, 373, *черезгора́* ◄[Личук 2015: 38, 417]; «низ» репрезентують деривати *низи́на*, *низови́на* занотовані у східнослобожанських говірках Луганщини ►[Слободян 2017: 379–380]; пор.: 'розташований у підгір'ї' – *підгі́рний* (хата) ◄[Жел. 2: 639], *підгі́рський* (село, місто, околиця) ◄[Жел. 2: 639; Франко_П 1_1: 72; Шух. 2: 271; Гк: 65, 125; Гнатюк_ПП: 386] **і** (XVII) [СУМ[16-17] 7: 71]; 'виготовлений на підгір'ї' – *підгі́рський* (хрест) ◄[Колц.: 222]; 'який мешкає на підгір'ї' – *підгі́рний* (дівчина) ◄[Гр. 3: 162], *підгі́рський* (селянин) ◄[Франко_П 1_1: 178].

Із семантикою 'мешканець загір'я (підгір'я, міжгір'я)' (4.1) засвідчено деривати: *загоря́нин* ▲ [Гр. 2: 29]; пор.: **і** *заверша́ни* (*pl*) (XV) [СУМ[14-15] 1: 371]; *межи́гі́рець* ◄[Жел. 1: 433; Гр. 2: 415]; *підгіря́нин* (*pl підгі*(*о*)*ря́ни*) ◄[Жел. 2: 639; Гр. 3: 163]; *підго́рці* (*pl*) ►[Пискунов: 195 («жители Подгоріи[1]»)].

[1] Слово *Подгоріе* у Ф. М. Піскунова відсутнє, тому деталізувати значення неможливо.

Особливість семантичної групи ‘частина регіону, розташована вище за іншу’ (5) в тому, що аналізовані назви відображають сприйняття «своєї» або «чужої» території. До прикладу, *верховиною* називають гірські райони «своєї території» гуцули, закарпатці та мешканці Рахівського району Закарпатської обл.[1], а *горою* (*горами*) – номінують гірські райони Бойківщини бойки-горяни (пор.: *у нас у горах*), а гірські райони Буковини та Закарпаття (на час запису текстів – Румунія та Угорщина – буковинці та гуцули, які ходили в ці «гори» на заробітки.

Зафіксовано назви для високогірної частини Гуцульщини, гірської Рахівщини, Буковини, гірських районів Бойківщини та Закарпаття: слово *верхо́ви́на* номінує високогірну частину Гуцульщини[2] (5.1) та гірську частину Рахівщини’ (5.1.1) в інтерпретації гуцулів, і відповідно, мешканців Рахівського району, див.: [Паньк.: 469; ГГ: 182; КГ; КСГГ]. Гірські райони Бойківщини[3] (5.2) та Буковини[4] (5.3) мешканці негірських районів (бойки і буковинці) номінують *го́рами* (*pl*) ◄[Гнатюк_Т: 23; Франко_П 1_1: 102; БГ_С: 254, 425]. Обидві назви – *верхо́ви́на* і *гора́* (*pl го́ри*) – засвідчено на позначення гірських районів Закарпаття[5]’ (5.4) (для закарпатців, гуцулів із гірських районів) ◄*верхо́ви́на* [Грицак_С 1: 367; УЗГ_Т: 66, 234, 245; ПЗН_Т: 65; Сабадош: 36] **і** у пам’ятці з території сучасного Закарпаття: *Сѣна єден возокъ оу Верховѣнѣ за шість золотых оугорских не можъ была купити* (XVIII) [Тимч_ІС: 290]; *гора́* (*pl го́ри*) [Гол.: 375; Шек_ДИ: 162, 169, 170].

На позначення мешканця частини регіону, розташованої вище за іншу, виявлено назви:

– гуцула з високогір’я (5.5.1): *верхі́*(*о*)*ве́ць* ◄[ГС: 109; КСГГ; Піпаш: 22; Шух. 1: 72, 77; Гр. 1: 140 (за В. Шухевичем)], *верхо́ви́не́ць* (*pl верхови́нці*)

---

[1] Етнографічно належить до Гуцульщини.

[2] Верховинський р-н, південна частина Косівського р-ну Івано-Франківської обл., північно-західна Вижницького, Путильського р-нів Чернівецької обл., східна Рахівського р-ну Закарпатської обл. У роботі населені пункти подано відповідно до районування населених пунктів до прийняття Постанови Верховної Ради України №807-IX від 17.07. 2020 року.

[3] Сколівський, Турківський р-ни, південна частина Старосамбірського р-ну, південна Дрогобицького р-ну Львівської обл., південна Долинського та Рожнятівського р-нів Івано-Франківської обл., Міжгірський та Воловецький р-ни Закарпатської обл.

[4] Південно-східна частина Вижницького, Путильського р-нів Чернівецької обл.

[5] Тячівський, Великоберезнянський р-ни Закарпатської обл.

◄[Лом_В: 5; Лом_ЗС[1]: 11, 116, 209; ЗА; Он. 1: 416; КСГГ; КГ]; , *гі*(*о*)*ря́нин* (*pl гі*(*о*)*ря́ни*) ◄[Верхр_Б: 2; Гк: 66; Лом_ЗС[1]: 209, 227; Шек_Р: 15, 67; Шек_ДИ: 145, 148; КСГГ], *гірня́к* ◄[Франко_П 1_1: 141; Шух. 2: 245]; фемінітиви – *верхови́нка* ◄[КСГГ; КГ; ЗА], *гіря́нка* ◄[КСГГ];

– бойко з гірських районів (5.5.2): *гірня́к* (Нагуєвичі) ◄[Франко_П 1_1: 111, 141; Кміт_С: 43], *горішня́нин* (Нагуєвичі) ◄[Франко_П 1_1: 72; 1_2: 421; Матіїв: 104–105], *горя́ни*, *гіря́ни* (*pl*) (Лосинець, Хащів) [Он. 1: 172, 197], а також словосполуку *бо́йко з гір* (Дрогобич) ◄[Франко_П 1_1: 102]; важливо зазначити, що ці назви зафіксовані в населених пунктах, розташованих нижче від інших;

– закарпатець із гірських районів (5.5.3) ◄*верхо́ви́не́ць* (*pl верхови́нці*) ◄[Верхр_ЗнД: 8; КСГГ; КГ; Грицак_С 1: 255; УЗГ_Т: 67; Сабадош: 36 («житель гірських районів Закарпаття»)]; *верхо́винча* ◄[КГ], *верховинча́к* ◄[КСГГ; КГ], *верхов'я́нин* (*pl верхов'я́ни*) ◄[КГ]; назви жін. роду – *верхови́нка* ◄[Сабадош: 36], *верхов'я́нка* (*pl верхов'я́ни*) ◄[КГ], а також вираз *чолові́к згори́* ◄[КГ];

– лемко (для надсянців та «замішанців» – мешканців кількох українських сіл лемківсько-надсянського порубіжжя, тепер – Підкарпатське воєв. Польщі) [див.: Верхр_З: 153]) (5.5.4) – репрезентує опозиція за статтю *гірня́к* / *гірня́чка* ◄[Верхр_З: 111, 155, 191; Верхр_СЮ: І; Верхр_Л: 257].

Диференціювати назви зі значеннями ‘мешканець високогір'я’ та ‘представник етносу, який мешкає у високогір'ї чи гірській частині місцевості’ дають змогу значення, які пропонують укладачі лексикографічних праць *верхо́ви́не́ць* [КГ («мешканець Верховини»)]; Сабадош: 36 («житель гірських районів Закарпаття»)] чи контексти, пор.: *Вер'хо́винце: йасі́нце, квасіўце́, бі́линце, богда́нце, рахіўце́, трабуша́нце, пол'а́нце, росішча́не. На́ші вер'хо́винце пе́рший клас до л'і́са*; *Йа д'іўчи́на з Перечи́на, ми́лий вер'хови́нец. Ми с'а дво́йе пол'уби́ли, йак со́нце та м'і́с'ац'* (Росішка) [КСГГ; КГ] та ін.

Семантику ‘частина населеного пункту, розташована вище за іншу’ (5.6) репрезентують здебільшого аналітичні назви: *ве́рхні́й* (кінець, частина, вулиця,

місто) ◄[SŁ: 139; КГ; Матіїв: 105] ►[Яв.: 197; Фроляк 2003: 12] **i** (XIV– XVIII) [СУМ[14-15] 1: 493; Тимч_ІС: 218, 296], *горíшній* (кінець, кут, частина, село) ◄[Франко_П 1_1: 72; Кміт: 49; Он. 1: 185; Колєснік_Д: 325], *нагíрний*, *нагóрний* (частина села) ►[Русов_Г: 42]. У бойківських говірках виявлено дериват *вершóк* ◄[ПЗН_Т[2]: 138], а також базове слово *горá* (*pl гóри*) ◄[Потапчук 2012: 254; Горбач_Б: 238], яке документують пам'ятки XV ст. на позначення однієї з частин Києва: **i** *И въѣха в Подолье и посла на Гору* <'частина Києва'[1]> *къ Рюрикови* [МСДЯ 1: 552].

Низка синонімів номінує мешканця верхньої частини населеного пункту (5.6.1), зокрема, деривати слова *гора*: *горішня́к* ◄[Жел. 1: 153], *горішня́ни́н* (*pl горішня́ни*, *горішня́та*) ◄[Жел. 1: 153; Франко_П 2: 421; Гр.[2] 1: 379 (за І. Франком); Он. 1: 185; Матіїв: 104–105; Сабадош: 51; СБ: 132], субстантив *горíшній* (*n*, *pl горíшні*) ◄[Шкрумеляк: 42], фемінітиви *горішня́нка* (*pl горішня́ни*) ◄[Сабадош: 51], *горішня́чка* (*pl горішня́ни*) ◄[КГ], аналітична назва *горішня́нський чоловік* ◄[Жел. 1: 153; Франко_П 1_2: 421; Он. 1: 185, 227]; оказіонально в текстах із пд.-зх. наріччя занотовано дериват у форми множини *вершáни* (*pl*) ◄[ПЗН_Т[2]: 138].

Спорадично в говірках наддністрянсько-бойківського порубіжжя засвідчено словосполучення *вéрхня чéрга*, *нúжня чéрга* [СБ: 53] 'череда корів мешканців верхньої / нижньої частини села (вулиці)' (5.6.1.1)

Наступну семантичну групу формують назви незначних підвищень на поверхні землі (на дорозі чи посеред болота), а також місцевості, вкритої горбами. Значення 'горб, пагорок, підвищення' (6) репрезентують лексичні одиниці:

---

[1] Такі випадки демонструють зв'язок апелятивів із топонімами чи радше метаморфозу перших у другі, адже *Гора* – частина Києва, розташована вище за іншу, зокрема від Подолу [пор. також: Мурзаев 1984: 150]. Як влучно відзначила Л. Т. Масенко щодо протиставлення «верх – низ»: у «давні періоди існування міські квартали, розташовані на горі, протиставлялись тим, які локалізувалися під горою [Масенко 1986: 87]. Як приклад учена наводить назву району Києва «у низинній місцевості, під *Горою*, вздовж берега Дніпра і Почайни» – *Подолье* (*Подолный град, Подолѣ*) [там само], що підтверджує цитатою історика-джерелознавця Михайла Тихомирова: «характерна назва *подол* стала загальним позначенням міських кварталів, що знаходились поблизу річки, на противагу аристократичній *горі*» [Тихомиров 1956: 43].

– *верх* ◄[Šišková: 175; Личук 2015: 256] та деривати: *верхови́чка* (*dem*) ◄[Личук 2015: 257], *вершá* ◄[КГ], *ве́ршище* (*aug*) ▲[Шийка 2013: 292], *ве́ршо́к* (*dem*)◄[Потапчук 2012: 244; КГ],

– *горá* (*pl го́ри*) ◄[Жел. 1: 152; Личук 2015: 275, 277; ЗА] ►[Задорожня 2021: 47; Груш.[2]: 132; Умань_Т: 147; ГЗП_Т: 106; УССГ_Т: 57]▲[Марусенко_С: 223; ГЧЗ_Т: 103; ГМ_Т 2: 178–179] та деривати *гі*(*о*)*рка* (*dem*) ◄[Жел. 1: 142; Марусенко_С: 223; Личук 2015: 269] ►[Дикарев: 177; Марусенко_С: 223; Задорожня 2021: 210] ▲[Черепанова 1983: 175; Данилюк_С: 33; Аркушин[2]: 89; ГЧЗ_Т: 103, 284; ГМ_Т 2: 16, 342] **і** (XV– XVII) [СУМ[14-15] 1: 251; Тимч_ІС: 772; Тимч_МС 1: 508; СУМ[16-17] 7: 26], *гірчáк* ▲[Черепанова 1983: 175], *гірчи́на* ◄[Личук 2015: 195, 269], *згі́рка* ▲[Марусенко_С: 229], *при́гі*(*о*)*р* ◄[Жел. 2: 742; Марусенко_С: 244; Личук 2015: 373] ►[Гр. 3: 411; Марусенко_С: 244] ▲[Черепанова 1983: 175], *при́го́ра* ◄[Личук 2015: 373], *при́горка* ◄[Марусенко_С: 243]; низка префіксальних дериватів, утворених за моделлю **префікс**+N+-**ок**(*ø*): *згі*(*о*)*ро́к* ◄[Жел. 1: 292; Марусенко_С: 229] ►[Гр. 2: 138; Марусенко_С: 229] ▲[Марусенко_С: 229; Данилюк_С: 56; Аркушин[2]: 184], *нáгорок* ◄[Жел. 1: 471], *пáгір* ◄[Верхр_Д: 112], *пáгі*(*о*)*рок* ◄[Жел. 2: 595; Марусенко_С: 239; ММАГ: 75; SŁ: 94; Личук 2015: 356–357; СБ: 386] ►[Пискунов: 176; Марусенко_С: 239; Слободян 2017: 389; Номис: 295; Гр. 3: 86 (за М. Номисом)] ▲[Марусенко_С: 239; Черепанова 1983: 175; Данилюк_С: 93; Аркушин[2]: 374, 560] **і** (XVI) [Тимч_МС 2: 79; Тимч_ІС: 686; КІС[16-17]], *пере́горок* ►▲[Марусенко_С: 229] ■ [Гр. 3: 114], *підгі*(*о*)*рок* ◄[Марусенко_С: 241; Личук 2015: 362] ▲[Марусенко_С: 241; Шийка 2013: 47, 373] ▲[Марусенко_С: 241], *при́гі*(*о*)*рок* ◄[Жел. 2: 742; Потапчук 2012: 293] ►[Марусенко_С: 244; Номис: 281] ▲[Марусенко_С: 244; Черепанова 1983: 175], *су́горок* ▲[Черепанова 1983: 175], *угóрок* ▲[Черепанова 1983: 175], *узгі*(*о*)*рок*, *взгóрок* ◄[Гол.: 398] ▲[Лисенко: 219] **і** (XV) [Тимч_ІС: 234, 772; СУМ[14-15] 1: 171; СУМ[16-17] 4: 19], пор.: *погóрок* **і** (XVI) [СУМ[16-17] 7: 19];

демінутиви *згі́(о)рочок* (*dem*) ►[Гр. 2: 138] ▲[Аркушин[2]: 184], ►[Гр. 2: 138; Марусенко_С: 229], *узгоро́чок*, *взгоро́чок* (*dem*) ◄[Гол.: 398], а також композити *косого́р*, *косого́рик* (*comp*) ▲[Шийка 2013: 341], *скосого́рок* (*comp*) ▲[Черепанова 1983: 175] тощо.

Щодо цієї семантичної групи слушним є коментар Т. І. Вендіної щодо нечіткості семантичної диференціації похідних зі значенням ‘пагорб’ або ‘пригорок’, що зумовлює, на її думку, незначне членування їх семантичного простору [Вендина 1998: 51].

Наступне значення – метафоричне – ‘могила’ (6.1) – репрезентує і «верх» (насип, курган), і «низ» (яма) [детально див.: Толстой 1969: 98–103; Черепанова 1984: 134; Мурзаев 1984: 371; Личук_С: 118; Задорожня 2021: 77].

Значення «верху» номінують назви: *верхови́на-моги́ла*[1] (*моги́ла верхови́на*) (*comp*) ►[Гр. 4: 447; 1: 140 (за Я. Головацьким); Марусенко_С: 220)], *верхови́нна моги́ла* (*comb*) ►[Гр. 1: 140], *гора́ коза́цька* (*comb*) ▲[Аркушин[2]: 199], пор.: *пагорок ві́чний* (XVII) [Тимч_МС 144].

Значення ‘купа землі’ слугувало основою для утворення значень: ‘кротовина’ (6.2.1) та ‘пагорб, утворений у результаті боронування землі’ (6.2.2), репрезентовані спорадично в пн. наріччі – *па́горок* (6.2.1)▲[Аркушин[2]: 412] та пд.-зх. – *верх* ◄*Деко́ли тєжко орати, то я два коні запрігаю. Тоди йден іде в борозду, а другий – по верху́* [СБ: 236] (6.2.2).

На позначення коня, який під час оранки йде пагорком (6.2.2.1), не борозною (з лівого боку від господаря), у гуцульських говірках спорадично відзначено субстантив-композит *пове́рхборозни́й* ◄[КСГГ], словосполуку *ве́рхні́й кінь* ▲[Корз.: 81].

За зовнішньою подібністю з горбом, пагорком утворено значення ‘ґуля’ (6.3), зафіксоване в західнополіських говірках, а у гуцульських виявлено назву на позначення вершка чиряка, фурункула (6.3.1), наприклад: *узгі́р* ▲[Аркушин[2]: 571]; *верша́к* ◄[КСГГ].

---

[1] Слово *моги́ла* засвідчено також для номінації природних об’єктів, пор.: [Марусенко_С: 236–237; Черепанова 1983: 175, 176 («гора, холм вообще», «гребень, кряж, продолговатая возвышенность»); Личук 2015: 41, 261 (*ви|сока мо|гила* «височина», *ви|сока мо|гилка* «горб»)].

Значення ‘місцевість, покрита горбами; пагориста, горбиста місцевість’ (6.4), утворене за мотиваційною моделлю ‘об’єкт → місце’, реалізують: базове слова *горá*: *горá* (*pl го́ри*) ◄[Личук 2015: 48] ►[Слободян 2017: 300; Ващенко: 78]; деривати *гори́нка*, *горі́нка* (*pl горінки́*) ◄[Личук 2015: 48, 277], субстантив *гори́ста* ►[Слободян 2017: 303], композит *горбого́р’я* ◄[Личук 2015: 48, 277] та низка словосполучень: *гірни́сте поле* ◄[Горощак: 47], *гори́сте місце* (частина повіту, земля) ◄[Жел. 1: 153; Горощак: 50; Макс_ЗП: 53]▲[ГМ_Т 2: 16, 310] **i** (XVII) [Тимч_ІС: 569; СУМ[16-17] 7: 26], *горува́те місце* (*поле, дорога*) ◄[Верхр_Л: 301; Гр. 1: 286 (за І. Верхратським); Гр.[2] 1: 381, 384; Горощак: 50] ►[Яв.: 155 («гористый»)] **i** (XVII–XVIII) [Тимч_ІС: 574, 695; Тимч_МС 1: 184]; *пого́ри́ста земля* ◄[Жел. 2: 673; Верхр_ЗнС: 2]; пор. прислівники зі значенням ‘пагористо, горбисто’: *верхова́то*, *горáво* ◄[Гол.: 395, 485], *гори́сто* ◄[Janów: 73; Грицак_С 1: 128], *горно́* ►[Гр. 1: 313; Гр.[2] 1: 380], *горува́то* ◄[Шух. 5: 185] ►[Гр. 1: 316; Гр.[2] 1: 384].

Останню з аналізованих субстантивних семантичних груп «верху» передусім формують переносні значення за СО ‘велика кількість’, а саме: ‘велика кількість чогось, складеного в купу’ → ‘гурт людей’ → ‘зграя птахів’, ‘велика кількість чогось’ → ‘більшість’.

На позначення купи; великої кількості чогось, складеного в купу’[1], активно функціює слово *горá* (*гу́ра*) ◄[Піпаш: 38; БГ_С: 78; Астаф’єва: 375; Квестіонар: 20; Грицак_С 1: 233; УЗГ_Т: 79; БГ_С: 78, 204, 273; ЛЛ: 460] ►[Пискунов: 61; Номис: 288; Гр. 1: 340; Гр.[2] 1: 413; ФСГД: 146]▲[Номис: 288; ГМ_Т 2: 332–333; Аркушин[2]: 448]. Спорадично виявлено назви з базовим словом верх – дериват *наве́ршення* ◄[Жел. 1: 466 («das Aufeinanderlegen <стіс, купа>»)] та словосполуку *верх смітéнний* ‘купа сміття’ ◄[Личук 2015: 394].

Слово *горá* (*гу́ра*) занотовано у гуцульських говірках на територій Румунії зі значеннями: ‘гурт, група людей’ (7.1) ◄*Гу́ра – купа* (*дітей*); *Подурила гуру*

[1] Слово *купа* в діалектах номінує різні географічні об’єкти, як-от: ‘гора’, ‘невисока гора, горб, підвищення’, ‘підвищення на дорозі’, ‘штучний горб, насип’, ‘скелясті голі кряжі’ [пор.: Марусенко_С: 234; Черепанова_С: 116; Черепанова 1983: 175–176; Громко 2000: 31; Потапчук 2012: 272; Данилюк_С; 72; Шийка 2013: 346; Личук 2015: 326 та ін.].

жинок [Горбач_Б: 154, 249]; ‘зграя птахів’ (7.2) ◄*Гу́ров, гу́рами л’іта́йут і фошкот’е́т* [там само].

На Мараморощині оказіонально занотовано дериват *ве́ршинь*, що номінує; більшість чогось (більшу частину) ◄*А го́луп’і* <‘голуб’>_ *они ўс’акого фил'у је*: *је голупц’і поштові велик’і, је голупц’і половина по́што, ве́ршин' по́што, је голупц’і такої прост'і* [УГР_Т: 257].

У межах цієї семантичної групи виокремлено підгрупу назв, що репрезентують один із процесів рибальства: слово *гу́ра* у степових говірках Одещини номінує спосіб ловити рибу (7.1.1), у якому задіяно багато людей (*Поїхати на гу́ру*; *Рибалить гу́рою*; *Рибалить на гу́ру* [Берлізов: 39, 63, 66]), а також човни, якими рибалять «на гу́ру» (7.1.1.1) [там само]. Зі значенням ‘рибалка, який рибалить «на гу́ру»’ (7.1.1.2) відомий дериват *гу́рник* [там само].

Субстантивна семантика «низу» представлена менш численно, а основою утворення семантичних груп є значення ‘долина’ (див.: таблицю А.24, схему Б.7). Дослідники географічних назв звертають увагу на труднощі щодо окреслення семантики «рівнина», «низина», «долина», адже самі носії говорів по-різному їх осмислюють. Ідеться, зокрема, про «перехрещення семантики» понять, «внутрішній (нейтрально-рельєфний) семантичний перехід ‘рівнина ↔ низина’, ‘рівнина ↔ долина’», а тому ці поняття об’єднують у протиставленні до гірського рельєфу [Личук 2015: 87]. Також чимало номенів позначають рівнинну територію, яка сприймається як понижена. І. М. Потапчук вбачає тісні та давні внутрішні зв’язки між цими поняттями, а особливістю їхнього вияву у діалектному мовленні є те, що «часто для передачі відмінних сем мовці послуговуються тими ж самими лексемами. Це пов’язано зі специфікою сприйняття таких географічних реалій мовцями» [Потапчук 2012_1: 84]. Важливо, що явище семантичного зв’язку ‘долина ↔ низина ↔ рівнина’ властиве різним говорам [Громко та ін._С: 6; Пустовіт 2017: 98].

Імовірно, що дифузність значень зумовлена тим, що мовець не має потреби їх чітко диференціювати. У роботі також не надано значної уваги

диференціації цих понять, зокрема, якщо для їх номінації використано ті самі засоби.

Значення ‘долина, низина; улоговина, западина (перев. у горах чи між горами)’ (1) репрезентує понад 60 синонімів [детально див.: Ястремська 2021а: 305–318], серед яких домінують деривати базових слів «низу», наприклад:

– *діл, дол* (*pl дóли*) (поширене в говорах усіх наріч; відоме в пам’ятках від XV ст. [МСДЯ 1: 696; СУМ[14-15] 1: 316; СУМ[16-17] 13: 60; 8: 112; Тимч_МС 1: 220; Тимч_ІС: 774]; деривати, поширені в говірках пд.-зх. наріччя: *вúдол* [Піпаш: 22], *вúдóлина* [ММАГ: 75; КСГГ; КГ; БГ_С: 54], *дóлець* [Жел. 1: 195], *долúниця* (*dem*): [Матіїв: 405], *зáдолина*: [Hrabec 1950: 52; Janów: 270; Личук 2015: 295; Шек_ДИ: 8–9], *передóлúна*: [Rudnicki 1939: 27; Марусенко_С: 240; ММАГ: 75; Личук 2015: 359], *придолúнка*: [Жел. 2: 744], *продíл* [Жел. 2: 770]; *рóздола*: [Он. 2: 184], *роздóлина*: [Он. 2: 184; Матіїв: 410] та ін.; пд.-сх.: *пáдí*(*о*)*л*, *пáдóл*: [Б-Н: 269; Гр. 3: 86; Пискунов: 176; Марусенко_С: 240] **i** (XVII) [МСДЯ 1: 766; Тимч_ІС: 685]; *роздóлля*: [Слободян 2017: 72] **i** (XIV–XVI) [МСДЯ 3: 34, 174; КІС[16-17]], *удóл, удóль* ►[Б-Н: 363 («долина; юдоль»)] **i** (XI– XVII) [МСДЯ 3: 1153; Тимч_ІС: 772–773; пор.: *ꙋдолиѥ* (XIII) [МСДЯ 3: 1152–1153]; *ꙗдоль* (XIV) [МСДЯ 3: 1155], пн.: *дóлиння*: [Черепанова 1983: 177 («долина вообще»)], *долиня́ка* (*aug*): [Шийка 2013: 63, 319], *долíвка*: [Шийка 2013: 63, 319], *дóловина*: [Черепанова 1983: 177]; в усіх наріччях поширені назви: *долúна* (у пам’ятках – від XII ст. [МСДЯ 1: 694; 2: 76; СУМ[14-15] 1: 59, 315 Тимч_ІС: 772; СУМ[16-17] 10: 252 та ін.]; *вúдóлинок* ◄[ММАГ: 75; Шило_С: 72; Потапчук 2012: 245; Личук 2015: 259; Гр. 1: 158 (за А. Свидницьким); Гр.[2] 1: 187; Коваленки_С: 130; Лом_ЗС[2]: 248] ►[Яв.: 80] ▲[Черепанова 1983: 177; Данилюк_С: 21, 24], *подí*(*о*)*л, подóл* ◄[Жел. 2: 676] ►[Громко 2000: 10–12; Слободян 2017: 406] ▲[Черепанова 1983: 177] **i** (XVI) [УК[16-18]: 296], *придолúнок* ◄[Жел. 2: 744] ▲[Черепанова 1983: 177] ►[Пискунов: 211; Марусенко_С: 244], *рóздí*(*о*)*л* (*pl роздóли*) ◄[Жел. 2:

817; Потапчук 2012: 291] ►[Гр. 4: 43; Слободян 2017: 72]▲[Шийка 2013: 110–111, 392] **і** (XVIII) [Тимч_МС 2: 265] та ін.;

– *низ* (усі наріччя), *не́жа* ▲[Лисенко: 136], *ни́зень* ◄[Жел. 1: 528; Марусенко_С: 237], *низи́на́* ◄[Жел. 1: 528; ММАГ: 75] ►[Марусенко_С: 238; Громко 2000: 6–15; Пустовіт 2017_1: 104; Слободян 2017: 72] ▲[Марусенко_С: 238], *низи́нка* (*pl низинки́, dem*) ◄[Верхр_Л: 439; Потапчук 2012: 281; СБ: 425]; *низови́на́* ◄[Потапчук 2012: 281; Личук 2015: 349] ►[Пустовіт 2017: 98], *низота́* ◄[Жел. 1: 528], *пере́низ* ◄[Піпаш: 135], *переніизина* ◄[Жел. 2: 620], *пере́ни́зь* ◄[Rudnicki 1939: 27; Hrabec 1950: 44; Janów: 160; Личук 2015: 360; КГ], *пони́зок* (*pl пони́зки*) ◄[Лом_ЗС^2: 215];

– *під* (*pl по́ди́*) ►[Марусенко_С: 241]; *по́ди́на* ◄[Hrabec 1950: 45; Janów: 170; Личук 2015: 367] ►[Марусенко_С: 243], *подо́к, подо́ловина* ▲[Черепанова 1983: 177], *спід* (*pl споди́*) ◄[Гнатюк_О 15: 13; КГ; Грицак_В: 56, 83].

Долину номінують також деривати слова *гора́*, зважаючи на розташування долин між горами, а саме: *межиго́ра* ◄[Личук 2015: 337], *міжгір'я* ◄[Жел. 1: 442; Потапчук 2012: 276; Данилюк_С: 81; Личук 2015: 337–338] ►[Марусенко_С: 236; Громко 2000: 17; Слободян 2017: 72] ▲[Марусенко_С: 236; Черепанова 1983: 177], а також словосполучення *гі́рська́ доли́на* (*кульба́ка, сідло́*) ◄[Шух. 1: 1, 3, 18; Гоцкий: 112; Он. 2: 218 («сідловина гори»); Он. 1: 394 («*геогр.* сідловина»)], *горі́шня я́ма* ◄[Шух. 3: 217].

На Поліссі засвідчено композити із «подвійним низом», обидві основи яких вказують на «низ»: *низькодо́лля, низькодо́ловина* [Черепанова 1983: 177].

На позначення низин відповідно до їх заліснення, заболочення чи заводнення, носії говорів здебільшого вживають ті самі назви, якими номінують долину в загальному значенні, пор., наприклад:

– 'низина, рівнина, поросла травою, деревами' (1.1.1): *доли́на* ◄[Марусенко_С: 226 («низменность, заросшая травой (лесом)»); Потапчук 2012: 88 («низина, поросла деревами»); Личук 2015: 287 («низина, поросла

травою; сінокіс», «низина, заросла травою», «низина, поросла деревами»)] ►[Марусенко_С: 226 (Кір., «низменность, заросшая травой»); Громко 2000: 10–12 («рівнина, укрита травою»); Слободян 2017: 315] ▲[Шийка 2013: 63, 319 («низина, поросла травою»); Данилюк_С: 45 («луг, де косять сіно»)]; *низи́на́* ◄[Личук 2015: 349 («низина, поросла травою; сінокіс»)] ►[Марусенко_С: 238 («низменная местность, заросшая травой»)] ▲[Данилюк_С: 87 («місцевість, поросла травою»)]; *поди́на* ►[Задорожня 2021: 71 («широка низинна рівнина, поросла лікарськими травами»)] та ін.;

– ‘заболочена низина’ (1.2.1): *доли́на* ◄[Личук 2015: 287 («мокра заболочена низина»)] ▲[Черепанова 1983: 177; Аркушин[2]: 136 («низьке заболочене місце (на полі чи сінокосі)»); Данилюк_С: 45 («заболочена низина»)]; *низи́на́* ◄[Потапчук 2012: 281] ►[Задорожня 2021: 71 («низька болотиста місцевість, сінокісна низина»)] ▲[Данилюк_С: 87 («заболочена низина»)], *поді́(о́)л* ▲[Черепанова 1983: 177 («мокрая, заболоченная низина»)]; словосполучення *низьке поле* ◄[Верхр_ЗнД: 254] та ін.;

– ‘долина, низина, залита водою’ (1.2.2): *доли́на* ◄[ММАГ: 74; Марусенко_С: 226 («мокрая низменность»; «мокрое место между взгорьями»] ►[Громко та ін._С: 71–72 («заливний луг»); Задорожня 2021: 217 («земельна ділянка, що заливається весняними водами»)] ▲[Черепанова 1983: 177 («низина, залитая водой»); Данилюк_С: 45 («ділянка, яка заповнюється водою під час повені»)], *низина́* ►[Задорожня 2021: 70 («широка низина біля річки, яку заливають весняні води») та ін.

Відповідно до СО ‘розмір’ виокремлено різні типи долини, на позначення яких мовці вживають і «нейтральні» назви на зразок *долина*, *видолинок*, і словосполучення з означальним компонентом, який виразно й чітко вказує на певну ознаку (*доли́на глибо́ка* ◄[Личук 2015: 270] ►[Задорожня 2021: 65, 207], *доли́на низька́* ►[Задорожня 2021: 65, 252], *доли́на розло́га*, *широ́ка* ◄[Личук 2015: 421] ►[Задорожня 2021: 65, 279], *доли́на вузька́* ◄[Личук 2015: 268] тощо). Однак, як слушно зазначила І. Задорожня, «описові сполуки, виражені

двослівними номенами, підтверджують пасивне використання такої термінології в побутовому спілкуванні» [Задорожня 2021: 65], пор.:

Окрему семантичну групу формують назви долин відповідно до розташування (здебільшого «нейтральні» назви долини, низини): біля річки (*діл, доли́на, низ, низи́на́, низови́на́, низо́к, поді́(о)л*), у полі’ (*доли́на, доли́нка, при́долинки* (*pl*)), у лісі (*ви́долинок, доли́на, низина́, по́ди́на* тощо).

Приказка «Високі гори мают глубокі доли» [Франко_П 1_2: 412 (Верховина)] має сенс і в прямому значенні, оскільки, що вищі гори, то глибші долини – яри, глибокі довгі западини (1.6). В Україні яри наявні також у степовій та лісостеповій зонах [ГЕУ 3: 465] у формі балок, ярів із пологими схилами. На позначення ярів знову ж таки засвідчено здебільшого лексичні одиниці із загальним значенням (*ви́долинок, доли́на, за́до́лина, здо́линок, пере́низь, по́ди́на, поді́л предспі́д* тощо); пам’ятки XVII–XVIII ст. документують словосполучення *доли́на глибо́ка, доли́на крута* [Тимч_ІС: 368; Тимч_ МС; 2: 128; СУМ[16-17] 6: 221]. Особливістю цієї семантичної групи є наявність енантіосемійних лексем *ве́рша́дь, верши́на* (див.: підрозділ 3.4).

Значення ‘низина, низовина (до 200 м)’; ‘низинна місцевість’ (2) реалізують близько 50 лексичних одиниць, які репрезентують говори всіх наріч. Із-поміж найпоширеніших: *діл* (*pl до́ли*) ◄[Гол.: 382; Верхр_Б: 126; Верхр_Д: 121; Жел. 1: 185; Марусенко 1972: 282; Он. 1: 220; SŁ: 45; Матіїв: 130; Личук 2015: 286 та ін.] ►[Груш.[1]: 45, 104]▲[Данилюк_С: 44; Марусенко_С: 226], *доли́на* (*pl доли́ни́*) ◄[БГ_С: 474; Піпаш: 259; Голянич: 415; Потапчук 2012: 88; Личук 2015: 287] ►[Марусенко_С: 226; Громко 2000: 10–12; Слободян 2017: 315; Задорожня 2021: 68] ▲[Марусенко_С: 226; Шийка 2013: 63; Данилюк_С: 48]; *низ* (*pl низи́*) ◄[Піпаш: 116; Потапчук 2012: 281; Личук 2015: 349; Шило_Т: 224] ►[Громко 2000: 6–15; Сіденко 2003: 51–53; Пустовіт 2017: 98; Задорожня 2021: 68, 252; Слободян 2017: 378; Сіденко 2003_1: 117]▲[Лисенко: 137; Черепанова_С: 141–142; 1983: 177; Шийка 2013: 359 та ін.]; *низи́на́* ◄[Гк: 106; Пиртей: 242; Потапчук 2012: 281; Личук 2015: 349] ►[Громко 2000: 6–15; Сіденко 2003: 51–53; Пустовіт 2017: 98; Задорожня 2021: 68; УССГ_Т:

365]▲[Черепанова_С: 141]; *подí*(*ó*)*л* (*pl подóли*) ◄[Потапчук 2012: 291; Личук 2015: 367] ►[Яв.: 142; Гр. 2: 196; 3: 241; Марусенко_С: 243; Громко та ін._С: 154–155; Задорожня 2021: 321] ▲[Черепанова_С: 172–173; Шийка 2013: 97 **і** (XIV–XVIII) [МСДЯ 2: 127, 1043; КІС[16-17]; Тимч_МС 2: 138] тощо.

Відповідно до опрацьованих матеріалів, семантичний зв'язок 'місце (місцевість, територія) → особа (мешканець) → об'єкт (духовної чи матеріальної культури)' досить симетрично репрезентує «верх» і «низ» (пор.: таблицю А.24), щоправда, «низ» – менш численно, ніж «верх», пор.:

2.1) 'мешканець чи уродженець низинної місцевості; низовинець': *долиня́ник* ▲ [Гр. 1: 417], *долішня́ни́н* (*pl долішня́ни*) ◄[Жел. 1: 195], *доля́нець* ◄[Гол.: 521; Жел. 1: 195], *доля́ни́н* ◄[Жел. 1: 195], а також *долі́вський* (чоловік, дівчина) ◄[Голянич: 415 (для гуцулів)], *долі́ський* (чоловік, жінка) ◄[Шух. 1: 55; 5: 223; Піпаш: 50; Астаф'єва: 459; Гр. 1: 417 (за О. Кольбергом, В. Шухевичем; Janów: 45; Астаф'єва: 459; Сабадош: 72], *долішні́й* (людина) ◄[Сабадош: 72], *надóльний* (людина) **і** (XVII) [Тимч_МС 1: 454; 2: 16 («живущий в долинах»)];

2.1.1) 'пісня (мелодія), характерна для мешканців низинної місцевості[1]': *подоля́нка* ◄[Жел. 2: 677]

2.1.2) 'танець (гра, обряд та ін.), характерний для мешканців низинної місцевості': *подíльский* (*n*) ◄[Harasymczuk: 222], *подоля́нка* ■ [Жайворонок 2006: 462], *подоля́ночка* (*dem*) ◄[ЗА] ▲[Аркушин[2]: 415; ГМ_Т 2: 91]

2.1.2.1) 'дівчина – головна героїня танцю-гри': *подоля́ночка* (*dem*) ◄[ВГХ_Т: 119; ЗА] ▲[ГМ_Т 2: 91].

Особливе зацікавлення викликають назви регіонів, розташовані на різній висоті над рівнем моря, а також назви частини регіону, розташованої нижче за іншу. Важливим у цьому випадку є «Я-контекст», відповідно до якого, наприклад, гуцули, мешканці високогірних Карпат, називали *долами* Покуття чи Поділля, натомість для галичан *долами* є терени всієї Східної України.

[1] Відтак і пісня, і танець набули популярності й на інших теренах.

На позначення регіону, місцевості не у високогір'ї, у горах, а в низовині (2.2), зафіксовано словосполучення з ад'єктивними дериватами слів *діл* (*дол*) та *низ* – *долі́вський*, *доля́нський* (край) ◄[Гол.: 521], *долішня́нський* (світ) ◄[Лом_ЗС[1]: 111], *до́льний* (країна, земля) ►[Гр. 1: 418] **і** (XVII) [Тимч_ІС: 773], *надо́льний* (земля) **і** (XVIII) [Тимч_МС 1: 454], *удо́льний* (місце) ►[Б-Н: 363] **і** (XII) [МСДЯ 2: 280; 3: 1154].

Диференціювати місцевість у низовині і конкретний регіон, розташований у низовині, як і мешканців, які заселяють цю територію, досить складно. Це можливо тільки за умови розлогого контексту або коментарів записувачів текстів. До прикладу, для номінації Поділля (2.2.1) зафіксовано назви: *до́ли*[1] (*pl*): [Шух. 3: 164; Лом_ЗС[1]: 179], *поді́*(*о*)*лля* ◄[Жел. 2: 676; Ількевич 1841: 58; Гол.: 403; Корд.: 172; Гнатюк_НП: 96; Верхр_Б: 112, 248; Верхр_Л: 71; Гк: 154; Он. 2: 312; Брилінський: 90; Коваленки_С: 242; СБ: 57; ББ] ►[Б-Н: 269; Пискунов: 195; Гр. 1: 39; 3: 171; Яв.: 124; Груш.[1]: 50–51, 17] **і** (XIV–XVII) [СУМ[14-15] 2: 167; СУМ[16-17] 13: 3; Тимч_МС 2: 344]; пам'ятки XV ст. фіксують слово *поні́ззя* (XV) [МСДЯ 2: 1080 (*понизиѥ* «мѣстность между Бугомъ и Днѣстромь»[2])]; пор.: *поді́льский* (земля, губернія, повіт, край, поле) ◄[Жел. 2: 676–677; Гк: 154] ►[Груш.[1]: 26, 44] ▲[Доман_НК: 84] **і** (XIV–XVII) [Тимч_ІС: 586; МСДЯ 2: 137; СУМ[14-15] 2: 167; СУМ[16-17] 15: 76], *подоля́нський* (поле) ◄[Шек_ДИ: 58].

На позначення мешканця Поділля (подоляк, подолянин) (2.2.1.1) засвідчено лексичні одиниці: *подо́лець* (*pl подо́льці*) ►[Б-Н: 269], *подоля́к* ◄[Жел. 2: 677; Верхр_Д: 116; Лом_В: 34; Франко_П 1_2: 246]; *подоля́ник* (*pl подоля́ни*) ◄[КГ; ПЗН_Т: 137], *подоля́нин* (*pl подоля́ни*) ◄[Жел. 2: 677; Лом_ЗС[1]: 116; Коваленки_С: 149] ►[Номис: 16; Гр. 2: 196, 371; 3: 244] **і** [КІС[16-17]]; *подоля́нчик* (*dem*) ◄[Жел. 2: 677; Гнатюк_Г: 35]; фемінітиви *подоля́нка*

---

[1] В інтерпретації гуцулів.

[2] Л. Т. Масенко припускає, що топонім *Поділля* в XIV ст. замінив *Пониззя*, який номінував «землі по середній і нижній течії Дністра та його пр<итоках> Ушиці, Смотрича, Збруча і Серету» (за Іпатіївським літописом, XIII ст.) [Масенко 1986: 83]. Дослідниця вважає, що «причину зникнення давньоруської назви Пониззя і заміну її у XIV ст. макротопонімом *Поділля* слід вбачати, очевидно, у появі й активізації у цей же історичний період територіальної назви Низ, що вживалась по відношенню до нижньої течії Дніпра і пізніше була перенесена на утворену на території Нижнього Подніпров'я Запорізьку Січ» [там само: 85–86].

◄[Жел. 2: 677; Гр. 1: 186 (за Я. Головацьким); Он. 2: 191; ПЗН_Т: 137; КГ; СБ: 311] ►[Гр. 3: 244 (за П. Чубинським)] **і** [СУМ[14-15] 2: 168]; *подоля́ночка* (*dem*) ◄[Волош_В: 29] ►[Гр. 3: 244]; *подоля́чка* ◄[Жел. 2: 677; Гр. 3: 244]; прикметники *поді́льский, подоля́нський* (людина, воєвода, староста) ◄[Шек_Р: 108] **і** (XIV) [СУМ[14-15] 1: 182; 2: 167–168].

Очевидно, близьке сусідство гуцулів і покутян спричинило появу назв, пов'язаних з інтерпретацією гуцулів території Покуття (2.2.2), а саме: *до́ли* (*га́лицькі*) ◄[Лом_ЗС[1]: 8; Шух. 2: 271].

Назви *до́ли, степи́-до́ли* в мовленні галичан номінують східні області України (2.2.3) [Лом_ЗС[1]: 81; Матіїв: 130 , 149, 150].

Значення 'населений пункт у низинній, не гірській місцевості' (2.2.3) репрезентує словосполука *доліське село́*: *Мущина ... «іде коне́м» по ярмарках та доліських селах з коновками та лижками* [Шух. 1: 36].

Наступну семантичну групу присвячено назвам рівнинної місцевості, рівнинам – «відносно рівним ділянкам земної поверхні, часто значної площі, з невеликим (до 200 м) коливанням висот і малим (до 5°) нахилом» [ГЕУ 3: 134], а також назвам невеликих рівнинних ділянок – полів, полян тощо, для характеристик яких мовці часто актуалізують СО 'широкий', 'просторий'. Однак здебільшого рівнину номінують назви *доли́на, низи́на́, поді́(о)л* (усі наріччя), *низ, низо́ви́на́* (пд.-зх., пд.-сх.), *під* (пд.-сх., пн.) [докладно див.: Ястремська 2021а: 331–332], а також кілька дериватів із префіксом *роз-*, що надає додаткового значення поширення дії [пор.: ЕСУМ 5: 104]: *роздí(о)л* ◄[Потапчук 2012: 291, 299] ▲[Шийка 2013: 97–98], *роздо́лина* ◄[Потапчук 2012: 291], *роздо́линка* (*dem*) ▲[Черепанова 1983: 175], *роздо́лля* ◄[Потапчук 2012: 291] ►[Гр. 4: 43; Громко 2000: 8; Слободян 2017: 428]▲[Черепанова 1983: 175; Шийка 2013: 97–98, 110–111, 392; Данилюк_С: 119]. Слово *роздо́лля* відоме з переносним значенням 'відсутність обмежень; свобода дій ►[Груш.[2]: 3] ■ [Гр. 4: 43 (б.л., «раздолье, ширь, воля»)].

Приклади підтверджують семантичну дифузність, зокрема «накладання» семантики 'рівнина' та 'широка долина', 'широка низовина'.

Із семантикою ‘рівне місце, поле в низині’ (3.1) фігурують назви *доли́на* ◄[Потапчук 2012: 88; Личук 2015: 287] ►[Громко 2000: 10–12; Слободян 2017: 315], *за́долина* ◄[Личук 2015: 295], *здо́ли́нок* ◄[Потапчук 2012: 264] ►[Громко 2000: 6–19; Слободян 2017: 328], *низ* ►[Сіденко 2003: 51–53], *низи́на* ►[Слободян 2017: 379], *поди́на* ►[Слободян 2017: 406], *поді́*(*о*)*л* ◄[Потапчук 2012: 291] ►[Громко та ін._С: 154–155; Слободян 2017: 406].

На перший погляд, слова *поле, луг, лука* – прості і зрозумілі, однак, важливо, яке значення вкладає в них, з одного боку, діалектолог, який записує та опрацьовує матеріали, а з іншого – діалектоносій. Бо насправді, як і поняття *рівнини, низини* та *долини, низини* та *низовини, високогір’я* та *низькогір’я, долини, яру* та *балки* та ін., вони є дуже складними, а щоб їх усвідомити та диференціювати, необхідні спеціальні знання[1]. Як свідчать опрацьовані джерела, значення ‘поле, луг’ (3.1.1) номінують: *доли́на* ►[Громко та ін._С: 71–72 («луг»)], *низови́на* ◄[Личук 2015: 349], *поди́на* ►[Слободян 2017: 406], *поді́*(*о*)*л* ▲[Шийка 2013: 378 («поле»)].

Нижню межу поля (3.1.2), які свідчать опрацьовані джерела, номінують лексичні одиниці *низ* ►[Слободян 2017: 378], *придоли́нок* ►[Марусенко_С: 244], а також словосполучення *ни́жній* (*край, кінець, межа*) ◄[УГР_Т: 238] **і** (XIV–XVI) [СУМ[14-15] 2: 48; МСДЯ 1: 1372; СУМ[16-17] 17: 100].

Семантична група ‘частина регіону, розташована нижче за іншу’ (5) охоплює назви частин регіонів та населених пунктів, а також назви їх мешканців. Як і для аналогійних назв, що репрезентують «верх», «низ» також подано в інтерпретації представників «іншої», «протилежної» території (опозиція *СВІЙ* / *ЧУЖИЙ*), до прикладу:

5.1) ‘невисокогірна частина Гуцульщини’ (для мешканців високогір’я) – *низ Гуцу́льщини* ◄*Віно́к на низові Гуцул’шчин’і плетут з*[с] *кукуру́дзіў* (Росішка) [КГ];

---

[1] Пор. значення слів: *поле* «безліса рівнина, рівний великий простір»; «ділянка землі, що використовується під посіви» [СУМ 7: 61], *луг* «поросла травою й кущами лука (див.: лу́ка́), звичайно в низовині, використовувана як пасовище та сіножать»; *заст.* «ліс у низовині; низовина, поросла лісом» [СУМ$_{20}$: 1529], *лука* «рівна місцевість, укрита перев. багаторічними трав’янистими рослинами, в основному злаками та осоковими» [СУМ$_{20}$: 1530], які об’єднані СО ‘рівний’.

5.2) ‘підгірські райони (міста, села) Бойківщини’ (для бойків-горян, гуцулів): *пі́дгі*(*о*)*р’я* ◄[Жел. 1: 572; Зубр_Н: 74; Франко_П 1_1: 144; Фальк_П: 120 та ін.) ℹ *Року 1595 Татаре, Подгоре и Покуте звоєвавши, черезъ Бескидъ* <‘Карпати’> *до Угорь пошли* (XVII) [СУМ[16-17] 2: 77][1], а також деривати *підгі́рщина* ◄[Шух. 3: 177], *підгі́р’ячко* (*dem*) ◄[Голуб_В: 192], *підгі́рські се́ла* (*місте́чка*)◄[Франко_П 1_1: 72; Шек_Р: 48].

Із-поміж назв мешканців частини регіону, розташованої нижче за іншу (5.5), зафіксовано назви гуцулів не з високогір’я, бойків, закарпатців не з гірських районів, а також надсянців:

5.5.1) ‘гуцул не з високогір’я’ (для гуцулів із високогір’я): *долішня́ни́н* (*pl долішня́ни*), *долиня́нка* ◄[КГ], *доліські люди* [Грицак 1: 126] ◄*Дол’іс’кі л’у́де ду́же с’а розумі́йут*^{д} *до берда́рства* (Росішка) [Грицак 1: 126];

5.5.2) ‘бойко не з гірських районів’ (для гуцулів та бойків із гірських районів): *долішня́ни́н* (*pl долішня́ни*) ◄[Франко_П 1_2: 421], *доліський* (*n*) ◄[Janów: 45], *доліський чоловік, бо́йко* ◄[Гк: 40; Шек_Р: 76, 79; Шек_ДИ: 115; Гк: 141; Janów: 45; Лом_В: 34 (*Жаль тобі було тих «доліських бойків», що родяться, живуть і вмирають, не бачивши гір*)] та *підгіря́нин* (*pl підгіря́ни*) ◄[Шух. 3: 211; Гк: 40; Шек_Р: 76, 79; Шек_ДИ: 115; Лом_ЗС[1]: 219];

5.5.3) ‘закарпатець не з гірських районів (для закарпатців із гірських районів): *долиня́ни* ◄[Грицак_С 1: 230];

5.5.4) ‘надсянець’ (для лемків): *до́ли* (*pl*) ◄[Верхр_Л: 7; Верхр_Д: 6–7], *долиня́нин* (*pl долиня́ни*) ◄[Верхр_Д: 7].

На позначення частини населеного пункту, розташованої нижче за іншу (5.6), засвідчено назви, серед яких домінують аналітичні (з означальним компонентом *доліший, до́льний, ни́жній*): *доліший кіне́ць* (*части́на, село́*) ◄[Верхр_З: 154; SŁ: 45; Франко_П 1_1: 72; 1_2: 421; Грицак_С 1: 128; Грицак_ТН: 64] ►[Яв.: 197]; *дольне місто* (*місце*) ℹ (XV) [МСДЯ 1: 613; СУМ[16-]

[1] За словами Л. Т. Масенко, *Підгір’ям* називали «область, що охоплювала суміжні руські й польські землі, прилеглі до північно-західних схилів Карпат» [Масенко 1986: 88]. Дослідниця, за літописними джерелами, виводить цю назву від XIII ст. [там само].

[17] 8: 110], *ни́жній кіне́ць* (*кут, вулиця*) ◄[Верхр_Л: 329; РП_Т: 25; SŁ: 88; КГ; Фальк_МК: 16; Кміт_В: 1; Он. 1: 489; Турчин: 199] ►ˡ*Верхн'а* ˡ*вулиц'а*, *се*ˡ*редн'а*, ˡ*нижн'а* [Фроляк 2003: 12].

Низка синонімів репрезентує значення ‘мешканець нижньої частини населеного пункту’ (5.6.1), серед яких деривати *долиня́нин* (*pl долиня́ни*) ◄[БГ_С: 99], *долішня́нин* (*pl долішня́та*, *долішня́ни*) ◄[Он. 1: 227; Шкрумеляк: 51; Сабадош: 72; Матіїв: 130], *нижня́нин* (*pl нижня́ни*) ◄[Верхр_ЗнС: 3; КГ; Матіїв: 307], *низяни́н* (*pl низя́ни*) ◄[Піпаш: 116] ■ [Гр. 2: 564]; субстантиви *долинськи́й* ◄[Голянич: 415], *доліи́ній* ◄[Шкрумеляк: 51]; аналітичні назви *долиня́нський хло́пець* ◄[БГ_С: 99], *долішня́нський чолові́к* ◄[Он. 1: 185, 227], *нижня́нський хло́пець* ◄[КГ].

Як було зазначено, СМП «Форми рельєфу» охоплює назви й найменших природних об’єктів (нанорельєф). «Нижній» рельєф представляють назви ям, западин та вибоїн, серед яких, окрім «загальних» назв *діл* ◄[AGB 1: к. 52; Дзендз_СЗ: 18; Коб_МК[1]: 21] ℹ (XII–XVII) [МСДЯ 1: 696; Тимч_МС 1: 220; 2: 244; Тимч_ІС: 774; СУМ[16-17] 8: 112–113]; *доли́на*, *доли́нка*, *до́лка*, *до́лок*, *до́лочок*, *видо́лина*, *здо́линок*, *продоли́нка*, *придоли́нок* ◄[Жел. 1: 195; 2: 770, 774; AGB 1: к. 52; SŁ: 45; Шух. 2: 223; Макс_П[1]: 30; Коб_МК[3]: 110; Он. 1: 100; Фальк_М: 72] ►[Гр. 2: 146; Задорожня 2021: 217] ▲[Марусенко_С: 230; ГМ_Т 2: 138] ℹ (XVII–XVIII) [СУМ[16-17] 5: 125; Тимч_ІС: 773], виявлено дериват *ни́зьок* ◄[Жел. 1: 528].

Зі значенням ‘яма, заглибина’ тематично пов’язані назви ями, могили для померлого (6.1) – *діл* ◄[Верхр_Л: 234, 351] ▲[Аркушин[2]: 130] ℹ [Тимч_МС 1: 220, 332; Тимч_ІС: 774; СУМ[16-17] 8: 112], *до́ла* ▲[Аркушин[2]: 136], *поділе́йко* (*dem*) [Верхр_Б: 149–150]; пор. прикметники зі значенням ‘ямкуватий; зі заглибинами, ямами’: *видо́линистий* (ліс, місцевість) ◄[КГ], *долова́тий* (–) ◄[Гол.: 521] та *долинова́тий* (рівнина) ℹ (XVII) [Тимч_ІС: 773].

Ад’єктивну семантику репрезентують прикметники, структурно і семантично підпорядковані іменникам (див.: таблицю А.24; підрозділ 2.4 («Прикметник»)).

Прикметники реалізують, зокрема, значення ‘пов’язаний із горою, горами’: *гі*(*о*)*рни́й* (вершина) ◄[Жел. 1: 142] ■ [Гр. 1: 286; Гр.[2] 1: 348], *гірськи́й* (пасмо, хребет, вершина, долина та ін.) ◄[Жел. 1: 142; Гол.: 482; Горощак: 46; СБ: 120; Онищук_М: 57; Он. 1: 394].

Композит *сніговéрхий* (гора) ◄[Жел. 2: 890] засвідчено із семантикою ‘із засніженою вершиною’, а *головéрхий* (холм) ‘із незалісненою вершиною’ фіксують пам’ятки XVI ст. [СУМ[16-17] 6: 254].

Значення ‘розташований на вершині гори, пагорба’ реалізують прикметники *верхови́й* (–) ◄[Жел. 1: 64], *горíшній* (колиба, церква) ◄[Шух. 3: 223; 5: 196; Janów: 73], *згíрний* (–) ■ [Гр. 2: 138], *нагí*(*о*)*рний* (будівля, замок) ◄[Жел. 1: 470] ►[Гр. 2: 476].

Для означення гори пологої, спадистої та крутої, стрімкої діалектоносії використовують низку прикметників (*згíрний*, *згóристий*, *згі*(*о*)*рни́стий*), деякі з яких номінують протилежні поняття, акцентуючи на різних кутах нахилу; наприклад:

– ‘пологий, похилий, спадистий’ (гора): *згíрний* ◄[Верхр_ЗнД: 222; Сабадош: 124], *згірни́стий* ◄[Он. 1: 302], *згóристий* ◄[Гол.: 595; Верхр_СЮ: 21] ►[Гр. 2: 140]; *підгíрний* ◄[Верхр_Л: 449], *підгори́стий* ◄[Он. 2: 67]; пор. прислівники: *горувáто* ◄[Janów: 73], *згíрно* ◄[Сабадош: 124], *згóристо* ◄[Гол.: 595] ■ [Гр. 2: 140];

– ‘стрімкий, крутий’ (гора): *верхувáтий* ◄[Жеґуц: 29], *згíрний* ◄[Он. 1: 302 («крутий»)], *згóрисний* ◄[Жел. 1: 293], *згóристий* ◄[Жел. 1: 293], *крутовéрхий* (*сотр*) ◄[Жел. 1: 387], *простогíрний* (*сотр*) ◄[Жел. 2: 779]; пор.: прислівники: *згíрно*, *назгíрно* ◄[Он. 1: 302, 467].

Із *горами* та *верхами* пов’язані прикметники зі значенням ‘розташований у горах чи у високогір’ї’: *верхови́й* (дорога, земля) ◄[КГ; Кміт_С: 24; Он. 1: 92], *верхови́нний* (полонина) ◄[Гол.: 395; Лом_ЗС[1]: 31], *верхóви́нський* (гора) ◄[Он. 1: 92], *гірськи́й* (пасовище, ліс, плай, царинка, полонина, толока) ◄[Верхр_Л: 431; Шух. 4: 234; Онищук_М: 2; КГ; УЗГ_Т: 141], *горови́й* (розколина) ►[Б-Н:

104; Гр. 1: 314 («горный»); Гр.[2] 1: 381], пам'ятки XVIII ст. документують *го́рний* (гора, поле) [Тимч_ІС: 424, 574].

Прикметник *гірськи́й* (природа, клімат, повітря) поширений у гуцульських говірках також зі значеннями 'характерний для гірської місцевості', 'який функціює, поширений у горах' [Шух. 1: 8, 78, 112; Гк: 106, 124].

Для означення одягу, його елементів, предметів, характерних для горян, діалектоносії використовують прикметники: *верхо́ви́нський* (кожух, вишивка) ◄[КГ], *горі́ський* (кожух, кептар) ◄[КСГГ; ГГ: 48; Астаф'єва: 377], *го́рський* (чепець) ◄[Фальк_МК: 19; Он. 2: 345] та ін.

Із семантикою 'пов'язаний із долиною' Б. Грінченко наводить прикметники *доли́нний*, *доли́новий* (–) [Гр. 1: 417 (б.л., «относящійся къ долинѣ»)].

Засвідчено низку прикметників зі значеннями: 'розташований у низовині' (*ді́льний* (–) ►[Б-Н: 117] ■ [Гр. 1: 391], *ді́льский*, *доли́нний* (–) ◄[Жел. 1: 186, 195] ■ [Гр. 1: 417], *доли́нистий*, *долинкува́тий*, *доли́нча́тий*, *доли́нча́стий* (–) ▲ [Гр. 1: 416], *низови́й* (балка, луг) ◄[Жел. 1: 528] ►[Гр. 1: 25], *ни́зьки́й* (місце, земля) ▲[Могил_Б: 86; ГЧЗ_Т: 135, 220]; пор.: у пам'ятках *долішній* (місце): **і** *Долѣшнеѥ мѣсто* (XI) [МСДЯ 1: 697], *ни́зьки́й* (земля) **і** (XVII) [Тимч_ІС: 120; СУМ[16-17] 7: 110; КІС[16-17]]); 'виготовлений у низовині' (*доліський* (мука, масло, сир, хустка) ◄[Janów: 45; Гк: 129; Астаф'єва: 459]).

Вербіальна семантика представлена дуже нечисленно й спорадично (не тільки дієслівними формами, а й словосполученнями). Значення 'спускатися, сходити з гори' реалізує дієслово *зни́жуватися*, *знижа́тися* (*perf зни́зитися*) ◄[Жел. 1: 310; Піпаш: 70]; *Перед вечером знизився з високої полонини над невелике, але глибоке озеро* [Лом_ЗС[1]: 103].

Словосполуки *горі́хом іти́* ▲[Аркушин 1: 113; Аркушин[2]: 111], *по верху́ іти́* [СБ: 236] реалізують значення 'бути запряженим зліва («зверху»); іти під час оранки пагорком'.

У лемківських говірках зафіксовано видову пару *долкува́ти – подолкува́ти* (*perf*) ‘робити ямки в землі’ ◀[Hnát: 34, 89 («robiť jamky na sadenie niektorých okopanín a strukovín»)].

Адвербіальну семантику репрезентують дві групи прислівників: до першої належать обставинні прислівники на зразок *вверх, вгору, догори, вверху, зверха, вгорі, вділ, вниз, вспід, здолини, віднизу, зісподу* та ін., які, вказуючи на місце та напрямок, можуть виражати статичну характеристику (місце об’єкта) або динамічну (напрямок, траєкторію руху)[1]. Для просторових прислівників у трикутниках дужках подано дієслова, із якими вони поєднуються, які уточнюють та розкривають семантику прислівників.

До другої групи, менш численної, входять означальні прислівники, утворені від прикметників: якісно-означальні (*верхова́то, гора́во, гори́сто, горно́, горува́то, згі́рно, зго́ристо, ни́зько* (*ни́жче, ни́же, по́ниже*)) та способу дії (*по-гірня́цьку, по-горя́нському, по-доліськи, по-подоля́нський*).

Прислівники, семантика яких пов’язана із вершиною чи підніжжям гори, можуть вказувати на місце (I) чи напрямок (II):

I – ‘на вершині гори’ <рости, бути>: *вверху́, уверху́* ◀[Шух. 1: 73; Піпаш: 251]; *зве́рхи* [Грицак_С 1: 128; Шек_Р: 304], *нагорі́* ◀[Жел. 1: 463; Верхр_ЗнД: 189; Шух. 2: 179–180]; пор.: *ве́рхи́* ℹ [СУМ[16-17] 3: 242 («вгорі, наверху; на вершині»)]; ‘біля підніжжя гори; уздовж під горою’ <бути, бачити, чути, хапати, хмаритися, протікати>: *вдоли́ні, удоли́ні* ◀[Верхр_ЗнД: 189; Шух. 1: 73; Піпаш: 251], *вдо́лі* ◀[Кузеля_В: 132; Лом_В: 181; ПЗН_Т[2]: 43], *здо́лі, здо́ли* ◀[Матіїв: 194; Грицак_С 1: 304], *надоли́ні* ◀[КСГГ; БГ_С: 98–99, 310], *ни́зом* ◀[Шух. 2: 211; Шек_ДИ: 160], *попідгі́р’ю* ▲ [Гр. 3: 329]; пор. у пам’ятці XII ст.: *вздолі* [МСДЯ 1: 352];

II – ‘у напрямку вгору – до вершини гори, на гору’ <їхати, іти, підніматися, виносити> (репрезентують деривати «верху»): *вверхи́*[2] ◀[Гол.: 387], *го́рі* ◀[Гол.: 361, 521; Верхр_Л: 205; Верхр_ЗнС: 149; Hnát: 42; Верхр_ЗнД:

[1] Про творення прислівників див.: 2.4 («Прислівник»).

[2] Виокремлено передусім прислівники, що репрезентують нетипові діалектні моделі [див.: Ястремська 2021а: 357–380].

159; КГ; Грицак_С 1: 106; УЗГ_Т: 64, 144, 288; Онищук_М: 58; Матіїв: 347, 396, 402, 444, 451], *д'го́рі* ◄[Шух. 1: 120; 3: 214; КСГГ; КГ; Сабадош: 132; УЗГ_Т: 141; Он. 2: 135; Матіїв: 120; БГ_Т: 332]; *зверх* ◄[Квестіонар: 18], *зверхи* ◄[Грицак_С 1: 175], *підго́ру́* ◄[Жел. 1: 152; 2: 637; Гол.: 585; Лом_ЗС[1]: 169; ПЗН_Т: 147];

– 'у напрямку вгору – від підніжжя гори' (актуалізовано «низ») <іти>: *здоли́н* ◄[Шек_ДИ: 206];

– 'у напрямку вниз – із гори, із пагорба' («верх») <іти, спускатися, дивитися, визирати>: *згóри́* ◄[Жел. 1: 152; Верхр_ЗнС: 123; УЗГ_Т: 65; Сабадош: 123; Онищук_М: 41; ГГ: 95; КСГГ; Пиртей: 244; Фальк_М: 72; Он. 2: 372; БГ_С: 458] ►[Дикарев: 129];

– 'у напрямку вниз – до підніжжя гори' <з'їжджати, продиратися, гнати, качатися, котитися> («низ»): *вділ* ◄[Онищук_НЖ: 113; Лом_ЗС[1]: 110–111, 156, 186], *вдоли́ни*, *удоли́ни* ◄[Шек_ДИ: 73; Шек_Р: 53; Астаф'єва: 156; Голянич: 138]; *додоли́ни* ◄[Шух. 5: 20], *до́лі* ◄[Гол.: 521; КГ; Грицак_С 1: 158; УЗГ_Т: 288; Онищук_НК: 49; Он. 2: 201; Матіїв: 289], *долі́в* ◄[Верхр_Л: 205; Верхр_ЗнС: 149; КГ; Грицак_С 1: 171, 309; УЗГ_Т: 65; Кміт_С: 109; Шух. 5: 164; Janów: 45; Піпаш: 249] **і** (XV–XVI) [МСДЯ 1: 696; 3: 1167; СУМ[16-17] 8: 110; Тимч_ІС: 773], *вспід*, *успі́д* ◄[КСГГ], *наді́л* ◄[ПЗН_Т: 62] та ін.

Із високогір'ям (понад 1300 м) чи гірською місцевістю (понад 600 м) пов'язані значення:

– 'у гірській місцевості, у високогір'ї', 'дуже високо в горах' <будувати, жити>: *вверху́* ◄[Верхр_СЮ: І; Астаф'єва: 145], *зве́рха* ◄[Гк: 47; Шек_Р: 293], *вгорі́*, *угорі́* ◄[Шух. 5: 224; УГР_Т: 221; Колєснік_Д: 342]; *го́рі́* ◄[Гнатюк_Г 1: 105–106; Шух. 3: 208; 4: 74; КСГГ; Франко_П 1_1: 413; Он. 1: 397; Горбач_Б: 271 та ін.] **і** (XV) [Тимч_ІС: 580];

– 'у гірську місцевість' <їхати>: *го́рі́* ◄[Астаф'єва: 376];

– 'із гірської місцевості' <їхати, іти>: *згóри*, *згóру* ◄[Janów: 281; УЗГ_Т: 369].

Значення ‘так, як характерно для горян’ реалізують прислівники *по-гірня́цьку* ◄[Верхр_З: 191], *по-горя́нському* ◄[Лом_ЗС[1]: 180].

Із верхнім / нижнім кінцем села пов’язана адвербіальна семантика:

– ‘у верхньому / нижньому кінці села’ <бути, мешкати, ходити>: *горі́* ◄[ТГ_С: 99; КСГГ (*Йа коˈли-м проˈдала ˈхату гоˈр'і то прийшˈла доˈл'іў* (Кваси); *Йа жиˈйу гоˈр'і* (Гринява)], *дого́ри*[1] ◄*Догоры мешкава наша родина* [Турчин: 85] / *вдоли́ні* ◄[Верхр_ЗнД: 172; Фальк_МК: 16], *внизу́* [Шек_ДИ: 53], *до́лі* ◄[Турчин: 86], *доліˈв* ◄[КСГГ];

– ‘у напрямку вгору униз – до верхнього / нижнього кінця села’ <іти, летіти, дути>: *вверх, уве́рх* ◄[Піпаш: 257], *горі́* ◄[Верхр_Л: 148; Пиртей: 73, 310; Бігуняк: 17, 10; Турчин: 68; Верхр_ЗнД: 166; Грицак_С 1: 14, 56; УЗГ_Т: 59; Неґрич: 52–53 та ін.], *дого́ри* ►[Турчин: 121] тощо / *вниз, униз* ►[УССГ_Т: 22], *до́лі* ◄[Верхр_ЗнД: 189; Пиртей: 88; Пиртей[2]: 80; Паньк.: 458; УЗГ_Т: 241; Турчин: 86; Сабадош: 71; Матіїв: 116], *доліˈв* ◄[Лом_ЗС[2]: 82], *до́лом* ◄*Долом селом ідеме,* / *Бочку меду веземе* [Верхр_Л: 320], *надоли́ну* ◄[БГ_С: 408], *пони́зь* ◄[Жилко_Т: 268 (*Два йего́ л’у́де прийшли́ пони́з’ села́ / там бу́ло по́ле*) та ін.;

– ‘у напрямку вниз / угору – із верхнього / нижнього кінця села’ <іти>: *зго́ру* ◄[Шкрумеляк: 68; КСГГ] / *здо́ли* ◄[Турчин: 121];

– ‘із верхнього кінця села’ <бути>: *зго́ри* ◄[Кміт_В: 5].

Низка значень пов’язана з низиною, низовиною, а саме:

– ‘у низовині’, ‘дуже низько в низовині’ <бути, купувати>: *вдоли́ні*, *удоли́ні* ◄[Голянич: 978] ►[Умань_Т: 232], *доліˈв* ◄[Шек_Р: 288–289], *ни́зько* ▲[Аркушин 1: 90; Аркушин[2]: 89 (*Горо́д в кого ни́ско, то добре. А йак в кого́ г’і́рка?*)], *ни́звенно* ▲ [ГЧЗ_Т: 172, 352 (*там ... ˈн’із’в’ено*[a] *с’іˈл’ен:а*)]

– ‘у низовину’ <іти, їхати, спускатися>: *удолини* ◄[Шек_ДИ: 42], *вдолиноньку* (*dem*) ◄[Гнатюк_Г 1: 103], *вдолиночку* (*dem*) ◄[Шух. 3: 234–235], *дни́зу* ◄[Мосора: 38], *доліˈв* ◄[Голянич: 415; Гавука: 62];

– ‘із низовини’ <повертатися>: *здо́ли* ◄[КГ], *здо́лу* ◄[Шек_Р: 289].

---

[1] Унікальний випадок, коли прислівник динамічний вказує на статику.

Семантику ‘так, як характерно для мешканців низовин’ <чесатися> репрезентує прислівник *по-долі́ськи* ◄*Бойк’и́н'а че́ситси по-дол'і́ск’і* [КСГГ]; ‘так, як характерно для подолян’ <говорити> – *по-подоля́нськи* [Коваленки_С: 261].

4.1.1.2 СМП «Водний простір»

СМП «Водний простір» охоплює назви верхів’я та пониззя річки, видів водойм (гірський потік, річка, лиман, озеро), вітру (із верхів’я / пониззя річки, із гір / низовини), поверхні чи дна водойм, а також назви річкової долини (див.: таблицю А.25).

Значну групу формують назви на позначення місця, де річка бере свій початок (верхів’я, витік) і де впадає в океан, море, озеро або в іншу річку (пониззя, гирло). Поява дериватів слів *верх* і *гора* для номінації початкової точки, звідки йде витік води, зумовлена позамовними чинниками – різницею висот річки у двох різних точках [пор.: Слободян 2017: 565].

Базові слова та деривати зі значеннями ‘верхів’я / пониззя’, ‘верхня / нижня течія річки’ репрезентують «особливий спосіб просторової концептуалізації» [Пономарева 2007: 13], поєднуючи категорії вертикальності і горизонтальності. «Відбувається одночасна актуалізація двох систем координат вертикальної, оскільки йдеться про частину річки, що знаходиться вище основного русла, і горизонтальної, адже річка – горизонтальна поверхня» [Пономарева 2007: 13; Флягина 2012: 67].

Зі семантикою ‘верхів’я, джерело, витік річки (потоку)’; ‘верхня течія річки’[1] (1) засвідчено низку синонімів, серед яких домінують деривати слова *верх*. Базове слово *верх* спорадично занотовано в західноподільських говірках, натомість активно функціювало в давні часи, пор: *верх* (*pl верхи́*) ◄[Потапчук 2012: 244] ℹ (XIV) [Тимч_ІС: 728; СУМ[14-15] 2: 156; 1: 167; КІС[16-17]; СУМ[16–17] 3: 241, 242]; пор. деривати: *верхі́(о)в’я* ◄[Жел. 1: 64; Потапчук 2012: 244] ▲[Черепанова 1983: 182] ℹ (XII) [МСДЯ 1: 465; СУМ[16-17] 3: 237]; *верхови́на* ◄[Дзендзелівський 1965: 24] ►[Слободян 2017: 280] ℹ (XV–XVII) [Тимч_ІС:

[1] Лексикографи часто об’єднують значення ‘верхів’я річки’ і ‘верхня течія річки’ (як і ‘пониззя’ та ‘нижня течія’), а тому диференціювати їх складно.

318, 219], *ве́рша́дь* ◄[Hrabec 1950: 51; КГ; Личук 2015: 257–258], *вершéчóк* (*dem*) [Гр. 1: 141], *верши́на* ◄[Жел. 1: 65; Потапчук 2012: 244; Личук 2015: 257–258] ►[Слободян 2017: 281; Гр. 1: 141; Марусенко_С: 220]▲[Черепанова 1983: 182; ГМ_Т 3: 182] **i** (XVI–XVIII) [Тимч_ІС: 221; СУМ[16-17] 3: 242; УК: 42–43], *вершíнь* ◄[Личук 2015: 258], *ве́ршо́к* ◄[КСГГ] ►[Гр. 1: 141; Слободян 2017: 281] ▲[Никончук: 34; ГМ_Т 3: 182], *пове́рхов'я*, *узве́ршина* ◄[Жел. 2: 667, 1005]; пам'ятки XVI–XVII ст. документують словосполучення *ве́рхнє у́стя*, *ве́рхній кінéць* [СУМ[16-17] 11: 13; 15: 77]. У говірках пд.-сх. наріччя засвідчено слово *горá*, відоме в українській мові, за даними опрацьованих джерел, від XVIII ст. ►[Берлізов: 13–14], ■ [Гр. 1: 309; Гр.[2] 1: 375] **i** [Тимч_МС 1: 158; Тимч_ІС: 564].

Місцевість поблизу верхів'я річки (модель мотивації 'об'єкт → місцевість') номінує синонімний ряд дериватів слова *верх*, серед яких і базове слово, яке, однак, перейшло до пасивного фонду: *верх* **i** [СУМ[16–17] 3: 241], деривати *верхови́на* ►[Яв.: 72] **i** [СУМ[14-15] 1: 165; СУМ[16-17] 3: 237], *вершáдь*◄[Hrabec 1950: 51; Личук 2015: 257], словосполуки *ве́рхня*, *верхóвна земля́*, *верховá* (*волость*) **i** *Брате, тобѣ Богъ далъ верхнюю землю*; *... връховную землю* (XV) [МСДЯ 1: 465; СУМ[16-17] 3: 117; Тимч_ІС: 218–219][1], а на позначення місцевості, розташованої за верхів'ям річки, занотовано прикметник *заверхови́нний* ◄[Жел. 1: 233].

Слово *горю́н* подано в словнику за редакцією Є. Желехівського та С. Недільського на позначення мешканця верхнього берега річки Сейм (1.1.2) [Жел. 1: 155 («Bewohner des Höhen uchten Ufers des *Сейм* <мешканець верхнього берега Сейму>»)] ('місцевість → особа').

[1] П. М. Бірюк, намагаючись окреслити умовні кордони історичної області у верхів'ї Оки, територію якої називають також «верховські землі» покликаючись на літопис за Іпатіївським списком, підводить до думки про те, що саме ці землі у літописі названо "верхніми землями", тобто розташованими у верхів'ї річки Ока: "Під 1146 р. існує згадка, де "Святославъ (Святослав Ольгович. – *Авт.*) възратися, поиде уверхъ Окы, и пришедъ ста на усть Поротве в городъ Лобыньскъ" [Іп.л.: 240]. Наступного року зафіксоване звернення великого князя Ізяслава Київського до брата Ростислава Смоленського: "тобъ Богъ далъ верхнюю землю" [Іп.л.: 253]. Читаючи далі звернення Ізяслава, знаходимо наступне: "тамо у тебе (тобто у "верхніх землях". – *Авт.*) Смолняне и Новгородци"» [Бірюк 2017: 22]; пор. припущення Флорана Мушара, що «Русская земля – 'верхняя' земля, т.е. очевидно верховья Днепра» [Мушар 2011: 141].

Пам’ятки XII ст. документують словосполучення *верховьниѣ воѣ* (*pl*) **і** *Володимеру же шедшю Новугороду, по верховьниѣ воѣ на Печенѣ гы. бѣ бо рать велика. бесперестани* [МСДЯ 1: 465], яке І. І. Срезневський пов’язує з їздою верхи – «конные (?)» (зі знаком ?, що свідчить про сумніви вченого). Однак, імовірно, ідеться про територіальну належність, а саме: *верховний* ‘який мешкає ближче до верхів’я річки’. Л. Т. Масенко цілком слушно припускає, що назва походить від топонімів *Верхні землі*, або *Верх*, які літописні джерела документують на позначення Новгородської і Смоленської земель – «верхніх» порівняно з «нижніми» землями Київської Русі [Масенко 1986: 87].

Нейтралізацію «позитивної» та «негативної» семантики демонструє значення ‘течія’ (1.2), яке репрезентують і *верхí*(*о*)*в’я, верховóдка* (*сотр*) ▲[Черепанова 1983: 183 («течение вообще»)], і *понизóв’є* ▲[там само].

Семантичну групу ‘гірський потік, джерело, річка’ (2) репрезентують: у гуцульських говірках пд.-зх. наріччя назви *вéршáдь* ◄[Горбач_І; КГ; Савчук: 26; Личук 2015: 257–258; Горбач_Б: 146; УГР_Т: 339, 341], *вершúдіна* ◄[Горбач Б: 146], *вершáдка* ◄[Горбач Б: 146; КСГГ], у говірках пн. наріччя – *подгóрник* ▲[Черепанова 1983: 184], а пд.-сх. – *гірськá водá* (*рíчка, потíк*) [Гоцкий: 103; Кміт_С: 113; Лесюк: 262; ЛЛ: 163, 655; Личук 2015: 347].

Окрім СО ‘гірський’, який вказує на локалізацію об’єкта, чимало слів актуалізує також СО ‘стрімкий’. До прикладу, СО ‘гірський, локалізований у горах’ домінує у слові *вéршідь* (*вéршадь*) у гуцульських говірках, а СО ‘стрімкий, який має велику швидкість руху’ – у степових.

Значення ‘високий стрімкий берег річки’ (2.1) номінують лексичні одиниці, засвідчені в пд.-сх. і пн. наріччях: базове слово *горá* ►[Сіденко 2003: 41; Задорожня 2021: 47] ▲[Шийка 2013: 306]; композит *крутогóри* (*pl, сотр*) ►[Русов_Г: 41], словосполучення *гóри висóкі* (*pl*) ►[Задорожня 2021: 149], *крутогóрий Дніпр* ◄[Жел. 1: 385] ►[Гр. 2: 315].

На позначення потоку з весняною чи дощовою водою (2.3) спорадично зафіксовано словосполуку *горовá водá* ►[Задорожня 2021: 6, 119, 210].

Семантична група ‘вітер із верхів’я річки або з гір’ (3) представлена дуже багатогранно, оскільки значення мотивоване різними об’єктами: можлива орієнтація на природний об’єкт (гора, річка, море) чи на напрямок – одна із чотирьох сторін світу. Деякі цитати містять тільки «підказки» щодо напрямку вітру, однак часто така інформація відсутня, і напрямок визначити складно, адже він залежить не тільки від локації мовця, а й від його світобачення.

Напрямок вітру залежить передусім від географічного розташування, а також – від просторового уявлення носія говору або укладача (автора) словника, наприклад:

– *верховúй вíтер* (*comb*) ►[Гр. 1: 140 («сѣверовосточный вѣтеръ»)];
– *верховúк* ▲ [Гр. 1: 140 (б.л., «сѣверный вѣтеръ»)];
– *вíтер згорú* (*comb*) ◄*Він гварит, шчо вітор з доли ни такий, а з гори* (варіант *згори. – Т. Я.*) *ліпший* (Волосянка З) [КГ];
– *гóрець* ♦ ►*держáть гóрца* (*горцéй*) ‘утримувати човен відповідно до напрямку вітру’ [Берлізов: 13] ♦ ►*випускáти з гóрца* ‘випускати сітки з човна у воду з боку вітру’ [там само: 14] ♦ ►*забíгти з гóрца* ‘під’їхати човном до іншого човна з того боку, звідки дме вітер’ [там само];
– *горíшник* ◄[КСГГ («з горішньої сторони»)];
– *горíшній вітер*[1] (*comb*) ◄*Вітер горішний віє з Угорщини* (*з верхів гір*), *долішний з півночи з долів* [Шух. 4: 5] ■ [Гр.[2] 1: 379 (б.л., «верховой, с гор»)];
– *горішня́к* ►[Гр. 1: 312; Гр.[2] 1: 379 («сѣверный вѣтеръ»); Москаленко: 25 («північний вітер, вітер з верхньої течії Дністра»)]; пор.: ‘вітер із півночі’: *Гор’ішн’áк дуйе с с’éвера* (Любопіль); *Повійав горішн’áк / і зразу похолодало* (Дивізія, Овідіополь, Біляївка); *Подув гор’ішн’áк / буде холодно* (Велика Мар’янівка, Вилкове) [Бондар: 56 («північний вітер»); а також: Горбач_П: 285]; *Такім горішн'аком ми у куточку з однойі плаўки*

[1] Пор. інші тлумачення *горішнього вітру* відповідно до різних орієнтирів ◄‘вітер **з берега**; береговий’ [Гр.[2] 1: 379 («береговой, с берега»)]; ‘вітер **із заходу**; західний вітер’: *Горішний вітер без дожджу не обийде сї*; *Горішний вітер все дожджу нарве* [Франко 2: 421 («*горішнїй* у місцевім значіню західній»); Он. 1: 185] ►‘вітер **із півночі** (північного сходу); північний, північно-східний вітер’: *О вѣтрѣ*: *сѣверный* (*на Днѣпрѣ*) [Гр. 1: 312 (за І. Манжурою); Гр.[2] 1: 379]; *Сѣверо-восточный* [Гр. 1: 312 (за Я. Кухаренком); Берлізов: 38 («= горішняк, північний вітер»)].

коропом залили до саміх місток <‘ущерть’> [Берлізов: 42, 38 («північний вітер»[1])];

– *горішня́к чи́стий* (*comb*) ►*Йакий там вітэр чистий горішн'а́к чи бэре на отхват* <‘змінювати напрямок (про вітер)’>? [Берлізов: 31, 79 («північний вітер, що дме з одного напрямку»)];

– *горішня́чок* (*dem*) ►[Бондар: 56 («північний вітер»); Берлізов: 38 («північний вітер невеликої сили»)];

– *горови́й ві́тер* (*comb*) ▲ [Гр.[2] 1: 381 (б.л., «дующий по течению реки»)];

– *горя́к* ►[Бондар: 56 («північний вітер»)];

– *погорі́шній ві́тер* (*comb*) ◄[Жел. 2: 673 («der Windzug welcher vom Gebirge kommt, Bergwind <вітер із гір>»)].

Зі семантикою ‘поверхня водойми’ (4) засвідчено слово *верх* та його деривати, які здебільшого поєднано з об’єктом на зразок *верх моря* [Онищук_М: 65] **і** (XVII) [Тимч_ІС: 220], *поверхня води* [Шух. 1: 15; Онищук_НЖ: 63; ЛЛ: 629].

На підставі СО ‘те, що на поверхні водойми, рідини’ (4.2) утворено низку значень:

4.2.1) ‘риба, яка плаває ближче до поверхні води; верховодка’: *верхі́вка* ◄[Франко_П 1_1: 149], *вершá́нка* ▲[Лисенко: 42], *поверхо́виця* ◄[Жел. 2: 667; Гр. 3: 210 (за І. Верхратським)]; *верхові́*(*о́*)*дка* ◄[КСГГ; Шило_С: 70] ►[Гр. 1: 140; Тищенко 2017: 220], *верхово́да* ◄[Верхр_Б: 39, 254; Жел. 1: 65; Гр. 1: 140] ►[Тищенко 2017: 220], *верхово́диця* ◄[Верхр_Б: 39; Жел. 1: 65; Гр. 1: 140 (за І. Верхратським); КСГГ та ін.];

4.2.1.1) ‘риба, яка плаває ближче до поверхні води через глисти’: *верхово́дка* (*comp*) ◄[КСГГ] ►[Берлізов: 33, 56], *верхопла́вка* (*comp*) ►[Москаленко: 20; Бондар: 37] та ін.

---

[1] Як зазначив А. А. Берлізов, «у рибалок в цій місцевості слово *гора* вживається не лише на позначення підвищеної місцевості, а ще й як назва північної частини Дністровського лиману, а також верхньої течії Дністра. В зв’язку з цим і вітер, який дме з напрямку верхньої течії Дністра і північної частини лиману, має тут назву *горішняк* або *горішній вітер*» [Берлізов: 13–14]. Про специфіку діалектної номінації і часто «суб’єктивне» називання свідчить, зокрема, назва вітру *німець* «північно-східний вітер, який дме з боку степів, що належали німцям-колоністам» [там само: 56].

Семантичну групу «низу» формують назви пониззя, гирла річки (потоку); нижньої течії річки (1), а саме: базові слова «низу»: *діл* ◄[Паньк.: 186], *низ* ►[Бондар: 136] **і** (XII) [МСДЯ 2: 449]; деривати базових слів: *доли́на* ◄[Шух. 1: 5], *низо́в'я* ■ [Гр. 2: 563 (б.л.)], *низь* ◄[Жел. 1: 528]; словосполучення *ни́жша* голова́ **і** (XVIII) [Тимч_ІС: 550] та енантіосемійні назви, що представляють «верх»: *верх, верхі́в'я, вершо́к* ◄[Потапчук 2012: 244; Личук 2015: 256–258].

Зі значенням 'місцевість поблизу пониззя річки' (1.1) зафіксовано лексичні одиниці: *доли́на* ◄[УЗГ_Т: 39, 151] ►[Русов_Г: 42], *низ* ◄[Жел. 1: 528], *пони́ззя* ►[Гр. 3: 311; Марусенко_С: 244]; пор.: *низовська земля* **і** (XV) [МСДЯ 1: 43; 2: 448].

Слово *низ* (*pl низи́*) ілюструє приклад онімізації, адже засвідчене на позначення місцевості поблизу пониззя Дніпра – земель Війська Запорозького (1.1.1), пор. ►[Пискунов: 67; Жайворонок 2006: 396]; *Сидів він зімовником* <'зимарка'> *серед дикою степу на Низу* (за П. Кулішем); *Славна Чута товстими дубами, ще славніша Низом, козаками* (Азов.п.) [Гр. 2: 153, 563 («земли Войска Запорожскаго»)] **і** (*Козаки*) *жонокъ охочихъ тыхъ намовляли и закликали, абы зъ ними на низъ ишли* (XVI) [Тимч_ІС: 4].

Наступна підгрупа охоплює назви осіб за місцем проживанням:

1.1.2) 'мешканець місцевості поблизу нижньої течії річки': *низо́ве́ць*[1] **і** (XV) [МСДЯ 2: 448)], *низяни́н* (*pl низя́ни*) ▲ [Гр. 2: 564] та ін.

1.1.2.1) 'запорізький козак (із Січі, із пониззя Дніпра)': *низо́ве́ць* ►[Гр. 2: 563], *дніпронизовий* (козак) (*compr*) **і** (XVIII) [Тимч_ІС: 728], *низови́й* (козак, козацтво, товариство, військо) ►[Яв.: 76] **і** (XVI–XVII) [Тимч_ІС: 7, 191; СУМ[16-17] 14: 164].

Окрему групу формують назви, пов'язані з різними частинами Дністровського лиману (південну частину лиману номінує «низ», а північну – «верх»), а також назви ділянки водойми – тоні, а саме:

1.1.4) 'південна частина Дністровського лиману (поблизу гирла р. Дністер)': *низ* ►[Берлізов: 56], *низина́* [Бондар: 189];

---

[1] Деривати прикметника **nizovъjь*, утвореного від **niz* із формантом *-ov-* [ЭССЯ 25: 144], «семантично пов'язані не з низинним місцем, а з *низовьем* 'річка в нижній течії'» [Полякова 2006: 7].

1.1.4.1) ‘північна частина Дністровського лиману’: *верши́на* ►[Берлізов: 33], *гора́* ►[Берлізов: 13–14];

1.1.4.2) ‘тоня в плавні на березі Дністровського лиману (із півдня)’: *низо́ва* (*n*) ►[Берлізов: 56 ; Бондар: 136];

1.1.4.2.1) ‘тоня в плавні на березі Дністровського лиману (із півночі)’: *горі́шня*[1] (*n*) ►[Берлізов: 38].

Спорадично в західнополіських говірках засвідчено слово *доли́на* (*дол’і́на*) ‘маленьке озеречко’ (2) [Аркушин[2]: 136].

Зі семантикою ‘берег річки, лиману’ (2.1) зафіксовано назви: *низ* ►[Берлізов: 57], *низи́на* ►[Сіденко 2003_1: 114[2]], *суході́(о́)л* (*comp*) ▲[Шийка 2013: 107]. Слово *низ* та словосполучення *низи́нний берег* [Задорожня 2021: 152, 252] реалізують «ускладнену» семантику ‘берег, який навесні затоплює вода’ (2.2).

Група назв вітрів, що репрезентують деривати *низ* та *діл*, належить до «проблемних» щодо дефініції лексичних одиниць. Хоча більшість мовних ілюстрацій підтверджують значення ‘вітер із пониззя річки або з низин’ (3):

– *ві́тер від доли́н* (*comb*) ►*Як зцілющий вітер від долин подише* [Гр. 2: 189];
– *ві́тер здо́ли* (*comb*) → *ві́тер згори́*;
– *доліі́шній ві́тер* (*comb*) ◄*Вітер ... «доліі́шний» з півночі з долів, а «підсо́ніїшний» від сходу сонця* [Шух. 4: 5];
– *долішня́к* ◄[Горбач_П: 288 (*долушн’а́к* «західний вітер»)];
– *ни́жник* ►[Гр. 2: 563 («южный вѣтеръ, вѣтеръ съ низу рѣки»)];
– *низови́й* (*n*) ►*Надво́р’і ти́хо / те́пло / тро́шки низови́й пов’іва́йе* (Лізинка) [Бондар: 136 («південний вітер»)];

[1] Імовірно, ідеться про північний берег лиману, оскільки *гора* номінує саме цю частину, а лексема *низо́ва* логічно позначає південну (від *низ* – ‘південна частина лиману, яка розташована нижче від основної частини щодо течії Дністра’ [Берлізов: 56]). У словнику, очевидно, помилково *горі́шню* і *низо́ву* означено як «тоня в плавні на західному березі лиману» [Берлізов: 38, 56].

[2] Як слушно зазначила Н. Сіденко, «семему ‘понижена місцевість біля річки’ містять лексеми *низ, ни|зина* (*низи|на*), що у свідомості діалектоносіїв асоціюються з лексемою *|берег* ‘верх’, ілюструючи явище полярності, коли одна й та ж лексема […] виявляється зв’язаною з семемами протилежного плану» [Сіденко 2003_1: 114; пор.: Толстой 1969: 98].

– *низо́ви́й ві́тер* (*comb*) ►*Да повійте вітри низовиі* [Пискунов: 67 («южный, нижній»)]; *Низовий вітер відки не повійне, то самим долом котиться* (Черк. п.) [Гр. 2: 563];
– *низови́к* ►[Берлізов: 56 («південний вітер, тобто вітер з нижньої частини лиману»)];
– *низо́вка* ►[Гр. 2: 563 («южный вѣтеръ»); Гр.[2] 3: 465 («всякий ветер от воды к берегу»); Москаленко: 52 (*низо́ўка* «південний вітер, вітер з гирла Дністра»)]; *Низо́вка пот'агну́ла / моро́зу не бу́де* (Дивізія); *Низо́вка поду́ла / з мо́р'а в лима́н во́ду жене́* (Любопіль) [Бондар: 136 («південний вітер»)];
– *низо́вочка* (*dem*) ►[Берлізов: 56 («легенький південний вітер»); Бондар: 136 («південний вітер»)];
– *подолі́шній ві́тер* (*comb*) ◄[Жел. 2: 677 («über das Thal wehend <вітер над долиною>»)].

На позначення дна водойми (моря, озера, річки) (4) виявлено назви: *спід* (*pl сподú*) ◄[Жел. 2: 902; Верхр_ЗнС: 161; КСГГ], *низ* ►[Задорожня 2021: 113, 252], а також церковнослов'янізм *преспо́дня*, поширений на Гуцульщині ◄[Шух. 5: 1–2; Онищук_М: 2–3, 63–64, 67–68].

Зі семантикою 'річкова долина' (4.1) – «лінійно витягнуті від'ємні форми рельєфу, утворені дією постійного водотоку» [ГЕУ 1: 352], функціюють назви, які репрезентують «верх» і «низ»: *горяне* (*ES*) ►[Марусенко_С: 249] / *доли́на* ◄[Фальк_П: 116; Шух. 1: 6, 7; Шек_Р: 301] **і** (XVI–XVIII) [СУМ[16-17] 13: 228; Тимч_ІС: 318]; чимало назв у різний час функціювали в українській мові і, як свідчать опрацьовані джерела, вийшли з ужитку; наприклад: *роздол* **і** (XIV) [МСДЯ 3: 34–35], *діл* (*pl* до́ли), *долок* (XVI) **і** [СУМ[16-17] 8: 112; 5: 229].

Спорадично реалізовано семантику 'безводна долина; висохла водойма' (4.1.1): *доли́нка* (*dem*) ◄[Личук 2015: 288], *суході́л* (*comp*) ◄[Данилюк_С: 93] ►[Задорожня 2021: 150, 288] ▲[Данилюк_С: 93; Шийка 2013: 107].

Відповідно до СО 'те, що на дні (біля дна)' утворено значення 'риба, яка плаває ближче до дна' (4.2.1): *нижньово́дка* (*comp*) ►[Тищенко 2017: 220].

На підставі СО ‘глибокий’ сформовано два значення, представлені в говорах спорадично: ‘найглибше місце водойми’ (*верши́на* (*ES*) ►[Бондар: 37]) та ‘глибина’ (*спід* ◄[Личук 2015: 395] ■ [Гр. 4: 177].

Прикметник *преспо́дній* (море, яма, рів, бездна), який активно функціює в мові від XII ст. із семантикою ‘дуже глибокий’, зафіксовано й у сучасних гуцульських говірках у формулах, якими відганяли злого духа, та замовляннях ◄*Вин понирайит у синийє море, Вин понирайит та у пресподне ... Вин винирайи з синого морьи, З синого морьи из пресподного* (Верховина) [Гнатюк_КЩ I: 114]; *Послужи мині у сине море,* / *У сине море, у преісподне...*; *Ой він понирив у сине море,* / *Ой в сине море, у преісподне!* / *Ой він зачернув сьвйитої землї* (Верховина) [Шух. 4: 53]; *На стоящу гору видослали.* / *На стоящій горі пресподну єму копали* / *И то погане діло у ту єму пустили,* / *Й там загребли, забили*; *Там у плиявим мори на пресподним дні* / *Дванайцітьма ланцами прикований чоловік* [Шек_ДИ: 29–30, 446] ℹ *Въ ровѣ прѣисподьнимь* (XI); *Преисподьняа же вода стоудена сы, оутрь же голотью* <‘лід’> *огоустївши* (XV) [МСДЯ 2: 1652 («самый низкій, глубочайшій»); 1: 545]; *Не мѣла быти звѣтяжена <вѣра не только отъ чловѣкь, але отъ самыхъ моцарствъ* <‘держава’> *преисподнихъ* (XVII) [Тимч_МС 1: 436]; *Межи водами и межи безною преисподнею передѣливъ и перегородивъ Бгъ пѣскомъ тверъдымъ* (XVIII) [Тимч_ІС: 73; пор.: МЦУАС: 76].

Засвідчені в аналізованих контекстах прислівники репрезентують такі адвербіальні значення [докладно див.: Ястремська 2021а: 395–411]:

– ‘у верхів’ї / пониззі річки; у верхній / нижній течії річки’ <починати, бути, гатити, плавати> (*вверху́, уверху́* ◄[Кміт_С: 24; Он. 1: 87], *го́рі* ◄[Шух. 2: 180, 182, 224]; пор.: *зве́рху* ℹ *Напєрвє҄ по днєпр҃ ѹ҄ звєрх҃ ѹ҄ почонши* (XVI) [КІС[16-17]] / *долі́в* ◄[Верхр_Л: 286, 373];

– ‘ближче до верхів’я річки’ <мати, бути, протікати> (*вгорі́, угорі́* ◄[Шух. 1: 6], *зве́рха* ℹ (XIV) [СУМ[14-15] 1: 222] / *вдолині* ◄[Шух. 1: 6], *долі́в* ◄[Кміт_С: 2, 45; пор.: Он. 1: 224];

– ‘у напрямку вгору / униз – до верхів’я / пониззя річки’ <плавати, текти> (*горі* [Шух. 3: 231, 233]; пор. у пам’ятках: *уве́рх, возверх* (XIII–XVI) [МСДЯ 3: 49; Тимч_ІС: 287] / *доліи* ◄[Шух. 3: 231, 233];

– ‘у напрямку вгору / униз – до верхів’я / пониззя вздовж берега’ <іти, летіти, бігти, утікати, простягатися> (*вгору* ◄[Лом_ЗС[1]: 111], *го́рі* ◄[Гол.: 487–488; КГ; УЗГ_Т: 149; Шух. 1: 15–16 та ін.]; пор.: *нагору* **і** (XV) [СУМ[14-15] 2: 12; Тимч_ІС: 564] / *долі* ◄[Паньк.: 458; УЗГ_Т: 241; РП_Т: 69; Онищук_НК: 31; Он. 2: 231; Турчин: 86], *до́лів* ◄[Верхр_ЗнС: 163; Онищук_М: 93]; *долом* ◄[Верхр_Л: 159, 255, 318] тощо;

– ‘у напрямку вгору / вниз – проти течії / за течією річки’ <плисти, черпати, вертати> (*горі* ◄[Жел. 1: 153; Гол. 1: 337; Гр. 1: 311 (за Я. Головацьким); Верхр_ЗнС: 220; УЗГ_Т: 140; Онищук_М: 45, 109; Гуц_ЛЕ: 279; Матіїв: 178 та ін.] / *вниз* ◄[Пиртей: 254; БГ_Т: 126], *долі* ◄*До́лї ріко́ю* [Жел. 1: 195; Паньк.: 476; Грицак_С 1: 124, 180; Шух. 1: 13; Волош_В: 25; Он. 1: 226; Матіїв: 352; Пиртей: 38], *доліи* ◄[Верхр_Л: 286; Верхр_ЗнС: 159; Грицак_С 1: 38; Шух. 2: 182] ►[Гр. 1: 417], *нани́з* ■ *Пливе нани́з* (б.л.) [Гр. 2: 505] **і** (XV) [Тимч_ІС: 564; СУМ[14-15] 1: 303].

Семантика прислівників розкривається в ідіомах та пареміях, серед яких чимало варіантів, пов’язаних із біблійною інтерпретацією повернення ріки Йордану в інший бік під час Богоявлення: коли Ісус Христос входить у води Йордану, вони змінюють напрям своєї течії: «Йордан повернув назад» (Пс. 113:3) [Хоменко_СП]. Пам’ятки української мови XVIII *ст.* документують цитату: *И тобѣ що сѧ стало, Іерданы рѣко, чому бѣжиши и вертаєши сѧ горѣ бистриною* <‘течія’> *своєю?*; *Ієрдан там так’ же скочила швидко назад горѣ* [Тимч_ІС: 91, 580].

Протиприродну дію, що виявила божественну природу Ісуса, віддзеркалено в пареміях. У говірках пд.-зх. наріччя засвідчено кілька версій ФО зі значенням ‘ніколи’, яка підкреслює неможливість цього процесу ◄*Туды́ біс’ с’а верну́в, коли́ с’а во́ды вгôру́ вбе́рнут’* (Бистриця) [КГ]; *Товды бис’ с’а вернув, кой с’а вдгорі вода вберне* (Приборжавське) [КГ]; *Тогди то буде, як вода*

горі берегами потече (Нагуєвичі) [Франко_П 1_2: 249]; *Як вода піде горі ґруном*; *Як горі ярком вода піде* [ФСЛГ: 52]; *Пречиста взьила Ісуса, а Ісус сказав до коня: Абис сї тогди наїв, як вода горі верне! – Від того часу кінь ніколи не може наїсти ся* (Тюдів) [Шух. 4: 225]; *Абес си вже аж тогди вернув знов до мене, єк си вернет горі вода в ріках та поточінах* [Шек_ДИ: 404]; *Аби́ с тогди́ с'а верну́в, коли́ вода́ горі́* (б.л.) [КГ]; *Коли вода́ горі́ си вбе́рне* [Астаф'єва: 155]; *Тоди́ при́йде, коли́ гор'і́ горо́ў вода́ піде́* (Багнувате) [Он. 1: 185]; *Як горі валалом вода вберне* [ФСЛГ: 51–52]; *Тоді від тебе щезну, коли Черемош горі течиме* [БГ_Т: 380]; *Не зробиме того ниґда, хыбаль тогди як вода гором потече*; *Не вернеме ся на нашы земли, повісти, николи. Ци коли вода догори ся оберне? А того ниґда не буде* [ФСЛГ: 51].

Виявлено прислівники *зповерх*, *пове́рхи* <черпати> зі значенням 'із поверхні водойми', яке вказує на спосіб дії і пов'язане з певними магічним ритуалами. Усі мовні ілюстрації репрезентують гуцульський говір, для носіїв якого міфологічний світогляд часто домінує над релігійним. На їхню думку, вода, набрана у спеціальний спосіб – із поверхні води, набуває магічних властивостей [пор.: Виноградова 2002: 35], наприклад: ◄*Відгашене вугльи взьити з поверх води, покласти на бік, укрити платинков, а води напити си* [Шух. 5: 245 (Верховина); ГС: 154]; *Чередїнник збирає полонником воду по верхи і каже: «Я не збираю воду, але манну з усеї худоби»* (Верховина); *Вона <чередінниця> йде до того корита, збирає полонником воду по верхи і каже: Я не збираю воду, але збираю з усеї худоби, шо тут пє, манну* (Верховина) [Шух. 4: 259; 5: 233].

Прислівник *зверху* в західнополіських говірках зафіксовано зі семантикою 'із поверхні рідини' <збирати> ▲ [Аркушин 2: 55; Аркушин^2: 407]; пор.: *зіспо́ду* <набирати> 'із дна водойми' ▲*Зи спо́ду ни набира́й – там по́вно му́лу* [Аркушин 1: 189; Аркушин^2: 188].

Низку прислівників засвідчено зі семантикою 'у напрямку вгору – на поверхню водойми', <підтягувати, вихоплюватися, винурюватися вивергати, викидати> (*вго́ру*, *уго́ру* ◄[Гнатюк_ПП: 348; Шух. 5: 1], *горі́* ◄[Верхр_ЗнД:

148], *наве́рх, наве́рха* ◄[КСГГ]; пор.: ♦ *винуритися наверх з гріхів* ‘очистити душу’ **і** *Гды люде почали крстъ стый шановати и ємусѧ кланѧти, на той час вынурилисѧ на верхъ з’ гріховъ своихъ, въ которыхъ были утонули* (XVII) [Тимч_ІС: 425]) та ‘у напрямку вгору – на поверхню рідини’ <підніматися, підходити, виходити, виступати, випливати> (*вверх, уве́рх* ◄[Гуц_ЛЕ: 280], *горі́* ◄[Шишк_ВО: 95; УГР_Т: 154] КГ], *наве́рх* ◄[Верхр_Л: 221; Верхр_ЗнС: 127; Шух. 1: 15; Зубр_В: 18; Гнатюк_НП: 109; Гнатюк_ПП: 268; СБ: 592 та ін.].

Значення ‘на поверхню рідини’ слугувало підставою для творення метафоричного – ‘до загального відома; на загал’[1], яке реалізується здебільшого у складі ФО:

– *го́рі* <випливати> ♦ ◄*Пра́вда віпливáйе го́рі, йак маст’ на водí* (б.л.) [КГ]
– *наве́рх* <виходити, вилазити, випливати> ♦ ◄*Правда, як олива на верх выйде* [Ількевич: 78; Франко_П 2_2: 584]; *Провинниця бачучи, що справа вийшла на верх, дає сама вказівки, що з нею мають зробити* [Гнатюк_ПП: 279]; *Кажут, шо у тим році злодіям ни бізїўно красти, бо кожда крадіж виєвитци, війдет на верх, того року* [Гк: 43; Шек_Р: 80]; *У тім році ни бізівно красти злодіям, бо кожда їх крадіж вийдет наверьх – визнаєтци* [Шек_Р: 22]; *Кожда їх крадіж ни потанет, лиш виплиєт наверх* [Шек_ДИ: 110]; *Та ви́диш, нимá такóго, аби́ ни вíшло на вер’х* (Росішка) [КГ («ставати відомим»)]; *Та мене шлєкє трафлєют, ти розумієш? Піде сі нап’є і має кождого обсирати, кождого всі проблєми – наве́рх* [СБ: 369]; *Але тут раптом, як грім серед ясного неба, виходить усе наверх* [ЛЛ: 198] ►*На зводинах вс’о випливло наверх* (Василівка) [Бондар: 85] та ін.

Є. Тимченко задокументував у пам’ятках XVIII ст. ФО з антонімним значенням ‘бути прихованим, затаєним’ – ♦ *лежати долі* **і** *Теперь правда лежит долѣ, а неправда в доброй волѣ* [Тимч_ІС: 775].

[1] Семантика відображає обидві сторони поверхні – **горизонтальну** (‘піднятися на поверхню’, на користь чого свідчить порівняння з *мастю, оливою* ‘олією’, яка є легшою за воду) і **вертикальну** (‘вийти назовні, за межі’).

Семантику ‘у напрямку вниз – на дно водойми’ <іти, падати, пускати, пірнати> реалізують прислівники: *вдолúну* ◄[Верхр_ЗнД: 148], *вспід*, *успíд* ◄[Шух. 5: 7; Онищук_М: 66], *долíв* ◄[Верхр_Л: 169], *доспóду* ◄[Верхр_Л: 260, 337], *наспід* ◄[Верхр_ЗнС: 163]; а ‘у напрямку вниз – на дно іншого об’єкта’ <лляти, падати, спускати(ся)> – *вспід*, *успíд* ◄[КСГГ; Гнатюк_НПБ: 588; Сабадош: 387; Астаф’єва: 317], *доспóду* ◄[ПЗН_Т[2]: 21], *наниз* ◄[Лесюк: 296], *наспід* ◄[БГ_С: 287], *наспóдок* ◄[Гнатюк_Р: 61].

4.1.1.3. СМП «Небесний – земний – підземний простір»

Особливість цього СМП у тричленній структурі «небесне – земне – підземне», яку виокремлено в межах двочленної (дуальної) системи «завдяки повторному накладанню опозиції «верх – низ» (виділення моє. – *Т. Я.*) на одну із частин дуальної системи» [Иванов 1980: 233].

Тричленна вертикальна модель світу відображає різні етапи історичного та культурного розвитку: «тричленні вертикальні символи знаходять відповідність у структурі людською тіла», а «на містерійній сцені європейського середньовіччя із трьома вертикальними частинами світу співвідносяться *пекло*, *земля*, *рай* [там само: 233–234] (див.: 4.4.1). Відповідно до міфологічних уявлень традиційно виділяють три світи: земний світ, у якому живуть «звичайні» люди, протиставлений як нижній верхньому світові – небові. Водночас земний світ розглядають як верхній щодо підземного або водного світу [там само: 233]. Ю. С. Степанов порівнює таке «членування» світу із шаманським світоглядом, відповідно до якого «світ членується “по вертикалі” на три світи – верхній, нижній (або підземний) і середній; середній – це і є світ людей» [Степанов 2004: 93].

Назви об’єднує семантика ‘поверхня землі; земля (земний простір)’, яка, синтезуючи ознаки «верху» та «низу», формує опозиції із ‘небесний простір’ та ‘підземний простір’[1]. У межах тріади існує два типи опозиції: ‘небесний простір ↔ земний простір’ і ‘земний простір ↔ підземний простір’, де ‘земний

[1] В. В. Іванов третім сегментом тріади вважає *воду*, виокремлюючи протиставлення: *низ* (*земля*) – *верх* (*небо*) *і низ* (*вода*) – *верх* (*земля*) [Иванов 1980: 233].

простір’ у першому випадку репрезентує «низ», а в другому – «верх» (див.: таблицю А.26).

Субстантивна семантика. Основне значення цього СМП – ‘поверхня землі; земля’ (1), яке моделює опозицію зі значеннями ‘небесний простір’ та ‘підземний простір’. Його реалізують лексичні одиниці «верху»: *верх* ◄[СБ: 183, 188] ■[Гр. 1: 139 (б.л., «поверхность»»)], *пове́рхні*(*о*)*сть* ◄[Лесюк: 239] ►[УССГ_Т: 37], *пове́рхня* ◄[Франко_П 1_2: 477; Гк: 95; ВГХ_Т: 61]; «низу»: *поділ*, *падíл* (*земний*) ◄[Шек_ДИ: 64] **і** (XVII) [УК$^{16-18}$: 296 («земна поверхня; земля»)], *спід* ◄[Он. 2: 241] ►[Гр. 3: 255; 4: 177]; *ни́зькість* (*земна́*) **і** (XVII) [Тимч_МС 1: 508; Тимч_ІС: 734].

Субстантивна семантика ‘небо; небесний простір’ представлена спорадично – зафіксовано єдину назву *горíшшя* ◄*На дворі усі дивилиси в горішшє. Над Хороцевов пирвалиси хмари* [Шек_ДИ: 186], а ‘простір під поверхнею землі’ репрезентують деривати базового слова *під*: *преспíд* ◄[Грицак_С 1: 43], *преспо́днє*, *преіспо́днє* (*n*) ◄[Шух. 5: 20; Лом_ЗС^2: 207], *спід* (*pl сподú*) ◄[Шек_Р: 275] **і** (XVII) [Тимч_ІС: 9].

Опозицію формують назви, пов’язані, пов’язані з видобування корисних копалин, які також демонструють верхній і нижній простір, номінуючи каменярню (видобування корисних копалин відкритим способом, безпосередньо з земної поверхні) та штольню, шахту (підземні об’єкти видобування корисних копалин).

Дискусійною і незрозумілою (як виявилося, навіть для геологів) є мотивація дериватів *гора* на позначення об’єктів гірської промисловості, які пов’язані передусім із видобуванням корисних копалин (гірських (!) порід) із надр землі. Однак СУМ фіксує прикметник *гірський* «який входить до складу земної кори або добувається з надр Землі»: ... *видобувають різноманітні тверді гірські породи: граніт, пісковик, вапняк, мармур* [СУМ 2: 76; СУМ$_{20}$: 637].

Зі семантикою ‘каменярня, каменоломня’ (1.1) оказіонально засвідчене слово *гірни́ця* ►[Гр. 1: 286 (Чигир.п., «каменоломня»); Гр.^{2} 1: 348].

Значення ‘штольня, шахта’ репрезентує слово *спід*, натомість значення, безпосередньо пов’язані з видобуванням корисних копалин у шахтах, – деривати базового слова *гора*, пор.:

1.1) ‘штольня, шахта’ (*спід* ◄[Жел. 2: 902; Лесюк: 269, 310]);

1.1.1) ‘гірські породи; корисні копалини’ (*гірськи́й ка́мінь* (*comb*) ◄[БГ_Т: 122], *го́рне зо́лото* (*на́фта* та ін.) (*comb*) **і** (XVI–XVIII) [Тимч_ІС: 574; СУМ[16-17] 7: 33]

1.1.2) ‘гірнича справа; гірництво’ (*гірни́цтво* ◄[Жел. 1: 142; Гр. 1: 286; Гр.[2] 1: 348 (за Є. Желехівським)].

Назви робітників гірничої промисловості та каменярні (1.1.3) диференціювати складно, пор. дефініції, які пропонують укладачі словників:

– *гі́рни́к* ◄[Гол.: 482 («рудокопъ»)] ▲[Гр. 1: 286 (Нов.-Вол., «работникъ въ каменоломнѣ»); Гр.[2] 1: 348]
– *гірнопромисло́вець* (*comp*) ►[Гр.[2] 1: 348 («горнопромышленник»)]
– *гірню́к, гірня́к* ◄[Жел. 1: 142 («Bergknappe <гірняк, шахтар>»)]
– *горноробо́чий* (*n, comp*) ►[УССГ_Т: 152]
– *горя́к* ◄[Піпаш: 38 («гірський робітник»)].

Значення ‘підземелля; темниця під землею’ (1.2) номінує слово *преспо́дниця* ◄[Жел. 2: 736 («Bein<ame> der *темни́ця*, ganz unten tief gelegener Verlass» <назва темниці глибоко під землею>)] ►*Та й укинув його в темницю, та й глибокую пресподницю* (за П. Чубинським) [Гр. 3: 404].

Зі семантикою ‘поверхневе вдобрення ґрунту’ (1.3.1) відоме слово *пове́рхниця* ◄[Жел. 2: 667].

Поверхневі води (1.4.), які протікають по поверхні землі або недалеко від поверхні землі, номінують словосполучення: *ве́рхня вода́, поверхня́чі во́ди* (*pl*) ◄[Личук 2015: 181, 366]; *поверхне́ва вода́* (*pl поверхне́ві во́ди*) ◄[ББ].

У західнополіських говірках виявлено композити зі семантикою ‘льодове покриття на поверхні снігу після відлиги’ (1.5): *верхольо́д, верхольо́дниця* ▲[Аркушин[2]: 49].

Із субстантивною семантикою ‘верхній / нижній прошарок ґрунту’ (1.3) пов’язана ад’єктивна: ‘розташований ближче до поверхні землі; верхній’ (*ве́рхній* (земля) ◄[УГР_Т: 318], *горі́шній* (верства ґрунту) ►[Русов_Г: 43], *горові́й* (земля) ►[Русов_Г: 41]) та ‘розташований глибоко під землею; найнижчий’ (*найни́жчий* (верства землі) (*GS*) **i** (XVI) [СУМ[16-17] 10: 229].

На підставі значення ‘розташований на поверхні землі’ утворено переносне – ‘поверхневий, неґрунтовний, нерете́льний’: *поверхо́вий* (обшук) ◄[ЛЛ: 527].

Вербіальну семантику представлено досить спорадично. За СО ‘ретельно / нерете́льно’ засвідчено переносні значення:

– ‘вивчати поверхово, неґрунтовно’ – ♦*хватати верхи́* (*comb*) ◄*Потрібно досконало опанувати знаннями, а не хватати верхи* [Дзендз_СЗ: 13];

– ‘шукати ретельно, не поверхнево’ – *долува́ти* ◄*Шо там дулу́єш по шуфла́дці, кіть там ни́чого нее́* (Верховина-Бистра); *Пу́йде гля́дати да́што, та дулу́є. Лем хо́диш та дулу́єш* (Домашів) [КГ («наполегливо шукати, перекидаючи все»)].

У лемківських говірках зафіксовано деривати слова *верх* зі значенням ‘покриватися неламкою верствою’ (1.5) (про сніг, який зверху замерзає): *верхі́ти, верхува́ти* ◄[Горбач_КБ: 8].

Адвербіальну семантику репрезентують дві групи прислівників. Перша пов’язана з опозиціями ‘небо ↔ земля’, ‘земля’ ↔ ‘простір під землею’, які, зокрема, виражають статичну ознаку:

– ‘небо ↔ земля’: ‘високо в небі’ <бути, літати, пищати та ін.> (в*горі́*, *угорі́* ◄[Шух. 4: 4; Онищук_М: 35; БГ_Т: 333; Шило_С: 136], *зверха́* ◄[Грицак_С 1: 146, 149], *наверху́* [Верхр_Л: 169]) / ‘на поверхні землі’ <лежати, зчищати> (*насподі́* ►[Номис: 66; УССГ_Т: 33]);

– ‘земля’ ↔ ‘простір під землею’: ‘на поверхні землі’ <лишатися, сушити, бути> (*зве́рхи* ◄[Шух. 5: 101], *зве́рху* ►[ГЗП_Т: 120], *наве́рха* ◄[Франко_П 3_3: 399], *наве́рхи* ◄[Турчин: 184; Онищук_М: 27, 29],

наве́рху ◄[КСГГ] / ‘під землею’ <бути> (*всподу́*, *усподу́* ◄[КСГГ; Онищук_НЖ: 145], *насподі* ◄[Паньк.: 535], *ни́зько* [Лесюк: 238].

Динамічну ознаку виражає низка прислівників, пов’язаних із небом, зокрема:

– ‘у напрямку вгору – до неба, увись’ <летіти, стріляти, нести, піднімати(ся), дивитися> (*вго́рішки*[1], *уго́рішки* ◄[КСГГ], *вгоро́чку* <летіти> ◄[Верхр_Б: 125], *го́рі* ◄[Паньк.: 455; УЗГ_Т: 240, 246; Верхр_ЗнД: 154], *дго́рі* ◄[Гол.: 501], *май горі́* (*GS*) ◄[Верхр_ЗнД: 127; УЗГ_Т: 183] та ін.);

– ‘у напрямку вниз – із неба на землю’ <падати, бути, дивитися>: деривати «верху» актуалізують небо, «низу» – землю (*зве́рхи* ◄[Шух. 5: 7], *вділ* ◄[Лом_ЗС[1]: 130], *вдоли́ну*, *удоли́ну* ◄[Верхр_Д: 87; Шух. 5: 19, 156], *додоли́ни* ◄[Верхр_Л: 308] та ін.).

Прислівники активно реалізують переносні значення:

– ‘поверхово, неґрунтовно, неуважно’ <прибирати засвоювати, слухати> (*пове́рха* ◄[БГ_С: 435] ▲[Аркушин 2: 58; Аркушин[2]: 411], *поверхо́вно* ◄[СУМ 6: 644 (*діал.*, за О. Кобилянською)], *позверхо́вно* ■ [Гр. 3: 262], *черезверх* ►[Гр. 1: 139; Груш. 1907: 3]);

– ‘поряд; так, що можна досягти рукою’ <лежати, класти> (*зве́рху* ▲[Аркушин[2]: 182], *наве́рх* ◄[БГ_С: 525]);

– ‘поруч; поблизу біля когось’ <сидіти, бути, ходити> (*горі* ◄[Сабадош: 51; УЗГ_Т: 156; КГ].

4.1.2. ССП «Рослини»

ССП «Рослини» охоплює назви за кількома ознаками, зокрема: ‘частина рослини’, ‘місце поширення’ та ‘тип росту стебла’.

Чимало назв репрезентують дерево, місце якого в лексико-семантичній системі мови неоднозначне: дерево, яке росте, належить до поля «Рослина», натомість дерево як матеріал для деревообробників, теслярів-будівничих, різьбярів – до поля «Предмет» («Матеріальна культура»). Тому засвідчені

[1] Наведено діалекті приклади, які демонструють особливості словотворення та семантики; детально див.: Ястремська 2021а: 419–428].

номінації, «зберігаючи відбиток початкової назви і демонструючи зв'язок світу людини і предметного світу» [Урманчеева 2013: 91], реалізують і рослинний, і предметно-речовий коди культури.

Поширені назви, пов'язані із професійною діяльністю мовців: вирубування лісу та лісосплав ('зрубане дерево, колода, яку спускають верхівкою донизу', 'верхній кінець колоди', 'тонший кінець колоди в секції плоту'), рільництво ('борона, виготовлена з верхівки дерева') та сінозаготівля ('сіно, заготовлене в гірській місцевості') (див.: таблицю А.27).

Субстантивну семантику 'надземна / підземна частина рослини' (1) репрезентують *ве́рхнє* (*n*) / *спі́днє* (*n*), зафіксовані спорадично в гуцульських говірках ◄[Шух. 5: 10].

Варто зазначити, що «верх» представлено значно численніше, ніж «низ». На позначення верхньої частини рослини (дерева), верхівки (2) функціює низка назв (усього 33 одиниці; див.: Ястремська 2021а: 427–453]), наприклад: *верх* ◄[Паньк.: 508; Горбач_С: 441; Горбач_П: 282; Верхр_Л: 14, 160; Верхр_ЗнС: 163; КГ; УГР_Т: 338; Он. 1: 373; Матіїв: 251; БГ_С: 245, 550; Астаф'єва: 168; Голянич: 138; Надсяння_Т: 292; ЛЛ: 544] ►[Гр. 1: 139; Гриша_В: 118; Бондар: 47] ▲[ГМ_Т 2: 318, 500] **i** (XVI) [СУМ[16–17] 3: 242; Тимч_ІС: 220]; *верхвя́к* ◄[Жел. 1: 64], *вершáдь* (*coll*) ◄[Сабадош: 37; КСГГ; КГ; Піпаш: 22], *вершакáня*, *вершáна*, *вершíнка* ◄[КГ], *вершéйка* (*dem*) ◄[Гол.: 401; Он. 1: 92], *вершéнько*, *вершéйко* (*dem*) ◄[Верхр_Л: 309, 347] ►[Гр. 4: 411], *óвершки* (*pl*) ◄[Жел. 1: 552], *сýвершок* ◄[Жел. 2: 932; Он. 1: 158].

Більшість становлять деривати слова *верх* і єдина фіксація – слово *горá* 'верховіття' – репрезентує говірки Нижньої Наддніпрянщини ►*Горá шумúт'* [Чабаненко 1: 243 («верховіття»)]

Зі значенням 'верхівка дерева' пов'язане словосполучення з «подвійним верхом» верх вершити 'завершувати, бути зверху', зафіксоване в гуцульських колядках: *Тобов би, рибко, скрипки клеїти, / Тобов, соколе, верхи вершити* [Шух. 4: 57], відтворюючи образ світового райського дерева, на верхівці якого – сокіл [див.: Иванов, Топоров 1974: 252; 1965: 79].

Щодо видів верхівок дерева, то домінують назви, утворені за СО ‘сухий’:

2.1.1) ‘суха верхівка дерева’ (*вершету́ра* ◄[Астаф’єва: 167], *суховéрхи* (*pl*, *comp*) ◄[Жел. 2: 938]);

2.1.1.1) ‘дерево зі сухою верхівкою’ (мотиваційна модель ‘частина → ціле’) (*верхосушни́к* (*comp*) ◄[Жел. 1: 65]);

2.1.1.2) ‘сухі стебла рослин; солома (горохова)’ (*верхля́нка* ◄[Шило_С: 72].

Інші види верхівок (відповідно до форми, кольору чи кількості) репрезентує ад’єктивна семантика.

Важливе значення для окреслення семантики має те, чи частина об’єкта може існувати поза межами цілого (пор.: 3.5.1). Цю особливість відображають мовні одиниці СП «Рослина». Якщо назви, утворені за СО ‘сухий, засохлий’, передбачають те, що частина об’єкта не є відмежованою (окрім *верхля́нка* ‘горіхова солома’), то СО ‘зрубаний, зрізаний’ вказує на відокремленість від цілого (зрубаною чи зрізаною може бути верхівка, гілка або стовбур), а назви, виділені на підставі цієї ознаки, слугують перехідною ланкою між одиницями «рослинного» і «предметного» кодів.

За СО ‘зрубаний, зрізаний’ утворено значення:

2.2) ‘зрубана, зрізана верхівка дерева’ (*верху́шка* ►[Умань_Т: 243], *вершáк* ◄[Шух. 5: 114], *вершáнка* ◄[КГ]);

2.2.1) ‘гілка (гілки) з верхівки дерева (використовують як дрова)’ (*верхови́ня*, *вершáнячко*, *вершачи́ня*, *вершачи́нячко*, *верши́ня* (*coll*) ►[КГ; КСГГ], *вершáк* ◄[Мосора: 15], *вершанки́* (*pl*) ◄[КГ]);

2.2.2) ‘борона, виготовлена з верхівки дерева’ (*вершáлина* ►[Яв.: 73]).

Зі значенням ‘верхівка рослини’ пов’язані значення ‘верхня частина волокон зі стебел рослин (конопель, льону), приготованих для прядіння’ (2.3) (*вершачóк* (*dem*) ◄[Шух. 2: 148]) та ‘відходи під час обробки стебел рослин (конопель, льону); клоччя’ (2.3.1) (*верхівки* (*pl*) ◄[Горбач_КБ: 8, 53; SŁ: 139]).

Наступна семантична група номінує стовбур дерева чи стебло рослини (3), зокрема, виявлено значення:

3.1) ‘верхня частина стовбура’ (*верх* ▲[Аркушин[2]: 145], *верхі́вка* ▲[ГМ_Т 1: 364], *верхня́к* ▲[Корз.: 85], *верша́к* ◄[Жел. 1: 65], *ве́рщик* ◄[КГ]);

3.1.1) ‘верхня частина крони’ (*верша́к* ◄[Голянич: 137]) / ‘нижня частина крони’ (*низ* (*pl низи́*) ◄[там само]

3.2) ‘відросток стовбура’ (*ве́ршань* ◄[КГ]);

3.3) ‘зовнішня частина стовбура; кора’ (*верх* ►[Умань_Т: 87]);

3.4) ‘колода з необрубаною верхівкою’ (*вершака́н* ◄[КСГГ; КГ]);

3.4.1) ‘верхній кінець колоди, палиці’ (*верх* ◄[Горбач_П: 282; КГ] ►[Русов_Г: 46] ▲[ГМ_Т 2: 500], *верша́к* ◄[Шух. 2: 181; УГР_Т: 399; Грицак_В: 238], *ве́ршо́к* ◄[Шух. 2: 181; 5: 222]) / ‘нижній кінець колоди’ (*подо́л* ◄[КГ]);

3.4.1.1) ‘тонший за інший кінець колоди в секції плоту’ (*верх* ◄[Сабадош_ЛЛ: 352], *верша́к*◄[Шух. 2: 181–183; Сабадош_ЛЛ: 150; КГ], *вершня́к*, *ве́ршо́к* ►[Сабадош_ЛЛ: 150]

3.4.2) ‘колода, яку спускають з гори верхівкою вниз’ (*вершака́ня*, *верша́на*, *верша́ня* ◄[КГ; КСГГ]) та ін.

Значення, пов’язані з іншими частинами рослини, представлені досить спорадично дериватами «верху»:

– ‘молодий пагін, паросток; пуп’янок’ (*верх* ◄[УГР_Т: 270] ▲[ГЧЗ_Т: 111], *ве́ршо́к* (*pl вершки́*) ◄[Шух. 1: 19] ▲[ГЧЗ_Т: 112] **i** (XVII–XVIII) [Тимч_ІС: 221, 634; Тимч_МС 1: 94; СУМ[16-17] 3: 243], *су́вершок* ◄[Матіїв: 447]); *вершіє* (*coll*) **i** (XVI) [СУМ[16-17] 3: 243 («пуп’янки»)];

– ‘суцвіття, колос’ (*вершки́* (*pl*) ◄[Горбач_Н: 446], *вершови́ння* (*coll*), *вершови́ннячко* (*dem, coll*) ◄[КГ («цвіт цибулі, часнику»)];

– ‘верхня частина колоса’ (*вершки́* (*pl*) ◄[Горбач_С: 458 (*вершки пірець збіжжя*)];

– ‘зрізування верхівок суцвіть у рослин; вершкування’ (*вершкува́ння* ◄[КГ]);

– ‘плід рослини’ (*верша́к* ◄[Онищук_НК: 53; ГС: 181], *вершки дерев’яні* (*pl, comb*) **i** (XVI) [СУМ[16-17] 3: 243; Тимч_ІС: 221 («овочі (з дерев)»)].

Модель мотивації ‘частина → ціле’ слугувала підставою для творення назв трав’янистих рослин за особливістю їх квітів (4.1.2):

– вероніка дібровна (Veronica chamaedrys L.), мотивована тим, що «квітки рослини легко відпадають» [ЕСУМ 1: 161]: *безве́ршки* (*pl*) ◄[Жел. 1: 16] ►[Пискунов: 14; Гр. 1: 140];

– горлянка женевська (Ajuga genevensis L.); горлянка повзуча (Ajuga reptans L.), назву якої перенесено від «інших подібних рослин, [...] очевидно, від Prunella vulgaris L.» [Сабадош 2013: 53]: *гостров́ершки*, *острове́ршки* (*pl*, *comp*) ►[Сабадош 2013: 53], що зумовлено «гострим вершком суцвіття рослини» [там само]; *суховéршки* (*pl*, *comp*) ◄[Жел. 2: 938] ►[Пискунов: 228; Гр. 4: 233];

– суховершки звичайні (Prunella (Brunella) vulgaris L.), пояснює те, що «квітки, зближені у верхівковий колос, знаходяться в пазухах сухуватих прицвітників» [Сабадош 2013: 53, 57]: *горя́нка* ►[Гр. 1: 317 Гр.[2] 1: 385], *суховéрх* (*comp*) ◄[Жел. 2: 938; Гр. 4: 233; Сабадош 2013: 57], *суховéрха* (*comp*) ◄[Піпаш: 186], *суховéршка* (*pl суховéршки*, *comp*) ►[Гр. 4: 233; Сабадош 2013: 57].

На позначення рослини, яка росте в горах (5), виявлено назви: *ве́ршни́к* ◄[Он. 1: 92 («гірчак малий (Polygonum minus Huds.)»)], *горя́нки* (*pl*) ◄[Горбач_П: 280, 285 («білотка, едельвейс, Leontopodium alpinum»)], а також словосполуки *гірська́ ялиця* (*квіти*, *трави*) ◄[Шух. 1: 19; 2: 184; ЛЛ: 153], *горови́й гриб* ▲ [ГМ_Т 3: 164].

Зафіксовано спеціальні назви, які позначають сорти рослин (картопля, кукурудза, горох), придатні для вирощування в гірській місцевості (*верхови́нка* ◄[КГ], *горя́нка* ◄[Шило_С: 96; Он. 1: 187]; *верхови́нська картопля* (*горох* та ін.) ◄[КГ; Грицак 1: 47]) чи в низовині (*ді́льске жи́то* ◄[Кміт_С: 62; Он. 1: 221 («подільський»)], *доліський мила́й* [КГ]).

За напрямком та типом росту стебла сформовано значення ‘рослина, яка стелиться по землі (копитняк)’, представлене словом *подолі́шник* ◄[Жел. 2: 677] ►[Пискунов: 195].

Ад’єктивну семантику «верху» репрезентує низка значень; зокрема ‘розташований у верхній частині рослини (дерева)’ – *верхови́й* (гілка, галуззя,

дерево) ◄[Жел. 1: 64; Шух. 1: 95; Франко_П 1_1: 217), *вершéчний* ◄[КГ], *сувершкóвий* ◄[Жел. 2: 932].

Зафіксовано спеціальні назви для номінації різних типів верхівок дерева, а саме: *суховéрхий* (дерево) ◄[Жел. 2: 938; Горбач_Б: 220] ►[Гр. 2: 143; 4: 233] **і** (XVI) [КІС[16-17]]; *гостровéрхий*, *тонковéрхий*, *крутовéрхий*, *темновéрхий* ◄[Жел. 1: 387, 582; 2: 974, 955] ►[Гр. 2: 362], пор.: *вершакáтий* ‘із кількома верхівками’ ◄[КСГГ; КГ]; *безвéрхий* ►[Номис: 270; Гр. 1: 37].

Із назвами верхньої частини волокон зі стебел рослин пов’язане значення ‘тонкий, делікатний’ (про виготовлене з цих волокон полотно), засвідчене в лемківських говірках, яке репрезентують прийменники *верхíвнúй*, *верхівнúчний* ◄*Верх’іўне, а даґде вирх’іўничне,– то было так’е полотно делікатне* (Суровиця) [Панцьо_СП: 36]. Також відомий прикметник *верхівчóвий* зі семантикою ‘зроблений із тонкого полотна’ ◄*А кошуля дюндёва <джунжовий* ‘розкішний, прекрасний’> / *Сама верхîвчова*, *Съ граховянковъ вышивана*, *Съ бобовянковъ преплêтана* [Гол. 3: 493]; *Верхівчóва* (*верхîвчова*) *кошуля* [там само; Жел. 1: 64[1] (за Я. Головацьким)]. Водночас у лемківських говірках Пряшівщини (Словаччина) деривати *верху* в різний час занотовано з протилежним значенням ‘грубий, зрібний’; мотивація якого не цілком зрозуміла, пор.: *верхíвнúй* ◄*Полотно верьхíвне* (*саме грубе*) (Владича, Чертижне) [Верхр_ЗнС: 261], *верхівчáний* ◄[Горбач_КБ: 8 («згрібний, грубий»)].

Вербіальну семантику представлено спорадично на позначення процесу вершкування – ‘зрізати верхівки суцвіть у рослин (наприклад тютюну) для посилення в них певних властивостей; вершкувати’ (4.1.3) ◄*Йа и ни знáла, ош уже и сийс догáн* <‘тютюн’> *мош вершковáти* (Дротинці) [КГ].

4.1.3. ССП «Тварини»

Назви ССП «Тварини», які вербалізують аналізовані концепти, представлені не надто численно й несистемно, вони номінують переважно різні

[1]Автор робить припущення щодо угорського впливу.

частини тіла або стосуються зовнішнього покриття тварин, шкіри. Кілька назв утворено на підставі моделі мотивації ‘місце → тварина’, формуючи опозицію ‘тварина, яка живе в горах / на Поділлі’ (див.: таблицю А.28).

Субстантивна семантика охоплює значення, утворені за СО: ‘зовнішній вигляд тварин (частини тулуба та зовнішній покрив)’ та ‘місце проживання’, водночас «низ» представлено досить спорадично, а саме:

1) ‘верхня / нижня частина тіла тварини’: *верх* ◄[БГ_С: 664] / *спід* ◄[Шух. 1: 23; 2: 237; Верхр_Д: 59];

1.1) ‘верхня частина вуха вівці’: *вершáк, вершóк* ◄[Грицак_В: 46];

2) ‘зовнішній покрив; шкіра’[1]: *верх* ◄[УГР_Т: 134 (*вир’х із хвостом*)];

3) ‘тварина (пташка, комаха), яка живе в горах’: *верхóвинець-окáтець* (*сотр*) ◄[Жел. 1: 64 («Alpenfalter, Apollo (Doritis Apollo) <метелик-окатець>»)], *верхолá* ►[Яв.: 72 («лѣсной жаворонокъ»); Чабаненко 1: 136 («лісовий жайворонок»)], *верхоля́к* ►[Чабаненко 1: 136] ■ [Гр. 1: 140], *вершню́к* ◄[Жел. 1: 65] ■ [Гр. 1: 141]; пор. словосполучення *гірськи́й кінь* ◄[Гк: 137], *горя́нський вовк* ◄[Жел. 1: 155], а також прикметники *горíшній* ◄[Гол.: 488 («горній, на горахъ обытающій»)], *горохи́жий* (*сотр*) ◄[Жел. 1: 154 («wild in den Bergen hausend <дикий, який живе в горах>»)]; спорадично зафіксовано словосполучення *подíльска корóва* у приказці *Нещасна, як Подольська корова* (*що коровам там роблять*) (Київ.) [Номис: 36].

3.1) ‘порода овець (корів), пристосованих до життя в горах’: *верхови́нка, верхови́нська вівця́* (*корова*) ◄[КГ; КСГГ; Грицак_В: 32; Грицак_С 1: 32].

Ад’єктивна семантика здебільшого пов’язана з місцем розташування частини тіла тварин та місцем проживання тварин, а саме: ‘розташований вище чи нижче щодо іншої частини тіла’ (про губу, щелепу (*ви́лиця*)): *ви́лиця ве́рхня / ни́жня* ◄[Шух. 5: 148] ■ [Гр. 4: 177], *губá* (*ве́рхня*) ◄[ВГХ_Т: 287] **i** (XVII) [Тимч_МС 2: 254]; ‘розташований на верхній чи щелепі’ (про зуб, ікло): *зуб*

[1] В. В. Красних порівнює шкіру з межею, границею [Красных 2003: 4]; що підтверджують філософські припущення В. О. Подороги: «Шкіра, шкірна поверхня нашого організму – найближче до світу Зовнішнього. Остання межа, бар’єр, поріг» [Подорога 1995: 50–51]. Отже, слово виходить за межі III ССК ‘поверхня’ і водночас репрезентує II ССК ‘межа’.

(*горі́шній*) ◄[Онищук_М: 19], *іклó* (*ве́рхнє* / *ни́жнє*) ▲[Аркушин 1: 89; Аркушин[2]: 87].

Із семантикою ‘найближчий до поверхні шкіри (про підшерсток)’ засвідчено прикметники: *ни́жній* (підшерсток) ▲[Аркушин 2: 18; Аркушин[2]: 370], *спі́дній* (вовна) ◄[Шух. 2: 151].

Адвербіальну семантику репрезентують значення ‘у верхній / нижній частині тіла’ <бути> (*ве́рхом*, *догори́*[1], *зве́рха*, *зве́рхи*, *зве́рху*, *наве́рха* / *здóлу*, *зіспóду*, *підспóдом*, *спідспóду*, *спóдом*), ‘із верхнього / нижнього краю’ <мати> (*зве́рха*, *згóри* / *здóли*, *зіспóду*), ‘на верхній / нижній щелепі’ <бути> (*горі́* / *дóлі*, *зни́зу*) та ін.

Спорадично в гуцульських говірках прислівник *зве́рхів* <пекти>, імовірно, реалізує семантику ‘іззовні’ ◄*Горє́чим залізом віўці́ пеклú на нóсі*, *зве́рхіў такó* (Брустурів) [ЗА].

4.2. СП «Людина. Соціум»

Назви людини та її рис – важливий фрагмент лексико-семантичної системи, який неодноразово був об’єктом лінгвістичних студій [детально див.: Мартинова, Щербина 2020: 47; Лєснова 2004; 2013].

Це СП формують три субполя: 1) Зовнішність, 2) Характер. Моделі поведінки, 3) Соціальна ієрархія.

4.2.1. ССП «Зовнішність»

Субполе репрезентують назви частин тіла, розташовані зверху / знизу, вище / нижче щодо інших частин, а також назви, утворені за семантичною ознакою ‘зовнішній / внутрішній’ (див.: таблицю А.29). Це ССП представляють значною мірою прикметники та прислівники.

На позначення верхньої / нижньої частини тіла – від пояса вгору / вниз (1) функціюють назви *верх* / *низ* [ЗА].

---

[1] Приклад прислівника динамічної ознаки зі статичним значенням; засвідчений у бойківських говірках (Мшанець) [Гнатюк_НПБ: 581; Он. 2: 80].

До цієї групи належать назви голови, а також лексичні одиниці, що номінують «верх» частин тіла, пор.:

1.1) ‘голова’ – *верх*, виявлене в пам’ятках від XII ст. [МСДЯ 1: 466] та збережене в лемківських говірках у ФО ◄*дя́блу* <‘диявол’> (*чорту*) *верх зрива́ти* ‘бешкетувати’ [ФСЛГ: 106]; *Čortu ver'ch zryvati* [Hnát: 119]; реалізує значення також низка прикметників зі семантикою ‘нерозумний, із обмеженими потребами’ (хлопець) – *дурнове́рхий* (*сотр*) ◄[Горбач_М: 355] ►[Гр. 1: 458 («глупый, полуумный»)] ▲[Горбач_О: 316]; *кривове́рший* (*сотр*) ◄[Гнатюк_Г 2: 72], *недове́рший* (хлопець) ◄[Франко_П 2_2: 513];

1.1.1) ‘верхня частина голови; маківка’ – *верх*, яке перейшло до пасивного фонду: **і** (XV) [СУМ[16-17] 3: 242 («верхня частина голови; маківка, верх»); 5: 14; 11: 162]; (XVIII) [Тимч_ІС: 220], та дериват *ве́ршо́к* ◄[ЛЛ: 596];

1.1.1.1) ‘волосся; чуприна’: *верхі́в’я* ►[Гр. 1: 140].

Кілька прикладів демонструє семантичну гнучкість та контекстуальну залежність ключових слів, які не завжди є цілком семантично самостійними, а потребують уточнення, контексту. Зокрема, зі семантикою ‘верхня частина стопи; плесно’ виявлено *верх но́ги*, *верх стопи́*: ◄*Вêр’х но́гы – плесно* [Горбач_ІЛ]; *Пле́сно – верх стопи́* [Горбач_Т: 237], ‘нижня частина живота’ – *низ живота́* ►*Коноп|л’ану чи л’:а|ну по|лову па|рили і к|лали на ниж:и|вота / шоб швид|ше |роди поча|лис’а*; а також вирази *ве́рхня части́на живо́та / ни́жня части́на живо́та*: *Йак|шо пл’ід у |верхн’ій час|тин’і живо|та / то х|лопчик / а йак|шо ў |нижн’ій час|тин’і / то |д’іўчинка* [Тищенко: 110, 162].

Окрему семантичну групу утворюють лексичні одиниці, зафіксовані в говірках пов’язані зі значенням ‘зовнішній вигляд’ (4), а саме:

– деривати *верху – зве́рхність* ◄[Гол.: 394, 591; ЛЛ: 188, 322], *пове́рхниця* ◄[Жел. 2: 667], *поверхо́вість* ◄[Франко_П 1_2: 274], *поверхо́вність* ◄[СУМ 6: 644 (за І. Франком, *діал.*)];

– словосполучення *зве́рхній ви́гляд* ◄[Зубр_Н: 71; Гнатюк_ПП: 299; Франко_П 1_1: 134, 167; Лом_В: 80], *зве́рхній вид* ◄[Шек_Р: 223] **і** (XVII)

[Тимч_ІС: 247], *зве́рхня подо́ба* ◄[Корд.: 190; Шух. 1: 25; ЛЛ: 272], *поверхо́вий ви́гляд* ◄[Франко_П 1_2: 293]; словосполучення *поверхні знаки* (*християнства*), *зверхня побожність* у різний час (XVI і XX ст.) [КІС[16-17]; Франко_П 1_1: 65] номінували показові, несправжні вияви, наприклад побожності, християнства тощо.

Чимало джерел фіксує словосполучення *зве́рхня річ* ◄[Франко_П 1_2: 220], *пове́рхні* (*поверхо́вні*, *позверхо́вні*) *ре́чі* (*рі́чи*) (*pl*) ◄[Он. 2: 87] та деривати *пове́рхність* [Жел. 2: 667], *поверхо́вність* [Макс_ЗП: 68–69; Он. 2: 87] на позначення предметів домашнього вжитку, речей особистого користування, зокрема, тих, які залишилися по смерті людини (5.1), які, імовірно, пов'язані з опозицією 'матеріальні / не духовні речі'; пор. також: *зве́рхнє жи́ття* 'матеріальне життя' ►[Груш.[1]: 1], *позверховні потреби* 'земні, тілесні потреби' **і** [СУМ[16-17] 8: 160].

У деяких контекстах уточнено, що особисті речі – це частина посагу дівчини: «особисті речі і речі для спільного подружнього життя молодої сім'ї (одяг, постільна білизна, посуд, меблі тощо)» [Макс_ЗП: 19]. Реалізуючи семантичну ознаку 'даний зовні', ці назви актуалізують зв'язок із діадою *ЗОВНІШНІЙ / ВНУТРІШНІЙ*. Словосполучення *речи позвирховныи* фігурує в пам'ятках від початку XVII ст. Є. Тимченко тлумачить прикметник як «поверхностный, наружный, внешний» [Тимс_МС 2: 149].

Зі шкірою, зовнішнім покривом тіла, пов'язані словосполучення зі значенням 'покритий шкірою': *ве́рхня сторона* ►[Груш.[1]: 1] *зве́рхня сторона* ◄[Шух. 5: 219; ГС: 500], а також 'пов'язаний із захворюванням шкіри; шкірний' – *зве́рхні хвороби* (*pl*) ▲*Усі вони <хвороби> поділяють ся на зверхні і внутрішні. До зверхніх належать опек, нарив, пристріт і иньші* (Рівн.п.) [Доман_НМ: 101].

Прислівники засвідчено зі значеннями:

– 'у верхній частині тіла; зверху до пояса' / 'у нижній частині тіла; донизу від пояса' <бути, мати, боліти>: *зве́рхи*(*у*) ◄[Шух. 3: 212, 214], *згори́* ◄[Матіїв: 194], *наверху́* ◄[Горбач_КБ: 83], *нагорі́* ◄[Он. 1: 225] / *вдо́лі*,

здо́лі [Матіїв: 54, 194], *до́лом* [Надсяння_Т: 144], *ни́зом* [СБ: 477; ББ], *по́долу* ◄[Сабадош: 242], *пони́зьку* ◄[КСГГ; ГГ: 154];

– ‘із верхнього / нижнього краю частини тіла’ <брати, мати, тримати, пухнути, обвивати>: *зве́рхи* ◄[Шух. 5: 57], *згори́* ◄[Онищук_НЖ: 157] / *здоли́ни* ◄[Онищук_М: 29–30; Шух. 2: 165], *здо́лу* ◄[Паньк.: 536], *зіспо́ду* ◄[Шух. 5: 93], *зни́зу* ►[Груш.[1]: 145];

– ‘по голові’ / ‘по сідницях’ <бити>: *зверх* ►[Гр. 2: 129], *зве́рха* ◄[Франко_П 1_1: 87] / *здолу* ◄[Франко 2_2: 570], *пони́зьку* [Шек_ДИ: 310];

– ‘у напрямку вгору / униз – уздовж тіла (частини тіла)’ <обвивати, гладити, здирати, дивитися, котитися, чесати>: *вго́ру* ◄[Зубр_В: 1; Верхр_Б: 121] ►[Груш.[2]: 36], *го́рі́* [Верхр_ЗнД: 149; УЗГ_Т: 197; Кміт_С: 34; ТГ_С: 87, 224; КГ], *дгорі* [Шек_Р: 129] / *вдоли́ну* ◄[Шух. 2: 199; Гк: 160], *вдо́лі* ◄[Надсяння_Т: 144], *вниз* ◄[Зубр_В: 1], *долі́* ◄[Верхр_ЗнД: 153, 210; Грицак_С 1: 235; Зубр_Н: 69; Он. 1: 224; Матіїв: 522], *доліи́в* ◄[Верхр_ЗнС: 175, 218; Гол. 4: 453; Гр. 1: 417 та ін.]; низка ФО репрезентує переносне значення ‘пильно; грізно’: ♦ *згори́ дони́зу* <дивитися> ◄*Окинув оком з гори до низу* – «подивив ся на нього грізно або згірдно» [Франко_П 1_2: 394]; ♦ *го́рі* <*мною*>, *до́лі* <*мною*> ◄*Vkaˈzavem mu paˈpir’a / popriˈzerav sa ˈhori ˈmnov / ˈdoli ˈmnov* – «*ˈjdite d ansriˈjovi*» (Ковбасов) [РП_Т: 103–104];

– ‘із зовнішнього боку; іззовні’ / ‘із внутрішнього боку; ізсередини’ <червоніти, обкладати>: *зве́рха* ►[Яв.: 286], *пове́рхи* [Зубр_Х: 28] / *зіспо́ду* ►[Яв.: 286]; пор.: ♦ *го́рі мно́ю моро́з пішо́в* (*пробі́г*) 1) ‘про відчуття переляку, страху; про неприємні відчуття’ ◄*ˈHor’i ˈmnov puˈšov ˈmoros* (Ковбасов) [РП_Т: 99]; *Антака́ бо́йба* <‘грізна жінка’> *хіт’ на т’а раз гли́пне, та горі тобов мо́роз пу́йде* (Лікіцари) [Грицак_С 1: 269]; 2) ‘про відчуття холоду’ ◄*Гоˈр'і мноў моˈрос проˈб’іх, таˈка ми сˈтуд'ін'* (Рахів) [КСГГ];

– ‘під шкірою; неглибоко’ <бути>: *зве́рху* ◄[БГ_С: 110], *підве́рхо́м* ◄[Астаф’єва: 168; ЗА];

– ‘зовні; за зовнішніми ознаками; на вигляд, візуально’ <бути, мати, видаватися>: *зве́рха* ◄[Жел. 1: 287; Франко_П 2_2: 332; СБ^2] ►[Бондар: 187] **і** [СУМ$^{16-17}$ 11: 101], *зве́рхи* [Шух. 5: 204], *зве́рху* ►[Гр. 1: 79; Яв.: 286; Груш.^{2}: 91], *назве́рх* [Франко_П 1_2: 496], *пове́рхи* ◄[Грицак_С 1: 211];

– *fig* ‘показово, удавано’ <показувати, вдавати, виявляти почуття, служити>: *назве́рх* ◄[Горбач_Р: 128; ЛЛ: 507–508], *пове́рхи* ◄[Шек_ДИ: 240], *позверхо́вне* ►[Пискунов: 197] **і** (XVI) [Тимч_МС 2: 149]; докладно див.: [Ястремська 2021а: 471–477].

4.2.2. ССП «Характер. Моделі поведінки»

Концепти *ВЕРХ* / *НИЗ* здебільшого підтверджують припущення про «позитивні» та «негативні» концепти в опозиції, коли перший елемент – позитивний, а другий – негативний, один компонент відображає цінність, інший – антицінність. Однак ССП «Характер. Моделі поведінки» демонструє зворотний ефект «верху» і «низу», коли позитивні риси характеру пов’язані переважно з «низом», а негативні – із «верхом».

Важлива риса цього ССП – активне представлення одиниць різних частин мови, наприклад: ‘надмірна гордість, пиха; зарозумілість’, ‘горда людина’ – ‘гордий, зарозумілий, пихатий’ – ‘поводитися зарозуміло, зухвало’ – ‘гордовито, зарозуміло, пихато’; ‘упокорення, смирення’ – ‘який виявляє покору, смирення’, ‘гординю якого понижено; упокорений’ – ‘принижувати свою гідність’ – ‘покірно, смиренно’ та ін. (див.: таблицю А.30).

Основні негативні риси характеру людини втілено в дериватах із коренем -*верх*-, що реалізують значення ‘пиха, зарозумілість’, ‘легковажність’, ‘поспішливість’. Із семантикою ‘надмірна гордість, пиха; зверхність; самовпевненість, зарозумілість’ (1.1) функціює в закарпатських говірках лексема *верш* ◄[КГ], пам’ятки XVII ст. документують слово *зве́рхність*, яке є нормативним в українській мові ■ [СУМ$_{20}$: 1107] **і** [СУМ$^{16-17}$ 11: 103].

Чимало назв номінує особу з певною рисою характеру, пор.:

1.1.1) ‘горда, самовпевнена людина’: *горі́здра* (*comp*) ◄[Жел. 1: 153]; пор.:

ад'єктивну семантику 'гордий, зарозумілий, пихатий': *гороїжний* (*сотр*) ◄[Гол.: 487; Жел. 1: 152–154], *гу́рний*[1] ◄[Верхр_СЮ: 12; Кміт_С: 53; Он. 1: 200], *згі́рний* ◄[Жел. 1: 292];

1.1.1.1) 'хвалько': *гороїжник, гороїжниця* (*сотр*) ◄[Жел. 1: 154].

СО 'неґрунтовний, поверховий' слугувала підставою для творення назв риси характеру 'поверховість, легковажність' (1.3), пор.: *пове́рхність* ◄[Жел. 2: 667], *поверхо́вість* ◄[СУМ 6: 644 (за І. Франком)], *поверхо́вність* ◄[Корд.: 170], *позверхо́вність* ►[Пискунов: 197]; а також назви особи, наділеної такими рисами, – 'легковажна людина' (1.3.1): *верхогля́д* (*сотр*) ◄[Жел. 1: 65], *верхогля́дка* (*сотр*) ◄[Жел. 1: 65; Гр. 1: 140] ►[Гр. 1: 140], *верхоу́мка* (*сотр*) ◄[Жел. 1: 65; Гр. 1: 140] ►[Гр. 1: 140].

Пам'ятки XVII ст. документують словосполучення *позверховний чоловік*, значення якого сформулювати складно: семантико-дериваційні особливості свідчать на користь СО 'поверховий, легковажний', натомість у цитаті, імовірно, ідеться про свідому, побожну людину ***і*** *Таѧ кни*(*ж*)*ка, котор*ꙋ*юсмо... за помоч*ꙑ*ю б҃жею зачали, к*ꙑ *наоуцѣ людии, ... и к*ꙑ *формованю ч҃лка по*(*з*)*верхо*(*в*)*наго належати боуде*(*т*) [СУМ[16-17] 3: 9].

У західнополіських говірках спорадично виявлено слово *верху́н* 'людина, яка завжди поспішає' (1.4.1) [Аркушин 2004: 213 (*вирху́н* 'тс')]. Г. Л. Аркушин кваліфікує цей тип назв осіб, що мотивовані певною ознакою, «з негативним відтінком» [там само: 212]. Цю СО демонструє також прикметник *поверхо́вий* 'поспішливий' [Колєснік_Д: 103]; пор. також: *гороїжний* 'спритний, жвавий' ◄*Стары́ми людьми́ село́ пора́дне, Паро́бочками село́ горо*ѣ*жне, А д*ѣ*вочка́ми село́ весе́ло* (Стрий.о.) [Гол.: 487 («шумный, рѣзвый»)].

На підставі опрацьованого матеріалу не вдалося окреслити типових моделей та напрямів мотивації СО 'риса характеру' ↔ 'особа з певною рисою характеру'. Щодо семантичної групи 'гордість', то назви рис характеру (деривати *ве́рх*)) дериваційно не пов'язані з назвами людини (деривати *гора́*), а значення 'поверховість, легковажність' – структурно підпорядковані назвам

[1] Очевидно, запозичення з польської мови; пол. *górny* «верхній, високий; (перен.) піднесений; (ст., діал.) гордий, чванливий, зарозумілий» є похідним від іменника *góra* «гора», спорідненого з укр. *гора* [ЕСУМ 1: 324].

особи (‘легковажна людина’) або назвам ознаки (‘неґрунтовний, поверхневий’): *верхогля́д* → *верхогля́дство*, *позверхо́вний* → *позверхо́вність*, *поверхо́вий* → *поверхо́вість* та ін.

Дериватам *ве́рху* також властива позитивна конотація. Ідеться про почуття гордості (гідності) і гордині (пихи) – з одного боку, адекватна оцінка своїх (чи чужих) здібностей, задоволення від чогось досягнутого чи отриманого, а з іншого – зневага до інших, пихатість, зарозумілість.

«Низ» може мати й негативну конотацію, репрезентуючи значення ‘підлість’, і позитивну (‘упокорення, смирення’). Цікаву динаміку демонструє слово *ни́зькість*, що в пам’ятках XVI–XVII ст. номінує позитивну рису – ‘покірність’, а в XIX–XX СТ. – негативну – ‘підлість, безчесність’; наприклад:

1.1) ‘упокорення, смирення’: *пони́ження* ◄[КГ], *прини́женість* ◄[Лом_ЗС[2]: 171]; у пам’ятках засвідчено: *ни́ження* **і** (XIV) [МСДЯ 2: 446], *ни́зькість* **і** (XVII) [СУМ[16-17] 16: 20; Тимч_МС 1: 508];

1.2) ‘підлість’: *ни́зькість* ◄[Жел. 1: 528], *ни́зьство* **і** (XI) [МСДЯ 2: 449]; пор. прикметник *ни́зьки́й* зі значенням ‘підлий, негідний, безчесний’ ◄[Жел. 1: 528] **і** (XI) [МСДЯ 2: 449]; (XVIII) [Тимч_ІС: 712; Тимч_МС 1: 207];

1.2.1) ‘приниження гідності’: *зни́ження* ►[Яв.: 308] **і** (XVII) [Тимч_МС 1: 334], *обни́ження*, *пони́ження*, *прини́ження* ◄[Жел. 1: 545, 700, 751], *униження* **і** (XVII) [СУМ[16-17] 12: 196]; пор.: ‘якого принижують, ображають’ – *пони́жений* ◄[Шек_ДИ: 305], *уни́жений* [Сабадош: 380].

В е р б і а л ь н а семантика репрезентує «верх» і «низ», а саме:

– ‘поводитися гордовито, зухвало’; ‘бути зверхнім, пихатим’ – *гороїжитися* (*сотр*) ◄[Жел. 1: 154, 326); Гол.: 487; Кміт_С: 49; Он. 1: 186; Лесюк: 96]; пор. також ФО: *вгору возноситися* (*пнутися*) ◄[Жел. 1: 325]; *го́рі го́лову не́сти* [ФСЛГ: 157]; *горою гордині іти*, *догори возноситися* **і** (XVII) [Тимч_ІС: 565]; ♦ *догори́ го́лову* (*ніс*) *задира́ти* (*де́рти*, *держа́ти*) ◄*Голову до гори держьити* [Франко_П 1_2: 388–389]; *Задира́ти но́са догори́* [СБ: 360]; ˈ*Голову догоˈри* ˈ*дерти*; ˈ*Дерти н’іс догоˈри* [Коваленко_ФС: 81, 220] ►*Задра́въ нисъ уго́ру – возгордился* [Б-Н: 246];

– ‘принижувати свою гідність, упокорюватися’ – реалізують прикметники, здебільшого засвідчені в пам’ятках української мови від XI ст.: *долува́ти* ◄[Кміт_С: 63], *зни́жуватися, знижа́тися* (*perf зни́зитися*) ◄[Гол.: 605; Жел. 1: 310] ■ [Гр. 2: 173] **і** (XVII) [Тимч_ІС: 424; СУМ[16-17] 12: 118], *низитися, низити себе* **і** (XI) [МСДЯ 2: 447], *обни́жуватися, perf обнижи́тися* **і** (XI–XII) [МСДЯ 2: 565], *обнизіти* (*perf*) **і** (XI) [МСДЯ 2: 566], *пони́жуватися, понижа́тися* (*perf понижи́тися*) ◄[Жел. 2: 700] **і** (XVII) [СУМ[16-17] 5: 127; Тимч_ІС: 379]; *прини́жува́тися, принижа́тися* (*perf прини́зи́тися*) ◄[Жел. 2: 751] ►[Гр. 3: 429], *уни́жуватися, унижа́тися* ◄[Франко_П 1_1: 63; Сабадош: 380] **і** (XVII–XVIII) [Тимч_ІС: 231];

– ‘збити пиху’ (*perf*) – репрезентують фраземи, що апелюють до «верху» і до «низу»: *вте́рти верх* [Франко_П 1_1: 148], *надíл ки́нути* **і** (XVII) [Тимч_ІС: 562] та ін.; детально див.: [Ястремська 2021а: 484–487].

Прислівники можуть виражати позитивну чи негативну конотацію: позитивна пов’язана з почуттям власної гідності, а негативна – із надмірним виявом гордості, гординею:

– ‘гордовито, зарозуміло, пихато’ <мислити, говорити> (*горне* **і** [СУМ[16-17] 7: 33], *зве́рхньо* [ББ]);

– ‘гордо, впевнено’ <іти> (♦ *догори́ голово́ю* ◄[Коваленки_С: 57]);

– ‘покірно, смиренно’ <приносити, сидіти, просити, перепрошувати> (*ни́зько* **і** (XVII) [Тимч_ІС: 567, 668], *пони́жено* ◄[Жел. 2: 700; Верхр_ЗнС: 164]);

– ‘мовчки, несміливо’; мотивація затемнена, імовірно, слово пов’язане з *горі* ‘поряд; поруч’, характерне для гуцульських та закарпатських говірок (*горі* <ставати> ◄*Ста́ти горі две́рьми* (Росішка) [КГ]).

4.2.3. ССП «Соціальна ієрархія»

ССП «Соціальна ієрархія» репрезентує соціальний вимір та охоплює назви статусу та місця людини в суспільстві за соціальною стратифікацією – т. зв. соціальна «драбина», «ліфт» чи «піраміда». Назви протиставлено за опозицією ‘соціальний верх / низ’, що є прикладом найбільш стійких

протиставлень [Лотман, Успенский 1977; Семигіна 2012: 249] (див.: таблицю А.31).

Лексичні одиниці об’єднано на підставі основних значень субполя ‘перевага, домінування, вищість’ / ‘невдача, відсутність переваги, нижчість’, на підставі яких сформовано низку значень, пов’язаних із владою, що активно репрезентують деривати слова *верх*, а саме:

– ‘право керувати; влада’: *верх* ◄[Жел. 1: 64; Он. 1: 108] ►[Гр. 1: 139; 4: 22; Груш.[1]: 124], *верхо́вність* ◄[Жел. 1: 64], *верхово́дство* (*compr*) ◄[Франко_П 1_2: 505], *зверхнина́* ◄[Жел. 1: 287], *зве́рхність* ◄[Франко_П 1_2: 428; Шух. 5: 1; Гк: 95], *зве́ршність*, *сове́ршність*, *суве́ршность* ◄[Жел. 1: 287; 2: 892, 932];

– ‘верховна влада’, що актуалізує СО ‘найвищий вияв ознаки’: *верховла́дність*, *верхово́дство* (*compr*) ◄[Жел. 1: 64, 65], *зверхнина́* ◄[Жел. 1: 287], *зве́рхність* ►[Б-Н: 150; Пискунов: 88];

– ‘лідер, керівна особа; керівництво’: *верхи́* (*pl*) ◄[Дзендз_СЗ: 13; СБ[2]], *ве́рхні́сть* ◄[Гол.: 394, 591; Жел. 1: 64; КГ; Верхр_ЗнС: 164, 229; КГ], *верхо́вність* ◄[Жел. 1: 64], *верху́шка* ▲[ГЧЗ_Т: 302], *зве́рхність* ◄[Жел. 1: 287; Франко_П 1_2: 498; Шух. 5: 196] ►[Пискунов: 88]; див. також: [Ястремська 2021а: 489–495].

Перенесення ‘верх’ → ‘влада, керівництво’ – «класичний» приклад метафори, яку Дж. Лакофф і М. Джонсон мотивують тим, що «володіння владою чи силою орієнтує вгору» [Lakoff, Johnson 2003: 16].

Варто зазначити, що соціальний «низ» репрезентовано значно численніше – і щодо номінацій, і щодо семантики:

1.2) ‘хтось, вищий / нижчий за ієрархією; хтось, важливіший за іншого / другорядний’: *ве́рхній* (*n*) ◄[КГ] / *ни́жній* (*n*) ◄[Номис: 22; Гр. 2: 563; КГ], *нижник* ►[Пискунов: 67] **i** (XVIII) [Тимч_МС 1: 507], *ни́жня* (*coll*) ◄[Жел. 1: 528], *ни́жчий* (*n*, *GC*) ◄[Шек_ДИ: 174] ►[Гр. 1: 143, 202] **i** (XVI) [Тимч_ІС: 177], *спі́дній* (*n*) [КГ];

1.2.1) ‘верхні / нижні прошарки суспільства’: *верхі́вка*, *вершки́* (*pl*), *вершéчки* (*pl*, *dem*) ■[СУМ 1: 338; СУМ$_{20}$: 281–282], *го́ра* (*pl го́ри*) ◄[Франко_П 1$_2$: 412] ►[Номис: 142] / *діл* (*pl до́ли*) ◄[Франко_П 1$_2$: 412], *низ* (*pl низи́*) ◄[ЗА] ►[Номис: 142], *низо́та* (*coll*) ◄[Гр. 2: 563 (за А. Свидницьким)].

Опозиція *гори* / *доли* ‘верхні / нижні прошарки суспільства’ знаходить відголос у ФО *го́ри з долина́ми порівня́ти* (*зрівня́ти*) ‘зробити неможливе, нереальне’ ◄[Шек_ДИ: 116; Ількевич: 77; Номис: 34; Гр. 1: 309; Гр.^{2} 1: 375] **і** (XVIII) [Тимч_ІС: 306].

Вербіальні значення, які часто передано за допомогою фразем, які формують опозиції, здебільшого репрезентовані фраземами [див.: Ястремська 2021а: 499–503]:

– ‘керувати, мати владу’ / ‘підкорювати своїй владі’: ♦ *верх бра́ти* (*perf верх взя́ти*) ◄[ПЗН_Т^2: 149; Голянич: 145] ▲[Доман_НМ: 105] **і** [СУМ$^{16–17}$ 3: 242]; ♦ *верх води́ти* (*ве́сти*) ◄[Жел. 1: 64; КГ] **і** (XVII) [Тимч_ІС: 220], ♦ *ве́рха бути* ◄[Надсяння_Т: 188], ♦ *верхом їхати* ◄[Франко_П 1$_1$: 148], а також дієслова *верхводи́ти* (*comp*) ►[Б-Н: 73], *верхово́ди́ти* (*perf заверхово́дити*, *comp*) ◄[Жел. 1: 65; Франко_П 1$_1$: 148; 1$_2$: 274; Кміт_С: 28, Он. 1: 108; Піпаш: 22; Шкрумеляк: 24; КГ; Коваленки_С: 76, 93] ►[Б-Н: 73; Гр. 1: 140]; *верхува́ти* (*perf заверхува́ти*) ◄[Жел. 1: 64; ГС: 109–110; Janów: 254; Осташ: 387], *вершени́ти* ◄[Кміт_С: 25; Он. 1: 92], *вершети́тися* ◄[ГГ: 35; КСГГ (*верешети́тиси*)], *горува́ти* ◄[Жел. 1: 155; Кміт_С: 49; Он. 1: 187] ►[Яв.: 156] ♦ *підспі́д підверну́ти* ►[Гр. 4: 177];

– ‘посідати керівну посаду, здобувати владу’ / ‘послаблювати владу, відмовлятися від влади’: ♦ *наве́рх ви́плисти* (*perf*) ►[Гк: 89] / ♦ *верх скидати* **і** (XVIII) [Тимч_ІС: 111].

Адвербіальну семантику зосереджено довкола субстантивних значень ‘керівна особа; лідер’, ‘влада; керівництво’, які відтворюють інтелектуальний чи емоційний стан людини, виявляють соціальну ієрархію, наприклад:

– ‘із боку влади, керівництва’ <наказувати, діставати>: *зве́рха*, *ізве́рха* ◄[СБ^2] ▲[ГМ_Т 1: 121], *зверху* ►[Номис: 140], *згори́* ◄[Макс_П^2: 21; Шек_ДИ: 147] ■ [СМО: 197; СУМ 3: 519; СУМ$_{20}$: 1123];

– ‘у бік влади; на владу’ <плювати>: *догори́* ◄[Франко_П 2$_2$: 555];

– ‘владно, рішуче, категорично’ <говорити>: *згори́* ◄[КСГГ]; пор.: ♦ *брати* (*збирати*) *згори* ‘сварити, ганьбити’ ◄[Франко_П 1$_1$: 118; ЛЛ: 325].

На підставі СО ‘головний’ утворено прислівник *горі* (у формі *го́ре*) із семантикою ‘на почесному, чільному місці’ ◄*Старші староста ста́нę го́ре от сто́ла*; *І пан староста ві́дзі, же уж гото́ве, станьę го́ре за столом* (Керестур) [Гнатюк_ВК: 58, 68].

Значення ‘у панівному, керівному становищі; при владі’ / ‘у пригнобленому становищі’ <бути> репрезентують опозиції: <u>*верха́ми*</u> / <u>*доли́ною*</u> – ►*Долиною сльози, верхами глум* (за М. Коцюбинським) [СУМ$_{20}$: 281]; <u>*верху́*</u> / <u>*ісподи*</u> – **ℹ** *Быхомъ исподи, а не врьхоу* (XI) [МСДЯ 1: 1130]; <u>*зве́рху*</u> / <u>*здо́лу*</u>, <u>*спо́дом*</u> – ◄*З|долу не^и |витко, шчо |чин’ат з|вир’ху* [Сабадош: 125] ►*Скрізь бідні сподом, багаті зверху* (за М. Коцюбинським) [СУМ 9: 558] ▲*Дурний зверху* (Кролев.) [Номис: 121]; <u>*наверсі*</u> / <u>*всподі*</u> – ►*Все всподі – не наверсі* (Пирятин) [Номис: 23]; <u>*наве́рха*</u> / <u>*всподі*</u>, <u>*внизу́*</u> – ◄*Все в сподѣ, не на верха* [Ількевич: 15; Номис: 23; Гр. 4: 358]; *<Панська ласка> воротка, ... хто був на верха, той за хвилину буває в низу* [Франко_П 1$_2$: 534]; <u>*наве́рхи*</u> / <u>*всподі*</u> – ◄*Все в споді, не на верхи* – «*в пригоді і в житю все укладася верствами: над спідніми виступають верхні*» [Франко_П 3$_1$: 159].

Для лексичних одиниць цього ССП характерна зміна семантичних акцентів щодо «позитивних» та «негативних» концептів опозиції, коли «верхній» полюс – позитивний, асоціюється із «цінністю», а «нижній» – негативний, «антицінність». ССП «Характер. Моделі поведінки» та «Соціальна ієрархія» демонструють протилежні тенденції.

Основні негативні риси людини втілено в назвах *верх*, *верш*, *зве́рхність*, що виявлено зі значеннями ‘пиха, зарозумілість’, *верхогля́дство*, *пове́рхність*, *поверхо́вість*, *поверхо́вність*, *позверхо́вність* ‘легковажність’, ‘поспішливість’

(«верх»), а також *ни́зькість*, *ни́зьство* ‘підлість’ («низ»). «Низ» може мати й позитивну конотацію: *ни́ження*, *ни́зькість*, *пони́ження*, *прини́женість* реалізує значення ‘упокорення, смирення’.

Як слушно зазначили Г. І. Мартинова та Т. В. Щербина, «ословлюючи довкілля, людина передовсім номінує, оцінюючи тих, хто її оточує, їхню зовнішність, внутрішні риси, особливості поведінки. Будь-яка характеристика зумовлена суб’єктивними смаками одного мовця чи кількох, а також залежить від їхніх вікових, соціальних, територіальних ознак, моральних настанов тощо» [Мартинова, Щербина 2020: 47].

4.3. СП «Матеріальна культура»

Культура – це спосіб буття й водночас необхідна умова життєдіяльності людини, реалізації її життєвого призначення, пошуку рівноваги між духом і матерією, розумом та серцем, ідеєю та буттям.

Усе, що не створене природою, належить до культури. Культура існує у двох вимірах – матеріальному та духовному. З одного боку, світ речей, створених працею і розумом людини, а з іншого – світ мистецтв, звичаїв, традицій, моралі, міфів, ідей, набутий завдяки знанням та досвіду.

Матеріальна культура – культура фізичного буття людини – надзвичайно багатогранна: вона охоплює побут, зокрема житло та одяг, тілесність людини, технології та знаряддя праці та ін., натомість духовна – апелює до сфери свідомості (моральність, виховання, освіта, право, мистецтво, філософія, міфологія, релігія тощо).

Однак цей поділ досить умовний, адже, як слушно зазначив В. Г. Гак: «у кожній із зазначених сфер можна знайти елементи як матеріальної, так і духовної діяльності людей. Наприклад, будь-який одяг матеріальний, але в системі одягу в певному суспільстві і в певну епоху виявляється і чимало фактів духовного характеру (мода, символізація видів одягу, сумісність предметів одягу, синтагматика і парадигматика в одязі та ін.)» [Гак 1998: 189].

СП «Матеріальна культура» – одне з найбільш розгалужених, до його складу входить сім субполів: «Будівля», «Одяг і взуття», «Тканина. Текстиль», «Їжа», «Посуд», «Сінозаготівля», «Ремесла. Знаряддя праці», які досить системно репрезентують основні просторові характеристики об’єктів.

4.3.1. ССП «Будівля»

Для ССП «Будівля» характерна складна архітектоніка (див.: таблицю А.32, схему Б.8). Субполе представляє елементи різних типів споруд – від примітивних (шатро, мур, вежа) до архітектурних (церква), як і різних видів будинків – від курної хати до багатоповерхівки.

Вивченню будівельної лексики на матеріалі говірок присвячено чимало праць [Шило 1982 (пд.-зх. наріччя); Никончук 1990 (правобережне Полісся); Євтушок 1990 (Західне Полісся); Дорошенко 1999 (східнополіські говірки); Бігусяк 2015 (говірки Івано-Франківщини); Чаган 2019; 2020 (бойківські) та ін.], які різною мірою репрезентують концепти *ВЕРХ* / *НИЗ*.

У межах цього ССП виокремлено мікрополя «Піч» та «Елементи інтер’єру».

Із семантикою ‘верхня частина будівлі’ (колиби, хати, церкви, муру, вежі) засвідчено базові слова *верх* (*pl верха́*) ◄[Шило_Т: 215] **ℹ** [КІС[16-17]; СУМ[16-17] 5: 128; 6: 115]; пор.: ♦ *по верха́х* <працювати> ‘на будові <працювати>’ ◄*Та мої діти так мерзнут по тих верхах* [ББ], *гора́* ◄[Коб_МК[2]: 27].

Аналізоване ССП охоплює назви всіх основних частин будівлі – від даху до долівки. Опрацьовані джерела фіксують елементи різних типів будівель, тому деякі значення чітко окреслити й диференціювати відповідно до типу будівлі досить складно.

На позначення даху (2.1) – верхньої частини будівлі, споруди, що слугує її покриттям, виявлено назви даху сільської хати, бані церкви та покрівлі у примітивних будівлях. У говірках усіх наріч активно вживане слово *верх* [детально див.: Ястремська 2021а: 512–516], відоме в українській мові від

XII ст. [МСДЯ 1: 741, 447; 2: 1340; Тимч_ІС: 220, СУМ[16-17] 3: 242]; варто зауважити, що *верх* номінує більшість «будівельних» понять.

Мисленнєві асоціації діалектоносіїв відображають сталі словосполуки, пов'язані передусім із процесом будування даху, зокрема: ♦ *верх викидáти* 'ставити дах' ►[Умань_Т: 170], *вéрха зняття́* 'ставлення, в'язання даху (із соломи)' ◄[Коб_МК[2]: 22, 24; Он. 1: 108]. Фраземи також реалізують переносні значення: 'голосно кричати, сваритися, бушувати': ♦ *верх здоймáти* (*зривáти*) ◄[Hnát: 119; БГ_С: 191, 671][1]; 'витратити надміру; витратити всі кошти': ♦ *верх знéсти із хáти* ◄[Франко_П 1_1: 148].

Значення 'дах' номінують також деривати «верху»: *вершéчóк* (*dem*) ◄[Гол.: 510–511; УЗГ_Т: 257; Шух. 4: 52, 58], *вéршóк* ◄[SŁ: 139; КСГГ; КГ; ПЗН_Т[2]: 106, 133; БГ_Т: 274], *повéрхник* ◄[Піпаш: 144], а також «низу» – *під* (*ES*) ◄[ММАГ: 32], *пóдина* (*ES*) ◄[Janów: 170].

Із дахом пов'язана низка значень, що репрезентують частини даху та спеціальні пристосування для укріплення даху:

2.1.1) 'верхнє ребро даху; гребінь' (*верх* ◄[Šišková: 175; Горбач_Д: 457; Пиртей: 128; КГ; БГ_С: 679], *верхýшка* ◄[БГ_Т: 106]);

2.1.1.1) 'насадка на гребінь даху для захисту від дощу і снігу' (*вершалá* ►[Чабаненко 1: 136]);

2.1.2) 'верхня частина даху, стріхи; покрівля' (*верх* ◄[Зубр_Б: 7; Кміт_С: 25; Коб_МК[2]: 24; Hnát: 119; БГ_С: 413; SŁ: 139; Кміт_С: 55; КГ], *вéршóк* ◄[Фальк_МК: 23], *повéрхня* ◄[Коб_МК[2]: 24]);

2.1.2.1) 'жердина для притискання соломи на стрісі' (*вéршóк* ◄[Он. 1: 92], *повéрхниця* ◄[БГ_С: 435]);

2.1.3) 'дашок, піддашшя (над муром, криницею, «стрункою»)' (*верх* ◄[Зубр_Б: 18; Шух. 4: 93; УЗГ_Т: 288], *вéршóк* ◄[Šišková: 175], *вершéчóк* (*dem*) ◄[Шух. 4: 91], *повéрхник* ◄[Janów: 182; Шух. 2: 193; ЗА; КСГГ]);

---

[1] Пор.: ♦ *дя́блу* (*чорту*) *верх зривáти* 'бешкетувати' ◄ [ФСЛГ: 106; Hnát: 119], що виявляє зв'язок 'голова' ↔ 'дах'.

2.1.4) ‘димар, комин’ (*верх* ►[Жел. 1: 64] ►[Б-Н: 73; Гр. 1: 139; Дикарев: 168; Ващенко: 20; УССГ_Т: 160–161, 400; УССГ_С: 37; Авдеева 1: 52] **і** (XVIII) [Тимч_ІС: 220]);

2.1.4.1) ‘кагла; отвір у димоході, який затуляють для збереження тепла’ (*верх* ►[Номис: 51; Гр. 1: 139; Тарас_В: 153; Авдеева 1: 52] ▲[Лисенко: 41]);

2.1.4.2) ‘подимний податок; подимне’ (*верхове́* (*n*) ►[Гр. 1: 140]);

2.1.5) ‘шатро з накриттям та підлогою’ (*гора-низ* [ББ]).

Спорадично в бойківських говірках засвідчено назви «нижніх» частин даху, зокрема: ‘нижня частина даху, стріхи’: *спід* ◄[Кміт_С: 47]; ‘нижній дах на церкві’: *подо́лок* ◄[Он. 2: 95].

Семантику ‘горище (над хатою, стайнею)’ (2.2) дуже активно репрезентовано в говорах української мови (найпопулярніші назви – *ні*(*о*)*д*, *гори́ще*, *гора*). Особливість цієї семантичної групи в тому, що представлено деривати і «верху», і «низу»:

– *верх* **і** (XVI–XVIII) [СУМ[16-17] 3: 241; Тимч_ІС: 220], *го́ра́* ◄[Жел. 1: 152; ММАГ: 32; Горбач_Р: 91; Горбач_Т: 217; Горбач_Д: 459; Горбач_С: 447; Он. 1: 184; Верхр_Д: 62; Шило_С: 49; ПЗН_Т[2]: 40; ВГХ_Т: 237] ►[Б-Н: 103; Пискунов: 55; Яв.: 153; Москаленко: 25; Бондар: 55; Умань_Т: 167] ▲[Лисенко: 57; Горбач_О: 288; Могил_Б: 87–88; Аркушин 1: 139, 169; Аркушин[2]: 485, 617; ГЧЗ_Т: 65, 111] **і** (XVII) [СУМ[16-17] 7: 20; Тимч_МС 1: 182; Тимч_ІС: 564], *гі́рка* ◄[Жел. 1: 142; Шило_С: 91–92, 266], *гі*(*о́*)*рни́ця* ►[Гр. 1: 286; Гр.[2] 1: 348], *го́ри́ще* ◄[Жел. 1: 153; Горбач_Мр: 344; Горбач_С: 447; Дзендз_СЗ: 15; Фальк_МК: 18; ЛЛ: 261; ВГХ_Т: 301] ►[Пискунов: 55; Горбач_ВД: 375; Гр. 1: 311; Гр.[2] 1: 378; Дикарев: 168; Яв.: 153, 29; ГЗП_Т: 65, 114; ГЧ_Т: 104, 106; Умань_Т: 148; УГР_Т: 564; Бондар: 37, 94; Авдеева 1: 100] ▲[Могил_Г: 83; ГМ_Т[1] 2: 202–203, 586], *горішню́к*, *горішня́к* ◄[Janów: 73], *гори́ще* ►[Гр.[2] 1: 378] **і** (XVII) [Тимч_ІС: 582], *го́ро́нька* (*dem*) ►[Пискунов: 55];

[1] У поліських говірках на позначення горища домінують назви *ч·ерˈдак* (у хаті), ˈ*ви*ⁱ*шк·и*ⁱ (у хліві) [ГМ_Т 3: 64].

– *ni*(*o*)*д* (*pl подú*) (*ES*) ◄[Корж.: 43; Жел. 2: 637; Мосора: 103; AGB 2: к. 5; ЛАЗО 3: к. 294; ММАГ: 32; Janów: 163; Горбач_П: 309; Горбач_Б: 150; Горбач_М: 357; Піпаш: 139; Голянич: 703; ТГ_С: 142; Надсяння_АО: к. 6; Надсяння_Т: 295; Верхр_Л: 226; Верхр_ЗнД: 137; SŁ: 98; Пиртей: 288; Hnát: 87; Горощак[2]: 114; Турчин: 234; Šišková: 117; УЗГ_Т: 382; Сабадош: 298; Паньк., 469; РП_Т: 199; Грицак_С 1: 279; Шило_С: 160, 202; ЛЛ: 594] ►[Ващенко: 74] ♦ *впáсти з пóду* ‘бути розсіяним, дивакуватим’ ◄[Матіїв: 348] ♦ *як з пóду впáсти*: 1) ‘не бути здатним логічно мислити, реально оцінювати ситуацію’; 2) ‘не бути обізнаним із тим, що відоме всім, що для багатьох не є новим’ [Голянич: 703]; *ni*(*o*)*дóк, подóк* (*dem, ES*) ◄[Жел. 2: 596, 646; Гр. 3: 173; Schnajder: 262; Надсяння_АО: к. 6; Hnát: 89; Ващенко: 74; БГ_С: 420; Шило_С: 204]; *пíдпід* (*ES*) ◄[Піпаш: 139], *пóдúна* (*ES*) ◄[Жел. 2: 676; КСГГ; ГГ: 152], *подúння* (*ES*) ◄[Жел. 2: 676], *подúнок* (*ES*) ◄[SŁ: 101], *подúсько* (*aug, ES*)◄[Hnát: 89], *подúще* (*aug, ES*) ◄[Грицак_С 1: 56] та ін.

Із семантикою ‘підвал, пивниця’ зафіксовано лексеми: *низ* ◄[Жел. 1: 528], *низинá* ◄[Жел. 1: 528], *спід* **i** (XV) [СУМ[16-17] 13: 183], *спіднє* (*n*) **i** (XVIII) [Тимч_МС 1: 32; Тимч_ІС: 24].

Прикладом «нейтралізації» семантики слугує слово *гóрниця* – ‘кімната на верхньому поверсі’ → ‘кімната’ (2.3.1.1) (детально див.: 3.4, таблицю А.16); виявлено також інші деривати слова *гора*: *гí*(*ó*)*рнúця* ◄[Жел. 1: 142] ►[Номис: 201; Гр. 1: 313; Гр.[2] 1: 348] **i** (XI) [ДЄ: 459]; (XVI) [СУМ[16-17] 7: 34; Тимч_ІС: 573], *гóрничка* (*dem*) ■ [Гр. 1: 313; Гр.[2] 1: 380] **i** (XVIII) [Тимч_ІС: 573].

Значення ‘поверх (частина будинку)’ (2.3.2) теж втрачає зв’язок із «верхом»: *повéрся* ►[Пискунов: 198], *пóвéрх* ◄[Жел. 2: 667; Неґрич: 137; Горбач_Б: 201; Лесюк: 195, 294; БГ_С: 124; ПЗН_Т: 73; ПЗН_Т[2]: 40; Пиртей: 51; ЛЛ: 135, 246, 521; СБ[2]; ББ] ►[Гр. 3: 210; Русов_Г: 42] ▲[Аркушин[2]: 579].

На позначення нижнього поверху (2.3) оказіонально фігурує дериват *нúжниця* ◄[СУМ$_{20}$: 1946 (за Ю. Федьковичем)] та словосполучення *спíднє*

пльóнтро ◄[Гр. 3: 198 (за А. Свидницьким)]; а зі значенням ‘тераса’ (2.3.2) Б. Грінченко наводить *під* (*ES*) ►[Гр. 3: 86 (Херс.г.)].

Низка лексичних одиниць номінує інші частини елементів будівлі, а саме:

2.4.1) ‘верхня частина стіни; арка’: *вершíль* ◄[Жел. 1: 65];

2.5.1) ‘верхній / нижній брус віконної, дверної коробки’: *верх* ►[Глуховцева 2003: 192], *вéрхній одвірок* ►[ПЗН_Т[2]: 173], *горíшній одвірок* ◄[Гр. 1: 312 (за І. Франком)], *вершня* ►[Ващенко: 20], *верхня́к* ►[Глуховцева 2003: 192] ▲[Лисенко: 42] / *подóлушка* ►[Гр. 3: 244], *спíдня* (*n*) ►[УССГ_С: 197 («поріг»)], *спідня́к* ►[УССГ_С: 197 («підвіконня»)];

2.5.2) ‘верхня / нижня шибка вікна’: словосполучення *вéрхня шибка* ◄[БГ_Т: 342], *горíшня кватирка* ◄ [Шух. 3: 202; Гр. 1: 312 (за Я. Головацьким)] / *нúжня кватирочка* ◄[Шух. 3: 234–235], *спíдня кватирочка* ►[Гр. 2: 231 (за М. Драгомановим)].

На позначення стелі (2.6) функціюють назви і «верху» (пн. наріччя), і «низу» (пд.-зх. наріччя): *верх* ▲[Аркушин[2]: 44] / *під* (*ES*) ◄[Он. 2: 65; Горбач_П: 309; Франко_П 1_1: 28; ЛАЗО 1: к. 18; Сабадош: 298], *подóк* (*ES*) ◄[Піпаш: 145].

На семантичному зв’язку ‘стеля ↔ межа’ наголошує О. Л. Березович [Березович 2007: 20], слушно «кваліфікуючи» стелю як кінець простору.

Семантику ‘підлога, долівка’ (2.6) представлено дуже численно передусім дериватами та базовими словами *діл* та *під*, репрезентуючи всі наріччя української мови. Однак значення ‘підлога’, ‘глиняна підлога’ та ‘земляна підлога’ складно диференціювати, якщо цього не зазначено в коментарі або не актуалізовано в цитаті [див.: Ястремська 2021а: 527–530], пор.: *діл* ◄[Жел. 1: 185; ГГ: 60; Дзендз_СЗ: 18] ►[Б-Н: 117; Гр. 1: 189; Ващенко: 30] ▲[Доман_НК: 62] **і** (XVII) [СУМ[16-17] 8: 113]; *долíвка* ◄[Жел. 1: 195; Зубр_Б: 10; Фальк_МК: 18, 22; Онищук_НЖ: 96; БГ_Т: 246; Надсяння_Т: 506; Коваленки_С: 51] ►[Б-Н: 121; Пискунов: 69; Гр. 1: 25, 417; Яв.: 26, 41; Гриша_В: 152; Дикарев: 184; Русов_Г: 44; Ващенко: 21, 30; ГЗП_Т: 32, 66, 104; ГЧ_Т: 35; УССГ_Т: 57, 89, 415] ▲[ГМ_Т 2: 113]; пор.: ♦ *пригинáти нúжче долíвки* ‘гнітити; навівати

нудьгу, сум’, *розложи́ти на долі́вці* ‘ударивши, повалити на підлогу’ [ЛЛ: 261], *долі́вонька*, *долі́вочка* (*dem*) ■ [Гр. І.: 416, 417], *доло́йко* (*dem*) ◄[Кузеля_В: 123; Он. 1: 227], *під* ►[Ващенко: 73] ▲[Лисенко: 180], *підок* (*dem*) ►[Ващенко: 73], *подо́лок* ◄[Надсяння_Т: 355].

Значення ‘поміст на підлозі з дерев’яних дощок для спання’ (2.6.2) та ‘нижня дошка помосту для спання’ (2.6.2.1) репрезентовано спорадично: *діл* ►[Б-Н: 127; Пискунов: 67], *долі́вка* ◄[Лесюк: 231].

Деривати слова *під* номінують у говірках пд.-зх. наріччя дерев’яну основу будівлі; балку, підвалину (2.7): *спід* (*pl спо́ди*) ◄[Гол.: 510–511; Жел. 2: 902; Šišková: 150; РП_Т: 150], *спі́*(*о́*)*до́к* (*pl спі́дки*) ◄[Верхр_Л: 196–197; Жел. 2: 902; Бігуняк: 36; Пиртей: 365; Горощак[2]: 145; SŁ: 121; Турчин: 299; Šišková: 150], *сподо́чок* (*dem*) ◄[Пиртей: 366]. У лемківських говірках зафіксовано сталу словосполуку *заклада́ти* (*в’яза́ти*) *спідки́*, що функціює зі значенням ‘класти фундамент під будівлю’ [Верхр_Л: 401; Гр. 4: 177; Пиртей[2]: 99, 115]; а також номінує обрядову дію – ‘під час закладання фундаменту хати класти на кутах хати зілля, кришталь, гроші, сіль, щоб добре велося на новому місці’: ◄*Спідкы закладати в хыжи* – «*кладут при закладаню в угля* (*в углы*) *зыля*, *скўо кришталеве*, *пінязи*, *сыль*, *штоб ся добре вело*; *до новой хыжи пущают когута*, *штобы вшиткы дяблы выгнаў*» [Верхр_Л: 469].

У поліських говірках засвідчено деривати слова *діл* із локативним значенням ‘місце, де стояла будівля’: *падо́лля*[1] ▲[Аркушин 2004: 547; Корз.: 176], *падо́лисько* ▲[Корз.: 176], *поді́лля* ▲[Аркушин[2]: 458], а також і з переносним – ‘рідні місця’ – *падо́лля* ▲[Корз.: 176].

Ад’єктивна семантика «верху» відображає різновиди хат за кількома ознаками, зокрема: залежно від наявності даху, за типом покриття даху, а також за наявністю димаря та відповідно до його стану (рівний / кривий), пор.: *верхове́нький*, *верхови́й* ‘із дахом; критий’ [Гр. 1: 140 (Херс.п.); Гриценко 1984: 123 (Одещ.)], *безве́рхий* ‘без даху’ ◄[Жел. 1: 16; Грицак_С 1: 102] ►[Гр. 1: 37; Номис: 118], *безве́рхий* ‘із глиняним дахом’ ►[Гриценко

[1] Про особливості дериватів із префіксом *па-* див.: [Аркушин 2004: 522].

1984: 123 (Одещ.)], *верхови́й* ‘із черепичним дахом’►[Бондар: 37, 39], *гостровéрхий* (*comp*) ‘із гостроверхим дахом’ ◄[Жел. 1: 582] ►[Вовк: 38; Гр. 1: 319], а також: *кривовéрхий* (*comp*) ‘із перекошеним димарем’ ►[Яв.: 392], *безвéрхий* ‘без димаря’ ►[Гр. 1: 37] та ін.

Вербіальну семантику репрезентує єдине значення – ‘зводити дах’, яке досить численно реалізують деривати слова *верх*: *верши́ти* ◄[КГ], *вивéршувати* (*perf ви́вéршити*) ▲[Горбач_О: 293] **і** (XVIII) [Тимч_ІС: 375], *довéршувати*, *доверша́ти* (*perf доверши́ти*) ▲[Гр. 1: 402, 404 (Черніг.п.)], *завéршувати*, *заверша́ти* (*perf заверши́ти*) ◄[Гол.: 551; Жел. 1: 233; Кміт_С: 75; Свєнц.: 139; Он. 1: 212, 261] ►[Гр. 2: 15] ▲[Толстой 1997: 254].

Адвербіальну семантику представляють значення:

– ‘у верхній / нижній частині будівлі (її елементів)’ <бути, залишати, прибивати, ставити>: *ввершку́*, *увершку́* ◄[Шух. 2: 174], *го́рі* ◄[КГ], *наверсі́* ▲[Могил_Б: 83] / *вспо́ді* ◄[БГ_Т: 134], *всподу́*, *усподу́* ◄[Шух. 1: 93, 96], *до́лом* ◄[Зубр_Б: 10], *надолі* **і** (XII) [МСДЯ 1: 696], *спо́дом* [Шух. 4: 58, 95] тощо;

– ‘у напрямку вгору / униз – до верхньої / нижньої частини будівлі (її елементів)’ <бути, зводити, підніматися, будувати, дивитися, білити>: *го́рі* ◄[УЗГ_Т: 255; КГ], *доверху* **і** [КІС[16-17]; СУМ[16-17] 16: 98], *дого́ри́* ◄[Гнатюк_Р: 69; ПЗН_Т[2]: 157] / *вдоли́ну* ◄[БГ_Т: 117], *додо́лу* ►[ГЧ_Т: 83], *доспода́* ◄[БГ_Т: 103];

– ‘на даху’ <бути>: *звéрха* ◄[БГ_С: 181], *наверсі́* ◄[Зубр_Б: 7], *наверху́* ◄[РП_Т 91];

– ‘із зовнішнього боку даху; іззовні’ <укривати, мастити, набивати, накривати>: *верх* ◄[Шух. 2: 174], *звéрхи* ◄[Горбач_Б: 201; Грицак_С 1: 221] та ін.

4.3.1.1. СМП «Піч»

Народне житло – важливий компонент матеріальної культури, а піч – як система опалення та приготування їжі – одна з його «найважливіших

типологічних особливостей» [Сілецький 2008: 134; пор.: Чаган 2019]. Тому назви, пов'язані з піччю, проаналізовано в контексті ССП «Будівля».

Субстантивна семантика зосереджена довкола таких основних значень: 'верхня частина печі, на якій готують їсти; поверхня' (*верх* ◄[БГ_Т: 119], *верхі́вни́ця* ◄[Жел. 1: 64], *ве́рхни́ця* ◄[Жел. 1: 64; Шило_С: 70], *верхня́к* ◄[Верхр_Б: 254], *ве́ршни́ця* ◄[Шило_С: 70]) та 'нижня частина печі; дно, черінь' (*ni*(*o*)*д* ◄[КСГГ] ►[Б-Н: 280; Ващенко: 74] ▲[Лисенко: 179; Аркушин[2]: 400; ГЧЗ_Т: 51] **i** (XVI) [МСДЯ 2: 1050], *підо́к* ►[Ващенко: 74; Чабаненко 3: 119], *спід* ◄[Коб_МК[1]: 26].

Г. Л. Аркушин зафіксував у західнополіській говірці с. Підманове словосполуки *чере́нь ве́рхній* і *чере́нь спі́дній*, що репрезентують значення слова *черінь* – 'нижня площина, дно печі, де горять дрова – місце для випікання хліба і варіння страв' і 'площина над зводом печі, на якій сплять, сушать зерно та ін.' [СУМ 11: 308]), додаючи означальні компоненти *ве́рхній* і *спі́дній* для номінації верхньої і нижньої частини печі.

Із піччю пов'язані назви горщиків, які ставили під піч. У словнику за редакцією Є. Желехівського, С. Недільського подано прикметник *сподови́й* у словосполученні *сподови́й горнє́ць*, значення якого – 'з'єднані докупи три горщики' ◄[Жел. 2: 905] – важко пов'язати зі *сподом*, низом; пор. також у гуцульських говірках збірний іменник *сподове́* 'горщики місткістю 2 л' ◄[КСГГ], мотивація якого затемнена. Відтак можемо припустити, що такі горщики пов'язані з подом печі, тобто їх ставили під піч. Словосполучення *подо́вий хліб* ◄[БГ_Т: 91] номінує хліб, випечений на поду.

4.3.1.2. СМП «Елементи інтер'єру»

Цю мікрогрупу репрезентує значення 'верхня частина, поверхня столу', яке реалізують назви: *верхна́к* ◄[КГ], *верхня́к* ◄[Гол.: 394; Он. 1: 108; КГ], *верхнячо́к* (*dem*) ◄[Гол.: 394], *ве́рхни́ця* ◄[Шило_С: 70], *зве́рхник* ◄[Гол.: 591].

4.3.2. ССП «Одяг і взуття»

Назви одягу – як візуальний код матеріальної культури – неодноразово були об’єктом зацікавлення діалектологів [Бабий 1985; Пономар 1997; Никончук 1998; Гримашевич (поліські говірки); Бобер 2019; 2020 (середньонаддніпрянські); Березовська (східноподільські); Пашкова 2000 (говірки Карпат); Новіцька 2013; 2019 (наддністрянські) та ін.], завдяки чиїм студіям вдалося суттєво доповнити корпус назв цього субполя.

ССП «Одяг і взуття» охоплює назви, підпорядковані різним ССК: одяг, який покриває верхню / нижню частину тіла, верхня / нижня частина взуття, головного убору (‘частина’), верхній / нижній край одягу (‘край, межа’) і верхній / спідній (натільний) одяг, зовнішній бік одягу / внутрішній бік одягу (підкладка), зовнішня / внутрішня частина взуття, головного убору (‘поверхня’). Субполе об’єднує три мікрополя: «Одяг», «Взуття» і «Головний убір» (див.: таблицю А.33).

4.3.2.1. СМП «Одяг»

Семантику ‘одяг, який покриває верхню / нижню частину тіла’ (1) реалізують базові слова *верх* та *низ* ◄*Лéс"у, ўд'егни йікиїс" с"в’ітл'іший верх до тойі сп’ідничкі, то такá_с ўс'а в чóрному* (Присівці); *Ў шкóл'і немá тепéрка фóрми – с'в’ітлиї верх, темниї низ – таї ўс"а фóрма* (Ситихів) [ЗА].

На позначення верхньої, зовнішньої частини рукава (1.1) спорадично зафіксовано словосполучення *звéрхній рукáв* ◄[ЛЛ: 664, 859]. У гуцульських говірках мають популярність вишиті смужки, уставлені у верхню частину рукава – уставки (1.1.1), для номінації яких відомі назви: *поверхний* (*n*) ◄[Мосора: 106], *повéрхниця* ◄[Жел. 2: 667; КСГГ; КГ; Грицак_С 1: 120], *повéрхничка* (*dem*) ◄[Жел. 2: 667; Гр. 3: 210].

Засвідчене оказіонально в буковинських говірках слово *повéрхниця* дало підстави для виокремлення значення ‘крайня деталь одягу (манжети, горловина)’ (2.1), що актуалізує II ССК ‘край’, межа’ ◄*Мýсю перепустúти повéрхницу, бо дýже си обстряпала* (Онут) [БГ_С: 435].

Якщо СО ‘верхній край’ репрезентовано спорадично, то ‘нижній край’ – досить численно, передусім реалізуючи значення ‘нижній край одягу (сорочки, сукні, спідниці та ін.)’ (2): *діл* ◄[Коб_МК[3]: 81, 87] ►[Яв.: 189], *доли́на* ◄[Голянич: 415], *на́долок*:◄[Верхр_З: 199; Жел. 1: 475; Гр. 2: 484 (за Є. Желехівським)], *поді́(о)л* ◄[КСГГ; ЛЛ: 309] ►[Гр. 3: 241; Пискунов: 195; Березовська: 226] ▲[Гр. 3: 241 (Черніг.п.); Гримашевич: 127] **і** (XIV–XVI) [МСДЯ 2: 1043; Тимч_МС 1: 406], *поді́(о)лок* (*dem*) (значна кількість фіксацій в усіх наріччях, у пам’ятках – від XI ст. **і** [МСДЯ 1: 1303; 2: 63, 1043 КІС[16-17]; Тимч_МС 2: 138], *поді́(о́)лочок* (*dem*) ◄[Кміт_БВ: 94; Шух. 4: 113, 190; Шек_ДИ: 93] ►[Гр. 3: 241], *при́діл* ◄[Жел. 2: 744], *приді́(о́)лок* ◄[Жел. 2: 744; Гавука: 212], *придолочок* (*dem*) ◄[Шух. 4: 113], *спі(о)д* ▲[Гримашевич: 150], *спі́(о́)дник* ▲[Гримашевич: 150].

Активність вживання аналізованих слів зумовила появу низки фразем: ♦ *<прине́сти> в поло́лі* (*подо́лку, приді́лку*) ‘зачати чи народити дитину поза шлюбом’ ◄[Жел. 2: 677; Зубр_В: 12; Он. 2: 95; Коваленко_ФС: 273] ►[ФСГД: 395] ♦ *по́вний подо́лок* ‘дуже багато’ ◄[ЛЛ: 627] ♦ *схова́тися під подо́лок* ‘дуже злякатися’ [ФСЛГ: 228].

Спорадично зафіксовано на Поліссі слово *подо́лка* ‘прикраса на рукавах сорочки’ (2.1) [Гримашевич: 127], а словники кінця XIX ст. документують слово *по́до́лля* зі значенням ‘шлейф’ (2.2) [Жел. 2: 677; Пискунов: 195].

За СО ‘зовнішній / внутрішній’ сформовано семантичні групи:

3) ‘верхній / спідній одяг (загальні назви)’: *ве́рхнє* (*n*) ◄[ВГХ_Т: 250] ►[ГЧ_Т: 56]▲[ГМ_Т 1: 131], *верхня́к* ◄*Вер’хня́к* [Верхр_Д: 96], *верхня́нка* ◄[Жел. 1: 64], низка словосполучень *ве́рхнє оді́ння* ◄[Макс_ЗП: 49] **і** (XVII) [СУМ[16-17] 2: 22], *ве́рхній о́дяг* ◄[Лом_ЗС[1]: 144; КСГГ], *ве́рхня оде́жа, ноша* ◄[Верхр_Д: 94, 115, 127; Зинич_П: 15; Зубр_Н: 69] ►ГЗП_Т: 44, 66, 67] ▲[Колом_В: 87; ГМ_Т 4: 318] / *спі́днє* (*n*) ◄[Матіїв: 439; ВГХ_Т: 250] ►[Березовська: 180; ГЧ_Т: 56] ▲[Гримашевич: 150], *сподови́ння* (*coll*) ◄[ГГ: 176; БГ_С: 513], *сподо́к* ◄[КСГГ], *ни́жнє більо́, ни́жній о́дяг, ни́жня біли́зна* (*оде́жа*) ►[Березовська: 180, 282], *спі́днє убрання, спідні*

ре́чі ℹ (XVI–XVII) [Тимч_МС 2: 345], *спі́днє шма́ття* ◄[РП_Т: 156], *спі́(о́)дня оде́жа* ►[ГЗП_Т: 66; Тищенко: 114, 159] ▲[Гримашевич: 108] ■[Гр. 4: 177 (б.л.)], *спі́дня о́діж* ◄[Зубр_В: 24];

3.1) ‘спідня сукня, сорочка, спідниця’: *заспі́дниця* ◄[Сабадош: 111 (*зас|пулниц’а*)], *поділ* ►[Тищенко: 29, 298], *поді́(о́)лок* ◄[Пиртей: 302 (*поду́лок*); Hnát: 89; КГ; РП_Т: 30; SŁ: 102; Šišková: 121], *подільча́* ◄[ЛАСС 2: к. 100], *подо́лка* ▲[Гримашевич: 127], *спі́дка* ►[Березовська: 266], *спі́(о́)дник*◄[Пиртей: 365; Бігуняк: 36; Горощак[2]: 145; Турчин: 291; Šišková: 150] ▲[Гримашевич: 150], *спі́(о)дни́ця* ◄[Жел. 2: 902; Šišková: 150; Надсяння_Т: 169; ПЗН_Т[2]: 140; Сабадош: 341; ББ] ▲[Гримашевич: 150], *спідни́ченька* (*dem*) ◄[Гр. 2: 63], *спідни́чка* (*dem*) ◄[Šišková: 150], *спі́дня кошу́ля* (*comb*) [РП_Т: 13], *спі́дня соро́чка* ◄[БГ_С: 508; БГ_Т: 243; Сабадош: 341] ►[Умань_Т: 197], *спі́дня спідни́ця* ►[Березовська: 205], *спі́дня су́кня* ◄[SŁ: 121], *спі(о)дня́к* ▲[Гримашевич: 151];

3.2) ‘підштанки, кальсони; спідні’: *спі́дка* ►[Березовська: 266], *спі́днє більо́* (*comb*) ►[Березовська: 22]▲[ГЧЗ_Т: 30], *спі́дник, спо́дник* (*pl спо́дники*) ►[Березовська: 272; Чабаненко 4: 93] ▲[Гримашевич: 150], *спі́(о́)дні* (*pl*) ◄[ММАГ: 67; Горбач_М: 341] ►[Березовська: 272; ГЗП_Т: 89] ▲[Гримашевич: 151], *спі(о)дняки́* (*pl*) ◄[ММАГ: 68; Шило_С: 244; БГ_С: 513], *спо́днички* (*pl, dem*) ►[Чабаненко 4: 93];

3.3) ‘зовнішній бік одягу (який має підкладку)’: *верх* ◄[Дзендз_СЗ: 13; Шило_С: 211; Грицак_С 1: 149; КГ] ►[Гр. 1: 139; УГР_Т: 580] / ‘внутрішній бік одягу (аксесуару); підкладка’: *спід* ◄[Жел. 2: 902; БГ_С: 512; ЛЛ: 457] ►[Гр. 4: 177] ℹ (XVI) [МСДЯ 1: 1130], *спі́дка* ◄[Жел. 2: 902] ►[Березовська: 266; УССГ_С: 196; Гр. 4: 177], *спі́днє сукно́* (*comb*) ◄[Зубр_Н: 74];

3.3.1) ‘зовнішній елемент одягу’: *ве́рхній карма́н* (*comb*) ►[Березовська: 100] / ‘внутрішній елемент одягу’: *доли́на* ◄[Горбач 2006: 135; ЛЛ: 256], *ни́зьок* ◄[Жел. 1: 528], *долі́шня кише́ня* (*comb*) ◄[ЛЛ: 528, 570], *спі́дній карма́н* (*comb*) ►[Березовська: 102].

Для аналізованих назв характерна втрата ознаки ‘спідній, нижній’. Прикладами цього явища слугують значення ‘спідниця як вид жіночого одягу, що покриває фігуру *від талії донизу*’ та ‘штани як вид одягу, що закриває *нижню частину тулуба* та ноги’ [див.: Ястремська 2021а: 552–556].

У львівському арґо засвідчено дериват *доли́няр* на позначення кишенькового злодія (модель мотивації ‘об’єкт’ → ‘особа (діяч)’) [ЛЛ: 261; Горбач 2006: 135, 325]. Слово, імовірно, запозичене з пол. *doliniarz* «złodziej kieszonkowy» [SJPD 1: 426].

Прислівники функціюють зі значеннями:

– ‘від талії вгору; до пояса’ / ‘від талії вниз; від пояса’ <бути, носити, одягати>: *зве́рха* ►[Умань_Т: 189], *зве́рху* ◄[БГ_Т: 50, 52] / *зни́зу* ◄[ЗА];

– ‘із верхнього краю’ / ‘із нижнього краю’ <бути, мати, різати, відтинати, зав’язувати, розтинати, підрізувати, поротися>: *вгорі*[1] ◄[Коб_МК[3]: 87; Гнатюк_КГ: 74], *горо́ю* ◄[Коб_МК[3]: 79], *згори́* ◄[РП_Т: 158; Онищук_М: 81] / *вдоли́ні* ◄[Зубр_Н: 74; Фальк_МК: 19; БГ_С: 671; БГ_Т: 47–48; Голянич: 415; 984], *вдолі* [ПЗН_Т[2]: 140, 173] ℹ (XVI) [Тимч_ІС: 132; Тимч_МС 1: 67; СУМ[16-17] 3: 193], доли́ною ◄[Коб_МК[3]: 79; БГ_С: 98], *до́лом* ◄[Шух. 1: 132; Надсяння_Т: 437], *здо́ли* ◄[РП_Т: 30], *здоли́ни* ◄[Гнатюк_КГ: 73; Шек_ДИ: 129; Колєснік_Д: 345], *здо́лу* ◄[Зубр_В: 24], *зни́зу* ►[Номис: 284], *надо́лі* ◄[Фальк_МК: 19] ℹ (XVII) [Тимч_ІС: 774], *низо́м* ►[Умань_Т: 232], *спо́дом* ◄[КСГГ; БГ_Т: 353];

– ‘поверх іншого одягу’ / ‘під одяг; підспід’ <мати, носити, одягати, кутатися, пеленати>: *зверх* ►[Бондар: 218], *зве́рхи* ◄[БГ_С: 81] ►[Умань_Т: 89], *зве́рху* ◄[БГ_С: 309; Горбач_М: 365] ►[Гр. 3: 97], *наве́рх* ◄[AGB 1: к. 35; ГС: 460; КСГГ], *наве́рха* ◄[Надсяння_Т: 232] ▲[Аркушин 1: 202; Аркушин[2]: 188], *пове́рх* ◄[Жел. 2: 667] / *вниз*, *нани́з* ►[Тищенко: 244], *вспід*, *успі́д* ◄[УЗГ_Т: 27], *наспі́д* ◄[Лесюк: 297], *підни́з* ►[Ващенко: 75; Березовська: 213], *підпі́д* [Надсяння_Т: 169], *підспі́д* ►[Зубр_Н: 73].

---

[1] Пор. ФО: ♦ ◄*В долині ріжуть, а вгорі латаюцця* (Хмельницький) ▲*Усподі утинають, а вгорі латають* (Новгород-Сіверський) [Номис: 22] – ‘про людей, які хочуть здаватися кращими (багатшими), ніж є насправді’.

Засвідчено низку сталих словосполучень із семантикою ‘знімати, скидати одяг’, а саме: *долів дава́ти* (*све́тер*) ◄[Hnát: 46, 119], *долів знима́ти* (*пла́ття*) ◄[Верхр_ЗнД: 142], *долі́ мета́ти* ◄[Сабадош: 71; Он. 1: 226], *надоли́ну* (*спо́дні*) ◄[БГ_С: 310].

Зі значенням ‘геть (звільнятися від чогось)’ пам’ятки XV ст. фіксують прислівник *долів*: **і** *А с мене цѣлованіе доловъ*; *А съ насъ правда доловь* [МСДЯ 1: 696]; пор. також: ♦ *підко́ви спаду́т долів* ‘стати вільним, визволитися’ ◄*А видиш – рече Христос – як то добрі спати в млацьі, а теперь видиш, як ті на руках і на ногах підковы – а я речу, же спадут до́лов* [Верхр_ЗнС: 171].

СМП «Взуття»

Мікрополе «Взуття» охоплює назви верхньої / нижньої частини взуття – від найпростіших постолів до чобіт (*верх* ◄[Зубр_Х: 26, 28; Горбач_КБ: 8; Горбач_Т: 236; КГ; СБ: 38], *верхня́* ◄[Грицак_С 1: 263], *ве́ршва* ◄[Жел. 1: 65], *наве́рхник* ▲[Czyż_T: 90] / *низ* ◄[Шило_С: 121]) (I ССК), а також пов’язані з ними значення ‘плетені шкарпетки без стопи’ (*верша́к* ◄[КСГГ]) / ‘підошва’ (*спід* ◄[Зубр_Х: 26, 28; КГ; КСГГ; БГ_С: 221, 513]); за СО ‘зовнішній / внутрішній’ до цієї групи зараховано значення ‘онуча’ (*пове́рхниця* ◄[Janów: 182; ГГ: 151; Піпаш: 144; Жеґуц: 115; КСГГ]) та ‘устілка’ (*спід* ◄[БГ_С: 512]).

Прислівники репрезентують значення:

– ‘у верхній частині (не в підошві)’ <бути>: *зве́рха* ►[Матіїв: 43; СБ: 34];

– ‘із зовнішнього боку’ <взувати> / ‘із внутрішнього боку взуття’ <підшивати>: *зве́рху* ◄[БГ_С: 637], *пове́рха* ◄[SŁ: 95, 105] / *підни́з* ►[Березовська: 32].

СМП «Головний убір»

Назви мікрополя репрезентують «верх» та реалізують I і III ССК: ‘верхня частина головного убору (шапки, капелюха, очіпка)’ (*верх* ◄[Кміт_С: 88; Макс_П[2]: 20; Горбач_ІЛ] ►[Гр. 4: 496; Березовська: 21, 41] ▲[Гримашевич: 30] **і** (XVIII) [Тимч_ІС: 220], *ве́ршо́к* ►[Березовська: 41] ▲[Гримашевич: 30],

навершня́к ◄[Макс_П[2]: 20; Он. 1: 461]) та ‘зовнішня поверхня головного убору’ (*ве́ршо́к* **і** (XVIII) [Тимч_ІС: 14, 221], *пове́рхня* ◄[Фальк_МК: 20]):

Ад’єктивну семантику репрезентують композити: *червонове́рхий* ‘із червоним вершком (про шапку)’ ►[Гр. 4: 453 (за Д. Мордовцем)], *гострове́рхий* (шапка) ‘із завуженим, гострим вершком (про шапку)’ ◄[Жел. 1: 582] ►[Березовська: 323], *го́стро заве́рше́ний* ‘тс’◄[Шек_Р: 306].

Прислівники реалізують значення:

– ‘на верхній частині головного убору’ <бути>: *зве́рху* ►[ПЗН_Т[2]: 173];

– ‘поверх голови, головного убору’ <прикривати, одягати, класти, накидати>: *зве́рха* ◄[Волош_В: 31; Колєснік_Д: 288; БГ_С: 200], *зве́рхи* ◄[Коб_МК[3]: 76], *зго́ри* ◄[УЗГ_Т: 38], *наве́рха* ◄[Надсяння_Т: 524], *пове́рха* ◄[Шух. 1: 132], *пове́рхи* ◄[Жел. 2: 667; КСГГ], *пове́рху* [Панцьо_СД: 39];

– ‘із внутрішнього боку’ <обшивати>: *спо́дом* ◄[Макс_П[2]: 20];

– ‘під головний убір’ <підвивати>: *зоспі́д* ◄[ТГ_С: 213], *підспі́д* ◄[БГ_С: 417].

4.3.3. ССП «Тканина. Текстиль»

Із назвами одягу тісно пов’язане ССП «Тканина. Текстиль», зокрема, щодо номінацій зовнішнього (лицевого, правого) та внутрішнього (виворітного, лівого) боку тканин, що свідчить про те, що опозиції *ЛИЦЕВИЙ* / *ВИВОРІТНИЙ*, *ЗОВНІШНІЙ* / *ВНУТРІШНІЙ*, *ПРАВИЙ* / *ЛІВИЙ* тісно поєднані між собою.

У говірках пд.-зх. наріччя активно функціюють прикметники *правий* / *лівий* на позначення лицевого / виворітного боку, пор.: *Сторона полотна чи сукна, на якій видно вишитий взір, се* «*правий бік*», *а противна сторона* «*лївий бік*»; *правим боком звернене шмате чи одежа на верх, а лівим до тїла* [Шух. 2: 154]; *Подиви́сі, як шкара́дно зро́блена суко́нка з лі́вого бо́ку: шви криві́, обме́тана як-бу́дь*; *Ніко́ли не прасу́й спі́дницю з пра́вого бо́ку, бо буде́ блисті́ла матéрія* (Присівці) [ЗА]. Імовірно, назви зі семантикою *правий* / *лівий*, які відомі з цим значенням і в інших слов’янських мовах [Якушкина 2002: 166], розвинули значення лицевого та зворотного боку через осмислення ознаки *позитивний* / *негативний*.

Усі назви субполя об’єднує семантична домінанта ‘поверхня’ (ІІІ ССК) (див.: таблицю А.34).

Субстантивну семантику «верху» репрезентують три семантичні групи, диференційовані на підставі СО: ‘зовнішній / внутрішній бік’, ‘те, чим покривають об’єкт зверху’ та ‘постільна білизна’.

Перша група охоплює значення:

1) ‘лицевий, зовнішній бік тканини’ / ‘виворітний, внутрішній бік тканини’: *верх* ►[Березовська: 139], *пове́рхність* ◄[Жел. 2: 667], *горі́шній бік* (*comb*) ◄[Шух. 2: 154; Гр. 1: 312 (за В. Шухевичем); Гр.[2] 1: 379] / *низ* ◄[Шух. 2: 159], *спід* ◄[Он. 2: 241; СБ: 519] ■ [Гр. 4: 177], *підспі́д* ■ [СУМ 6: 505], *спі́дка* ■ [Гр. 4: 177], *долі́шній бік* (*comb*) ◄[Шух. 2: 154];

1.1) ‘вид вишивальної техніки з лицевого боку’ / ‘вид вишивальної техніки з виворітного боку’: деривати *пове́рхниця, пове́рхня* ◄[КГ; див.: Зінченко 2005: 263–264], субстантиви *вершко́ва* ◄[КСГГ; КГ], *пове́рхне* ◄[Мосора: 106; Жеґуц: 115; Піпаш: 144; КСГГ; ГГ: 151], композити *верхоплу́тня* ►[Яв.: 73], *верхостьо́б* ►[Гр. 1: 140], словосполучення *пове́рхне шиття* ◄[КСГГ; БГ_С: 362] / *низ* ◄[ПЗН_Т[2]: 140], деривати *низи́нка* ◄[Зінченко 2005: 263; Шило_С: 73], *низь* ■ [СУМ 5: 412; СУМ$_{20}$: 1947], субстантиви *низи́нне́, нізінне́* ◄[Шух. 2: 158–159; Піпаш: 116; КСГГ; ГГ: 133], словосполучення *низи́нне шиття́* ◄[Janów: 233], *низійни́й взір* ◄[Горбач_Б: 191];

1.2) ‘утік, поперечні нитки утоку тканини’: *верх* ◄[ВГХ_Т: 59].

Другу групу репрезентують назви різного типу покривал, скатерті тощо: 2.1) ‘домоткане простирадло; рядно’: *верхля́нка* ◄[Шило_С: 69], *пове́рхниця* ◄[Піпаш: 144]; 2.2) ‘скатерть, обрус’: *верхни́к* ◄[ММАГ: 70]; 2.3) ‘чапрак, попона, підстилка під сідло’: *пове́рхник* ◄[Жел. 2: 667; Мосора: 106], *пове́рхниця* ◄[Гр. 3: 210 (за І. Верхратським)], *пове́рхничка* (*dem*) ◄[Гр. 3: 210].

Назви пошивки, наволочки (3.1) для постільної білизни (подушки чи перини) належать до третьої групи: *верх* ◄[ЛАЗО 3: к. 349], *ве́рхни́ця* ◄[ЛАЗО 3: к. 349–350; КГ; Горбач_З; КГ], *ве́рхничка* (*dem*) ◄[КГ], *вершо́к* ◄[КГ],

пове́рхниця ◄[ЛАЗО 3: к. 349–350; КГ; Горбач_М: 357; Горбач_С: 441; КСГГ; Сабадош: 236], *пове́ршник* ◄[ЛАЗО 3: к. 349–350], *ве́рхня заголовчина* (*comb*) ◄[SŁ: 88], *ве́рхня наволочка* (*comb*) **і** (XVII) [СУМ[16-17] 3: 237], *ве́рхня перинянка* (*comb*) ◄[SŁ: 88], *ве́рхня пі́рниця*, *пі́рянка* (*comb*) ◄[ЛАЗО 3: кк. 349–350].

Зі семантикою ‘напірник (для подушки, перини)’ засвідчено: *спідни́ця* ◄[Сабадош: 341; КГ], *спі́дня заголовчи́на*, *перинянка* ◄[SŁ: 121].

Адвербіальну семантику репрезентують опозицію ‘із лицевого, зовнішнього боку; зовні’ <бути, шити, висіти, чіпляти> / ‘із виворітного, внутрішнього боку; із вивороту’ <бути, набивати, пришивати, чіпляти>: *зве́рха* ►[Умань_Т: 97], *зве́рху* ►[Гриша_В: 145], *наверсі* ►[Гр. 4: 177], *пове́рхи* ◄[КСГГ] / *внизу́* ►[Березовська: 110], *зіспо́ду* ◄[Шух. 2: 278; Волош_В: 5; Сабадош: 135], *підспо́дом* ►[Тищенко: 300], *спідсподу* ◄[СБ: 519; ЗА].

Прислівники, що реалізують значення ‘навиворіт; назовні внутрішнім боком’ <перевертати, одягати>, вказують на спосіб дії, наприклад: *уго́ру* (*волосом*) ◄[Шух. 4: 195], *го́рі* (*джеґом* <‘вовна’>, *шерстю*) ◄[Онищук_М: 23] **і** (XVIII) [Тимч_ІС: 581], *догори́* (*мізькою* ‘міздря, внутрішній бік шкіри’, *кожухом*) ◄[Шух. 1: 137], *наве́рх* (*мізькою*, *лядром* ‘тс’, *вовною*) ◄[Шух. 3: 74; Гнатюк_КГ: 69; Коб_МК[3]: 95; БГ_Т: 161; ЛЛ: 852], *наве́рха* (*вовною*) ◄[Верхр_Б: 99; Франко_П 1_1: 103], *пове́рх* (*шерстю*) ►[Гр. 3: 210].

Кожух, обернений вовною назовні, є важливим атрибутом весільних та родильних обрядодій; пор. конструкції з прислівниками ◄*Мати бере кожух кострубами* (*Zotten* <*ворсом*>) *до горы, загортає голову і виходит* [Верхр_Л: 314]; *Мама бере на с"а кожух догоры воўном і кропит вес"іл'ник'іў с"вачeном водом* [Турчин: 85]; <*Стрічали молодят у*> *в'ідве́ртанім кожу́с'і*, *во́вна догори́*, *виве́ртанім кожу́с'і* (Смолин) [Надсяння_Т: 521]; *Во*$^{у|}$*на збиє*$^{|}$*райес'і / ў та*$^{|}$*к'иї ко*$^{у|}$*жух / *$^{|}$*виве*^{и}*рне шт*$^{|}$*руцом* <‘вовна (?)’> *на*$^{|}$*верха* (Гніздичів) [ПЗН_Т[2]: 99] ►*Баба кладе серед хати кожух вовною у верх* (Черк.) [Груш.[1]: 191] та ін.

4.3.4. ССП «Їжа»

Їжа – не тільки основне джерело енергії, необхідне для життєдіяльності людини, а й артефакт культури. Кожен народ має власні традиції приготування та споживання їжі, що значною мірою залежать від кліматичних умов та способу життя людей. Щоденні страви і святкові, традиційні, обрядові розкривають особливості світосприйняття, формуючи матеріальну та духовну культуру, невід'ємним елементом яких є їжа.

Дослідження лексики їжі та напоїв на матеріалі говорів української мови має тривалу історію [Турчин 1990; 2012 (східнополіські говірки); Ганудель 1987 (говори Східної Словаччини); Загнітко Н. 2011 (східностепові); Борис 2015 (буковинські); Волошинова 2014 (східнослобожанські); Оскирко 2018 (східноподільські), Ґоца 2003, 2010 (карпатські), Різник 2016 (надсянсько-наддністрянське суміжжя); детально див.: Різник 2016: 19–27; Оскирко 2017].

У межах ССП «Їжа» виділено дві семантичні групи: перша пов'язана з I ССК і репрезентує значення 'верхня / нижня частина хліба, рідко – страви', друга – із III ССК, назви якої функціюють зі значеннями 'сметанка, вершки' / 'збиране молоко' (див.: таблицю А.35).

Значення 'верхня частина виробу, страви' (1) об'єднує назви верхньої частини ще не спеченого хліба, а також назви каші (куті), яку готували для певних обрядодій. Варто зазначити, що назви хліба засвідчено в говірках пд.-зх., пд.-сх. наріч, а каші – у пн. наріччі:

верх ◄*Тепло, як сі напалило, пішло догори, і вно да́вит зверху, і вно за тото припалює перше верх, середину і так донизу йде. Накриваю, аби не згоріла паска* [СБ: 393] ►*Ў п·іˈч'і не^{и} ˈнада / шоб^{п} буˈло ˈжарко / бо сгоˈрит' хл'іб^{п} // вит'аˈгайу хл'іб^{п} / верх приˈмач'уйу воˈдойу і накри^{е}ˈвайу рушниˈком* [УССГ_Т: 401] ▲*А кутю – знов... Ту верх скідайош, курам несеш. Но Кутю: шоб обнєслісь* [ГМ_Т 2: 379]; *Пр'іˈнос'іш ту ˈкашу і таˈд'і^{и} так / ізд'і^{и}ї̆ˈмайе ˈбаба в'ерˈха / клаˈд'е у ˈм'іску* [ГЧЗ_Т: 187];

вершо́к ▲*Баба ˈдобру ˈкашу спекˈла / ту ˈкашу ўже разреˈзайут' / ... ˈті^{и}йе шо на хре^{и}сˈті^{и}нах / беˈрут' ˈкаши^{і} оˈтеї̆ верˈшок ізреˈзайут' на таˈр·елку і н'еˈсут'*

па‿тум / па ус'їх ста'лах [ГЧЗ_Т: 160]; *Обичай токі, шо первий вершка знімаєте с куті і курам оддай. Курам оддають* [ГМ_Т 4: 540].

Значення хліба для українців є особливим, сакральним. Зафіксовані назви вербалізують верхню і нижню скоринку хліба, із якими пов'язано чимало прикмет та повір'їв. Деякі з них відображають і наведені цитати.

Верхню / нижню скоринку хліба (короваю) (1.1) номінують деривати слів *верх* / *низ*, *під*:

– *верхня́к* ►[Оскирко 2018: 100, 258; Чабаненко 1: 136], *вехнячо́к* (*dem*) ►[Чабаненко 1: 136], *верху́шка* ◄[Різник_Д: 69] ►[Груш.[2]: 128; Оскирко 2018: 100, 258], *вершо́к* ►[ГЧ_Т: 45; Оскирко 2018: 100, 258], *верше́чок* ►[Оскирко 2018: 100, 258], *ве́рхня скори́ночка* (*comb*) ▲[ГЧЗ_Т: 111];

– *низ* ►[Оскирко 2018: 288], *підспі́док* ■ [Гр. 3: 180 (б.л.)];

– *спід* ◄[Кміт_В: 6; Волош_П: 195; Зубр_НК: 37], *спі́дка* ►[Гр. 4: 177 (Ізюм.п.)], *спідня́к* ►[Оскирко 2018: 309; Чабаненко 4: 92], *спіду́шка* ►[Гр. 4: 177 (Київ.г.); Магрицька: 140; Оскирко 2018: 309], *сподáк* ◄[КСГГ; ГГ: 76], *спі́дна шкі́рка* (*comb*) ◄[Франко_П 1_2: 372; БГ_С: 430].

Другу групу репрезентують назви, зосереджені довкола семантики 'сметанка, вершки' (2), яку активно реалізовано в усіх говорах української мови, однак найповніше – у говірках пд.-зх. наріччя, пор.: *верх* ◄[Грицак_В: 172; Сабадош: 37], деривати *ве́рхни́на́* ◄[Гол.: 394; Жел. 1: 64; Горощак[2]: 30; Шило_С: 70; Кміт_С: 24; Он. 1: 92; ТГ_С: 197; ГГ: 35; Неґрич: 35; Піпаш: 22; Пиртей: 42; Šišková: 175 та ін.], *верхнини́на*, *верхнини́ця*, *верхнини́нка* (*dem*) ◄[КГ], *верхни́нка́* (*dem*) ◄[Верхр_СЮ: 6; Гр. 1: 140 (за І. Верхратським); Кміт_С: 25; Он. 1: 92; Горбач_КБ: 8; Горбач_ІЛ; Пиртей: 42; Пиртей[2]: 39], *верхня́нка* ◄[Верхр_ЗнС: 229], *вершки́* (*pl*) ◄[Горбач_Д: 457; ББ] ►[Гр. 4: 177 (Канів.п.); Оскирко 2018: 175; Авдеева 1: 53] ▲[Горбач_О: 286], *верше́чки* (*pl*, *dem*) ►[Гр. 3: 265 (Харк.п.)], *ве́ршо́к* (*pl вершки́*) ◄[Жел. 1: 65; Горбач_С: 441, 506; Ґоца 2003: 271–272] ►[Авдеева 1: 53], *вершо́чок* (*dem*) ◄[Жел. 1: 65], *зверхнина́* ◄[Он. 1: 299; Сабадош: 121; Rud.-Ziół., 319; Šišková: 175; ЛАЗО 3: к. 353; КДА: 156–157, к. 96], *поверхни́на́* ◄[Он. 2: 87; Ґоца 2003: 271–272; КДА:

156–157, к. 96], *пове́рхниця* ◄[Піпаш: 144], *зверхмолока́* (*compr*) ◄[Кміт_С: 90; Он. 1: 299], *зверхмолоко́* (*compr*) ◄[ЛАЗО 3: к. 353], *вершко́ва смета́на* (*comb*) ►[Оскирко 2018: 175], *ве́рхнє молоко́* (*comb*) ◄[УГР_Т: 284].

Укладачі словників часто уточнюють значення, додаючи СО ‘солодкий, не кислий’, ‘молодий’, зазначаючи, що це найсмачніший вид вершків. Засвідчено словосполучення, означальний компонент яких вказує на різні види вершків: *верхнина́ квасна́* ‘сметана’ ◄[КДА: к. 96; КДА: 156–157], *верхнина́ слаба́* ‘нежирні вершки’ ◄[КГ], *верхнина́ соло́тка* ‘вершки’ ◄[КДА: 156–157, к. 96], *ве́ршо́к товсти́й* ‘жирні вершки’ ▲[ГМ_Т 1: 402].

Д. І. Яворницький наводить дериват *вершкі́вка* на позначення солодкої страви на основі вершків (2.2) [Яв.: 73 (Київ, «родъ сладкаго кушанья изъ желатину, сахару, крѣпкаго вина и пр.»)].

На підставі значення ‘сметанка, вершки’ утворено метафоричне значення ‘щось найкраще’ (2.3): *ве́рхни́на́* ◄*Пана́м вер’хнина́ – а нам ці́бериц’а квасна́*; *Пана́м вер’хнина́, Йвана́м ці́бериц’а квасна* (Росішка) [КГ], *верше́чки* (*pl, dem*) ■ [СУМ 1: 338; СУМ$_{20}$: 282].

«Низ» представлено єдиним значенням ‘збиране молоко (із якого знято вершки)’ (2): *спід* ◄[Грицак_В: 172], *спідня́к* ►[Гр. 4: 177 (Канів.п., «снятое молоко[1]»)], *ни́жнє молоко́* (*comb*) ◄*За ці́лий ден мені файно сі підсіла сметана. Я йго зливаю, тото молоко нижне кіпічу, а тото наливаю на квасне* [СБ: 416].

Адвербіальну семантику репрезентує опозиційна пара прислівників зі значеннями ‘із верхнього краю хліба’ / ‘із нижнього краю хліба (страви)’ <бути> – *зве́рха* ◄[ПЗН_Т: 86], *зве́рху, ізве́рху* ◄[Верхр_Д: 95; Он. 1: 292–293; Шило_С: 35] ▲[ГМ_Т 4: 106] / *зіспо́ду* ◄[КСГГ].

4.3.5. ССП «Посуд»

Дослідники відзначають зв’язок між тематичними групами «Їжа та напої» та «Посуд», і навіть виявлено тенденцію досліджувати ці назви комплексно [ЛАСС 1; Ґоца 2010; Волошинова 2014; Різник 2016: 14, 27 та ін.].

[1] Пор. не цілком вдалий переклад цього значення в ЕСУМі: «зняте молоко» [ЕСУМ 4: 387].

Субполе охоплює назви посуду для приготування, зберігання, носіння та споживання їжі, а також назви діжок, ящиків, кошиків, які використовують із господарською метою.

ССП «Посуд» охоплює номінації, що репрезентують I ССК і II ССК. Водночас «низ» представлений спорадично субстантивною та адвербіальною семантикою (див.: таблицю А.36).

Зі семантикою ‘верхня / нижня частина посудини’ (1) засвідчено базові слова *верх*, *гора* / *під* (*спід*); натомість «низ» досить часто репрезентує слово *дно*: *верх* ◄[Коб_МК[1]: 30, 31; КГ] ►[Русов_Г: 49], *горá* ◄[Коб_МК[1]: 32] / *під* ◄[Колєснік_Д: 303–304], *спід* ◄[КГ; ЛЛ: 737] ■ [Гр. 4: 177].

Для назв посуду актуалізується ознака «відокремленості» частини від цілого, адже верхня частина може бути невіддільною від об’єкта, а може існувати самостійно, як, наприклад, ‘накривка, покришка (посудини, кошика, бочки); віко (скрині)’ (2): *верх* ◄[Šišková: 175; БГ_Т: 120; ЗА] ▲[ГЧЗ_Т: 187] **i** (XVII) [СУМ[16–17] 3: 242], *вéрхни́ця* ◄[Шило_С: 70], *вéршни́к* ◄[ЛАСС 1: 424, к. 27], *вéршóк* ◄[ЛАСС 1: 424, к. 27] **i** (XVII) [Тимч_ІС: 221; СУМ[16-17] 3: 243], *навершня́к* ◄[Он. 1: 461; Зубр_В: 17].

В аналізованих джерелах відомо чимало назв деталей маснички, спеціальної посудини для збивання масла з вершків або сметани, які проаналізовано в межах субполя «Посуд», оскільки вони семантично пов’язані з назвами посуду, наприклад:

2.1) ‘накривка, покришка маснички’: *верх* ◄[КСГГ; Верхр_Л: 393; Горбач_П: 282], *вéрхни́к*:◄[ММАГ: 65; Пшеп., 186], *верхня́к* ◄[ММАГ: 65); Горбач_С: 441; Горбач_З; Он. 1: 108; Коб_МК[1]: 32; Горбач_М: 351; Горбач_П: 276, 282; КСГГ], *вéршни́к* ◄[Šišková: 175; Rud.-Ziół.: 307; Паньк.: 532; SŁ: 40], *вершничóк* (*dem*) ◄[ММАГ: 65], *вéршóк* ◄[SŁ: 86, 140; Горбач_ІЛ], *нáверхник* ◄[ММАГ: 65], *нáвéршник* ►[Жел. 1: 466; Пшеп., 186, 197; SŁ: 86; Турчин: 184; Rud.-Ziół.: 267 та ін.], *навершня́к* ◄[Верхр_СЮ: 35; Гр. 2: 468];

2.1.1) ‘інші деталі маснички’, мотивація яких здебільшого затемнена: кільце (*наве́ршник*, *навершни́чок* (*dem*), *підве́ршок* ◄[SŁ: 86, 95], *навершня́ник* ◄[Rud.-Ziół., 267]), колотівка (*вершо́к* ◄[Горбач_С: 441], *наве́ршник* ◄[SŁ: 86, 95], *пове́ршник* ◄[Он. 2: 87]).

Наступну групу формують назви посуду за наявністю верхньої частини чи за її особливою формою, зокрема: ‘посуд із вузьким горлом’: *вузькове́рхий горне́ць* (*comp*, *comb*) ◄[КГ], *вузьковершник* (*comp*) ◄[КГ]; ‘посуд із відбитою верхньою частиною’: *гі́рка* ▲[Лисенко: 55].

У лемківських та спорадично в бойківських говірках зафіксовано слово *спо́до́к* (*pl спідки́*) зі значенням ‘мала тарілка, блюдце’ (2) ◄[Верхр_Л: 469; Гр. 4: 182; Пиртей: 366; Он. 2: 243; Турчин: 299].

Прислівники, що вказують на верхню / нижню частини посудини, здебільшого засвідчені в контексті опису посудини, де фіксовано «верх» і «низ» в одній цитаті: ◄«*Вали́ло*», *велика бочка у споду вузша*, *в горі зубчаста з дїрами* [Шух. 1: 114]; «*Станви́*» <‘бочка’> ... *вгорі широкі на 75–90* ст., *вдолині 1–1·25 т.*; «*Бо́дня*» *вгорі й долині однаково широка*; «*Святи́лничка*» ... *Вгорі й долині посудини по одному обручеві* (Жукотин) [Коб_МК[1]: 29, 30, 31]; *Бо́чка з р'ї́ўнойі ґінтини на капу́сту*, *ву́шча ўгор'і́*, *дол'і ши́рша* (Комарники) [Он. 1: 334], *Вдолині й горі конви є по 3 обручі* (Жукотин) [Коб_МК[1]: 31]; *Zhore szirsze*, *dołu uższe* [SŁ: 45].

Значення, що вказують на край посудини, акцентують здебільшого на «низові» посудини, на її дні, і представлені численніше, ніж «верх»: ‘із верхнього краю’ <бути> / ‘із нижнього краю; зовні’ <мати, текти>: *згори́* [Верхр_ЗнС: 176; ЗА] / *всподі́* [Гуц_ЛЕ: 271] **ꙇ** (XVIII) [Тимч_ІС: 252], *всподу́*, *усподу́* ◄[Коб_МК[1]: 30], *здоли́ни*, *здо́лу* [Верхр_ЗнС: 176; ЗА], *зіспо́ду* ◄[Зубр_В: 17], *наспо́ді* ◄[Грицак_В: 229] **ꙇ** (XVIII) [Тимч_ІС: 719].

Пам’ятки XVII ст. документують прислівникову пару *зве́рху* / *зіспо́ду* –‘зі зовнішнього / внутрішнього боку посудини’: **ꙇ** *Прибыто*(*к*), *который щири*(*м*) *золото*(*м*) *зысподꙋ и зве*(*р*)*хоу былъ накрїтый* [СУМ[16-17] 11: 244].

4.3.6. ССП «Сінозаготівля»

Виокремлення семантичного субполя «Сінозаготівля» у межах СП «Матеріальна культура» може видатися не цілком логічним та доречним. Однак заготівля сіна – важливий сегмент традиційної господарської культури українців, що передбачає чимало знань та умінь, а косовицю, жнива дотепер супроводжують спеціальні обряди.

Це субполе є досить численним. Лексичні одиниці, зосереджені довкола «верхнього» полюсу значень, номінують верхівку копиці та процеси, пов'язані з її формуванням. Зібраний діалектний матеріал активно фіксує назви елементів копиці, процесу та способів укладання копиці, а також назви осіб, які задіяні в цьому (див.: таблицю А.37). Це свідчить про важливість сінозаготівлі для діалектоносіїв.

Важливо зазначити, що в говірках назви копиці і хати виявляють тісний зв'язок у номінації, що, на думку П. Ю. Гриценка, може бути зумовленим «ідентичністю реалізації спільної мотиваційної ознаки ряду реалій, у тому числі скирти й будівлі» [Гриценко 1984: 122], а також є результатом семантичної атракції як «експліцитно і імпліцитно асоціативний зв'язок двох слів на основі подібності елементів їх змісту» [Чернейко 2016: 208].

Верхню частину копиці (1) репрезентують *верх* та деривати: *верх* ◄[Горбач_Мл: 353; КГ; БГ_С: 396] ►[Бондар: 85] ▲[Гр. 1: 139 (Черніг.п.); ГЧЗ_Т: 80; Аркушин[2]: 182], *верхня́к* ■ [Гр. 1: 140 (б.л.)], *верша́к* ◄[Астаф'єва: 168], *верши́ня* (*coll*), *вершови́ння* (*coll*) [КГ], *ве́ршо́к* ◄[Шух. 2: 170; Коб_МК[2]: 35; КГ] ▲[Горбач_О: 321], *о́вершки* (*pl*) ■ [Гр. 3: 34 (за М. Левченком)].

На позначення процесу укладання, формування верхівки копиці (1.3) поширені назви: *вершíння* ◄[КГ], *дове́ршування* ◄[Сабадош: 67] ■ [Гр. 1: 404 (б.л., *довíршування*)].

Із семантикою 'той, хто формує копицю' (1.3.1) функціюють назви: *верхове́ць* ▲[Лисенко: 41], *вершíй* ►[Гр. 1: 141 (Вовч.п.)] *вершíльник* ◄[КГ], а також жін. роду – *вершíля* ◄[КСГГ; КГ], *вершíлька* (*dem*) ◄[КГ].

Лексема *гора* (єдиний дериват із цим коренем у ССП), яку на позначення копиці (1.4.) зафіксовано в гуцульській говірці с. Бродина [Горбач_Б: 154], імовірно, слугує прикладом метафоричного перенесення за зовнішньою подібністю ‘гора’ → ‘копиця’; пор. у східнополіських говірках: *копи́ця* «крутая гора», «куча (камней и т.п.)» [Черепанова 1983: 176].

Група лексичних одиниць номінує спеціальні пристосування для зберігання сіна. Значення ‘оборіг; пристосування для зберігання сіна’ (2), відоме в поліських говірках, окрім слова *вершу́ля* ▲[Никончук_БЛ: 109; Аркушин 2004: 211], реалізують назви «низу» – *під* (*ES*) ▲[Аркушин[2]: 401], *подо́к* (*ES*) ▲[Аркушин[2]: 415].

Вербалізатори «низу» репрезентують значення:

2) ‘місце для копиці’: *поде́ння* ◄[ММАГ: 38]; 2.1) ‘місце, де стояла копиця’: *під* (*pl поди́*) ◄[Горбач_Б: 201], *по́дина* ◄[Горбач_Б: 201];

3) ‘основа під копицю (із каміння, гілля, соломи та ін.)’: *під* (*pl поди́*) ◄[КСГГ] ►[Б-Н: 280; Гр. 3: 158] ▲[Аркушин[2]: 396], *поде́ля*, *поделі́ня* ◄[КСГГ], *по́ди́на* ◄[Жел. 2: 676; Janów: 170; ЛАЗО 1: к. 85] ►[Гр. 3: 239; УССГ_С: 168] ▲[Аркушин[2]: 415], *поди́нок* ◄[Шкрумеляк: 120], *по́ди́ня* ◄[Шкрумеляк: 120; КСГГ], *поди́ще*, *подо́к* ▲[Аркушин[2]: 456, 458], *сподови́на* ◄[ЛАЗО 1: к. 85], *сподови́ння* (*coll*) ◄[Жел. 2: 905; КСГГ; ГГ: 176; Піпаш: 181].

Щодо варіантів *поде́ння*, *поде́нок*, *поде́нчі*, *поди́нок*, *по́ди́ня* набуває актуальності проблема омонімійного розмежування коренів *-під-* і *-дно-* (детально див.: 3.2.1 (*під*)), яку ускладнює тісний семантичний зв’язок слів *під* і *дно*, первинне значення яких – ‘низ; дно’. І хоч етимологи пропонують виводити від слова *під* деривати *по́дена* «основа для стогу...», *поди́нє* «поміст під сіньми», *поди́на* «місце для копиці» [ЕСУМ 4: 387], це припущення є дискусійним.

Для вираження ознаки предмета за дією засвідчено дієприкметники зі значеннями ‘який сформували, закінчили укладати’: *ви́вершений* ◄[КСГГ; КГ; Голянич: 156] ►[Гр. 4: 309 (Вовч.п.)], *заве́рше́ний* [КГ; Матіїв: 353] ►[Гр. 2:

15] **і** (XVI) [СУМ[16-17] 9: 221]; ‘якого не сформували, не закінчили укладати’: *невершéний* ◄[КГ], *невивершéний* ◄[Пиртей: 235].

Активно представлена вербіальна семантика, яка розкриває складність процесу укладання копиці, зокрема: ‘формувати верхівку копиці’: *верхатýрити* ◄[Піпаш: 22], *вершúти* ◄[Жел. 1: 65; Сабадош: 37; БГ_С: 169; КГ; Астаф’єва: 167; Голянич: 138] ►[Гр. 4: 138, 141, 192, 217; Бондар: 39; Авдеева 1: 53] ▲[ГЧЗ_Т: 308], *вершувáти* ►[Авдеева 1: 53], *вивéршувати* (*perf вúвéршити*) ◄[Гол.: 435; Жел. 1: 70; КСГГ; БГ_С: 169; Голянич: 156] ►[Горбач_ВД: 14; Горбач_М: 343; УГР_Т: 563; Бондар: 85], *довéршувати*, *довершáти* (*perf довершúти*) ◄[Гол.: 517; Он. 1: 224; ТГ_С: 197; Сабадош: 68] ▲[Гр. 1: 404 (Черніг.п.)], *завéршувати*, *завершáти* (*perf завершúти*) ◄[Верхр_Б: 265; Мосора: 60; Жел. 1: 233; Кміт_С: 75; Он. 1: 261; Неґрич: 71; Горбач_С: 455 та ін.]; ‘формувати занадто високу копицю’: *перевéршувати*, *перевершáти* (*perf перевершúти*) ■ [Гр. 3: 111 (б.л.)]; ‘знімати верхню частину з копиці’: *розвéршувати* (*perf розвершúти*) ◄[КСГГ; ГГ: 164]; ‘завершуватися вгорі копиці’: *вершúтися* (*perf завéршитися*) ◄[КГ] ▲[ГЧЗ_Т: 92] та ін. [докладно див.: Ястремська 2021а: 589–598].

4.3.7. ССП «Знаряддя. Приладдя»

ССП формують десять мікрополів, пов’язані з різними видами діяльності носіїв говору, а саме: із млинарством, гончарством, ткацтвом, рибальством, тваринництвом, лісосплавом, бджільництвом, музикуванням, транспортуванням, тютюнопалінням, які номінують професійні знаряддя, пристрої чи прилади та їх частини.

Оскільки більшість прикладів демонструє назви верхньої і нижньої частин знарядь та пристосувань, значення «верху» та «низу» представлено досить симетрично. Лексичні одиниці, окрім назв верхньої та нижньої частин знарядь та пристосувань, репрезентують також: типи млинів (ручний, водяний); щіток для розчісування вовни овець зверху / знизу; перекладин у конструкціях для доїння овець чи для лісосплаву та ін. (див.: таблицю А.38).

4.3.7.1. СМП «Млинарство»

Мікрополе охоплює назви різних типи млинів, а саме: ручний млин, який розмелює зерно за допомогою двох каменів – верхнього і нижнього, і водяний млин, назви якого диференціюються залежно від того, як поступає вода – зверху чи знизу.

Джерела засвідчують назви елементів жорен (ручного млина), які численно представлені в говорах української мови – ‘верхній / нижній жорновий камінь’ (1.1): *ве́рхни́к* ◄[Жел. 1: 64; ММАГ: 52; Горбач_Р: 83; SŁ: 62, 139; Горощак[2]: 30] ◄[Шух. 1: 104; SŁ: 62, 139] ▲[ГМ_Т 3: 147], *верхня́к* ◄[Гол.: 394; Жел. 1: 64; ММАГ: 52; Пиртей: 42; Панцьо 2003: 239; Он. 1: 108 та ін.] ►[Пискунов: 244] ▲[Корз.: 85; Горбач_О: 296] ■[Гр. 1: 140 (б.л.)], *верхнячо́к* (*dem*) ◄[Гол.: 394], *вершня́к* ◄[ММАГ: 52] ▲[Гр. 1: 141 (Черніг.п.)], *навершня́к* ◄[ММАГ: 52], *пове́рхник* ◄[Janów: 182; Шух. 1: 103; 2: 146; Гр. 3: 210 (за В. Шухевичем)], *ве́рхній ка́мінь* (*comb*) ◄[ММАГ: 52; Lew.: 166; Горбач_КБ: 31; Горбач_ІЛ; Зубр_НК: 54; SŁ: 62; Шило_С: 160, 232; БГ_С: 121 та ін.] ▲[Горбач_О: 296; ГМ_Т 3: 148] **i** (XVI) [СУМ[16-17] 3: 57, 236; 9: 133], *горі́шній ка́мінь* (*comb*) ◄[Фальк_МК: 18] ►[Гр. 1: 312 (Кам’ян.п.)] / *подок*, *спід* ◄[ММАГ: 52], *спі́дник* ◄[ММАГ: 52; Шух. 1: 103; 2: 146; Гр. 4: 177 (за В. Шухевичем); КСГГ], *спідня́к* ◄[Жел. 2: 902; ММАГ: 52; SŁ: 121; Шило_С: 244; Он. 2: 241; Kolberg 1: 167; БГ_С: 512] ►[Гр. 4: 177; Пискунов: 244], *сподáк* ◄[Он. 2: 243], *спо́день* ◄[КСГГ], *спо́до́к* ◄[Он. 2: 243; ММАГ: 52; SŁ: 121; Кміт_С: 28; Фальк_МК: 18], *долі́шній ка́мінь* (*comb*) ►[Гр. 1: 312], *ни́жній ка́мінь* ◄[SŁ: 88; Шило_С: 246] **i** (XVII) [Тимч_ІС: 538], *спідній камінь* (*comb*) ◄[ММАГ: 52; Горбач_Б: 171; Šišková: 150; Кміт_С: 28; SŁ: 88; Он. 2: 275; Грицак_С 1: 274; БГ_С: 121, 687] **i** (XVII) [СУМ[16-17] 3: 57].

Із-поміж водяних млинів розрізняють млини з верхнім боєм (наливні) і нижнім (підливні). У млинах із нижнім боєм колесо оберталося під тиском течії, а в млинах із верхнім боєм починало рухатися за допомогою води, яку жолобами подавали зверху [Млин]; пор. назви млинів: ‘наливний млин (колесо)

із верхнім боєм’ / ‘підливний млин із нижнім боєм’ (*ве́рхній млин*, *верхньово́дне ко́лесо* (*comb*, *comp*) ◄[КГ] / *підспі́дник* ◄[Жел. 2: 650].

4.3.7.2. СМП «Гончарство»

Засвідчено назви, зафіксовані зі семантикою ‘верхня / нижня частина гончарного верстата’, зокрема: *верхня́к* ◄[Жел. 1: 64; Шило_С: 70, 73; [Шух. 2: 260–262; КСГГ] ►[Бондар: 37; Русов_Г: 44] ▲[Могил_Б: 57], *ве́рхни́к* ◄[Жел. 1: 64], *вершня́к* ◄[КСГГ], *горі́шній круг*, *ве́рхній круг* (*comb*) ►[Бондар: 37; Русов_Г: 44] ▲[Могил_Б: 57] / *спідня́к* ◄[Шух. 2: 260–262; Гр. 4: 177 (за В. Шухевичем); КСГГ] ►[Русов_Г: 44] ▲[Могил_Б: 57–58; ГЧЗ_Т: 254], *спо́день* ◄[КСГГ] ■[Гр. 4: 182], *долі́шній* (*ни́жній*, *спі́дній*) *круг* (*comb*) ►[Русов_Г: 44, 49], *ни́жнє ко́лесо* (*comb*) ◄[БГ_Т: 241].

4.3.7.3. СМП «Ткацтво»

Значення ‘верхня частина ткацького верстата (його частин)’ номінують деривати слова *верх* («низ» не вербалізований): *верх* ◄[КГ], *ве́ршень* ◄[КСГГ], *наверхня́к* ◄[Он. 1: 462].

На позначення верхнього кінця веретена, знаряддя для прядіння (кужівки), відомі назви (*верх* ►[Русов_Г: 44], *вершна́к* ◄[Rud.-Ziół.: 307], *ве́ршни́к* ◄[Hnát: 119], *ве́ршок* ◄[Rud.-Ziół.: 307; КГ; Горбач_З], *верщо́к* ◄[КСГГ], *на́верхник* ◄[Горбач_КБ: 48], *на́ве́ршник* ◄[SŁ: 86; Rud.-Ziół: 267]), натомість нижній кінець – репрезентує дериват *ни́женець* ►[УССГ_С: 142].

Ручний ткацький верстат, кросна – надзвичайно складний пристрій, який містить значну кількість різних деталей (докладно див.: [Шух. 2: 254–259 (обр. 175); Гнатюк_Т; Гр. 1: 137]).

Низка прикметників номінує елементи верстата, розташовані вище чи нижче один щодо одного, а саме: *ве́рхній*, *горі́шній* / *долі́шній*, *ни́жній*, *спі́дній* (триб, навій, вилиця, кобилка, воротило та ін.) [див. Ястремська 2021а: 605–607].

4.3.7.4. СМП «Рибальство»

Мікрополе охоплює низку опозицій, які, зокрема, номінують частини снастей, а також рибалок, які тягнуть за певну частину снасті (модель мотивації ‘об’єкт → особа (діяч)’), пор.: ‘верхня частина снастей’ (*верх* (*pl верха́, верхи́*) ►[Гр. 1: 139; Яв.: 333; Бондар: 37; Берлізов: 44, 33] **і** (XVI) [Тимч_МС 2: 189] / ‘нижня частина снастей’ (*низи́* (*pl*) ►[Гр. 2: 563], *спід* (*pl споди́*) ►[Берлізов: 44]. Назви рибалок репрезентують, відповідно, деривати *верхови́к* і *сподови́к* ►[Москаленко: 20, 67; Бондар: 37, 183].

4.3.7.5. СМП «Тваринництво»

Із семантикою ‘верхня частина ярма’ зафіксовано лексичні одиниці: *вершня́к* ▲[Лисенко: 42], *пове́рхниця* ◄[БГ_С: 417], *пове́ршник* ◄[Фальк_МК: 24; Он. 2: 87], *ве́рхня части́на* (*comb*) ▲[ГМ_Т 3: 59], *горішня часть* (*comb*) ◄[Коб_МК^2: 68], Нижню частину ярма номінує слово *спід* [Коб_МК^2: 68].

Оказіонально виявлено назву горизонтальної перекладини в конструкції для доїння овець («струнки») – *ве́ршни́к* ◄[КГ]. Словосполучення *ве́рхня щіть* / *спі́дня щіть* номінують щітки, якими розчісують вовну зверху / знизу ◄[Грицак_С 1: 240].

4.3.7.6. СМП «Лісосплав»

Мікрополе представляє слово *ве́рхни́ця* [Сабадош_ЛЛ: 179], засвідчене в закарпатських говірках зі значенням ‘горизонтальна перекладина в конструкції для лісосплаву («стільця»)’.

4.3.7.7. СМП «Бджільництво»

Назви СМП репрезентують верхню і нижню частини вулика: *верх* ▲[ГМ_Т 4: 645], *вершо́к* ◄[Шух. 5: 235], *ве́рхній бруcóк*, *ве́рхня планка* (*comb*) ►[Умань_Т: 226] / *сподо́к* ◄[Шух. 5: 235], *ни́жній бруcóк* ►[Умань_Т: 226].

4.3.7.8. СМП «Музикування»

Музикування пов’язане передусім із номінацією деки струнних інструментів (бандури, кобзи, скрипки) – **верхньої** та **нижньої**, які репрезентують лексичні одиниці: *верхі́вни́ця*, *верхівни́чка* (*dem*), *верхівни́ще* (*aug*) ◄[КГ], *ве́рхни́к* ◄[Жел. 1: 64], *верхня́к* ◄[Жел. 1: 64] ►[Гр. 1: 140, 26], *ве́рхня до́шка* (*comb*) ◄[Шух. 3: 69; КГ] / *спі́дня до́шка* (*comb*) ◄[Шух. 3: 69], *спідня́к* ◄[Жел. 2: 902] ►[Гр. 4: 177].

4.3.7.9. СМП «Транспортування»

Опозицію формують назви верхньої та нижньої частин засобів пересування (сани, віз); водночас варто зазначити, що «низ» представлений численніше: *верх* ◄[ММАГ: 50], *наве́рхня* ◄[Коб_МК^2: 64] / *поспідня́нка* ◄[Он. 2: 121], *спі́дка* ►[Гр. 4: 177; Чабаненко 4: 92], *спідник* ►[Горбач_ВД: 35], *спі́дни́ця* ◄[Жел. 2: 902; SŁ: 121], *спідня́к* ▲[Лисенко: 201], *спідня́нка* ◄[ММАГ: 47; Он. 2: 275], *спідня́рка* ◄[Верхр_Л: 63; Жел. 2: 902; ММАГ: 47; SŁ: 121; Пиртей: 365, 444; Бігуняк: 45; Турчин: 291], *спідня́чка* ◄[Он. 2: 275].

4.3.7.10. СМП «Тютюнопаління»

Це мікрополе виокремлене на підставі значень ‘верхня частина люльки’ / ‘нижня частина люльки’, які репрезентують не описові назви, а деривати слів *верх* / *під*: *верхня́к* ►[Гр. 1: 140 (за Панасом Мирним)], *вершо́к* ◄[Шух. 2: 276; Гр. 1: 141 (за В. Шухевичем)] / *сподáк* ◄[КСГГ; ГГ: 76], *сподо́к* ◄[Шух. 2: 276; Гр. 4: 182; Піпаш: 181].

Для номінацій ССП «Знаряддя. Приладдя» вербіальної семантики не виявлено. Ад’єктивні і адвербіальні значення здебільшого є базовими, загальними, які вказують на певну частини предмета, пристрою чи знаряддя (детально див.: 3.5.1).

СП «Матеріальна культура» репрезентує різні аспекти життєдіяльності українців. Номінативне поле опозиції концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* охоплює назви: частин та елементів будівлі, одягу, вишивальних технік, тканинних виробів,

скоринок хліба, частин посудини, процесів, осіб, предметів, пов'язаних із сінозаготівлею, частин знарядь та пристосувань та ін.

В опозиції *ВЕРХ / НИЗ* збережено відносно пропорційну репрезентацію: семантичні ознаки характерні для обох полюсів – у верхньому і в нижньому, однак *низ* представлений вужчим і номінативним полем, і семантичним, що зумовлено несиметричністю сприйняття цих частин, очевидно, «низ» для сприйняття є важчим, прихованим.

Діалектні й історичні контексти підтвердили умовність поділу культури на матеріальну й духовну, оскільки чимало назв перебуває на межі обох її форм.

4.4. СП «Духовна культура»

Духовна культура – духовний досвід людства: інтелектуальна і духовна діяльність людини, норми і зразки поведінки, цінності та ідеали, наука, філософія, мистецтво, мораль, релігія. Духовну культуру часто асоціюють із релігійним життям людей. Щодо вербалізаторів концептів *ВЕРХ / НИЗ*, то духовну культуру найвиразніше репрезентує семантична тріада – ССП «Божа обитель – земля – пекло».

4.4.1. ССП «Божа обитель – земля – пекло»

Вираз «*Рай зійшов у гори із неба*» [Лом_ЗС[1]: 48] демонструє, як гуцули розуміли філософські речі, формуючи в такий спосіб свій духовний «світ», який не тільки розкриває метафору (рай → небо → гора), а й вказує напрям трансформації.

Серед семантичних груп субполя «Рельєф», що репрезентує фізичний вимір, виокремлено СМП «Небесний – земний – підземний простір», номінації якого, метафоризуючись, апелюють до духовного «простору», який дослідники часто пов'язують зі семантичною тріадою «Божа обитель, небесне царство – земля як місце проживання людей – підземне царство, потойбіччя; пекло».

Концепт *ВЕРХ* репрезентують назви, пов'язані з Божою обителлю, із Царством Небесним, раєм, а *НИЗ* – назви, що стосуються землі та пекла (потойбіччя). Відповідно, назви формують дві опозиції: 'Божа обитель' (*го́ри* (*небе́сні*) (*pl*), *гора́ висо́ка* (*госпо́дня*), *горі́шне*) / 'земля' (*ді́л* (*земни́й*, *плачу́*), *доли́на* (*світова́*), *долище*, *межигори* (*земні́*), *паді́л* (*зе́мний*, *опла́каний*, *плачевний*, *плачу́*), *падо́лок*, *юдо́ль* (*плачевний*, *плачу́*) та 'Божа обитель' / 'пекло' (*ді́л*, *долище* (*пресподнє*), *доли́на* (*пе́кла*), *преспо́дне*, *преспо́дня*) (див.: схему Б.9, таблицю А.39) [детально див.: Ястремська 2021а: 612–629].

Прикладів а д' є к т и в н о ї семантики, зафіксованих в пам'ятках української мови XI–XVII ст., як свідчать опрацьовані джерела, не виявлено в сучасних говорах, пор.: 'Божий, божественний (про небесне царство)' (*горі́шний* **і** (XI) [МСДЯ 1: 562], *го́рний* **і** (XVI–XVII) [СУМ$^{16\text{-}17}$ 4: 33; 7: 33–34; Тимч_МС 1: 160; Тимч_ІС: 467]); 'всевишній (про Бога)' (*го́рний* **і** (XVI) [СУМ$^{16\text{-}17}$ 7: 33]), 'побожний, вірний Богові (про людину)' (*го́рний* **і** (XVI) [СУМ$^{16\text{-}17}$ 16: 166], 'який прославляє Бога, апелює до Бога (про думки, відчуття, слова)' (*го́рний* **і** (XVII) [Тимч_ІС: 574], *зве́рхній* **і** [СУМ$^{16\text{-}17}$ 10: 123; 11: 102]), 'пов'язаний із релігією, богословський (про науку, книги)' (*горі́шний* **і** (XI) [МСДЯ 1: 562], *зве́рхній* **і** [СУМ$^{16\text{-}17}$ 10: 123] та ін.).

Значення 'Божа обитель; небесне царство' слугувало підставою для утворення переносних значень 'апокрифічне місце; місце паломництва', 'казкове, вигадане місце', конотація якого може бути і позитивною, і негативною (*гора́ золота́*, *сіо́нська*, *склянна́*, *склянчана́*, *скляня́на́*, *тридев'я́та*, *бі́сова*, *куди́кина*, *ку́ца*), а 'пекло' – для значення 'невідоме, небезпечне місце' (*преспо́дне*, *преспо́дня*) [див.: Свєнц.: 141; Онищук_НК: 4; Верхр_ЗнД: 171; Шило_Т: 220; Шух. 1: 39, 40; Франко_П 2_2: 612 ►Дикарев: 150 ▲Яв.: 190].

Пам'ятки на позначення гори Афон, місця паломництва східного православного світу в Греції, фіксують назву *Свята гора*, а гори Сіон (пагорб у південно-західній частині Єрусалима) – *Божая гора*, *Сіонська гора* **і** (XVI) [Тимч_ІС: 306; СУМ$^{16\text{-}17}$ 7: 19, 20].

Зацікавлення викликає словосполучення *гора сіонська*, яке етнографічні джерела фіксують у проханнях заступництва божественних сил із гори Сіон [ЕСУМ 4: 221–222; а також: Юдін 1997: 189–190]. На думку С. М. Толстої, гора Сіон «символізує вершину світу у вертикальній моделі простору» [Толстая 1997: 32]. Діалектні варіанти назв гори Сіон – *осия́нцка, сия́нска, сія́вська, сіо́нська, ясі́нська, осня́нцька* та ін. – демонструють досить примітивне трактування біблійного світу, що через нерозуміння, «незбагненність» значення цього «означення» для мовців зумовило появу значення ‘казкове, фантастичне, вигадане, далеке місце’.

Значення ‘казкове, фантастичне, вигадане, імовірно, далеке, невідоме місце’ (1.4) представляють переважно назви *гори́* з атрибутивними компонентами *золота, сіонська, склянна* (*склянчана, скляняна*), *тридев'ята*, засвідчені в говірках пд.-зх. наріччя, і *кудикина* (*закудикина*), *бісова, куца гора* (*го́ри*), поширені в говірках пд.-сх. наріччя.

Наступний етап метафоризації демонструє переносне значення ‘неймовірне багатство, розкіш’ (1.4.1), що номінує словосполука *гора́ золота́* (*pl го́ри золоті́*) ◄[Франко_П $З_1$: 139; Верхр_Л: 232, 457; Пиртей: 322] ►[Номис: 211; Гр. 1: 309; Гр.^{2} 1: 375].

Другий елемент тріади «З е м л я» у носіїв говорів асоціюється з «низом» на противагу небесному «верху»: «якщо небо в міфологічному бінарному світобаченні уособлює переважно “верх” космогонічної моделі, то земля, поза тим, що має зв'язок з небом і належить до найвищих святостей, уособлює “низ” цієї моделі» [Огар 2016: 139].

Із семантикою ‘земля – місце проживання людей’ (1) відомі слово *діл* та його деривати *долина, долище, паділ* (*падол*), *юдоль* (*удол*). Спорадично зафіксовано префіксальний дериват *межигори*, семантика якого вказує на нижню частину гір, простір між горами, тобто на долину.

Лексичні одиниці, які передають протиставлення ‘Боже’ / ‘земне’, здебільшого ексцерповані з пам'яток української мови [МСДЯ 1: 695; 3: 198, 1155; СУМ$^{16\text{-}17}$ 6: 13; 8: 112; Тимч_МС 1: 220; Тимч_ІС: 773; Пискунов: 176; Гр.

1: 330 та ін.] й ілюструють світобачення українців до XIX ст., у сучасних мовців земля не асоціюється з *доли́ною плачу́*, натомість біблійну назву *Йосафа́това доли́на* ‘місце Страшного суду’ зберігає ідіома *післа́ти на Йосафа́тову доли́ну* ‘убити’ [ЛЛ: 600].

Вербіальну семантику репрезентують два значення: перше тяжіє до «небесного» – ‘зійти з неба (від Бога); бути даним <комусь> (Богом)’ – *низі́йти́* (*perf*) ►[Гр. 2: 563]. Друге – до земного, а радше «людського»: ‘зійти на землю, стати людиною’ – *внизитися* (*perf*) **і** (XVI) [СУМ[16-17] 4: 124].

Третій елемент тріади «Пекло» формує опозицію першого – «Божа обитель (= рай)». Моделюючи духовний світ у вертикальній проєкції, Г. С. Сковорода рай і пекло вважав «точками верху та низу цього світу, які не підлягають ретельному описові» [Софронова 2002: 427]. На підставі опрацьованих джерел, пекло[1] репрезентують деривати базових слів *діл* (*долище, долина*) (**і** (XV–XVIII) [МСДЯ 1: 695; СУМ[16-17] 8: 113; Тимч_ІС: 772–773]) та *під* (*пресподне, пре*(*і*)*сподня*) (◄[Жел. 2: 736; Шух. 3: 220; Шек_ДИ: 31, 191; Кобилянський 1980: 44; КГ] ►[Гр. 2: 181; Б-Н: 297]).

Варіанти *преспо́дне, преспо́дня* відомі в гуцульських говірках із значенням ‘невідоме, небезпечне місце (під землею або на дні водойми)’ (1.4) ◄[Шек_ДИ: 26; Онищук_М: 3; Онищук_НК: 9]; пор. також у складі назви «водяної відьми» у західнополіських говірках: ▲*тота, шо в присподнім жийе* [Дзендзелівський 1973: 164].

СП «Духовна культура» представляє ССП «Божа обитель – земля – пекло», яке виявляє тісний семантичний зв’язок із СМП «Небесний – земний – підземний простір». Діалектні й історичні матеріали не тільки відображають співіснування цих світів у свідомості мовців, а й дають змогу простежити динаміку мовних картин світу українців різних епох. До прикладу, якщо в пам’ятках *Божа гора, Сіонська гора*, зазвичай, номінують гору Сіон у Єрусалимі, то в говірках ці назви вжито метафоризовано – на позначення апокрифічних місць, де, за народними переказами, з’являлися Божественні

[1] У західнополіських говірках засвідчено слово *пекло* із семантикою ‘яма (природна)’ [Черепанова 1983: 181].

особи чи сталося якесь чудо; відтак ці місця стали паломницькими. А назва *гора сіонська* в інтерпретації говірконосіїв постає як щось вигадане, нереальне, казкове.

4.5. СП «Абстрактні категорії»

Аналіз семантики абстрактних слів «має особливе значення, бо він розкриває прямий зв'язок між мовою, мисленням і культурою та відбиває стан інтелектуальної діяльності предків українського народу» [Полюга 2003: 103].

СП «Абстрактні категорії» формують два субполя. Перше – «Дія. Спосіб дії» – репрезентують назви, пов'язані з їздою верхи, та назви дій відповідно до способу їх виконання (удар, метання, стрибок), а друге – «Кількість і міра» – назви, що вказують на розмір об'єкта, величину, інтенсивність вияву ознак, рівень, межу тощо (див.: таблиці А.40–А.41).

4.5.1. ССП «Дія. Спосіб дії»

Із семантикою 'той, хто їде на коні; вершник' (1.1) засвідчено низку дериватів: *ве́рхівень* ►[Гр. 1: 141] **і** (XVI) [Тимч_ІС: 219], *верхі*(*о́*)*ве́ць* ◄[Брилінський: 17; КСГГ; Шило_С: 70] ▲[Лисенко: 41] ■ [Гр. 1: 140 (б.л.)], *верхови́к* ◄[Жел. 1: 64] ►[Гр. 1: 140 (Миргор.п.)], *верхови́нець* ◄[КГ], *ве́рховинь* ►[Авдеева 1: 52], *верхува́ць* ▲[Корз.: 85], *ве́ршень* ■[Гр. 1: 141], *ве́ршник* ◄[Жел. 1: 65; Горощак[2]: 30; КСГГ; КГ] ▲[ГМ_Т 3: 59] ■[Гр. 1: 141], *пове́рхник* ◄[КСГГ]; субстантиви *верхівни́й*, *верхови́й* ◄[Жел. 1: 64; КСГГ] ►[Гр. 1: 140] **і** (XV) [СУМ[14-15]1: 166; СУМ[16-17]3: 238–239]. Слова *верхник* **і** (XVI) [Тимч_ІС: 219; СУМ[16-17] 3: 237], *верхо́вний* (*n*) **і** (XVII) [СУМ[16-17] 3: 238] не засвідчені в опрацьованих діалектних джерелах.

Слово *ве́ршник* зафіксовано також із переносним значенням 'той, хто їде на комусь чи на чомусь (іншій тварині, людині, палиці тощо), як на коні' (1.1.1) ◄*Один учень був конем, а другий – вершником. Дві партії вершників нападали одні на одних і намагалися стягнути противника з коня* [ЛЛ: 386].

Зі значенням 'верховий кінь' (1.2) відомі номінації: *верхі́ве́ць*

◄[Горбач_Б: 145; КСГГ; Шек_Р: 236], *пове́рхник* ◄[КСГГ], *верхови́й кінь* (*comb*) ◄[Жел. 1: 64; Лом_В: 26] ►[Гр. 1: 140] **і** (XV–XVIII) [СУМ[14-15] 1: 166; Тимч_ІС: 219; КТ].

Дію за напрямком угору (удар, стрибок) реалізовано у значеннях ‘удар м’ячом угору’ (2.1), наприклад: *горі́шня стріла* (*comb*) ◄[ЛЛ: 167]; *горя́к* ►[Гр. 1: 317; Гр.[2] 1: 384], а також ‘стрибок угору (обрядова дія під час сіяння конопель) (2.2.1), пор.: *верхного́п* (*comp*) ◄*Вер’хного́п ро̂бл’ат’ лем йеде́н рас. Кібы́ ни роби́лі вер’хного́п, та ни ву́рослі бо такі́ вел’і́кі коно́пл’і* (Перечин) [КГ]; пор.: *верхного́пати* ◄[КГ («стрибати під час сіяння конопель»)].

«Низ» репрезентовано спорадично: у гуцульських говірках засвідчено словосполучення *ни́зький тропачо́к*, *ни́зький танець* із семантикою ‘невисокий стрибок із незначним підняттям ніг у танці’ (2.2.2) ◄[Harasymczuk: 21].

Із семантикою ‘підкидати вгору, вітаючи’ у західнополіських говірках відоме дієслово *гу́рати*[1]: ▲*Воло́д’ку нашого гу́рали з іме*[и]*ни́нами* (Домашів, Сильне) [Аркушин 1: 113; Аркушин[2]: 111 («вітати когось, підкидаючи вгору»)].

Дієслово-композит *горої́житися* зафіксовано зі значеннями ‘здійматися вгору, сторч; стирчати’ ◄[Гр. 1: 315 (за Є. Желехівським[2], «щетиниться, ершиться»); Гр.[2] 1: 382], ‘насторожуватися; уважно прислухатися’ ◄[Піпаш: 39 («насторожуватися; лякатися»)].

А д в е р б і а л ь н а семантика представлено досить численно. З їздою верхи пов’язані значення:

– ‘верхи (на коні, верблюді)’ <їхати, сходити>: *верха́ми* ►[Гр. 1: 139] **і** (XVI–XVIII) [СУМ[16-17] 3: 236; Тимч_ІС: 123, 220–221], *ве́рхи* ◄[Жел. 1: 64; Шкрумеляк: 23; Пиртей: 41; Лом_ЗС[1]: 75; ЛЛ: 656] ►[Гр. 1: 139; Авдеева 1: 52; ГЗП_Т: 38] ▲[Номис: 176] **і** (XVI–XVIII) [Тимч_ІС: 220; Тимч_МС 1: 93], *верхо́м* ◄[Корж.: 10; Жел. 1: 64; Пиртей: 147; Сабадош: 37; Lew.: 166; Шкрумеляк: 23 та ін.] **і** (XVI) [СУМ[16-17] 3: 239 («сидячи на коні; ве́рхи»)], *зве́рхи* ◄[КСГГ];

---

[1] Мотиватором також міг слугувати вигук *ура* (*гура*), який гіпотетично супроводжує підкидання вгору.

[2] У словнику за редакцією Є. Желехівського подано дещо інше значення – «sich stolz gebahren; stolz u. herausfordernd auftreten <пишатися; бути гордим, зухвалим>; пор.: *ї́житися*» [Жел. 1: 154, 326].

– ‘верхи, як на коні’ <сидіти, їхати>: *ве́рхи* ◄[Горбач_Н: 426] ►[Русов_Г: 65, 70], *верхо́м* ►[Номис: 262; Гр. 1: 140];

– ‘на плечах’ <сидіти>: *верхо́м* ►[Бондар: 63].

Семантика ‘на коня’ виявляє динамічну ознаку – за напрямом угору: *наве́рх* <сідати>: ▲*Яна йому – за каня:* «*На! Садісь наверх! І скарєй втекай додому!*» [ГМ_Т 2: 164–165].

Низка фразем відображає значення ‘їхати верхи (удвох на одному коні / на двох конях)’, а також ‘бути верховим; їздити верхи’, ‘іти пішки’ та ін.: ♦ *бу́ти наверху́* ‘бути верховим; їздити верхи’ ▲[ГМ_Т 1: 248], ♦ *ве́рхи іти́* (*бі́гти*) ‘їхати верхи’ ◄[Пиртей: 41, 147; Пиртей[2]: 125] ►[Гр. 1: 61 (Н-Вол.п.)], ♦ *верхо́м іти́* ◄[Janów: 82; Корж.: 6, 10; Жел. 1: 325; Верхр_Л: 170; Шух. 1: 77; Онищук_М: 114; Сабадош: 37], *верхо́м на палиці ї́хати* 1) ‘іти пішки’; 2) ‘бути побитим’ ◄[Франко_П 1_1: 148 172], ♦ *ї́хати ве́рхи на па́лиці* ‘іти пішки’ ◄[КСГГ], *ї́хати на бе́дра ве́рхи* ‘їхати вдвох на одному коні’ ◄[Гр. 1: 37 (Поділ.г.)], *сі́дати на два ве́рхи* ‘сідати на двох коней (про двох вершників)’ ◄*Сі́ли на два ве́рхи* [Жел. 1: 64].

Варто зауважити, що прислівники *верхи*, *верхом* не є цілком «самостійними», досить часто їх «супроводжує» уточнення: *на коні*, *на коня* (*собаку*, *палицю*), *конем* (*верблюдами*), *на конях* тощо.

Зразки переходу просторової семантики прислівників у семантику способу дії демонструють також прислівники зі значеннями ‘угору’, наприклад: ‘угору піднявши(сь); вертикально’ <тримати>, ‘угору бути піднятим’ <тримати, мати>, ‘дибом, стійма, на задні ноги’ <вискакувати, зніматися>, ‘дибом, стійма, на задніх ногах’ <стояти>, ‘настовбурчившись; сторч’ <підніматися>, ‘угору піднявшись; вертикально’ <вставати> [докладно див.: Ястремська 2021а: 638–652].

Засвідчено низку фразем із семантикою ‘прокидатися’: ♦ *го́рі* (*го́ре*, *гу́рі*) *встава́ти* ◄*Встань ґа́здо го́ре, бѣлий день на дво́ре* (Самб.) [Гол.: 486]; *Станьмо го́ре і помодлы́м ше за да́рі бо́жі* (Керестур) [Гнатюк_ВК: 68]; *Станте отец го́рі, ужь сте ся выспалі* (Вапеник) [Верхр_ЗнС: 200]; *Йак*

ко|гут'а за|n'ійе, вста|вай гу|р'і, Ма|р 'ійе [Сабадош: 146], ♦ *д'го́рі* (*дгоре*) *встава́ти* ◄*А ў льі́сьі на польа́ньі, / Там бойарі спочивали. / ... ўстаньте, бойаре, д го́рі, / ўже бі́лий день на дво́рі!* (Мшанець) [Гнатюк_БВ: 23; Он. 2: 310]; *Динь, динь, білый динь, вставай дгоре* (Волосянка З) [КГ], ♦ *д'го́рі підво́дити голово́чку* ◄*Ой устань, ни спи, ґосподарочку! / Підведи-ж д'горі бай головочку* (Космач) [Шух. 4: 43]. Спорадично виявлено ФО *го́рі встава́ти* – '*fig* воскресати' ◄*Hryh|oryĭ svĭat|ыĭ iskaz|au̯ tom|u merc'|ovy: Ustan' colov|iče hor|i* [Паньк.: 453].

Значну групу формують прислівники, що функціюють зі значенням 'угору нижньою частиною (ногами, дном, коренем); у перевернутому, перекинутому вигляді; навпаки)' та з переносним, яке демонструє різний ступінь «безладу» – 'створюючи безлад, бешкетуючи', 'не так, як годиться, як потрібно; шкереберть', наприклад:

– 'угору нижньою частиною' <перевертати, обертати, підвішувати, тримати, бути, розпинати>: ♦ *го́рі дном* ◄[Онищук_М: 27, 99, 109], ♦ *дго́рі дном* (*дна́ми*) ◄[Шух. 5: 219, 224; Коб_МК[3]: 105; Зинич_А: 123; Гнатюк_НП: 101; БГ_Т: 192; ПЗН_Т[2]: 49; ЛЛ: 362] ►[Груш.[1]: 37] **і** (XVIII) [Тимч_ІС: 693], ♦ *догори́ ногами* ◄[Кміт_С: 8; Горбач_Д: 461; Астаф'єва: 456; ЛЛ: 469] ►[Пискунов: 68; Номис: 132; Дикарев: 138; Тищенко: 292; Авдеева 1: 115] ▲[ГЧЗ_Т: 107, 138; ГМ_Т 1: 232] **і** (XVII) [Тимч_ІС: 564; Тимч_МС 1: 182; СУМ[16-17] 14: 85];

– *fig* 'шкереберть' <перевертати(ся), вивертати, бути, піти>: ♦ *взгору ногами* **і** (XVII) [КІС[16-17]], ♦ *го́рі* (*дго́рі*) *дном* ◄[КГ; Гк: 74; Шек_Р: 61, 90; Шек_ДИ: 277] ►[Номис: 15 (Лів.)], ♦ *догори́ дном, дри́гом* ▲[Аркушин_ЗПВ: 89], ♦ *догори́ ко́ренем* ◄[ЛЛ: 411], ♦ *догори́ ногами* ◄[Жел. 1: 532; Онищук_М: 75; Астаф'єва: 423; СБ: 362] ►[Номис: 4] ▲[Аркушин 2: 261; Аркушин[2]: 617; Франко_П 2_2: 279, 456], ♦ *догори́ ра́ком* ▲[Аркушин_ЗПВ: 89] ►[ФСХ: 68].

Окрему групу формують фраземи, засвідчені зі семантикою:

– ‘бешкетувати’: ♦ *вверх ногáми, вниз головóю, верх дном перевертáти* ◄[Коваленко_ФС: 88, 106], ♦ *верх ногáми ходúти* ◄[Коваленко_ФС: 232]▲[Аркушин_ЗПВ: 80], ♦ *вниз головóю* ◄[Коваленко_ФС: 88] ♦ *догорú дúбом* (*дрúгом, головóю, ногáми*) *ходúти* ◄[Коваленко_ФС: 78, 232, 375], ♦ *догорú дном ітú* ◄[Коваленки_С: 52, 94], ♦ *догорú коренем* (*ногáми, дном*) *перевертáти* ◄[Коваленко_ФС: 106, 172, 230], ♦ *догорú ходúти* ◄[Коваленко_ФС: 78, 232, 375];

– ‘поводитися неадекватно, порушуючи основні життєві принципи’: ♦ *догорú ногáми в голові* ◄[Франко_П 1_2: 391]

– ‘переказати, перекрутивши зміст’: ♦ *догорú рáком передáти* ►[ФСХ: 68].

Унікальну культуру відгінного пастухування відтворює вираз *горі <дном> відра*, зафіксований у гуцульських говірках зі значенням ‘вигук і дія (перевернути відро догори дном), характерний для полонинських пастухів, за допомогою яких виявляють готовність до доїння на «міру»’, пор.: ♦ *гóрі відра, горі дном відра* ◄*Горі відра, котрúй дойіти хóчу,– кáжут перед мíров* (Росішка) [КГ]; *Всі перевéрнут вíдра горí дном, аби хтос’ ни придойíў вóду*; *По сéму одúн загóйкайе:* «*Горí вíдра, котрúй дойíти хóче!*» [Грицак_С 1: 150, 162].

Спосіб дії репрезентують прислівники із семантикою ‘поверх, на вúпуск, не заправляючи’ <випускати, носити>: *навéрх* ◄[Фальк_МК: 20], *повéрх* ►[Номис: 220], *повéрха* ◄[Франко_П 1_2: 562; Голянич: 984].

Зі значенням ‘спосіб оранки всклад (від середини лану до меж, країв)’ у закарпатських говірках засвідчено прислівники, що вказують на «верх»: *ввéрх, довéрхá, довéрху* ◄[ЛАЗО 3: к. 371]; пор. цитату з Мараморощини, яка розкриває суть цього виду оранки: *Зачинајут орати ў‿склад, шоби довороха митали борозни, шоби на серидин'і була нива мало маї гор’í зн'áта* [УГР_Т: 218] (пор.: поєднання прислівників *мало* ‘небагато’ та *май гóрі* ‘якнайвище’).

4.5.2. ССП «Кількість і міра»

Це субполе пов’язане з такими домінантними категоріями сфери буття, як кількість і міра, які тісно пов’язані між собою і доповнюють одна одну.

Кількість виражає загальні ознаки об’єкта, характеризує предмет, явище чи процес з огляду на їх обсяг, розмір, число, рівень, інтенсивність, визначаючи основні параметри об’єкта. Натомість міра відображає кількісні межі існування об’єкта. Варто зазначити, що назви представлено досить несистемно, водночас особливістю субполя є значна вербіальна й адвербіальна репрезентація (див.: таблицю А.41).

Значення, що вказують на кількість, окреслюють розмір об’єкта (висота), величину (обсяг, число) та інтенсивність вияву ознак, зокрема максимальну чи мінімальну точки.

Із мірою пов’язана семантика ‘рівень’, ‘край, межа’ та ‘кінець, завершення’. Семантичний зв’язок ‘межа ↔ кінець’ дослідники вважають цілком органічним, оскільки межа фактично «завершує» простір, є його «кінцем». Т. В. Топорова пов’язує «початок» та «кінець» із «міфопоетичною концепцією циклічності розвитку, згідно з якою той самий елемент можна трактувати по-різному: він може одночасно бути і початком в контексті наступності, і кінцем у контексті передування», а «межу, кордон» асоціює з «універсальним символом межі – світовим деревом («дерево міри» (виділення моє. – *Т. Я.*)), що поєднує всі космічні зони і слугує еталоном виміру світу. Його гілки, що простягаються над світом, обмежують його по горизонталі, а стовбур – орієнтир для вимірювання по вертикалі» [Топорова 1994: 41–47; пор.: Топоров 2010].

Високий чи низький об’єкт часто номінують словосполучення із прикметниками *високий*, що не є об’єктом аналізу, та *низький* (див.: ад’єктивну семантику).

Спеціальні назви виявлено для номінації високої гори, серед яких: композит *ве́лич-гора*, аугментативи *гори́сько*, *гори́ща*, *гори́ще*, словосполучення *гора́* (*гі́рка*) *висока*, *ду́жа*, а низької – субстантиви *ни́зька*, *ни́зка*, словосполука *гора́ мала́*, які подано в межах СМП «Форми рельєфу», оскільки лексичні одиниці цього мікрополя номінують гору відповідно до різних ознак, серед яких і розмір.

Субстантивна семантика лексичних одиниць, які диференційовано відповідно до інтенсивності (висока / низька), пов'язані передусім зі співочими регістрами, відрізками голосового діапазону, які представлено досить різноаспектно, хоча й нечисленно:

3.1) 'верхній / нижній регістр у музиці; високі звуки': *верх* (*pl верхи́*) ◄[Дзендз_СЗ: 13)] / *низ* (*pl низи́*) ■ [СУМ 5: 410; СУМ$_{20}$: 1947];

3.1.1) 'голос високого регістру': *горя́к* ►[СУМ 1: 139; СУМ$_{20}$: 667 (*діал.*)];

3.1.1.1) 'бас, який може взяти високі ноти': *горови́к* ►[Яв.: 155 (Харк.г.)];

3.2) 'знак пониження на півтону; бемоль': *обни́жник* ◄[Жел. 1: 544–545].

Відповідно до максимальної / мінімальної інтенсивності вияву ознаки виокремлено лексичні одиниці «верху» («низ» не вербалізовано) зі значеннями:

4) 'найвищий ступінь, міра вияву': *верх* ◄[Дзендз_СЗ: 13; Франко_П 1$_2$: 341; ЗА] ►[УССГ_Т: 399] **і** [СУМ$^{16–17}$ 3: 242], *вершá к* ◄[КСГГ], *вершó к* ◄[Франко_П 1$_2$: 259, 516; ЛЛ: 610], *горá* ◄[Брилінський: 112] **і** (XVII) [СУМ$^{16-17}$ 2: 106; Тимч_МС 1: 61; Тимч_ІС: 112, 565];

4.1) 'найбільша кількість; максимум': *горá* ◄[ПЗН_Т^2: 109; СБ^2].

Значення 'верхній край (краї); вінця' (5), яке є одним з основних у ССП, вербалізує базове слово *верх* ◄*Зсилає Бог того святого <Симеона Стовпника> на землю з ґелеткою, аби у ню збирав воробції. Як назбирає повну і зчеркне через верх, то тоті зчеркнені летять у сьвіт, а решту збирає святий з собою* [Шух. 4: 266]. Однак цей приклад ілюструє випадок, коли однозначно окреслити семантику складно через тісний семантичний зв'язок із прислівниками на зразок *дове́рха* (*дове́рху*), *черезве́рх*, *презве́рх* тощо.

Зафіксовано низку похідних значень:

5.1) 'щось, наповнене, накладене вщерть': *вершáдь*, *вершету́реник* ◄[КГ];

5.2) 'надлишок, надмір (про кількість, міру вияву)': *верх* ►[Гр. 1: 139 (Полт.г.)] **і** (XVI–XVIII) *Має*(*т*) *бы*(*ти*) *чотыри ко*(*р*)*цы мєры ... бє*(*з*) *вє*(*р*)*ху и трасє*(*н*)*я* [СУМ$^{16–17}$ 3: 241–242; Тимч_ІС: 220]; пор.: *зве́рхо́м*; *горá* ►[Пискунов: 55], *пове́рхниця* ◄[Шек_ДИ: 342];

5.2.1) ‘чубок, гірка’: *верх* ◄[Онищук_НК: 50; ГС: 561] ►[Яв.: 72] ▲[ГЧЗ_Т: 342], *горá* ◄[СБ: 54]; пор.: *згорóю*.

Окрему групу формують назви, пов’язані із закінченням певної дії. Низка дериватів із коренем -*верх*(*ш*)- реалізує значення:

– ‘кінець, завершення’: *верх* [СБ: 144], *довéршення* ◄[Верхр_ЗнД: 121; Франко_П 1_2: 598] ■ [Гр. 1: 404 (б.л.)], *завéршéння* ◄[Кміт_С: 39; Колц.: 221; Пиртей: 108; Пиртей[2]: 94; ЛЛ: 648]; пор.: *вéршення*, *вершúнок*, *совершення*, *совершеннок*[1] **ꙗ** (XVI–XVIII) [Тимч_ІС: 77; СУМ[16-17] 3: 243; КІС[16-17]];

– ‘виконавець; творець, діяч’: *совершúтель* ◄[Жел. 2: 892] **ꙗ** [СУМ[16-17] 7: 162; 11: 183; КІС[16-17]];

– процес удосконалення: *звершéнствування* [Яв.: 286]) та результат – ‘досконалість, ідеальність’ (*довéршéність* ■ [СУМ 2: 333; $СУМ_{20}$: 784], *завéршеність* ■ [СУМ 3: 43–44; $СУМ_{20}$: 934], *звершéнство* ◄[Жел. 1: 287], *совершéнствó* ◄[Жел. 2: 892] **ꙗ** (XVII) [Тимч_ІС: 798] та ін.

Пам’ятки XVI–XVII ст. фіксують словосполучення *съвершенство лѣтъ*, *сове*(*р*)*ше*(*н*)*ный во*(*з*)*раст* зі семантикою ‘повноліття’ (6.2.1): **ꙗ** *Не чекаючи съвершенства лѣтъ и взросту* [СУМ[16-17] 1: 126; Тимч_ІС: 239]; *Во сове*(*р*)*ше*(*н*)*номъ во*(*з*)*растѣ чловєчє*(*с*)*ко*(*м*) (Львів) [СУМ[16-17] 4: 187].

Якщо субстантивні значення цього субполя реалізовано несистемно й часто принагідно, то ад’єктивну семантику, як і вербіальну та адвербіальну, представлено досить повно:

– ‘високий; який має висоту, більшу від звичайної (про дерево, хвилю, рослину, будинок тощо)’: *верховúй* (хвиля) ►[Гр. 1: 140], *високовéрхий* (рослина, будинок) (*сотр*) ◄[Жел. 1: 87];

– ‘вищий / нижчий щодо інших показників’: *вéрхній* / *нúжній* (тиск) ◄[СБ[2]]

– ‘наповнений доверху, ущерть’: *ввершéний*, *увершéний* (–) ◄[Жел. 2: 1000], *вéршéний* (–) ◄[Жел. 1: 65], *вершетýрений* (–) ◄[КГ], *довéршéний*[2] (посуд,

---

[1] Засвідчені здебільшого в історичних джерелах деривати на зразок *совершити*, *совершенок*, *совершення*, *совершенний* та ін. запозичено з церковнослов’янської мови [пор.: СУМ[14-15] 2: 365, 407].

[2] Семантику дієприкметників аналізовано як ад’єктивну.

пекло) ◄[Жел. 1: 190; ГС: 542], *дове́ршений вверх*[1] (пекло) ◄[Шух. 5: 13; ГС: 542], *зве́рше́ний* (–) ◄[Жел. 1: 287];

– ‘наповнений із надлишком; переповнений, надмірний’: *верхови́й* (мірка) ►[Гр. 4: 525 (Полт.г.)], *верхува́тий* (мірка, миска, горщик, банка, ложка тощо) ◄[Жел. 1: 64; Лесюк: 92; Неґрич: 35; Франко_П 1_2: 517; Кміт_С: 25; Он. 1: 92 ГС: 110; ГГ: 35; Астаф’єва: 168; Голянич: 138 та ін.], *ве́ршни́й* (посудина, горня, цебер, миска тощо) ◄[Жел. 1: 65; Жеґуц: 29; Піпаш: 22; СБ: 54; КГ; Сабадош: 37], *ви́вершений* (миска, відро) ◄[КСГГ; КГ; ГГ: 36], *ви́вершету́рений* (міра) ◄[КСГГ; КГ], *переве́ршений* (–) ►[Пиртей: 279], *пове́ршний* (–) ◄[Жел. 2: 667], *черезве́ршний* (–) ◄[Жел. 2: 1066];

– ‘завершений, закінчений; здійснений’: *дове́рше́ний* (дія, діло) ◄[Верхр_ЗнД: 119; Франко_П 1_2: 597], *заве́рше́ний* (процес, дія) ◄[Кміт_С: 75; Он. 1: 261; Пиртей: 108];

– ‘завершувальний, прикінцевий, крайній’: *верши́нний* (–) ◄[Жел. 1: 65], *вершо́чний* (поверхня):◄[Жел. 1: 65].

Із семантикою ‘низький, невисокий; який має висоту, меншу від звичайної’ (1) засвідчено значну кількість лексичних одиниць, які диференційовано за розміром (предмет, природний об’єкт, рослина тощо) чи зростом (людина). Прикметники диференційовано за:

– розміром (про предмет): *низький*, *низе́нький* (*dem*), *нижчий* (усі наріччя), *май ни́зький* (*GC*) ◄[Верхр_ЗнД: 56, 111; УЗГ_Т: 200; Грицак_С 1: 77], *ни́жий* (*GC*) ◄[Верхр_ЗнД: 56; Он. 1: 489], *низі́сій*, *низі́цький* (*dem*) ◄[Турчин: 199], *низі́чкий* (*dem*) ◄[Верхр_Л: 109], *низо́нький* (*dem*) ◄[Жел. 1: 528];

– зростом (про особу, зріст): *низький*, *низе́нький* (*dem*), *нижчий* (усі наріччя), *ни́жий* (*GC*) ◄[Сабадош: 207], *низо́нький* (*dem*) ◄[Піпаш: 116] тощо.

Семантику ‘занизький; нижчий від норми’ (1) реалізують прикметники відповідно до розміру (*низькува́тий*, *за́ни́зький*) (усі наріччя), *по́низький* ◄[Жел. 2: 700; Он. 2: 112; Сабадош: 256, 104]) чи зросту (*низькува́тий* ►[Груш.[1]: 160]).

[1] Дублювання «верху» підтверджує абсолютну повноту вираження ознаки.

Вербіальну семантику репрезентовано досить різноаспектно за допомогою дієслів та сталих словосполучень. Виявлено такі опозиції:

– ‘рости високим’ (♦ *вго́ру йти́* ℹ [СУМ[16-17] 3: 189] ■ [СУМ 1: 308]; пор.: ♦ *вго́ру ви́стрілити* (*perf*) ‘значно вирости за короткий час’ (додаткова СО ‘стрімко’) ◄[ЛЛ: 154] / ‘ставати нижчим, зменшуватися у висоті’ (*зни́жуватися, знижа́тися* (*perf зни́зитися*) ◄[Гр. 2: 173 (за Я. Головацьким); Верхр_Л: 239], *обни́жуватися* (*perf обнижи́тися*) ◄[Шух. 1: 2, 3], *понижча́ти* (*perf*) ◄[Жел. 2: 700], *прини́жува́тися, принижа́тися* (*perf прини́житися, прини́зи́тися*) ■ [Гр. 3: 429];

– ‘зависоко стріляти; стріляти вище за ціль’ (*горува́ти, згу́рити* (*perf*) ▲[Аркушин 1: 183, 185; Аркушин[2]: 184]) / ‘занизько стріляти; стріляти нижче за ціль’ (*здолува́ти* (*perf*) ▲[Аркушин 1: 186; Аркушин[2]: 185], *ни́зити* ■ [Гр. 2: 563 (б.л., «ружье беретъ ниже цѣли»)], *пони́жувати, понижа́ти* (*perf пони́жити, пони́зити*) ▲[Аркушин 2: 58, 70; Аркушин[2]: 411, 425]; пор. також значення:

– ‘зависоко оцінювати; просити зависоку ціну’: *загоровува́ти* (*perf*) ◄[Кміт_С: 77; Он. 1: 267];

– ‘зростати кількісно, збільшуватися, підвищуватися’: *приве́ршуватися* ▲[Гр. 3: 408];

– ‘досягати найвищого рівня, виявлятися найбільшою мірою’: *заве́ршувати, заверша́ти* (*perf заверши́ти*) ►[Гр. 2: 15];

– ‘наповнювати доверху, ущерть’: *вершету́рити* ◄[КСГГ; КГ], *верши́ти* ◄[Астаф’єва: 167; Сабадош: 37; КСГГ];

– ‘наповнювати, накладати понад міру, із надлишком’: *верши́ти* ◄[Астаф’єва: 167; КСГГ] ■ [Гр. 1: 141 (б.л.)], *вивершету́рювати* (*perf вивершету́рити*) ◄[КСГГ; КГ], *виве́ршувати* (*perf ви́ве́ршити*) ■ [Гр. 1: 148–149], *зве́ршувати, зверша́ти* (*perf зверши́ти*) ■ [Гр. 2: 129], *наве́ршувати, наверша́ти* (*perf наверши́ти*) ◄[Жел. 1: 466; Сабадош: 180], *переве́ршувати, переверша́ти* (*perf переверши́ти*) ◄[Жел. 2: 611; Франко_П 2_2: 398];

– ‘наповнюватися доверху, ущерть; переповнюватися’: *вершету́ритися, вивершету́рюватися* (*perf вивершету́ритися*) ◄[КГ];

– ‘переливатися, пересипатися через край’: *виве́ршувати* (*perf ви́ве́ршити*) ◄[КГ], *виве́ршуватися* (*perf ви́вершитися*) ◄[Жел. 1: 70], *переве́ршувати, переверша́ти* (*perf перевершити́*) ◄[Пиртей: 279];

– ‘виступати понад краї, поза межі’: *горува́ти* (*perf ви́горувати*) ◄[Гол.: 438, 398; Зубр_Н: 74; Кміт_С: 49; Астаф’єва: 380; СБ: 133].

Активно представлені дієслівні назви, пов’язані з кінцем, зокрема: ‘бути в кінці, слугувати завершенням, закінчуватися’ (*верши́тися* ◄[Жел. 1: 65] ►[Гр. 1: 141], *заве́ршувати, заверша́ти* (*perf заверши́ти*) ◄[БГ_Т: 270]; ‘закінчувати, завершувати’ (*виве́ршувати* (*perf ви́ве́ршити*) ◄[Жел. 1: 70)] ■ [Гр. 1: 148–149], *дове́ршувати, доверша́ти* (*perf доверши́ти*) ◄[Верхр_ЗнД: 215; Жел. 1: 190; ТГ_С: 197; Гк: 83, 89; Гнатюк_ПП: 342, 358] ℹ (XVII) [СУМ[16-17] 8: 72]; *заве́ршувати, заверша́ти* (*perf заверши́ти*) ◄[Жел. 1: 233; Пиртей: 108; ЛЛ: 474] ►[Гр. 2: 15], *зве́ршеня́ти* (*perf зве́ршени́ти*) ◄[Кузеля_В: 145; Он. 1: 299], *зве́ршувати, зверша́ти* (*perf зверши́ти*) ◄[Верхр_Д: 100], *поверхува́ти* (*perf поверши́ти*) ◄[Жел. 2: 667], *пове́ршувати, поверша́ти* (*perf поверши́ти*) ►[Гр. 3: 210], ‘закінчуватися, завершуватися, реалізовуватися’ (*заве́ршуватися, заверша́тися* (*perf заверши́тися*) ►[Груш.[1]: 1]; *соверша́тися* (*perf соверши́тися*) ◄[Жел. 2: 892; Гнатюк_ВК: 43] ℹ [КІС[16-17]], *уверши́тися* (*perf*) ■ [Гр. 4: 310]) та ін.

Приклад зміни семантики з «нейтральної» на «негативну» (‘завершитися’ → ‘завершитися невдало, нещасливо’) демонструє дієслово *совершени́тися* (*perf*) ◄*Де кл'ат'ба в хаті, там мусит' шчос' совершенитис'а* (за Ю. Кмітом, О. Охрімовичем) [Он. 2: 235; пор.: Жел. 2: 892].

Семантику ‘знижувати значення, вагомість’ номінують дієслівні форми *пони́жувати, понижа́ти* (*perf пони́жи́ти*) ◄*Цим польські наїзники понизили і осквернили святе місце Греко-Української Церкви* [Шек_Р: 255]; *Поглипав з хорім з-поза одвірка Сухонький у хату за стів на нового музиканта, бо йиму велика кривда була, шо на старість йиго понизили через того молодєчка*

[Шек_ДИ: 258] ►*Понижують високу природу поета до низьких ідеалів своїх* (за П. Кулішем) [Гр. 3: 311] ■ [СУМ 8: 160] ℹ *Сына Божого зверхность и державу понижаеть* [Тимч_МС 2: 168].

Спорадично за допомогою фраземи ♦ *оберта́тиси удоли́ну* реалізовано значення ‘зменшуватися, ставати коротшим (про час доби)’ ◄*Днина зачінаєт шораз биршєти, а нічь обертаєтси удолину, переводитси на днину. Чімраз то малієт* [Шек_ДИ: 108]; пор.: прислівник *вдоли́ну*, зафіксований у гуцульських говірках зі значенням ‘повільно’ у складі ФО *загра́ти вдоли́ну* ‘грати повільні мелодії, під які танцюють великим колом, приспівуючи коломийки’ ◄*Ой заграйте, музичуки, вдолину, вдолину, та най собі вигуляю свою білявину* [КСГГ]; ФО виявляє семантичний зв’язок із *низький* ‘невеликий, незначний щодо кількості, сили, інтенсивності’; пор. також: *поверха читати* ‘плавно <‘швидко’> читати (не по складах)’: *Він уже по верха читає* [Франко 1_1: 216; Он. 2: 87].

У вербіальній семантиці «низу» – ‘наповнювати, наливати менше, ніж належить’ (5.1) – зафіксовано дериват «верху» *недовершити* – із префіксом *недо-*, що є продуктивним для творення слів зі значенням здійсненої неповною мірою дії: ◄*Лучше міру перевершити, як недовершити* [Франко_П 2_2: 398].

Із цим значенням також занотовано дієслово *понижа́ти* (*perf поні́жи́ти*) ◄*Того вечера й мене в діда ни понижєли з горівков. Мали у завелиці. Чєстували нев мене разом из гостями* [Шек_ДИ: 68]. Конструкція, утворена за моделлю «понижати + Abl», демонструє унікальність гуцульського мовлення.

Адвербіальну семантику репрезентовано дуже численно; її реалізують прислівники із часовим значенням, а також зі значенням міри та ступеня, а саме:

– ‘вище, ніж потрібно; зависоко’ / ‘нижче, ніж потрібно; занизько’ <стріляти, прибивати>: *горо́ю* ▲[Аркушин 1: 186; Аркушин^2: 185] / *зани́зько* ▲[Аркушин 1: 172; 2: 93; Аркушин^2: 171, 449], *по́низько* ◄[Сабадош: 256];
– ‘на вищий рівень (піраміди)’ <вилазити>: *наве́рха* ◄[ПЗН_Т^2: 21], *нагору́* [Зубр_НК: 44];

– ‘на вищий рівень розвитку, життя’ / ‘на нижчий рівень розвитку, життя’ <вилазити, спускатися>: *вверх* ◄[Франко_П 1_1: 89], *вгору*, *угóру* <йти, підніматися> ▲[Номис: 24], *горі́* ◄[Верхр_ЗнД: 153] / *вдолúну*, *вдолúнку* ◄[Франко_П 1_1: 89; Он. 1: 231; БГ_Т: 376].

Це значення пов’язане із фраземами з компонентом *драбина* і прислівниками, що вказують на напрямок, які відомі із семантикою ‘успіхи, щастя’ / ‘невдачі, нещастя’; пор.: ♦ *драбúна* (*драбúнка*, *драбúнки*) *вгóру* (*догорú*) / *вдолúну* (*вдолинку*) ◄*Що Бог у небі робит? Драбину: одних підсаджує в гору, а других у долину* (Дрогобич) [Франко_П 1_1: 89]; *Бог дайé драбúну йенним л'удóм вгору, другúм вдолúну* (Присліп) [Он. 1: 231]; *Бог дає драбинки вгору і вдолинку* [БГ_Т: 376]; *Бог кладé драбúнку: догорú і вдолúнку* [ЛЛ: 104 («у житті є і добре, і погане»)]. За словами Т. В. Топорової, «драбина на небо» забезпечує зв’язок, «рух по вертикалі» [Топорова 1994: 58; див. також: Петрухин 1978: 160], а «шлях» – одна з ознак простору.

М. Номис у говірках пн. та пд.-сх. наріч зафіксував різні інтерпретації фраземи *пітú вгóру*: *Вгору, аж вірёвки тріщать*; *Пішли наші вгору!* (Пирятин, Прилуки); *Пішли наші вгору по два на вірёвку* (Київ., Канів., Ромни); *Цигане, он твого батька повісили! – О! пішли наші вгору!*; *Иде-иде вгору, та як піде и з гори!* [Номис: 22, 41]. Імовірно, для творення переносних значень «переплетено» різні значення ФО *піти вгору* – ‘бути повішаним’, ‘стати успішним’ та ‘стати хвалькуватим, пихатим’; пор. також: *До гори, по два на шибиницю* (Хмельницький) [Номис: 22].

У бойківських та покутських говірках відома формула побажання успіхів, щастя – ♦ *абú вгóру йшлó* (*рослó*) ◄*Принóсьат горіўку і ґазда пйи до стáросты, ... трохы выпйи тай вылльи до повалы решту, абы них ў гору йшло* (Мшанець) [Гнатюк_БВ: 4]; *Кладут молодєтам руки до купи так, єк витают си, а старости перетинают хлібом з долини в гору*, «*аби всьо росло в гору*», *– так приказуют – і се є заручини* (Іллінці) [Голуб_В: 178].

Із-поміж аналізованих прислівників незначну групу формують засвідчені із часовим значенням і пов’язані із «часовою» межею, зокрема: ‘перед

виконанням роботи; авансом’ <платити, давати> (*згóрú* ◄[Шух. 4: 17; ЛЛ: 325] ►[Яв.: 190], ‘наперед, заздалегідь’ <говорити, знати, дякувати> (*згóрú* ◄[Жел. 1: 293; СБ: 217; Франко_П 1_2: 413; Шух. 2: 197; Гк: 210; Макс_ЗП: 59; КСГГ та ін.]; пор.: ♦ *на центимéтри згорú вúмірене* ‘попередньо обдумане до найменшої дрібниці’ ◄*Коли між питаннями й відповідями паде підступне, на центиметри згори вимірене питання:* «*А ти… ти… йшла сама тоді, як… тобі Данко кланявся?*» [ЛЛ: 325], а також – ‘заплатити після виконання роботи’ <заплатити> (*здолу* [Он. 1: 220 (за І. Франком, «заплатити після виконання роботи»)], однак І. Франко наводить цілком інше значення: «жартливо: покарали його, надавали буків на долішню часть тіла» [Франко 2_2: 570]).

Задокументована в пам’ятці XVII ст. цитата – **і** *Вшакъ видимъ, яко ее прагнете: ижъ горей на своихъ* (*власныхъ* <‘одновірець’>) *а нижъ на геретиковъ штурмуете, бо насъ ани до справы, ани до розмовы зъ собою припустити не хочете!* (Володимир-Волинський) [СУМ$^{16-17}$ 4: 99] – фіксує опозицію прислівників *горей* / *ниж* <штурмувати>, вжитих зі значеннями ‘насамперед, передусім’ / ‘потім, відтак’.

Наступна група прислівників демонструє градацію – перехід від нижчого до вищого рівнів, а саме:

– ‘збільшуючись / зменшуючись кількісно; від більшого до меншого числа / від меншого до більшого’ <рахувати> (*вгóру* / *удолúну* ◄[Гнатюк_Т: 18–19]);
– ‘беручи високі ноти; високо’ / ‘беручи низькі ноти; низько, грубо’ <співати, звучати> (*горóю* ■[Гр. 1: 309; Гр.^{2} 1: 375 (б.л.)] **і** (XVIII) [Тимч_ІС: 14], *горякá* ■ [СУМ 1: 139; СУМ$_{20}$: 667 (*діал.*)], *згорú* **і** (XVIII) [Тимч_ІС: 821], *ізгóрі* ◄[КГ] ►[Яв.: 155] / *дóлом* ◄[Шух. 1: 89], *здóлу* ◄[КГ], *нúзько* ◄[Верхр_ЗнД: 14]).

І. Верхратський у лемківських говірках спорадично занотував прислівник *спóдом* <озиратися>, семантика, як і мотивація якого затемнена ◄*Ой іде він <з войны Ясь>, іде на сівым конічку,* / *Але сі пріпінат на бочок шаблічку.* / *Шаблічку пріпінат, сподом ся й озерат: Боже мій єдиный, хто-ж ня взяў до войны?* (Воля Нижня) [Верхр_Л: 299]. Слово, імовірно, реалізує значення

‘назад’ (відображає зв’язок із «низом» на рівні СО ‘зворотний бік’) або ‘нишком, потай’ (зв’язок із низьким, притишеним звуком).

Прислівники міри і ступеня можуть вказувати на ступінь реалізації дії за допомогою межі, яка є обов’язковою для цієї «семантичної» ситуації. Ці прислівники фіксують досягнення межі об’єкта переважно в результаті наповнення об’єкта і відповідно до інтенсивності вияву ознаки формують дві групи значень: I – ‘ущерть; по вінця (до межі)’; II – ‘із надлишком (поза межу)’, які диференціюються залежно від об’єкта вимірювання: сипкі речовини, які можна насипати «гіркою», із чубком, і рідкі, які в надмірній кількості вилиються через край посудини (див.: схему Б.10).

I – ‘ущерть; по вінця’ <накладати, наповнювати, давати>: *верхóм* ◄[Жел. 1: 64], *вéршно* [Сабадош: 37], *довéрхá* ◄[Шух. 5: 13; Онищук_О: 166; БГ_Т: 120; Сабадош: 68; Пиртей: 232] **і** (XI, XVI–XVII) [МСДЯ 1: 465; КІС[16-17]; Тимч_ІС: 634], *довéрху* ◄[Шило_С: 197; ЛЛ: 695] ►[Вовк: 49] **і** (XVII) [СУМ[16-17] 3: 240–241]; ‘повністю, цілком’ <довідуватися, знати, пізнавати, відкидати>: *звéршено* ◄[Кміт_С: 26], *совершено* **і** (XVII– XVIII) [СУМ[16-17] 4: 254; [Тимч_ІС: 751, 798];

II – ‘із надлишком, вище за краї; із чубком’ <накладати, наповнювати>: *безверх*[1] ◄[Надсяння_АО: к. 149], *верхувáто* ◄[Гол.: 395; Зубр_В: 20; КСГГ; ГГ: 35; Астаф’єва: 167; Голянич: 138], *зверхóм* ◄[Жел. 1: 64; Надсяння_АО: к. 149; Астаф’єва: 167] ►[Гр. 4: 73, 515; Яв.: 72, 160] ▲[Номис: 273], *згорóю* ►[ФСГД: 146], *надвéрх* ◄[Надсяння_АО: к. 149 (*нат|верх*)], *пóнадвéрх*, *чéрезверх* ◄[Надсяння_АО: к. 149 (|*понат верх* (|*понат* (*пунат*) *вêрх*)), |*чере*ᵘ*с вêрх* ‘тс’)]; ‘із надлишком, через край’ (*зверхý* ◄[Гол.: 486], *повéрхи* ◄[КГ], *презвéрх* ◄[Шек_ДИ: 342], *презвéрхи* ◄[Турчин: 40], *чéрезверх* ◄[Астаф’єва: 167] ►[Гр. 1: 139; Ващенко: 22; Бондар: 31].

У семантичній групі, об’єднаній значенням ‘верхній край (краї); вінця’ спорадично засвідчено вираз *доспóду вúцідити* (*вúпити*) ‘до дна; нічого не

[1] Відповідно до принципу подачі прислівників цю номінативну одиницю написано разом. Хоча вирази *без верх*, *над верх*, *понад верх*, *через верх* (також *почерез верх*) складно назвати прислівниками, зафіксовані значення виявляють його прислівникову «сутність», що намагалися передати через написання укладачі словників та атласів, наприклад: *черезвéр’х* [Грицак_В: 188–189], *нат|верх* [Надсяння_АО: к. 149].

залишаючи’ (як опозиція до ‘по вінця’ <налити>) ◄*Вун стаў до шóра* <‘ряд’> // *йак прийшлá ôче^и^ре^и^д’ на н’óго / аш чáши ш’і лем мáло хі^и^бíло / а вун вýцідиў до спôду // але йо^у^мý не казáли нидж ... вун знôву вýпиў до спôду* (Баранинці) [УЗГ_Т: 355–356].

ФО також репрезентують семантику ‘поза межі дозволеного, прийнятого’: ♦ *повéрхи йти* ◄[Колєснік_Д: 89 («дозволяти забагато, нахабно поводитися»)], ♦ *презвéрхи переливáтися* ◄[Турчин: 40 («переходити всякі межі»)].

Із максимальним виявом ознаки ‘через край’ пов’язане фразеологічне значення ‘про стан фізичного чи душевного болю; про готовність заплакати’: ♦◄*черезверх политися*: *Дав му, аж сї через верх польльєло* – «*набив його або насварив так, що той аж заплакав*» (Нагуєвичі) [Франко_П 1_2: 517]; пор.: *навéрха сльóзи* (див.: СМП «Водний простір», значення 4).

Прямі номінативні значення, що вказують на міру вияву ознаки (до межі, краю; понад міру, через край), трансформувалися в ‘повністю, цілком’, ‘більше, ніж потрібно чи достатньо; забагато’, ‘більше, ніж належить; додатково’, ‘більше ніж; понад’ (5.1), наприклад:

– ‘більше, ніж потрібно чи достатньо; забагато’ <брати, повертати, наливати, мати, платити, давати>: *звéрха* ◄[СБ: 562; 215], *зверхóм* ▲[Аркушин_ЗПВ: 80 («дуже багато»)], *згорú* ◄[ЗА; ЛЛ: 325; СБ: 217 («більше, ніж потрібно; понад міру»)], *згорóю* ◄[Астаф’єва: 375; СБ: 130 (*з горóв* «понад норму, більше, ніж треба»)], *напóверх* ◄[Сабадош: 192], *презвéрх* ◄[Жел. 2: 736] ►[Гр. 3: 404], *чéрезверх* ◄[КГ («надмірно»); Франко_П 1_1: 148; Грицак_В: 188–189], а також композит *верхстрочно* ‘понадстроково’ ►*Тоĭ <син> с|луже / с|тарший верхст|рошно / ўже кон|чайе* [Умань_Т: 218];

– ‘більше ніж; понад’ / ‘менше як’ <бути, мати>: *гóрі* ◄[УГР_Т: 221], *звéрху* ◄[КСГГ], *згорóю* ◄[ЛЛ: 212], *повéрх* ◄[ЛЛ: 748], *повéрха* ◄[Жел. 2: 667; СБ: 424 («зверх; більше ніж»)], *повéрхи* ◄[Жел. 2: 667], *позвéрх* ◄[ЛЛ: 620] / *нúже* ◄[Верхр_ЗнД: 132 (*дьітина нúже девять рокôв*)].

Низка ФО з компонентом *згори* ілюструє семантику ‘переживати період труднощів, тривалої надмірної скрути’, наприклад:

♦ *згорú ітú* ◄*Якъ пôдé чоловѣкови згоры́, то хоть двéрû вôтворú* [Гол.: 508–509 («погов. о крайнемъ несчастьѣ»)]; *Ше однóйі бідú ни позбýўси, ужé прийшлá дрýга. Так бýват, кýмо:* «*Колú згорú, то і двéрі отворú*» (Великий Рожин) [КСГГ]

♦ *пóчерез верх вихóдити* ◄*Йак вíде почерез вер’х бідá, та мýсай умирáти* (Росішка) [КСГГ; КГ].

Вираз *іти згори* / *іти з гори* може бути пов’язаний із прислівником *згори* ‘забагато’ та з іменником *гора* в переносному значенні ‘успіх’ – *іти вгору* ‘досягати успіху’ та *іти згори* ‘зазнавати невдач’ ►*Иде-иде вгору, та як піде и з гори!* (Полт.); *З гори пошло* (Уман.) [Номис: 41, 111] ℹ *Зъ горы пойти*; *З горы пошло* (XVIII) [Тимч_ІС: 565 («іти на гірше»)]; див.: СМП «Форми рельєфу» (значення 1.7.1.4).

Пам’ятки фіксують прислівники *всесовершенне*, *совершенне* (*совершенно*) зі семантикою ‘досконало, бездоганно, ідеально’ (6.4.1): ℹ *Досконале – всесовершеннѣ* (XVII) [Тимч_ІС: 798]; *Пре*(*д*)*вѣчнаѧ м*(*д*)*рость Бж҃аѧ ꙋстроивши совершенно всю вселеннꙋю подс҃лнєчнꙋю* (Київ) [СУМ[16-17] 9: 38; КІС[16-17]].

СП «Абстрактні категорії» охоплює назви, пов’язані з їздою верхи (‘вершник’, ‘верховий кінь’, ‘податок від верхового перевезення’), назви дії відповідно до способу (‘удар м’ячем угору’, ‘стрибок’ тощо (ССП «Дія. Спосіб дії»)), а також назви, що вказують на ступінь реалізації дії за допомогою межі, яка є обов’язковою для конкретної ситуації, фіксуючи досягнення межі об’єкта в результаті його наповнення і відповідно до міри вияву ознаки (ССП «Кількість і міра»).

Особливість цього СП в тому, що до його складу входять лексичні одиниці, які різною мірою відображають інші СП. Чимало значень одиниць проаналізовано в межах інших СП, наприклад, ‘творець світу; Всевишній’ – у СП 4 «Духовна культура», риси характеру – ‘надмірна гордість’ та ‘підлість,

приниження гідності’ – у СП 2 «Людина. Соціум», ‘висока / невисока гора’ – у СП 1 «Довкілля», ‘щось найкраще’ – у СП 2 «Людина», ССП 4.3.4 «Їжа» та ін., що підтверджує відсутність чітких меж між СП.

Висновки до розділу 4

Лексико-семантичне моделювання передбачає комплексне дослідження лексичних одиниць різних частин мови, які вербалізують концепти *ВЕРХ* / *НИЗ*, у словотвірному та семантичному аспектах, зокрема їх аналіз за ономасіологічною моделлю: від значення до слова.

Для систематизації й унаочнення семантичного матеріалу застосовано графічне відтворення за допомогою схем і таблиць – моделювання синопсису та семантичної мережі, графу.

Найбільш розгалужене формально й семантично СП «Довкілля. Жива і нежива природа», яке репрезентує один із вимірів світу – макросвіт, макрокосм – важливий та складний сегмент мовної картини світу. Семантичне поле охоплює три субполя: «Рельєф», «Рослини» та «Тварини». ССП «**Рельєф**» найчисленніше (48 % усіх аналізованих назв), воно охоплює назви позитивних та негативних форм рельєфу – від мега- (гірські системи, яри) до нанорельєфу (кротовина, яма, вибоїна), назви об’єктів та явищ природи, типів місцевості відповідно до підняття над рівнем моря, назви, пов’язані з водоймами, а також назви простору над і під поверхнею землі (небесний – земний – підземний). Важливим аспектом аналізу є дифузність значень, що стосуються різних природних об’єктів, а саме: ‘високогір’я’ – ‘гірська місцевість’ – ‘височина, плоскогір’я’ – ‘низовина’, ‘долина’ – ‘низина’ – ‘рівнина’, ‘гора’ – ‘пагорб’, ‘долина’ – ‘яр’, що виразно демонструють мовні ілюстрації, адже на позначення цих географічних понять часто засвідчено ті самі назви. Більшість назв, пов’язаних із «верхом», представляють пд.-зх. наріччя, значна частина носіїв якого заселяє гірські та передгірські терени Карпат, натомість «низ» – передусім говори пн. та пд.-сх. наріч, говірки яких локалізовані від Придніпровської височини до Чорного моря, а також на

Поліссі. СМП «Водний простір» охоплює передусім лексичні одиниці, що номінують місцевість поблизу верхів'я / пониззя річки, види водойм (гірський потік, річка, лиман, озеро), вітер за напрямом (із верхів'я / пониззя річки, із гір / низовини), поверхню / дно водойм.

Окрема група номінативних одиниць – назви земель Війська Запорозького, пов'язані з пониззям Дніпра, – *низ, низи́* $_{pl}$, та похідні від них назви мешканців цих територій (*низо́ве́ць*, *низяни́н*, *понизо́вець*; *дніпронизови́й коза́к*, *низовий коза́к* (*ві́йсько*, *коза́цтво*, *товари́ство*)).

ССП «**Рослини**» охоплює назви за ознаками: 'частина рослини' (надземна / підземна частина, верхівка, частини стовбура (верхні / нижні, зовнішні / внутрішні), пагін, суцвіття, колос, плід та ін.), 'місце поширення' (гірська місцевість / низовина), 'тип росту стебла' (стелиться по землі).

Назви ССП «**Тварини**», які вербалізують аналізовані концепти, представлені нечисленно й зосереджені переважно довкола назв різних частини тіла або стосуються зовнішнього покриву тварин, шкіри. Людина, сприймаючи світ прагматично, в особливий спосіб виокремлює географічні реалії, які є базовими в її світосприйнятті, і відтак вживає їх метафоризовано відповідно до власних асоціацій. Від ландшафту залежить зайнятість мешканців різних теренів України – землеробство чи садівництво, пастухування чи рибальство тощо, що окреслює основні сфери діяльності діалектоносіїв.

Назви СП «Довкілля. Жива і нежива природа» розкривають специфіку сприйняття довкілля діалектоносіїв, специфіку їх діалектної КС, яка передусім виявляється в тому, як мовці сприймають світ, який їх оточує, і як його осмислюють. СП «Людина. Соціум» формують три субполя. ССП «**Зовнішність**» репрезентують назви частин тіла, розташовані зверху / знизу, вище / нижче щодо інших частин, а також назви, утворені за СО 'зовнішній / внутрішній' і пов'язані зі шкірою (зовнішній покрив тіла).

Концепти *ВЕРХ* / *НИЗ* здебільшого підтверджують припущення про «позитивні» та «негативні» концепти в опозиції, коли перший елемент – позитивний, а другий – негативний, один компонент відображає цінність,

інший – антицінність. Однак на прикладі ССП «**Характер. Моделі поведінки**» продемонстровано зворотний ефект «верху» і «низу», коли позитивні риси характеру пов'язані переважно з «низом», а негативні – з «верхом». За допомогою номінацій ССП «**Соціальна ієрархія**» репрезентовано соціальний вимір та охоплено назви статусу й місця людини в суспільстві за соціальною стратифікацією – т. зв. соціальна «драбина», «ліфт» чи «піраміда». Назви протиставлено за опозицією 'соціальний верх / низ', яка є прикладом найбільш стійких опозицій.

СП «Матеріальна культура» охоплює сім субполів, які системно представляють основні просторові характеристики об'єктів (частини об'єктів, їхні види). ССП «**Будівля**» виявляє складну архітектоніку субполя. Субполе представляє елементи різних типів споруд – від примітивних (шатро, мур, вежа) до архітектурних (церква), як і різних видів будинків – від курної хати до багатоповерхівки.

ССП «**Одяг і взуття**» містить назви, підпорядковані різним субкомплексам: 'одяг, який покриває верхню / нижню частину тіла', 'верхня / нижня частина взуття, головного убору' (I), 'верхній / нижній край одягу' (II) і 'верхній / спідній (натільний) одяг', 'зовнішній бік одягу з підкладкою / внутрішній бік одягу, підкладка', 'зовнішня / внутрішня частина взуття, головного убору' (III).

Із назвами одягу тісно пов'язане ССП «**Тканина. Текстиль**», лексичні одиниці якого об'єднано на підставі семантичної домінанти 'поверхня'. Номіновано види вишивальних технік із лицевого / зворотного боку, що відображає елементи традиційної культури носіїв говорів.

У межах ССП «**Їжа**» виділено дві семантичні групи: перша пов'язана із субкомплексом 'частина' і репрезентує значення 'верхня / нижня частина хліба, рідко – страви', друга – із 'поверхня', назви якої функціюють зі значеннями 'сметанка, вершки' / 'збиране молоко'.

Назви ССП «**Посуд**» формують опозиції відповідно до значень 'верхня / нижня частина посудини', хоча здебільшого номіновано «верх».

ССП «**Сінозаготівля**» охоплює значну кількість одиниць, номінуючи елементи копиці, процеси, осіб, предмети, пов'язані з її формуванням, що засвідчує важливість процесу сінозаготівлі для діалектоносіїв.

ССП «**Знаряддя. Приладдя**» формують 10 мікрополів, пов'язаних із різними видами діяльності носіїв говору, а саме: із млинарством, гончарством, ткацтвом, рибальством, тваринництвом, лісосплавом, бджільництвом, музикуванням, транспортуванням, тютюнопалінням, що номінують професійні знаряддя, пристрої чи прилади та їхні частини.

СП «Духовна культура» представляє ССП «**Божа обитель – земля – пекло**», яке виявляє тісний семантичний зв'язок із СМП «Небесний – земний – підземний простір» (СП «Довкілля. Жива й нежива природа»). Концепт *ВЕРХ* репрезентують назви, пов'язані з Божою обителлю, із Царством Небесним, раєм, а *НИЗ* – назви, що стосуються землі та пекла (потойбіччя). Відповідно, назви формують дві опозиції: 'Божа обитель' / 'земля' та 'Божа обитель' / 'пекло'.

СП «Абстрактні категорії» формують два субполя. Перше – «**Дія. Спосіб дії**» – охоплює назви, пов'язані з їздою верхи ('вершник', 'верховий кінь', 'податок від верхового перевезення'), а також назви дії відповідно до способу: 'удар м'ячем угору', 'стрибок' тощо.

Значення другого ССП «**Кількість і міра**» підпорядковані субкомплексові 'край, межа' і пов'язані передусім із верхнім краєм (межею). Із поняттям межі тісно пов'язане поняття кінця, адже межа фактично «завершує» простір, є його «кінцем». Окрему семантичну групу формують назви, пов'язані із закінченням певної дії.

Бінарна опозиція *ВЕРХ* / *НИЗ* як універсальна й базова виявляє тісні зв'язки з іншими концептуальними парами, зокрема зі *СВІЙ* / *ЧУЖИЙ*, *ЗОВНІШНІЙ* / *ВНУТРІШНІЙ*, *ЛИЦЕВИЙ* / *ЗВОРОТНИЙ*, *ПРАВИЙ* / *ЛІВИЙ*, *НЕБЕСНИЙ* / *ЗЕМНИЙ*, *РАЙСЬКИЙ* / *ПЕКЕЛЬНИЙ*.

Високий інформаційний потенціал аналізованих лексичних одиниць зумовлений виразною національно-культурною специфікою діалектоносіїв, оскільки назви тісно пов’язані з історією, життєдіяльністю та культурою багатьох поколінь, відображають своєрідність менталітету й історію етносів. Засвідчені мовні ілюстрації, контексти не тільки розкривають семантику назв, а й демонструють особливості життя українців.

ВИСНОВКИ

Лексико-семантичне моделювання дало змогу репрезентувати відношення діалектних явищ від гносеологічної інваріантної наддіалектної моделі до онтологічного реального стану сучасних діалектів.

Прийом моделювання застосовано до формальної та семантичної структур слова (мінімальна одиниця), а також до діалектної картини світу (макроодиниця).

Запропоновані теоретико-методологічні засади підтвердили продуктивність моделювання українського діалектного континууму, доцільність і результативність поширення досвіду моделювання на концепти *ВЕРХ* / *НИЗ*.

Дослідження дало підстави системно представити об’єкт вивчення на наддіалектному рівні, з’ясувати особливості репрезентації різних наріч української мови, виявити просторове варіювання.

Залучення інформації історичних джерел доповнило корпус унікальними формами, допомогло реконструювати семантичні і словотвірні втрачені ланки, підняти створені моделі понад часом.

Концепт розуміємо як узагальнене поняття, одиницю мисленнєвої діяльності людини, що накопичує інформацію про певний фрагмент буття, яку відтворює, вербалізує за допомогою мовних засобів. Запропоновано алгоритм аналізу концептів, що передбачає моделювання номінативного й семантичного полів. Акцентовано на відмінностях номінативного та семантичного полів як різних лінгвальних об’єктів – формальної і значеннєвої (смислової) сторін мовного знака.

Номінативне поле, структуру якого компонують ядро та периферія, репрезентують відношення підпорядкування, субординації, коли обсяг одного поняття входить до обсягу іншого: ключові слова → деривати ключових слів → словосполучення, паремії, до складу яких входять ключові слова / деривати. Натомість семантичні поля, система яких формує семантичний простір,

перебувають у відношенні супідрядності, координації. Водночас поля не є ізольованими, їм властиві відношення перетину, перехрещення, що демонструють семантичні зв'язки між їхніми елементами. Семантичне поле формують субполя та мікрополя, поєднані відношеннями ієрархії, коли структурно простіша одиниця підпорядковується більш складній (мікрополе → субполе → поле). Виокремлено п'ять субполів, що віддзеркалюють різні фрагменти мовної картини світу: «Довкілля. Жива і нежива природа», «Людина. Соціум», «Матеріальна культура», «Духовна культура» й «Абстрактні категорії», у межах яких проаналізовано лексику різних частин мови у словотвірному та семантичному аспектах.

Вивчення одиниць номінативного поля концептів *ВЕРХ* / *НИЗ*, зокрема ключових слів та дериватів, дало змогу зафіксувати різноговіркові альтернанти основ та варіанти афіксів, а також моделі творення дериватів різних частин мови.

Аналіз семантичного простору концептів уможливив поглиблений та різноплановий аналіз семантики слів, формування, з одного боку, семантичних полів, субполів, мікрополів, що відтворюють ідеографічну класифікацію лексико-семантичної системи, а з іншого – виокремлення зон семантичних субкомплексів, домінанти яких співвідносні з базовими значеннями ключових слів.

Семантичні трансформації мовних одиниць репрезентують моделі семантичних змін: синхронійні зміни увиразнюються завдяки різночасовим зіставленням, аналізу мовних одиниць у діахронії. Кроком семантичної деривації є семантичні зміни явищ у парадигмі, які передбачають розширення, звуження чи зсув семантики, що може зумовити навіть поляризацію значень. Такі семантичні перетворення віддзеркалюють рух народного світосприймання, асоціативних зв'язків, що, зрештою, формує специфіку картини світу, менталітет.

Моделювання лексики у вигляді графа, семантичної мережі, яке подано для складних полів («Рельєф», «Будівля», «Духовна культура»), важливе у

відтворенні архітектоніки семантики та напрямів трансформацій, взаємозв'язку значень, відношень основних і периферійних значень.

Зміни семантики зумовлені переважно метафоризацією і метонімізацією, що ґрунтуються на асоціативних зв'язках у свідомості мовців.

Лексико-семантична інтерпретація мовних одиниць, об'єднаних формально й семантично, дала змогу відтворити дві осі в будові семантичного поля концептів: вертикальну (ієрархічні відношення в межах семантичної структури) і горизонтальну (синонімія), окреслити співвідношення полісемії і синонімії, з'ясувати, які структури реалізують виявлені значення або які значення номінує відповідна форма слова. Такі відношення постають рельєфно завдяки застосуванню ономасіологічної моделі опису.

Погляд на ономасіологічну модель концептів як цілісних утворень дав змогу встановити співвідношення вербальних засобів за відношенням до граматичних класів. Кількісно найбільшу групу формують іменники (57 %), прислівники – 18 %, прикметники – 14 % і дієслова – 11 %. Найменш численно представлена вербіальна семантика; однак у деяких субполях і мікрополях дієслівна лексика є важливим номінаційним складником, зокрема у відтворенні *поведінки людини* ('поводитися зарозуміло', 'принижувати чиюсь гідність' / 'принижувати свою гідність', 'покірно сприймати'), *соціальної ієрархії* ('виявляти переваги; домінувати' / 'не мати переваг; зазнавати поразки', 'керувати, мати владу' / 'відмовлятися від влади', 'бути вищим / нижчим за ієрархією'), *виконанні певних дій* ('формувати верхівку копиці', 'завершуватися вгорі копиці', 'повторно формувати верхівку копиці'), *міри, ступеня реалізації дії* ('наповнювати доверху, ущерть', 'наповнювати з надлишком' / 'наповнювати менше, ніж належить', 'переливатися, пересипатися через край', 'виявлятися понад міру, перевершувати'), *завершення дії, процесу* ('слугувати завершенням', 'закінчувати, реалізувати', 'здійснюватися, відбуватися', 'удосконалювати'). Виявлене співвідношення номінативних засобів різних граматичних класів має самодостатню цінність як для розуміння тенденцій

вербалізації досліджуваних концептів, так і для зіставного студіювання ідеографічно різних концептів.

Спостереження над вербалізацією концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* засвідчило несиметричне представлення обох полюсів опозиції: «низ» репрезентовано меншою кількістю номінацій (39 % від усіх номінацій). Це відтворює несиметричне сприйняття «верху» і «низу»: простір над землею є оптимальним для сприйняття зором, слухом і дотиком, тому напрям угору є «позитивним», кращим для сприйняття, аніж напрямок униз. Аналізовані назви, виражаючи значення протилежності, здебільшого зберігають тотожність семантичної організації, що представлено в таблицях-синопсисах, проте інколи реалізовано семантику тільки одного з полюсів опозиції (здебільшого «верху»).

Проведене системне дослідження дало змогу виявити вузьколокальні діалектні назви, значення яких незрозумілі для представників інших частин українського діалектного простору (інших етногруп), що увиразнює ексклюзивні риси картин світу мікросоціумів, професійних груп (наприклад, у мовленні лісорубів – *вершáна*, *вершакáня* ‘зрубане дерево, яке спускають верхівкою донизу’, *верх*, *вершáк*, *вéршóк* ‘верхній кінець колоди’, *подóл* ‘нижній кінець колоди’, *верховúй сук* ‘відросток стовбура не від серцевини дерева’, *нúжнúк*, *низовий робітник*, *спіднякú*, *спíдній*$_n$ ‘той, хто стоїть нижче під час спуску дерева з гори’, шахтарів – *нагорá* <*іти*> ‘додому’, рибалок – *верхá* / *сподú* ‘верхня / нижня частина снастей’, *верховúк* / *сподовúк* ‘рибалка, який тягне верхній / нижній край снасті’, *гýра* ‘спосіб риболовлі’, ‘човни для риболовлі’, вівчарів – *вéрхня* / *спíдня щіть* ‘щітка, якою розчісують вовну зверху / знизу’, *вершáк*, *вершóк* ‘верхня частина вуха вівці, на якому ставлять знак-мітку’; землеробів – *вершáлина* ‘борона, виготовлена з верхівки дерева’; *гурíхом* <*іти*> ‘зліва <іти> (про місце запрягання підпряжного коня, який іде «верхом», не борозною)’; медиків – *завéршя*, *завершкóва кість* ‘суглоб’, *зверхні хороби* ‘шкірні хвороби’, *вéрхня жила* ‘головна поверхнева вена’ тощо).

Невід’ємний етап дослідження – відтворення культурного складника, який часто є елементом семантики мовних одиниць, супроводжує й модифікує

основне значення. Мовні одиниці, корелюючи з позамовними елементами (культурними, світоглядними), моделюють семантичну і функційну рельєфність, виявляють зв'язок із формальним (структурним) елементом, уможливлюють окреслення відношення форми і змісту.

Засобами активації концепту є фразеологічні одиниці, паремії, які в образних клішованих формулах передають важливі для народного світосприйняття оцінки, погляди на довкілля (наприклад, *на сто гір* 'дуже гучно', *піти́ на поді́лє* (*Поді́лє*) 'залишити, покинути чоловіка й повернутися до батьків', *коли́ вго́ру во́ди обе́рнуть, коли́ го́рі Чере́мош течи́ме, як пави́не пі́р'я на спід пото́не* 'ніколи', *хвата́ти верхи́* 'вивчати поверхово, неґрунтовно', *верхи́ бра́ти* 'керувати, верховодити', *потава́ти успі́д* 'тухнути, гаснути', *дя́блу верх зрива́ти* 'бешкетувати', *підверну́ти собі́ підспі́д* 'підкорити своїй владі' тощо).

Багато народних фразем глибоко закорінені в часі, тому зафіксовані в давніх писемних пам'ятках, наприклад, *бути пониженим главою* 'виявляти покору, смирення' (XI ст.), *піти горою гордині* 'стати гордим, пихатим', *верхъ одержати*, *гору взяти* 'перемогти' (XVI ст.), *винуритися наверх з гріхів* 'очистити душу', *гори переставляти*, *гори постигати* 'досягати найбільших успіхів у чомусь' (XVII ст.); для загальновідомого виразу *наверх випливати* (*виходити*) 'ставати відомим широкому загалу' зафіксовано фразеологізм *лежати долі* 'бути прихованим, затаєним' (XVIII ст.) тощо.

Проведений аналіз актуалізував проблему множинної мотивації у словотворенні, системних зв'язках, яка набуває особливої актуальності в контексті аналізу словотвірного гнізда. Дотепер не розроблено методики аналізу полімотивованих слів, що свідчить про складність проблеми.

Виявлено зв'язок опозицій *ВЕРХ* / *НИЗ* з іншими базовими опозиціями, зокрема, *СВІЙ* / *ЧУЖИЙ*, *ЗОВНІШНІЙ* / *ВНУТРІШНІЙ*, *ЛИЦЕВИЙ* / *ЗВОРОТНИЙ*, *ПРАВИЙ* / *ЛІВИЙ*, *НЕБЕСНИЙ* / *ЗЕМНИЙ*, *РАЙСЬКИЙ* / *ПЕКЕЛЬНИЙ*, що простежено між семантичними просторами різних пар концептів.

Для окреслення семантики визначальною є точка відліку, місце перебування мовця, просторові параметри, які він усвідомлює. Важливо «не загубити» його в розумінні семантики, оскільки саме мовець структурує семантичний простір, керує ним.

Засвідчені номінації значною мірою передають світобачення мовців, які характеризують об’єкт, додаючи до опису важливі, на їхню думку, деталі. Тому релевантні ознаки різних об’єктів для носіїв різних діалектів, як і для діалектів та літературної мови, відмінні, що передає специфіку діалектних картин світу.

Моделювання лексико-семантичного простору на підставі аналізу структурно-семантичних систем відкриває перспективу моделювання інших об’єктів, дає змогу спроєктувати апробовану методику для аналізу різних діалектних континуумів.

Отже, основний результат моделювання – фрагмент діалектної картини світу українців – складної структури як на рівні інваріантному (наддіалектному й надчасовому), так і регіональному. Представники різних частин етномовного континууму, різних етногруп упродовж життя моделюють свої наївні картини світу, свій *ВЕРХ* і *НИЗ*, фіксують особливості довкілля, побуту, звичаїв засобами рідної мови. Діалектні картини світу мешканців гір і долів, суходолу і примор’я мають, безперечно, свою специфіку, однак усі вони «вливаються» у загальнонаціональну картину світу, формуючи мовний образ України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Література:

1. Авина 1982: Авина Н. Ю. Диахроническое изучение словообразовательных гнезд (на материале гнезда *зверь*). *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент: Укитувчи, 1982. С. 168–173.
2. Андрусь 2015: Андрусь А. Семантико-когнітивний підхід у сучасних лінгвокогнітивних пошуках. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство:* зб. наук. праць. Луцьк, 2015. № 4. С. 12–16.
3. Апресян 1966: Апресян Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики (краткий очерк). Москва: Просвещение, 1966. 305 с.
4. Апресян 1974: Апресян Ю. Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка). Москва, 1974. 368 с.
5. Апресян 1995а: Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания. *Вопросы языкознания*. 1995. № 1. С. 37–65.
6. Апресян 1995б: Апресян Ю. Д. Новый объяснительный словарь синонимов: концепция и типы информации. *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка: проспект*. Москва, 1995. С. 7–118.
7. Апресян 1995в: Апресян Ю. Д. Избранные труды. Москва, 1995. Т. II: Интегральное описание языка и системная лексикография. 767 с.
8. Апресян 1997: Апресян Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира. *Семиотика и информатика.* Opera selecta. Москва, 1997. Вып. 35. С. 272–298.
9. Апресян 2005а: Апресян Ю. Д. Два принципа и два понятия системной лексикографии. *Язык. Личность: сборник статей к 70-летию Т. М. Николаевой*. Москва: Языки славянских культур, 2005. С. 267–284.
10. Апресян 2005б: Апресян Ю. Д. О Московской семантической школе. *Вопросы языкознания*. 2005. № 1. С. 3–30.

11. Апресян 2006: Апресян Ю. Д. Основания системной лексикографии. *Языковая картина мира и системная лексикография*. Москва, 2006. С. 33–74.
12. Апресян 2009: Апресян Ю. Д. Исследования по семантике и лексикографии. Москва: Языки славянских культур, 2009. Т. I: Парадигматика. 568 с.
13. АПУС 2002: Актуальні проблеми українського словотвору: зб. наук. праць / за ред. В. Ґрещука. Івано-Франківськ: Плай, 2002. 669 с.
14. Аркушин 2004: Аркушин Г. Л. Іменний словотвір західнополіського говору. Луцьк: Вежа, 2004. 764 с.
15. Арутюнова 1978: Арутюнова Н. Д. Функциональные типы языковой метафоры. *Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка*. Москва: Наука,1978. Т. 34. № 4. С. 333–361.
16. Арутюнова 1988: Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: оценка, событие, факт. Москва, 1988. 339 с.
17. Арутюнова 1993: Арутюнова Н. Д. Введение. *Логический анализ языка. Ментальные действия*. Москва: Наука, 1993. С. 3–6.
18. Арутюнова 1998: Арутюнова Н. Д. Метонимия. *Языкознание. Большой энциклопедический словарь* / гл. ред. В. Н. Ярцева. 2-е изд. Москва: Большая Российская энциклопедия, 1998. С. 300–301.
19. Арутюнова 1999: Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. 2-е изд., испр. Москва: Языки русской культуры, 1999. 896 с.
20. Аскольдов 1997: Аскольдов С. А. Концепт и слово. *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология*. Москва, 1997. С. 260–267 [Русская речь. Новая серия. Ленинград, 1928. Вып. II].
21. Афанасьев 1865: Афанасьев А. Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований, в связи с мифическими сказаниями других родственных народов. Москва: Изданіе К. Солдатенкова, 1865. Т. 1. 800 с.

22. Бабий 1985: Бабий Ф. И. Бытовая лексика говоров среднего бассейна Горыни (названия одежды, обуви и головных уборов): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Ужгород, 1985. 228 с.
23. Бабушкин 1996: Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. 104 с.
24. Бабушкин 2001: Бабушкин А. П. «Возможные миры» в семантическом пространстве языка. Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2001. 86 с.
25. Баранник 2014: Баранник Л. Ф. Региональная языковая картина носителей русских островных говоров Одесской области. *Мова*. 2014. № 22. С. 7–12.
26. Бахтин 2012: Бахтин М. М. Собрание сочинений. Москва: Языки славянской культуры, 2012. Т. 3: Теория романа (1930–1961 гг.). 880 с.
27. Бацевич 2008: Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2008. 240 с.
28. Бацевич_С 2007: Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. 205 с.
29. Бацевич_УМ: Бацевич Ф. С. Концепт. *Українська мова: Енциклопедія.* Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. С. 285.
30. Бевзенко 1975: Бевзенко С. П. До характеристики відмінностей у словотворі української діалектної мови. *Мовознавство*. 1975. № 3. С. 68–73.
31. Белякова 2005: Белякова С. М. Образ времени в диалектной языковой картине мира (на материале лексики и фразеологии русских старожильческих говоров юга Тюменской области): автореф. дисс. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Урал. гос. ун-т им. А. М. Горького. Екатеринбург, 2005. 41 с.
32. Бендикс 1983: Бендикс Э. Г. Эмпирическая база семантического описания. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва: Прогресс, 1983. Вып. 14. С. 75–107.

33. Березенко 1996: Березенко В. В. Відадвербіальне словотвірне гніздо: структура, семантика, потенціал: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / Запоріз. нац. ун-т. Запоріжжя, 1996. 26 с.
34. Березович 2006: Березович Е. Л. «И все люди, да всяк человек по себе»: к вопросу о семантико-прагматической программе слова люди. *Русский язык в научном освещении*. 2006. № 1 (11). С. 195–226.
35. Березович 2007: Березович Е. Л. Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования. Москва, 2007. 600 с.
36. Березович, Рут 2000: Березович Е. Л., Рут М. Э. Ономасиологический портрет реалии как жанр лингвокультурологического описания. *Известия Уральского университета*. 2000. № 17. С. 33–38.
37. Бертельс 1982: Бертельс А. Е. Разделы словаря, семантические поля и тематические группы слов. *Вопросы языкознания*. 1982. № 4. С. 52–63.
38. Бігусяк 2015: Бігусяк М. В. Динаміка семантичної структури назв помешкань та їх елементів у говірках Івано-Франківщини. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ, 2015–2016. Вип. 44–45. С. 3–8.
39. Білоусенко 1993: Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). Київ: КДПІ, 1993. 214 с.
40. Білоусенко 2013: Білоусенко П. І. Походження словотвірних моделей обставинних прислівників у східнослов’янських мовах. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2013. Вип. 9. С. 52–66.
41. Білоусенко, Німчук 2009: Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс *-ина*). Запоріжжя; Ялта; Київ: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2009. 252 с.
42. Бірюк 2017: Бірюк П. Формування території Верхньоокського регіону у X–XIII ст. *Сіверянський літопис*. 2017. № 1–2. С. 20–26.

43. Бланар 1971: Бланар В. О внутренне обусловленных семантических изменениях. *Вопросы языкознания.* 1971. № 1. С. 3–22.
44. Блэк 1990: Блэк М. Метафора. *Теория метафоры*. Москва: Прогресс, 1990. С. 153–172.
45. Блинова 1984: Блинова О. И. Явление мотивации слов: Лексикологический аспект. Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1984. 191 с.
46. Бобер 2019: Бобер Т. Б. Лексика одягу, взуття та прикрас як об’єкт наукового вивчення. *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць. Черкаси, 2019. Вип. 27. С. 109–116.
47. Бобер 2020: Бобер Т. Б. Принципи номінації чоловічих головних уборів у сучасних середньонаддніпрянських говірках. *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць. Черкаси, 2020. Вип. 28. С. 92–101.
48. Болдырев 2001: Болдырев Н. Н. Концепт и значение слова. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*: научное издание / под. ред. И. А. Стернина. Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2001. С. 25–36.
49. Болдырев 2014: Болдырев Н. Н. Введение в когнитивную лингвистику: курс лекций. 4-е изд., испр. и доп. Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2014. 236 с.
50. Болдырев 2016а: Болдырев Н. Н. Когнитивные схемы языковой интерпретации. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2016. № 4. С. 10–20.
51. Болдырев 2016б: Болдырев Н. Н. Типология концептов и языковая интерпретация. С. 16–25. URL: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/42885/1/nr_2016_02.pdf
52. Бондарко 1967: Бондарко А. В. О взаимодействии языковых уровней в рамках функционально-семантической категории. *Уровни языка и их взаимодействие*. Москва, 1967. С. 185–217.
53. Борис 2015: Борис Л. М. Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2015. 20 с.

54. Борисова 2003: Борисова С. А. Пространство – Человек – Текст. Ульяновск: Ульянов. гос. ун-т, 2003. 327 с.
55. Борисова 2016: Борисова Е. О. Русская лексика со значением быстроты и медлительности в семантико-мотивационном аспекте: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Урал. фед. ун-т. Екатеринбург, 2016. 306 с.
56. Бородина, Гак 1979: Бородина М. А., Гак В. Г. К типологии и методике историко-семантических исследований (на материале лексики французского языка). Ленинград: Наука, 1979. 232 с.
57. Букринская, Кармакова 2015: Букринская И. А., Кармакова О. Е. Диалектные тексты на лингвистическую тему. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* / за ред. П. Ю. Гриценка. Київ, 2015. С. 30–38.
58. Булыгина 1977: Булыгина Т. В. Проблемы теории морфологических моделей. Москва: Наука, 1977. 287 с.
59. Булыгина, Крылов_ЛЭС: Булыгина Т. В., Крылов С. А. Модель. *Лингвистический энциклопедический словарь* / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Советская энциклопедия, 1990. URL: http://tapemark.narod.ru/les/304a.html
60. Булыгина, Шмелев 1999: Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Предисловие. *Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков.* Москва: Языки русской культуры, 1999. С. VII–XII.
61. Бурячок 1985: Бурячок А. А. Принципи моделювання семантичних полів лексики (на матеріалі схід но слов’янських назв політичних відносин). *Мовознавство*. 1985. № 4. С. 41–47.
62. Вакарюк, Панцьо 1999: Вакарюк Л., Панцьо С. Українська мова. Морфеміка і словотвір. Тернопіль: Лілея, 1999. 220 с.
63. Вакарюк, Панцьо 2011: Вакарюк Л. О., Панцьо С. Є. Зоонімічні символи в етномовній картині світу (на матеріалі лемківської пісні). *Наукові праці: науково-методичний журнал. Серія: Філологія* (*мовознавство*). Миколаїв, 2011. Вип. 136. С. 8–12.

64. Василевич 1985: Василевич А. Я. Словообразовательные гнезда корней слов со значением мышления в современном украинском языке: автореф. дисс. … канд. филол. наук: 10.02.01 / Киевский гос. пед. ин-т им. А. М. Горького. Киев, 1985. 24 с.
65. Васильев 1971: Васильев Л. М. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания*. 1971. № 5. С. 105–113.
66. Вежбицкая 1990: Вежбицкая А. Сравнение – градация – метафора. *Теория метафоры*. Москва: Прогресс, 1990. С. 133–152.
67. Вежбицкая 1996: Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва, 1996. 416 с.
68. Вежбицкая 1999: Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. Москва: Языки русской культуры, 1999. 778 с.
69. Вежбицкая 2001: Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / пер. А. Шмелева. Москва: Языки славянской культуры, 2001. 288 с.
70. Вежбицкая 2011: Вежбицкая А. Семантические универсалии и базисные концепты. Москва: Языки славянских культур, 2011. 568 с.
71. Вендина 1998а: Вендина Т. И. Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм). Москва: Индрик, 1998. 240 с.
72. Вендина 1998б: Вендина Т. И. Этнолингвистика, аксиология и словообразование. *Слово и культура. Памяти Н.И. Толстого*. Т. 1. Москва: Индрик, 1998. С. 39–48.
73. Вендина 2007: Вендина Т. И. Старословянский язык и его влияние на формирование концептосферы языка русской культуры. *Межъязыковое влияние в истории славянских языков и диалектов: социокультурный аспект*: сб. статей / под ред. и с предисл. Т. И. Вендиной. Москва: Институт славяноведения РАН, 2007. С. 16–109.
74. Вендина 2013: Вендина Т. И. О некоторых новых принципах лингвогеографического изучения диалектной лексики: «Лексический атлас

русских народных говоров». *Славянский мир в третьем тысячелетии*. 2013. № 8–2. С. 76–97.

75. Венжинович 2006: Венжинович Н. Ф. Концепт і його лінгвокультурологічна природа. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*: зб. наук. праць. 2006. № 14. С. 89–94.
76. Венжинович 2018: Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. Київ, 2018. 503 с.
77. Верещака 1975: Верещака В. І. Словотворче поле кореня мороз у сучасній українській мові. *Мовознавство*. 1975. № 3. С. 74–80.
78. Виноградов 1977: Виноградов В. В. Лексикология и лексикография: избр. тр. Москва, 1977. 318 с.
79. Виноградов 1999: Виноградов В. В. История слов / отв. ред. Н. Ю. Шведова. Москва, 1999. 1142 с.
80. Виноградова 2002: Виноградова Л. Н. Та вода, которая... (Признаки, определяющие магические свойства воды). *Признаковое пространство культуры* / отв. ред. С. М. Толстая. Москва: «Индрик», 2002. С. 32–60.
81. Виноградова 2004: Виноградова Л. Н. Граница как особая пространственная категория в народной культуре. *Культура и пространство. Славянский мир*. Москва: Логос, 2004. С. 18–26.
82. Вихованець 1988: Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988. 256 с.
83. Вільчинська 2011: Вільчинська Т. П. Мовно-концептуальна картина світу: становлення поняття. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія Мовознавство.* Тернопіль: РВВ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 2 (19) 2008 – 1 (20) 2011. С. 6–13.
84. Вільчинська 2018а: Вільчинська Т. Слово і концепт: методика аналізу. *Лексика на перетині наукових парадигм*: колективна монографія / за ред. Л. Струганець. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. С. 106–122.

85. Вільчинська 2018б: Вільчинська Т. Особливості вербалізації сакрального концепту «Бог» в українській етнолінгвокультурі *Лексика на перетині наукових парадигм*: колективна монографія / за ред. Л. Струганець. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. С. 122–134.
86. Возняк 1998: Возняк Т. Семантичний простір мови. Спроба формального підходу до опису семантичного простору мови. *Возняк Т. Тексти та переклади*. Харків: Фоліо, 1998. URL: http://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/vozniak-lib.htm
87. Волошинова 2014: Волошинова М. О. Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнослобожанських говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка». Луганськ, 2014. 20 с.
88. Воркачев 2001: Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт. Становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *НДВШ. Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–72.
89. Воркачев 2002: Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии. *Теоретическая и прикладная лингвистика*. Воронеж, 2002. Вып. 3: Аспекты метакоммуникативной деятельности. С. 79–95.
90. Воркачев 2003а: Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин». *Язык, сознание, коммуникация*. Москва, 2003. Вып. 24. С. 5–12.
91. Воркачев 2003б: Воркачев С. Г. Культурный концепт и значение. *Труды Кубанского государственного технологического университета*. *Серия: Гуманитарные науки*. Краснодар, 2003. Т. 17. Вып. 2. С. 268–276.
92. Воркачев 2004: Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Москва: Гнозис, 2004. 192 с.
93. Воркачев 2007: Воркачев С. Г. От лингвоконцептологии к лингвоидеологии: поиски метода. *Vita in lingua: К юбилею профессора С. Г. Воркачева* / отв. ред. В. И. Карасик. Краснодар: Атриум, 2007. С. 39–60.

94. Воркачев 2011: Воркачев С. Г. Российская лингвокультурная концептология: современное состояние, проблемы, вектор развития. *Известия РАН. Серия литературы и языка.* 2011. Т. 70. № 5. С. 64–74.

95. Воркачев 2014: Воркачев С. Г. Семиотика лингвокультурного концепта и терминосистема лингвокультурной концептологии. *Язык, коммуникация и социальная среда*. Воронеж, 2014. Вып. 12. С. 50–69.

96. Воркачев 2015: Воркачев С. Г. Studia selecta: избранные работы по теории лингвокультурного концепта. Москва: ФЛИНТА, 2015. 169 с.

97. Воркачев та ін. 2007: Воркачев С. Г., Кузнецова Л. Э., Кусов Г. В. и др. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования / под общ. ред. С. Г. Воркачева. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2007. 400 с.

98. Воробйова 2011: Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. *Серія «Філологія»*. 2011. Т. 14. № 2. С. 53–64.

99. Всеволодова, Владимирский 1982: Всеволодова М. В., Владимирский Е. Ю. Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке. Москва: Русский язык, 1982. 262 с.

100. Гак 1988: Гак В. Г. Метафора: универсальное и специфическое. *Метафора в языках и тексте*. Москва: Наука, 1988. С. 11–26.

101. Гак 1998: Гак В. Г. Языковые преобразования. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998. 768 с.

102. Гак 2000: Гак В. Г. Русская динамическая языковая картина мира. *Русский язык сегодня*. Москва: Азбуковник, 2000. Вып. 1. С. 36–44.

103. Галактионова 2011: Галактионова И. В. Слова со значением пространственной ориентации: топологическая зона верха. *Слово и язык. Сборник статей к восьмидесятилетию академика Ю. Д. Апресяна*. Москва, 2011. С. 172–181.

104. Ганич, Олійник 1985: Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.

105. Ганудель 1987: Ганудель З. Народні страви і напої: лексика українських говорів Східної Словаччини. Пряшів: Слов. пед. вид-во в Братіславі, 1987. 212 с.

106. Генке 2007: Генке Л. Між пам'яттю, інтерпретацією й інструменталізацією: oral history як інструмент дослідження міської історії – підсумок трьох проектів у Центрально-Східній Європі. *Нове суспільство в давньому місті*. *Пам'ять та історична політика засобами oral history*. Wrocław, 2007. С. 55–67.

107. Герд 2005: Герд А. С. Введение в этнолингвистику: Курс лекций и хрестоматия. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2005. 457 с.

108. Гжегорчикова 2000: Гжегорчикова Р. Понятийная оппозиция ВЕРХ – НИЗ (пол. 'wierzch' – 'spód') и языковая модель пространства. *Логический анализ языка. Языки пространств* / отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. Москва: Языки русской культуры, 2000. С. 78–83.

109. Гинзбург 1973: Гинзбург Е. Л. Исследование структуры словообразовательных гнезд. *Проблемы структурной лингвистики*. 1972 / отв. ред. С.К. Шаумян. Москва: Наука, 1973. С. 146–225.

110. Гинзбург 1984: Гинзбург Е. Л. Классификации словообразовательных гнезд русского языка с первообразными прилагательными. I. *Проблемы структурной лингвистики*. 1982 / отв. ред. В. П. Григорьев. Москва: Наука, 1984. С. 96–110.

111. Гинзбург 1985: Гинзбург Е. Л. Конструкции полисемии в русском языке: (таксономия и метонимия). Москва: Наука, 1985. 223 с.

112. Гинзбург 1986: Гинзбург Е. Л. Классификации словообразовательных гнезд от первообразных прилагательных. II. *Проблемы структурной лингвистики*. 1983 / отв. ред. В. П. Григорьев. Москва: Наука, 1986. С. 34–59.

113. Глуховцева 2005: Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок. Луганськ: Альма-матер, 2005. 592 с.

114. Глуховцева 2012: Глуховцева К. Д. Багатозначність і семантична дифузія слова усного мовлення. *Лінгвістика.* 2012. № 3 (27). Ч. І. С. 64–74.

115. Гнатюк 2010: Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 446 с.

116. Голик 2003а: Голик Р. *Гори, долини і тексти*: етносеміотика фольклорного простору Яна Адамовського і «культурологія природи» Яцека Возняковського. *Діалектологічні студії. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 546–552.

117. Голик 2003б: Голик Р. Від мови до ментальності: проблеми створення словника категорій української досекулярної і традиційної культури. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 155–164.

118. Голобородько 2003: Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту. *Культура народов Причерноморья*. Симферополь, 2002. № 32. С. 27–30.

119. Голуб, Мартинова 2016: Голуб С. В., Мартинова Г. І., Голуб М. С. Моделювання діалектного тексту в технології багаторівневого інформаційного моніторингу. *Математичні машини і системи*. 2016. № 4. С. 76–83.

120. Голубовська 2002: Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира. Киев: ВПЦ «Київський ун-т», 2002. 293 с.

121. Голубовська 2004: Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ: Логос, 2004. 283 с.

122. Голубовська 2016: Голубовська І. О. Сучасна українська лінгвоконцептологія: стан і перспективи розвитку. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10 (1). С. 151–159.

123. Гольдберг 2001: Гольдберг В. Б. Лакунарные концепты в концептосфере носителей русского и английского языков. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*: науч. изд. / под. ред. И. А. Стернина. Воронеж: Воронежский ГУ, 2001. С. 81–87.

124. Голянич 1978: Голянич М. І. Словотвірне поле кореня *-каз-*. *Мовознавство*. 1978. № 2. С. 82–89.

125. Гончарук 2016: Гончарук Т. Вербалізація бінарної опозиції «верх-низ» у текстах замовлянь. *Славістичні студії. Етнолінгвістика і міжкультурна комунікація*. *3*. Люблін: Вид-во КЛУ Іоанна Павла ІІ. С. 57–68.

126. Горбач 2006: Горбач О. Арґо в Україні. Львів, 2006. 688 с.

127. Горнунг 1959: Горнунг Б. О характере языковой структуры. Вопросы языкознания. Москва: Наука, 1959. № 1. С. 34–48.

128. Городенська 1979: Городенська К. Г. Префіксально-суфіксальний словотвір. *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ: Наукова думка, 1979. С. 285–313.

129. Городенська, Кравченко 1981: Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словотвірна структура слова (відіменні деривати). Київ: Наукова думка, 1981. 199 с.

130. Горпинич 1998: Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія. Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. 190 с.

131. Горпинич 1999: Горпинич В. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1999. 207 с.

132. Гримашевич 2004: Гримашевич Г. І. Номінація жіночого поясного одягу в говірках Середнього Полісся. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2004. № 19. С. 235–237.

133. Гриценко 1984а: Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики. Київ: Наукова думка, 1984. 228 с.

134. Гриценко 1984б: Гриценко П. Ю. Дослідження лексики українських говорів. *Мовознавство*. 1984. № 5. С. 22–30.

135. Гриценко 1990: Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ: Наукова думка, 1990. 272 с.

136. Гриценко 2014: Гриценко П. Ю. Про один тип джерел сучасних діалектологічних студій. *Діалекти в синхронії та діахронії:*

загальнослов'янський контекст / за ред. П. Ю. Гриценка. Київ, 2014. С. 145–154.

137. Гриценко С. 2017: Гриценко С. П. Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст. / відп. ред. Л. П. Гнатюк. Київ: КММ, 2017. 934 с.
138. Громко 2000: Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини). Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2000. 172 с.
139. Громко 2017: Громко Т. В. Проблеми вивчення північно-західного ареалу степового говору. *Діалекти в синхронії та діахронії: Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекології* / за ред. П. Ю. Гриценка. Київ, 2014. С. 91–95.
140. Гумецька 1958: Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ, 1958. 298 с.
141. Гурбик 2004: Гурбик А.О. Дим. *Енциклопедія історії України*. Т. 2: Г–Д / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2004. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Dym
142. Гуревич 1984: Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. Москва: Искусство, 1984. 350 с.
143. Ґоца 2003: Ґоца Е. Джерела поповнення назв їжі і кухонного начиння в українських говорах Карпат. *Діалектологічні студії. 1: Мова в часі і просторі* / відп. ред.: П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 269–275.
144. Ґоца 2010: Ґоца Е. Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород: Ґражда, 2010. 360 с.
145. Ґрещук 1995: Ґрещук В. В. Український відприкметниковий словотвір. Івано-Франківськ: «Плай», 1995. 208 с.
146. Ґрещук 2009: Ґрещук В. Словотвір і полісемія слова. *Ґрещук В. Студії з українського мовознавства: Вибрані праці* / упоряд. Р. Бачкур. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. С. 58–68.

147. Ґрещук 2016: Ґрещук В. Моделювання процесу творення слова в дериватології. *Граматичні студії*. 2016. Вип. 2. С. 92–96.

148. Ґрещук, Ґрещук 2018: Ґрещук В., Ґрещук Вал. Мовна картина світу гуцулів крізь призму художньої мови. Полонина. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2018. С. 28–38.

149. Деменчук 2018: Деменчук О. В. Типологія моделей семантичної деривації лексики. *Семантична деривація лексики в типологічному висвітленні*: колективна монографія / гол. ред. О. В. Деменчук. Рівне: РДГУ, 2018. Т. 1: Історія та сьогодення філологічної науки. С. 6–29.

150. Деменчук 2019: Деменчук О. В. Стратегії семантичної деривації лексики в аспекті міжмовних досліджень. *Семантична деривація лексики в аспекті міжмовних досліджень*: колективна монографія / гол. ред. О. В. Деменчук. Рівне: РДГУ, 2019. Т. 2: Історія та сьогодення філологічної науки. С. 6–25.

151. Демидова 2008: Демидова К. И. Диалектная языковая картина мира и особенности её репрезентации в частных диалектных системах (на материале русских говоров Урала). *Лексический атлас русских народных говоров: материалы и исследования*. Санкт-Петербург, 2008. С. 68–75.

152. Демидова 2011: Демидова К. И. Диалектная языковая картина мира и аспекты её изучения. Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2011. 195 с.

153. Демидова 2015: Демидова К. И. Языковая картина мира в региональном аспекте (научная школа доктора филологических наук, профессора К. И. Демидовой). *Педагогическое образование в России*. 2015. № 12. С. 47–51.

154. Демьянков 1994: Демьянков В. З. Морфологическая интерпретация текста и ее моделирование. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1994. 206 с. URL: http://www.infolex.ru/Moi.htm

155. Демьянков 1996: Демьянков В. З. Когнитивная семантика. *Краткий словарь когнитивных терминов* / под ред. Е. С. Кубряковой; Филологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова. Москва, 1996. С. 73–74.

156. Демьянков 2001: Демьянков В. З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке. *Вопросы филологии*. Москва, 2001. № 1. С. 35–47. URL: http://www.infolex.ru/Concept.html

157. Демьянков 2007: Демьянков В. З. Термин «концепт» как элемент терминологической культуры. *Язык как материя смысла: Сборник статей в честь академика Н. Ю. Шведовой* / отв. ред. М. В. Ляпон. Москва: Издательский центр «Азбуковник», 2007. С. 606–622. URL: http://www.infolex.ru/FOR_SHV.HTM

158. Дзендзелівський 1953: Дзендзелівський Й. О. Особливості словотвору українських говірок Нижнього Подністров'я. *Діалектологічний бюлетень*. Київ, 1953. Вип. IV. С. 37–51.

159. Дзендзелівський 1965: Дзендзелівський Й. О. Із спостережень над українською гідрографічною номеклатурою (назви частин річки). *Тези III Республіканської ономастичної* (*гідронімічної*) *конференції*). Київ, 1965. С. 23–27.

160. Дзендзелівський 1973: Дзендзелівський Й. О. Лексика демонології у драміфеєрії Лесі Українки «Лісова пісня». *Леся Українка*: *Публікації*. *Статті*. *Дослідження*. Київ: Наукова думка, 1973. С. 155–177.

161. Дзеньдзюра 2010: Дзеньдзюра Н. І. Словотвірні гнізда параметричних прикметників: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2010. 17 с.

162. Дика 2001: Дика Л. Суфіксальний словотвір іменників говірки села Любарці Бориспільського району Київської області. *Волинь – Житомирщина*. 2001. № 6. С. 59–67.

163. Дика 2003: Дика Л. Суфіксальний словотвір іменника в говірках поліско-середньонаддніпрянського порубіжжя: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. Київ, 2003. 16 с.

164. Диброва 2008: Диброва Е. И. Семасиология. *Современный русский язык. Теория. Анализ языковых единиц*: в 2 ч. / под ред. Е. И. Дибровой. 3-е изд. Москва: Издательский центр «Академия», 2008. Ч. 1: Фонетика и

орфоэпия. Графика и орфография. Лексикология. Фразеология. Лексикография. Морфемика. Словообразование. С. 171–213.

165. Дідух 2002: Дідух Н. Структура словотвірних гнізд з вершинами *високий-низький*. *Актуальні проблеми українського словотвору*: зб. наук. праць / за ред. В. Ґрещука. Івано-Франківськ: Плай, 2002. С. 322–328.
166. Добродомов 2002: Добродомов И. Г. Еще раз об исторической памяти в языке. *Вопросы языкознания*. 2002. № 2. С. 103–108.
167. Дольницький 1949: Дольницький М. Рельєф і морфологічні краєвиди. *Енциклопедія українознавства. Загальна частина*: у 2 т. Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. Т. 1. С. 58–82.
168. Дорошенко 1999: Дорошенко Л. І. Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. Київ, 1999. 19 с.
169. Дубчак 2009: Дубчак О. П. Концептуальна опозиція ‘СВІЙ’ – ‘ЧУЖИЙ’ в українській мовній картині світу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2009. 24 с.
170. Дубчак 2011: Дубчак О. П. Концептуальна опозиція ‘свій’ – ‘чужий’ як базовий регуляторний фрагмент української мовної картини світу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. *Серія 9. Сучасні тенденції.* 2011. № 5. С. 92–99.
171. Євтушок 1990: Євтушок О. М. Народна будівельна лексика Західного Полісся. Рівне, 1990. 145 с.
172. Егоров 1986: Егоров Г. Г. Значение производного слова и семантика словообразовательного гнезда. *Словообразовательные единицы – их семантика и взаимодействие*: сб. науч. тр. / отв. ред. А. А. Горбачевский. Душанбе, 1986. С. 14–18.
173. Ермакова 1982: Ермакова О. П. Вторичная номинация в семантической структуре многозначных производных слов. *Способы номинации в современном русском языке*. Москва: Наука, 1982. С. 109–123.

174. Єрмоленко 2009: Єрмоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 94–103.

175. Єрмоленко та ін. 2001: Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ: Либідь, 2001. 222 с.

176. Жаботинская 2002: Жаботинская С. А. Ономасиологические модели в свете современных школ когнитивной лингвистики. *С любовью к языку. Сб. науч. трудов. посвящается Е. С. Кубряковой* / ред. В. А. Виноградов. Москва; Воронеж: ИЯ РАН, Воронежский ГУ, 2002. С. 115–123.

177. Жаботинская 2008: Жаботинская С. А. Принципы лингвокогнитивного анализа и феномен полисемии. *Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В. В. Левицького* / під ред. Г. Альтмана, І. Задорожної, Ю. Мацкуляк. Чернівці: Книги XXI, 2008. С. 357–368.

178. Жаботинская 2009а: Жаботинская С. А. Концепт / домен: матричная и сетевая модели. *Культура народов Причерноморья*. 2009. № 168. Т. 1. С. 254–259.

179. Жаботинская 2009б: Жаботинская С. А. Ономасиологические модели и событийные схемы. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. *Серія філологія*. 2009. № 837. С. 3–14.

180. Жаботинская 2011: Жаботинская С. А. Концептуальная метафора: процедура анализа для множественных данных. *Актуальні проблеми менталінгвістики. Збірник статей за матеріалами VII Міжнародної конференції*. Черкаси: Ант, 2011. С. 3–6.

181. Жаботинская 2013: Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции). *Когниция, коммуникация, дискурс*: межд. сб. науч. тр. Харьков, 2013. № 6. С. 47–76.

182. Жаботинська 2011: Жаботинська С. Лексичні поля й нелінійна динаміка когнітивних структур. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2011. Вип. 52. С. 3–11.

183. Жайворонок 2002: Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. *Культура народов Причерноморья*. 2002. № 32. С. 51–53.

184. Жайворонок 2006: Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

185. Жайворонок 2007: Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси. Київ: Довіра, 2007. 262 с.

186. Жилко 1971: Жилко Ф. Т. Про семантичні поля української мови. *Українська мова і література в школі*. 1971. № 12. С. 25–32.

187. Жуйкова 2007: Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. 416 с.

188. Журавлев 1982: Журавлев А. Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации. *Способы номинации в современном русском языке*. Москва: Наука, 1982. С. 45–108.

189. Загнітко 2010: Загнітко А. Класифікаційні типології концептів. *Лінгвістичні студії*. 2010. Вип. 21. С. 12–21.

190. Загнітко 2012: Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2012.

191. Загнітко Н. 2011: Загнітко Н. Г. Назви їжі, напоїв у східностепових говірках Донеччини: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2011. 19 с.

192. Задорожня 2021: Задорожня І. В. Географічна лексика лівобережних середньонаддніпрянських говірок: склад, варіювання семантичної структури: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови, 2021. 332 с.

193. Закревська 1976: Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. Київ: Наукова думка, 1976. 164 с.

194. Залевская 1990: Залевская А. А. Слово в лексиконе человека: Психолингвистическое исследование. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. 207 с.

195. Залевская 2001а: Залевская А. А. Психологический подход к проблеме концепта. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*: научн. изд. / под. ред. И. А. Стернина. Воронеж: Воронежский ГУ, 2001. С. 36–45.

196. Залевская 2001б: Залевская А. А. Текст и его понимание. Тверь: Изд-во Твер. гос. ун-та, 2001. 177 с.

197. Залевская 2003: Залевская А. А. Языковое сознание: вопросы теории. *Вопросы психолингвистики*. 2003. № 1. С. 30–35.

198. Залевская 2005: Залевская А. А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст: избр. труды. Москва: Гносис, 2005. 542 с.

199. Зализняк 2001: Зализняк А. А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект «Каталога семантических переходов». *Вопросы языкознания*. 2001. № 2. С. 13–25.

200. Зализняк 2003: Зализняк А. А. Счастье и наслаждение в русской языковой картине мира. *Русский язык в научном освещении*. 2003. № 1 (5). С. 85–105.

201. Зализняк 2004: Зализняк А. А. Феномен многозначности и способы її описания. *Вопросы языкознания*. 2004. № 2. С. 20–45.

202. Зализняк 2006: Зализняк А. А. Многозначность в языке и способы ее представления. Москва: Языки славянских культур, 2006. 672 с.

203. Зализняк 2013: Зализняк А. А. Русская семантика в типологической перспективе. Москва: Языки славянской культуры, 2013. 640 с.

204. Зализняк, Иванов, Топоров 1962: Зализняк А. А., Иванов Вяч. Вс., Топоров В. Н. О возможности структурно-типологического изучения некоторых моделирующих семиотических систем. *Структурно-типологические исследования*. Москва, 1962. С. 140–141.

205. Заремська 2011: Заремська І. М. Мовна картина світу як об’єкт лінгвістичних досліджень. *Науковий часопис Національного педагогічного*

університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. 2011. Вип. 7. С. 396–402.

206. Зарубин 2013: Зарубин К. Константин Андреев: введение в суверенное языкознание. 2013. URL: http://www.snob.ru/selected/entry/67120
207. Захарків 1981: Захаркив А. Т. Словообразование имен существительных бойковского диалекта (названия носителя процесуального признака): автореф. дисс. … канд. филол. наук: 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)». Ужгород, 1981. 26 с.
208. Звегинцев 1957: Звегинцев В. А. Семасиология. Москва: Изд-во Моск. у-та, 1957. 320 с.
209. Земская 1978: Земская Е. А. О комплексных единицах системы синхронного словообразования. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, 1978.
210. Земская 1992: Земская Е. А. Словообразование как деятельность. Москва: Наука, 1992. 221 с.
211. Зінченко 1997: Зінченко І. В. Номінація вишивальних технік у гуцульських та суміжних з ними говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. Київ, 1997. 17 с.
212. Зінченко 2005: Зінченко І. Афіксальний тип творення назв вишивальних технік у гуцульських говірках. *Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір* / відп. ред.: П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2005. С. 257–265.
213. Иванов 1980: Иванов Вяч. Вс. Верх и низ. *Мифы народов мира. Энциклопедия*: в 2 т. / гл. ред. С. А. Токарев. Москва: Советская энциклопедия, 1980. Т. 1. С. 233–234.
214. Иванов 2010: Иванов Вяч. Вс. Два подхода к Мировому Дереву как к универсальному знаковому комплексу (В. Н. Топоров и Грегори Хэйнз). *Топоровские чтения I–IV. Избранное*. Москва: ПРОБЕЛ-2000, 2010. С. 7–17.

215. Иванов, Топоров 1965: Иванов Вяч. Вс., Топоров В. Н. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (древний период). Москва: Наука, 1965. 246 с.

216. Иванов, Топоров 1974: Иванов Вяч. Вс., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов. Москва, 1974. 342 с.

217. Иванова 1977: Иванова Т. Ф. «Частичное гнездование» слов в учебном толковом словаре для иностранцев. *Проблемы учебной лексикографии* / под. ред. П. Н. Денисова, В. В. Морковкина. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1977. С. 72–83.

218. Іващенко 2006а: Іващенко В. Матеріали до словника-мінімуму основних термінопонять концептуальної семантики. *Лексикографічний бюлетень*. 2006. Вип. 14. С. 148–162.

219. Іващенко 2006б: Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): монографія / відп. ред. О. О. Тараненко. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2006. 328 с.

220. Ігнатенко 2017: Ігнатенко Д. А. Архаїзація номінацій в українських говірках півночі Молдови. *Діалекти в синхронії та діахронії: Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекології* / за ред. П. Ю. Гриценка. Київ, 2014. С. 116–128.

221. Іліаді 1999: Іліаді О. І. Гніздо з основою **vьrx* / **vьrš* за даними слов'янської ономастичної та апелятивної лексики (матеріали для реконструкції). *Slavica ma baltica в ономастиці України* / відп. ред. І. М. Желєзняк. Київ, 1999. С. 104–108.

222. Іліаді 2001: Іліаді О. І. Етимологічне гніздо з коренем *ver- у праслов'янській мові: монографія. Київ; Кіровоград: ДЛАУ, 2001. 162 с.

223. Иомдин 1996: Иомдин Л. Л. Семантическая неполнота русских именных парадигм. *Die Welt der Slaven*. München: Otto Sagner, 1996. Vol. XVI. P. 361–384.

224. Ипанова 2005: Ипанова О. А. Жизнь. *Антология концептов* / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. Волгоград: Парадигма, 2005. Т. 2. С. 146–166.

225. Калнынь 1973: Калнынь Л. Э. Опыт моделирования системи украинского диалектного языка (Фонологическая система). Москва: Наука, 1973. 400 с.

226. Камчатнов ЛС: Камчатнов А. Лжеименное словообразовнаие. URL: www.academia.edu/12428160/

227. Карасик 1996: Карасик В. И. Этнокультурные типы институционального дискурса. *Языковая личность: культурные концепты*. Волгоград; Архангельск, 1996. С. 5–20.

228. Карасик 2002: Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.

229. Карасик 2005: Карасик В. И. Этноспецифические концепты. *Введение в когнитивную лингвистику* / отв. ред. М. В. Пименова. Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. С. 61–105.

230. Карасик 2013: Карасик В. И. Языковая матрица культуры. Москва: Гнозис, 2013. 320 с.

231. Карасик, Слышкин 2001: Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики* / под. ред. И. А. Стернина. Воронеж: Воронежский ГУ, 2001. С. 75–80.

232. Карасик, Слышкин 2003: Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как элемент языкового сознания. *Методология современной психолингвистики*: сб. статей. Москва; Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2003. С. 50–56.

233. Карасик та ін. 2005: Карасик В. И., Прохвачева О. Г., Зубкова Я. В., Грабарова Э. В. Иная ментальность. Москва: Гнозис, 2005. 352 с.

234. Караулов 1976: Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. Москва: Наука, 1976. 355 с.

235. Караулов 1989: Караулов Ю. Н. Русская языковая личность и задачи её изучения. Язык и личность / отв. ред. Д. Н. Шмелев. Москва, 1989. С. 3–8.

236. Караулов 2010: Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Москва: Изд-во ЛКИ, 2010. 264 с.

237. Кардащук 2009: Кардащук О. В. Семантичне поле простору як фрагмент мовної картини світу. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили: Серія: Філологія. Мовознавство.* Миколаїв, 2009. Т. 98, вип. 85. С. 35–38.

238. Карпіловська 1992: Карпіловська Є. А. Морфемна сітка як інструмент дослідження будови слова. *Українське мовознавство*. 1992. Вип. 19. С. 100–110.

239. Карпіловська 1999: Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української мови: будова та реалізація. Київ, 1999. 297 с.

240. Карпіловська 2006: Карпіловська Є. А. Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика: підручник. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. 188 с.

241. Каспришин 1989а: Каспришин З. Е. Множественность словообразовательной мотивации в современном украинском языке: автореф. дис. … канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / Институт языкознания им. А. А. Потебни АН УССР. Киев, 1989. 17 с.

242. Каспришин 1989б: Каспришин З. О. Складні випадки словотвірного аналізу. *Українська мова і література в школі*. 1989. № 11. С. 53–58.

243. Кацнельсон 1965: Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение: монография. Москва; Ленинград, 1965. 112 с.

244. Келли 2013: Келли К. [Рец. на кн]: Зализняк А. А., Левонтина И. Б., Шмелев А. Д. Ключевые идеи русской языковой картины мира: сб статей. Москва: Языки славянской культуры, 2005. 544 с. (Язык. Семиотика. Культура). *От лингвистики к мифу: Лингвистическая культурология в поисках «этнической ментальности»*: сб. статей / сост. А. В. Павлова. Санкт-Петербург: Антология, 2013. С. 278–288.

245. Кислюк 2017: Кислюк Л. П. Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 418 с.
246. Клепикова 1999: Клепикова Г. П. К истории изучения славянской диалектной семантики (метод «семантического поля» Н. И. Толстого). *Вопросы языкознания*. 1999. № 5. С. 64–72.
247. Клименко_УМа: Клименко Н. Ф. Дериваційне правило. *Українська мова: Енциклопедія* / за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 138.
248. Клименко_УМб: Клименко Н. Ф. Мотивація. *Українська мова: Енциклопедія* / за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 382–383.
249. Клименко_УМв: Клименко Н. Ф. Словотвірна модель. *Українська мова: Енциклопедія* / за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 619.
250. Клименко_УМг: Клименко Н. Ф. Відіменникові утворення. *Українська мова: Енциклопедія* / за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 72–73.
251. Клименко 1973: Клименко Н. Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови. Київ: Наукова думка, 1973. 186 с.
252. Клименко 1984: Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. Київ: Наукова думка, 1984. 252 с.
253. Клименко 1998: Клименко Н. Ф. Основи морфеміки сучасної української мови: навч. посіб.. Київ: ІЗМН, 1998. 182 с.
254. Клименко 2014: Клименко Н. Ф. Вибрані праці / упоряд.: Є. А. Карпіловська, О. Д. Пономарів, А. О. Савенко. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. 728 с.

255. Клименко, Карпіловська 1991: Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А. Морфемні структури слів у сучасній українській літературній мові. *Мовознавство*. 1991. № 4. С. 10–21.

256. Клименко, Карпіловська 1998: Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. Київ: УкрНДІПСК, 1998. 161 с.

257. Кобилянський 1980: Кобилянський Б. В. Східнокарпатські міфоніми. *Мовознавство*. 1980. № 1. С. 41–49.

258. Ковалик 1958: Ковалик І. Питання слов'янського іменникового словотвору. Львів, 1958. 153 с.

259. Ковалик 1961: Ковалик І. І. Вчення про словотвір. Львів, 1961. Вип. 2. 84 с.

260. Ковалик 1979: Ковалик І. І. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та ї і місце у системі науки про мову. *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ: Наукова думка, 1979. С. 5–56.

261. Ковалик 2007: Ковалик І. Вчення про словотвір. Вибрані праці. Івано-Франківськ; Львів: Місто НВ, 2007. Ч. І / упоряд. В. Ґрещук. 404 с.

262. Козлова 1997: Козлова Р. М. Структура праславянского слова (Праславянское слово в генетическом гнезде). Гомель, 1997. 412 с.

263. Колесов 1992: Колесов В. В. Концепт культуры: образ – понятие – символ. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. История, языкознание, литературоведение.* 1992. Вып. 3 (16). С. 16–25.

264. Колесов 2000: Колесов В. В. О логике логоса в сфере ментальности. *Мир русского слова*. 2000. № 2. С. 52–59.

265. Колесов 2007: Колесов В. В. Русская ментальность в языке и тексте. Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение, 2007. 624 с.

266. Колесов 2016: Колесов В. В. Концепты русского сознания: культура и цивилизация. *Лингвокультурология*. 2016. № 10. С. 187–209.

267. Колесов, Пименова 2012: Колесов В. В., Пименова М. В. Концептология: уч. пособие. Кемерово: КемГУ, 2012. 248 с.

268. Колоїз 2005: Колоїз Ж. В. Семантичні неологізми як результат семантичної деривації. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія філологія*. 2005. № 659. С. 6–11.

269. Коннова 2012: Коннова М. Н. Введение в когнитивную лингвистику: уч. пособие. Калининград: Изд-во БФУ им. И. Канта, 2012. 313 с.

270. Кононенко 2004: Кононенко В. Концепти українського дискурсу: монографія. Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2004. 248 с.

271. Кононенко 2006: Кононенко В. І. Концептологія в лінгвістичному аспекті. *Мовознавство*. 2006. № 2–3. С. 111–117.

272. Кононенко 2008: Кононенко В. Мова у контексті культури: монографія. Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2008. 390 с.

273. Кононенко 2010: Кононенко В. Концептосфера в етнолінгвістичному аспекті. *Лінгвістичні студії*. 2010. Вип. 21. С. 21–25.

274. Корнилов 2003: Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. Москва: ЧеРо, 2003. 349 с.

275. Космеда 2000: Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 350 с.

276. Кочерган 2004: Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 12–22.

277. Кочерган 2006: Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ: Академія, 2006. 464 с.

278. Кочерган_УМа / Кочерган 2000[а]: Кочерган М. П. Парадигматичні зв’язки. *Українська мова: Енциклопедія* / співгол. ред ради В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. Київ, 2000. С. 545.

279. Кочерган_УМб / Кочерган 2000[б]: Кочерган М. П. Синтагматичні зв’язки. *Українська мова: Енциклопедія* / співгол. ред ради В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. Київ, 2000. С. 423.

280. Кочерган_УМв: Кочерган М. П. Лексико-семантична система. *Українська мова. Енциклопедія* / співгол. ред ради В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 305–306.

281. Кошелев 2011: Кошелев А. Д. От составителя. *Вежбицкая А. Семантические универсалии и базисные концепты*. Москва: Языки славянских культур, 2011. С. 7–9.

282. Кравцова 2014: Кравцова Ю. В. Моделирование в современной лингвистике. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки.* 2014. Вип. 5 (77). С. 181–190.

283. Кравченко 2011: Кравченко А. В. Что изучает концептология? *Функционально-когнитивный анализ языковых единиц и его аппликативный потенциал*. Барнаул: Изд-во АлтГПА, 2011. С. 248–251.

284. Красных 2002: Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: курс лекций. Москва: ИТДГК «Гнозис», 2002. 284 с.

285. Красных 2003а: Красных В. В. Концепт «сторона» как репрезентант русского культурного пространства. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Серия филологические науки*. Волгоград, 2003. № 4. С. 15–24.

286. Красных 2003б: Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва: ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.

287. Красных 2012: Красных В. В. Когнитивная подсистема лингвокультуры: возможные пути исследования. *Язык, сознание, коммуникация*: сб. статей / отв. ред.: В. В. Красных, А. И. Изотов. Москва: МАКС Пресс, 2012. Вып. 45. С. 4–38.

288. Красных 2013: Красных В. В. Грамматика лингвокультуры, или что держит языковую картину мира? *Экология языка и коммуникативная практика*. 2013. № 1. С. 122–130.

289. Крейдлин 1994: Крейдлин Г. Е. Метафора семантических пространств и значение предлога. *Вопросы языкознания*. 1994. № 5. С. 19–27.

290. Кубрякова 1965: Кубрякова Е. С. Что такое словообразование? Москва: Наука, 1965. 79 с.

291. Кубрякова 1967: Кубрякова Е. С. К вопросу о пространственном моделировании лингвистических систем. *Вопросы языкознания*. 1967. № 2. С. 98–108.

292. Кубрякова 1974: Кубрякова Е. С. Деривация, транспозиция, конверсия. *Вопросы языкознания*. 1974. № 5. С. 64–76.

293. Кубрякова 1977: Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразование. *Языковая номинация* (*Виды наименований*). Москва: Наука, 1977. С. 222–303.

294. Кубрякова 1981: Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. Москва: Наука, 1981. 200 с.

295. Кубрякова 1988: Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира* / ред. Б. С. Серебренников. Москва: Наука, 1988. С. 141–172.

296. Кубрякова 1991: Кубрякова Е. С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова «память». *Логический анализ языка. Культурные концепты*. Москва, 1991. С. 51–62.

297. Кубрякова 1997: Кубрякова Е. С. Язык пространства и пространство языка (к постановке проблемы). *Известия АН. Серия литературы и языка*. 1997. Т. 56. № 3. С. 22–31.

298. Кубрякова 1999: Кубрякова Е. С. Языковое сознание и языковая картина мира. *Филология и культура*: мат-лы II Межд. науч. конф.: в 3 ч. Тамбов, 1999. Ч. 3. С. 6–13.

299. Кубрякова 2000: Кубрякова Е. С. О понятиях места, предмета и пространства. *Логический анализ языка. Языки пространств* / отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. Москва: Языки русской культуры, 2000. С. 84–92.

300. Кубрякова 2004: Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 560 с.

301. Кубрякова_С 1996: Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Т. Лузина. Москва: Изд-во МГУ, 1996. 245 с.

302. Кубрякова, Соболева 1979: Кубрякова Е. С., Соболева П. А. О понятии парадигмы в формообразовании и словообразовании. *Лингвистика и поэтика*. Москва, 1979. С. 5–24.

303. Кудрявцева 2004: Кудрявцева Л. А. Моделирование динамики словарного состава языка. 2-е изд., испр. Киев: ИПЦ «Киевский университет», 2004. 246 с.

304. Кузнецова 1963: Кузнецова А. И. Понятие семантической системы языка и методы ее исследования. Москва, 1963. 58 с.

305. Кузьма 2006: Кузьма І. Словотвірна синонімія і словотвірна варіантність прикметників в українській мові / наук. ред. І. Ощипко. Львів: Літопис, 2006. 306 с.

306. Кузьма 2016: Кузьма І. Теорія та історія словотвірної варіантності українських прикметників. *Вісник Львівського університету. Серія Філологічна*. 2016. Вип. 63. С. 24–31.

307. Кузьменко 2018: Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн). Львів, 2018. 728 с.

308. Курдидик 2006: А. [Курдидик Анатоль]. Книжки моїх приятелів. [Неділя. 1936. Ч. 21]. «*Дванадцятка*». *Наймолодша львівська літературна богема 30-х років XX ст.*: *Антологія урбаністичної прози*. Львів, 2006. С. 41.

309. Курило 1928: Курило О. Матеріали дло української діалектології. Київ, 1928. 135 с.

310. Курило 1960: Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Торонто: Нові дні, 1960. 197 с.

311. Кустова 2016: Кустова Г. И. Типы производных значений и механизмы языкового расширения. Москва, 2016. 468 с.
312. Кушлик 2015: Кушлик О. П. Словотвірна парадигматика похідних дієслів в українській мові. Дрогобич: Коло, 2015. 384 с.
313. Лакофф 1996: Лакофф Дж. Когнитивное моделирование (Из книги «Женщины, огонь и опасные предметы»). *Язык и интеллект. Сборник* / пер. с англ. и нем. Москва: Прогресс, 1996. С. 143–184.
314. Лакофф, Джонсон 1990: Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. *Теория метафоры*. Москва: Прогресс, 1990. С. 387–415.
315. Ларина 2011: Ларина М. Б. Корреляция концепта и антиконцепта в лингвокультуре (на материале концептов MAGIC и GLAMOUR): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 «Теория языка»; 10.02.04 «Германские языки» / Кемер. гос. ун-т. Кемерово, 2011. 19 с.
316. Лассан 2008: Лассан Э. Культурные концепты как узловые точки картины мира и предмет лингвокультурологии. Язык описания концептов. *Лингвокультурология. Очерк русской концептологии*. Вильнюс: Вильнюс. пед. ун-т, 2008. С. 23–28.
317. ЛАЯ 1991: Логический анализ языка. Культурные концепты / отв. ред.: Н. Д. Арутюнова. Москва: Наука, 1991. 204 с.
318. Ле Ґофф 2007: Ле Ґофф Ж. Середньовічна уява / пер з фр. Я. Кравця. Львів: Літопис, 2007. 350 с.
319. Левицкий 2006: Левицкий В. В. Семасиология. Винница: Нова книга, 2006. 512 с.
320. Левченко 2005: Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 263 с.
321. Леонтьев 1971: Леонтьев А. А. От редактора. Семантическая структура слова. Психолингвистические исследования / отв. ред. А. А. Леонтьев. Москва: Наука, 1971. С. 3–6.
322. Лесів 1997: Лесів М. Українські говірки в Польщі. Варшава, 1997. 495 с.

323. Лесюк 1980: Лесюк М. П. Словотвірне гніздо з коренем -*вед*- у сучасній українській мові. *Мовознавство*. 1980. № 4. С. 76–82.

324. Лесюк 1983: Лесюк М. П. Семантико-дериваційні зв'язки у словотвірному гнізді з коренем -*біг*- у сучасній українській мові. *Словотвірна семантика східнослов'янських мов*. Київ: Наукова думка, 1983. С. 182–194.

325. Лесюк 1985: Лесюк М. Семантико-дериваційна характеристика словотвірного гнізда з коренем -*їх*- у сучасній українській мові. Дослідження з словотвору та лексикології. Київ: Вища школа, 1985. С. 72–78.

326. Лесюк 1991: Лесюк М. Словотвірне гніздо як об'єкт дослідження словотвору. *Методичні читання «Словотвірна та семантична структура української лексики», присвячені пам'яті засновника дериватологічної школи на Україні проф. Івана Ковалика*: тези доповідей. Львів, 1991. С. 63–64.

327. Лесюк 1995: Лесюк М. Дериваційні моделі віддієслівних іменників у словотвірних гніздах дієслів руху. *Актуальні проблеми українського словотвору*: зб. наук. праць. Івано-Франківськ, 1995. С. 91–92.

328. Лесюк 2007: Лесюк М. Дослідження словотвору на рівні словотвірних гнізд. *Вісник Прикарпатського національного університету. Ювілейний випуск на пошану 100-річчя від дня народження проф. Івана Ковалика. Філологія*. Івано-Франківськ, 2007. Вип. XV–XVIII. С. 212–216.

329. Лєснова 2004: Лєснова В. В. Номінація рис людини в українських східнослобожанських говірках. Луганськ: Альма-матер, 2004. 194 с.

330. Лєснова 2013: Лєснова В. Словник оцінних номенів людини в українських діалектах / за заг. ред. П. Ю. Гриценка. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2013. 304 с.

331. Лизанець 2008: Лизанець: Лизанець П. М. Українські південнокарпатські говірки Затисся Виноградівського району Закарпатської області. Ужгород, «Карпати», 2008. 440 с.

332. Лыков 1999: Лыков А. Г. Опыт модели языка. Краснодар: Изд-во КубГУ, 1999. 240 с.

333. Лисиченко 1997: Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови. Харків: ХДПУ, 1997. 148 с.

334. Лисиченко 2004: Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 36–41.

335. Лисиченко 2009: Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків: ВГ «Основа», 2009. 192 с.

336. Литвиненко 2019: Литвиненко Я. О. Орнітономени у східнополіському діалекті: структура і просторове варіювання: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. Київ, 2019. 232 с.

337. Лихачев 1995: Лихачев Д. С. Воспоминания. Санкт-Петербург: Logos, 1995. 519 с.: ил., портр.

338. Лихачев 1999: Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка. *Очерки по философии художественного творчества*. Санкт-Петербург: Блиц, 1999. С. 147–165.

339. Личук 2015: Личук С. В. Семантика та структура народних географічних назв Івано-Франківщини: дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарп. нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2015. 449 с.

340. Лісняк 2009: Лісняк Н. І. Географічна термінологія в мікротопонімії Західного Поділля. *Studia Slovakistica*. Ужгород, 2009. Вип. 10: Ономастика. Топоніміка. С. 357–363.

341. Лопатин 1977: Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфемика. Проблемы и принципы описания / отв. ред. Н. Ю. Шведова. Москва: Наука, 1977. 316 с.

342. Лосский 1957: Лосский Н. О. Характер русского народа. Москва: Посев, 1957. Кн. 2. 152 с.

343. Лотман 1969: Лотман Ю. М. О метаязыке типологических описаний культуры. *Труды по знаковым системам*. Тарту: Изд-во Тарт. ун-та, 1969. С. 460–477.

344. Лотман 1992: Лотман Ю. М. Память в культурологическом освещении. *Лотман Ю. М. Избранные статьи*. Таллинн, 1992. Т. 1. С. 200–202.

345. Лотман 1996: Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. Москва: «Языки русской культуры», 1996. 464 с.

346. Лотман, Успенский 1977: Лотман Ю. М., Успенский Б. А. Роль дуальных моделей в динамике русской культуры (до конца XVIII века). *Труды по русской и славянской филологии*. Тарту, 1977. Т. 28: Литературоведение. С. 3–36. URL: https://www.ruthenia.ru/document/537293.html

347. Лук'янець 2002: Лук'янець В. Простір і час. *Філософський енциклопедичний словник* / гол. ред. В. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. С. 529.

348. Лукьянюк 1966: Лукьянюк К. М. Суффиксальное словообразование в буковинських говорах (прямая суффиксация): автореф. дисс. … канд. филол. наук: 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)». Черновцы, 1966. 23 с.

349. Львова 2010: Львова О. Л. Природне буття: межі його буття та дії. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. 2010. Вип. 21. С. 101–110.

350. Мазанько 1976: Мазанько И. Ф. Заметки об образовании наречий в древнерусском языке. *Вопросы языкознания*. 1976. № 5. С. 111–125.

351. Мазанько та ін. 2019: Мазанько И. Ф., Зайцев А. А., Лукьянченко М. В. История наречий – самая темная страница исторической грамматики русского языка. *Гуманитарные науки и образование.* 2019. Т. 10. № 2. С. 154–166.

352. Мазурова 2000: Мазурова Ю. В. Наречия верха и низа в русском языке. *Исследования по семантике предлогов*. Москва: Русские словари, 2000. С. 134–151.

353. Мазурова 2007: Мазурова Ю. В. Типология средств выражения пространственной локализации (вертикальная ось): автореф. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Рос. гос. гуман. ун-т. Москва, 2007. 32 с.

354. Майборода 1957: Майборода А. В. Із історії іменникових суфіксів *-ання*, *-ення*, *-ств*(*о*), *-ище* за українськими грамотами XVI ст. *Наукові записки*

Харківського педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди. Харків, 1957. Т. 25. С. 31–65.

355. Майборода 1958: Майборода А. В. Із історії іменникового суфікса -*к*(*а*): (на матеріалі українських грамот XVI ст.). *Наукові записки Харківського педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди*. Харків, 1958. Т. 31. С. 47–61.
356. Маккормак 1990: Маккормак Э. Когнитивная теория метафоры. *Теория метафоры*. Москва: Прогресс, 1990. С. 358–386.
357. Маклакова 2016: Маклакова Е. А. Национальная языковая специфика и лингвокультурологические особенности семантики слова. *Лингвокультурология*. 2016. С. 258–271.
358. Маклакова, Стернин 2013: Маклакова Е. А., Стернин И. А. Теоретические проблемы семной семасиологии. Воронеж: Истоки, 2013. 277 с.
359. Мартинова 2003: Мартинова Г. Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика. Черкаси: Тясмин, 2003. 369 с.
360. Мартинова, Щербина 2020: Мартинова Г. І., Щербина Т. В. Лексика на позначення рис характеру й поведінки людини в «Словнику середньонаддніпрянських говірок». *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць. Черкаси, 2020. Вип. 28. С. 47–57.
361. Масенко 1986: Масенко Л. Т. До питання про опозицію «верх, гора – низ, діл» у давньоруській топонімії. Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах / відп. ред. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1986. С. 83–88.
362. Маслова 2004: Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие. Минск: Тетра Системс, 2004. 256 с.
363. Матвіяс 2011: Матвіяс І. Особливості словотвору в західноукраїнському варіанті літературної мови. *Українська мова*. 2011. № 1. С. 28–35.
364. Мацьків 2007: Мацьків П. В. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі: монографія. Київ; Дрогобич: Коло, 2007. 323 с.
365. Мацьків 2008: Мацьків П. В. Концептосфера *БОГ* в українській мовній картині світу: біблійний, фольклорний, словниково-діахронний дискурси:

автореф. дис. … д-ра. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. Київ, 2008. 31 с.

366. Мацьків 2012: Мацьків П. Концептосфера БОГ як відображення концептуальних просторів. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*: зб. наук. праць. Дрогобич, 2012. С. 197−203.

367. Мацьків 2017: Мацьків П. В. Мовна картина світу в контексті суміжних наукових понять. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: «Філологічні науки»* (*мовознавство*). 2017. № 7. С. 115–118.

368. Межжеріна 2002: Межжеріна Г. В. Структурна організація семантичних одиниць (поле – лексико-семантична група – слово). *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*: зб. наук. праць. Київ, 2002. Вип. 5. С. 114–126.

369. Меркулов 1999: Меркулов И. П. Когнитивная эволюция. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. 310 с.

370. Мех 2005: Мех Н. О. Наскрізні концепти СЛОВО, МОВА, ДУМКА у філософсько-релігійній та мовній картинах світу Григорія Сковороди. Київ, 2005. 237 с.

371. Мех 2010: Мех Н. Лінгвокультурологема ЛОГОС – семантична універсалія та «константна форма». *Культура слова.* 2010. № 72. С. 55–59.

372. Микитин 2000: Микитин О. Глибина словотвірних парадигм іменників на позначення осіб за спорідненням і свояцтвом. *Семантика мови і тексту*: зб. статей. Івано-Франківськ: Плай, 2000. С. 384–389.

373. Михайлов, Цивьян 2009: Михайлов Н. А., Цивьян Т. В. Rauda boružei – Плач по божьей коровке. *Балто-славянские исследования*. 2009. № 18. С. 568–577.

374. Михайлова 2012: Михайлова Т. В. Вербальное осмысление катастрофы: когнитивно-семантическое описание слова (на материале русского и английского языков): автореф. дис. … канд. филол. наук / Волгогр. гос. соц.-пед. ун-т. Волгоград, 2012. 20 с.

375. Млин: Млин зі села Либохора Сколівського району. URL: http://lvivskansen.org/news/vodyanyj-mlyn-u-lvivskomu-skanseni/

376. Монахова 2010: Монахова Т. Типи семантичних деривацій концептів *дім* і *дорога* в ідіолекті Валерія Шевчука. *Волинь – Житомирщина*. 2010. № 20. С. 271–280.

377. Мораховская 1975: Мораховская О. Н. Критерии сопоставимости лексико-семантических групп слов в диалектном языке. *ОЛА. Материалы и исследования*. 1973. Москва: Наука, 1975. С. 3–21.

378. Мораховская 1989: Мораховская О. Н. Лексика. *Русская диалектология* / под ред. Л. Л. Касаткина. Москва: Просвещение, 1989. С. 149–173.

379. Мораховская 1994: Мораховская О. Н. Основные направления исследований в области диалектной лексикологии. *Проблеми сучасної ареалогії*. Київ: Наукова думка, 1994. С. 225–234.

380. Морковкин 1977: Морковкин В. В. Опыт идеографического описания лексики (анализ слов со значением времени в русском языке). Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1977. 168 с.

381. Мошева 1976: Мошева А. А. Отадъективные имена существительные типа быстрядь, чернядь в акчимском говоре. *Живое слово в русской речи Прикамья*: межвуз. сб. науч. трудов. Пермь, 1976. С. 91–102.

382. Мукан 1961: Мукан А. М. Словотвір українських наддунайських говірок. *Праці X Республіканської діалектологічної наради*. Київ, 1961. С. 156–168.

383. Мурзаев 1984: Мурзаев Э. М. Словарь русских географических терминов. Москва: Мысль, 1984. 655 с.

384. Мурзин 1972: Мурзин Л. Н. Образование метафор и метонимий как результат деривации предложения (к постановке проблемы). *Актуальные проблемы лексикологии и лексикографии*: материалы IX зональной конф. кафедр рус. языка. Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 1972. С. 362–366.

385. Мурясов 1976: Мурясов Р. З. О словообразовательном значении и семантическом моделировании частей речи. *Вопросы языкознания.* 1976. № 5. С. 126–137.

386. Мушар Ф. Между братом и сыном: об образе Ростислава Мстиславича в Киевской летописи. *Ruthenica*. 2011. № 10. С. 137–146. URL: http://resource.history.org.ua/publ/ruthenica_2011_10_137
387. Неретина 2020: Неретина С. С., Абушенко В. Л., Кацук Н. Л. Концепт. *Гуманитарная энциклопедия: Концепты.* URL: https://gtmarket.ru/concepts/6888
388. Нефедова 2008: Нефедова Е. А. Многозначность и синонимия в диалектном пространстве. Москва: Макс-пресс, 2008. 464 с.
389. Нефедова 2014: Нефедова Е. А. Северные ветры: фрагмент диалектной картины мира. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст* / за ред. П. Ю. Гриценка. Київ, 2014. С. 355–359.
390. Никитин 1974: Никитин М. В. Лексическое значение в слове и словосочетании. Владимир, 1974. 222 с.
391. Никитин 1983: Никитин М. В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика). Москва: Высшая школа, 1983. 128 с.
392. Никитин 1988: Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения. Москва: Высшая школа, 1988. 168 с.
393. Никитин 1996: Никитин М. В. Курс лингвистической семантики. Санкт-Петербург: Научный центр проблем диалога, 1996. 760 с.
394. Никитина 1973: Никитина Ф. А. Влияние аналогии на словообразование. На материале родственных языков. Київ: Изд-во Киев. ун-та, 1973. 198 с.
395. Никитина 1976: Никитина Ф. А. Пересечение лингвистических уровней как способ их парадигматизации. *Структурная и математическая лингвистика*: межвед. науч. сб. Киев, 1976. Вып. 4. С. 11–15.
396. Никитина 1993: Никитина С. Е. Устная народная культура и языковое сознание. Москва: Наука, 1993. 187 с.
397. Николаев 2009: Николаев Г. А. Русское историческое словообразование. Теоретические проблемы. Москва, 2009. 184 с.

398. Никончук 1990: Никончук М. В., Никончук О. М. Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов. Житомир: РВВ облполіграфвидаву, 1990. 369 с.
399. Никончук 1998: Никончук М. В. Назви одягу і взуття правобережного Полісся. Житомир, 1998. 230 с.
400. Никулин та ін. 2020: Никулин Д. В., Ахундов М. Д., Баженов Л. Б., Касавин И. Т., Бернштейн В. С. Пространство. *Гуманитарная энциклопедия: Концепты.* URL: https://gtmarket.ru/concepts/6948
401. Нимчук 1962: Нимчук В. В. Словообразование именных частей речи в закарпатских верхнеприборжавских говорах: автореф. дисс. … канд. филол. наук: 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / АН УССР, Институт украинского языка. Киев, 1962. 18 с.
402. Німчук 1965: Німчук В. В. Словотвір прислівників прикметникового походження в закарпатських говірках. *Територіальні діалекти і власні назви*. Київ: Наукова думка, 1965. С. 69–79.
403. Німчук 1971: Німчук В. В. Словотвір прислівників іменникового (без прийменників) походження в закарпатських говірках. *Праці XII Республіканської діалектологічної наради*. Київ: Наукова думка, 1971. С. 263–273.
404. Німчук 1978: Німчук В. Прислівник. Прийменник. *Історія української мови. Морфологія.* Київ, 1978. С. 342–448.
405. Німчук 1992: Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / АН України, Інститут української мови. Київ: Наукова думка, 1992. 416 с.
406. Новиков 1982: Новиков Л. А. Семантика русского языка. Москва: Высшая школа, 1982. 272 с.
407. Новіцька 2013: Новіцька О. І. Номінація жіночого та чоловічого поясного одягу в говірках Підгаєччини. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2013. Вип. 9. С. 319–328.

408. Новіцька 2019: Новіцька О. Загальні назви одягу у говірках Підгаєччини Тернопільської області. *Лінгвостилістичні студії*. 2019. Вип. 10. С. 125–134.

409. Огай 1995: Огай О. Н. Формально-семантические отношения слов в словообразовательных гнездах временных и пространственных наречий: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1995. 19 с.

410. Огар 2013: Огар А. Суперечливі аспекти поняття «концепт». *Проблеми гуманітарних наук. Філологія*: зб. наук. праць. Дрогобич, 2013. Вип. 32. С. 242–252.

411. Огар 2016: Огар А. Вербалізація концептуальної опозиції *небо-земля* в українській поезії XX ст. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*: зб. наук. праць / гол. ред. М. Федурко; Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич: Посвіт, 2016. С. 137–143.

412. Огуй 2012: Огуй О. Д. Мовна і концептуальна картини світу: ономасіологічна проблема, семасіологічний підхід та голістична перспектива. *Іноземна філологія*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. Вип. 117. С. 3–35.

413. Огуй 2013: Огуй О. Д. Мовна картини світу: проблема організації складників. *Мовознавство*. 2013. № 4. С. 15–26

414. Оскирко 2017: Оскирко О. Назви їжі та напоїв як об’єкт українського мовознавства. *Філологічний часопис*. 2017. Вип. 1. С. 53–62.

415. Оскирко 2018: Оскирко О. П. Назви їжі та напоїв у східноподільських говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2018. 397 с.

416. Остапчук 2012: Остапчук Я. В. Номінативне та понятійне поле концепту imagination. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія*. 2012. Вип. 29. С. 161–163.

417. ОЯ 1972: Общее языкознание. Внутренняя структура языка / отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 1972. 566 с.

418. Павел 1983: Павел В. К. Лексическая номинация. На материале молдавских народных говоров. Кишинев: Штиинца, 1983. 231 с.

419. Павлова 2013а: Павлова А. В. Сведения о культуре и «этническом менталитете» по данным языка. *От лингвистики к мифу: Лингвистическая культурология в поисках «этнической ментальности»*: сб. статей / сост. А. В. Павлова. Санкт-Петербург: Антология, 2013. С. 160–240.

420. Павлова 2013б: Павлова А. В. Предисловие составителя. *От лингвистики к мифу: Лингвистическая культурология в поисках «этнической ментальности»*: сб. статей / сост. А. В. Павлова. Санкт-Петербург: Антология, 2013. С. 5–24.

421. Павлова, Безродный 2013: Павлова А. В., Безродный М. В. Хитрушки и единорог: из истории лингвонарциссизма. *От лингвистики к мифу: Лингвистическая культурология в поисках «этнической ментальности»*: сб. статей / сост. А. В. Павлова. Санкт-Петербург: Антология, 2013. С. 138–159.

422. Падучева 1996: Падучева Е. В. Феномен Анны Вежбицкой. *Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание*. Москва, 1996. С. 5–32.

423. Падучева 2000а: Падучева Е. В. Пространство в обличии времени и наоборот (К типологии метонимических переносов). *Логический анализ языка: Языки пространств*. Москва: Языки русской культуры, 2000. С. 237–254.

424. Падучева 2000б: Падучева Е. В. Наблюдатель как эксперимент «за кадром». *Слово о тексте и словаре: сб. статей к 70-летию академика Ю. Д. Апресяна*. Москва: Языки славянской культуры, 2000. С. 185–201.

425. Падучева 2004: Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 608 с.

426. Панцьо 2003: Панцьо С. Словотвірна структура деад'єктивів зі значенням предметності в лемківському діалекті. *Діалектологічні студії. 1: Діалект і пам'ятка* / відп. ред.: П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 238–247.

427. Пауфошима 1989: Пауфошима Р. Ф. Житель современной деревни как языковая личность. *Язык и личность*. Москва, 1989. С. 41–49.

428. Пашкова 2000: Пашкова Н. І. Назви одягу в українських говорах Карпат (структурно-семантична, генетична та ареальна характеристика): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2000. 19 с.

429. Перебийніс_УМ: Перебийніс В. С. Модель. *Українська мова. Енциклопедія* / співгол. ред ради: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана,. 2004. С. 368–369.

430. Перехвальская 2015: Перехвальская Е. В. Этнолингвистика: учебник для академического бакалавриата. Москва: Изд-во Юрайт, 2015. 352 с.

431. Петрухин 1978: Петрухин В. Я. О картине мира у скандинавов-язычников (по «памятным камням» V–XI вв.). *Скандинавский сборник*. 1978. Т. 23. С. 148–165.

432. Пименова 2007: Пименова М. В. О методе исследования концептов внутреннего мира человека. *Концептуальный анализ языка: современные направления исследования*: сб. науч. трудов / РАН. Ин-т языкознания. Москва; Калуга, 2007. С. 237–246.

433. Пименова 2012а: Пименова М. В. Категории языка и культуры. *Система і структура східнослов'янських мов*: зб. наук. праць. Київ, 2012. Вип. 6. С. 10–22.

434. Пименова 2012б: Пименова М. В. Эквивалентные концепты. *Філологічні трактати*. 2012. № 1. Т. 4. С. 93–99.

435. Пименова 2013: Пименова М. В. Типы концептов и этапы концептуального исследования. *Вестник Кемеровского государственного университета*: *Филология*. 2013. № 2 (54). Т. 2. С. 127–131.

436. Пименова 2014: Пименова М. В. Языковая картина мира: учеб. пособие. 4-е изд., доп. Москва: ФЛИНТА, 2014. 108 с.

437. Пиотровский 1966: Пиотровский Р. Г. Моделирование фонологических систем и методы их сравнения. Москва: Наука, 1966. 300 с.

438. Плотников 1984: Плотников Б. А. Основы семасиологии. Минск: Высшая школа, 1984. 223 с.

439. Плотнікова 2013: Плотнікова Н. Алгоритм аналізу лінгвокультурного концепту. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Poznan, 2013. Vol. I. P. 165–170.

440. Плунгян 2001: Плунгян В. А. Приставка *под*- в русском языке: к описанию семантической сети. *Московский лингвистический журнал*. 2001. Т. 5. С. 95–124.

441. Плунгян, Рахилина 1996: Плунгян В. А., Рахилина Е. В. Полисемия служебных слов: предлоги через и сквозь. *Русистика сегодня.* 1996. № 3. С. 1–17.

442. Плунгян, Рахилина 2000: Плунгян В. А., Рахилина Е. В. По поводу «локалистской» концепции значения: предлог под. *Исследования по семантике предлогов.* Москва: Русские словари, 2000. С. 115–133.

443. Погребная 2005: Погребная Н. А. Антонимический концепт *ДРУГ – ВРАГ* и *FRIEND – ENEMY*. *Инновации в образовании*. 2005. № 4. С. 67–75.

444. Погребная 2006а: Погребная Н. А. Антонимический концепт в русском и английском языках: дис. ... канд. филол. наук / Белорусс. гос. ун-т. Минск, 2006. 226 с.

445. Погребная 2006б: Погребная Н. А. Антонимические концепты *СЧАСТЬЕ – НЕСЧАСТЬЕ*, *HAPPINESS – MISFORTUNE*, *РАДОСТЬ – ГРУСТЬ*, *JOY – SADNESS* в наивной картине мира. *Концептосфера русского языка*. 2006. С. 270–273.

446. Подорога 1995: Подорога В. Феноменология тела. Введение в философскую антропологию. Материалы лекционных курсов 1992–1994 годов. Москва, Ad Marginem, 1995. 341 с.

447. Поістогова 2015: Поістогова М. В. Діалектний текст як джерело вивчення мотивів номінації. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* / за ред. П. Ю. Гриценка. Київ, 2015. С. 308–313.

448. Полюга 2003: Полюга Л. Абстрактні слова в українських історичних словниках. *Волинь – Житомирщина*. 2003. № 10. 103–107.

449. Полюжин 2002: Полюжин М. М. Концепти як співвідносні зі значенням слова поняття. *Культура народов Причерноморья*. 2002. № 32. С. 109–111.

450. Полюжин 2006: Полюжин М. М. Про синкретичні теорії концепту. *Проблеми романо-германської філології*: зб. наук. праць. Ужгород: ЛІРА, 2006. С. 5–22.

451. Полюжин 2015: Полюжин М. М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Теоретичні засади лінгвістичних досліджень*. Луцьк, 2015. Вип. 4. С. 214–224.

452. Полюжин, Венжинович 2007: Полюжин М. М., Венжинович Н. Ф. Концепт як базова когнітивна сутність. *Мовні і концептуальні картини світу*: зб. наук. праць. Київ: КНУ, 2007. № 5. С. 182–184.

453. Полякова 1988: Полякова Е. Н. От «араины» до «яра». Русская народная географическая терминология Пермской области. Пермь: Перм. книж. изд-во, 1988. 180 с.

454. Полякова 2006: Полякова Е. Н. Географические термины с корнем *-низ-* в русской речи пермского края. *Philological Studies*. 2006. Vol. 4. № 1. URL: https://journals.ukim.mk/index.php/philologicalstudies/article/view/821/743

455. Пономарева 2007: Пономарева Н. В. Семантический и словообразовательный потенциал имен топологических зон *верх* / *низ* (на материале русского литературного языка): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Иркутск. гос. ун-т. Иркутск, 2007. 24 с.

456. Попова 1996: Попова З. Д. Семантическое пространство языка как категория когнитивной лингвистики. *Вестник Воронежского госуниверситета*. *Серия: Гуманитарные науки*. 1996. № 1. С. 64–68.

457. Попова 2001: Попова З. Д. Из истории когнитивного анализа в лингвистике. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики* / под. ред. И. А. Стернина. Воронеж: Воронежский ГУ, 2001. С. 7–17.

458. Попова 2003: Попова З. Д. «Слабые места» публикаций по когнитивной лингвистике (к проблеме унификации и стабилизации лингвокогнитивной терминологии). *Язык. Этнос. Картина мира*. 2003. Вып. 1. С. 16–23.

459. Попова Н. 2013: Попова Н. М. Моделювання національної концептосфери: семантичний аналіз та когнітивна інтерпретація. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2013. Вип. 31. С. 197–207.

460. Попова, Стернин 1999: Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж, 1999. 312 с.

461. Попова, Стернин 2001: Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж, 2001. 190 с.

462. Попова, Стернин 2007а: Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ языка. 2-е изд. Воронеж: Истоки, 2007. 250 с.

463. Попова, Стернин 2007б: Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. Москва: Восток-Запад, 2007. 314 с.

464. Постовалова 1988: Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира* / отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 1988. С. 8–69.

465. Потапчук 2012: Потапчук І. М. Народна географічна термінологія в західноподільських говірках: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2012. 315 с

466. Потебня 1922: Потебня А. А. Мысль и язык. Одесса: Госиздат Украины, 1922. 185 с.

467. Потебня 1958: Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Москва: Учпедгиз, 1958. Т. I–II. 536 с.

468. Приходько 2006: Приходько А. Н. Языковое картинирование мира в паттерне «концептосфера – концептополе – концептосистема». *Новое в когнитивной лингвистике*. Кемерово: Полиграфкомбинат, 2006. Вып. 8 / отв. ред. М. В. Пименова. С. 94–104.

469. Приходько 2008: Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем’єр, 2008. 332 с.

470. Приходько 2012а: Приходько А. Н. Системная организация концептокорпуса. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. *Філологія*. 2012. Т. 15. № 2. С. 149–155.

471. Приходько 2012б: Приходько А. Н. Антиконцепт как лингвокультурный феномен: партонимическое, стигматическое, эссенциальное. *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2012. № 5. С. 37–51.

472. Приходько 2013: Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы: монография. Днепропетровск: Издатель Белая Е. А., 2013. 306 с.

473. Прокопович 2006: Прокопович Л. Про семантичне наповнення мікроконцепту *гора* в українській поетичній мові. *Лексикографічний бюлетень* / за ред. В. Німчука. Київ, 2006. С. 96–99.

474. Прохоров 1996: Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. Москва: Изд-во ЛКИ, 1996. 224 с.

475. Прохоров 2005: Прохоров Ю. Е. К проблеме «концепта» и концептосферы. *Язык, сознание, коммуникация*: сб. статей / отв. ред.: В. В. Красных, А. И. Изотов. Москва: МАКС Пресс, 2005. Вып. 30. С. 74–94.

476. Прохоров 2016: Прохоров Ю. Е. В поисках концепта. 4-е изд. Москва: ФЛИНТА, 2008. 175 с.

477. Пустовіт 2017а: Пустовіт І. В. Народні назви негативного рельєфу (на матеріалі говірок Лівобережної Черкащини). *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць / гол ред. Г. І. Мартинова. Черкаси, 2017. Вип. 22–23. С. 97–102.

478. Пустовіт 2017б: Пустовіт І. В. Номінація рельєфу в діалектних текстах Черкащини. *Література та культура Полісся*: зб. наук. праць / відп. ред. Г. В. Самойленко. Ніжин, 2017. Вип. 89. С. 100–108.

479. Радченко, Закуткина 2004: Радченко О. А., Закуткина Н. А. Диалектная картина мира как идиоэтнический феномен. *Вопросы языкознания*. 2004. № 6. С. 25–48.

480. Рахилина 1996: Рахилина Е.В. Локативность и вопрос. *Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность.*

Посессивность. Обусловленность. Санкт-Петербург: Наука, 1996. С. 27–51.

481. Рахилина 1998: Рахилина Е. В. Когнитивная семантика: история, персоналии, идеи, результаты. *Семиотика и информатика*. Москва, 1998. Вып. 36. С. 274–323.
482. Рахилина 2000: Рахилина Е.В. Когнитивный анализ предметных имён: семантика и сочетаемость. Москва: Русские словари, 2000. 416 с.
483. Рахилина 2002: Рахилина Е. В. Основные идеи когнитивной семантики. *Современная американская лингвистика: фундаментальные направления.* 2-е изд., исп. и доп. Москва, 2002. С. 370–389.
484. Рахилина 2008: Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость. Москва: Русские словари, 2008. 416 с.
485. Ревзин 1967: Ревзин И. И. Метод моделирования и типология славянских языков. Москва: Наука, 1967. 300 с.
486. Різник 2016: Різник В. Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. Львів, 2016. 370 с.
487. Родніна 1979: Родніна Л. О. Суфіксальний словотвір іменників. *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ: Наукова думка, 1979. С. 57–118.
488. Розина: Розина Р. Отношения производности в синхронии и диахронии (на материале современного русского сленга). URL: http://www.dialog-21.ru/digests/dialog2006/materials/html/Rozina.htm#_ftnref1
489. Розина 2005: Розина Р. И. Семантическое развитие слова в русском литературном языке и современном сленге: глагол. Москва: Азбуковник, 2005. 302 с.
490. Руднев 1997: Руднев В. П. Словарь культуры XX века: Ключевые понятия и тексты. Москва: Аграф, 1997. 384 с.

491. Русанівський 1978: Русанівський В. М. Дієслово. *Історія української мови. Морфологія.* Київ, 1978. С. 535–341.

492. Русанівський 1979: Русанівський В.М. Префіксальний словотвір. *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ: Наукова думка, 1979. С. 228–284.

493. Русанівський 1988: Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ: Наукова думка, 1988. 240 с.

494. Рут 2008: Рут М. Э. Образная номинация в русской ономастике. Москва: Изд-во ЛКИ, 2008. 192 с.

495. Рябець 1999: Рябець Л. В. Словозміна іменника в говірках центральнополісько-середньонаддніпрянської суміжності: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. Київ, 1999. 20 с.

496. Сабадош 2013: Сабадош І. Розвиток лексики дикорослої трав'янистої флори в українській мові XIX – поч. XX ст. (родина губоцвіті). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2013. Вип. 18. С. 53–66.

497. Сабадош 2019: Сабадош І. Українські назви рослин. Історія, етимологія. Ужгород: Вид-во УжНУ, 2019. 1031 с.

498. Саяхова 1979: Саяхова Л. Г. Лексика как система и методика ее усвоения. Уфа: Изд-во Башк. ун-та, 1979. 88 с.

499. СД 2018: Семантична деривація лексики в типологічному висвітленні: колективна монографія / кол. авт.; голов. ред. О. В. Деменчук. Рівне: РДГУ, 2018. 212 с.

500. СД 2019: Семантична деривація лексики в аспекті міжмовних досліджень: колективна монографія / кол. авт.; голов. ред. О. В. Деменчук. Рівне: РДГУ, 2019. Т. 2: Історія та сьогодення філологічної науки. 150 с.

501. Селіванова 1999: Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). Київ: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. 148 с.

502. Селиванова 2000: Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология: Монография. Киев: Фитосоциоцентр, 2000. 248 с.
503. Селіванова 2004: Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія. Київ; Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
504. Селіванова 2006: Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
505. Селіванова 2008: Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
506. Селіванова 2010: Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. 844 с.
507. Селиверстова 2004: Селиверстова О. Н. Труды по семантике. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 960 с.
508. Семигіна 2012: Семигіна Т. В. Справедливість соціальна. *Енциклопедія для фахівців соціальної сфери* / заг. ред. І. Д. Звєрєва. Київ; Сімферополь: Універсум, 2012. С. 249–252.
509. Серебренников 1988а: Серебренников Б. А. Как происходит отражение картины мира в языке. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира* / отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 1988. С. 87–107.
510. Серебренников 1988б: Серебренников Б. А. Предисловие. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира* / отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 1988. С. 3–7.
511. Симашко 2013: Симашко Т. В. Региональная языковая картина мира: на пути поиска определенности (вместо предисловия). *Язык и культура Русского Севера: к вопросу о региональной языковой картине мира*: сб. науч. трудов / сост., отв. ред. Т. В. Симашко. Архангельск, 2013. С. 9–17.
512. Сисько А. Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. Донецьк, 1990. 100 с.
513. Сіденко 2003: Сіденко Н. Географічна апелятивна лексика говірки села Куйбишеве Матвіїв-Курганського району Ростовської області.

Діалектологічні студії. 2: Мова і культура / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 112–119.

514. Сікора 2018: Сікора Г. Львів у калейдоскопі лексикографії. *Діалектологічні студії. 11: Слово – словник – корпус* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2018. С. 65–84.
515. Сікорська 1972: Сикорская З. С. Суффиксальное словообразование имен существительных в украинских говорах юго-восточного языкового пограничья (междуречье Айдара и Калитвы): автореф. дисс. … канд. филол. наук: 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)». Киев, 1972. 29 с.
516. Сікорська 2000: Сікорська З. С. Сучасна українська мова. Словотвір і морфеміка. Луганськ: Альма-матер, 2000. 174 с.
517. Сікорська, Шарпило 1970: Сікорська З. С., Шарпило Б. А. Деякі закономірні риси системи словотворення іменників в українських говорах південно-східного мовного пограниччя. *Мовознавство*. 1970. № 3. С. 51–59.
518. Сілецький 2008: Сілецький Р. Опалювальні пристрої народного житла Середнього Полісся (конструктивно-функціональний та світоглядний аспекти). *Вісник Львівського університету: Серія історична*. Львів, 2008. Вип. 43. С. 134–183.
519. Сімович 2018: Сімович О. Символ і словник: точки перетину. *Діалектологічні студії. 11: Слово – словник – корпус* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2018. С. 104–113.
520. Сімович 2020: Сімович О. Простір у мовно-фольклорній картині світу українців. *Діалектологічні студії. 13: Збірник пам'яті Наталі Хобзей* / відп. ред. П. Гриценко, Т. Ястремська. Львів, 2020. С. 260–281.
521. Скаб 2008: Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери: монографія. Чернівці: Рута, 2008. 560 с.
522. Сковорода 2011: Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Л. Ушкалова. Харків; Едмонтон; Торонто, 2011. 1400 с.

523. Скороходько 1983: Скороходько Э. Ф. Семантичкеские сети и автоматическая обработка текста. Киев, 1983. 218 с.

524. Скороходько 1990: Скороходько Е. Ф. Сетевое моделирование лексики. *Использование ЭВМ в лингвистических исследованиях*. Киев: Наукова думка, 1990. С. 129–161.

525. Скороходько_УМ: Скороходько Е. Ф. Семантична сітка. *Українська мова. Енциклопедія* / співгол. ред ради В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 577.

526. Слышкин 2000: Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. Москва: Academia, 2000. 128 с.

527. Слышкин 2004а: Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как системное образование. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2004. № 1. С. 29–34.

528. Слышкин 2004б: Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты: автореф. дисс. ... д-ра филол.наук: 10.02.19 / Волгогр. гос. пед. ун-т. Волгоград, 2004. 39 с.

529. Слободзяник 2016: Слободзяник О. З. Формування географічної лексики в українській мові XVI–XVIII століть: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2016. 283 с.

530. Слободян 2017: Слободян О. В. Географічна народна термінологія українських східнослобожанських говірок Луганщини: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». Старобільск, 2017. 586 с.

531. Смирницкий 1954: Смирницкий А. И. К вопросу о слове (проблема тождества слова). *Труды Института языкознания*. Москва: ИЯ, 1954. Т. 4. С. 3–49.

532. Смирницкий 1955: Смирницкий А. И. Сравнительно-исторический метод и определение языкового родства: материалы к курсам языкознания. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1955. 59 с.

533. Сніжко 2013: Сніжко Н. В. Системний підхід до вивчення динаміки лексичного складу української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. *Українська мова*. 2013. № 3. С. 110–127.

534. Сніжко 2016: Сніжко Н. В. Українська ідеографія: історія, сучасний стан та перспективи. *Українська мова*. 2016. № 3. С. 28–43.

535. Соболева 1972: Соболева П. А. Моделирование словообразования. *Проблемы структурной лингвистики*. 1971 / отв. ред. С. К. Шаумян. Москва: Наука, 1972. С. 165–212.

536. Соболева 1980: Соболева П. А. Словообразовательная полисемия и омонимия. Москва: Наука, 1980. 294 с.

537. Соломоник 1995: Соломоник А. Семиотика и лингвистика. Москва: Молодая гвардия, 1995. 346 с.

538. Сороколетов 1978: Сороколетов Ф. П. К вопросу о системных отношениях в лексике народных говоров. *Диалектная лексика*. 1975. Ленинград: Наука, 1978. С. 14–24.

539. Софронова 2002: Софронова Л. А. Три мира Григория Сковороды. Москва: Индрик, 2002. 462 с.

540. Степанов 1975: Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики. Москва: Наука 1975. 312 с.

541. Степанов 1985: Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка (Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства). Москва: Наука, 1985. 336 с.

542. Степанов 1994: Степанов Ю. С. Пространство и миры – новый, «воображаемый», «ментальный» и прочие. *Философия языка: в границах и вне границ. Международная серия монографий*. Харьков: Око, 1994. Т. 2. С. 3–18.

543. Степанов 2004: Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. 3-е, изд. испр. и доп. Москва: Академический Проект, 2004. 992 с.

544. Степанов 2007: Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая плёнка цивилизации. Москва: Языки славянских культур, 2007. 604 с.

545. Степанов, Проскурин 1993: Степанов Ю. С., Проскурин С. Г. Константы мировой культуры: алфавиты и алфавитные тексты в периоды двоеверия. Москва: Наука, 1993. 158 с.

546. Степанова 1975: Степанова М. Д. Вопросы моделирования в словообразовании и условия реализации моделей. *Вопросы языкознания*. 1975. № 4. С. 53–63.

547. Стернин 1985: Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи. Воронеж, 1985. 253 с.

548. Стернин 1999: Стернин И. А. Концепт и языковая семантика. *Связи языковых единиц в системе и реализации*: межвуз. сб. науч. трудов / редкол.: Н. Н. Болдырев (отв. ред.) и др. Тамбов: ТГУ им. Г.Р. Державина, 1999. Вып. 2. С. 69–75.

549. Стернин 2001: Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*: научное издание / под. ред. И. А. Стернина. Воронеж: ВГУ, 2001. С. 58–65.

550. Стернин 2004: Стернин И. А. Когнитивная интерпретация в лингвокогнитивных исследованиях. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. № 1. С. 65–70.

551. Струганець 2015: Струганець Л. Моделювання лексико-семантичних процесів за допомогою комп’ютерного програмування. Тенденції розвитку української лексики та граматики. Варшава; Івано-Франківськ, 2015. Ч. II / за ред. І. Кононенко, І. Митнік, С. Романюк. С. 14–25.

552. Струганець 2018: Струганець Л. Основні типи змін у лексико-семантичній системі української мови. *Лексика на перетині наукових парадигм*: колективна монографія / за ред. Л. Струганець. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. С. 26–37.

553. Струганець, Струганець 2018: Струганець Л., Струганець Ю. Слово у лексико-семантичній системі. *Лексика на перетині наукових парадигм*: колективна монографія / за ред. Л. Струганець. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. С. 6–21.

554. Тараненко 1989: Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах. Киев: Наукова думка, 1989. 254 с.

555. Тараненко_УМа: Тараненко О. О. Енантіосемія. *Українська мова. Енциклопедія* / співгол. ред ради В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 172–174.

556. Тараненко_УМб: Тараненко О. О. Лексичне значення. *Українська мова. Енциклопедія* / співгол. ред ради В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 307–309.

557. Телия 1977: Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды. *Языковая номинация* (*Виды наименований*). Москва: Наука, 1977. С. 129–221.

558. Телия 1988а: Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция. *Метафора в языках и тексте*. Москва: Наука, 1988. С. 26–52.

559. Телия 1988б: Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира* / отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 1988. С. 173–204.

560. Телия 1996: Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический, культурологический аспекты. Москва: Наука, 1996. 284 с.

561. Телия 1997: Телия В. Н. Образ пространства в русской идиоматике. *Категоризация мира: пространство и время*: материалы научной конференции. Москва: «Диалог – МГУ», 1997. С. 31–47.

562. Тышкивская 1987: Тышкивская Н. Я. Семантико-словообразовательная структура гнезд слов со значением чувств в современном украинском языке: автореф. дисс. … канд. филол. наук: 10.02.01. Киев, 1987. 24 с.

563. Тихомиров 1956: Тихомиров М. Н. Древнерусские города. 2-е изд., дополн. и перераб. Москва: Гос. изд-во политической литературы, 1956. 475 с.

564. Тихомиров 2013: Тихомиров О. Д. Просторовий вимір права: проблеми методологічного осмислення. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1–2. С. 215–221.

565. Тихонов 1970: Тихонов А. Н. Множественность словообразовательной структуры слова в русском языке. *Русский язык в школе*. 1970. № 4. С. 79–89.

566. Тихонов 1971: Тихонов А. Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря русского языка: курс лекций. Самарканд, 1971. 388 с.

567. Тихонов 1972: Тихонов А. Н. Синхрония и диахрония в словообразовании. *Актуальные проблемы русского словообразования.* Самарканд, 1972. Т. 1. С. 351–379.

568. Тихонов 1974а: Тихонов А. Н. Формально-семантические отношения слов в словообразовательном гнезде: автореф. дисс. ... д-ра філол. наук. Москва, 1974. 35 с.

569. Тихонов 1974б: Тихонов А. Н. Гнездование однокоренных слов. *Исследования по славянской филологии*. Москва, 1974. С. 307–318.

570. Тихонов 1978: Тихонов А. Н. Словообразовательные и корневые гнезда слов. *Восточнословянское и общее языкознание*. Москва, 1978. С. 270–274.

571. Тихонов 1982: Тихонов А. Н. Проблемы изучения комплексных единиц словообразования. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, 1982. С. 3–13.

572. Тихонов, Авина 1982: Тихонов А. Н., Авина Н. Ю. Диахронические аспекты изучения словообразовательного гнезда. *Актуальные проблемы русского словообразования.* Ташкент; Укитувчи, 1982. С. 383–388.

573. Тихонов, Пардаев 1989: Тихонов А. Н., Пардаев А. С. Роль гнезд однокорневых слов в системной организации лексики: отраженная синонимия, отраженная антонимия, отраженная омонимия. Ташкент: Фан, 1989. 141 с.

574. Тищенко 2017: Тищенко Т. «Словник східноподільських говірок» як відображення номінаційних процесів у східноподільському ареалі українськоїмови. *Філологічний часопис*. 2017. Вип. 2 (10). С. 216–226.

575. Ткачук 2015: Ткачук М. М. Метатекст редуктивної говірки. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* / за ред. П. Ю. Гриценка. Київ, 2015. С. 384–393.

576. Толстая 1989: Толстая С. М. Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней культуры. *Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней славянской духовной культуры: источники и методы*. Москва, 1989. С. 215–229.

577. Толстая 1997: Толстая С. М. Город Иерусалим, гора Сион и царь Давид. *Живая старина*. 1997. № 3. С. 31–35.

578. Толстая 2002а: Толстая С. М. Категория признака в символическом языке культуры. *Признаковое пространство культуры*. Москва, 2002. С. 9–15.

579. Толстая 2002б: Толстая С. М. Мотивационные семантические модели и картина мира. *Русский язык в научном освещении*. 2002. № 1(3). С. 112–127.

580. Толстая 2007: Толстая С. М. К понятию культурных кодов. *Сборник статей к 60-летию Альберта Кашфуловича Байбурина*. *Studia Ethnologica*. Санкт-Петербург, 2007. С. 23–31.

581. Толстая 2008: Толстая С. М. Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе. Москва: Индрик, 2008. 528 с.

582. Толстая 2010: Толстая С. М. Семантические категории языка культуры: Очерки по славянской этнолингвистике. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. 368 с.

583. Толстая 2013а: Толстая С. М. Коды культуры и культурные концепты. *Толстой Н. И., Толстая С. М. Славянская этнолингвистика: вопросы теории*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2013. С. 109–113.

584. Толстая 2013б: Толстая С. М. Постулаты московской этнолингвистики. *Толстой Н. И., Толстая С. М. Славянская этнолингвистика: вопросы теории*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2013. С. 68–82.

585. Толстая 2015: Толстая С. М. Образ мира в тексте и ритуале. Москва: Русский фонд содействия образованию и науке, 2015. 528 с.

586. Толстой 1963: Толстой Н. И. Из опытов типологического исследования славянского словарного состава. *Вопросы языкознания*. 1963. № 1. С. 29–45.

587. Толстой 1966: Толстой Н. И. Из опытов типологического исследования славянского словарного состава. II. *Вопросы языкознания*. 1966. № 5. С. 16–36.

588. Толстой 1968: Толстой Н. И. Некоторые проблемы сравнительной славянской семасиологии. *Славянское языкознание. VI Международный съезд славистов.* Доклады советской делегации. Москва, 1968. С. 339–365.

589. Толстой 1969: Толстой Н. И. Славянская географическая терминология (семасиологические этюды). Москва: Наука, 1969. 262 с.

590. Толстой 1995: Толстой Н. И. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. Москва, 1995. 515 с.

591. Толстой 1997а: Толстой Н. И. Избранные труды. Москва, 1997. Т. 1. Славянская лексикология и семасиология. 521 с.

592. Толстой 1997б: Толстой Н. И. О природе связей бинарных противопоставлений типа *правый–левый, мужской–женский*. *Языки культуры и проблемы переводимости* / отв. ред. Б. А. Успенский. Москва: Наука, 1987. С. 169–183.

593. Толстой 2013: Толстой Н. И. Язык и культура. *Толстой Н. И., Толстая С. М. Славянская этнолингвистика: вопросы теории*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2013. С. 7–18.

594. Топіха 1998: Топіха В. А. Множинність словотвірної мотивації дієслів у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. Київ, 1998. 17 с.

595. Топоров 1980: Топоров В. Модель мира. *Мифы народов мира. Энциклопедия*: в 2 т. / гл. ред. С. А. Токарев. Москва: Советская энциклопедия, 1980. Т. 2. С. 161–164.

596. Топоров 1983: Топоров В. Н. Пространство и текст. *Текст: Семантика и структура*. Москва: Наука, 1983. С. 227–285.

597. Топоров 2004а: Топоров В. Н. О понятии места, его внутренних связях, его контексте (значение, смысл, этимология). *Язык культуры: Семантика и грамматика. К 80-летию со дня рождения академика Никиты Ильича Толстого* (*1923–1996*) / отв. ред. С. М. Толстая. Москва: Индрик, 2004. С. 12–106.

598. Топоров 2004б: Топоров В. Н. Исследования по этимологии и семантике. Москва: Языки славянской культуры, 2004. Т. 1: Теория и некоторые частные ее приложения. 816 с.

599. Топоров 2010: Топоров В. Мировое дерево. *Универсальные знаковые комплексы*. Москва, 2010. Т. 1–2. 448 + 496 с.

600. Топорова 1994: Топорова Т. В. Семантическая структура древнегерманской модели мира. Москва: Радикс, 1994. 192 с.

601. Торопцев 1980: Торопцев, И. С. Словопроизводственная модель. Воронеж: ВГУ, 1980. 148 с.

602. Тропина 2003: Тропина Н. П. Семантическая деривация: мультипарадигмальное исследование. Херсон, 2003. 336 с.

603. Тропина 2009: Тропина Н. П. Мультипарадигмальный подход к исследованию семантических процессов в лексике. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*: зб. наук. праць. 2009. Вип. X. С. 84–89.

604. Тропина 2012: Тропина Н. П. Стабильное и новое в языковой картине мира русского этноса сквозь призму семантической деривации. *Слов'янський збірник*. 2012. Вип. 16. С. 184–197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/slzb_2012_16_28

605. Тропина 2018: Тропина Н. П. Семантическая деривация как способ пополнения словаря и лингвистический концепт. *Семантична деривація лексики в типологічному висвітленні.* Рівне: РДГУ, 2018. Т. 1: Історія та сьогодення філологічної науки / кол. авт.; голов. ред. О. В. Деменчук. С. 48–60.

606. Трубачев 1980: Трубачев О. Н. Реконструкция слов и значений. *Вопросы языкознания*. 1980. № 3. С. 3–14.

607. Трубачев 1988: Трубачев О. Н. Приемы семантической реконструкции. *Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции*. Москва, 1988. С. 197–222.

608. Турчин 1990: Турчин Е. Лексика питания в украинских восточнополесских говорах: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Киев, 1990. 22 с.

609. Турчин 2012: Турчин Є. Назви їжі на Східному Поліссі. Львів: Українська академія друкарства, 2012. 347 с.

610. Уваров 1996: Уваров М. С. Бинарный архетип. Эволюция идеи антиномизма в истории европейской философии и культуры. Санкт-Петербург: Изд-во БГТУ, 1996. 214 с. URL: http://sofik-rgi.narod.ru/avtori/binarniy_arxetyp/index.htm

611. Уилрайт 1990: Уилрайт Ф. Метафора и реальность. *Теория метафоры*. Москва: Прогресс, 1990. С. 82–109.

612. Улуханов 1971: Улуханов И. С. Словообразовательная мотивация и ее виды. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка*. 1971. Т. 30. Вып. 1. С. 37–46.

613. Улуханов 1977: Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания / отв. ред. Н. Ю. Шведова. Москва: Наука, 1977. 256 с.

614. Улуханов 1979: Улуханов И. С. Словообразовательные отношения между частями речи. *Вопросы языкознания*. 1979. № 4. С. 101–110.

615. Улуханов 1992а: Улуханов И. С. Мотивация и производность (о возможности синхронно-диахронического описания языка). *Вопросы языкознания*. 1992. № 2. С. 5–18.

616. Улуханов 1992б: Улуханов И. С. О степенях словообразовательной мотивированности слов. *Вопросы языкознания.* 1992. № 5. С. 74–89.

617. Улуханов 1996: Улуханов И. С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация. Москва, 1996. 224 с.

618. Улуханов 2015: Улуханов И. С. Мотивация в словообразовательной системе русского языка. Москва: Ленанд, 2015. 320 с.

619. Урысон 1998: Урысон Е. В. Языковая картина мира vs обиходные представления (модель восприятия в русском языке). *Вопросы языкознания*. 1998. № 2. С. 3–21.

620. Урысон 2003: Урысон Е. В. Проблемы исследования языковой картины мира: Аналогия в семантике. Москва: Языки славянской культуры, 2003. 224 с.

621. Урысон 2019: Урысон Е. В. Иерархия значений многозначного слова: к постановке проблемы. *Русский язык в научном освещении.* 2019. № 1. С. 46–57.

622. Урманчеева 2013: Урманчеева И. С. «Деревянные» образы в экспрессивных наименованиях человека (на материале вологодских говоров). *Язык и культура Русского Севера: к вопросу о региональной языковой картине мира*: сб. науч. тр. / сост., отв. ред. Т. В. Симашко. Архангельск, 2013. С. 89–96.

623. УСС_П: Украинский семантический словарь. Проспект / М. М. Пещак, Н. Ф. Клименко, Е. А. Карпиловская и др.; отв. ред. М. М. Пещак; АН УССР, Ин-т языковедения им. А. А. Потебни. Киев: Наукова думка, 1990. 264 с.

624. Уфимцева 1962: Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы. Москва: Наука, 1962. 287 с.

625. Уфимцева 1986: Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принципы семасиологического описания лексики. Москва: Наука. 240 с.

626. Уфимцева 1988: Уфимцева А. А. Роль лексики в познании человеком действительности и формировании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира* / отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 1988. С. 108–140.

627. Уфимцева Н.1994: Уфимцева Н. В. Этнические ритмы и стереотипы культуры. *Язык, сознание, этнос, культура: теория и прагматика*.

Материалы XI Всероссийского симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации. Москва, 1994. С. 98–100.

628. Ушкалов 2016: Ушкалов Л. «Кинь коперниківські сфери!» Містична астрономія Сковороди. *Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні*: зб. наук. праць / за заг. ред. О. Петрука. Львів, 2016. С. 241–262.
629. Федурко 2003: Федурко М. Ю. Морфонологія відіменникового словотворення. Київ; Дрогобич: Вимір, 2003. 271 с.
630. Федурко, Огар 2013: Федурко М., Огар А. Концепи *земля* й *небо* крізь призму словотворення. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*: зб. наук. праць / гол. ред. М. Федурко; Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич: Посвіт, 2013. С. 272–279.
631. Филин 1982: Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов. *Филин Ф. П. Очерки по теории языкознания*. Москва: Наука, 1982. С. 227–238.
632. Филлмор 1983а: Филлмор Ч. Об организации семантической информации в словаре. *Новое в зарубежной лингвистике.* Москва: Прогресс, 1983. Вып. 14. Проблемы и методы лексикографии. С. 23–60.
633. Филлмор 1983б: Филлмор Ч. Основные проблемы лексической семантики. *Новое в зарубежной лингвистике.* Москва: Радуга, 1983. Вып. 12. Прикладная лингвистика. С. 74–122.
634. Флягина 2012: Флягина М. Ф. *Верх* и *низ* как основные образы географического пространства (на материале географической лексики донских говоров). *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*. 2012. № 6 (70). С. 65–68.
635. Фоменко 2004: Фоменко Ю. В. Что стоит за термином «концепт»? *Вестник Омского университета*. 2004. № 4. С. 113–116.
636. Фроляк 2003: Фроляк Л. Етномовні факти в основі генетичної класифікації новостворених східностепових говірок. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* / відп. ред.: П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 11–21.

637. Фроляк 2005: Фроляк Л. Корелятивна система приголосних за дзвінкістю/глухістю у східно-степових говірках. *Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір* / відп. ред.: П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2005. С. 75–86.

638. Фрумкина 1992: Фрумкина Р. М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога (концепт, категория, прототип). *Научно-техническая информация. Серия 2. Информационные процесы и системы*. Москва, 1992. С. 2–7.

639. Фрумкина 1995: Фрумкина Р. М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? *Язык и наука 20 века* / ред. Ю. С. Степанов. Москва, 1995. С. 74–117.

640. Хайдеггер 1986: Хайдеггер М. Время картины мира. *Новая технократическая волна на Западе* / пер. с нем. В. В. Бибихина. Москва, 1986. С. 41–62. URL: https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/6330

641. Харьківська 2015: Харьківська О. В. Суфіксальний словотвір апелятивних іменників в українських говорах Закарпаття: дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2015. Ужгород, 2015. 396 с.

642. Хобзей 2019: Хобзей Н. Наукові студії: діалектологія, етнолінгвістика, лексикографія / упоряд. О. Сімович. Львів, 2019. 832 с.

643. Холодьон 2014: Холодьон О. М. Дієслівна лексика на позначення темпу мовлення як фрагмент мовної картини світу діалектоносіїв Східного Полісся. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст* / за ред. П. Ю. Гриценка. Київ, 2014. С. 495–500.

644. Холодьон 2017а: Холодьон О. М. Особливості реалізації архісеми 'говорити' у східнополіських говірках як відображення моделі мовної картини світу діалектоносіїв. *Діалекти в синхронії та діахронії: Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекології* / за ред. П. Ю. Гриценка. Київ, 2014. С. 450–463.

645. Холодьон 2017б: Холодьон О. М. Семантична варіативність дієслівної лексики в східнополіському діалекті: автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. Київ, 2017. 20 с.

646. Храбан 2014а: Храбан Т. Є. Концептуальний аналіз як один з основних дослідницьких методів когнітивної лінгвістики. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*: зб. наук. праць. Київ, 2014. Вип. 26. С. 285–292.

647. Храбан 2014б: Храбан Т. Є. Концептосфера як сукупність концептів у когнітивній лінгвістиці. *Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки*. 2014. № 27. С. 74–79.

648. Цивьян 1973: Цивьян Т. В. О некоторых способах отражения в языке оппозиции *ВНУТРЕННИЙ* / *ВНЕШНИЙ*. *Структурно-типологические исследования в области грамматики славянских языков* / отв. ред. А. А. Зализняк. Москва: Наука, 1973. С. 242–261.

649. Цивьян 1990: Цивьян Т. В. Лингвистические основы балканской картины мира / отв. ред. В. Н. Топоров. Москва: Наука, 1990. 207 с.

650. Цивьян 2006: Цивьян Т. В. Модель мира и ее лингвистичесике основы. Москва: КомКнига, 2006. 280 с.

651. Чаган 2019: Чаган О. Назви опалювальних споруд та їх конструктивних частин у бойківських говірках. *Gwary dziś*. Poznań: Wyd-wo Naukowe UAM, 2019. T. XI. S. 55–66.

652. Чаган 2020: Чаган О. І. Назви покрівельних матеріалів у бойківських говірках. *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць. Черкаси, 2020. Вип. 28. С. 84–91.

653. Черепанова 1983: Черепанова Е. А. Географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья (опыт семантической классификации). *Полесский этнолингвистический сборник. Материалы и исследования* / под ред. Н. И. Толстого. Москва: Наука, 1983. С. 173–190.

654. Чернейко 1978: Чернейко Л. О. Понятие лексико-семантической парадигмы и его использование при описании диалектных систем (на

материале архангельских говоров). *Филологические науки*. 1978. № 6. С. 85–96.

655. Чернейко 1995: Чернейко Л. О. Гештальтная структура абстрактного имени. *Научные доклады высшей школы. Филологические науки.* 1995. № 4. С. 73–83.
656. Чернейко 1997: Чернейко Л. О. Лингвофилософский анализ абстрактного имени. Москва, 1997. 352 с.
657. Чернейко 2005: Чернейко Л. О. Базовые понятия когнитивной лингвистики в их взаимосвязи. *Язык, сознание, коммуникация*: сб. статей / отв. ред.: В. В. Красных, А. И. Изотов. Москва: МАКС Пресс, 2005. Вып. 30. С. 43–73.
658. Чернейко 2016: Чернейко Л. О. «Лексическая ассимиляция»: сфера действия и основания для типологии. *Труды Института русского языка им. В. В. Виноградова*. 2016. Т. 7. С. 208–227.
659. Шведова 1999: Шведова Н. Ю. Теоретические результаты, полученные в работе над «Русским семантическим словарем». *Вопросы языкознания*. 1999. № 1. С. 3–16.
660. Шведова 2005: Шведова Н. Ю. Русский язык: Избранные работы. Москва: Языки славянской культуры, 2005. 638 с.
661. Шевельов 1951: Шевельов Ю. [Шерех Ю.] Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен: Молоде життя, 1951. 402 с.
662. Шевельов 2002: Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / пер. з англ. Харків, 2002. 1054 с.
663. Шийка 2013: Шийка С. В. Народна географічна термінологія Ровенщини: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. Київ, 2013. 288 с.
664. Шийка 2015: Шийка С. В. Народна географічна термінологія Ровенщини на позначення нейтрального рельєфу. *Записки з ономастики*. 2015. Вип. 18. С. 758–767.

665. Шило 1982: Шило Г. Ф. Будівельна лексика в західноукраїнських говорах. *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами*: тези доповідей. Ужгород, 1982. С. 117–118.

666. Ширшов 1980: Ширшов И.А. Множественная мотивация и принципы ее изучения. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, 1980. С. 21–23.

667. Ширшов 1981: Ширшов И. А. Множественность словообразовательной мотивации в современном русском языке. Москва: Наука, 1981. 117 с.

668. Ширшов 1983: Ширшов И. А. Множественность словообразовательной мотивации в современном русском языке: автореф. дисс. ... д-ра. филол. наук: спец.: 10.02.01. Москва, 1983. 33 с.

669. Ширшов 1991: Широв И. А. Теоретические проблемы гнездования. *Принципы составления гнездового Толково-словообразовательного словаря современного русского языка*. Грозный, 1991. С. 41–43.

670. Ширшов 1996: Ширшов И. А. Границы словообразовательного гнезда. *Филологические науки*. 1996. № 5 С. 43–54.

671. Ширшов 1999: Ширшов И. А. Теоретические проблемы гнездования. Москва: Прометей, 1999. 236 с.

672. Шмелев 1964: Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка. Москва, 1964. 244 с.

673. Шмелев 1973: Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). Москва: Наука, 1973. 280 с.

674. Шмелев 2002: Шмелев Д. Н. О третьем измерении лексики. *Шмелев Д. Н. Избранные труды по русскому языку*. Москва, 2002. С. 60–71.

675. Шмелев А. 2002: Шмелев А. Д. Русская языковая модель мира: Материалы к словарю. Москва: Языки славянской культуры, 2002. 224 с.

676. Шмелев А. 2009: Шмелев А. Д. Русская языковая картина мира: системные сдвиги. *Мир русского слова.* 2009. № 4. С. 14–21.

677. Шмігер 2018: Шмігер Т. Перекладознавчий аналіз – теоретичні та прикладні аспекти: давня українська література сучасними українською та англійською мовами. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. 510 с.

678. Шульгач 1998: Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). Київ, 1998. 368 с.

679. Шумейкіна 2009: Шумейкіна А. Сучасний підхід до аналізу семантичної структури багатозначного слова. *Рідний край: науковий публіцистичний художньо-літературний альманах*. Полтава: АСМІ, 2009. Вип. 1 (20). С. 62–68.

680. Щур 1974: Щур Г. С. Теории поля в лингвистике. Москва: Наука, 1974. 255 с.

681. Юдін 2011: Юдін О. В. Етнолінгвістичне вивчення народної культури і проблема дефініювання. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2011. Вип. 52. С. 12–24.

682. Юрчук 1979: Юрчук Л. А. Суфіксальний дієслівний словотвір. *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ: Наукова думка, 1979. С. 171–210.

683. Яковина 2014: Яковина О. Герметичність пророчого тексту Тараса Шевченка «Бували войни й військовії свари…» як пошук вербалізації поетом національної ідентичності. *Культурологічна думка*. 2014. № 7. С. 36–41.

684. Яковлева 1994а: Яковлева Е. С. Фрагмент русской языковой картины времени. *Вопросы языкознания.* 1994. № 5. С. 73–89.

685. Яковлева 1994б: Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира. Модели пространства, времени и восприятия. Москва: Гнозис, 1994. 344 с.

686. Яковлева 1998: Яковлева Е. С. О понятии «культурная память» в применении к семантике слова. *Вопросы языкознания*. 1998. № 3. С. 43–73.

687. Якушкина 2002: Якушкина Е. И. Оппозиции *прямой-кривой* и *прямой-обратный* и их культурные коннотации. *Признаковое пространство культуры* / отв. ред. С. М. Толстая. Москва: Индрик, 2002. С. 163–183.

688. Янко-Триницкая 1966: Янко-Триницкая Н. А. Наименование лиц женского пола существительными женского и мужского рода. *Развитие словообразования современного русского языка*. Москва: Наука, 1966. С. 167–210.

689. Янко-Триницкая 2001: Янко-Триницкая Н. А. Словообразование в современном русском языке. Москва: Индрик, 2001. 503 с.

690. Янценецкая 1979: Янценецкая М. Н. Семантические вопросы теории словообразования. Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1979. 242 с.

691. Янценецкая 1991: Семантические вопросы словообразования. Производящее слово / под. ред. М. Н. Янценецкой. Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1991. 237 с.

692. Ястремська 2003: Ястремська Т. «Третье измерение» диалектной лексики как системы. *II Международная научная конференция «Язык и культура»*: тезисы докладов. Москва: ИРЯ им. В. В. Виноградова, 2003. С. 153–154.

693. Ястремська 2007: Ястремська Т. Лексика пастухування гуцульського говору у форматі мотиваційного словника. *Gwary dziś*. Poznań: Wyd-wo Naukowe UAM, 2007. T. IV. S. 123–131.

694. Ястремська 2008а: Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування / відп. ред. П. Гриценко. Львів, 2008. 424 с.

695. Ястремська 2008б: Ястремська Т. Мотиваційний словник лексики пастухування гуцульського говору. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. Вип. 3, кн. 2. С. 178–183.

696. Ястремська 2008в: Ястремська Т. Явище мотивації та його відображення в лексикографії. *Українське мовознавство. До 100-річчя публікації «Словаря*

української мови» за редакцією Б. Грінченка. Київ: Вид-во КНУ ім. Тараса Шевченка, 2008. С. 265–267.

697. Ястремська 2011: Ястремська Т. Діалектний простір Галичини: говірки української мови. *Українська мова в Галичині: історичний вимір* / відп. ред.: Я. Ісаєвич, М. Мозер, Н. Хобзей. Львів, 2011. С. 55–106.
698. Ястремська 2012: Ястремська Т. Збереження другого повноголосся в говірках південно-західного наріччя. *Teka Komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych* / pod. red. M. Borciuch, L. Frolak. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2012. T. VII. S. 64–72.
699. Ястремська 2015: Ястремська Т. Система дериватів із коренем *-верх-*: історичний та діалектний виміри. *Діалектологічні студії. 10: Традиції і новаторство* / відп. ред.: П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2015. С. 370–392.
700. Ястремська 2016а: Ястремська Т. Деривати з коренем *-верх-* у говорах південно-західного наріччя: семантичний аспект. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: зб. наук. праць / гол. ред. М. Є. Скиба; відп. за випуск М. М. Торчинський. Хмельницький: ФОП Бідюк Є.І., 2016. Вип. 10. Т. 3. С. 278–282.
701. Ястремська 2016б: Ястремська Т. Словотвірне гніздо з вершиною *-верх-* у говорах південно-західного наріччя: моделі деривації. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2016. Вип. 21. С. 192–197.
702. Ястремська 2016в: Ястремська Т. Межі діалектного простору: південно-західне наріччя. *У координатах мови: зб. наук. праць на пошану Професора Лідії Коць-Григорчук* / відп. за вип. О. М. Костів. Львів: ПАІС, 2016. С. 108–126.
703. Ястремська 2017а: Ястремська Т. Семантична опозиція *горі – долі* в говірках південно-західного наріччя української мови. *Gwary Dziś*. Poznań, 2017. V. 9. S. 159–174.

704. Ястремська 2017б: Ястремська Т. Динаміка семантичної структури лексеми *верх* у говірках південно-західного наріччя. *Діалекти в синхронії та діахронії: Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекології* / відп. ред. П. Ю. Гриценко. Київ: ТОВ «КММ», 2017. С. 502–514.

705. Ястремська 2017в: Ястремська Т. Динаміка словотвірного гнізда з вершиною *-верх-*. *Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht. Діалог мов – діалог культур. Україна і світ*: VII Міжнар. наук. Інтернет-конференція з україністики / Herausgegeben von O. Novikova, U. Schweier, P. Hilkes. München. 2017. С. 183–190, 794–802.

706. Ястремська 2017г: Ястремська Т. До проблеми кореляції формальної і семантичної структури дериватів із коренем *-верх-*. *Język w regionie – region w języku. II*. Poznań, 2017. S. 121–140.

707. Ястремська 2017г: Ястремська Т. Динаміка семантичних змін у гуцульських говірках. *Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w w XXI wieku* / pod red. D. K. Rembiszewskiej. Warszawa: Wyd-wo IS PAN, 2017. S. 81–96.

708. Ястремська 2017д: Ястремська Т. Словотвірне гніздо: проблема множинної мотивації. *Вісник Львівського університету: Серія філологічна* / відп. за вип. О. М. Костів. Львів, 2017. Вип. 64, ч. 1. С. 119–129.

709. Ястремська 2018а: Ястремська Т. Епідигматичний діалектний словник: ідея, концепція, засади. *Діалектологічні студії. 11: Слово – словник – корпус* / відп. ред.: П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2018. С. 273–301.

710. Ястремська 2018б: Ястремська Т. Система дериватів у контексті лексикографії. *IX Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство.* Збірник наукових статей (До 100-річчя Національної академії наук України) / гол. ред. Г. Скрипник. Київ: Вид-во ІМФЕ, 2018. С. 588–599.

711. Ястремська 2018в: Ястремська Т. Прислівники місця в говорах української мови: статична локалізація. *Лінгвістика*: зб. наук. праць / гол. ред. К. Д. Глуховцева. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2018. № 1 (38) С. 70–84.

712. Ястремська 2018г: Ястремська Т. Семантична опозиція «верх» – «низ»: прислівники в говорах української мови (епідигматичний аспект). *Gwary Dziś*. Poznań: Wyd-wo Naukowe UAM, 2018. Vol. 10. S. 59–78.

713. Ястремська 2019а: Ястремська Т. Проблема частиномовного (не)розрізнення: прислівник чи конструкція «прийменник іменник»? *Філологічний часопис* / гол. ред. О. Ю. Зелінська. Умань. 2019. № 1 (13). С. 165–175.

714. Ястремська 2019б: Ястремська Т. Локативні прислівники в говірках української мови: лексикографічне моделювання. *Prace filologiczne*. Warszawa, 2019. T. LXXIV. S. 67–78.

715. Ястремська 2019в: Ястремська Т. Концепт «верх»: лексико-семантична інтерпретація в діалектному просторі. *Діалектологічні студії. 12. Діалект і пам'ятка* / відп. ред.: П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2019. С. 163–239.

716. Ястремська 2019г: Ястремська Т. До проблеми семантичного аналізу дериватів у говірках української мови. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2019. *Т. CCLXXII: Праці Філологічної секції*. С. 460–478.

717. Ястремська 2020а: Ястремська Т. Слово *горі*: лексикографічна інтерпретація. *Галактика Слова. Галині Макарівні Гнатюк* / відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ, 2020. С. 237–244.

718. Ястремська 2020б: Ястремська Т. Картина світу і концепт: проблема (пере)осмислення. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. І. Соляр, упоряд. М. Романюк. Львів, 2020. Вип. 33. С. 394–410.

719. Ястремська 2020в: Ястремська Т. Реалізація просторової семантики дериватів. *Діалектологічні студії. 13: Збірник пам'яті Наталі Хобзей* / відп. ред.: П. Гриценко, Т. Ястремська. Львів, 2020. С. 405–417.

720. Ястремська 2021а: Ястремська Т. Моделювання українського діалектного простору: концепти *ВЕРХ* / *НИЗ*. Львів, 2021. 804 с.

721. Ястремська 2021б: Ястремська Т. Концепт *НИЗ*: семантика базових слів. *Gwary Dziś*. Vol. 14. 2021. S. 113–137.

722. Bartmiński 1985: Bartmiński J. Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. III* / pod red. M. Basaja i D. Rytel. Ossolineum, 1985. S. 25–53.

723. Bartmiński 1986: Bartmiński J. Językowy obraz świata a spójność tekstu. *Teoria tekstu* / J. Bartmiński, R. Tokarski; pod red. T. Dobrzyńskiej. Ossolineum, 1986. S. 65–81.

724. Bartmiński 1999: Bartmiński J. Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata. *Językowy obraz świata* / pod. red. J. Bartmińskiego. Lublin: Wyd. UMCS, 1999. S. 103–120.

725. Barcelona 2000: Metaphor and metonymy at the crossroads: A cognitive perspective / ed. A. Barcelona. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 2000. 356 p.

726. Bartmiński 2007: Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata. 2-e wyd. Lublin, 2007. 283 s.

727. Barcelona 2005a: Barcelona A. Metaphor. *Strazny Ph. Encyclopedia of Linguistics*. New York: Fitzroy Dearborn, 2005. P. 677–678.

728. Barcelona 2005б: Barcelona A. Metonymy. *Strazny Ph. Encyclopedia of Linguistics*. New York: Fitzroy Dearborn, 2005. P. 680–682.

729. Chomko 2015: Chomko J. Словообразовательное гнездо с вершиной земля в русском языке. *Studia wschodniosłowiańskie*. 2015. T. 15. S. 197–208.

730. Evans, Green 2006: Evans V., Green M. Cognitive linguistics: an introduction. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd., 2006. 830 p.

731. Fillmore 1967: Fillmore Ch. Case for Case. Ohio: Ohio State University, 1967. 136 p.

732. Fillmore 1977: Fillmore Ch. The Case for Case Reopened. *Syntax and semantics* / ed.: P. Cole, J. M. Sadock. N.Y. etc., 1977. Vol. 8. P. 59–81.

733. Gala 2002: Gala S. O potrzebie badań słowotwórstwa gwarowego. *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga*

Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Karolowi Dejnie. Łódź, 2002. S. 147–154.

734. Geeraerts 1993: Geeraerts D. Cognitive semantics and the history of philosophical epistemology. *Conceptualizations and mental processing in language*. New York: Mouton de Gruyter, 1993. P. 53–79.
735. Grady 2007: Grady J. Metaphor. *Geeraerts D. The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: OUP, 2007. P. 188–213.
736. Grzegorczykowa 1990: Grzegorczykowa R. Pojęcie językowego obrazu *ś*wiata. *Językowy obraz świata* / red. J. Bartmiński. Lublin, 1990. S. 41–49.
737. Guiraud 1964: Guiraud P. La Sémantique. Paris, 1964. 126 p.
738. Heidegger 1950: Heidegger M. Die Zeit des Weltbildes. *Heidegger M. Holzwege*. Frankfurt am Main, 1950, S. 75–96.
739. Jackendoff 1991: Jackendoff R. Semantic Structures. Cambridge: The MIT Press, 1991. 338 p.
740. Jackendoff 1992: Jackendoff R. Languages of the mind: essays on mental representations. Oxford: The MIT Press, 1992. 216 p.
741. Jadacka 2003: Jadacka H. Zagadnienie motywacji słowotwórczej w opisie gniazdowym. *Słowotwórstwo gniazdowe. Historia, metoda, zastosowania* / pod red. M. Skarżyńskiego. Kraków, 2003. S. 29–40.
742. Janda 1993: Janda L. A. A geography of case semantics: The Czech dative and the Russian instrumental. New York: Mouton de Gruyter, 1993. 225 p.
743. Kopińska 2009: Kopińska M. Język jako narzędzie interpretacji rzeczywistości – językowy obraz świata. *Mundu bat begirada anitz. Un mundo michas miradas*. 2009. № 2. S. 53–76.
744. Lakoff 2006: Lakoff G. The contemporary theory of metaphor. *Cognitive linguistics: Basic readings* / ed. by D. Geeraerts. Berlin: Mouton de Gruyter, 2006. P. 185–238.
745. Lakoff 2008: Lakoff G. The neural theory of metaphor. *The Cambridge handbook of metaphor and thought* / ed. by R. W. Gibbs. Cambridge: CUP, 2008. P. 17–38.

746. Lakoff, Johnson 2003: Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. London: The university of Chicago press, 2003. 191 p.

747. Langacker 1987: Langacker Ronald. *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1987. Vol. I. 516 s.

748. Langacker 1990: Langacker R. W. Concept, image, and symbol: The cognitive basis of grammar. New York: Mouton de Gruyter, 1990. 395 p.

749. Langacker 1994: Langacker R. W. Culture, Cognition, and Grammar. *Language contact and language conflict* / ed. by M. Putz. Amsterdam; Philadelphia, 1994. P. 25–53.

750. Langacker 2008: Langacker R. W. Cognitive grammar. A basic introduction. Oxford: Oxford University Press, 2008. 562 p.

751. Lewandowka-Tomaszczyk 1985: Lewandowka-Tomaszczyk B. On semantic change in a dynamic model of language. *Historical Semantics: Historical Word-Formation* / ed. by J. Fisiak. Berlin: Mouton de Gruyter, 1985. P. 297–323.

752. Lowenthal 1961: Lowenthal D. Geography, experience, and imagination: towards a geographical epistemology. *Annals of the Association of American Geographers*. New York, 1961. Vol. 51. № 3. P. 241–260.

753. Maćkiewicz 1999: Maćkiewicz J. Co to jest «językowy obraz świata». *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*. 1999. № 11. S. 7–24.

754. Mel'čuk 1988: Mel'čuk I. Semantic description of lexical units in an Explanatory Combinatorial Dictionary: Basic principles and heuristic criteria. *International Journal of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press, 1988. Vol. 1. № 3. P. 165–188.

755. Merleau-Ponty 2003: Merleau-Ponty M. Basic Writings / ed. by T. Baldwin. Routledge, 2003. 384 p.

756. Nerlich, Clark 1988: Nerlich B., Clark D. A dynamic model of semantic change. *Journal of Literary Semantics*. 1988. Vol. 17. № 2. P. 73–90.

757. Panther 2007: Panther K.-U. Metonymy. *Geeraerts D. The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: OUP, 2007. P. 236–264.

758. Rudnicki 1939: Rudnicki J. Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny. Lwów, 1939. 255 s.

759. Ruiz de Mendoza 2000: Ruiz de Mendoza Ibanez F. The role of mappings and domains in understanding metonymy. *Metaphor and metonymy at the crossroads: A cognitive perspective* / ed. A. Barcelona. Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2000. P. 109–132.

760. Skarżyński 2012: Skarżyński M. Polskie słowotwórstwo gniazdowe. *Słowotwórstwo słowiańskie: system i tekst. Prace Komisji Słowótwórczej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów* / eds. J. Sierociuk. Poznań, 2012. Seria 13. P. 91–100.

761. SSSL: Słownik stereotypów i symboli ludowych / pod red. J. Bartmińskiego. T. 1, cz. 1. Lublin, 1996; T. 1, cz. 2. Lublin, 1999; T. 1, cz. 3. Lublin, 2012.

762. Stroh 1931–1932: Stroh Fr. Sprache und Volk. *Hessische Blätter für Volkskunde*. 1931–1932. Bd. 30–31.

763. Struhanets 2017: Struhanets L. Development of the ukrainian language word stock of the 20th – Beginning of the 21st centuries. *Analele Universităţii din Craiova. Seria Ştiinţe Filologice. Lingvistică*. 2017. № 39 (1–2). P. 409–414.

764. Talmy 1983: Talmy L. How Language Structures Space. *Spatial Orientation: Theory, Research, and Application*. New York, 1983. P. 225–282.

765. Talmy 2000: Talmy L. Toward a Cognitive Semantics: 2 vol. Cambridge, MA: MIT Press, 2000. 504 p.

766. Tokarski 1997: Tokarski R. Językowy obraz świata a niektóre założenia kognitywizmu. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*. 1997–1998. № 9–10. S. 7–24.

767. Trask 1999: Trask R. L. Key concepts in language and linguistics. London; New York: Routledge, 1999. 256 p.

768. Ullmann 1972: Ullmann S. Semantics. *Current Trends in Linguistics*. Paris: Mouton, 1972. Vol. 9. 400 p.

769. Weisgerber 1956: Weisgerber L. Die Leistung der Mundart im Sprachganzen. Münster, 1956. 232 p. [цит. за: Вендина 2013]

770. Wierzbicka 1980: Wierzbicka A. The Case for Surface Case. Ann Arbor, 1980. 182 p.
771. Wierzbicka 1985: Wierzbicka A. Lexicography and Conceptual Analysis. Ann Arbor, 1985. 390 p.
772. Wierzbicka 1988: Wierzbicka A. The Semantics of Grammar. Amsterdam: Benjamins, 1988. 617 p.
773. Wierzbicka 1992: Wierzbicka A. Semantics, Culture, and Cognition. Universal human concepts in culture-specific configurations. New York: Oxford University Press, 1992. 487 p.
774. Wierzbicka 1996: Wierzbicka A. Semantics. Primes and Universals. New York: Oxford University Press, 1996. 500 p.
775. Żuk 2010: Żuk G. Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przełomu wieków. *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku* / red. M. Karwatowska i A. Siwiec. Chełm, 2010. S. 239–257.
776. Yastremska 2015: Yastremska T. The lexeme *верх*: its phonetic and semantic features, and derivative resources in south-western dialects of Ukrainian. *LingVaria*. Rok X (2015). № 1 (19). S. 221–239.

Умовні скорочення джерел ілюстративного матеріалу

1. Авдеева: Авдеева М. Т. Словарь украинских говоров Воронежской области: в 2 т. Воронеж: Изд. центр ВГУ, 2008–2012.
2. Аркушин: Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк: РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2000.
3. Аркушин[2]: Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: А–Я. Луцьк: РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2016. XXIV + 648 с.
4. Аркушин_ВП: Аркушин Г. Голоси з Волинського Полісся. Луцьк: РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. 542 с. + 2 DVD.
5. Аркушин_ЗПВ: Аркушин Г. Л. Сказав, як два зв’язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін; Луцьк. 2003. 177 с.

6. Аркушин_СГ: Аркушин Г. Л. Силенська гуторка. Луцьк: РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 1996. 167 с.
7. Астаф'єва: Астаф'єва М. М., Воронич Г. В. Словник гуцульських говірок Річки та Яворова: у 4 кн. Івано-Франківськ, 2014. Кн. 1: А–Ж. 515 с.
8. АУМ: Атлас української мови: у 3 т. Київ: Наукова думка, 1988. Т. ІІ: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. 520 с.
9. БГ_С: Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
10. БГ_Т: Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів / уклад.: Н. Руснак, Н. Гуйванюк, В. Бузинська. Чернівці: Рута, 2006. 383 с.
11. Березовська: Березовська Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках. Умань, 2010. 348 с.
12. Берлізов: Берлізов А. А. Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров'я. *Наукові записки Чернігівського державного педагогічного інституту*. Чернігів, 1959. Т. IV. Вип. IV. 82 с.
13. Бігуняк: Бігуняк А., Гойсак О. Лемківський словничок. Тернопіль, 1997. 46 с. URL: http://www.lemko.org/lemko2/slovnyk.html
14. Б-Н: Білецький-Носенко П. П. Словник української мови / підгот. до вид. В. В. Німчук; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1966. 421 с.
15. Бондар: Словник українських говорів Одещини / за ред. О. І. Бондаря. Одеса. 2011. 222 с.
16. Брижко_В: Весілє в містечку Дубовій, Уман. пов., в Київщині. Запис. М. Брижко. *Матеріяли до української етнольоґії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1919. Т. XIX–XX. С. 51–74.
17. Брилінський: Брилінський Д. Словник подільських говірок. Хмельницький, 1991. 116 с.
18. Вас.: Василенко В. И. Этнографическіе матеріалы, собранные по Полтавской губернии. *Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда* / Харьковское Историко-

Филологическое Общество, Харьков, 1902. Т. 2, ч. 1–2: Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии. Отдел I, II, III: Кустарные промыслы, сельское хозяйство и землеведение, народные поговорки и изречения. 216 с.

19. Ващенко: Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. Харків: Вид-во Харк. ун-ту, 1966. Вип. 1. 107 с.
20. ВГХ_Т: Волинські говірки Хмельниччини. Збірник діалектних текстів: навч.-метод. посіб. / упоряд.: Н. Д. Коваленко, Б. О. Коваленко. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 344 с.
21. Верхр_Б: Верхратський І. Говір батюків. *Збірник фільологічної секції НТШ*. Львів, 1912. Т. XV. 308 с.
22. Верхр_Д: Верхратский І. Про говор долівский. *Записки Наукового товариства імени Шевченка*. Львів, 1900. Т. XXXV–XXXVI. С. 1–128.
23. Верхр_З: [Верхратский І.] Говор Замішанців. *Записки Наукового товариства імени Шевченка*. Львів, 1894. Т. III. С. 153–210.
24. Верхр_ЗнД: Верхратський І. Знадоби до пізнаня угорско-руских говорів. Говори з наголосом движимим. *Записки Наукового товариства імени Шевченка* / за ред. М. Грушевського. Львів. 1899. Т. XXVII–XXX. 276 с.
25. Верхр_ЗнС: Верхратський І. Знадоби для пізнаня угорско-руских говорів. Говори з наголосом сталим. *Записки Наукового товариства імени Шевченка* / за ред. М. Грушевського. Львів, 1901–1902. Т. XL, XLIL–XLV. 280 с.
26. Верхр_Л: Верхратський І. Про говір галицких лемків. *Збірник фільологічної секції НТШ*. Львів, 1902. Т. V. 490 с.
27. Верхр_СЮ: Верхратский И. Знадоби до словаря южноруского. Львів: Печатня Т-ва им. Шевченка. Під зарядом Ф. Сарницкого, 1877. 88 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001336
28. Вовк: Вовк Хв. Українське рибальство у Добруджі. *Материяли до українсько-руської етнольогії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1899. Т. І. С. 33–52.

29. Волош_В: Весїлє в Далешеві, Городенського пов. / запис. Ів. Волошинський. *Матеріяли до української етнольогії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1919. Т. XIX–XX. С. 2–34.

30. Волош_П: Похоронні звичаї і голосїня в Городенщинї / запис. Ів. Волошинський. *Матеріяли до української етнольогії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1919. Т. XIX–XX. С. 194–213.

31. Ганюч_В: Весїлє в Гордашівцї, Уман. пов. в Київщинї / опов. З. Ганюченко. *Матеріяли до української етнольогії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1919. Т. XIX–XX. С. 34–51.

32. ГЕУ: Географічна енциклопедія України: у 3 т. / відп. ред. О. М. Маринич. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1989–1993. Т. 1–3.

33. ГГ: Гуцульські говірки: Короткий словник / відп. ред. Я. В. Закревська. Львів, 1997. 232 с.

34. Герман: Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини: у 2 т. Т. 1: Фонетика і фонологія. Чернівці, 1995; Т. 2: Словозміна. Службові слова. Чернівці, 1998.

35. ГЗП_Т: Говірки Західної Полтавщини: збірник діалектних текстів / упоряд. Г. Мартинова. Черкаси, 2012. 324 с. + CD «Говірки Західної Полтавщини».

36. Гк: Гуцулский календарь на рік 1935. Варшава: Накладом Товариства Приятелів Гуцулшіни. 228 с.

37. ГМ_Т: Говірка села Машеве Чорнобильського району/ уклад.: Ю. І. Бідношия, Г. В. Воронич, Л. В. Дика та ін.: у 4 ч. Київ: Довіра, 2003–2005.

38. Гнатюк_БВ: Гнатюк В. Бойківське весїлє в Мшанци (старосамбірського повіта). *Матеріяли до українсько-руської етнольогії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1908. Т. I, ч. II. С. 1–29.

39. Гнатюк_В: Гнатюк В. Купанє й паленє відьм у Галичинї. *Матеріяли до української етнольогії* / за ред. В. Гнатюка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1912. Т. XV. С. 178–201.

40.Гнатюк_ВК: Гнатюк В. Весілє в Керестурі (бач-бодроґської столиці, в полудневій Угорщині). *Матеріяли до українсько-руської етнольоґії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1908. Т. І, ч. ІІ. С. 30–78.

41.Гнатюк_Г: Гаївки / зібр. В. Гнатюк. *Матеріяли до української етнольогії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1909. Т. XII. 367 с.

42.Гнатюк_Д: Гнатюк В. Знадоби до української демонольоґії. Т. ІІ. Вип. 2. *Етноґрафічний збірник*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1912. Т. XXXIV. 280 с.

43.Гнатюк_К: Гнатюк В. Коломийки. Т. 1. *Етноґрафічний збірник*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1905. Т. XVII. 259 с.

44.Гнатюк_КГ: Гнатюк В. Кушнїрство у Галичині. *Материяли до українсько-руської етнольоґії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1899. Т. І. С. 68–78.

45.Гнатюк_КЩ: Колядки і щедрівки. Т. І–ІІ / зібр. В. Гнатюк. *Етнографічний збірник*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1914. Т. XXXV–XXXVI.

46.Гнатюк_НП: Гнатюк В. Народня пожива і спосіб її приправи. *Материяли до українсько-руської етнольоґії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1899. Т. І. С. 96–110.

47.Гнатюк_НПБ: Гнатюк В. Народна пожива на Бойківщині. *Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1906. С. 576–594.

48.Гнатюк_О: Гнатюк В. Народні оповідання про опришків. *Етнографічний збірник*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1910. Т. XXVI. 354 с.

49.Гнатюк_ПП: Гнатюк В. Пісня про покритку, що втопила дитину. *Матеріяли до української етнольогії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1919. Т. XIX–XX. С. 249–389.

50.Гнатюк_Р: Гнатюк В. Русини Пряшівської епархії і їх говори. *Записки Наукового товариства імени Шевченка*. Львів, 1900. Т. XXXV–XXXVI. С. 1–70.

51.Гнатюк_С: Гнатюк В. Словарець. *Етнографічний збірник*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1910. Т. XXVI. С. 331–342.

52.Гнатюк_Т: Гнатюк В. Ткацтво у східній Галичині. *Материяли до українсько-руської етнольоґії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1900. Т. III. С. 12–26.

53.Гнатюк_УР: Гнатюк В. Етнографічні материяли з Угорської Руси. Т. 2: Казки, байки, оповідання про історичні особи, анекдоти. *Етноґрафічний збірник*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1898. Т. IV. 255 с.

54.Гол.: Головацкий Я. Ф. Материалы для словаря малорусского наречия. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Пряшів, 1982. Т. 10. С. 311–612.

55. Голуб_В: Весїлє в селї Ілинцях, Снятинського пов. (1914 р.) / запис. О. Голубовичева. *Матеріяли до української етнольогії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1919. Т. XIX–XX. С. 177–193.

56. Голянич: Голянич М. І. Мовний портрет села Тюдів. Словник: у 2 т. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2018. Т. 1: А–М. 1000 с.

57.Горбач_Б: Горбач О. Південно-буковинська гуцульська говірка с. Бродина, пов. Радівці, Румунія. *Горбач О. Зібрання статей*. Мюнхен, 1997. Т. VIII: Історія мови. Діялектологія. Лексикологія. С. 136–275.

58.Горбач_ВД: Горбач О. Діялектний словник північно-добруджанської говірки с. Верхній Дунавець біля Тульчі. *Горбач О. Зібрання статей*. Мюнхен, 1997. Т. VIII: Історія мови. Діялектологія. Лексикологія. С. 362–403.

59.Горбач_Д: Горбач О. Словник північно-підляської говірки села Добровода близько Гайнівки (Польща). *Діалектологічні студії. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської*. Львів, 2003. С. 454–488.

60.Горбач_З: Горбач О. Словник діалектної лексики села Зоріле біля Лугожу, Банат, Румунія (середньозакарпатська говірка). Рукописна картотека / *Відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.*

61.Горбач_І: Горбач О. Словник діалектної лексики села Ізвори повіту Сучава, Румунія (гуцульська говірка). Рукописна картотека / *Відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.*

62.Горбач_ІЛ: Горбач О. Словник ідіолексики. Рукописна картотека / *Відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.*

63.Горбач_К: Горбач О. Говірка Комарна й Комарнянщини. *Горбач О. Зібрані статті.* Мюнхен, 1993. Т. V: Діялектологія. С. 157–171.

64.Горбач_КБ: Горбач О. Південнолемківська говірка й діялектний словник села Красний Брід бл. Меджилаборець (Пряшівщина). Мюнхен, 1973. 103 с.

65.Горбач_Мл: Горбач О. Південна буковинсько-покутська говірка с. Милешовець бл. Радовець. *Горбач О. Зібрання статей.* Мюнхен, 1997. Т. VIII: Історія мови. Діялектологія. Лексикологія. С. 324–375.

66.Горбач_Мр: Горбач О. Діялектичний словник північно-добруджанської говірки с. Муругиль над Дунаєм. *Горбач О. Зібрання статей*. Мюнхен, 1997. Т. VIII: Історія мови. Діялектологія. Лексикологія. С. 337–361.

67.Горбач_Н: Горбач О. Словник говірки села Негостина (Румунія). *Діалектологічні студії. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської*. Львів, 2003. С. 422–453.

68.Горбач_О: Горбач О. Словник діялектної лексики західньополіської говірки села Остромичі, кол. повіту Кобринь. *Горбач О. Зібрані статті.* Мюнхен, 1993. Т. V: Діялектологія. С. 283–330.

69.Горбач_П: Горбач_О. Мармароська говірка й діялектний словник с. Поляни над р. Русковою (Румунія). *Горбач_О. Зібрання статей.* Мюнхен, 1997. Т. VIII: Історія мови. Діялектологія. Лексикологія. С. 276–323.

70.Горбач_Р: Горбач О. Північно-наддністрянська говірка й діялектний словник с. Романів Львівської области. *Горбач О. Зібрані статті.* Мюнхен, 1993. Т. V: Діялектологія. С. 56–156.

71.Горбач_С: Горбач_О. Південноволинська говірка й діялектний словник села Ступно, кол. повіту Здовбунів. *Горбач О. Зібрані статті.* Мюнхен, 1993. Т. V: Діялектологія. С. 434–523.

72.Горбач_Т: Горбач О. Говірки Теребовельщини. Словник діалектної лексики Теребовельщини. *Горбач О. Зібрані статті.* Мюнхен, 1993. Т. V: Діялектологія. С. 209–266.

73.Горбач_Тр: Лексика села Тростник-Шашвар Севлющина – Виноградівщина. Рукописна картотека / *Відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*.

74.Горощак: Горощак Я. Перший лемківсько-польскій словник. Лєґніца, 1993. 256 с.

75.Горощак[2]: Горощак Я. Словник лемківско-польскій – польско-лемківскій. Warszawa: Rutenika, 2004. 404 с.

76.Гоцкий: Гоцкий Й. Бойковский словарец (слова, употребляемые бойками в селе Ясене в наиближшей окресности села Перегинска в Стрийских горах). *Временник Ставропигийского института*. 1895–1903.

77.ГПК_Т: Говірки Південної Київщини: збірник діалектних текстів / упоряд.: Г. Мартинова, З. Денисенко, Т. Щербина. Черкаси, 2008. 369 с.

78.Гр.: Словарь української мови / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909. Т. I–IV.

79.Гр.[2]: Словник української мови: у 3 т. / ред.: С. Єфремов, А. Ніковський; упоряд. Б. Грінченко [репринт з видання 1927 р.]. Київ: ВД Д. Бураго, 2017.

80.Гримашевич: Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир, 2002. 184 с.

81.Грицак_В: Грицак М. Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство в текстах). Львів, 2008. 320 с.

82.Грицак_С: Грицак М. А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Київ: КММ, 2017. Вип. 1: А–Б / за ред. П. Ю. Гриценка. 380 с.

83.Грицак_ТН: Грицак Е. Топографічні назви с. Сушиці Рикової у Старосамбірщині. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1937. Ч. 9. Рік VII. С. 62–74.

84.Гриша_В: Гриша О. Весільля у Гадяцькому пов. у Полтавщині. *Материяли до українсько-руської етнольоґії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1899. Т. І. С. 111–156.

85.Громко та ін._С: Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. Київ; Кіровоград, 1999. 224 с.

86.Груш.[1]: Гр[ушевський] М. Дитина в звичаях і віруваннях українського народа. Матеріяли з полудневої Київщини / опрац. Др. З. Кузеля. Ч. І. *Матеріяли до українсько-руської етнольоґії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1906. Т. VIII. 220 + VI с.

87.Груш.[2]: Гр[ушевський] М. Дитина в звичаях і віруваннях українського народа. Матеріяли з полудневої Київщини / опрац. Др. З. Кузеля. Ч. ІІ. *Матеріяли до українсько-руської етнольоґії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1907. Т. IX. 145 с.

88. ГС: Хобзей Н., Ястремська Т., Сімович О., Дидик-Меуш Г. Гуцульські світи: Лексикон. Львів, 2013. 668 с.

89.ГУМ: Говори української мови: збірник текстів / за ред. Т. В. Назарової. Київ: Наукова думка, 1977. 592 с.

90.Гуц_ЛЕ: Гуцульщина: Лінгвістичні етюди. Київ: Наукова думка, 1991. 307 с.

91.ГЧ_Т: Говірки Черкащини: збірник діалектних текстів / упоряд.: Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. Черкаси, 2013. 881 с. + CD «Говірки Черкащини».

92.ГЧЗ_Т: Говірки Чорнобильської зони: тексти / упоряд. П. Ю. Гриценко та ін. Київ: Довіра, 1996. 358 с.

93.Данилюк_С: Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / 2-ге вид., доповн. і виправл. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. 148 с.

94. ДЄ: Добрилове Євангеліє 1164 р. / відп. ред. В. Німчук; упоряд. Ю. Осінчук. Львів, 2012. 804 с.

95. Дзендз_СЗ: Дзендзелівський Й. О. Практичний словник семантичних діалектизмів Закарпаття. Ужгород, 1958. 48 с.

96. Дикарев: Дикарев М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Воронїжчині. *Материяли до української етнольоґії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1905. Т. VI. С. 113–204.

97. Доман_НК: Доманицький В. Народній калєндар у Ровенськім повіті, Волинської ґубернії. *Матеріяли до української етнольогії* / за ред. В. Гнатюка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1912. Т. XV. С. 62–89.

98. Доман_НМ: Доманицький В. Народня медицина у Ровенському пов. на Волині. *Материяли до української етнольоґії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1905. Т. VI. С. 100–107.

99. ЭССЯ: Этимологический словарь славянских языков / под ред. О. Н. Трубачева, А. Ф. Журавлева. Москва, 1974–2010. Вып. 1–36.

100. ЕСУМ: Етимологічний словник української мови: в 7 т. Київ, 1982–2012 Т. I–VI.

101. Єндик: Єндик М[итро]. Із народньої памяти про панщину. Опришок Мирон Штола. Гуцульські примівки. *Етноґрафічний збірник* / за ред І. Франка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1898. Т. V. С. 24–73.

102. Ефремова: Ефремова Т. Ф. Новый толково-словообразовательный словарь русского языка. 2000. URL: https://efremova.slovaronline.com/

103. Жеґуц: Жеґуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. Мюнхен, 2001. 180 с.

104. Жел.: Желеховський Є., Недільський С. Малоруско-нїмецкий словар: у 2 т. Львів, 1885. Т. I–II.

105. ЗА: записи авторки.

106. Зинич_А: Зинич М. Звичай і вірування на Андрія в с. Жукотині, пов. Турка. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1937. Ч. 9. Рік VII. С. 122–124.

107. Зинич_П: Зинич М. Похоронні звичаї в селі Жукотин – в Турчанському повіті. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1935. Ч. 6. Рік V. С. 14–19.

108. Зубр_Б: Зубрицький М. Селянські будинки в Мшанци, Старосамбірського пов. *Матеріяли до української етнольоґії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1909. Т. XI. С. 1–22.

109. Зубр_В: Зубрицький М. Годівля, купно і продаж овець у Мшанци Старосамбірського повіту. *Материяли до української етнольоґії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1905. Т. VI. С. 1–40.

110. Зубр_Н: Зубрицький М. Верхня вовняна ноша українсько-руського народа в Галичині. *Матеріяли до українсько-руської етнольоґії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1908. Т. X, ч. 1. С. 69–75.

111. Зубр_НК: Зубрицький М. Народній календар, народні звичаї і повірки, привязані до днів в тиждни і до рокових сьвят (записані у Мшанці, Староміського повіту і по сусїднїх селах). *Материяли до українсько-руської етнольоґії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1900. Т. III. С. 33–60.

112. Зубр_Х: Зубрицький М. Ходаки, обув селян Старосамбірського і Турчанського повіта. *Матеріяли до української етнольоґії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1909. Т. XI. С. 23–29.

113. Ількевич: [Ількевич Г.] Галицкіи приповѣдки и загадки, зôбраніи Григорим Илькевичом. Відень: Напечатано черенками О. О. Мехитаристів, 1841. 124 с.

114. ІСНЛ 2013: Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко та ін.; відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ: ТОВ «КММ», 2013. 416 с.

115. Карпіловська_КГС: Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2002. 910 с.

116. Квестіонар: Франко І., Гнатюк В. Квестіонар для збираня місцевих переказів. *Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка у Львові*. 1907. Вип. IV, вересень – грудень. Ч. 33. С. 16–25.

117. КГ: Картотека «Словника говірок Закарпатської обл.» М. А. Грицака / *Інститут української мови НАН України*.

118. КДА: Бернштейн С. Б. и др. Карпатский диалектологический атлас. Москва: Изд-во АН СССР, 1987. 271 с.

119. КІС[16-17]: Картотека «Словника української мови XVI – І половини XVII ст.» / *Відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*.

120. Кміт_БВ: Кміт Ю. Бойківське весілє в Гвіздци (турчанського повіта). *Матеріяли до українсько-руської етнольоґії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1908. Т. І, ч. ІІ. С. 30–78.

121. Кміт_В: Кміт Ю. Ще про Волосатий. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1935. Ч. 6. Рік V. С. 1–9.

122. Кміт_НП: Кміт Ю. Народні «па́цьірьи». *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1935. Ч. 5. Рік V. С. 36–37.

123. Кміт_С: Кміт Ю. Словник бойківського говору. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1934–1939. Ч. III–XI. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kmit_Yurii/Slovnyk_boikivskoho_hovoru.pdf?

124. Коб_ІЦ: Кобільник В. Історія самбірської церкви Р[іздва] Пр[есвятої] Д[іви] М[арії]. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1937. Ч. 9. Рік VII. С. 1–62.

125. Коб_МК[1]: Кобільник В. Матеріяльна культура села Жукотина, турчанського повіту. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1936. Ч. 7. Рік VI. С. 16–65.

126. Коб_МК[2]: Кобільник В. Матеріяльна культура села Жукотина, турчанського повіту. Ч. ІІ. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1936. Ч. 8. Рік VI. С. 15–71.

127. Коб_МК[3]: Кобільник В. Матеріяльна культура села Жукотина, турчанського повіту. Ч. III. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1937. Ч. 9. Рік VII. С. 76–115.

128. Коб_Н: В. К. [Кобільник В.] Новинки. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1936. Ч. 8. Рік VI. С. 81.

129. Коваленки_С: Фразеологізми в ідіостилі Анатолія Свидницького. Словник / уклад.: Б. О. Коваленко, Н. Д. Коваленко. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 364 с.

130. Коваленко_ФС: Коваленко Н. Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 412 с.

131. Колесса: Мельодії українських народнїх дум / запис. і ред. Ф. Колесси. Львів, 1910. С. 1–178.

132. Колєснік_Д: Колєснік Л. Я. Номінація людини в покутсько-буковинських говірках: генеза та просторове варіювання. Додатки: дис. ... канд. філол. наук.: 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. Київ, 2016. 346 с.

133. Колом_В: Весїлє в селі Прохорах Борзен. пов., Чернігів. ґуб. (1912 р.) / запис. П. Коломийченко. *Матеріяли до української етнольогії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1919. Т. XIX–XX. С. 81–118.

134. Колц.: Народнї хрести в Коломийщинї / зібр. і зрис. Г. Колцуняк. *Матеріяли до української етнольогії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1919. Т. XIX–XX. С. 215–230.

135. Корд.: Кордуба М. Писанки на Галицькій Волинї. *Материяли до українсько-руської етнольогії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1899. Т. I. С. 169–210.

136. Корж.: Коржинський В. Малый словарець ужываныхъ слôв гуцульскихъ зôбраныхъ въ Жабю Слупійці. 1894–1896. Рукопис / *Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника*. Ф. 1 (НТШ). Спр. 530.

137. Корз.: Корзонюк М. М. Матеріали до словника західно-волинських говірок. *Українська діалектна лексика*. Київ: Наукова думка, 1987. С. 62–267.

138. КСГГ: Картотека «Словника гуцульських говірок» / *Відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*.

139. КТ: Картотека «Історичного словника українського язика» Є. Тимченка / *Відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*.

140. Кузеля_В: Кузеля З. Бойківське весілє в Лавочнім (стрийського повіта). *Матеріяли до українсько-руської етнольоґії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1908. Т. І, ч. ІІ. С. 121–150.

141. ЛАЗО: Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських говорів Закарпатської області УРСР. Ужгород, 1958–1993. Ч. 1–3.

142. ЛАСС: Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. Т. І: Назви страв, посуду і кухонного начиння. Пряшів, 1981; Т. ІІ: Ткацька лексика. Пряшів, 1989; Т. ІІІ: Назви будівництва і транспорту. Пряшів, 2001; Т. IV: Анатомічна та експресивна лексика. Пряшів, 2010.

143. Левин_В: Левинський В. Бойківське весілє в Доброгостові (дрогобицького повіта). *Матеріяли до українсько-руської етнольоґії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1908. Т. І, ч. ІІ. С. 101–120.

144. Лесюк: Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ: Нова зоря, 2008. 327 с.

145. Лисенко: Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ: Наукова думка, 1972. 260 с.

146. Личук_С: Личук С. В. Словник народних географічних назв Івано-Франківщини. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2018. 312 с.

147. ЛЛ: Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт. 3-тє вид., змін. і допов. Львів, 2015. 896 с.

148. Лом_В: Ломацький М. «Верховино, світку ти наш». Нариси з Гуцульщини. Нью Йорк: Українське видавництво «Говерля», 1960. 288 с.

149. Лом_ЗС[1]: Ломацький М. Заворожений світ. Мюнхен; Нью Йорк: Buchdruckerei «Logos», 1965. Ч. І: По той бік Чорногори. 231 с.

150. Лом_ЗС[2]: Ломацький М. Заворожений світ. Мюнхен; Торонто:

Buchdruckerei «Logos», 1966. Ч. II: По той бік Чорногори. 271 с.

151. Магрицька: Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область). Луганськ: Знання, 2003. 171 с.

152. Макс_ЗП: Максимчук І. Деякі інституції звичаєвого права в Старосамбірщині. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1939. Ч. 11. Рік IX. С. 5–86.

153. Макс_П[1]: Максимчук І. Домашня й кухонна посудина в Старім Самборі. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1935. Ч. 5. Рік V. С. 28–32.

154. Макс_П[2]: Максимчук І. Домашня й кухонна посудина в Старім Самборі. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1935. Ч. 6. Рік V. С. 19–21.

155. Марусенко_С: Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов). *Полесье: Лингвистика. Археология. Топонимика*. Москва: Наука, 1968. С. 206–255.

156. Матіїв: Матіїв М. Словник говірок Центральної Бойківщини. Київ; Сімферополь, 2013. 602 с.

157. ММАГ: Studia nad dialektologią ukraińską i polską. Z materiałów b. Katedry Języków Ruskich UJ/ opracował i przygotował do druku M. Karaś. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków; Warszawa, 1975. Zesz. 44. 244 s.

158. Могил_Б: Могильченко М. Будівля на Чернігівщині. *Материяли до українсько-руської етнольоґії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1899. Т. І. С. 79–95.

159. Могил_Г: Могильченко М. Гончарство у с. Олешні у Чернігівщині. *Материяли до українсько-руської етнольоґії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1899. Т. І. С. 53–67.

160. Москаленко: Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської обл. Одеса, 1958. 78 с.

161. Мосора: Мосора М. Словар гуцульський зібраний Михайлом Мосорою 1885–1896. Рукопис / *Архів І. Франка у Києві*. № 3/100.

162. МСДЯ: Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка: в 3 т. Санкт-Петербург, 1893–1903. Т. I–III.

163. МЦУАС: Малий церковно-слов'янсько-українсько-англійський словник / уклад. о. І. Дамаскин Попович, Ч.С.В.В., о. Корнилій І. Пасічний, Ч.С.В.В. Рим: Вид-во ОО. Василіян, 1962. 115 с.

164. Надсяння_АО: Онишкевич М. Атлас надсянських говірок. Рукопис / *Відділ української мови Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*.

165. Надсяння_Т: Надсяння: традиційна культура і побут (етнолінгвістичні матеріали) / зібр. й упоряд.: М. Глушко, Л. Хомчак. Львів, 2017. 591 с.

166. Неґрич: Неґрич М. Скарби гуцульського говору: Березовй. Львів, 2008. 224 с.

167. Никончук: Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови: Правобережне Полісся. Київ: Наукова думка, 1979. 314 с.

168. Никончук_БЛ: Никончук М. В., Никончук О. М. Будівельна лексика Правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов. Житомир, 1990. 369 с.

169. Номис: Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других / спорудив М. Номис. Санкт-Петербург,1864. 330 с.

170. Огієнко_СП: Біблія, або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена / пер. І. Огієнка. West-Germany: Druckhaus Gummersbach, 1988. 1523 с.

171. ОКДА: Общекарпатский диалектологический атлас. Т. 1–7. Т. 1. Кишинев, 1989; Т. 2. Москва, 1994; Т. 3. Warszawa, 1991; Т. 4. Львів, 1993; Т. 5. Bratislava, 1997; Т. VI. Budapest, 2001; Т. VII. Нови Сад, 2003.

172. Он.: Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Київ: Наукова думка, 1984.

173. Онищук_М: Онищук А. Матеріяли до гуцульської демонольоґії. Записані

у Зеленици, надвірнянського повіта, 1907–1908. *Матеріяли до української етнольогії*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка , 1909. Т. XI. С. 1–139.

174. Онищук_НЖ: Онищук А. З народнього житя Гуцулів. *Матеріяли до української етнольогії* / за ред. В. Гнатюка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1912. Т. XV. С. 90–158.

175. Онищук_НК: Онищук А. Народний калєндар у Зеленици, Надвірнян[ського] пов[іту] (на Гуцульщині). *Матеріяли до української етнольогії* / за ред. В. Гнатюка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1912. Т. XV. С. 1–61.

176. Онищук_О: Онищук А. Останки первісної культури у Гуцулів. *Матеріяли до української етнольогії* / за ред. В. Гнатюка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1912. Т. XV. С. 159–177.

177. Осташ: Осташ Р., Осташ Л. Словник говірки села Стриганці Тисменицького району Івано-Франківської області. *Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція* / відп. ред.: П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2010. С. 347–410.

178. Панцьо_СД: Панцьо С. Матеріали до словника лемківського говору (Дієслівна лексика). Тернопіль: Тернопільський педінститут, 1997. Ч. 1. 55 с.

179. Панцьо_СП: Панцьо С., Лісняк Н. Словник прикметникового лексикону лемківських говірок / уклад. С. Є. Панцьо, Н. І. Лісняк. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2015. 232 с.

180. Паньк.: Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей. Прага, 1938. Ч. 1. 549 с. + 5 карт.

181. ПЗН_Т: Говірки південно-західного наріччя української мови: збірник текстів / упоряд. Н. М. Глібчук. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 155 с.

182. ПЗН_Т^2: Українські говірки південно-західного наріччя: тексти / упоряд. Н. М. Глібчук. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 238 с.

183. Пиртей: Пиртей П. Словник лемківської говірки: Матеріали до словника.

Івано-Франківськ, 1986. 460 с.

184. Пиртей[2]: Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок / упоряд. Є. Турчин. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. 364 с.

185. Пискунов: Пискунов Ф. М. Словарь живаго народнаго, письменнаго и актоваго языка русскихъ южанъ Россійской и Австро-Венгерской имперіи. 2-е изд., испр. и знач. пополненное. Кіевъ: Тип. Е. Я. Федорова, 1882. 304 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002770

186. Піпаш: Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського р-ну Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.

187. Пшеп.: Пшепюрська-Овчаренко М. Надсянський говір. Мова українців Надсяння. Перемишль, 2007. 300 с.

188. РП_Т: Розповіді з Підкарпаття: Українські говірки східної Словаччини / підгот. О. Лешка, Р. Шішкова, М. Мушинка. Нью-Йорк; Прага; Київ: Euroslavica, 1998. 320 с.

189. Русов_Г: Русов М. Гончарство у с. Опошні у Полтавщині. *Материяли до української етнольоґії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1905. Т. VI. С. 41–59.

190. Русов_Гр: Русов М. Гребінництво у с. Грунї у Полтавщині. *Материяли до української етнольоґії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1905. Т. VI. С. 74–81.

191. Русов_Д: Русов М. Вироби з дерева у с. Грунї у Полтавщині. Материяли до української етнольоґії / за ред. Хв. Вовка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1905. Т. VI. С. 60–73.

192. Сабадош: Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород, 2008. 480 с.

193. Сабадош_ЛЛ: Сабадош І. Лісосплавна лексика українських Карпат (матеріали до «Лексичного атласу української мови»). *Сабадош І. Українська лексика в просторі і часі:* зб. праць. Ужгород, 2015. С. 143–188.

194. Савчук: Словник українських говірок Карпатського регіону: пояснення та походження слів / уклад. Д. П. Савчук; передм. М. Д. Павлюка. Київ; Косів: Писаний Камінь, 2012. 154 с.

195. САМ: Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Карпіловський В. С., Недозим Т. І. Словник афіксальних морфем української мови. Київ, 1998. 441 с.

196. СБ: Гнатишак Ю., Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т. Слова з Болехова. Львів, 2017. 635 с.

197. Свєнц.: Свєнціцький І. Бойківський говір села Бітля. *Записки Наукового товариства імени Шевченка*. Львів, 1913. Т. CXIV. С. 117–153.

198. Сікорська_УРС: Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник. Київ: Рад. школа, 1985. 188 с.

199. СМО: Глібчук Н., Добосевич У. Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови. Львів: Апріорі, 2016. 640 с.

200. Ставровецький_УЄ: Транквіліон-Ставровецький К. Єvгелїе ѵчителноє. Могильов: Друкарня Богоявленського братства; Друкар М. Вощанка, 1697 URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00000268

201. СУМ: Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.

202. СУМ$^{14-15}$: Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. / відп. ред. Л. Гумецька. Київ, 1977–1978. Т. I–II.

203. СУМ$^{16-17}$: Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред.: Д. Гринчишин, М. Чікало. Львів, 1994–2017. Вип. I–XVII.

204. СУМ$_{20}$: Тлумачний словник української мови: у 20 т. (електронна версія Українського мовно-інформаційного фонду НАН України). URL: https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0

205. Тарас_В: Весїлє в Борисівцї, Валуйського пов., в Вороніжчинї (1894 р.) / запис. П. Тарасевський. *Матеріяли до української етнольогії*. Львів: З друк.

Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1919. Т. XIX–XX. С. 118–158.

206. ТГ_С: Николаев С. Л., Толстая М. Н. Словарь карпатоукраинского торуньского говора (с грамматическим очерком и образцами текстов). Москва, 2001. 232 с.

207. Тимч_ІС: Тимченко Є. Історичний словник українського язика. Харків; Київ, 1930–1932. Зош. 1–2 (А–Ж).

208. Тимч_МС: Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: у 2 кн. / підгот. до друку: В. Німчук, Г. Лиса. Київ; Нью-Йорк, 2002.

209. Тихонов_С: Тихонов А. Н. Новый словообразовательный словарь русского языка для всех, кто хочет быть грамотным. Москва: АСТ, 2014. 639 с.

210. Тищенко: Тищенко Т. Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи: навч. посіб. Умань: ВПЦ «Візаві», 2014. 382 с.

211. ТСС: Литвинникова О. И., Главацкая Е. И. Толково-словообразовательный словарь субстантивов лица русского языка. Елец: Елецкий государственный университет им. И. А. Бунина, 2012. 647 с.

212. Турчин: Турчин Є. Словник села Тилич на Лемківщині. Львів, 2011. 384 с.

213. УГР_Т: Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Діялектні тексти. Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто, 2003. 784 + XVIс.

214. УДПТС: Мостицкий И. Универсальный дополнительный практический толковый словарь. 2005–2012. URL: http://rus-yaz.niv.ru/doc/dictionary/mostitskiy/index.htm

215. УЗГ_Т: Українські закарпатські говірки. Тексти / упоряд. та передм.: О. Миголинець, О. Пискач. Ужгород: Ліра, 2004. 400 с.

216. УК: Дидик-Меуш Г., Слободзяник О. Українські краєвиди XVI–XVIII ст. Слово – текст – словник. Львів, 2015. 384 с.

217. Умань_Т: Говірки історичної Уманщини та суміжних земель / ред. Т. М. Тищенко. Умань: РВЦ «Софія», 2008. С. 81–246.

218. УСС_П: Украинский семантический словарь. Проспект / М. М. Пещак, Н. Ф. Клименко, Е. А. Карпиловская и др.; отв. ред. М. М. Пещак; АН УССР, Ин-т языковедения им. А. А. Потебни. Киев: Наукова думка, 1990. 264 с.

219. УССГ_ЛС: Східнослобожанські українські говірки: Нотатки до мовного портрета переселенців з Лемківщини / за ред. К. Д. Глуховцевої. Луганськ: Луганський нац. педагогічний ун-т ім. Т. Шевченка, 2006. 109 с.

220. УССГ_С: Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Лєснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. Луганськ. 2002. 233 с.

221. УССГ_Т: Українські східнослобожанські говірки: сучасні діалектні тексти / ред. К. Д. Глуховцева; упоряд.: К. Д. Глуховцева, В. В. Лєснова, О. І. Ніколаєнко. Луганськ: ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2011. 424 с.

222. УСУТ: Вакарюк Л. О., Панцьо С. Є. Український словотвір у термінах. Словник-довідник. Тернопіль: Джура, 2007. 260 с.

223. Фальк_М: Фальковські Я. З етнографічної збірки музею «Бойківщина». *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1936. Ч. 8. Рік VI. С. 71–74.

224. Фальк_МК: Фальковські Я. Село Волосате, ліського повіту. Начерк матеріяльної культури. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1935. Ч. 5. Рік V. С. 14–28.

225. Фальк_П: Фальковські Я. З бойківсько-гуцульського пограниччя. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1937. Ч. 9. Рік VII. С. 116–120.

226. Фасмер: Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / пер. с нем. и дополнения О. Н. Трубачева. Москва, 1964–1973. Т. 1–4.

227. Франко_ЛВ: Франко І. Людові вірування на Підгірю. *Етнографічний збірник* / Видає Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1898. Т. 5 / за ред. І. Франка. С. 160–218.

228. Франко_П: [Франко І.] Галицько-руські народні приповідки / зібрав, упоряд. і пояснив др Іван Франко. Т. 1–3. *Етнографічний збірник*. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1901–1910. Т. 10, 16, 23–24, 27–28.

229. ФСГД: Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнослобожанських та східностепових говірок Донбасу. Луганськ, 2000.

230. ФСЛГ: Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Пряшів, 1990.

231. ФСХ: Сагаровський А. А. Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. 228 с.

232. Хібеба_В: Хібеба Н. Повір'я та звичаї бойківського весілля. 2. *Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція* / відп. ред.: П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2010. С. 548–553.

233. Хоменко_СП: Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамійськими та грецькими текстами / пер. І. Хоменка. United Bible Societies, 1990. 1070 + 324 с.

234. Чабаненко: Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: в 4 т. Запоріжжя, 1992.

235. Черепанова_С: Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья: словарь. Сумы, 1984. 274 с.

236. Шек_ДИ: Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік. Верховина: Редакція журналу «Гуцульщина», 2007. 496 с

237. Шек_Р: Шекерик-Доників П. Рік у віруваннях гуцулів. Верховина: Редакція журналу «Гуцульщина», 2009. 352 с.

238. Шило_С: Шило Г. Наддністрянський реґіональний словник / відп. ред.: Л. Полюга, Н. Хобзей. Львів; Нью-Йорк, 2008. 288 с.

239. Шило_Т: Шило Г. Тексти. *Шило Г. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра*. Львів, 1957. С. 207–227.

240. Ширшов_С: Ширшов И. А. Толковый словообразовательный словарь русского языка. Москва, 2004. 1023 с.

241. Шишк_ВО: Шишкевич М. Виріб олїю на Волинї в Галичині. *Материяли до української етнольоґії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1905. Т. VI. С. 94–99.

242. Шкрумеляк: Шкрумеляк М. С. Тлумачний словник-довідник гуцульських говірок. Івано-Франківськ: ІФОЦППК, 2016. 176 с.

243. Шульгач_С: Шульгач В. П. Словник географічних термінів Західного Полісся. *Ономастика України та етногенез східних слов'ян* / відп. ред. І. Желєзняк. Київ, 1998. С. 215–226.

244. Шух.: Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 1. Львів, 1899. 144 с. (Материяли до українсько-руської етнольоґії. Т. II); Ч. 2. Львів, 1901. С. 145–320. (Материяли до українсько-руської етнольоґії. Т. IV); Ч. 3. Львів , 1902. 257 с. (Материяли до українсько-руської етнольоґії. Т. V); Ч. 4. Львів, 1904. 272 с. (Материяли до українсько-руської етнольоґії. Т. VII); Ч. 5. Львів, 1908.

245. Яв.: Яворницький Д. І. Словник української мови. Т. 1 (А–К). Катеринослав: Слово, [1920].

246. AGB: Rieger J. Atlas gwar bojkowskich. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Wyd. PAN, 1981–1986. T. 1–7.

247. AGM: Atlas gwar mazowieckich. Wrocław, 1971–1992. T. 1–10.

248. Brückner: Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1957. 806 s.

249. Czyż_T: Czyżewski F. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny. Rozprawy Slawistyczne / F. Czyżewski, S. Warchoł. Lublin, 1998. 497 s.

250. Harasymczuk: Harasymczuk R. W. Tańce huculskie. *Prace etnograficzne*. Lwów: Towarzystwo Ludoznawcze, 1939. T. 5. 186 p.

251. Hnát: Hnát A. Krátky rusínsky slovník. Trebišov, 2003. 132 s.

252. Hrabec 1950: Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. *Prace Onomastyczne*. Kraków, 1950. № 2. 264 s.

253. Janów: Janów J. Słownik huculski / opracował i przygotował do druku J. Rieger. Kraków: Wyd. DWN, 2001. 292 s.

254. Kolberg: Kolberg O. Ruś Karpacka. Wrocław; Poznań: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1970. Cz. 1: Dzieła wszystkie. T. 54. 339 s.

255. Lew.: Lewicka U. Słownictwo wsi Terka na pograniczu łemkowsko-bojkowskim. *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna a gwary nadsańskie* / pod kier. J. Riegera. Warszawa, 2002. S. 107–180.

256. Rud.-Ziol.: Rudolf-Ziółkowska E. Dawne słownictwo pogranicza bojkowsko-lemkowskiego (na podstawie zapisów S. Hrabca, J. Riegera, Z. Stiebera). *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna a gwary nadsańskie* / pod kier. J. Riegera. Warszawa, 2002. S. 209–322.

257. Rudn.: Rudnyc'kyj J. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg, 1962–1972. V. I. P. I–X.

258. Schnajder: Schnajder J. Z kraju Hucułów. Słowniczek. *Lud*. Lwów, 1901. T. 7. Z. 4. S. 65–73; S. 169–176; S. 259–272.

259. Šišková: Šišková R. Areálová studie slovní zásoby rusínských nářečí východního Slovenska. Diferenční slovník. Praha: Euroslavica, 2009. 200 s.

260. Skok: Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Kn. 1 (A–J). Zagreb, 1971. 788 s.

261. SŁ: Rieger J. Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie. Warszawa, 1995. 253 s.

ПЕРЕЛІК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ТА РЕГІОНІВ[1]

Азов.п. – *іст*. Азовський пов. Азовської губ.

Амбуків – с. Амбуків Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.

Анталовці – с. Анталовці Ужгородського р-ну Закарпатської обл.

Арламівська Воля – с. Арламівська Воля Мостиського р-ну Львівської обл.

Асманиця – с. Асманиця Перемишльського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Атаки – с. Атаки Хотинського р-ну Чернівецької обл.

Бабин – с. Бабин Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

[1] Збережено районування населених пунктів до прийняття Постанови Верховної Ради України №807-IX від 17.07. 2020 року.

Бабин З – с. Бабин Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Бабин К – с. Бабин Кельменецького р-ну Чернівецької обл.

Бабичі – с. Бабичі Радехівського р-ну Львівської обл.

Баворів – с. Баворів Тернопільського р-ну Тернопільської обл.

Багна – с. Багна Вижницького р-ну Чернівецької обл.

Багнувате – с. Багнувате Турківського р-ну Львівської обл.

Базар – с. Базар Народицького р-ну Житомирської обл.

Баламутівка – с. Баламутівка Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Бан. – Банат, українська етнічна територія в Румунії

Банилів – с. Банилів Вижницького р-ну Чернівецької обл.

Баниця – с. Баниця Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща

Банюнин – с. Банюнин Кам'янка-Бузького р-ну Львівської обл.

Баранинці – с. Баранинці Ужгородського р-ну Закарпатської обл.

Баранівці – с. Баранівці Самбірського р-ну Львівської обл.

Барвінків – с. Барвінків (колись Бервінкова) Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Батичі – с. Батичі (пол. *Batycze*) Перемишльського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Батятичі – с. Батятичі Кам'янко-Бузького р-ну Львівської обл.

Бердичів – м. Бердичів Бердичівського р-ну Житомирській обл.

Берегомет – смт Берегомет Вижницького р-ну Чернівецької обл.

Берегомет К – с. Берегомет Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Береж. – *іст*. Бережанський окр.

Берез. – Березівський р-н Одеської обл.

Березники – с. Березники Свалявського р-ну Закарпатської обл.

Березовичі – с. Березовичі Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.

Березово – с. Березово Хустського р-ну Закарпатської обл.

Берест – с. Берест (пол. *Berest*) Новосондецького пов. Малопольського воєв., Польща

Берестівка – с. Берестівка Володимирецького р-ну Рівненської обл.

Бернове – с. Бернове Кельменецького р-ну Чернівецької обл.

Бистре – с. Бистре (пол. *Bystre*) Бещадського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Битьків – смт Битьків Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.

Бистрець – с. Бистрець Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Бистриця – с. Бистриця Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Бистричі – с. Бистричі Березнівського р-ну Рівненської обл.

Бишки – с. Бишки Козівського р-ну Тернопільської обл.

Бігач – с. Бігач Менського р-ну Чернігівської обл.

Білин – с. Білин Ковельського р-ну Волинської обл.

Біличі – с. Білич (колись Білич Горішній і Білич Долішній) Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Білі Ослави – с. Білі Ослави Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.

Білка – с. Білка Іванівського р-ну Одеської обл.

Білки – с. Білки Іршавського р-ну Закарпатської обл.

Білоберізка – с. Білоберізка Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Білокоровичі – с. Білокоровичі Олевського р-ну Житомирської обл.

Біляїв. – Біляївський р-н Одеської обл.

Біляївка – м. Біляївка Біляївського р-ну Одеської обл.

Більцарева – с. Більцарева (пол. *Binczarowa*) Новосондецького пов. Малопольського воєв., Польща

Бітля – с. Бітля Турківського р-ну Львівської обл.

Боберка – с. Боберка Турківського р-ну Львівської обл.

Бобівці – с. Бобівці Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.

Бобовище – с. Бобовище Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Бобятин – с. Бобятин Сокальського р-ну Львівської обл.

Богдан – с. Богдан Рахівського р-ну Закарпатської обл.

Богод.п. – *іст.* Богодухівський пов. Харківської губ.

Богород. – Богородчанський р-н Івано-Франківської обл.

Болозів – с. Болозів Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Бонарівка – с. Бонарівка (пол. *Bonarówka*) Стрижівського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Борзн.п. – *іст*. Борзнянський пов. Чернігівської губ.

Бориня – с. Бориня Турківського р-ну Львівської обл.

Бортне – с. Бортне (пол. *Bartne*) Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща

Бочківці – с. Бочківці Хотинського р-ну Чернівецької обл.

Боянець – с. Боянець Жовківського р-ну Львівської обл.

Боянчук– с. Боянчук Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Брац.п. – *іст.* Брацлавський пов. Подільської губ.

Брідок – с. Брідок Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Бродина – с. Бродина (рум. *Brodina*), пов. Сучава, Румунія

Бронька – с. Бронька Іршавського р-ну Закарпатської обл.

Брусниця – с. Брусниця Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Брустурів – с. Брустурів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Буданів – с. Буданів Теребовлянського р-ну Тернопільської обл.

Будилів – с. Будилів Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.

Бузовиця – с. Бузовиця Кельменецького р-ну Чернівецької обл.

Буківцьово – с. Буківцьово Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

Бунів – с. Бунів Яворівського р-ну Львівської обл.

Бусовисько – с. Бусовисько (колись Бусовище) Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Буськ – м. Буськ Буського р-ну Львівської обл.

Буштино – смт Буштино Тячівського р-ну Закарпатської обл.

Валуй.п. – *іст.* Валуєвський пов. Воронезької губ. (тепер Валуйський р-н Білгородської обл., Росія)

Валява – с. Валява Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Ванівка – с. Ванівка (пол. *Węglówka*) Кросненського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Ваньковичі – с. Ваньковичі Самбірського р-ну Львівської обл.

Василів – с. Василів Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Василівка – с. Василівка Миколаївського р-ну Одеської обл.

Васьковичі – с. Васьковичі Коростенського р-ну Житомирської обл.

Вашківці – м. Вашківці Вижницького р-ну Чернівецької обл.

Велика Березовиця – с. Велика Березовиця Тернопільського р-ну Тернопільської обл.

Велика Волосянка – с. Велика Волосянка Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Велика Воля – с. Воля Велика Миколаївського р-ну Львівської обл.

Велика Глуша – с. Велика Глуша Любешівського р-ну Волинської обл.

Велика Лінина – с. Велика Лінина (колись Лінина Велика) Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Велика Осниця – с. Велика Осниця Маневицького р-ну Волинської обл.

Великий Березний – смт Великий Березний Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

Великий Бичків – смт Великий Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл.

Великий Кучурів – с. Великий Кучурів Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.

Великий Липник – с. Великий Липник (слц. *Veľký Lipník*) окр. Стара Любовня Пряшівського краю, Словаччина

Великий Раковець – с. Великий Раковець Іршавського р-ну Закарпатської обл.

Великий Рожин – с. Великий Рожин Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Великі Ком’яти – с. Великі Ком’яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

Великі Лучки – с. Великі Лучки Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Великі Мости – м. Великі Мости Сокальського р-ну Львівської обл.

Великі Сорочинці – с. Великі Сорочинці Миргородського р-ну Полтавської обл.

Великомар’янівка – с. Великомар’янівка Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл.

Велимче – с. Велимче Ратнівського р-ну Волинської обл.

Величковичі – с. Величковичі Каменецького р-ну Брестської обл., Білорусь

Вербиця – с. Вербиця Жидачівського р-ну Львівської обл.

Вербівці – с. Вербівці Теребовлянського р-ну Тернопільської обл.

Вербляни – с. Вербляни Яворівського р-ну Львівської обл.

Вербовець – с. Вербовець Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Верб'яж – с. Верб'яж Воловецького р-ну Закарпатської обл.

Веремінь – с. Веремінь (пол. *Weremień*) Ліського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Веренчанка – с. Веренчанка Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Верещиця – с. Верещиця Яворівського р-ну Львівської обл.

Верх. – Верховинський р-н Івано-Франківської обл.

Верхнє Водяне – с. Верхнє Водяне Рахівського р-ну Закарпатської обл.

Верхнє Синьовидне – смт Верхнє Синьовидне (колись Синьовидне Вижне) Сколівського р-ну Львівської обл.

Верхні Ворота – с. Верхні Ворота Воловецького р-ну Закарпатської обл.

Верхні Ремети – с. Верхні Ремети Берегівського р-ну Закарпатської обл.

Верхні Станівці – с. Верхні Станівці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Верхній Березів – с. Верхній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Верхній Бистрий – с. Верхній Бистрий Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Верхній Дорожів – с. Верхній Дорожів Дрогобицького р-ну Львівської обл.

Верхній Дунавець – с. Верхній Дунавець (рум. *Dunavățu de Sus*), пов. Тулча, Румунія

Верхній Коропець – с. Верхній Коропець Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Верхній Лужок – с. Верхній Лужок (колись Лужок Горішній) Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Верхній Студений – с. Верхній Студений Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Верхній Ясенів – с. Верхній Ясенів Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Верхня Яблунька – с. Верхня Яблунька (колись Яблінка Вижна) Турківського р-ну Львівської обл.

Верховина – смт Верховина Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Верховина-Бистра – с. Верховина-Бистра Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

Верхомля – с. Верхомля Велика (пол. *Wierchomla Wielka*) Новосондецького пов. Малопольського воєв., Польща

Верхрата – с. Верхрата (пол. *Werchrata*) Любачівського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Видраниця – с. Видраниця Ратнівського р-ну Волинської обл.

Виженка – с. Виженка Вижницького р-ну Чернівецької обл.

Вижн. – Вижницький р-н Чернівецької обл.

Вилкове – м. Вилкове Кілійського р-ну Одеської обл.

Винники – м. Винники Львівської обл. (тепер Галицький р-н м. Львова)

Виноградів – м. Виноградів Закарпатської обл.

Вислік Великий – с. Вислік Великий (пол. *Wisłok Wielki*) Сяноцького пов. Підкарпатського воєв., Польща

Висова – с. Висова (пол. *Wysowa-Zdrój*) Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща

Виців – с. Виців Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Вишенька – колишнє с. Вишенька Яворівського р-ну Львівської обл.

Вишків – с. Вишків Долинського р-ну Івано-Франківської обл.

Відники – с. Відники Пустомитівського р-ну Львівської обл.

Віжомля – с. Віжомля Яворівського р-ну Львівської обл.

Вікно – с. Вікно Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Вільхівка – с. Вільхівка Іршавського р-ну Закарпатської обл.

Вільхівці – с. Вільхівці Тячівського р-ну Закарпатської обл.

Вільховец – с. Вільховец (пол. *Olchowiec*) Кросненського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Вільшаниця – с. Вільшаниця Яворівського р-ну Львівської обл.

Він. – Вінниччина, Вінницька обл.

Владична – с. Владична Хотинського р-ну Чернівецької обл.

Вовків – с. Вовків Перемишлянського р-ну Львівської обл.

Вовч.п. – *іст*. Вовчанський пов. Харківської губ.

Вовче – с. Вовче Турківського р-ну Львівської обл.

Водиця – с. Водиця Рахівського р-ну Закарпатської обл.

Войнівка – с. Войнівка (пол. *Wojnówka*) Гайнівського пов. Підляського воєв., Польща

Вол.-Волин. – Володимир-Волинський р-н Волинської обл.

Волиця – с. Волиця Жовківського р-ну Львівської обл.

Воловець – с. Воловець (пол. *Wołowiec*) Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща

Володимир-Волинський – м. Володимир-Волинський Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.

Волосате – с. Волосате (пол. *Wolosate*) Ліського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Волосів – м. Волосів Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.

Волосянка З – с. Волосянка Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

Волосянка Л – с. Волосянка Сколівського р-ну Львівської обл.

Волошкове – с. Волошкове Сокирянського р-ну Чернівецької обл.

Воля – с. Воля (колись Коблянська Воля) Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Воля-Блажівська – с. Воля Блажівська Самбірського р-ну Львівської обл.

Воля Нижня – с. Воля Нижня (пол. *Wola Niżna*) Кросненського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Вонігове – с. Вонігове Тячівського р-ну Закарпатської обл.

Вороблячин – с. Вороблячин Яворівського р-ну Львівської обл.

Ворохта – смт Ворохта Яремчанської міськради Івано-Франківської обл.

Ворочово – с. Ворочово Перечинського р-ну Закарпатської обл.

Вуйковичі – с. Вуйковичі (пол. *Ujkowice*) Перемишльського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Гал. – *іст.* Галичина (Східна Галичина)

Галайбине – с. Галайбине Борзнянського р-ну Чернігівської обл.

Галиц. – Галицький р-н Івано-Франківської обл.

Ганичі – с. Ганичі Тячівського р-ну Закарпатської обл.

Гвоздець – с. Гвоздець Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Гетиня – с. Гетиня Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

Гетьманівка – с. Гетьманівка Савранського р-ну Одеської обл.

Гійче – с. Гійче Жовківського р-ну Львівської обл.

Гірники – с. Гірники Ратнівського р-ну Волинської обл.

Гладковичі – с. Гладковичі Овруцького р-ну Житомирської обл.

Глещава – с. Глещава Теребовлянського р-ну Тернопільської обл.

Глиб. – Глибоцький р-н Чернівецької обл.

Глибока – смт Глибока Глибоцького р-ну Чернівецької обл.

Глиниці – с. Глиниці Яворівського р-ну Львівської обл.

Глинниця – с. Глинниця Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Гніздичів – смт Гніздичів Жидачівського р-ну Львівської обл.

Гніздичне – с. Гніздичне Збаразького р-ну Тернопільської обл.

Говтва – с. Говтва Козельщинського р-ну Полтавської обл.

Голдовичі – с. Голдовичі Жидачівського р-ну Львівської обл.

Головецько – с. Головецько (колись Головецько Горішнє і Головецько Долішнє) Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Голови – с. Голови Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Головин – с. Головин Костопільського р-ну Рівненської обл.

Головське – с. Головське Турківського р-ну Львівської обл.

Голубине – с. Голубине Свалявського р-ну Закарпатської обл.

Голятин – с. Голятин Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Гораєць – с. Гораєць Яворівського р-ну Львівської обл.

Горбівці – с. Горбівці Глибоцького р-ну Чернівецької обл.

Гордашівка – с. Гордашівка Тальнівського р-ну Черкаської обл.

Гординя – с. Гординя Самбірського р-ну Львівської обл.

Гориславичі – с. Гориславичі Мостиського р-ну Львівської обл.

Горінчово – с. Горінчово Хустського р-ну Закарпатської обл.

Горл. – Горлицький пов. Малопольського воєв., Польща

Городен. – Городенківський р-н Івано-Франківської обл.

Городиславичі – с. Городиславичі Пустомитівського р-ну Львівської обл.

Городок – с. Городок Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

Горонда – с. Горонда Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Горох. – Горохівський р-н Волинської обл.

Гребля – с. Гребля Іршавського р-ну Закарпатської обл.

Григорів – с. Григорів Монастирського р-ну Тернопільської обл.

Гринява – с. Гринява Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Грозинці – с. Грозинці Хотинського р-ну Чернівецької обл.

Грозьово – с. Грозьово Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Грунь – с. Грунь Охтирського р-ну Полтавської обл.

Грушово – с. Грушово Тячівського р-ну Закарпатської обл.

Гукливий – с. Гукливий Воловецького р-ну Закарпатської обл.

Гуц. – Гуцульщина

Давидівці – с. Давидівці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Далешове – с. Далешове Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.

Дарів – с. Дарів (пол. *Darów*) Сяноцького пов. Підкарпатського воєв., Польща

Дебеславці – с. Дебеславці Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

Дев’ятир – с. Дев’ятир Жовківського р-ну Львівської обл.

Делятин – смт Делятин Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.

Деревня – с. Деревня Жовківського р-ну Львівської обл.

Дешковиця – с. Дешковиця Іршавського р-ну Закарпатської обл.

Дзвиняч – с. Дзвиняч Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

Дивізія – с. Дивізія Татарбунарського р-ну Одеської обл.

Дидьова – колишнє с. Дидьова Турківського р-ну Львівської обл.

Дихтинець – с. Дихтинець Путильського р-ну Чернівецької обл.

Ділове – с. Ділове Рахівського р-ну Закарпатської обл.

Дмитре – с. Дмитре Пустомитівського р-ну Львівської обл.

Дніпр. – Дніпропетровщина, Дніпропетровська обл.

Дніпро – м. Дніпро

Дністрик – с. Дністрик Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Дністрівка – с. Дністрівка Кельменецького р-ну Чернівецької обл.

Добрівляни – с. Добрівляни Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

Добровода – с. Добровода (пол. *Dobrowoda*) Гайнівського пов. Підляського воєв., Польща

Доброгостів – с. Доброгостів Дрогобицького р-ну Львівської обл.

Добр. – *іст*. Добруджа (рум. *Dobrogea*), Задунав'я (тепер територія Румунії)

Довге – с. Довге Іршавського р-ну Закарпатської обл.

Довге Поле – с. Довге Поле Ужгородського р-ну Закарпатської обл.

Довгопілля – с. Довгопілля Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Довгопілля П – с. Довгопілля Путильського р-ну Чернівецької обл.

Долин. – Долинський р-н Івано-Франківської обл.

Долиняни – с. Долиняни Хотинського р-ну Чернівецької обл.

Долішній Шепіт – с. Долішній Шепіт Вижницького р-ну Чернівецької обл.

Дольськ – с. Дольськ Любешівського р-ну Волинської обл.

Домашин – с. Домашин Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

Домашів – с. Домашів Ківерцівського р-ну Волинської обл.

Доросині – с. Доросині Рожищенського р-у Волинської обл.

Доротище – с. Доротище Ковельського р-ну Волинської обл.

Дорошівці – с. Дорошівці Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Драгово – с. Драгово Хустського р-ну Закарпатської обл.

Драчино – с. Драчино Свалявського р-ну Закарпатської обл.

Драчинці – с. Драчинці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Дрогобич – м. Дрогобич Львівської обл.

Дроздовичі – с. Дроздовичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Дротинці – с. Дротинці Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

Дубичі-Церковні – с. Дубичі-Церковні (пол. *Dubicze Cerkiewne*) Гайнівського пов. Підляського воєв., Польща

Дубівці – с. Дубівці Галицького р-ну Івано-Франківської обл.

Дубова – с. Дубова Уманського р-ну Черкаської обл.

Дубрівка – с. Дубрівка Іршавського р-ну Закарпатської обл.

Дунковиця – с. Дунковиця Іршавського р-ну Закарпатської обл.

Жданівка – с. Жданівка Дрогобицького р-ну Львівської обл.

Жденієво – смт Жденієво Воловецького р-ну Закарпатської обл.

Ждиня – с. Ждиня (пол. *Zdynia*) Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща

Жеґестів – с. Жеґестів (пол. *Żegiestów*) Новосондецького пов. Малопольського воєв., Польща

Жидачів – м. Жидачів Жидачівського р-ну Львівської обл.

Жит. – Житомирщина, Житомирська обл.

Жовчів – с. Жовчів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.

Жукотин – с. Жукотин Турківського р-ну Львівської обл.

Жуличі – с. Жуличі Золочівського р-ну Львівської обл.

Жупани – с. Жупани (колись Жупаня) Сколівського р-ну Львівської обл.

Журів – с. Журів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.

Заболоття – смт Заболоття Ратнівського р-ну Волинської обл.

Забужжя – с. Забужжя Любомльського р-ну Волинської обл.

Завадів – с. Завадів Яворівського р-ну Львівської обл.

Завадка – с. Завадка Сколівського р-ну Львівської обл.

Завадка Риманівська – с. Завадка Риманівська (пол. *Zawadka Rymanowska*) Кросненського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Завидово – с. Завидово Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Загірочко – с. Загірочко Жидачівського р-ну Львівської обл.

Задвір’я – с. Задвір’я Буського р-ну Львівської обл.

Задубрівка – с. Задубрівка Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Замагора – с. Замагора Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Заміхів – с. Заміхів (пол. *Zamiechów*) Ярославського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Замочок – с. Замочок Жовківського р-ну Львівської обл.

Залісся – с. Залісся Шацького р-ну Волинської обл.

Зап. – Запоріжчина, Запорізька обл.

Запоріжжя – м. Запоріжжя Запорізької обл.

Заріччя – с. Заріччя Іршавського р-ну Закарпатської обл.

Зарожани – с. Зарожани Хотинського р-ну Чернівецької обл.

Зарудці – с. Зарудці Жовківського р-ну Львівської обл.

Заст. – Заставнівський р-н Чернівецької обл.

Заставна – м. Заставна Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Збараж – м. Збараж Збаразького р-ну Тернопільської обл.

Збини – с. Збини Воловецького р-ну Закарпатської обл.

Збійне – с. Збійне (слц. *Zbojné*) окр. Меджилабірці Пряшівського краю, Словаччина

Звала – с. Звала, окр. Снина Пряшівського краю, Словаччина

Звениг.п. – *іст*. Звенигородський пов. Київської губ.

Звенячин – с. Звенячин Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Зелена Н – с. Зелена Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.

Зелена В – с. Зелена Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Зелений Гай – с. Зелений Гай Новоселицького р-ну Чернівецької обл.

Зелений Гай Т – с. Зелений Гай Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

Земпл. – *іст*. Земплін, історична область Словаччини (частково приєднано до Закарпатської обл.)

Злоцьке – с. Злоцьке (пол. *Złockie*) Новосондецького пов. Малопольського воєв., Польща

Зняцьово – с. Зняцьово Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Золотий Потік – смт Золотий Потік Бучацького р-ну Тернопільської обл.

Золотковичі – с. Золотковичі Мостиського р-ну Львівської обл.

Золоч. – Золочівщина, Львівська обл.

Золоч.о. – *іст.* Золочівський окр.

Зоріле – с. Зоріле (рум. *Zorile*), пов. Караш-Северін, Румунія

Зубейки – с. Зубейки Жовківського р-ну Львівської обл.

Зубрець – с. Зубрець Бучацького р-ну Тернопільської обл.

Іванівці – с. Іванівці Жидачівського р-ну Львівської обл.

Іванківці – с. Іванківці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Ів.-Фр. – Івано-Франківщина, Івано-Франківська обл.

Іванич. – Іваничівський р-н Волинської обл.

Іза – с. Іза Хустського р-ну Закарпатської обл.

Ізби – с. Ізби (пол. *Izby*) Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща

Ізвори – с. Ізвори (рум. *Izvoarele Sucevei*), пов. Сучава, Румунія

Ізки – с. Ізки Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Ізюм.п. – *іст*. Ізюмський пов. Харківської губ.

Ілів – с. Ілів Миколаївського р-ну Львівської обл.

Іллінці – с. Іллінці Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.

Ільниця – с. Ільниця Іршавського р-ну Закарпатської обл.

Ільці – с. Ільці Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Імстичово – с. Імстичово Іршавського р-ну Закарпатської обл.

Іршава – м. Іршава Закарпатської обл.

Ісаїв – с. Ісаїв (колись Ісаї) Турківського р-ну Львівської обл.

Іспас – с. Іспас Вижницького р-ну Чернівецької обл.

Кадубівці – с. Кадубівці Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Кайданово – с. Кайданово Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Калинівка – с. Калинівка Яворівського р-ну Львівської обл.

Калус. – Калуський р-н Івано-Франківської обл.

Кальник – с. Кальник Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Кам.-Каш. – Камінь-Каширський р-н Волинської обл.

Кам’ян.п. – *іст*. Кам’янецький пов. Подільської губ.

Кам’яна – с. Кам’яна Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.

Кам’янка – с. Кам’янка Глибоцького р-ну Чернівецької обл.

Кам’янське – с. Кам’янське Іршавського р-ну Закарпатської обл.

Канів.п. – *іст.* Канівський пов. Київської губ.

Карапчів – с. Карапчів Вижницького р-ну Чернівецької обл.

Карпилівка – с. Карпилівка Іванківського р-ну Київської обл.

Катер.г. – *іст.* Катеринославська губернія

Катер.п. – *іст*. Катеринославський пов. Катеринославської губ.

Катеринослав, *іст*. → Дніпро

Кваси – с. Кваси Рахівського р-ну Закарпатської обл.

Келечин – с. Келечин Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Керестур – с. Руський Крстур (Руський Керестур, срб. *Руски Крстур*) община Кула Західно-Бацького окр., Воєводина, Сербія

Керецьки – с. Керецьки Свалявського р-ну Закарпатської обл.

Кибляри – с. Кибляри Ужгородського р-ну Закарпатської обл.

Київ – м. Київ

Київ. – Київщина, Київська обл.

Київ.г. – *іст*. Київська губернія

Київ.п. – *іст*. Київський пов. Київської губ.

Кимир – с. Кимир Перемишлянського р-ну Львівської обл.

Киселиці – с. Киселиці Вижницького р-ну Чернівецької обл.

Киселів – с. Киселів Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Ківерц. – Ківерцівський р-н Волинської обл.

Ківерці – м. Ківерці Ківерцівського р-ну Волинської обл.

Кінашів – с. Кінашів Галицького р-ну Івано-Франківської обл.

Кір. – Кіровоградщина, Кіровоградська обл.

Кіцм. – Кіцманський р-н Чернівецької обл.

Кічерне – с. Кічерне Воловецького р-ну Закарпатської обл.

Кливини – с. Кливини Поліського р-ну Київської обл.

Климець – с. Климець Сколівського р-ну Львівської обл.

Кліводин – с. Кліводин Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Клячаново – с. Клячаново Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Княжпіль – с. Княжпіль Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Князі – с. Князі (пол. *Kniazie*) Томашівського пов. Люблінського воєв., Польща

Кобаки – с. Кобаки Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Кобел.п. – *іст*. Кобеляцький пов. Полтавської губ.

Кобилецька Поляна – смт Кобилецька Поляна Рахівського р-ну Закарпатської обл.

Кобло – с. Кобло (колись Старе Кобло) Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Коболчин – с. Коболчин Сокирянського р-ну Чернівецької обл.

Ковалівка – с. Ковалівка Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

Ковбасов – с. Ковбасов (слц. *Kolbasov*), окр. Снина Пряшівського краю, Словаччина

Ковел. – Ковельський р-н Волинської обл.

Ковиничі – с. Ковиничі Самбірського р-ну Львівської обл.

Козаківка – с. Козаківка (колись Бряза) Долинського р-ну Івано-Франківської обл.

Козиряни – с. Козиряни Кельменецького р-ну Чернівецької обл.

Козівка – с. Козівка Козівського р-ну Тернопільської обл.

Колодисте – с. Колодисте Тальнівського р-ну Черкаської обл.

Колодне – с. Колодне Тячівського р-ну Закарпатської обл.

Колом. – Коломийщина, Коломийський р-н Івано-Франківської обл.

Коломия – м. Коломия Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

Колочава – с. Колочава Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Команча – с. Команча (пол. *Komańcza*) Сяноцького пов. Підкарпатського воєв., Польща

Комарники – с. Комарники Турківського р-ну Львівської обл.

Комарно – м. Комарно Городоцького р-ну Львівської обл.

Ком’яти → Великі Ком’яти

Конів – с. Конів Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Конот. – Конотопський р-н Сумської обл.

Концеба – с. Концеба Савранського р-ну Одеської обл.

Копаня Велика – с. Велика Копаня Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

Коритне – с. Коритне Вижницького р-ну Чернівецької обл.

Коритняни – с. Коритняни Ужгородського р-ну Закарпатської обл.

Королик Волоський – с. Королик Волоський (пол. *Królik Wołoski*) Кросненського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Короп – смт Короп Коропського р-ну Чернігівської обл.

Коростів – с. Коростів Сколівського р-ну Львівської обл.

Коростятин → Малинівка

Корчин – с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл.

Корчів – с. Корчів Сокальського р-ну Львівської обл.

Корчівці – с. Корчівці Глибоцького р-ну Чернівецької обл.

Косів – м. Косів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Косів. – Косівський р-н Івано-Франківської обл.

Косівська Поляна – с. Косівська Поляна Рахівського р-ну Закарпатської обл.

Космач – с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Костилівка – с. Костилівка Рахівського р-ну Закарпатської обл.

Костільники – с. Костільники Бучацького р-ну Тернопільської обл.

Котузів – с. Котузів Теребовлянського р-ну Тернопільської обл.

Краин. – *іст*. північна Земплинщина

Красний Брід – с. Красний Брід (слц. *Krásny Brod*) окр. Меджилабірці Пряшівського краю, Словаччина

Красноїлля – с. Красноїлля Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Кремен.п. – *іст.* Кременчуцький пов. Полтавської губ.

Кремінці → Татарів

Крехів – с. Крехів Жовківського р-ну Львівської обл.

Кривооз. – Кривоозерський р-н Миколаївської обл.

Криворівня – с. Криворівня Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Криниця – с. Криниця (пол. *Krynica-Zdrój*) Новосондецького пов. Малопольського воєв., Польща

Кричово – с. Кричово Тячівського р-ну Закарпатської обл.

Кролев.п. – *іст*. Кролевецький пов. Чернігівської губ.

Круглик – с. Круглик Хотинського р-ну Чернівецької обл.

Кружльова – с. Кружльова (слц. *Kružlová*) окр. Свидник Пряшівського краю, Словаччина

Крута Долина – с. Крута Долина Жовківського р-ну Львівської обл.

Кубан. – *іст*. Кубанська обл., Кубань (тепер територія Росії)

Кудобинці – с. Кудобинці Зборівського р-ну Тернопільської обл.

Куляшне – с. Куляшне (пол. *Kulaszne*) Сяноцького пов. Підкарпатського воєв., Польща

Кунин – с. Кунин Жовківського р-ну Львівської обл.

Купичволя – с. Купичволя Жовківського р-ну Львівської обл.

Курники – колишнє с. Курники Яворівського р-ну Львівської обл.

Кусеничі – с. Кусеничі (пол. *Kosienice*) Перемишльського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Кути – с. Кути Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Кутин – с. Кутин Зарічненського р-ну Рівненської обл.

Кушниця – с. Кушниця Іршавського р-ну Закарпатської обл.

Лабова – с. Лабова (пол. *Łabowa*) Новосондецького пов. Малопольського воєв., Польща

Лавки – с. Лавки Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Лавочне – с. Лавочне Сколівського р-ну Львівської обл.

Лазірки – с. Лазірки Оржицького р-ну Полтавської обл.

Лалово – с. Лалово Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Ласки – с. Ласки Народицького р-ну Житомирської обл.

Лашківка – с. Лашківка Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Лебед.п. – *іст*. Лебединський пов. Харківської губ.

Лежниця – с. Лежниця Іваничівського р-ну Волинської обл.

Либохора С – с. Либохора Сколівського р-ну Львівської обл.

Либохора Т – с. Либохора Турківського р-ну Львівської обл.

Липецька Поляна – с. Липецька Поляна Хустського р-ну Закарпатської обл.

Липне – с. Липне Ківерцівського р-ну Волинської обл.

Липовець – с. Липовець Перечинського р-ну Закарпатської обл.

Липовець К– с. Липовець (пол. *Lipowiec*) Кросненського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Липча – с. Липча Хустського р-ну Закарпатської обл.

Литвиновичі – с. Литвиновичі Кролевецького р-ну Сумської обл.

Лисятичі – с. Лисятичі Стрийського р-ну Львівської обл.

Лібухова – с. Лібухова Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Лів. – Лівобережна Україна

Лівинці – с. Лівинці Кельменецького р-ну Чернівецької обл.

Лікіцари – с. Лікіцари Перечинського р-ну Закарпатської обл.

Лімна – с. Лімна Турківського р-ну Львівської обл.

Лісковець – с. Лісковець Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Лісничівка – с. Лісничівка Балтського р-ну Одеської обл.

Локач. – Локачинський р-н Волинської обл.

Лолин – с. Лолин Долинського р-ну Івано-Франківської обл.

Ломачинці – с. Ломачинці Сокирянського р-ну Чернівецької обл.

Лопатні – с. Лопатні Ріпкинського р-ну Чернігівської обл.

Лопушанка – с. Лопушанка (колись Лопушанка Лехньова) Турківського р-ну Львівської обл.

Лопушанка-Хомина – с. Лопушанка-Хомина Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Лосє – с. Лосє (пол. *Łosie*) Новосондецького пов. Малопольського воєв., Польща

Лосинець – с. Лосинець Турківського р-ну Львівської обл.

Лося – с. Лосє (пол. *Łosie*) Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща

Лохв.п. – *іст.* Лохвицький пов. Полтавської губ.

Лубен.п. – *іст.* Лубенщина, Лубенський пов. Полтавської губ.

Луги – с. Луги Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.

Луги З – с. Луги Рахівського р-ну Закарпатської обл.

Лужани – смт Лужани Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Лукавці – с. Лукавці Вижницького р-ну Чернівецької обл.

Лукачівка – с. Лукачівка Кельменецького р-ну Чернівецької обл.

Луково – с. Луково Іршавського р-ну Закарпатської обл.

Луцьк. – Луцький р-н Волинської обл.

Лучинці – с. Лучинці Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.

Лучки Великі → Великі Лучки

Льв. – Львівщина, Львівська обл.

Львів – м. Львів

Любеля – с. Любеля Жовківського р-ну Львівської обл.

Любеш. – Любешівський р-н Волинської обл.

Любині – с. Любині Яворівського р-ну Львівської обл.

Любича Князї → Князі

Любом. – Любомльський р-н Волинської обл.

Любопіль – с. Любопіль Комінтернівського р-ну Одеської обл.

Любша – с. Любша Жидачівського р-ну Львівської обл.

Люта – с. Люта Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

Майдан – с. Майдан Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Макарьово – с. Макарьово Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Маковець – с. Маковець (слц. *Makovce*), окр. Стропков Пряшівського краю, Словаччина

Мала Вишенька – колишнє с. Мала Вишенька Яворівського р-ну Львівської обл.

Мала Копаня – с. Мала Копаня Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

Малатин → Мала Вишенька

Малий Бобрик → Янишівка

Малий Луг – с. Малий Луг Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

Малий Рожин – с. Малий Рожин Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Малинівка – с. Малинівка Гощанського р-ну Рівненської обл.

Малинці – с. Малинці Хотинського р-ну Чернівецької обл.

Малковичі – с. Малковичі (пол. *Małkowice*) Перемишльського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Малнівська Воля – с. Малнівська Воля Мостиського р-ну Львівської обл.

Мальців – с. Мальців (слц. *Malcov*) окр. Бардіїв Пряшівського краю, Словаччина

Мамаївці – с. Мамаївці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Маневиц. – Маневицький р-н Волинської обл.

Манухівка – с. Манухівка Путивльського р-ну Сумської обл.

Марам. – *іст*. Марамарощина

Мар'янівка О – с. Мар'янівка Ширяївського р-ну Одеської обл.

Мар'янівка П – с. Мар'янівка Гребінківського р-ну Полтавської обл.

Мар'янівка Р – с. Мар'янівка Костопільського р-ну Рівненської обл.

Матієва – с. Матієва (пол. *Maciejowa*) Новосондецького пов. Малопольського воєв., Польща

Матків – с. Матків Турківського р-ну Львівської обл.

Мацошин – с. Мацошин Жовківського р-ну Львівської обл.

Мацьковичі – с. Мацьковичі (пол. *Maćkowice*) Перемишльського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Мачишин → Мацошин

Маяки – с. Маяки Біляївського р-ну Одеської обл.

Медведівці – с. Медведівці Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Мервичі – с. Мервичі Жовківського р-ну Львівської обл.

Мигове – с. Мигове Вижницького р-ну Чернівецької обл.

Мик. – Миколаївщина, Миколаївська обл.

Микитинці – с. Микитинці Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Миколаїв – м. Миколаїв Миколаївського р-ну Львівської обл.

Микуличин – с. Микуличин Яремчанської міськради Івано-Франківської обл.

Милятичі – с. Милятичі Пустомитівського р-ну Львівської обл.

Миргор.п. – *іст.* Миргородський пов. Полтавської губ.

Митків – с. Митків Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Михальча – с. Михальча Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.

Михновець – с. Михновець (пол. *Michniowiec*) Бещадського пов. Підкарпатського воєв, Польща

Мишин – с. Мишин Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

Мишлятичі – с. Мишлятичі Мостиського р-ну Львівської обл.

Міжгір'я – смт Міжгір'я Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Мілішівці – с. Мілішівці (Мілішеуць, Мілішеуці, рум. *Milișăuți*), пов. Сучава, Румунія

Міуськ.о. – *іст*. Міуський окр. Області Війська Донського

Млинище – с. Млинище Іваничівського р-ну Волинської обл.

Мозир.п. – *іст.* Мозирський пов. Мінської губ.

Мокрани – с. Мокрани Малоритського р-ну Брестської обл., Білорусь

Мокротин – с. Мокротин Жовківського р-ну Львівської обл.

Монастирець – с. Монастирець Жидачівського р-ну Львівської обл.

Мосорівка – с. Мосорівка Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Мохначка – с. Мохначка Нижня (пол. *Mochnaczka Niżn*а) Новосондецького пов. Малопольського воєв., Польща

Мукачево – м. Мукачево Закарпатської обл.

Муругиль – с. Муругиль (рум. *Murighiol*), пов. Тулча, Румунія

Мусорівка → Мосорівка

Мшанець – с. Мшанець Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Нагуєвичі – с. Нагуєвичі Дрогобицького р-ну Львівської обл.

Надв. – Надвірнянський р-н Івано-Франківської обл.

Накваша – с. Накваша Бродівського р-ну Львівської обл.

Наконечне Перше – с. Наконечне Перше Яворівського р-ну Львівської обл.

Наконечне Друге – с. Наконечне Друге Яворівського р-ну Львівської обл.

Нанково – с. Нанково Хустського р-ну Закарпатської обл.

Народичі – смт Народичі Народицького р-ну Житомирської обл.

Настасів – с. Настасів Тернопільського р-ну Тернопільської обл.

Невицьке – с. Невицьке Ужгородського р-ну Закарпатської обл.

Негостина – с. Негостина (рум. *Negostina*), пов. Сучава, Румунія

Негребка → Негрибка

Негрибка – с. Негрибка (пол. *Nehrybka*) Перемишльського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Негровець – с. Негровець Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Недільна – с. Недільна Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Недобоївці – с. Недобоївці Хотинського р-ну Чернівецької обл.

Неполоківці – смт Неполоківці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Нересниця – с. Нересниця Тячівського р-ну Закарпатської обл.

Нижнє – с. Нижнє (колись Ботелка Нижня) Самбірського р-ну Львівської обл.

Нижнє Болотне – с. Нижнє Болотне Іршавського р-ну Закарпатської обл.

Нижнє Синьовидне – с. Нижнє Синьовидне (колись Синьовидне Нижнє) Сколівського р-ну Львівської обл.

Нижні Ворота – с. Нижні Ворота Воловецького р-ну Закарпатської обл.

Нижні Гаї – с. Нижні Гаї Дрогобицького р-ну Львівської обл.

Нижні Ремети – с. Нижні Ремети Берегівського р-ну Закарпатської обл.

Нижні Станівці – с. Нижні Станівці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Нижній Березів – с. Нижній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Нижній Бистрий – с. Нижній Бистрий Хустського р-ну Закарпатської обл.

Нижній Студений – с. Нижній Студений Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Нижня Яблінка – с. Нижня Яблінка (слц. *Nižná Jablonka*), окр. Гуменне Пряшівського краю, Словаччина

Нов. – Новоселицький р-н Чернівецької обл.

Нов.-Вол.п. – *іст.* Новоград-Волинський пов. Волинської губ.

Нова Весь – с. Нова Весь (пол. *Nowa Wieś*) Новосондецького пов. Малопольського воєв., Польща

Нова Кам’янка – с. Нова Кам’янка Жовківського р-ну Львівської обл.

Нова Седлиця – с. Нова Седлиця (слц. *Nová Sedlica*), окр. Снина Пряшівського краю, Словаччина

Нова Скварява – с. Нова Скварява Жовківського р-ну Львівської обл.

Нова Ушиця – смт Нова Ушиця Новоушицького р-ну Хмельницької обл.

Нова Царичанка – с. Нова Царичанка Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл.

Новгород-Сіверський – м. Новгород-Сіверський Чернігівської обл.

Нове Давидково – с. Нове Давидково Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Нове Селище – с. Нове Селище Хустського р-ну Закарпатської обл.

Нове Село – с. Нове Село Жовківського р-ну Львівської обл.

Новий Кропивник – с. Новий Кропивник Дрогобицького р-ну Львівської обл.

Новиця – с. Новиця (пол. *Nowica*) Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща

Нові Бросківці – с. Нові Бросківці Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.

Нові Драчинці – с. Нові Драчинці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Новобарово – с. Новобарово Тячівського р-ну Закарпатської обл.

Новом.п. – *іст*. Новомосковський пов. Катеринославської губ.

Новосілка → Мамаївці

Новий Санч. → Новий Сонч.

Новий Сонч – м. Новий Сонч (пол. *Nowy Sącz*) Новосондецького пов. Малопольського воєв., Польща

Новий Сонч. – пов. Новий Сонч Малопольського воєв., Польща

Новосанд. → Новий Сонч.

Новосілки – с. Новосілки Буського р-ну Львівської обл.

Нуйно – с. Нуйно Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

Обжиле – с. Обжиле Балтського р-ну Одеської обл.

Овід. – Овідіопольський р-н Одеської обл.

Овідіополь – м. Овідіополь Овідіопольського р-ну Одеської обл.

Овчари – с. Овчари (пол. *Owczary*) Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща

Одес.п. – *іст*. Одеський пов. Херсонської губ.

Одещ. – Одещина, Одеська обл.

Ожинна – с. Ожинна (пол. *Ożenna*) Ясельського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Озерна – с. Озерна Зборівського р-ну Тернопільської обл.

Олекс.п. – *іст.* Олександрівський пов. Катеринославської губ.

Олександрівка – с. Олександрівка Хустського р-ну Закарпатської обл.

Олександрівськ → Запоріжжя

Олешків – с. Олешків Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.

Олешник – с. Олешник Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

Олешня – с. Олешня Ріпкинського р-ну Чернігівської обл.

Оноківці – с. Оноківці Ужгородського р-ну Закарпатської обл.

Онут – с. Онут Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Опарівка – с. Опарівка (пол. *Oparówka*) Стрижівського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Опішня – смт Опішня Зіньківського р-ну Полтавської обл.

Орів – с. Орів Сколівського р-ну Львівської обл.

Оріхівці – с. Оріхівці (пол. *Orzechowce*) Перемишльського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Ортиничі – с. Ортиничі Дрогобицького р-ну Львівської обл.

Орявчик – с. Орявчик Сколівського р-ну Львівської обл.

Оселівка – с. Оселівка Кельменецького р-ну Чернівецької обл.

Оселя – с. Оселя Яворівського р-ну Львівської обл.

Осій – с. Осій Іршавського р-ну Закарпатської обл.

Острів – с. Острів (пол. *Ostrów*) Ярославського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Острівськ – с. Острівськ Зарічненського р-ну Рівненської обл.

Остромичі – с. Остромичі Кобринського р-ну Брестської обл., Білорусь

Ошихліби – с. Ошихліби Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Павл.п. – *іст.* Павлоградський пов. Катеринославської губ.

Панка – с. Панка Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.

Пасіка – с. Пасіка Свалявського р-ну Закарпатської обл.

Пасічна – с. Пасічна Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.

Пашківці – с. Пашківці Хотинського р-ну Чернівецької обл.

Перебиківці – с. Перебиківці Хотинського р-ну Чернівецької обл.

Переволока – с. Переволока Чортківського р-ну Тернопільської обл.

Перегінське – смт Перегінське Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.

Перегримка – с. Перегримка (пол. *Pielgrzymka*) Ясельського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Передбір'я → Передвір'я

Передвір'я – с. Передвір'я Яворівського р-ну Львівської обл.

Перехресне – с. Перехресне Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Перечин – м. Перечин Перечинського р-ну Закарпатської обл.

Петричі – с. Петричі Буського р-ну Львівської обл.

Печеніжин – смт Печеніжин Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

Пилипець – с. Пилипець Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Пиріжна – с. Пиріжна Кодимського р-ну Одеської обл.

Писарівка – с. Писарівка Кодимського р-ну Одеської обл.

Підберізці – с. Підберізці Пустомитівського р-ну Львівської обл.

Підвиноградів – с. Підвиноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

Підвисоке – с. Підвисоке Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.

Підгорб – с. Підгорб Ужгородського р-ну Закарпатської обл.

Підгороддя – с. Підгороддя Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.

Підманове – с. Підманове Шацького р-ну Волинської обл.

Підполоззя – с. Підполоззя Воловецького р-ну Закарпатської обл.

Пінс.п. – *іст*. Пінський пов. Мінської губ.

Піски – с. Піски Горохівського р-ну Волинської обл.

Плав'я – с. Плав'я Сколівського р-ну Львівської обл.

Плахтіївка – с. Плахтіївка Саратського р-ну Одеської обл.

Плешевичі – с. Плешевичі Мостиського р-ну Львівської обл.

Плісняни – с. Плісняни Зборівського р-ну Тернопільської обл.

Плоске – с. Плоске Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Пнів – с. Пнів Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.

Побужани – с. Побужани Буського р-ну Львівської обл.

Подвір'ївка – с. Подвір'ївка Кельменецького р-ну Чернівецької обл.

Подвірне – с. Подвірне Новоселицького р-ну Чернівецької обл.

Поділ.г. – *іст*. Подільська губернія

Положеве – с. Положеве Шацького р-ну Волинської обл.

Полошки – с. Полошки Глухівського р-ну Сумської обл.

Полт.г. – *іст*. Полтавська губ.

Полт.п. – *іст*. Полтавський пов. Полтавської губ.

Поляна – с. Поляна Свалявського р-ну Закарпатської обл.

Поляни – с. Поляни (Руська Поляна, рум. *Poienile de sub Munte*) пов. Марамуреш, Румунія

Потелич – с. Потелич Жовківського р-ну Львівської обл.

Приборжавське – с. Приборжавське Іршавського р-ну Закарпатської обл.

Прилипче – с. Прилипче Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Присівці – с. Присівці Зборівського р-ну Тернопільської обл.

Присліп – с. Присліп Турківського р-ну Львівської обл.

Присліп З – с. Присліп Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Пристань – с. Пристань Сокальського р-ну Львівської обл.

Пробійнівка – с. Пробійнівка Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Прохори – с. Прохори Борзнянського р-ну Чернігівської обл.

Пстружне – колишнє с. Пстружне (пол. *Pstrążne*), тепер частина с. Бодаки Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща

Пужники – с. Пужники Монастирського р-ну Тернопільської обл.

Пузняківці – с. Пузняківці Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Путил. – Путильський р-н Чернівецької обл.

Путила – смт Путила Путильського р-ну Чернівецької обл.

П'ядиківці – с. П'ядиківці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Рава-Руска → Рава-Руська

Рава-Руська – м. Рава-Руська Жовківського р-ну Львівської обл.

Равське – с. Равське Жовківського р-ну Львівської обл.

Радомишль – м. Радомишль Житомирської обл.

Радом.п. – *іст.* Радомисльський пов. Київської губ.

Радохинці – с. Радохинці Мостиського р-ну Львівської обл.

Радоцина – с. Радоцина (пол. *Radocyna*) Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща

Ратнів. – Ратнівський р-н Волинської обл.

Рахів – м. Рахів Закарпатської обл.

Рахів. – Рахівський р-н Закарпатської обл.

Рашків – с. Рашків Хотинського р-ну Чернівецької обл.

Реваківці – с. Реваківці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Ревне – с. Ревне Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Репинне – с. Репинне Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Репужинці – с. Репужинці Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Риків – с. Риків Сколівського р-ну Львівської обл.

Рингач – с. Рингач Новоселицького р-ну Чернівецької обл.

Рихвальд → Овчари

Рівн. – Рівненщина, Рівненська обл.

Рівн.п. – *іст.* Рівненський пов. Волинської губ.

Рідківці – с. Рідківці Новоселицького р-ну Чернівецької обл.

Ріпник – с. Ріпник (пол. *Rzepnik*) Кросненського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Річка – с. Річка Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Рогатин – м. Рогатин Івано-Франківської обл.

Рожищ. – Рожищенський р-н Волинської обл.

Рожнів – с. Рожнів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Рожнят. – Рожнятівський р-н Івано-Франківської обл.

Розділовичі → Роздільне

Роздільне – с. Роздільне Самбірського р-ну Львівської обл.

Розлуч – с. Розлуч Турківського р-ну Львівської обл.

Розтока – с. Розтока (пол. *Roztoka*) Перемишльського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Розтоки К – с. Розтоки Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Розтоки П – с. Розтоки Путильського р-ну Чернівецької обл.

Розтоки Р – с. Розтоки Рахівського р-ну Закарпатської обл.

Рокосово – с. Рокосово Хустського р-ну Закарпатської обл.

Романів – с. Романів Перемишлянського р-ну Львівської обл.

Романківці – с. Романківці Сокирянського р-ну Чернівецької обл.

Росвиґово – тепер мікрорайон м. Мукачево

Росішка – с. Росішка Рахівського р-ну Закарпатської обл.

Росохи – с. Росохи Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Ростоки → Розтоки К

Рудники – с. Рудники Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.

Рукшин – с. Рукшин Хотинського р-ну Чернівецької обл.

Руська Поляна → Поляни

Руські Комарівці – с. Руські Комарівці Ужгородського р-ну Закарпатської обл.

Салдобош → Стеблівка

Салтикова Дівиця – с. Салтикова Дівиця Куликівського р-ну Чернігівської обл.

Самари – с. Самари Ратнівського р-ну Волинської обл.

Сапогів – с. Сапогів Борщівського р-ну Тернопільської обл.

Сарни – с. Сарни Яворівського р-ну Львівської обл.

Сасово – с. Сасово Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

Сварицевичі – с. Сварицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл.

Сваричів – с. Сваричів Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.

Свидник – м. Свидник (слц. *Svidník*) окр. Свидник Пряшівського краю, Словаччина

Свобода – с. Свобода Берегівського р-ну Закарпатської обл.

Святе – с. Святе (пол. *Święte*) Ярославського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Святкова Велика – с. Святкова Велика (пол. *Świątkowa Wielka*) Ясельського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Сергії – с. Сергії Путильського р-ну Чернівецької обл.

Серне – с. Серне Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Сигіт – м. Сигіт (рум. *Sighetu Marmaţiei*), пов. Марамуреш, Румунія

Сильне – с. Сильне Ківерцівського р-ну Волинської обл.

Синевир – с. Синевир Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Синевирська Поляна – с. Синевирська Поляна Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Сілець – с. Сілець Сокальського р-ну Львівської обл.

Сілець Беньків → Сілець К-Б

Сілець-Белзький → Сілець

Сілець К-Б – с. Сілець (колись Сілець Беньків) Кам'янка-Бузького р-ну Львівської обл.

Сільце – с. Сільце Підгаєцького р-ну Тернопільської обл.

Сімер – с. Сімер Перечинського р-ну Закарпатської обл.

Скалат – м. Скалат Тернопільської обл.

Сквир.п. – *іст.* Сквирський пов. Київської губ.

Скоморохи – с. Скоморохи Сокальського р-ну Львівської обл.

Скотарське – с. Скотарське Воловецького р-ну Закарпатської обл.

Славське – смт Славське Сколівського р-ну Львівської обл.

Слобідка – с. Слобідка Глибоцького р-ну Чернівецької обл.

Слобода – с. Слобода Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

Слобода Н – с. Слобода Новоселицького р-ну Чернівецької обл.

Слов'янос.п. – *іст*. Слов'яносербський пов. Катеринославської губ.

Слупійка → Верховина

Смерековець – с. Смерековець (пол. *Smerekowiec*) Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща

Смеречне – с. Смеречне (пол. *Smereczne*) Кросненського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Смолин – с. Смолин Яворівського р-ну Львівської обл.

Снідавка – с. Снідавка Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Снітниця – с. Снітниця (пол. *Śnietnica*) Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща

Снят. – Снятинський р-н Івано-Франківської обл.

Снятин – м. Снятин Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.

Снячів – с. Снячів Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.

Сойми – с. Сойми Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Сокирниця – с. Сокирниця Хустського р-ну Закарпатської обл.

Сок. – Сокирянський р-н Чернівецької обл.

Сокиряни – м. Сокиряни Сокирянського р-ну Чернівецької обл.

Соколівка – с. Соколівка Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Солонка – с. Солонка Пустомитівського р-ну Львівської обл.

Солуків – с. Солуків Долинського р-ну Івано-Франківської обл.

Сороки-Львівські – с. Сороки-Львівські Пустомитівського р-ну Львівської обл.

Сошичне – с. Сошичне Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

Спас – с. Спас Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

Ставне – с. Ставне Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

Стан.о.– *іст.* Станіславівський окр.

Станіславчик – с. Станіславчик Бродівського р-ну Львівської обл.

Стара Жадова – с. Стара Жадова Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.

Стара Жучка – тепер мікрорайон м. Чернівці

Стара Ропа – с. Стара Ропа Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Старий Вовчинець – с. Старий Вовчинець Глибоцького р-ну Чернівецької обл.

Старий Самбір – м. Старий Самбір Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Старі Бросківці – с. Старі Бросківці Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.

Старі Кути – с. Старі Кути Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Старосамб. – Старосамбірський р-н

Старосілля → Мамаївці

Стеблівка – с. Стеблівка Хустського р-ну Закарпатської обл.

Стебні – с. Стебні Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Стефкова – с. Стефкова (пол. *Stefkowa*) Ліського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Стібно – с. Стібно (пол. *Stubno*) Перемишльського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Стольне – с. Стольне Менського р-ну Чернігівської обл.

Стопчатів – с. Стопчатів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Стор. – Сторожинецький р-н Чернівецької обл.

Сторона – с. Сторона Дрогобицького р-ну Львівської обл.

Страбичів → Страбичово

Страбичово – с. Страбичово Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Страшевичі – с. Страшевичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Стриганці – с. Стриганці Стрийського р-ну Львівської обл.

Стрий. – Стрийщина, Львівська обл.

Стрий.о. – *іст*. Стрийський окр.

Стримба – с. Стримба Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.

Стрілецький Кут – с. Стрілецький Кут Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Стрільбичі – с. Стрільбичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Студенок – с. Студенок Глухівського р-ну Сумської обл.

Стужиця – с. Стужиця Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

Ступниця – с. Ступниця Дрогобицького р-ну Львівської обл.

Ступно – с. Ступно Здолбунівського р-ну Рівненської обл.

Суровиця – с. Суровиця (пол. *Surowica*) Кросненського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Сусково – с. Сусково Свалявського р-ну Закарпатської обл.

Суховерхів – с. Суховерхів Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Сухорабівка – с. Сухорабівка Решетилівського р-ну Полтавської обл.

Сухостав – с. Сухостав Гусятинського р-ну Тернопільської обл.

Сучав. – Сучавщина, українська етнічна територія в Румунії

Сушиця – с. Сушиця (колись Сушиця Рикова) Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Сьвятоє → Святе

Сян.о. – *іст.* Сяноцький окр.

Сянічок – с. Сянічок (пол. *Sanoczek*) Сяноцького пов. Підкарпатського воєв., Польща

Тартаків – с. Тартаків Сокальського р-ну Львівської обл.

Татарбунари – м. Татарбунари Одеської обл.

Татарів – с. Татарів Яремчанської міськради Івано-Франківської обл.

Теклівка – с. Теклівка Підволочиського р-ну Тернопільської обл.

Тереб. – Теребовлянський р-н Тернопільської обл.

Теребля – с. Теребля Тячівського р-ну Закарпатської обл.

Теребовля – м. Теребовля Теребовлянського р-ну Тернопільської обл.

Тересва – смт Тересва Тячівського р-ну Закарпатської обл.

Терехівка – с. Терехівка Чернігівського р-ну Чернігівської обл.

Тершів – с. Тершів Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Тисм. – Тисменицький р-н Івано-Франківської обл.

Тисовиця – с. Тисовиця Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Тиханя – с. Тиханя (пол. *Ciechania*) Ясельського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Тишів – с. Тишів Воловецького р-ну Закарпатської обл.

Тлумац. – Тлумацький р-н Івано-Франківської обл.

Тоболи – с. Тоболи Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

Товстеньке – с. Товстеньке Чортківського р-ну Тернопільської обл.

Товтри – с. Товтри Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Топільниця – с. Топільниця Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Топорівці – с. Топорівці Новоселицького р-ну Чернівецької обл.

Торки – с. Торки (пол. *Torki*) Перемишльського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Торське – с. Торське Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

Торунь – с. Торунь Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Тросник – с. Тросник Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

Троянівка – с. Троянівка Маневицького р-ну Волинської обл.

Трушевичі – с. Трушевичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Тулова – с. Тулова Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.

Тур'є Б – с. Тур'є Буського р-ну Львівської обл.

Тур'є С – с. Тур'є Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Туринське – с. Туринське (пол. *Turzańsk*) Сяноцького пов. Підкарпатського воєв., Польща

Турички – с. Турички Перечинського р-ну Закарпатської обл.

Турійськ.– Турійський р-н Волинської обл.

Тур'ї Ремети – с. Тур'ї Ремети Перечинського р-ну Закарпатської обл.

Турк. – Турківський р-н Львівської обл.

Тур'я-Бистра – с. Тур'я-Бистра Перечинського р-ну Закарпатської обл.

Тур'я Поляна – с. Тур'я-Поляна Перечинського р-ну Закарпатської обл.

Турятка – с. Турятка Глибоцького р-ну Чернівецької обл.

Тухля – с. Тухля Сколівського р-ну Львівської обл.

Тухолька – с. Тухолька Сколівського р-ну Львівської обл.

Тучапи – с. Тучапи Городоцького р-ну Львівської обл.

Тюдів – с. Тюдів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Угля – с. Угля Тячівського р-ну Закарпатської обл.

Угринів – с. Угринів Тисменицького р-ну Тернопільської обл.

Улич-Криве – с. Улич-Криве (слц. *Uličské Krivé*), окр. Снина Пряшівського краю, Словаччина

Урич – с. Урич Сколівського р-ну Львівської обл.

Устеріки – с. Устеріки Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Усть-Путила – с. Усть-Путила Путильського р-ну Чернівецької обл.

Устя-Руське – с. Устя-Руське (пол. *Uście Ruskie*, після 1949 року – *Uście Gorlickie*) Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща

Ушня – с. Ушня Золочівського р-ну Львівської обл.

Ушомир – с. Ушомир Коростенського р-ну Житомирської обл.

Ферескула → Черемошна

Флоринка – с. Флоринка (пол. *Florynka*) Новосондецького пов. Малопольського воєв., Польща

Харк. – Харківщина, Харківська обл.

Харк.г. – *іст*. Харківська губернія

Харк.п. – *іст.* Харківський пов. Харківської губ.

Харків – м. Харків

Хащів – с. Хащів Турківського р-ну Львівської обл.

Херс.п. – *іст*. Херсонський пов. Херсонської губ.

Хижа – с. Хижа Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

Хітар – с. Хітар Сколівського р-ну Львівської обл.

Хлівчани – с. Хлівчани Сокальського р-ну Львівської обл.

Хм. – Хмельниччина, Хмельницька обл.

Хмельницький – м. Хмельницький Хмельницької обл.

Холопичі – с. Холопичі Локачинського р-ну Волинської обл.

Хорол.п. – *іст*. Хорольський пов. Полтавської *губ*.

Хоросниця – с. Хоросниця Мостиського р-ну Львівської обл.

Хот. – Хотинський р-н Чернівецької обл.

Хотин – м. Хотин Хотинського р-ну Чернівецької обл.

Хотин.п. – *іст.* Хотинський пов. Бессарабської губ.

Хотінь – тепер мікрорайон м. Калуша Івано-Франківської обл.

Хриса – с. Хриса Березовського р-ну Брестської обл., Білорусь

Хуст – м. Хуст Закарпатської обл.

Ценів – с. Ценів Козівського р-ну Тернопільської обл.

Ціпки – с. Ціпкú Гадяцького р-ну Полтавської обл.

Цуцилів – с. Цуцилів Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.

Чапаєвка – с. Чапаєвка Чорнобильського р-ну Київської обл.

Чаруків – с. Чаруків Луцького р-ну Волинської обл.

Черемошна – с. Черемошна Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Черепківці – с. Черепківці Глибоцького р-ну Чернівецької обл.

Черешенька – с. Черешенька Вижницького р-ну Чернівецької обл.

Черк. – Черкащина, Черкаська обл.

Черк.п. – *іст*. Черкаський пов. Київської губ.

Черна – с. Черна Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

Черник – с. Черник (колись Зелениця-Зелена) Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.

Чернилява – с. Чернилява Яворівського р-ну Львівської обл.

Чернихівці – с. Чернихівці Збаразького р-ну Тернопільської обл.

Черніг. – Чернігівщина, Чернігівська обл.

Черніг.г. – *іст*. Чернігівська губернія

Черніг.п. – *іст*. Чернігівський пов. Чернігівської губ.

Чертижне – с. Чертижне (слц. *Čertižné*) окр. Меджилабірці Пряшівського краю, Словаччина

Чигир.п. – *іст*. Чигиринський пов. Київської губ.

Чинадійово – смт Чинадійово Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Чирна – с. Чирна (пол. *Czyrna*) Новосондецького пов. Малопольського воєв., Польща

Чистогорб – с. Чистогорб (пол. *Czystogarb*) Сяноцького пов. Підкарпатського воєв., Польща

Чорна – с. Чорна (пол. *Czarna*) Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща

Чорна Тиса – с. Чорна Тиса Рахівського р-ну Закарпатської обл.

Чорне → Чорна

Чорнівка – с. Чорнівка Новоселицького р-ну Чернівецької обл.

Чорногузи – с. Чорногузи Вижницького р-ну Чернівецької обл.

Чорноріки – с. Чорноріки (пол. *Czarnorzeki*) Кросненського пов. Підкарпатського воєв., Польща

Чорт. – *іст*. Чортківський окр.

Чортория – с. Чортория Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Чумальово – с. Чумальово Тячівського р-ну Закарпатської обл.

Шамброн – с. Шамброн (слц. *Šambron*) окр. Стара Любовня Пряшівського краю, Словаччина

Шандровець – с. Шандровець (колись Дзвиняч Горішній) Турківського р-ну Львівської обл.

Шахтарське – с. Шахтарське (колись Дорогиничі) Іваничівського р-ну Волинської обл.

Шацьк. – Шацький р-н Волинської обл.

Шепіт – с. Шепіт Путильського р-ну Чернівецької обл.

Шешори – с. Шешори Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Шипинці – с. Шипинці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Ширівці – с. Ширівці Хотинського р-ну Чернівецької обл.

Широке – с. Широке Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

Широкий Луг – с. Широкий Луг Тячівського р-ну Закарпатської обл.

Шкляри – с. Шкляри (пол. *Szklary*) Сяноцького пов. Підкарпатського воєв., Польща

Шубранець – с. Шубранець Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Южинець – с. Южинець Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Юрківці – с. Юрківці Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Яблуниця В – с. Яблуниця Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Яблуниця П – с. Яблуниця Путильського р-ну Чернівецької обл.

Яблуниця Я – с. Яблуниця Яремчанської міськради Івано-Франківської обл.

Яворів К – с. Яворів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Яворів Л – м. Яворів Яворівського р-ну Львівської обл.

Якубяни – с. Якубяни (слц. *Jakubany*) окр. Стара Любовня Пряшівського краю, Словаччина

Ялинкувате – с. Ялинкувате Сколівського р-ну Львівської обл.

Ялове – с. Ялове Воловецького р-ну Закарпатської обл.

Ямельниця – с. Ямельниця Сколівського р-ну Львівської обл.

Янишівка – Янишівка Любашівського р-ну Одеської обл.

Яполоть – с. Яполоть Костопільського р-ну Рівненської обл.

Ярівка – с. Ярівка Хотинського р-ну Чернівецької обл.

Ясени – с. Ясени Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.

Ясениця-Замкова – с. Ясениця-Замкова Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Ясениця-Сільна – с. Ясениця-Сільна Дрогобицького р-ну Львівської обл.

Ясенів – с. Ясенів Бродівського р-ну Львівської обл.

Ясенів Горішній → Верхній Ясенів

Ясень – с. Ясень Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.

Ясіня – смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл.

Ясниська – с. Ясниська Яворівського р-ну Львівської обл.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Таблиці

Таблиця А.1

Дефініції концепту

«Ключові слова»	Джерело
мисленнєве утворення, смисл акту пізнання	[Аскольдов 1997: 267; Стернин 2004: 65; Демьянков 2007: 621 («елементарна одиниця результату розуміння», водночас поняття – «конструкт», концепт – «реконструкт»); Селіванова 2008: 150; Бацевич 2008: 221; Загнітко 2010: 12, 16]
лінгвокогнітивне явище, одиниця, конструкт (колективної) свідомості	[Никитин 1974: 3–4; Кубрякова 1988: 143; Кубрякова_С 1996: 91–92; Попова, Стернин 2007а: 34; Стернин 2004: 65; Бабушкин 1996: 13; Слышкин 2000: 9]
одиниця мовного бачення світу, одиниця мовної / наївної картини світу, одиниця ментальності, мовно-ментальне утворення, мовна сутність	[Апресян 1995в: 351; Толстой 1995: 293; Толстая 2013а: 109; Колесов 1992: 34; 2000: 53, 56; 2007: 22, 24; Фрумкина 1995: 91; Чернейко 2005: 64; Карасик та ін. 2005: 8, 29; Слышкин 2000: 9; Красных 2002: 185; 2003б: 272; 2012: 13–15; 2013: 127; Воркачев 2015: 6; Жайворонок 2002: 53; Лисиченко 2004: 39, 37; 2009: 11–12; Левченко 2005: 21; Бацевич_УМ: 285; Кочерган 2006: 427; Іващенко 2006а: 154; 2006б: 100; Огуй 2013: 18, 20; Огар 2016: 246; Венжинович 2018: 73, 489; Шмігер 2018: 172–173]
мовно-культурна одиниця, етнокультурне утворення	[Степанов 2004: 42–43; Карасик 2002: 33, 107; Слышкин 2000: 9; Красных 2013: 127; Воркачев 2015: 6; Маслова 2004: 27, 36; Скаб 2008: 46]
морально-етична категорія	[Кононенко 2004: 4; 2008: 153]
результат відображення буття, інформація, уявлення про об’єкт(и), одиниця знання	[Серебренников 1988б: 6; Телия 1996: 40; Космеда 2000: 137; Лисиченко 2004: 39, 37; 2009: 8; Болдырев 2014: 37; 2016б: 18; Карасик и др. 2005: 8, 29; Прохоров 2005; 2009: 46; Жаботинская 2013: 53; Загнітко 2010: 12, 16; Селиверстова 2004: 737; Голобородько 2003: 29–30]
психолінгвістичне явище	[Фрумкина 1995: 91; Залевская 2001а: 39]
психоментальне явище	[Кубрякова_С 1996: 90; Бабушкин 1996: 13, 16, 90; Лисиченко 2004: 37, 38–39; 2009: 10–11; Мацьків 2008: 7–8; Приходько 2012б: 37–38; 2013: 21]
поняття (спрощене, узагальнене, наївне, абстрактне, наукове)	[Аскольдов 1997: 267; Серебренников 1988: 6; Арутюнова 1999: 2–3; Степанов 2004: 42–43; Толстой 1995: 293; Гак 1998: 34–35; Соломоник 1995: 246; Колесов 2007: 22; Колесов, Пименова 2012: 5, 6; Пименова 2013: 129; Телия 1996: 40; Коннова 2012: 19,

	26; Жайворонок 2002: 53; Полюжин 2015: 215; Приходько 2012б: 37–38; 2013: 21]
значення (семантика); смисл	[Лихачев 1999: 152; Никитин 1974: 3–4; Апресян 1974: 56; 1995в: 351; Вежбицкая 1999: 266, 435, 434, 484; Рахилина 2008: 286; Болдырев 2014: 37; 2016б: 18; Космеда 2000: 137; Жаботинская 2009а: 254–255; 2013: 53]

Таблиця А.2

СГ із вершинами *верх, гора; низ, діл, під*: кількісний аналіз

Частини мови	**Вершини СГ**					**Σ=**
	верх	***гора***	***низ***	***діл***	***під***	
n	232	190	75	113	70	**680**
adj	88	27	42	9	4	**170**
v	65	10	49	4	0	**128**
adv	66	48	38	46	22	**220**
Σ=	**451**	**275**	**204**	**172**	**96**	**1198**

Таблиця А.3

Моделі деривації іменників

А. Суфіксальна модель

Модель деривації	Словотвірна категорія[1]	Деривати	Лексичне значення дериватів
N+-(**j**)a	Loc+coll	*вершá, вéрш'й*	‘гори’; ‘пагорб’
		г'ірйа	‘гори’
	Loc	*нéжа*	‘низина’; ‘долина’
		низ'á	‘низина’; ‘долина’
N+-**ав**(a)		*вершáва*	‘вершина гори’
N+-**ад′**(ø)	Obj+coll	*вéршад′*	‘верхів’я дерев’
	Loc+coll		‘вершини гір’; ‘високогір’я’

[1] За визначенням І. Ковалика, словотвірна категорія – це «сукупність дериватем зі спільним загальним словотвірним значенням, вираженим певним комплексом словотвірних засобів» [Ковалик 1979: 37; пор.: Ковалик 2007: 28–29; УСУТ: 165]. Кількість та склад словотвірних категорій не є сталими, «їх число може збільшуватись» [Ковалик 1979: 37].

На підставі словотвірного та лексичного значень виокремлено вісім словотвірних категорій: Ag – назва особи, Loc – назви місця, зокрема «місця у просторі, часто форма рельєфу (*вершина*, *долина*, *низина*; *береговина*, *верховина*, *улоговина*, *низовина*, *сідловина* та ін.)» [Родніна 1979: 83], An – назви тварин, Abs – абстрактні назви, Obj – назви предметів, Act – назви дії, Res – назви результату дії, Atr – назва носія ознаки. У разі потреби подано додаткові семантико-словотвірні характеристики (*coll*, *pl*, *dem*, *aug*). Зважаючи на те, що моделі деривації на різних ступенях деривації повторюються, СД не виокремлено, щоб акцентувати саме на моделі.

Варто зазначити, що виділення словотвірних категорій (як і значень) є досить умовним, адже, як влучно, помітив Юрій Шевельов, «мова не завжди відрізняє дійову особу від “дійової речі”, себто предмета, що витворює чинність, і тому ці самі наростки вживаються нерідко на ознаку таких предметів, наприклад: *годинник*, *сірник*, *сінник*, *ліжник*, *винищувач* (літак), *двигун*, *сікач*» [Шевельов 1951: 207]. Однак вони слугують додатковим засобом систематизації мовних одиниць.

	Loc		‘гірський потік’
N+-**аї**(ø)	Ag	*горáї*	‘горянин’
N+-(**j**)**ак**(ø)	Obj	*вершáк*	‘верхня частина предмета’
			‘верхівка дерева’
	Loc		‘вершина гори’
	Ag	*горáк*	‘горянин’
		гор'áк	‘каменяр’
	Loc		‘вітер із верхів’я’
	Abs		‘голос високого регістру’
	Ag	*подол'áк*	‘подолянин’
	Obj	*сподáк*	‘нижній камінь жорен’
N+-(**j**)**ак**(а)	Loc+aug	*долин'áка*	‘долина’
N+-**ал′**(ø)	Ag	*горáл′*	‘горянин’
N+-**ан**(ø)	Obj	*вершакáн*	‘колода з обрубаними зверху гілками’
N+-**ан**(а)		*вершáна, верш’íна*	‘колода, яку спускають верхівкою вниз’
N+-(**j**)**ан**(и)	Ag+pl	*вершáни*	‘горяни’
		гор'áни, г’ір'áни	‘горяни’
		п’ідг’ір'áни, п’ідгор'áни	‘підгоряни’
		долин'áни	‘низовинці’[1]
		низ'áни	‘мешканці пониззя річки’
		подол'áни	‘подоляни’
N+-(**j**)**анец′**(ø) (-ан-+-ец′-)	Ag	*гор'áнец′*	‘горянин’
		дол'áнец′	‘низовинець’[2]
N+-(**j**)**аник**(ø)		*долин'áник*	‘низовинець’
		подол'áник	‘подолянин’
N+-(**j**)**анин**(ø) (-ан-+-ин-)		*верховйáнин*	‘горянин’
		завершáнин	‘мешканець загір’я’
		гор'áнин, г’ір'áнин	‘горянин’
		гор'ішчáнин	‘горянин’
		загор'áнин	‘мешканець загір’я’
		дол'áнин	‘низовинець’
		долин'áнин	‘низовинець’
		подол'áнин	‘подолянин’
		низ'áнин	‘подолянин’; ‘мешканець пониззя річки’
		нижн'áнин	‘мешканець нижньої частини населеного пункту’
		п’ідг’ір'анин	‘мешканець підгір’я’
N+-(**j**)**анк**(а) (-ан-+-к-)		*гор'áнка, г’ір'анка*	‘горянка’ (> ‘сорт картоплі’)
		долин'áнка	‘низовинка’
		подол'áнка, подол'íнка	‘подолянка’ (> ‘пісня, мелодія, танець’)
	Loc	*низ'áнка*	‘низина’
	An	*вершáнка*	‘верховодка (риба)’
	Ag	*п’ідг’ір'анка*	‘підгорянка’
N+-**ар**(ø)		*гóрар*	‘лісник у горах’
N+-**атур**(а)	Loc	*верхатýра, вершетýра*	‘найвища вершина гори’
	Loc+coll		‘вершини гір’

[1] У таблиці семантику дериватів подано дещо спрощено (детально див.: Розділ 4).
[2] Варіанти *низовинець* (*низовинка*, *низовинці*) позначають мешканців низовин, низовинної місцевості.

	Obj		‘зрубана суха верхівка смереки’
N+-**ачк**(а)	→ N+-**к**(а)		
N+-(j)**ачк**(о) (-(j)ач-+к+)	Loc+dem	*заг’ірйачко*	‘загір’я’
		п’ідг’ірйачко	‘підгір’я’
		узг’ірйачко	‘узгір’я’
N+-**ел′**(а)	Obj	*подéл′а*	‘основа під копицю’
N+-**ен′**(ø)	Loc	*нúзен′*	‘низина’; ‘долина’
	Obj	*спóден′*	‘нижній камінь жорен’
N+-**енец′**(ø) (-ан-+-ец′-)		*нúженец′*	‘нижня частина предмета’
N+-**ен′н′**(а)		*подéн′:а*	‘нижній прошарок ґрунту’
N+-**ен′к**(а) N+-**еїк**(а)	→ N+-**он′к**(а)		
N+-**ен′к**(о) N+-**еїк**(о)	→ N+-**он′к**(о)		
N+-**ечк**(а)	→ N+-**очк**(а)		
N+-**ец′**(ø)/-**ц′**(і)	Loc	*дóлец′*	‘долина, улоговина’
		гóринец′	‘підвищення’
		гóрец′	‘вітер з верхів’я’
	Ag	*верхóвинец′*	‘горянин’
		межúгірец′	‘мешканець міжгір’я’
		понизóвец′	‘мешканець пониззя річки’
		долúнец′	‘низовинець’
		подóлец′	‘подолянин’
	Ag+pl	*п’ідгóрц′і*	‘мешканці підгір’я’
N+-**ид**(а)	Loc	*вершúда*	‘високогір’я’
N+-**ин**(а)	Loc	*вершúна*	‘вершина гори’
			‘верхів’я річки’
	Obj		‘зовнішній бік шапки’
			‘верхівка дерева’
		вершачúна	‘гілка з верхівки дерева’
	Loc	*вершúд′іна*	‘гірський потік’
		горина	‘гірський край’
		г’ірчúна	‘пагорб’
		долúна	‘долина’; ‘підніжжя гори’
		роздóлина	‘низина, рівнина’
		низúнá	‘низинне місце’; ‘долина’; ‘місце під горою’
		нижинá	‘низинне місце’
		пóдúна	‘рівне місце в горах’
N+-**ин′н′**(а) N+-**ин′**(а)	Obj coll	*вершúн′:а*	‘верхів’я дерев’; ‘відпади верхів’я дерев, обрізки’
	Loc+coll		‘вершини гір’
	Loc	*дóлин′:а*	‘долина’
		подúн′а	‘рівне місце в горах’
	Obj	*сподúн′:а*	‘осад’
N+-**инец′**(ø) (-ин-+-ец′-)	Loc	*гóринец′*	‘гора’
	Ag	*долúнец′**	‘народ, який живе в низовині’

N+-**инк**(а) (-ин-+-к-)	Loc+dem	*верхо́винка*[1]	‘високогір’я’
		гори́нка	‘гориста місцевість’
N+-**ис′к**(о)	Loc	*горис′ко*	‘горище’
		падоли́с′ко	‘місце, де стояла будівля’
N+-**ичк**(а) (-ич-+-к-)	Loc+dem	*верхови́чка*	‘підвищення, гора’
		гори́чка	‘гора’
N+-**иц′**(а)		*гори́ц′а*	‘гора’
		доли́ниц′а	‘долина’
N+-**ишч**(е)	Loc+aug	*ве́ршишче*	‘пагорб’
	Loc	*го́ри́шче*	‘горище’
	Obj	*поди́шче*	‘основа під копицю’
N+-**іўй**(а)	→ N+-**оўй**(а)		
N+-**іўк**(а)	→ N+-**оўк**(а)		
N+-**ін′**(ø)	Loc	*вершíн′*	‘верхів’я річки’
N+-**ішч**(е)		*гор′íшче*	‘вершина гори’; ‘високогір’я’
N+-**іш′ш′**(а)		*гор′íш′:а*	‘вершина гори’; ‘високогір’я’
		дол′íш′:а	‘низовина’
N+-**к**(а)	Loc+dem	*вершáдка*	‘гірський потік’
		г’íрка	‘гора’
		низи́нка	‘низина’; ‘долина’
		низо́винка	‘низина’; ‘долина’
		по́ди́нка	‘рівне місце в горах’
		доли́нка	‘долина’
		ви́долинка	‘долина’
		придоли́нка	‘долина’
		роздо́линка	‘рівнина’
	Obj+dem	*верхнинкá*	‘сметанка, вершки’
		сп’ідн′áчка	‘нижня дошка воза’
		верши́нка	‘ялиця, яку спускають верхівкою вниз’
	Ag	*верхо́винка*	‘горянка’ (> ‘гуцульський танець, мелодія’; ‘порода гірських овець, корів’, ‘сорт картоплі’ тощо)
		г’ірн′áчка[2]	‘горянка’
		подол′áчка	‘подолянка’
N+-**л′ак**(ø)	An	*верхол′áк*[3]	‘жайворонок’
N+-**н′**(а)	Loc+coll	*г′ірн’á*	‘гори’
	Ag+coll		‘горяни’
N+-**нак**(ø)*[4] (-н-+-ак-)	Obj	*верш’нáк*	‘верхня частина прядки; кужівка’
N+-**н′ак**(ø)* (-н′-+-ак-)	Obj	*верхн′áк*, *вершн′áк*	‘верхня частина, поверхня предмета’
			‘верхній жорновий камінь’
			‘верхня частина копиці’
			‘верхня дошка стола; стільниця’

[1] Моделі N+-**инк**(а), N+-**ичк**(а) виокремлено як самостійні, незважаючи на те, що опрацьовані матеріали фіксують деривати попереднього СД, а саме: *верховина*, *горина*; *верховиці*, *гориця*, мотивуючи це тим, що «деривати з похідним суфіксом **-инк-а** не лише підкреслюють невеликий розмір одиничного предмета, а й іноді беруть на себе основну роль у позначенні такого предмета» [Родніна 1979: 95; пор.: Аркушин 2004: 115]. І. Р. Вихованець доповнює, що «конглютинація суфіксів **-ин(а)** і **-к(а)** може кваліфікуватися як “демінутивізація аугментативності” або “сингулятивізація колективності”» [Вихованець 1988: 148].

[2] Пор. також: [Аркушин 2004: 71].

[3] Пор.: *верхо́ла* ‘тс’, а також *мок-ляк* (назва птаха) [Карпіловська_КГС: 524].

[4] Знак * сигналізує про множинну мотивацію дериватів; детально див.: 2.5.

			‘верхня частина стовбура’
			‘тонший кінець колоди’
			‘верхній брус дверної коробки’
			‘верхній одяг’
	Ag	*г’ірн'áк*	‘горянин’; ‘працівник гірської промисловості’
	Loc	*нижн'áк*	‘вітер із пониззя’
	Ag		‘той, хто стоїть нижче за іншого’
	Obj	*сп’ідн'áк*	‘нижня частина, поверхня предмета’
			‘нижній жорновий камінь’
			‘нижній сніп у копиці’
			‘підвіконня’
			‘збиране молоко’
	Ag		‘той, хто стоїть нижче за іншого’
N+-**н′ак**(и)*	Obj+pl	*сп’ідн'акú, сподн'акú*	‘підштанки’
N+-**ник**(ø)* (-н-+-ик-)	Obj	*вéрхнúк, вéршник*	‘верхня частина, поверхня предмета’
			‘верхній камінь жорен’
			‘накривка, покришка’
	Ag	*г’ірнúк*	‘горянин’ ‘працівник гірничої промисловості’
	Loc	*нúжник*	‘вітер із пониззя’
	Ag		‘нижня верства суспільства’
			‘валет’
	Obj	*сп’ідник*	‘жіноча нижня сорочка’
			‘нижній жорновий камінь’
			‘нижня дошка воза’
N+-**нин**(а)* (-н-+-ин-)		*верхнúнá*	‘верхня частина предмета’
			‘вершки, сметанка’
	Abs		‘щось найкраще’
N+-**ниц′**(а)* (-н-+-иц′-)	Obj	*вéрхнúц'а*	‘верхня частина предмета’
			‘пошивка, наволочка’
	Loc	*гóрниц'а, гірниц'а*	‘високогір’я’ (> ‘поле на схилі гори’)
			‘каменярня’
			‘кімната’
		нúжниц'а	‘перший поверх будівлі’
	Loc+dem	*долúниц'а*	‘долина’
N+-**н′ук**(ø)*	An	*вершн'ук*	‘жайворонок’
	Ag	*г’ірн'ук*	‘працівник гірської промисловості’
N+-**овец′**(ø)* N+-**івец′**(ø) (-ов-+-ец′-)		*верхóвец', верх’івец'*	‘горянин’
		низовéц'	‘мешканець пониззя річки’
N+-**овик**(ø)* (-ов-+-ик-)	Loc	*верховúк*	‘вітер із гір’
		низовúк	‘вітер із лиману’
	Ag	*верховúк*	‘рибалка, який тягне верхній край снасті’
		низовúк	‘запорозький козак’
		сподовúк	‘рибалка, який тягне нижній край снасті’
	Abs	*горовúк*	‘голос високого регістру’
N+-**овин**(а)*		*верхóвúна*	‘найвищий ступінь’

(-ов-+-ин-)	Loc		‘високогір’я’ (> ‘гуцульський танець’)
		низови́на́	‘підніжжя гори’; ‘місцевість під горою’; ‘низина’; ‘долина’
		до́ловина	‘долина’
		подо́ловина	‘долина’
		сподови́на	‘підніжжя гори’
	Obj		‘осад’
			‘основа під копицю’
N+-**овин′н′**(а)* (-ов-+-ин′н′-)	Obj+coll	*верхови́н′:а*	‘верховіття’; ‘дрова з верхівок дерев’
			‘сіно з верхівки копиці’
	Obj	*вершови́н′а*	‘цвіт цибулі, часнику’
			‘верхня частина копиці’
		сподови́н′:а	‘основа під копицю’
N+-**овиц′**(і)* (-ов-+-иц′-)	Loc+pl	*верхови́ц′і*	‘гори’
N+-**оўй**(а)* N+-**іўй**(а) (-ов-+-й-)	Obj+coll	*верш’і́ўйи, верх’і́ўйа, верхо́ўйе*	‘верхів’я дерев’
	Loc		‘верхів’я річки’
		низо́ўйе	‘низина’; ‘пониззя річки’
N+-**оўк**(а)* N+-**іўк**(а) (-ов-+-к-)	Obj	*верх’і́ўка*	‘верхівка дерева’
	An		‘верховодка (риба)’
	Obj	*поверх’і́ўка*	‘багатоповерховий будинок’
		дол′і́ўка	‘підлога’
			‘дощаний поміст для знаряддя’
	Loc		‘долина’
		низ′і́ўка	‘низина’
		низо́ўка	‘вітер із пониззя’
N+-**ок**(ø)	Obj+dem	*верхн′ачо́к*	‘верхня частина предмета’; ‘верхній камінь жорен’
			‘верхня дошка стола; стільниця’
		вершн′і́чо́к	‘верхня частина маснички’
		навершни́чок	‘частина маснички’
	Obj	*ве́ршо́к*	‘верхня частина предмета’
			‘дах’
			‘накривка, покришка’
			‘вершки, сметанка’
	NO		‘верхівка дерева’
	Loc		‘гора’; ‘вершина гори’
			‘верхів’я річки’
		доло́к	‘улоговина’
		ви́долинок	‘долина’
		здо́ли́нок	‘долина’; ‘рівнина’
		подоли́нок	‘долина’
		придоли́нок	‘долина’
		подо́к, п’ідо́к	‘долина’
		низо́к	‘низина’
	Loc+dem	*гор′і́шн′ачо́к*	‘вітер з верхів’я
	Obj	*спо́до́к*	‘нижня частина предмета’
			‘нижній камінь жорен’
N+-**ол**(а)	An	*верхола́*	‘жайворонок’

N+-**он′к**(а) N+-**оїк**(а) N+-**ен′к**(а) N+-**еїк**(а) (он′+к)	Obj+dem	*вершéїка*	‘верхівка дерева’
	Loc+dem	*гóрóн'ка, гóрóїка*	‘гора’; ‘вершина гори’
		долúнон'ка, долúноїка	‘долина’
	Obj+dem	*дол'ївон'ка*	‘долівка’
N+-**он′к**(о) N+-**ен′к**(о) N+-**еїк**(о) (он′+к)		*вершéн'ко, вершéїко*	‘верхівка дерева’
	Loc+dem	*заг’ірéн'ко*	‘загір’я’
		долóн'ко, долóїко	‘долина’
		под'ілéїко	‘яма для покійника’
N+-**от**(а)	Loc	*низóта*	‘низина’; ‘долина’
N+-**очк**(а) N+-**ечк**(а) (оч+к)	Obj+dem	*верх’ївочка*	‘верхівка дерева’
		вершáночка	‘верхівка дерева’
	Ag+dem	*верховúночка*	‘горянка’
		гор'áночка	‘горянка’
		подол'áночка	‘подолянка’; ‘героїня пісні-танцю’
	Loc+dem	*г’ірочка, гóрочка, горéчка*	‘гора’
		долúночка	‘долина’
		пóдиночка	‘рівне місце в горах’
		низóвочка	‘вітер із пониззя’
	Obj+dem	*дол'ївочка*	‘долівка’
		сп’ідничóчка	‘спідниця’
N+-**очк**(о)	Loc+dem	*долóчко*	‘долина’
N+-**очок**(ø) N+-**ечок**(ø) (-оч-+-ок-)	Obj+dem	*вершéчок*	‘верхня частина предмета’
	Loc+dem	*взгорóчок*	‘підвищення’
		зг’ірочок, згóрочок	‘пагорб’
		пáгорочок	‘пагорб’
		узгóрочок	‘пагорб’
		видóлиночок	‘долина’
N+-**ул′**(а)	Obj	*вершýл'а*	‘оборіг’
N+-**ун**(ø)	Ag/Atr	*верхýн*	‘той, хто поспішає’
	Ag	*гор'ýн*	‘мешканець верхів’я річки’
N+-**ун′**(а)	Loc+dem	*горýн'а*	‘гора’
N+-**уш**(а)	Loc	*верхýша*	‘вершина гори’
N+-**ушк**(а) (-уш-+-к-)	Obj	*верхýшка*	‘верхня частина предмета’
	Loc		‘вершина гори, пагорба’
	Obj		‘верхівка дерева’
			‘гребінь даху’
	Ag+coll		‘керівництво’
	Obj	*сп’ідýшка*	‘нижня частина предмета’
N+-**цтв**(о)	Abs	*г’ірнúцтво*	‘гірнича справа’
N+-**ч**(а)	Ag+dem	*верхóвинча*	‘горянин’
	Obj+dem	*под'іл'чá*	‘натільний жіночий одяг’
N+-**чак**(ø)	Loc+dem	*г’ірчáк*	‘пагорб’
	Ag+dem	*верховинчáк*	‘горянин’
N+-**чик**(ø) (-ец-+-ик-)	Ag+dem	*подол'áнчик*	‘подолянин’
N+-**чок**(ø)	Obj	*вершчóк*	‘нижній гострий кінець веретена’
N+-**шчин**(а)	Loc	*верховúншчина*	‘високогір’я’
		гор'áншчина	‘гірський хребет’
		п’ідг’іршчина	‘підгір’я’

Adj+-(j)**ак**(ø)	Ag	*гор'ішн'ák*	‘горянин’
	Loc		‘горище’
	Obj		‘вікно’
	Loc		‘вітер з верхів’я’
		дол'ішн'ák	‘вітер із пониззя’
	→ N+-**нак**(ø), N+-**н′ак**(ø), N+-**н′ак**(и)		
Adj+-(j)**ан**(и)	Ag+pl	*верхоўйáни*	‘горяни’
Adj+-(j)**анин**(ø)	Ag	*верхоўйáнин*	‘горянин’
		гор'ішн'áнин	‘горянин’ ‘мешканець верхнього кінця села’
		дол'ішн'áнин	‘низовинець’; ‘мешканець нижнього кінця села’
		нижн'áнин	‘подолянин’
Adj+-(j)**анк**(a)	Ag	*верхоўйáнка*	‘горянка’
Adj+-(j)**ачк**(a)	Ag	*гор'ішн'áчка*	‘горянка’
Adj+-**ен′**(ø)	→ Adv+**овен′**(ø)		
Adj+-**ец′**(ø)	→ N+-**овец′**(ø), Adv+**овец′**(ø)		
Adj+-**ик**(ø)	Loc	*гор'ішни́к*	‘вітер із верхів’я’
	→ N+-**ник**(ø), N+-**овик**(ø), Adv+**овик**(ø)		
Adj+-**ин**(a)	→ N+-**нин**(a), N+-**овин**(a)		
Adj+-**ин′н′**(a)	→ N+-**овин′н′**(a)		
Adj+-**иц′**(a)	→ N+-**ниц′**(a)		
Adj+-**иц′**(i)	→ N+-**овиц′**(i)		
Adj+-**іст′**(ø)	Obj	*поверхóўн'іст'*	‘одяг’; ‘речі особистого користування’; ‘посаг’
	Loc	*пове́рхн'іст'*	‘поверхня землі’
		ни́з'к’іст'	‘низина’; ‘поверхня землі’
Adj+-**j**(a)	→ N+-**оўй**(a)		
Adj+-**к**(a)	→ N+-**оўк**(a)		
Adj+-**ник**(ø)	Ag	*верхóўник*	‘керівник, лідер’
Adj+-**ук**(ø)	→ N+-**н′ук**(ø)		
Adj+-**шчин**(a)	Abs	*верх’íўшчина*, *верхóўшчина*	‘податок від верхового перевезення’
V+-**ен′н′**(a)	Res	*верше́н':а*	‘кінець, завершення’
		ви́вершен':а	‘кінець, завершення’
		дове́ршен':а	‘кінець, завершення’
		наве́ршен':а	‘стіс, купа’
	Obj	*вершетýрен':а*	‘сіно для завершення копиці’
	Act	*зани́жен':а*	‘зниження, зменшення’
		зни́жен':а	‘зниження, зменшення’
			‘приниження’
	Abs	*ни́жен':а*	‘смирення’
	Loc	*зни́жен':а*	‘низовина’
		пони́жен':а	‘низовина’
	Abs		‘смирення’
	Act		‘приниження’
V+-**еник**(ø)	Res	*вершетýреник*	‘наповнена доверху посудина’

V+-**іл′**(а)	Ag	*верш’іл′а*	‘та, хто довершує копицю’
V+-**л′ник**(ø)	Obj	*заве́ршувал′ник*	‘спеціально розкладений сніп’
V+-**н′н′**(а)	Act	*верхува́н′:а*	‘домінування’
		дове́ршуван′:а	‘формування копиці’
		зани́жуван′:а	‘зниження, зменшення’
		пони́жуван′:а	‘приниження’
Adv+-**ен′**(ø)	Ag	*ве́ршен′*	‘вершник’
Adv+-**ник**(ø) (-н-+-ик-)		*ве́рхник, ве́ршник*	‘вершник’
Adv+-**ниц′**(а)[1] (-н-+-иц′-)		*ве́ршн′и́ц′а*	‘вершниця’
Adv+-**овен′**(ø)* Adv+-**івен′**(ø) (-ов-+-ен′-)		*ве́рх’івен′*	‘вершник’
Adv+-**овец′**(ø)* Adv+-**івец′**(ø) (-ов-+-ец′-)		*верх’іве́ц′, верхове́ц′, верхува́ц′*	‘вершник’
Adv+-**овик**(ø)* (-ов-+-ик-)		*верхови́к*	‘вершник’

Б. Префіксальна модель

Модель деривації	Словотвірне значення	Деривати	Значення дериватів
ви-+N(ø)	Loc	*ви́дол*	‘заглибина в горі’
від-+N(а)		*в’ідго́ра*	‘відгалуження гори’
з-+N(ø) с-+N(ø)	Abs	*зверх*	‘додаток, доповнення’
	Obj	*сп’ід*	‘нижня частина об’єкта’
	Loc		‘підніжжя гори’
за-+N(а)		*заго́ра*	‘гора’; ‘місцевість за горою’
межи-+N(а)		*межиго́ра*	‘долина між горами’
на-+N(ø)		*наг’ір*	‘плоскогір’я’
об-+N(ø)		*о́бниз*	‘низовина’
па-+N(ø)		*паг’ір*	‘підніжжя гори’
пере-+N(ø)		*пере́низ, пере́низ′*	‘долина’
пере-+N(и)		*передо́ли*	‘низина’
під-+N(ø)		*п’ідг’ір*	‘місцевість біля підніжжя гори’
		п’ід′:іл	‘підніжжя гори’
під-+N(а)		*п’ідгора*	‘схил гори’; ‘місцевість біля підніжжя гори’
	Obj	*п’ід^{m}п’ід*	‘горище’
по-+N(ø)		*пове́рх*	‘по́верх (частина будинку)’
	Loc		‘поверхня водойми’
		пониз	‘низовина’
		под′іл, подо́л	‘підніжжя гори’
			‘низовина’, ‘долина’
	Obj		‘нижня частина спідниці, сукні’
пре-+N(ø)	Loc	*пресп’ід*	‘підземелля’

[1] Утворені від співвідносних назв чоловічого роду – «пряме модифікаційне значення “особа жіночої статі щодо особи чоловічої статі, названої мотивуючим словом”» [Родніна 1979: 97; пор.: Клименко_УМг: 73; Аркушин 2004: 176].

пред-+N(ø)		*предсп'ід'*	‘долина, яр’
при-+N(a)		*при́гора*	‘схил гори’; ‘плоскогір’я’
про-+N(ø)		*прод'іл*	‘долина, улоговина’
роз-+N(ø)		*ро́зд'іл, ро́здо́л*	‘долина, улоговина’; ‘низовина’
(й)у-+N(ø)		*удо́л, удо́л', йудо́л*	‘долина, улоговина’; ‘яр’
через-+N(a)		*черезгора́*	‘місцевість за горою’

В. Префіксально-суфіксальна модель

Модель деривації	Словотвірне значення	Деривати	Значення дериватів
ви-+N+-**ин**(a)	Loc	*ви́до́лина*	‘долина’
з-+N+-**j**(a)		*зг'ірйа*	‘схил гори’
з-+N+-**к**(a)		*зг'ірка*	‘пагорб’
з-+N+-**ник**(ø)	Ag	*зве́рхник*	‘керівник’
	Obj		‘верхня дошка столу’
з-+N+-**нин**(a)		*зверхнина́*	‘вершки, сметанка’
з-+N+-**ок**(ø)	Loc	*зг'ірок, зго́рок*	‘пагорб’
за-+N+-**ин**(a)		*за́долина*	‘долина’
за-+N+-**j**(a)		*заве́рш'а*	‘місцевість за горою’
		заг'ірйа	‘місцевість за горою’
між-+N+-**j**(a)		*м'іжг'ірйа*	‘спуск між горами’, ‘місцевість між горами’, ‘долина’
об-+N+-**j**(′a)		*обни́з':а*	‘низовина’
на-+N+-**j**(a)		*наве́рш'а*	‘вершина гори’
		наг'ірйа	‘високогір’я’; ‘плоскогір’я’
на-+N+-**н′ак**(ø)	Obj	*навершн'а́к*	‘верхня частина предмета’
			‘верхній камінь жорен’
			‘накривка, покришка’
на-+N+-**ник**(ø)		*на́верхник, на́ве́ршник*	‘верхня частина предмета’
			‘прибудова зверху’
на-+N+-**ок**(ø)	Obj	*на́долок*	‘нижній край одягу’
	Loc	*наго́рок*	‘пагорб’
над-+N+-**j**(a)		*надг'ірйа*	‘рівнина на підвищенні’
о-+N+-**ниц′**(a)		*ог'ірни́ц'а*	‘поле, що тягнеться під гору’
па-+N+-**ок**(ø)		*пagóрок*	‘пагорб’
пере-+N+-**j**(a)		*перег'ірйа*	‘підніжжя гори’
пере-+N+-**ин**(a)		*передо́ли́на*	‘долина’
		перени́зина	‘долина’
пере -+N+-**ок**(ø)		*перего́рок*	‘пагорб’
перед-+N+-**j**(a)		*передг'ірйа*	‘передгір’я’
під-+N+-**j**(a)		*п'ідг'ірйа*	‘підніжжя гори’
		п'ідни́з':а	‘підніжжя гори’
під-+N+-**ин**(a)		*п'ід:оли́на*	‘низовина’; ‘долина’
під-+N+-**ин**(и)	Loc+pl	*п'ід:олини*	‘низовина’; ‘долина’
під-+N+-**іўк**(a)	Loc	*п'ідго́р'іўка*	‘місцевість біля підніжжя гори’
під-+N+-**к**(a)		*п'ідг'ірка*	‘місцевість біля підніжжя гори’
під-+N+-**ник**(ø)		*подго́рник*	‘джерело’
	Obj	*п'ідсп'ідник*	‘підливний млин’
під-+N+-**ок**(ø)	Loc	*п'ідг'ірок, п'ідго́рок*	‘схил гори’, ‘підніжжя гори’, ‘місцевість біля підніжжя гори’

по-+N+-**ец′**(ø)		*подолец′*	‘Поділля’
по-+N+-**j**(a)		*пог’ірйа*	‘плоскогір’я’
		пони́з′:а	‘низовина’
		под′іл:а	‘долина’; ‘Поділля’
	Obj		‘нижній край одягу’; ‘шлейф’
по-+N+-**н′**(a)		*пове́рхн′а*	‘поверхня водойми’; ‘поверхня землі’
по-+N+-**ник**(ø)	Ag	*пове́рхник*	‘вершник’
	Loc		‘пасовище на полонині’
	Obj		‘стріха’
			‘верхній камінь жорен’
		пове́ршник	‘верхня частина ярма’
			‘пошивка, наволочка’
	Loc	*пог’ірни́к*	‘пасовище в полонині’
по-+N+-**нин**(a)	Obj	*поверхнина́*	‘вершки, сметанка’
по-+N+-**ниц′**(a)		*пове́рхниц′а*	‘вершки, сметанка’
			‘пошивка, наволочка’
			‘онуча’
			‘покривало’
			‘покрайня вишивка’
по-+N+-**оўй**(a)	Loc	*пове́рхоўйа*	‘верхів’я річки’
		понизо́ўйа	‘пониззя річки’
по-+N+-**оўк**(a)		*понизо́ўка*	‘долина’
по-+N+-**ок**(ø)		*пого́рок*	‘пагорб’
		пони́зок	‘долина’
		под′ілок, подо́лок	‘низина’
	Obj		‘нижній край одягу’
пре-+N+-**н′**(a)	Loc	*преспо́дн′а*	‘дно водойми’
при-+N+-**ин**(a)		*прини́зина*	‘долина’
при-+N+-**к**(ø)		*приго́рка*	‘пагорб’
при-+N+-**ок**(ø)		*приго́рок, приг’ірок*	‘схил гори’; ‘пагорб’
		прини́зок	‘заболочена долина’
	Obj	*придо́лок*	‘нижній край одягу’
роз-+N(a)	Loc	*ро́здола*	‘долина, улоговина’
роз-+N+-**j**(a)		*роздо́л′:а*	‘широка долина’
роз-+N+-**ин**(a)		*розни́жина*	‘низина’
с-+N+-**н′**(a)	Obj	*сп’ідня*	‘поріг’
		спо́дня	‘спідниця’
с-+N+-**ок**(ø)	Loc	*спо́до́к*	‘нижній прошарок ґрунту’
су-+N+-**j**(a)		*суг’ірйа*	‘схил гори’; ‘пагорб’
су-+N+-**ок**(ø)	Obj	*сувершо́к*	‘верхівка дерева’
	Loc	*су́горок*	‘пагорб’
у-+N+-**j**(a)		*удо́л′:а*	‘долина, улоговина’
уз-+N+-**j**(a)		*узверш’а*	‘схил гори’
		узг’ірйа	‘гора’, ‘хребет гори’, ‘пагорб’
уз-+N+-**ин**(a)		*узве́ршина*	‘верхів’я річки’
уз-+N+-**ок**(ø)		*узго́рок*	‘гора’
по -+Adj+-**ник**(ø)	Loc	*подол′ішник*	‘рослина, яка стелиться по землі’

Таблиця А.4

Прикметники-деривати I СД

		I СД		*II СД*
гор(*а*)	→	*гор-**áв**(иї)*		
	→	*гóр'-**ан**(иї)*		
		*гор-**úст**(иї)*	→	***по**-гóрúст(иї)*
	→	*гор-**іс'к**(иї)*		
	→	*г'ір-**н**(иї), гóр-**н**(иї)*	→ → →	*г'ірн'-**íшн**(иї) горн'-**íїн**(иї) г'ірн-**úст**(иї)*
		*гор-**ов**(úї)*		
	→	*гор-**овúт**(иї)*		
		*г'ір-**с'к**(úї), гóр-**с'к**(иї)*		
		*гóр-**увáт**(иї), гор-**овáт**(иї)*		

Таблиця А.5

Прикметники-деривати II СД

		I СД		*II СД*		*III СД*		*IV СД*
гор(*а*)	→	*гор'-**áн**(и)*	→	*гор'áн-**с'к**(иї)*				
	→	*г'ір-**нúк**(ø)*	→	*г'ірнúч(иї)*				
			→	*г'ірнúц'-**к**(иї)*				
	→	*ґýр-**ал'**(ø)*	→	*ґурáл'-**с'к**(иї)*				
	→	*гор-**úшч**(е)*	→	*горúшч-**н**(иї)*				
	→	*гóр-**ниц'**(а) г'ір-**ниц'**(а)*	→	*гóрниш-**н**(иї)*				
	→	***пá**-г'ір(ø)*	→	*пá-гор-**ист**(иї)*				
		***За**-г'ір-**очк**(о)*	→	*загорéц'-**к**(иї)*				
	→	*гóр'і*	→	*гор'-**íшн**(иї)*	→	*гор'ішн'-**úн**(и)*	→	*гор'ішнúн-**с'к**(иї)*
					→	***по**-гор'íшн(иї)*		

Таблиця А.6

Префіксально-суфіксальні деривати

		І СД		*ІІ СД*
гор(*а*)	→	***з***-*г'ір*-***н***(*иї*)	→	*зг'ірн*-***ист***(*иї*)
	→	***з***-*гóр*-***ист***(*иї*)		
	→	***за***-*г'ір*-***н***(*иї*)		
	→	***за***-*г'ір*-***с'к***(*иї*)		
	→	***м'іж***-*г'ір*-***н***(*иї*)		
	→	***м'іж***-*г'ір*-***с'к***(*иї*)		
	→	***на***-*г'ір*-***н'***(*ії*), ***на***-*гóр*-***н'***(*ії*)		
	→	***на***-*гóр'*-***ан***(*иї*)		
	→	***п'ід***-*г'ір*-***н***(*иї*)		
	→	***п'ід***-*г'ір*-***с'к***(*иї*)		
	→	***п'ід***-*гор*-***ист***(*иї*)[1]		

Таблиця А.7

Вербіальна зона СГ із вершиною *верх*

І СД		*ІІ СД*		*ІІІ СД*		*IV СД* ‖→ *V СД*
верхатýр(*а*) *вершетýр*(*а*)	→	*верхатýр*-***и***(*ти*) *вершетур*-***и***(*ти*)	→	***ви***-*вершетýрити*	→	*вúвершетурити*-***с'а***
					→	*вúвершетур'*-***ува***(*ти*)
						‖→*вивершетур'ýвати*-***с'а***
			→	*вершетýрити*-***с'а***		
вершóк(*ø*)	→	*вершк*-***ува́***(*ти*)				
верхногоп(*ø*)	→	*верхногоп*-***а***(*ти*)				
верх+***о***+*вод*(*ø*)		*верховод*-***и***(*ти*)				
верш-***и́***(*ти*)	→	*вершúти*-***с'а***				
	→	[*вершити*(*ти*)]	→	*верешетúти*-***с'а***		
	→	*верх*-***ува́***(*ти*) *верш*-***ува́***(*ти*)	→	***за***-*верхувáти*		
			→	***пере***-*верхувáти*		
	→	*вéрш*-***ен***(*иї*)	→	*вершен*-***и́***(*ти*)		
	→	***ви́***-*вершити*	→	*вúвершити* -***с'а***		
			→	*вивéрш*-***ува***(*ти*)	→	*вивéршувати* -***с'а***
	→	***до***-*вéршúти*	→	*довершúти*-***с'а***		
			→	*доверш*-***а́***(*ти*)		
			→	*довéрш*-***ува***(*ти*)	→	*довéршувати*-***с'а***
	→	***за***-*вершúти*	→	*завéршити*-***с'а́***		
			→	*заверш*-***а́***(*ти*)	→	*завéршати*-***са́***
			→	*завéрш*-***ува***(*ти*)	→	*завéршувати*-***са́***
	→	***з***-*вершúти*	→	*звершити*-***с'а***		

[1] Унікальна модель творення просторового прикметника від іменника, коли якісна ознака накладається на просторову; пор.: *гористий* ‘горбистий, покритий горбами’.

			→	*зверш-**á**(ти)*	→	*зверша́ти-**с'а***
			→	*зве́рш-**ува**(ти)*	→	*зве́ршувати-**с'а***
			→	*зверш-**е́н**(иї)*	→	***з**-вершени́ти*
						‖→ *звершен'-**á**(ти)*
	→	***на**-верши́ти*	→	*наверш-**á**(ти)*		
	→	***недо**-ве́рши́ти*				
	→	***пере**-ве́рши́ти*[1]	→	*переверш-**á**(ти)*		
			→	*переве́рш-**ува**(ти)*		
			→	*перевершй́ти-**с'а***		
	→	***по**-верши́ти*	→	*поверш-**á**(ти)*		
			→	*пове́рх-**ува**(ти)* *пове́рш-**ува**(ти)*		
	→	[*при-ве́ршити*]	→	*приве́рш-**ува**(ти)с'а*		
	→	***роз**-верши́ти*				
	→	***со**-верши́ти*	→	*соверши́ти-**с'а***		
			→	*соверш-**á**(ти)*	→	*совершá́ти-**с'а***
			→	*соверш-**е́н**:(иї)*	→	[*совершен-**и́**(ти)*]
						‖→ *совершени́ти-**с'а***
	→	[*у-верши́ти*]	→	*уверши́ти-**с'а***		
*верх-**і**(ти)*						
*верх+во́д-**и́**(ти)*						

Таблиця А.8

Вербіальна зона СГ із вершиною *низ*

І СД		*ІІ СД*		*ІІІ СД*		*IV СД* ‖→ *V СД*
*низь-**к**(иї)*	→	*ниж-**ч**(иї)*	→	*ни́жч-**а**(ти)*	→	***по**-ни́жчати*
*низ-**и́**(ти)*	→	*низити-**с'а***				
	→	[***в**-ни́зити*][2]	→	***в**-низитис'а*		
			→	*вниж-**á**(ти)*	→	*внижá́ти-**с'а***
			→	*вни́ж- **ува**(ти)*	→	*внижувá́ти-**с'а***
	→	***за**-низи́ти*	→	*заниж-**á**(ти)*		
			→	*зани́з-**ува**(ти)*		
	→	***з**-ни́зити*	→	*зни́зи́ти-**с'а***		
			→	*зниж-**á**(ти)*	→	*знижá́ти-**с'а***
			→	*зни́ж-**ува**(ти)*	→	*знижувати-**с'а***
	→	***зу**-нижи́ти*				
	→	***об**-ни́жити*	→	*обни́жити-**с'а***		
			→	*обниж-**á**(ти)*		
			→	*обни́ж-**ува**(ти)*	→	*обни́жувати-**с'а***
	→	***пере**-низи́ти*	→	*перенизи́ти-**с'а***		
	→	***по**-ни́зити* ***по**-ни́жити*	→	*пони́жити-**с'а***		

[1] Префікс *пере-* у поєднанні з дієсловами руху має просторове значення, указуючи на «спрямованість з одного місця в інше через якийсь предмет або певний простір», а «відгалуженням цього значення є “випередити, перемогти когось у чомусь”, яке може модифікуватися в “зробити щось надміру”» [Русанівський 1979: 259–260].

[2] У квадратних дужках запропоновано ймовірну твірну основу похідних («утрачена ланка»), якої не фіксують опрацьовані джерельні матеріали, хоча, імовірно, гіпотетично вони існують / існували в мові;

				*пониж-**á**(ти)*	→	***с**-понижáти*
			→	*понúж-**ува**(ти)*	→	*понúжувати-**с'а***
	→	***при**-нúзити* ***при**-нúжити*	→	*принúзити-**с'а*** *принúжити-**с'а***		
			→	*принúж-**á**(ти)*	→	*принижáти-**с'а***
			→	*принúж-**ува**(ти)*	→	*принúжувати-**с'а***
*низ-**í**(ти)*	→	***об**-низíти*				
*низ+**і**+йтú*						

Таблиця А.9

Моделі творення прислівників

	-верх-	**-гор-**	**-діл-**	**-низ-**	**-спід-**[1]
І блок					
ø + Gen	*вéрха*[2]				
ø + Dat/Loc	*верхý*	*гóрí*	*дóлí, долý*[3] *долíв*[4] *долúні*	*низý*	
ø + Acc			*долúну*		
ø + Abl	*вéрхом* *вéрхи* *pl верхáми*	*горóю*	*дóлом* *долúною*	*нúзом*	*спóдом*
ІІ блок					
в/у + Acc	*вверх* *pl вверхú*	*вгóрý*	*вдíл* *вдолúну* *pl вдолúни*	*вниз*	*вспід*
в/у + Loc	*вверхý*	*вгорí* *pl угорáх*	*вдóлі* *вдолúні*	*внизý*	*всподý* *вспóді*
від/од + Gen	*відвéрху*	*відгорú*	*віддóлу* *віддолúни*	*віднúзу*	*відспода́* *відспóду*
д + Gen				*днúзу*	
д + Dat/Loc		*дгóрі*	*ддóлі* *ддóлині*		
до + Gen	*довéрхá* *довéрху*	*догóрú*	*додóлу* *додолúни*	*донúзý*	*доспода́* *доспóду*
до + Dat/Loc			*додóлі*		

[1] Не зафіксовано жодного прислівника, утвореного безпосередньо від іменника *під* (тільки від *спід*). Аналіз типових моделей деривації та семантичних особливостей слугував підставою для припущень, що прислівники, утворені від слова *спід*, варто аналізувати як одноструктурні до форм на зразок *вверх*, *нагору*, *донизу*, *здолу*; адже ці прислівники не тільки репрезентують ту саму модель творення, а й засвідчені з аналогійним, близьким чи, відповідно, антонімійним значенням, пор.: *вверх* ‘у напрямку знизу вгору’, *вгору* ‘тс’ – *вділ* ‘у напрямку зверху вниз’, *вниз* ‘тс’, *вспід* ‘тс’; *доверху* ‘до верхнього краю, до верхньої межі’, *догори* ‘тс’ – *додолу* ‘у напрямку зверху вниз’, *донизу* ‘тс’, *досподу* ‘тс’ та ін.

[2] У таблицях приклади незалежно від фіксації в першоджерелі уніфіковано в написанні (слова подано разом) та адаптовано до літературної мови. Під час аналізу надано перевагу варіантам із *в* (не *у*), *від* (не *од*), проте в цитатах написання збережено й подано за першоджерелом. Засвідчені й подані в цитатах приклади виявляють розмаїття говіркових рис на різних мовних рівнях.

[3] Варіанти *долі / долу* відображають «хитання в відмінюванні слова *dolъ*» [Німчук 1978: 347]. Натомість І. Верхратський висловив припущення про різні форми і різні відмінки, пор.: «locativ. *гóрі – дóльі* (Цигелка); ... dativ. *долов*, *дóлу* (Липники)» [Верхр_ЗнС: 70].

[4] «Присловники походженя іменного ... dativ. *дóлов* (Хмельова)» [Верхр_ЗнС: 70].

за + Acc	*заверх*				
з + Gen	*зве́рха* *зве́рху́* *pl зве́рхів*	*згóрú*	*здóла* *здóлу* *здолúни* *pl здолів*	*знúзу*	*зíспіді* *зіспóду*
з + Acc	*зверх* *зве́рхи*	*згóру*			*зúспід* *зíспідь*
з + Abl	*зверхóм*	*згорóю*			
з + Loc			*здóлі*		
к + Gen	*кве́рху*	*кгóрі*			
на + Acc	*наве́рх* *наве́рхи*	*нагору́*	*нáдíл* *надолúну*	*нáнúз*	*нáспíд*
на + Loc	*наве́рсі* *наве́рха* *наверху́*	*нагóрí*	*надóлі* *надолúні*	*нанизу́* *нанúзі*	*наспóді*
по + Gen	*пове́рха*				
по + Acc	*пóве́рх* *пове́рхи*		*подол*		
по + Loc	*пове́рсі* *пове́рху*		*пóдолу*	*понизу́*	
під + Acc	*підве́рх*	*підгóру*		*піднúз*	*підпíд* *підспíд*
під + Abl	*підве́рхом*				*підспóдом*
през + Gen	*презве́рха*				
през + Acc	*пре́зверх* *презве́рхи*				
через + Acc	*черезверх*				
III блок					
в-д + Dat/Loc		*вдгóрі*			
в-з + Acc		*взгóру*			
в-з + Dat/Loc		*взгóрі*			
во-з + Acc	*возве́рх*				
із-зі + Gen					*іззіспóду*
з/с-під + Gen				*спіднúзу*	*спідспóду*
з/с-по + Acc	*сповéрх*				
з/с-по + Gen	*сповéрху*				
на-з + Acc	*нáзверх*				
на-по + Acc	*напóверх*				
на-по + Loc	*наповéрсі*				
на-у + Acc	*наýверх*				
по-з + Acc	*позверх*				
по-зи + Acc					*позúспід*
по-під + Acc				*попіднúз*	*пóпíдспід*
по-під + Abl				*попіднúзом*	

Таблиця А.10

Прислівники-композити

II частина композита	I частина композита				
	горі-	**горів-**	**догори-**	**долі-**	**долів-**
- долу	*го́рі-до́лі*				
- долів	*горі́долів*				
- дуба	*горіду́ба*				
- знак, -знач, -значки	*горізна́к, горізна́ч*			*долізна́ч*	
- лиць, -луч, -лича, -лицею	*горілиць, горілу́ч, горілицею*		*догорі́лича*	*долі́лиць*	*долівли́ць*
- ниць, -ниці	*горіни́ць*	*горівни́ці*		*долини́ць*	*долівни́ць*
- ніж	*горі́ніж*			*долі́ніж*	
- черева, -черевом	*горіче́ревом*		*догориче́рева*	*доліче́рева*	

Таблиця А.11

Прислівники-демінутиви

Суфікс	Корінь				
	-верх-	**-гора-**	**-діл-**	**-низ-**	**-під-**
-к-	*верш-к-о́м*				
		згор-к-а́		*зни́зь-к-а*	
	вверш-к-у́				
			вдоли́н-к-у *додо́л-к-у*		
	зве́рш-к-и	*згі́р-к-и*			*зіспо́д-к-у*
	наверш-к-у́				*наспі́д-к-у*
		горізна́ч-к-и	*долізна́ч-к-и*		
-ок-	*наверш-о́к* *підве́рш-ок*				*наспо́д-ок*
-ечк-/ -очк-	*вверш-ечк-у́*				
	зверш-е́чк-а *зверш-е́чк-у*	*вгор-о́чк-у*	*додо́л-очк-у*		
-оньк-			*вдоли́н-оньк-у*		
			додо́л-оньк-у		

Таблиця А.12

Семантична еволюція прикметника *ве́рхній*

Значення	Століття					
	XI	XIV-XV	XVI-XVII	XVIII	XIX	XX-XXI
I ССК ‘частина (об’єкта)’						
‘розташований у верхній частині об’єкта; верхній (про елемент будівлі, про частину тіла)’	+	+	+	+	+	+
‘розташований вище щодо іншої частини села (про частину села)’		+	+			+
‘запряжений зліва (про коня)’						+
II ССК ‘край, межа’						
‘найважливіший, найголовніший (про людину)’			+	+	+	+
III ССК ‘поверхня’						
‘зовнішній (про поверхню об’єкта)’						+
‘який одягають поверх (про одяг, білизну)’						+

Таблиця А.13

Семантична еволюція прикметника *верхо́вний*

Значення	Століття					
	XI	XIV-XV	XVI-XVII	XVIII	XIX	XX-XXI
I ССК ‘частина (об’єкта)’						
‘розташований у верхній частині об’єкта; верхній (про землю, місто)’	+					
‘розташований ближче до верхів’я річки (про місцевість)’		+	+			+
II ССК ‘край, межа’						
‘головний, верховний (про владу)’	+	+	+	+	+	+
‘найважливіший, найголовніший (про подію)’			+	+	+	+
IV ССК ‘їзда верхи’						
‘кінний, верховий (про воїна, їзду)’	+		+			

Таблиця А.14

Семантична еволюція прикметника *го́рний* (*гі́рний, гу́рний*)

Значення	Століття					
	XII	XV	XVI-XVII	XVIII	XIX	XX-XXI
I ССК ‘частина (об’єкта)’						
‘розташований у верхній частині об’єкта; верхній (про елемент будівлі, частину тіла)’				+	+	+
‘пов’язаний із горою, з горами; гірський (про ландшафт)’		+	+	+	+	+
‘розташований у гірській місцевості (про місцевість)’	+					

‘який видобувають із гірських надр (про корисні копалини)’			+	+		
‘небесний, Божий (про світ, місце)’			+	+		
‘всевишній (про Бога)’			+			
‘побожний, вірний Богові (про людину)’			+			
‘високий, величний, піднесений, патетичний (про слово)’					+	
ІІ ССК ‘край, межа’						
‘чванливий; зухвалий (про людину)’						+

Таблиця А.15

Семантична еволюція прикметника *горíшній*

Значення	Століття					
	XI	XII-XV	XVI-XVII	XVIII	XIX	XX-XXI
І ССК ‘частина (об’єкта)’						
‘розташований у верхній частині об’єкта; верхній (про елемент будівлі, приладу, про частину тіла)’				+	+	+
‘пов’язаний із горою, з горами; гірський (про місцевість)’					+	+
‘розташований у горах (про будівлю)’				+	+	+
‘який росте, живе в горах (про рослину, тварину)’					+	+
‘розташований вище щодо іншої частини села (про частину села)’						+
‘розташований ближче до верхів’я (про місцевість, будівлю)’			+	+	+	+
‘близький до верхів’я (про частину річки)’						
‘який дме в напрямку з гір (про вітер)’					+	
‘із виглядом на гори (про кімнату)’					+	
‘який летить у напрямку вгору (про м’яч)’				+		+
‘небесний, Божий (про світ, книги)’	+	+	+			
ІІ ССК ‘край, межа’						
‘розташований скраю; крайній (про межу)’					+	+
‘найголовніший, найвищий (про ангела)’				+		
ІІІ ССК ‘поверхня’						
‘лицевий (про бік тканини)’					+	+

Таблиця А.16

Семантична еволюція іменника *го́рниця* (*гі́рниця*)

Значення	Століття			
	XI	XIV-XVII	XIX	XX
І ССК ‘частина (об’єкта)’				
‘гірська місцевість’	+			
‘поле, яке пролягає під гору’				+
‘кімната’	+	+	+	+
‘горище’				+

Таблиця А.17

Синопсис базових слів *верх, гора*

Значення	**верх**	**гора**
«Рельєф»		
– форми рельєфу		
1) ‘верхня частина гори (пагорба); вершина’	+	+
1.1) ‘гора, *pl* гори, гірський хребет’	+	+
1.1.1) ‘високогірна, гірська місцевість; гориста місцевість’	+	+
1.1.1.1) ‘гірські райони Румунії’ (для буковинців)		+
1.1.1.2) ‘гірські райони Закарпаття’ (для гуцулів)		+
1.1.1.3) ‘танець, характерний для горян’		+
1.1.2) ‘гірський хребет як кордон між країнами, територіями’		+
1.1.2.1) ‘гірський хребет Чорногора’		+
1.1.2.2) ‘межа, перехід у чужий світ’		+
1.1.2.2.1) ‘перепона, перешкода’		+
1.1.2.2.2) ‘чужий край; чужина’		+
1.1.3) ‘пагорб’		+
1.1.4) ‘насип; купа; підвищення’	+	+
1.1.4.1) ‘могила, курган’		+
1.1.4.2) ‘копиця’		+
1.1.4.3) ‘гурт, група людей’		+
1.1.4.3.1) ‘зграя птахів’		+
1.1.4.4) ‘верхня частина купи’	+	
1.1.5) ‘полонина; поле в горах’	+	+
1.2) ‘верхній кінець села’		
1.3) ‘вершина, пік людського життя’		+
1.3.1) ‘один із важливих етапів людського життя’		+
– водний простір		
2) ‘верхів’я річки і прилегла територія’	+	+
3) ‘поверхня водойми, рідини’	+	
3.1) ‘дно водойми (ями)’	+	
– небо / земля		
4) ‘верхня частина повітряного простору; небо’		+
4.1) ‘оселя Бога’		+
5) ‘поверхня землі’	+	
5.1) ‘щось поверхневе, неґрунтовне’	+	
«Рослина»		

1) ‘верхня частина рослини (дерева); верхівка’	+	
1.1) ‘верхній кінець колоди (палиці, сохи)’	+	
1.1.1) ‘тонший кінець колоди в секції плоту’	+	
1.2) ‘верхня частина пенька’	+	
1.3) ‘молодий пагін, паросток’	+	
«Будівля»		
1) ‘верхня частина будівлі (хата, церква, вежа)’	+	+
1.1) ‘приміщення, розташовані на верхньому поверсі (на горищі)’	+	+
1.2) ‘горище’	+	+
1.3) ‘дах (хати, хліва, корчми та ін.); купол, баня (церкви)’	+	
1.3.1) ‘солом’яна покрівля (як дах)’	+	
1.3.2) ‘дашок, накриття’	+	
1.3.3) ‘верхня частина даху; покрівля’	+	
1.3.4) ‘верхнє ребро даху; гребінь’	+	
1.3.5) ‘димар, димохід	+	
1.3.5.1) ‘кагла’	+	
1.4) ‘стеля’	+	
«Сінозаготівля»		
1) ‘верхня частина копиці’	+	
«Тіло»		
1) ‘верхня частина тіла людини (до пояса)’	+	
1.1) ‘голова’	+	
1.1.1) ‘верхня частина голови; маківка’	+	
1.2) ‘верхня частина стопи’	+	
2) ‘шкіра тварини’	+	
«Одяг і взуття. Текстиль»		
1.1) ‘одяг, який закриває верхню частину тулуба’	+	
1.2) ‘верхня частина взуття’	+	
1.3) ‘верхня частина головного убору’	+	
2) ‘лицевий бік тканини’	+	
2.1) ‘зовнішній бік одягу (постелі), який має підкладку’	+	
2.2) ‘пошивка, наволочка’	+	
2.3) ‘утік, нитки утоку під час ткання’	+	
«Знаряддя, посуд»		
1) ‘верхня частина пристрою (жорна, ткацький верстат тощо)’	+	+
2) ‘верхня частина посудини, ящика’	+	+
2.1) ‘накривка, покришка; віко’	+	
«Їжа, продукти»		
1) ‘верхня частина хліба, страви’	+	
2) ‘вершки, сметанка’	+	
«Абстрактні категорії»		
1) ‘верхні краї, вінця’	+	
1.1) ‘надлишок, надмір’	+	+
1.1.1) ‘чубок, гірка’	+	+
1.2) ‘найвищий ступінь; міра вияву’	+	+
1.2.1) ‘найбільша кількість’		+
1.2.2) ‘щось найважливіше’	+	
1.3) ‘завершення, кінець’	+	
«Соціум»		
1) [‘надлишок, надмір’]		
1.1) ‘зверхність, пиха, гординя’	+	

1.2) ‘перевага, вищість, домінування; влада’	+	+
1.2.1) ‘керівна особа; зверхник; керівництво, влада’	+	+
1.2.2) ‘*pl* верхні верстви суспільства за соціальною ієрархією’		+
1.2.3) ‘щось непереможне’		+

Таблиця А.18

Синопсис базових слів *низ, діл,* (*с*)*під*

Значення	**діл**	**низ**	**(с)під**
«Рельєф»			
– форми рельєфу			
1) ‘долина; улоговина, западина (перев. у горах чи між горами)’	+	+	+
1.1) <частини яру, долини>			
1.1.1) ‘днище яру’	+		
1.2) ‘провалля’		+	
1.3) <частини гори>			
1.3.1) ‘підніжжя гори’		+	+
2) ‘низинна місцевість; низина, низовина (до 200 м)’	+	+	+
2.1) <види низин>			
2.1.1) ‘низина біля річки’	+	+	
2.1.2) ‘заболочена низина’	+	+	
2.1.3) ‘низина, залита водою’		+	
2.1.4) ‘низина, поросла травою, деревами’		+	+
3) ‘рівна простора місцевість, рівнина (із коливання висот до 200 м)’		+	+
3.1) <види рівнин>			
3.1.1) ‘рівнина біля річки’		+	
3.2) ‘рівне місце, поле в низині’		+	+
4) ‘частина регіону, розташована нижче за іншу’		+	
4.1) [‘регіон не у високогір’ї, у низині’]			
4.1.1) ‘Покуття’	+		
4.1.2) ‘Поділля’	+		
4.1.3) ‘східні області України’	+		
4.2) [‘мешканець частини регіону, розташованої нижче за іншу’]			
4.2.1) ‘мешканець Надсяння’	+		
4.3) ‘частина населеного пункту, розташована нижче за іншу’	+		
– водний простір			
5) ‘пониззя, гирло річки’; ‘нижня течія річки’	+	+	
5.1) ‘місцевість біля пониззя річки’		+	
5.1.1) ‘місцевість біля пониззя Дніпра’		+	
5.1.2) ‘південна частина Дністровського лиману’		+	
6) ‘берег річки, лиману’		+	
7) [‘дно водойми’]			
7.1) ‘глибина’			+
7.2) ‘нижній прошарок речовини, рідини’			+
8) ‘річкова долина’	+		
9) ‘яма, заглибина’	+		
9.1) ‘яма для покійника; могила’	+		
– небо / земля			
10) ‘поверхня землі’	+		+

10.1) ‘простір над поверхнею землі’			+		
10.2) [‘простір під землею’]					
10.2.1) ‘штольня, шахта’				+	
10.2.2) ‘пекло; підземне царство’		+			
«Будівля»					
1) ‘нижня частина будівлі’	1*) ‘верхня частина будівлі’		+	+	x[1]
2) ‘балка, підвалина’	2*) ‘дах’			+	x
	2.1*) ‘нижня частина даху’		+		x
3) ‘підвал, пивниця’	3*) ‘горище’		+	+	x
4) ‘нижній поверх’	4*) ‘верхній поверх’		+		x
4.1) ‘тераса’				+	
5) ‘підлога, долівка’	5*) ‘стеля’	+		+	x
5.1) ‘поміст на підлозі для спання’		+			
«Рослина»					
1) ‘нижня частина крони дерева’			+		
«Тіло»					
1) ‘нижня частина тіла людини (униз від пояса); тіла тварини’			+		+
1.1) ‘нижня частина живота’			+		
«Одяг і взуття. Текстиль»					
1.1) ‘одяг, який покриває нижню частину тулуба’			+		
1.2) ‘нижній край сорочки, сукні, спідниці та ін.’		+	+		
1.2.1) ‘нижній край рушника’				+	
1.3) ‘внутрішній, зворотний бік; виворіт’			+	+	
1.3.1) ‘внутрішній бік одягу; підкладка’				+	
1.3.2) ‘вид вишивальної техніки із вивороту’			+		
2) ‘нижня частина взуття’			+	+	
2.1) ‘устілка’				+	
«Їжа, продукти»					
1) ‘збиране молоко’				+	
2) ‘нижня частина хліба’				+	
«Сінозаготівля»					
1) ‘основа під копицю’	1*) ‘оборіг’			+	x
2) ‘місце, де стояла копиця’				+	
«Соціум»					
1) ‘нижні верстви суспільства за соціальною ієрархією’		+	+		

Таблиця А.19

Синопсис концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* (загальні значення)

«верх»	«низ»
І ССК ‘частина (об’єкта)’	
1) ‘верхня частина об’єкта’	**1) ‘нижня частина об’єкта’**
adj ‘верхній; розташований у верхній частині’	adj ‘нижній; розташований у нижній частині’
adj ‘розташований вище щодо іншого об’єкта	adj ‘розташований нижче щодо іншого об’єкта

[1] Знак + передає реалізацію значення чи підзначення, що вказують на *низ*, а знак **x** – на *верх*. У квадратних дужках наведено значення, не вербалізовані аналізованими словами, але які доповнюють семантичну структуру, є її невід’ємними компонентами; у трикутних – подано вказівку на структуру чи вид об’єкта (<частина гори>, <види низин>).

(іншої частини об’єкта)’	(іншої частини об’єкта)’
adv ‘у верхній частині; уверху’; ‘вище щодо іншого об’єкта’	adv ‘у нижній частині; унизу’; ‘нижче щодо іншого об’єкта’
adv ‘у напрямку знизу вгору’	adv ‘у напрямку згори вниз’
II ССК ‘край, межа’	
2) ‘верхній край, кінець об’єкта’	**2) ‘нижній край, кінець об’єкта’**
adj ‘розташований зверху, із верхнього краю’	adj ‘розташований знизу, із нижнього краю’
adv ‘із верхнього краю; згори’	adv ‘із нижнього краю; знизу’
III ССК ‘поверхня’	
3) ‘поверхня’	
3.1) ‘верхня поверхня об’єкта’	**3.1) ‘нижня поверхня об’єкта’; ‘дно’**
adj ‘розташований зверху, який слугує верхньою поверхнею’	adj ‘розташований знизу, який слугує нижньою поверхнею’
3.2) ‘зовнішня поверхня об’єкта’	
adj ‘розташований на зовнішній поверхні’	adj ‘розташований під зовнішнім прошарком’
adv ‘на верхній поверхні’	adv ‘на нижній поверхні’
adv ‘із зовнішнього боку; зовні’	adv ‘із внутрішнього боку; ізсередини’
adv ‘на зовнішній бік; назовні’	
adv ‘поза межі; назовні’	
adv ‘поза межами; назовні’	
IV ССК ‘їзда верхи’	
adv ‘верхи (на коні)’	

Таблиця А.20

Деривати з коренем -*верх*-(-*верш*-) та суфіксами -*ник*(*ø*) та -*ниц'*(*а*)

		I СД		*II СД*		*III СД*
верх(*ø*)	→	*ве́рх-**ни́к***(*ø*)	→	***на́**-верхник*(*ø*)		
			→	***по**-верхник*(*ø*)		
	→	*ве́рш-**ник***(*ø*)	→	*вершнич-**о́к***(*ø*)		
			→	***на́**-ве́ршник*(*ø*)	→	*навершни́ч-**ок***(*ø*)
			→	***по**-вершник*(*ø*)		
	→	*ве́рх-**ни́ц'***(*а*)	→	***по**-ве́рхниц'*(*а*)	→	*пове́рхнич-**к***(*а*)
	→	*ве́рш-**ни́ц'***(*а*)				

Таблиця А.21

Семантика дериватів
***верхник* (*наверхник, поверхник*) та *вершник* (*навершник, повершник*)**

Значення	**-ник**(ø)					
	-верх-			*-верш-*		
	ø-	***на-***	***по-***	***ø-***	***на-***	***по-***
I ССК ‘частина (об’єкта)’						
‘верхній камінь жорен’	+		+			
‘верхня частина гончарного круга’	+					
‘верхня частина олійниці’	+					
‘верхня частина прядки’		+			+	
‘верхня частина ярма’						+
‘верхня дека бандури’	+					
‘верхня частина, накривка маснички’	+	+		+	+	
‘віко скрині’				+		
‘покрівля у вівчарні’			+			
‘пасовище на полонині для вечірнього випасу худоби’			+			
‘вечірній випас овець на полонині’			+			
‘гірчак малий (рослина)’				+		
III ССК ‘поверхня’						
‘пошивка, наволочка’						+
‘чапрак у сідлі’			+			
IV ССК ‘їзда верхи’						
‘вершник’	+		+	+		
‘верховий кінь’			+			

Таблиця А.22

Семантика дериватів *вершниця*, *верхниця*, *поверхниця*

Значення	**-ниц′**(а)		
	-верш-	*-верх-*	*поверх-*
I ССК ‘частина (об’єкта)’			
‘верхня частина; верх’		+	+
‘вершина гори’		+	
‘верхня частина ярма’			+
‘верхня частина печі’		+	
‘місце на печі, де сушать гриби чи фрукти’	+		
‘віко скрині’		+	
‘верхня колода «стільця» під жолоб для сплаву лісу’		+	
‘горстка, якою накривали коноплі під час вимочування’			+
‘жердина, якою притискали верх солом’яного даху’			+
II ССК ‘край, межа’			
‘покрайня вишивка’			+
‘частина светра біля рукавів та шиї’			+
III ССК ‘поверхня’			
‘зовнішня частина; поверхня’			+
‘пошивка, наволочка’		+	+

‘покривало’			+
‘онуча, яку намотують зверху’			+
‘поверхня стола; стільниця’		+	
‘чапрак у сідлі’			+
‘вершки, сметанка’			+
‘вид вишивальної техніки’			+
IV ССК ‘їзда верхи’			
‘вершниця’	+		+

Таблиця А.23

Семантика слова *верх* і дериватів

Значення	*верх*	Деривати								
		верхнак	*вершнак*	*верхняк*	*вершняк*	*верхник*	*вершник*	*верхнця*	*вершнця*	*верхнина*
I ССК ‘частина (об’єкта)’	+							+		+
‘верхня частина гори; вершина’	+							+		
‘верхня частина дерева, рослини’	+			+						
‘тонший кінець колоди в секції плоту’	+				+					
‘верхня частина маснички’	+			+		+	+			
‘покришка; віко’	+						+	+		
‘верхня частина печі’	+							+		
‘місце на печі, де сушать фрукти’									+	
‘верхня частина знарядь, пристроїв’										
‘верхній камінь жорен’				+	+	+				
‘верхня частина гончарного круга’				+	+	+				
‘верхня частина олійниці’						+				
‘верхня частина прядки’			+							
‘верхня дека бандури’				+		+				
‘верхня колода «стільця» для сплаву лісу’								+		
‘перекладина над «стрункою» для доїння овець’							+			
II ССК ‘край, межа’	+									
‘найвищий ступінь; міра вияву’	+									
III ССК ‘поверхня’	+									
‘верхня частина столу; стільниця’		+		+				+		
‘вершки, сметанка’	+									+
‘пошивка, наволочка’	+							+		

Таблиця А.24

Синопсис СМП «Форми рельєфу»

4.1. СП «Довкілля. Жива і неживa природа»	
4.1.1. ССП «Рельєф»	
4.1.1.1. СМП «Форми рельєфу»	
«верх»	«низ»
1) ‘гора’	**1) ‘долина, низина[1]; улоговина, западина’**
adj ‘пов’язаний із горою’	adj ‘пов’язаний із долиною’
adj ‘із виглядом на гори’	adj ‘із виглядом не на гори’
1.1) <‘наявність лісу; заліснення’>[2]	**1.1) <‘наявність трав, дерев’>**
1.1.1) ‘гора, поросла лісом’	1.1.1) ‘низина, поросла травою, деревами’
1.1.2) ‘гора без рослинності’	
adj ‘із незалісненою вершиною’	
1.2) <‘засніження’>	**1.2) <‘заболочення, заводнення’>**
1.2.1) ‘гора, покрита снігом, інієм’	1.2.1) ‘заболочена низина’
adj ‘із засніженою вершиною’	adj ‘болотистий’
	1.2.2) ‘долина, низина, залита водою’
1.3) <‘розмір’>	**1.3) <‘розмір’>**
1.3.1) ‘висока гора’	1.3.1) ‘глибока долина’
1.3.2) ‘невисока гора’	1.3.2) ‘неглибока долина’
	1.3.3) ‘широка долина’
	1.3.4) ‘вузька долина’
1.4) <‘гороутворення’>	
1.4.1) ‘гора за наявністю твердої породи’	
1.4.2) ‘гора за наявністю вапнякової породи’	
1.4.3) ‘гора за наявністю глиняної породи	
1.4.4) ‘гора за наявністю крейдяної породи’	
1.4.5) ‘гора за наявністю сипучої породи’	
1.4.6) ‘гора за наявністю вулканічної породи’	
1.4.7) ‘гора за наявністю джерел’	
	1.5) <‘розташування’>
	1.5.1) ‘низина, рівнина біля річки’
	1.5.2) ‘низина в полі’
	1.5.3) ‘низина, долина в лісі’
1.6) ‘гірський хребет’	**1.6) ‘яр; глибока довга западина’**
1.6.1) ‘гірський хребет як кордон’	
1.6.1.1) *fig* ‘межа, перехід у чужий світ’	
adv ‘дуже далеко’	
1.6.1.2) *fig* ‘перепона, перешкода’	
1.6.2.2) *fig* ‘чужий край; чужина’	
1.6.3) ‘перевал’	
adv ‘через гірський перевал’	
1.7) <‘частини гори’>	**1.7) <‘частини яру, рідко – долини’>**
1.7.1) ‘вершина гори’	**1.7.1) ‘днище яру’**
adj ‘розташований на вершині гори, пагорба’	
v ‘спускатися, сходити з гори’	
adv ‘на вершині гори’	

[1] Зважаючи на проблему розмежування цих природних об’єктів, їх подано в межах однієї групи.
[2] У трикутних дужках подано СО, відповідно до якої виокремлено підзначення.

adv ‘у напрямку вгору – до вершини гори’	
adv ‘у напрямку вниз – із вершини гори’	
1.7.1.1) ‘гостра вершина гори’	
adj ‘із гострою вершиною’	
adj ‘із широкою вершиною’	
1.7.1.1.1) ‘гора з гострою вершиною’	
1.7.1.2) ‘гора із двома вершинами’	
adj ‘із двома вершинами’	
1.7.2) ‘схил гори’	
1.7.2.1) ‘гора з пологими схилами’	[1.7.2) ‘схил яру’][1]
adj ‘пологий, похилий, спадистий’	
adv ‘похило’	
adv ‘униз нестрімким схилом’	
1.7.2.2) ‘гора зі стрімкими схилами’	
adj ‘стрімкий, крутий’	
adv ‘дуже стрімко, круто’	
adv ‘високо вгору’	
1.7.2.3) ‘поле на похилій площині’	
1.7.2.4) ‘стрімкий спуск дороги’	
[1.7.2.5) ‘похила площина’]	[1.7.2.5) ‘похила площина’]
adj ‘розташований на похилій площині вище щодо іншого об’єкта’	adj ‘розташований на похилій площині нижче щодо іншого об’єкта’
	adv ‘нижче щодо іншого об’єкта на похилій площині’
adv ‘у верхній частині похилої площини’	adv ‘у нижній частині похилої площини’
adv ‘у напрямку вгору – уздовж похилої площини’	adv ‘у напрямку вниз – уздовж похилої площини’
1.7.3) ‘підніжжя гори’	**1.7.3) ‘вершина яру’**
adv ‘біля підніжжя гори’	
adv ‘у напрямку вниз – до підніжжя гори’	
adv ‘у напрямку вгору – від підніжжя гори’	
2) ‘високогір’я (понад 1300 м)’; гірська місцевість (понад 600 м)’	**2) ‘низина, низовина (до 200 м)’**
adj ‘розташований у горах’	adj ‘розташований у низовині’
adj ‘характерний для гірської місцевості’	adj ‘виготовлений у низовині’
adj ‘який функціює, поширений у горах’	
adv ‘у гірській місцевості, у високогір’ї’	adv ‘у низовині’
adv ‘дуже високо в горах’	adv ‘дуже низько в низовині’
adv ‘у гірську місцевість’	adv ‘у низовину’
adv ‘із гірської місцевості’	adv ‘із низовини’
2.1) ‘мешканець гір; горянин’	**2.1) ‘мешканець низовин; низовинець’**
adj ‘який мешкає (народився) у горах’	adj ‘який мешкає (народився) у низовині’
adj ‘характерний для горян’	adj ‘характерний для низовинців’
adv ‘так, як характерно для горян’	adv ‘так, як характерно для низовинців’
2.1.1) ‘пісня, характерна для горян’	2.1.1) ‘пісня, характерна для низовинців’
2.1.2) ‘танець, характерний для горян’	2.1.2) ‘танець, характерний для низовинців’
	2.1.2.1) ‘головна героїня танцю’
2.1.3) ‘знаряддя праці горян’	
2.1.4) ‘лісник у горах’	

[1] У квадратних дужках подано значення, які є важливими компонентами ССС, однак, як засвідчують опрацьовані матеріали, не вербалізовані.

2.1.5) ‘знахарка’	
2.1.6) ‘міфічна особа’	
2.2) ‘регіон у горах’	**2.2) ‘регіон не у високогір’ї, у низовині’**
adj ‘розташований у горах’	adj ‘розташований у низовинні’
2.2.1) ‘Гуцульщина’	2.2.1) ‘Поділля’
	adj ‘розташований на Поділлі’
	adv ‘так, як характерно для подолян’
	2.2.1.1) ‘подолянин’
	adj ‘який мешкає (служить) на Поділлі’
	adj ‘характерний для подолян’
	2.2.2) ‘Покуття’
	2.2.3) ‘Східна Україна’
2.3) ‘населений пункт у гірській місцевості’	**2.3) ‘населений пункт у низовині’**
adj ‘розташований у горах’	adj ‘розташований у низовині’
3) ‘підвищення місцевості; височина (200–600 м)’	**3) ‘рівна простора місцевість, рівнина (із коливанням висот до 200 м)’**
	adj ‘широкий, просторий’
3.1) ‘поляна, поле в горах, на схилі гори’	**3.1) ‘рівне місце, поле в низовині’**
3.1.1) ‘пасовище в полонині’	3.1.1) ‘поле, луг’
3.1.1.1) ‘вечірній випас худоби’	
3.1.2) ‘верхня межа поля’	3.1.2) ‘нижня межа поля’
adj ‘верхній’	adj ‘нижній’
adv ‘від верхньої межі, краю’	
	3.1.3) *fig* ‘відсутність обмежень’
4) ‘місцевість за горою, під горою чи між горами’	[**4) ‘місцевість біля долини’**]
adj ‘розташований за горою, під горою чи між горами’	adj ‘розташований біля долини’
adj ‘привезений із загір’я’	
adj ‘виготовлений на підгір’ї’	
4.1) ‘мешканець загір’я, підгір’я, міжгір’я	
adj ‘який мешкає на загір’ї, підгір’ї	
[**5) ‘частина регіону, розташована вище за іншу’**]	[**5) ‘частина регіону, розташована нижче за іншу’**]
adj ‘який мешкає в частині регіону, розташованій вище за іншу’	
	adv ‘у місцевості, розташованій нижче за іншу’
	adv ‘із місцевості, розташованої нижче за іншу’
5.1) ‘високогірна частина Гуцульщини’	5.1) ‘невисокогірна частина Гуцульщини’
adj ‘розташований у високогірній частині Гуцульщини’	
adj ‘характерний для верховинців’	
5.1.1) ‘гірська частина Рахівщини’	
5.2) ‘гірські райони Бойківщини’	5.2) ‘підгірські райони Бойківщини’
	adj ‘розташований у підгірській частині Бойківщини’
5.3) ‘гірські райони Буковини’	
5.4) ‘гірські райони Закарпаття’	[5.4) ‘негірські райони Закарпаття’]

adj ‘розташований у гірських районах Закарпаття’	
adv ‘із гірських районів Закарпаття’	adv ‘у негірських районах Закарпаття’
[**5.5) ‘мешканець частини регіону, розташованої вище за іншу’**]	**5.5) ‘мешканець частини регіону, розташованої нижче за іншу’**
adj ‘який мешкає в частині регіону, розташованій вище за іншу’	
5.5.1) ‘гуцул із високогір’я’	5.5.1) ‘гуцул не з високогір’я’
	adj ‘який мешкає не у високогір’ї’
5.5.2) ‘бойко з гірських районів’	5.5.2) ‘бойко не з гірських районів’
	adj ‘який мешкає не в гірських районах’
5.5.3) ‘закарпатець із гірських районів’	5.5.3) ‘закарпатець не з гірських районів’
5.5.4) ‘лемко’	5.5.4) ‘надсянець’
5.6) ‘частина населеного пункту, розташована вище за іншу’	**5.6) ‘частина населеного пункту, розташована нижче за іншу’**
adj ‘розташований вище щодо іншої частини’	adj ‘розташований нижче щодо іншої частини’
adv ‘у верхньому кінці села’	adv ‘у нижньому кінці села’
adv ‘у напрямку вгору – до верхнього кінця села’	adv ‘у напрямку вниз – до нижнього кінця села’
adv ‘у напрямку вниз – із верхнього кінця села’	adv ‘у напрямку вгору – із нижнього кінця села’
adv ‘із верхнього кінця села’	
5.6.1) ‘мешканець верхньої частини населеного пункту’	5.6.1) ‘мешканець нижньої частини населеного пункту’
adj ‘який мешкає у верхній частині села’	adj ‘який мешкає в нижній частині села’
5.6.1.1) ‘череда корів мешканців верхньої частини села’	5.6.1.1) ‘череда корів мешканців нижньої частини села’
6) ‘горб, пагорок’	**6) ‘яма, заглибина’**
	v ‘робити ямки в землі’
6.1) ‘могила, курган’	**6.1) ‘яма для померлого; могила’**
adj ‘високий, насипаний на місці поховання’	
6.2) ‘купа землі’	
6.2.1) ‘кротовина’	
6.2.2) ‘пагорок, утворений у результаті боронування землі’	
6.2.2.1) ‘кінь, який під час оранки іде пагорком’	
adj ‘запряжений зліва’	
v ‘бути запряженим зліва’	
adv ‘зліва’	
6.3) *fig* **‘гуля’**	
6.3.1) ‘вершок фурункула’	
6.4) ‘пагориста місцевість’	[**6.4) ‘ямкувата місцевість’**]
adj ‘пагористий, горбистий; із пагорбами’	adj ‘ямкуватий; зі заглибинами, ямами’
adv ‘пагористо, горбисто’	
7) *fig* **‘купа; велика кількість чогось’**	
v ‘накласти велику купу’	
7.1) *fig* **‘гурт, група людей’**	

7.1.1) *fig* ‘спосіб ловити рибу «на гу́ру»’	
7.1.1.1) *fig* ‘човни, якими рибалять «на гу́ру»’	
7.1.1.2) *fig* ‘рибалка «на гу́ру»’	
7.2) *fig* **‘зграя птахів’**	
7.3) *fig* **‘більша частина; більшість’**	
[7.4) ‘верхня частина купи’]	[7.4) ‘нижня частина купи’]
	adj ‘розташований на дні купи’
adv ‘у верхній частині купи’	adv ‘у нижній частині, на дні купи’
	adv ‘на дно купи’
	adv ‘із дна купи’

Таблиця А.25

Синопсис СМП «Водний простір»

4.1.1. ССП «Рельєф»	
4.1.1.2. СМП «Водний простір»	
«верх»	«низ»
1) ‘**верхів’я річки; верхня течія річки**’	**1**) ‘**пониззя річки; нижня течія річки**’
adj ‘розташований ближче до верхів’я річки’	adj ‘розташований ближче до пониззя річки’
adv ‘у верхів’ї річки; у верхній течії річки’	adv ‘у пониззі річки; у нижній течії річки’
adv ‘ближче до верхів’я річки’	adv ‘ближче до пониззя річки’
adv ‘у напрямку вгору – до верхів’я річки’	adv ‘у напрямку вниз – до пониззя річки’
adv ‘у напрямку вгору – до верхів’я вздовж берега’	adv ‘у напрямку вниз – до пониззя вздовж берега’
adv ‘у напрямку вгору – проти течії річки’	adv ‘у напрямку вниз – за течією річки’
1.1) ‘**місцевість поблизу верхів’я річки**’	**1.1**) ‘**місцевість поблизу пониззя річки**’
adj ‘розташований ближче до верхів’я річки’	adj ‘розташований ближче до пониззя річки’
adj ‘розташований за верхів’ям річки’	
adv ‘із місцевості, розташованої ближче до верхів’я’	adv ‘із місцевості, розташованої ближче до пониззя’
	1.1.1) ‘місцевість поблизу пониззя Дніпра’
	adj ‘розташований ближче до пониззя Дніпра’
	adv ‘у пониззя Дніпра’
1.1.2) ‘мешканець місцевості поблизу верхів’я річки, верхнього берега річки’	1.1.2) ‘мешканець місцевості поблизу пониззя річки, нижнього берега річки’
adj ‘який мешкає ближче до верхів’я річки’	adj ‘який мешкає в пониззі Дніпра’
	1.1.2.1) ‘запорізький козак’
	1.1.3) ‘частина населеного пункту в прибережній низовині’
	1.1.4) ‘південна частина Дністровського лиману’
	1.1.4.1) ‘північна частина Дністровського лиману’
	1.1.4.2) ‘тоня на березі Дністровського лиману з півдня’
	1.1.4.2.1) ‘тоня на березі Дністровського лиману з півночі’
1.2) ‘**течія**’	
2) ‘**гірський потік, джерело, річка**’	**2**) ‘**озеро**’
adj ‘гірський’	

2.1) ‘високий стрімкий берег річки’	**2.1) ‘берег річки, лиману’**
adj ‘зі стрімкими схилами, берегами’	adj ‘який навесні затоплює вода’
	2.2) ‘берег, який затоплює вода’
2.3) ‘потік із весняною чи дощовою водою’	
adj ‘який тече згори’	
3) ‘вітер із верхів’я річки або з гір’	**3) ‘вітер з пониззя річки або з низин’**
adj ‘який дме з верхів’я річки або з гір’	adj ‘який дме з пониззя річки або з низини’
adv ‘із верхів’я; із гір’	adv ‘із пониззя річки; із низини’
	adv ‘із річки, моря’
4) ‘поверхня водойми’	**4) ‘дно водойми (моря, озера, річки)’**
adv ‘на поверхні водойми’	adv ‘на дні водойми’
adv ‘на поверхні рідини’	adv ‘на дні іншого об’єкта’
adv ‘із поверхні водойми’	adv ‘із дна водойми’
adv ‘із поверхні рідини’	
adv ‘по поверхні водойми’	
adv ‘у напрямку вгору – на поверхню водойми’	adv ‘у напрямку вниз – на дно водойми’
adv ‘у напрямку вгору – на поверхню рідини’	adv ‘у напрямку вниз – на дно іншого об’єкта’
adv *fig* ‘до загального відома; на загал’	adv *fig* ‘утаємничено, приховано’
	4.1) ‘річкова долина’
	4.1.1) ‘безводна долина; висохла водойма’
[**4.2) ‘те, що на поверхні’**]	[**4.2) ‘те, що на дні’**]
adj ‘який є на поверхні води’	adj ‘який є на дні, біля дна’
4.2.1) ‘риба, яка плаває ближче до поверхні’	4.2.1) ‘риба, яка плаває ближче до дна’
4.2.1.1) ‘риба, яка плаває ближче до поверхні води через глисти’	
	4.3) ‘найглибше місце водойми’
	adj ‘дуже глибокий’
	4.3.1) ‘глибина’

Таблиця А.26

Синопсис СМП «Небесний – земний – підземний простір»

4.1.1. ССП «Рельєф»		
4.1.1.3. СМП «Небесний – земний – підземний простір»		
«верх»	«низ»	«низ
	«верх»	
1) ‘небо; небесний простір’	**1) ‘поверхня землі; земля’**	**1) ‘простір під землею’**
adj ‘який є в небі’	adj ‘який є на землі’	
adv ‘високо в небі’	adv ‘на поверхні землі’	adv ‘під землею’
adv ‘у напрямку вгору – до неба’	adv ‘у напрямку вниз – на землю’	
adv ‘у напрямку вниз – із неба на землю’	adv ‘у напрямку вгору – до землі’	adv ‘у напрямку вниз – під землю; у глибину’
adv ‘у напрямку вгору – до Сонця (про Землю)’		
adv ‘у напрямку вгору – до зеніту (про Сонце)’		
adv ‘у напрямку вниз – до заходу (про Сонце)’		

adv ‘у найнижчій точці, не в зеніті (про Сонце)’		
	1.1) ’**каменярня**’	**1.1**) ‘**штольня, шахта**’
		1.1.1) ‘гірські породи’
		adj ‘який добувають із надр землі’
		1.1.2) ‘гірництво’
		adj ‘пов’язаний із гірництвом’
	1.1.3) ‘робітник каменярні’	1.1.3) ‘робітник гірничої промисловості’
		1.2) ‘**підземелля**’
	[**1.3**) ‘**верхній прошарок ґрунту**’]	[**1.3**) ‘**нижній прошарок ґрунту**’]
	adj ‘розташований ближче до поверхні землі’	adj ‘розташований глибоко під землею’
	adv ‘у верхньому прошарку ґрунту’	adv ‘у нижньому прошарку ґрунту’
	adv ‘із верхнього прошарку ґрунту’	adv ‘із нижнього прошарку ґрунту’
	adj *fig* ‘поверхневий, неґрунтовний (про дію)’	
	v *fig* ‘вивчати неґрунтовно’	v *fig* ‘шукати ретельно’
	adv *fig* ‘поверхово, неґрунтовно’	
	adv *fig* ‘поряд, близько’	
	adv *fig* ‘поруч, близько’	
	1.3.1) ‘поверхневе вдобрення ґрунту’	
	1.4) ‘**поверхневі води**’	
	adj ‘який протікає по поверхні землі’	
	1.5) ‘**льодове покриття на снігу**’	
	v ‘покриватися льодом’	

Таблиця А.27

Синопсис ССП «Рослини»

4.1. СП «Довкілля. Жива і нежива природа»	
4.1.2. ССП «Рослини»	
«верх»	«низ»
1) ‘**надземна частина рослини**’	**1**) ‘**підземна частина рослини**’
adv ‘у надземній частині рослини’	adv ‘у кореневій частині рослини’
2) ‘**верхня частина рослини; верхівка**’	[**2**) ‘**нижня частина рослини**’]
adj ‘розташований у верхній частині’	
adv ‘у верхній частині рослини, дерева’	adv ‘у нижній частині рослини’
adv ‘у напрямку вгору – до верхівки дерева’	adv ‘у напрямку вниз – із верхівки дерева’
adv ‘із верхнього краю дерева’	adv ‘із нижнього краю дерева’
2.1) <‘**види верхівок**’>	
2.1.1) ‘суха верхівка дерева’	

adj ‘зі сухою верхівкою’	
2.1.1.1) ‘дерево із сухою верхівкою’	
2.1.1.2) *pl* ‘сухі стебла рослин’	
2.1.2) <‘інші види верхівок’>	
adj ‘із гострою верхівкою’	
adj ‘із тонкою верхівкою’	
adj ‘із широкою, розлогою верхівкою’	
adj ‘зі звивистою верхівкою’	
adj ‘із темною верхівкою’	
adj ‘із кількома верхівками’	
2.2) ‘**зрубана, зрізана верхівка**’	
adj ‘без верхівки’	
2.2.1) ‘гілка з верхівки дерева’	
2.2.2) ‘борона з верхівки дерева’	
2.3) ‘**верхня частина волокон зі стебел рослин**’	[**2.3**) ‘**нижня частина волокон зі стебел рослин**’]
adj ‘тонкий (про полотно)’	adj ‘грубий (про полотно)’
adj ‘зроблений із тонкого полотна’	
adv ‘у верхній частині волокон’	adv ‘у нижній частині волокон’
2.3.1) *pl* ‘відходи під час обробки стебел рослин’	
2.4) ‘**верхня частина снопа**’	**2.4**) ‘**нижня частина снопа**’
[**2.5**) ‘**шапка гриба**’]	[**2.5**) ‘**шапка гриба**’]
adv ‘із зовнішнього боку (шапки)’	adv ‘із внутрішнього боку (шапки)’
[**3**) ‘**стовбур, стебло**’]	[**3**) ‘**стовбур, стебло**’]
3.1) ‘**верхня частина стовбура, стебла**’	[**3.1**) ‘**нижня частина стовбура, стебла**’]
	adj ‘розташований у нижній частині стебла’
	adv ‘у нижній частині стовбура’
3.1.1) ‘верхня частина крони’	3.1.1) ‘нижня частина крони’
adv ‘у верхній частині крони’	adv ‘у нижній частині крони’
3.2) ‘**відросток стовбура**’	
adj ‘який не росте від серцевини дерева’	
3.3) ‘**зовнішня частина стовбура; кора**’	[**3.3**) ‘**внутрішня частина кори; луб**’]
	adj ‘внутрішній (про частину кори)’
adv ‘зі зовнішнього боку стовбура, стебла’	
3.4) ‘**колода з необрубаною верхівкою**’	
3.4.1) ‘верхній кінець колоди’	3.4.1) ‘нижній кінець колоди’
3.4.1.1) ‘тонший кінець колоди в плоті’	
3.4.2) ‘колода, яку спускають верхівкою вниз’	
4) ‘**молодий пагін, паросток; пуп’янок**’	
4.1) ‘**суцвіття, колос**’	
4.1.1) ‘верхня частина колоса’	
4.1.2) ‘трав’яниста рослина, квітка’	
4.1.3) ‘зрізування верхівок суцвіть у рослин’	
adj ‘зі зрізаною верхівкою суцвіть’	
v ‘зрізати верхівки суцвіть’	
[**4.2. ‘насіння**’]	
adj ‘призначений на насіння’	
4.3) ‘**плід рослини**’	[**4.3**) ‘**плід рослини**’]
adj ‘розташований зі зовнішнього боку’	
	adv ‘у нижній частині плоду’

	[**4.4**) ‘**листок**’]
	adv ‘із внутрішнього боку (листка)’
5) ‘**рослина, яка росте в горах**’	[**5**) ‘**рослина, яка росте в низовині**’]
5.1) ‘**сорт рослин, придатний для вирощування в горах**’	**5.1**) ‘**сорт рослин, придатний для вирощування в низовині**’
adj ‘який росте в горах’	
adj ‘придатний для вирощування в горах’	adj ‘придатний для вирощування в низовині’
adj ‘заготовлений у горах’	
	6) ‘**рослина, яка стелиться по землі**’

Таблиця А.28

Синопсис ССП «Тварини»

4.1. СП «Довкілля. Жива і неживa природа»	
4.1.3. ССП «Тварини»	
«верх»	«низ»
1) ‘**верхня частина тіла**’	**1**) ‘**нижня частина тіла**’
adj ‘із широкою верхньою частиною тулуба’	
adj ‘розташований вище щодо іншої частини’	adj ‘розташований нижче щодо іншої частини’
adv ‘у верхній частині тіла’	adv ‘у нижній частині тіла’
adv ‘із верхнього краю’	adv ‘із нижнього краю’
adj ‘розташований на верхній щелепі’	adj ‘розташований на нижній щелепі’
adv ‘на верхній щелепі’	adv ‘на нижній щелепі’
1.1) ‘**верхня частина вуха вівці**’	
2) ‘**зовнішній покрив тіла; шкіра**’	[**2**) ‘**зовнішній покрив тіла; шкіра**’]
	adj ‘пришкірний (про шерсть)’
adv ‘за шкіру’	
adv ‘іззовні’	
3) ‘**тварина, яка живе в горах**’	**3**) ‘**тварина, яка живе на Поділлі**’
adj ‘який живе в горах’	adj ‘який живе на Поділлі’
3.1) ‘**порода гірських овець (корів)**’	
adj ‘пристосований до життя в горах’	

Таблиця А.29

Синопсис ССП «Зовнішність»

4.2. СП «Людина. Соціум»	
4.2.1 ССП «Зовнішність»	
«верх»	«низ»
1) ‘**верхня частина тіла**’	**1**) ‘**нижня частина тіла**’
adj ‘розташований вище від пояса’	adj ‘розташований нижче від пояса’
adv ‘у верхній частині тіла; зверху до пояса’	adv ‘у нижній частині тіла; донизу від пояса’
adv ‘вище щодо іншої частини тіла’	adv ‘нижче щодо іншої частини тіла’
adv ‘із верхнього краю’	adv ‘із нижнього краю’
adv ‘по голові’	adv ‘по сідницях’
adv ‘у напрямку вгору – уздовж тіла (частини тіла)’	adv ‘у напрямку вниз – уздовж тіла (частини тіла)’
1.1) ‘**голова**’	

adj *fig* ‘нерозумний, з обмеженими потребами’	
1.1.1) ‘верхня частина голови; маківка’	
1.1.1.1) ‘волосся; чуприна’	
1.2) [**‘«верх» частини тіла**’]	**1.2**) [**‘«низ» частини тіла**’]
adj ‘розташований вище щодо іншої частини’	adj ‘розташований нижче щодо іншої частини’
adj ‘розташований на верхній щелепі’	adj ‘розташований на нижній щелепі’
2) ‘**суглоб**’	
3) [**‘зовнішній покрив**; **шкіра**’]	**3**) ‘**тулуб**’
adj ‘покритий шкірою’	
adj ‘шкірний (про хвороби)’	
adv ‘із зовнішнього боку; іззовні’	adv ‘із внутрішнього боку; ізсередини’
adv ‘під шкірою; неглибоко’	
4) ‘**зовнішній вигляд**’	
adj ‘помітний із першого погляду’	
adj *fig* ‘показовий, несправжній’	
adv ‘зовні, за зовнішнім виглядом’	
adv *fig* ‘показово, удавано’	
4.1) *fig* ‘**перше враження**’	
5) [*fig* ‘**матеріальні речі**’]	**5**) [*fig* ‘**духовні речі**’]
adj *fig* ‘матеріальний, не духовний’	
adj *fig* ‘земний, людський’	
5.1) *fig* ‘**майно**; **речі домашнього вжитку**’	
5.2) *fig* ‘**частина посагу**’	

Таблиця А.30

Синопсис ССП «Характер. Моделі поведінки»

4.2. СП «Людина. Соціум»	
4.2.2 ССП «Характер. Моделі поведінки»	
«верх»	«низ»
1) <**риси характеру**>	**1**) <**риси характеру**>
1.1) ‘**надмірна гордість**, **пиха**’	**1.1**) ‘**упокорення**, **смирення**’
1.1.1) ‘горда, самовпевнена людина’	[1.1.1) ‘смиренна, покірна людина’]
adj ‘гордий, зарозумілий, пихатий’	adj ‘який виявляє покору, смирення’
adj ‘сердитий, гнівливий’	adj ‘властивий смиренній людині’
	adj ‘гординю якого понижено; упокорений’
v ‘поводитися гордовито, зухвало’	v ‘принижувати свою гідність’
v ‘збивати пиху’	v ‘покірно сприймати’, ‘бути смиренним’
v ‘сердитися, гніватися’	v ‘бути поблажливим, милосердним’
adv ‘гордовито, зарозуміло, пихато’	adv ‘покірно, смиренно’
	adv ‘мовчки, несміливо’
1.1.1.1) ‘хвалько’	
[**1.2**) ‘**гідність**, **гордість**’]	**1.2**) ‘**підлість**, **ницість**’
	adj ‘підлий, негідний, безчесний’
	adj ‘який завдає образи, образливий’
	adj ‘якого принижують, ображають’
	adj *fig* ‘примітивний’
v ‘пишатися, гордитися’	v ‘принижувати чиюсь гідність’
	v ‘ображати’; *fig* ‘карати’

adv ‘гордо, впевнено’	adv ‘ображаючи гідність, принижуючи’
	adv ‘негідно, підло, безчесно’
	1.2.1) ‘приниження гідності’
1.2.2) *fig* ‘хтось (щось) достойний, гідний’	1.2.2) *fig* ‘хтось (щось) негідний, безчесний’
1.3) ‘**поверховість**, **легковажність**’	
1.3.1) ‘легковажна людина’	
[**1.4**) ‘**поспішливість**’]	
1.4.1) ‘людина, яка завжди поспішає’	
adj ‘поспішливий’	
adj ‘спритний, жвавий’	
v ‘поводитися жваво, шумно’	

Таблиця А.31

Синопсис ССП «Соціальна ієрархія»

4.2. СП «Людина. Соціум»	
4.2.3 ССП «Соціальна ієрархія»	
«верх»	«низ»
1) ‘**перевага**, **вищість**, **домінування**’	[**1**) ‘**невдача**; **слабкість**, **нижчість**’]
v ‘мати перевагу, бути в пріоритеті’	v ‘не мати переваги; зазнавати поразки’
adv ‘у пріоритеті’	
1.1) ‘**право керувати**; **влада**’	[1.1) ‘безвладдя; відсутність права керувати’]
adj ‘наділений владою’	adj ‘безвладний’
adj ‘пов’язаний із прагненням влади’	
v ‘керувати, мати владу’	v ‘підкорювати своїй владі’
v ‘посідати керівну посаду, здобувати владу’	
v ‘відмовлятися від влади’	
adv ‘із боку влади’	
adv ‘у бік влади’	
adv ‘владно, рішуче’	
1.1.1) ‘верховна влада’	
adj ‘наділений найвищою владою’	
adv ‘на чільному місці’	
1.1.2) ‘духовне право’	
1.1.3) ‘керівництво; керівний орган’	
1.1.3.1) ‘лідер, керівник, ватажок’	
1.2) ‘**хтось**, **вищий за ієрархією**’	**1.2**) ‘**хтось**, **нижчий за ієрархією**’
adj ‘вищий за ієрархією’	adj ‘нижчий за ієрархією’
adj ‘найважливіший, головний’	
1.2.1) ‘верхні прошарки суспільства’	1.2.1) ‘нижні прошарки суспільства’
	adj ‘із нижніх верств; посполитий’
adv ‘у панівному становищі’	adv ‘у пригнобленому становищі’
	adv ‘із нижніх прошарків суспільства’
	1.2.1.1) ‘соціальне чи моральне дно’
	1.2.2) ‘молодша гральна карта, шахова фігура’
1.2.3) *fig* ‘сила, могутність’	

Таблиця А.32

Синопсис ССП «Будівля»

4.3. СП «Матеріальна культура»	
4.3.1. ССП «Будівля»	
«верх»	«низ»
1) ‘верхня частина будівлі’	[**1) ‘нижня частина будівлі’**]
adv ‘у верхній частині будівлі (її елементів)’	adv ‘у нижній частині будівлі (її елементів)’
adv ‘у напрямку вгору – до верхньої частини будівлі (її елементів)’	adv ‘у напрямку вниз – до нижньої частини об’єкта, до землі’
adv ‘у напрямку вниз – із верхньої частини будівлі (її елементів)’	adv ‘із нижнього краю будівлі (її елементів)’
2) <‘частини будівлі’>	**2) <‘частини будівлі’>**
2.1) ‘дах (хати); купол (церкви)’	
adj ‘із дахом; критий’	
adj ‘із глиняним дахом’	
adj ‘із черепичним дахом’	
adj ‘із гостроверхим дахом’	
adj ‘із золотою банею, куполом’	
adj ‘без даху’	
v ‘зводити дах’	
adv ‘на даху’	
adv ‘у нижній частині даху’	
adv ‘із зовнішнього боку даху’	
adv ‘у напрямку вгору – через дах’	
2.1.1) ‘верхнє ребро даху; гребінь’	2.1.1) ‘нижня частина даху’
2.1.1.1) ‘насадка на гребінь даху’	
2.1.2) ‘верхня частина даху; покрівля’	2.1.2) ‘нижній дах; піддашок’
2.1.2.1) ‘жердина для притискання соломи на стрісі’	
2.1.3) ‘дашок, піддашшя’	
2.1.4) ‘димар, комин’	
adj ‘із перекошеним димарем’	
adj ‘без димаря’	
adv ‘у верхній частині димаря’	
2.1.4.1) ‘кагла’	
2.1.4.2) ‘подимний податок’	
2.1.5) ‘шатро з накриттям та підлогою’	
2.2) ‘горище’	**2.2) ‘підвал, пивниця’**
adj ‘із горищем’	
adj ‘який живе на горищі’	
adv ‘на горищі’	
adv ‘у напрямку вгору – на горище’	
2.2.1) ‘вікно на горищі’	
adj ‘розташований на горищі’	
2.3) ‘верхній поверх’	**2.3) ‘нижній поверх’**
adv ‘на верхньому поверсі’	adv ‘на нижньому поверсі’
adv ‘у напрямку вгору – на верхній поверх’	adv ‘у напрямку вниз – на нижній поверх’
adv ‘у напрямку вниз – із верхнього поверху’	
2.3.1) ‘приміщення на верхньому поверсі’	2.3.1) ‘приміщення на нижньому поверсі’
2.3.1.1) ‘кімната’	2.3.2) ‘тераса’
adj ‘який живе в кімнаті; кімнатний’	

2.3.2) ‘поверх’	
adj ‘одноповерховий; з одним поверхом’	
adj ‘дво- і кількаповерховий’	
2.3.2.1) ‘багатоповерховий будинок’	
2.3.2.2) ‘ярус’	
adj ‘дво- і кількаярусний’	
[**2.4**) ‘**стіна**’]	
2.4.1) ‘верхня частина стіни; арка’	
[**2.5**) ‘**вікно**, **двері**’]	[**2.5**) ‘**вікно**, **двері**’]
2.5.1) ‘верхній брус рами вікна, дверей’	2.5.1) ‘нижній брус рами вікна, дверей’
2.5.2) ‘верхня шибка вікна’	2.5.2) ‘нижня шибка вікна’
adv ‘із зовнішнього боку стіни’	
2.6) ‘**стеля**’	**2.6**) ‘**підлога**, **долівка**’
	adv ‘на долівці, на підлозі’
2.6.1) ‘вікно на стелі курної хати’	
	2.6.2) ‘поміст на підлозі для спання’
	2.6.2.1) ‘нижня дошка помосту для спання’
	2.7) ‘**балка**, **підвалина**’
	2.8) ‘**місце**, **де стояла будівля**’
	2.8.1) *fig* ‘рідні місця’
4.3.1.1. СМП «Піч»	
1) ‘**верхня частина печі**; **поверхня**’	**1**) ‘**нижня частина печі**; **дно**, **черінь**’
	1.1) ‘горщики, які ставили під піч’
	1.2) ‘подовий хліб’
4.3.1.2. СМП «Елементи інтер’єру»	
1) ‘**верхня частина**, **поверхня столу**’	

Таблиця А.33

Синопсис ССП «Одяг і взуття»

4.3. СП «Матеріальна культура»	
4.3.2. ССП «Одяг і взуття»	
4.3.2.1. СМП «Одяг»	
«верх»	«низ»
1) ‘**одяг**, **який покриває верхню частину тіла**’	**1**) ‘**одяг**, **який покриває нижню частину тіла**’
adv ‘від талії вгору; до пояса’	adv ‘від талії вниз; від пояса’
adv ‘у верхній частині одягу’	adv ‘у нижній частині одягу’
	adv ‘у напрямку вниз від пояса’
1.1) ‘**верхня**, **зовнішня частина рукава**’	
1.1.1) ‘уставка у верхній частині рукава’	
adj ‘зовнішній, розташований іззовні’	adj ‘довгий, доземний’
adj ‘розташований зверху’	
[**2**) ‘**верхній край одягу**’]	**2**) ‘**нижній край одягу**’
adv ‘із верхнього краю’	adv ‘із нижнього краю’
2.1) ‘**крайня деталь одягу**’	**2.1**) ‘**прикраса на рукавах сорочки внизу**’
	2.2) ‘**шлейф**’
	2.3) ‘**довгий**, **доземний одяг**’
3) ‘**верхній одяг**’	**3**) ‘**спідній (натільний) одяг**’

adj ‘який одягають поверх іншого одягу’	adj ‘який одягають під верхній одяг; спідній’
adv ‘поверх іншого одягу’	adv ‘під одяг; підспід’
	adv ‘під одягом’
	adv ‘у напрямку вниз – уздовж одягу’
	3.1) ‘спідня сукня, сорочка, спідниця’
	3.1.1) ‘спідниця’
	3.1.1.1) *fig* ‘жінка’
	3.1.2) ‘частина сукні від талії донизу’
	3.1.3) ‘коротка сорочка, яку носили з вовняною білою спідницею’
	3.2) ‘підштанки, кальсони’
	3.2.1) ‘штани’
3.3) ‘зовнішній бік одягу’	**3.3) ‘внутрішній бік одягу, підкладка’**
3.3.1) ‘зовнішній елемент одягу (кишеня)’	3.3.1) ‘внутрішній елемент одягу (кишеня)’
	3.3.1.1) ‘кишеньковий злодій’
	3.3.2) ‘рукавиці з підкладкою з овчини’
4.3.2.2. СМП «Взуття»	
1) ‘верхня частина взуття’	**1) ‘нижня частина взуття’**
adv ‘у верхній частині взуття (не в підошві)’	
1.1) ‘плетені шкарпетки без стопи’	**1.1) ‘підошва’**
[2) ‘зовнішній бік взуття’]	[2) ‘внутрішній бік взуття’]
2.1) ‘онуча’	**2.1) ‘устілка’**
adv ‘поверх взуття’	adv ‘із внутрішнього боку взуття’
4.3.2.3. СМП «Головний убір»	
1) ‘верхня частина головного убору’	
adj ‘із червоним вершком’	
adj ‘із завуженим, гострим вершком’	
adv ‘на верхній частині головного убору’	
2) ‘зовнішня поверхня головного убору’	**[2) ‘внутрішній бік головного убору’]**
	adv ‘із внутрішнього боку’
adv ‘поверх голови, головного убору’	adv ‘під головний убір’

Таблиця А.34

Синопсис ССП «Тканина. Текстиль»

4.3. СП «Матеріальна культура»	
4.3.3. ССП «Тканина. Текстиль»	
«верх»	«низ»
1) ‘лицевий бік тканини’	1) ‘виворітний бік тканини’
adj ‘лицевий, зовнішній’	adj ‘виворітний, внутрішній’
adv ‘із лицевого боку’	adv ‘із виворітного боку’
adv ‘із виворітного боку на лицевий’	adv ‘із лицевого на виворітний’
	adv ‘навиворіт; назовні внутрішнім боком’
1.1) ‘вид вишивальної техніки з лицевого боку’	1.1) ‘вид вишивальної техніки з виворітного боку’
adj ‘вишитий із лицевого боку’	adj ‘вишитий із виворітного боку’
1.2) ‘утік, поперечні нитки тканини’	
2) <‘те, чим покривають об’єкт зверху’>	
2.1) ‘домоткане простирадло; рядно’	
2.2) ‘скатерть, обрус’	

2.3) ‘чапрак, попона, підстилка під сідло’	
adj ‘який застеляють поверх об’єкта’	
adv ‘зверху на об’єкт’	
adv ‘зверху на людину’	
3) <‘постільна білизна’>	3.) <‘постільна білизна’>
3.1) ‘пошивка, наволочка’	3.1) ‘напірник’
adj ‘який одягають поверх постелі’	adj ‘який одягають під пошивку’

Таблиця А.35

Синопсис ССП «Їжа»

4.3. СП «Матеріальна культура»	
4.3.4. ССП «Їжа»	
«верх»	«низ»
1) ‘верхня частина виробу, страви’	[**1) ‘нижня частина виробу, страви’**]
1.1) ‘верхня скоринка хліба’	**1.1) ‘нижня скоринка хліба’**
adj ‘розташований із верхнього краю’	adj ‘розташований із нижнього краю’
adv ‘із верхнього краю хліба’	adv ‘із нижнього краю хліба (страви)’
adv ‘по поверхні хліба (страви)’	
2) ‘сметанка, вершки’	**2) ‘збиране молоко’**
adj ‘який підійшов на поверхню’	adj ‘знежирений’
2.1) ‘густа сметана, із якої роблять масло’	
2.2) ‘страва на основі вершків’	
adj ‘зроблений із вершків’	
2.3) *fig* **‘щось найкраще’**	

Таблиця А.36

Синопсис ССП «Посуд»

4.3. СП «Матеріальна культура»	
4.3.5. ССП «Посуд»	
«верх»	«низ»
1) ‘верхня частина посудини’	1) ‘нижня частина посудини’
adv ‘у верхній частині посудини’	adv ‘у нижній частині посудини’
adv ‘із верхнього краю’	adv ‘із нижнього краю; зовні’
	adv ‘із нижнього краю; ізсередини (на дні)’
	adv ‘на дно’
adv ‘із зовнішнього боку; зовні’	adv ‘із внутрішнього боку; ізсередини’
2) ‘накривка, покришка’	2) ‘мала тарілка, блюдце’
2.1) ‘накривка, покришка маснички’	
2.1.1) ‘інші деталі маснички’	
2.1.2) ‘ковпак, накривка (в інших об’єктах)’	
3) <посуд за особливістю верхньої частини>	
3.1) ‘посуд із вузьким горлом’	
adj ‘із вузьким горлом’	
adj ‘із широким горлом’	
3.2) ‘посуд із відбитою верхньою частиною’	

Таблиця А.37

Синопсис ССП «Сінозаготівля»

4.3. СП «Матеріальна культура»	
4.3.6. ССП «Сінозаготівля»	
«верх»	«низ»
1) ‘верхня частина копиці’	[1) ‘нижня частина копиці’]
adj ‘із вузькою верхівкою’	
adj ‘із загостреною верхівкою’	
adv ‘у верхній частині копиці’	adv ‘у нижній частині копиці’
adv ‘на верхню частину копиці’	adv ‘із нижньої частини копиці’
1.1) ‘верхній сніп у копиці’	1.1) ‘нижній сніп у копиці’
adj ‘верхній (про сніп)’	adj ‘нижній (про сніп)’
1.2) ‘сіно з верхівки копиці’	
1.3) ‘укладання, формування копиці’	
adj ‘який сформували (про копицю)’	
adj ‘який не закінчили формувати (про копицю)’	
v ‘формувати верхівку копиці’	
v ‘формувати занадто високу копицю’	
v ‘заново переформувати верхівку копиці’	
v ‘знімати верхню частину з копиці’	
v ‘завершуватися вгорі копиці’	
1.3.1) ‘той, хто формує копицю, стіжок’	
1.3.2) ‘вила, якими подають сіно на стіжок’	
1.4) ‘копиця’	
	2) ‘місце для копиці’
	2.1) ‘місце, де стояла копиця’
3) ‘оборіг’	3) ‘основа під копицю’
	adv ‘на дно копиці’
	adv ‘із-під копиці’

Таблиця А.38

Синопсис ССП «Знаряддя. Приладдя»

4.3. СП «Матеріальна культура»	
4.3.7. ССП «Знаряддя. Приладдя»	
«верх»	«низ»
4.3.7.1. СМП «Млинарство»	
1) <‘частини ручного млина’>	1) <‘частини ручного млина’>
1.1) ‘верхній жорновий камінь’	1.1) ‘нижній жорновий камінь’
	1.2) ‘основа млина (ручного чи ін.)’
	1.3) ‘дощаний поміст для спорядження’
2) <‘вид млина (за способом подачі води’)>	2) <‘вид млина (за способом подачі води)’>
2.1) ‘наливний млин (із верхнім боєм)’	2.1) ‘підливний млин (із нижнім боєм)’
4.3.7.2. СМП «Гончарство»	
1) ‘верхня частина гончарного верстата’	1) ‘нижня частина гончарного верстата’
4.3.7.3. СМП «Ткацтво»	
1) ‘верхня частина ткацького верстата (його	[1) ‘нижня частина ткацького верстата (його

частин)’	частин)’]
adj ‘розташований вище щодо інших елементів’	adj ‘розташований нижче щодо інших елементів’
1.1) ‘верхній кінець веретена’	1.1) ‘нижній кінець веретена’
adj ‘розташований із верхнього кінця веретена’	adj ‘розташований із нижнього кінця веретена’
4.3.7.4. СМП «Рибальство»	
1) ‘верхня частина снастей’	1) ‘нижня частина снастей’
1.1) ‘рибалка, який тягне верхній край снасті’	1.1) ‘рибалка, який тягне нижній край снасті’
4.3.7.5. СМП «Тваринництво»	
1) ‘верхня частина ярма’	1) ‘нижня частина ярма’
2) ‘горизонтальна перекладина в конструкції для доїння овець’	
3) ‘щітка, якою розчісують вовну зверху’	3) ‘щітка, якою розчісують вовну знизу’
4.3.7.6. СМП «Лісосплав»	
1) ‘горизонтальна перекладина в конструкції для лісосплаву’	
4.3.7.7. СМП «Бджільництво»	
1) ‘верхня частина вулика’	1) ‘нижня частина вулика’
4.3.7.8. СМП «Музикування»	
1) ‘верхня дека струнних інструментів’	1) ‘нижня дека струнних інструментів’
4.3.7.9. СМП «Транспортування»	
1) ‘верхня частина засобу пересування’	1) ‘нижня частина засобу пересування; дно’
4.3.7.10. СМП «Тютюнопаління»	
1) ‘верхня частина люльки’	1) ‘нижня частина люльки’

Таблиця А.39

Синопсис ССП «Божа обитель – земля – пекло»

4.4. СП «Духовна культура»		
4.4.1. ССП «Божа обитель – земля – пекло»		
«Божа обитель»	«Земне життя»	«Пекло / потойбіччя»
«верх»	«низ» «верх»	«низ»
1) ‘Божа обитель; небесне царство’	**1) ‘земля – місце проживання людини’**	**1) ’підземне царство, потойбіччя; пекло’**
adj ‘Божий, божественний’	adj ‘розташований на землі’	adj ‘розташований у пеклі’
adj ‘всевишній’	adj ‘притаманний людському життю’	adj ‘потойбічний’
adj ‘побожний, вірний Богові’	adj ‘притаманний людині’	adj ‘жахливий’
adj ‘який прославляє Бога’		
adj ‘богословський’		
adj ‘який підноситься вгору, до Бога’		
adv ‘високо в небі; у Божому царстві’	adv ‘на землі, не на небі’	
adv ‘за волею Бога, надприродних сил’		
adv ‘у напрямку вгору – до Бога, на небо’	adv ‘у напрямку вниз – <з неба, від Бога> на	adv ‘під землю, до пекла’

	землю’	
adv ‘у царство небесне, до раю’		
		adv ‘на верхньому рівні пекла’
1.1) ‘той, хто є в небесному царстві’		**1.1) ‘той, хто є в пеклі’**
		1.1.1) ‘чорт’
[**1.2) ‘той, хто має божественне походження’**]	**1.1) ‘той, хто має людське походження’**	
v ‘спускатися, сходити; бути даним (Богом)’	v ‘зійти на землю, стати людиною’	
1.3) ‘апокрифічне місце’	**1.3) ‘місце Страшного суду’**	**1.3) ’простір під Едемським садом’**
1.3.1) ‘мешканець Афону’		
adj ‘який пов’язаний з Афоном’		
1.4) ‘казкове, вигадане місце’		**1.4) ’невідоме, небезпечне місце’**
1.4.1) ‘неймовірне багатство’		
1.5) ‘місце перебування темних сил’		

Таблиця А.40

Синопсис ССП «Дія. Спосіб дії»

4.5. СП «Абстрактні категорії»	
4.5.1. ССП «Дія. Спосіб дії»	
«верх»	«низ»
[1) ‘їзда верхи’]	
adj ‘пов’язаний із їздою верхи’	
v ‘їхати верхи’	
adv ‘верхи (на коні)’	
adv ‘верхи, як на коні’	
adv ‘на плечах’	
adv ‘для верхової їзди’	
adv ‘на коня’	
1.1) ‘той, хто їде на коні; вершник’	
adj ‘який їздить верхи’	
1.1.1) ‘той, хто їде на комусь (чомусь), як на коні’	
1.2) ‘верховий кінь’	
adj ‘призначений для верхової їзди’	
1.2.1) ‘податок від верхового перевезення’	
adj ‘пов’язаний із податком’	
[2) ‘дія вгору (удар, метання)’]	[2) ‘дія вниз (удар, метання, нахил)’]
adj ‘який рухається в напрямку вгору’	adj ‘який рухається в напрямку вниз’
	adj ‘який подають низом’
	adj ‘дуже низький; доземний’

v ‘підкидати вгору, вітаючи’	v ‘низько кланятися’
v ‘здійматися вгору; стирчати’	
v ‘насторожуватися; уважно прислухатися’	
adv ‘угору піднявши’	
adv ‘угору бути піднятим’	
adv ‘дибом, стійма, на задні ноги’	
adv ‘дибом, стійма, на задніх ногах’	
adv ‘настовбурчившись; сторч’	
adv ‘угору підкидаючи’	
adv ‘угору піднявшись’	
adv ‘угору повернувши певною частиною’	adv ‘униз повернувши певною частиною’
adv ‘угору нижньою частиною’	
adv ‘угору ногами, униз головою’	adv ‘униз ногами’
adv ‘угору обличчям; горілиць, навзнак’	adv ‘униз обличчям (животом); ниць’
	adv ‘якнайнижче до землі’
	adv ‘над поверхнею землі; низом’
adv ‘поверх, на ви́пуск’	
adv ‘спосіб оранки всклад’	
2.1) ‘удар м’ячем угору’	
[2.2) ‘стрибок’]	[2.2) ‘стрибок’]
2.2.1) ‘стрибок угору під час сіяння конопель’	
v ‘підстрибувати під час сіяння конопель’	
[2.2.2) ‘високий стрибок із підняттям ніг у танці’]	2.2.2) ‘невисокий стрибок із незначним підняттям ніг у танці’
	adj ‘який не передбачає високого підняття ніг’

Таблиця А.41

Синопсис ССП «Кількість і міра»

4.5. СП «Абстрактні категорії»	
4.5.2. ССП «Кількість і міра»	
«верх»	«низ»
1) ‘високий об’єкт’	**1) ‘невисокий об’єкт’**
adj ‘високий (про розмір)’	adj ‘низький, невисокий (про розмір)’
	adj ‘занизький; нижчий від норми (про розмір)’
v ‘рости високим’	v ‘ставати нижчим’
v ‘рости вищим за інші об’єкти’	v ‘зменшувати висоту; понижувати’
[2) ‘високий (вищий), більший від звичайного рівень’]	**[2) ‘низький (нижчий), менший від звичайного рівень’]**
	2.1) ‘той, хто на нижчому рівні’
	adj ‘низький; нижчий від звичайного (про рівень)’
	adj ‘занизький; нижчий від норми (про рівень)’
	adj ‘базовий, початковий’
	v ‘зменшуватися (про рівень)’
	v ‘робити нижчим, ніж потрібно’

v ‘зависоко стріляти’	v ‘занизько стріляти’
v ‘підніматися на вищий рівень’	v ‘опускатися на нижчий рівень’
v ‘зависоко оцінювати’	v ‘знижувати значення, вагомість’
	v ‘бути менш поширеним, популярним’
	adv ‘нижче щодо іншого об’єкта’
adv ‘вище, ніж потрібно; надто високо’	adv ‘нижче, ніж потрібно; занизько’
	adv ‘не нижче як’
	adv ‘нижче від певного рівня’
	adv ‘позначаючи негативну величину’
adv ‘на вищий рівень (піраміди)’	
adv ‘із вищого рівня (піраміди)’	
adv ‘на вищий рівень розвитку’	
	adv ‘на нижчому рівні розвитку’
adv ‘перед виконанням роботи’	adv ‘після виконання роботи’
adv ‘наперед, заздалегідь’	
adv ‘насамперед, передусім’	adv ‘потім, відтак’
[**3) ‘значна кількість, висока інтенсивність’**]	[**3) ‘невелика кількість, низька інтенсивність’**]
adj ‘вищий щодо інших показників’	adj ‘нижчий щодо інших показників’
	adj ‘короткозорий’
	adj ‘несповна розуму’
v ‘збільшуватися’	v ‘зменшуватися’
adv ‘від меншого до більшого числа’	adv ‘від більшого до меншого числа’
	adv ‘повільно’
3.1) ‘верхній регістр у музиці’	**3.1) ‘нижній регістр у музиці’**
	adj ‘який звучить грубо’
	adj ‘тихий, притишений’
adv ‘беручи високі ноти’	adv ‘беручи низькі ноти’
3.1.1) ‘голос високого регістру’	
3.1.1.1) ‘бас, який може взяти високі ноти’	
	3.2) ‘бемоль’
4) ‘найвищий ступінь, міра вияву’	[**4) ‘найнижчий ступінь, міра вияву’**]
adj ‘найвищого рівня, ступеня; найвищий’	adj ‘найнижчого рівня, ступеня; найнижчий’
v ‘досягати найвищого рівня’	
4.1) ‘найбільша кількість’	[**4.1) ‘найменша кількість’**]
4.2) ‘найвищий об’єкт’	**4.2) ‘найнижчий об’єкт’**
5) ‘верхній край (краї); вінця’	
5.1) ‘щось, наповнене, накладене вщерть’	[**5.1) ‘щось, наповнене недостатньо’**]
adj ‘наповнений доверху, ущерть’	
adj ‘наповнений із надлишком’	
v ‘наповнювати доверху, ущерть’	
v ‘наповнювати з надлишком’	v ‘наповнювати менше, ніж належить’
v ‘наповнюватися доверху, ущерть’	
v ‘переливатися, пересипатися через край’	
v ‘виступати понад краї, поза межі’	
v ‘височіти, виділятися висотою’	
v ‘замерзати, збільшуючись в об’ємі’	
v *fig* ‘виявлятися понад міру, перевершувати’	
adv ‘ущерть; по вінця’	adv ‘до дна’
adv ‘повністю, цілком’	
adv ‘із надлишком, вище за краї; із чубком’	

adv ‘із надлишком, через край’	
adv ‘більше, ніж достатньо; забагато’	
adv ‘більше ніж; понад’	adv ‘менше ніж’
adv ‘назовні, поза межі’	
5.2) ‘надлишок, надмір’	**5.2) ‘нестача, брак’**
5.2.1) ‘чубок, гірка’	
5.2.2) ‘додаток, доповнення’	5.2.2) ‘знижка’
6) ‘кінець, завершення’	
adj ‘завершений, закінчений’	
adj ‘завершувальний, крайній’	
adj ‘обрамлений’	
v ‘бути в кінці, завершувати’	
v ‘закінчувати, завершувати (дію)’	
v ‘закінчуватися, завершуватися’	
v ‘завершуватися невдало, нещасливо’	
v ‘доробляти, надолужувати’	
v ‘доходити до чогось, переходити’	
6.1) ‘той, хто завершує’	
6.1.1) ‘виконавець; творець, діяч’	
6.2) ‘здійснення, звершення’	
v ‘здійснювати, виконувати’	
v ‘здійснюватися, відбуватися’	
6.2.1) ‘повноліття’	
adj ‘повнолітній, зрілий’	
6.3) ‘призначення, висвячення’	
v ‘призначати, наставляти’	
v ‘висвячувати в духовний сан’	
v ‘бути висвяченим у духовний сан’	
v ‘бути призначеним’	
6.4) ‘удосконалення’	
v ‘удосконалювати’	
6.4.1) ‘досконалість, ідеальність’	
adj ‘досконалий, ідеальний’	
adv ‘досконало, ідеально’	

Додаток Б.

Схеми

Схема Б.1

Об’єкти моделювання

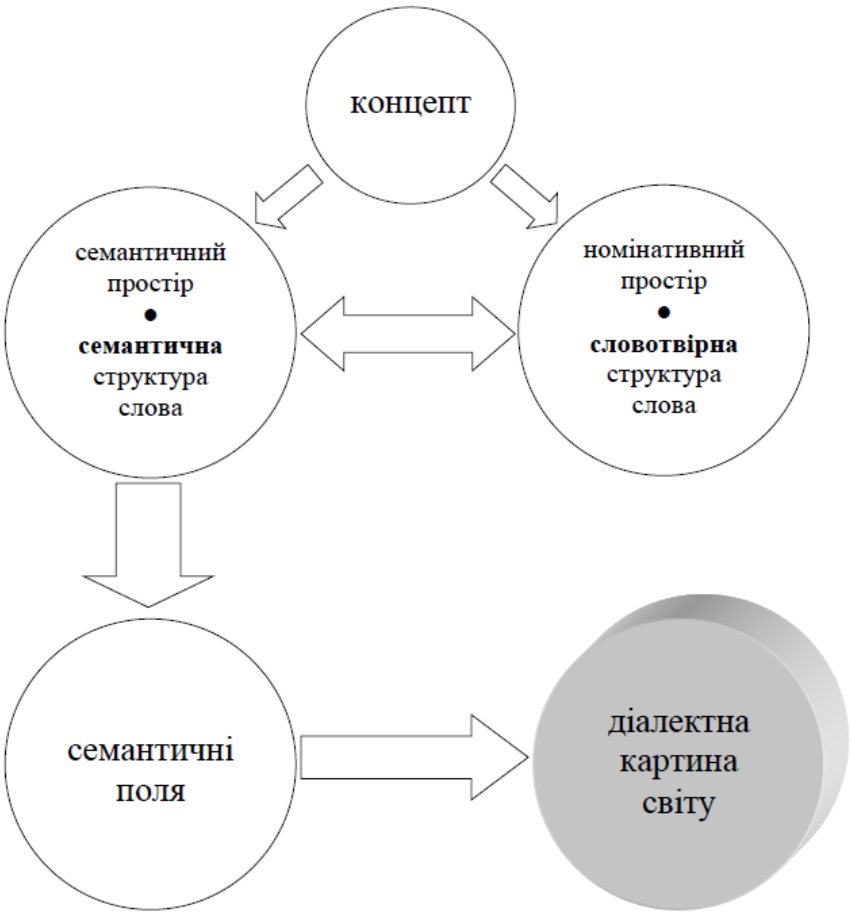

Схема Б.2

Концепт як елемент системи

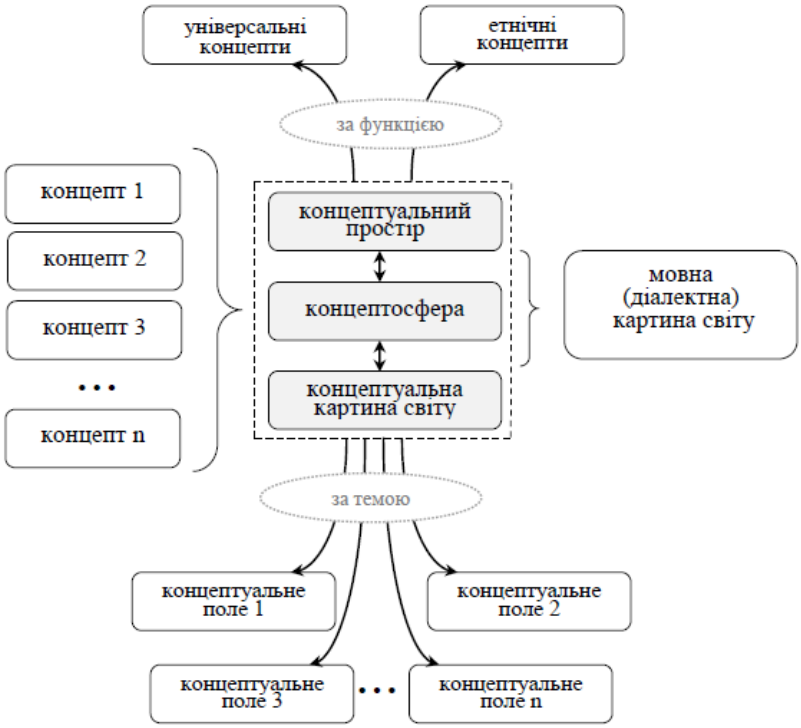

Схема Б.3

Форма і зміст концепту

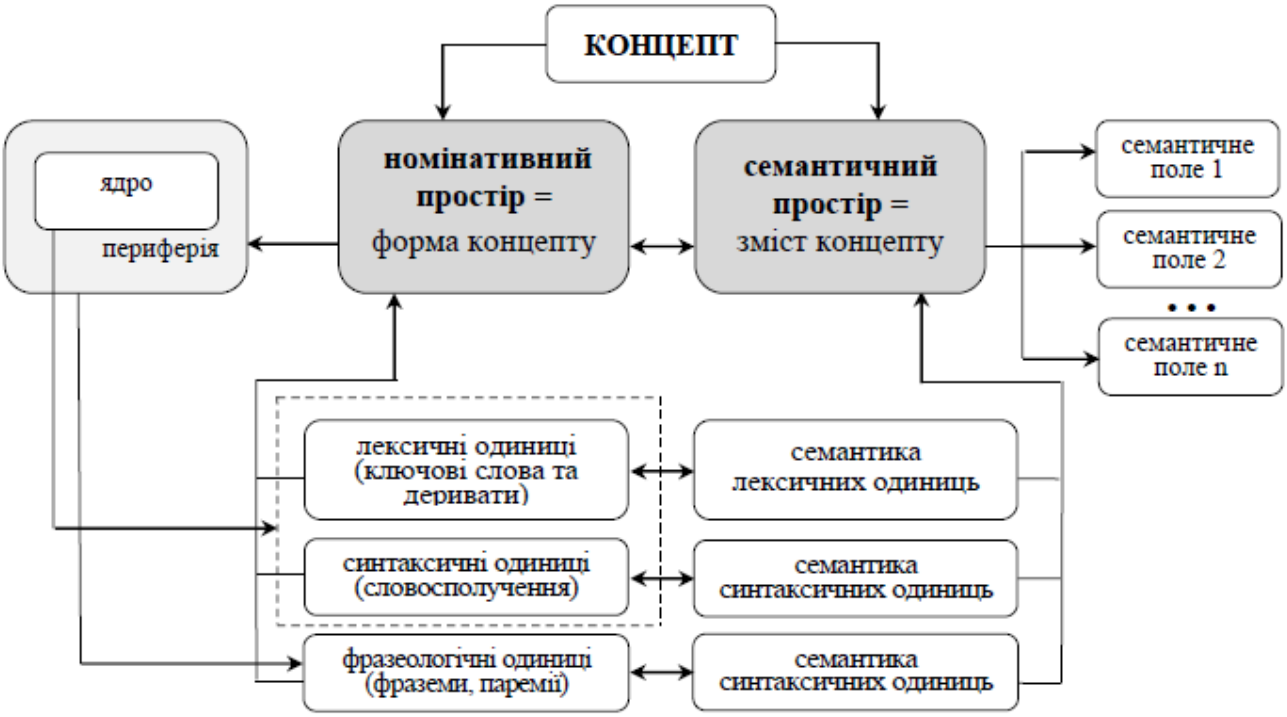

Схема Б.4

Структура номінативного простору

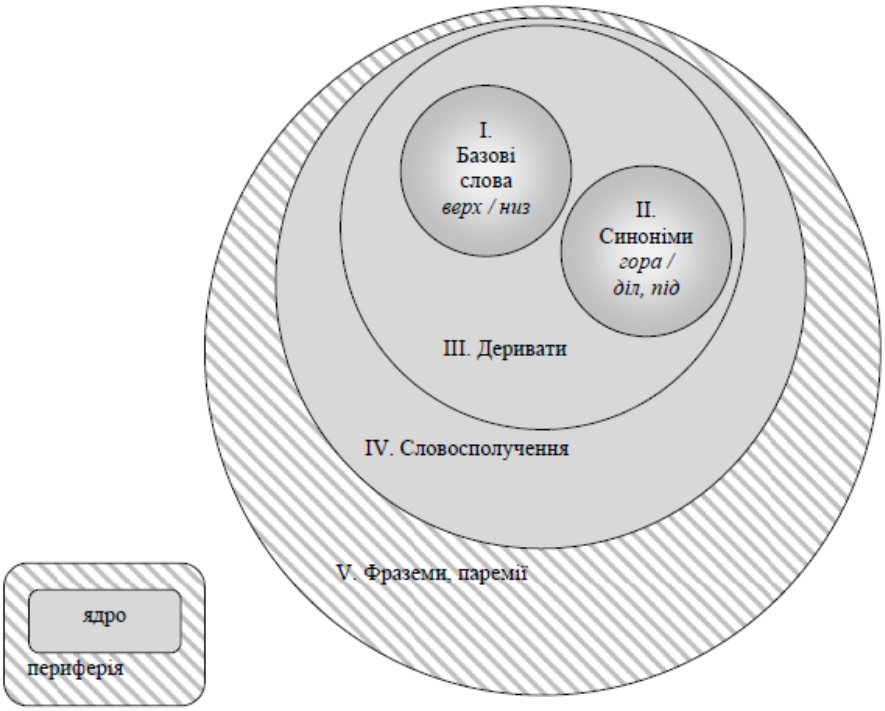

Схема Б.5

Структура семантичного простору

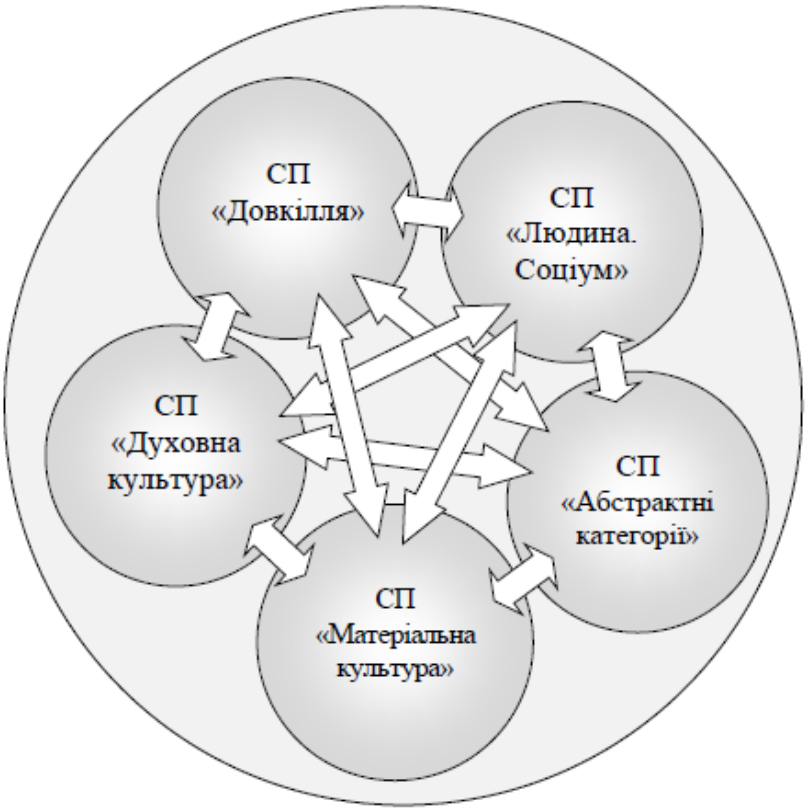

Схема Б.6

Семантична мережа «Позитивні форми рельєфу»

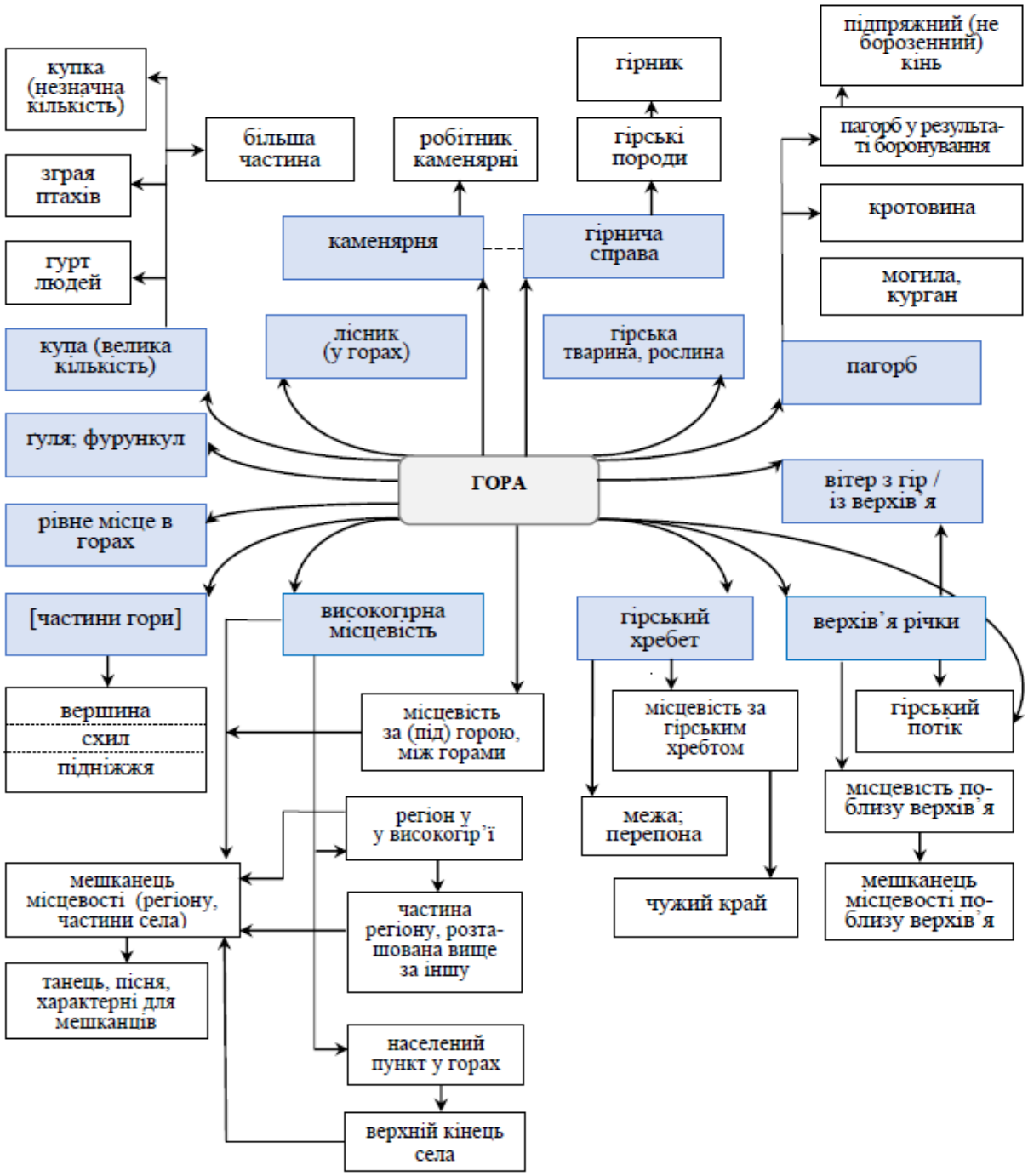

Схема Б.7

Семантична мережа «Негативні форми рельєфу»

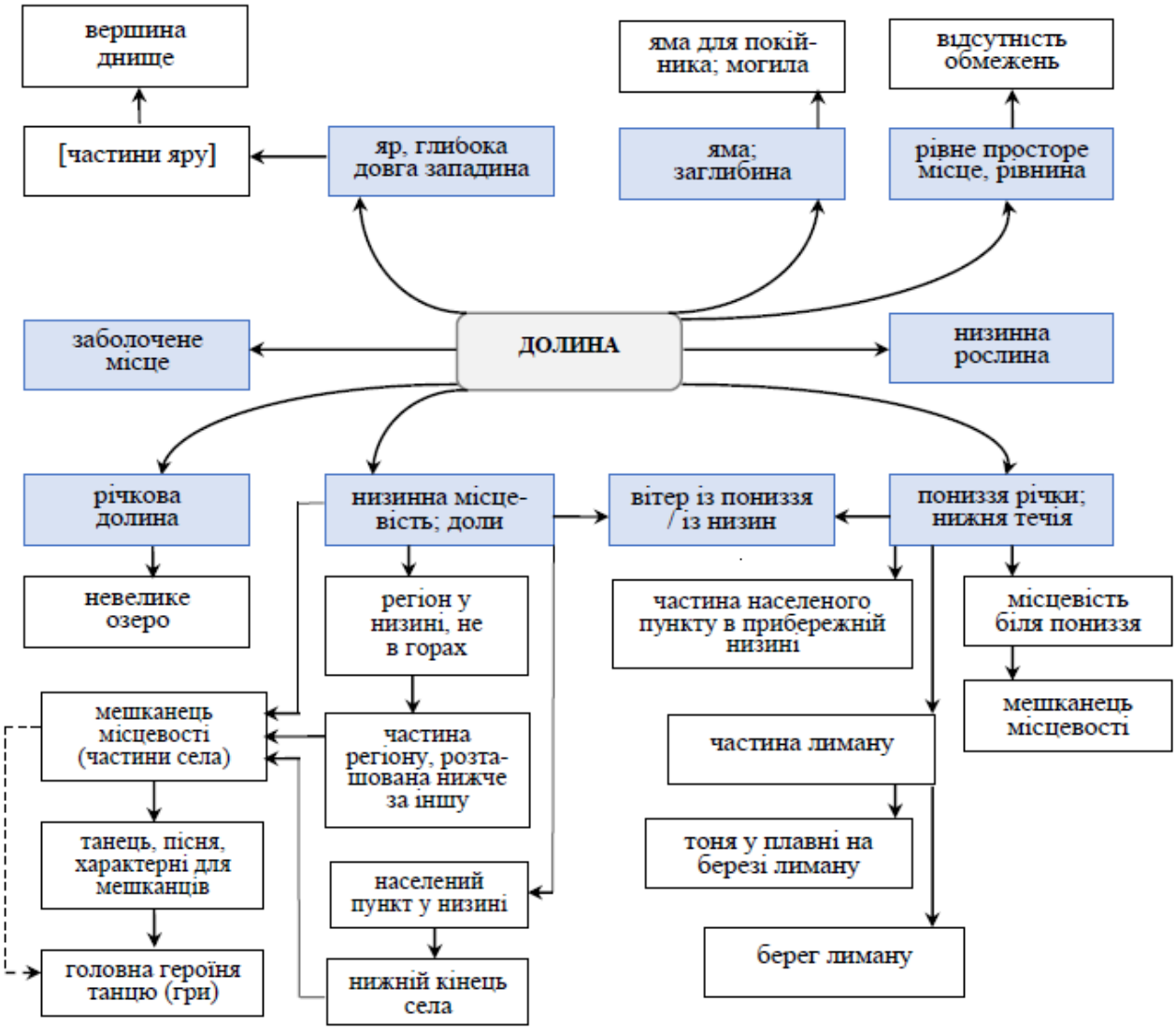

Схема Б.8

Семантична мережа ССП «Будівля»

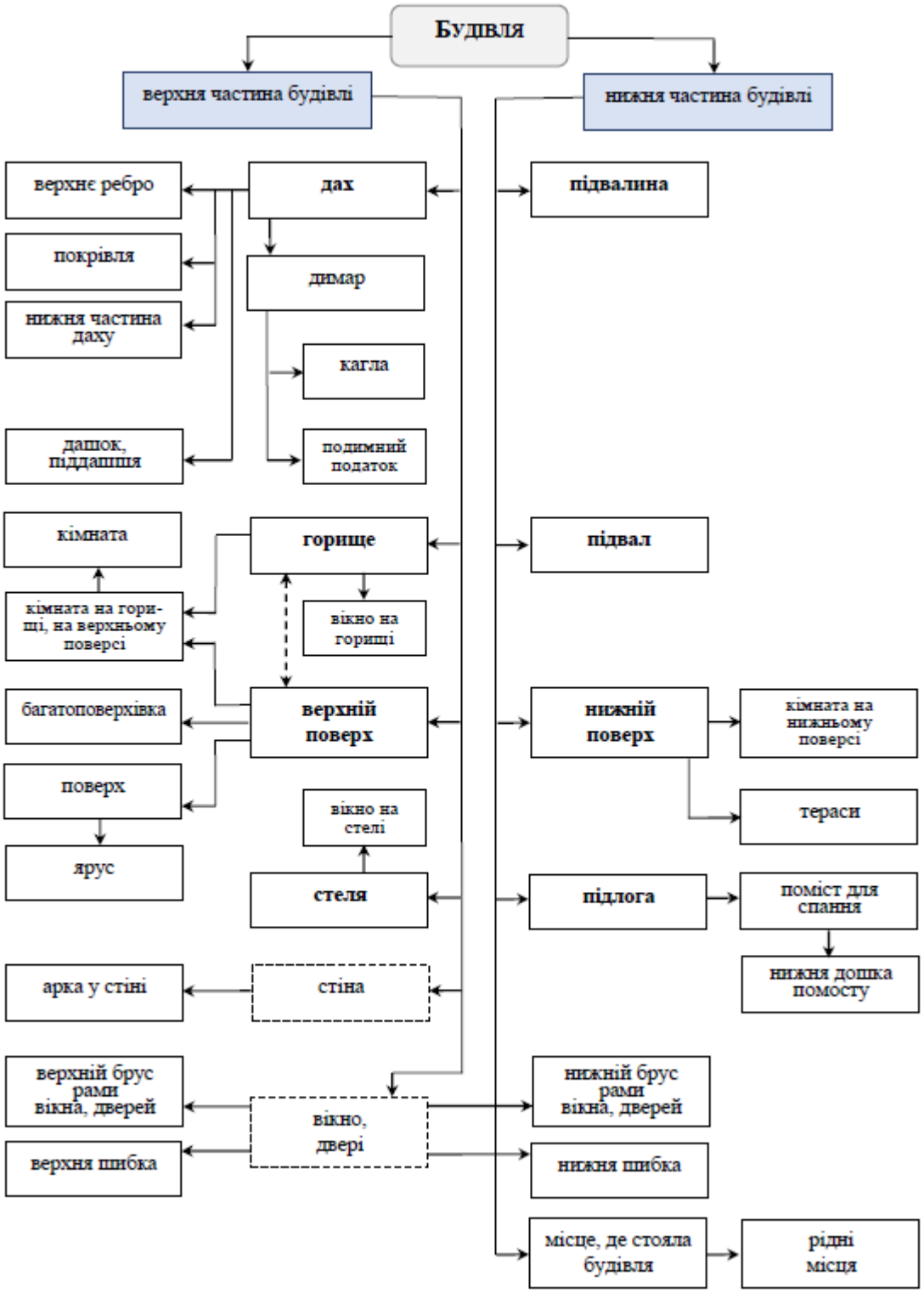

Схема Б.9

Семантична мережа ССП «Божа обитель – земля – пекло»

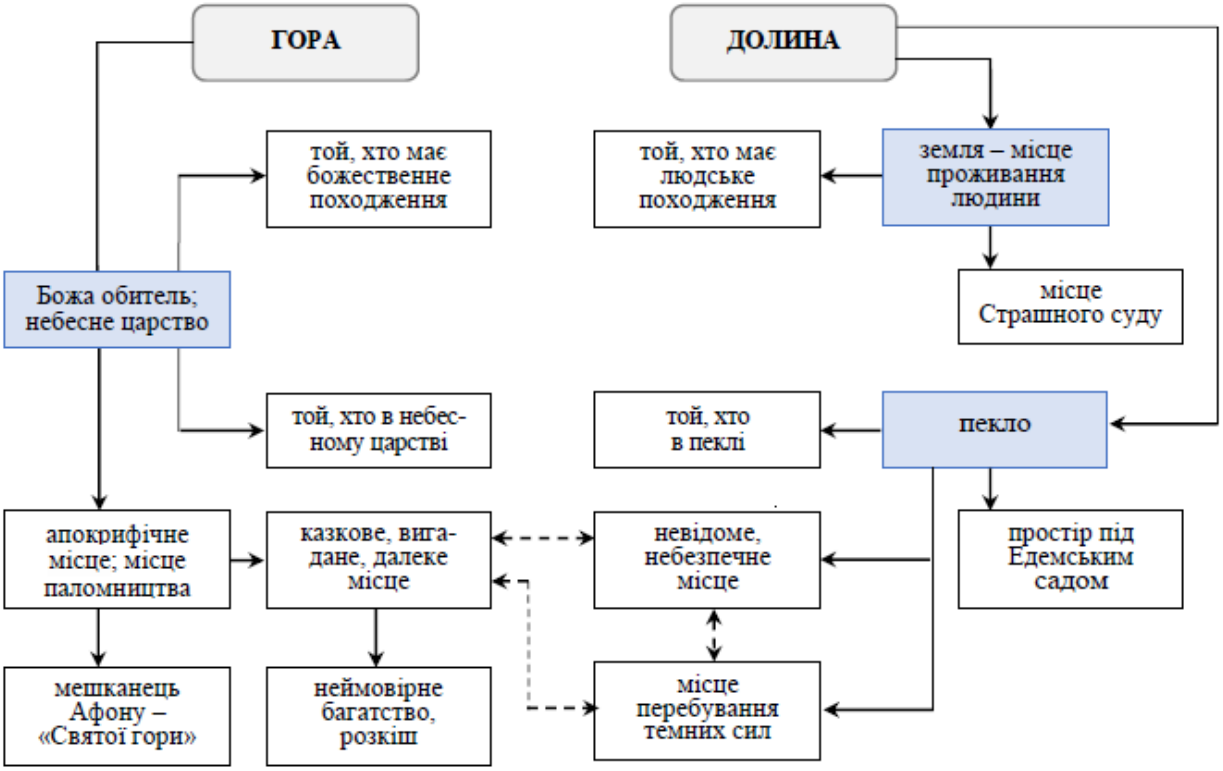

Схема Б.10

Міра та ступінь вияву ознаки

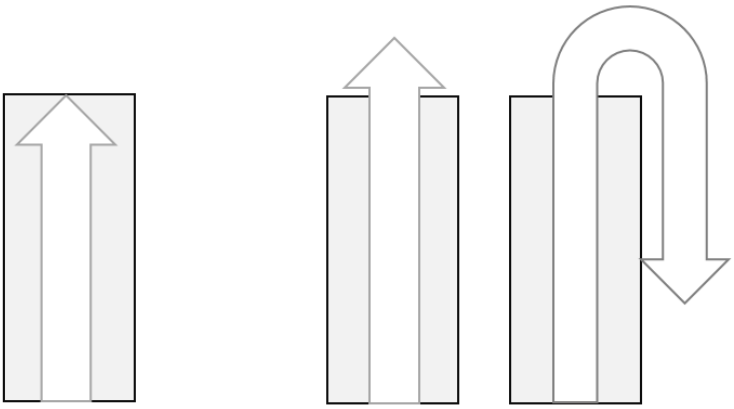

I. II.

Додаток В.
Індекс аналізованих назв

СГ із вершиною *верх*

багатоповерхо́вий
безве́рхий
безве́ршки
вверх
вверху́
ввершечку́
ввершку́
верешети́тися
верх *n*
верх *adv*
ве́рха *adv*
верха́ми *adv*
верхату́ра
верхату́рити
верхводи́ти
верхвя́к
ве́рхи́ *adv*
ве́рхівень
верхі́ве́ць
верхі́вка
верхівко́вий
верхі́вни́й
верхівни́й *n*
верхі́вни́ця
верхівни́чка
верхівни́чний
верхівни́ще
верхі́вочка
верхівча́ний
верхівчо́вий
верхі́вщина
верхі́в'я
верхі́ти
верхля́нка
верхна́к
ве́рхнє *n*
ве́рхни́к
ве́рхни́на́
верхнини́на
верхнини́нка
верхнини́ця
верхни́нка́
ве́рхни́ця
ве́рхничка
ве́рхні́й
ве́рхній *n*
ве́рхні́сть
верхного́п
верхного́пати
верхньово́дне
верхня́
верхня́к

верхня́нка
верхнячо́к
верхове́ *n*
верхове́нство
верхове́нький
верхо́ве́ць
верхо́в'є
верхови́й
верхови́к
верхо́ви́на́
верхови́на-моги́ла
верхо́ви́не́ць
верхо́винець-ока́тець
верхови́нка
верхови́нний
верхови́ночка
верхо́ви́нський
верхо́винча
верховинча́к
верхови́нщина
верхови́ня
верхови́нячко
верхови́ці
верхови́чка
верхо́вний
верхо́вник
ве́рховинь
верхові́д
верхові́дка
верхові́ття
верховла́дний
верховла́дність
верхо́вний
верхо́вні́йший
верхо́вність
верхово́д
верхово́да
верхово́дар
верхово́дець
верховоди́тель
верхово́дити
верхово́диця
верховоді́ння
верхово́дка
верхово́дний
верхово́дник
верхово́дниця
верхово́дність
верхово́дство
верховщи́зна
верхо́вщина
верхо́вщинний
верхов'я́нин
верхов'я́нка
верхогі́р'я
верхогля́д
верхогля́дка
верхогля́дство
верхола́
верхолу́диця

верхольо́д
верхольо́дниця
верхоля́к
верхо́м *adv*
верхопла́вка
верхоплу́тня
верхорі́ччя
верхосушни́к
верхотво́рець
верхоти́на
верхоту́ра
верхоу́мка
верху́ *adv*
верхува́ння
верхува́ти
верхува́тий
верхува́то
верхува́ць
верху́ша
верху́шка
верш
верша́
верша́ва
верша́дка
ве́рша́дь
верша́к
вершака́н
вершака́ня
вершака́тий
вершакува́тий
верша́лина
верша́н
верша́на
верша́ни
верша́нище
верша́нка
вершанки́
верша́ночка
ве́ршань
верша́ня
верша́нячко
вершачи́на
вершачи́ня
вершачи́нячко
вершачо́к
ве́ршва
ве́рше *adv*
ве́рше́ний
вершени́ти
вершення
ве́ршень
верше́нька
верше́нько
вершету́ра
вершету́рений
вершету́реник
вершету́риння
вершету́рити
вершету́ритися
верше́чки

вершéчковий
вершéчний
вершéчóк
вершидá
вершидіна
вершикáня
вершина
вершинка
вершинний
вершинок
вéршинь
вершиня
вершинячко
вершити
вершитися
вéршище
вершів’я
вершіє
вершій
вершіль
вершілька
вершільник
вершіля
вершіння
вершінь
вершки
вершківка
вершкóва
вершкóваня
вершкóвий
вершком *adv*
вершкувáння
вершкувáти
вершкувáтий
вершнáк
вéршний
вéршник
вéршниця
вершничóк
вéршно
вершнюк
вершня
вершняк
вершовиння
вершовиннячко
вéршóк
вершóчний
вершóчок
вершувáти
вершýля
вéрщик
верщóк
взвéршя
вивершений
вивершення
вивершетýрений
вивершетýрити
вивершетýритися
вивершетýрювати
вивершетýрюватися

ви́ве́ршити
ви́вершитися
виве́ршувати
виве́ршуватися
високове́рхий
відве́рху
возверх *adv*
всесовершенне
всесовершенний
вузькове́рхий
вузькове́ршник
голове́рхий
гостров́ерха *n*
гостров́ерхий
двоєве́рхий
двопове́рхий
двоповерхо́вий
дове́рха́
дове́рху
доверша́ти
дове́рше́ний
дове́рше́ність
дове́ршення
доверши́мий
дове́рши́ти
доверши́тися
дове́ршування
дове́ршувати
дове́ршуватися
дурнове́рхий
за́верх
заверхови́нний
заверхува́ти
заверша́льний
заверша́нин
заверша́ти
заверша́тися
заве́рше́ний
заве́ршеність
заве́рше́ння
заве́рши́ти
заверши́тися
завершко́вий
заве́ршувальник
заве́ршувати
заве́ршуватися
заве́ршя
зверх *n*
зверх *adv*
зве́рха́
зве́рхи
зве́рхів
зверхмолока́
зверхмолоко́
зве́рхне
зве́рхник
зверхнина́
зве́рхній
зверхні́йший
зве́рхність

зве́рхньо
зверхо́вний
зверхо́м
зве́рху
зверша́ти
зверша́тися
зве́рше́ний
зве́ршени́ти
зве́ршено
зверше́нство
зверше́нствування
зве́ршеня́ти
зверше́чка
зверше́чку
зверши́ти
зверши́тися
зве́ршки
зве́ршність
зве́ршувати
зве́ршуватися
золотове́рхий
із-... → з-...
кве́рху
кількапове́рховий
кривове́рхий
кривове́рший
крутове́рхий
моги́ла-верхови́на
наверсі
наве́рх
наве́рха
наве́рхи
на́верхник
наве́рхня
наверхня́к
наве́рху́
наверша́ти
наве́ршений
наве́ршення
наверши́ти
на́ве́ршник
навершни́чок
наверше́к
наве́ршувати
наве́ршя
навершня́к
навершня́ник
назве́рх
найзве́рхи
наповерсі
наповерх
нау́верх
неверше́ний
невиверше́ний
недоверший
недовершити
неперевершéний
неперевершéно
о́вершки
од- → від–

одноповерхо́вий
переверхува́ти
перевершá́ти
переве́ршений
переве́ршення
перевершúти
перевершúтися
переве́ршувати
переве́ршуватися
підве́рх
підве́рхо́м
підве́ршок
пове́рсі *adv*
пове́рся *n*
по́ве́рх *n*
пове́рх *adv*
пове́рха
поверхборозни́й *n*
пове́рхи
поверхі́вка
пове́рхне *n*
поверхне́вий
пове́рхний
пове́рхни́к
поверхни́на́
пове́рхниця
пове́рхничка
пове́рхній
пове́рхність
пове́рхность
пове́рхня
поверхня́чий
поверхо́вий
поверхо́виця
поверхо́вість
пове́рхо́вний
поверхо́вність
поверхо́вно
поверхо́во
пове́рхов’я
пове́рху
поверхува́ти
поверша́ти
поверши́ти
пове́ршний
пове́ршник
пове́ршува́ти
позве́рхній
позве́рх
по-зве́рхньому
позверхо́вне
позверхо́вний
позверхо́вність
позверхо́вно
почерезве́рх
презве́рха
презве́рхи
пресоверше́ннійший
приве́ршуватися
розверши́ти

розве́ршувати
самосоверше́нний
соверша́ти
соверша́тися
совершени́тися
совершенне
соверше́нний
соверше́нно
соверше́ннок
совершення
соверше́нство́
соверши́тель
соверши́ти
соверши́тися
со́вершний
сове́ршність
споверх
спове́рху
суве́рхий
сувершко́вий
суве́ршность
су́вершок
сухове́рх
сухове́рха
сухове́рхи
сухове́рхий
сухове́ршки
темнове́рхий
тонкове́рхий
триповерхо́вий
у-... → в...
уверше́ний
уверши́тися
узве́ршина
узве́ршя
червонове́рхий
черезве́рх
черезве́ршний
чотирьохпове́рховий
широкове́рхий

СГ із вершиною *гора*

бага́ть-гора́
білого́ра
вгорі́
вго́рішки
вго́рок
вгоро́чку
вго́ру́
вдгорі
ве́лич-гора́
верхогі́р’я
взгорі
взго́рок
взгоро́чок
взгору
ви́горувати
високогі́р’я
ві́дгора
відгори́

гі́рка
гі́рни́к
гірни́стий
гірни́цтво
гірни́цький
гірни́ця
гірни́чий
гірни́чник
гірні́шний
гірнопромисло́вець
гірнопромисло́вий
гірню́к
гірня
гірня́к
гірня́чка
гі́ронька
гі́рочка
гірська́ *n*
гірське́ *n*
гірськи́й
гі́рця
гірча́к
гі́рчи́на
гі́р’я
гіря́ни
гіря́ни́н
гіря́нка
гольго́ра
го́ра́ *n*
го́ра *adv*
гора́-низ
гора́є́ц
гора́й
гора́к
гора́ка *adv*
гора́ль
го́рар
горбого́р’я
горей *adv*
горе́нец
горе́нка
го́рець
горе́чка
го́ри
горина
го́ринець
гори́нка
гори́ста *n*
гори́сько
гори́ця
гори́чка
горишка́ *adv*
гори́ща
го́ри́ще
го́рі
го́рі-до́лі
горівни́ці
горіду́ба
горі́здра
горіли́цею

горі́ли́ць
горіли́чки
горілу́ч
горіни́ць
горі́ніж
горі́нка
горі́ський
горі́че́ревом
горішка́ *adv*
горі́шне *n*
горі́шник
горі́шній
горішню́к
горі́шня *n*
горішня́к
горішня́нин
горішня́нка
горішня́нський
горішня́чка
горішня́чок
горі́шшя
горіща́нин
горі́ще
го́рка
горная *n*
горне *adv*
горнеє
го́рний
го́рник
го́рни́ця
го́ричка
го́рнишний
го́рнійший
горнопроми́шлєний
горнороб́очий
горня́к
горови́й
горови́к
горої́житися
горої́жний
горої́жник
горої́жниця
горол́етний
горо́ні́ж
го́ро́нька
го́рочка
горо́ю
го́рський
горува́ти
гору́ня
горю́н
горя́вка
горя́к
горяка́ *adv*
горя́на
горя́нець
горя́ни
горя́ни́н
горяни́ця
горя́нка

горя́нки
горя́ночка
горя́нський
горя́нщина
гурака́ *adv*
гу́ра́ль
гу́рати
гу́рний
гуря́ти
ґу́раль
дго́рі
догори́
догоричéрева
догорі́лича
загірéнько
загі́р’я
загі́р’ячко
заго́ра
заго́рний
загоровува́ти
загоря́нин
згі́рка
згі́рки *adv*
згі́рний
згі́рно
згіро́к
згі́рочок
згі́р’я
зго́ри́
згорка́
зго́рок
зго́рочок
згоро́ю
зго́ру
згорува́ти
згу́рити
ід- → д-
кгорі
косогі́р
косогір’я
косого́р
косого́рик
косокогі́р
крутогі́р
крутогі́р’я
крутого́р
крутого́ра
крутого́ри
крутого́рий
лисогі́р
лисогі́рка
лисого́р
лисогора́
лісогі́р’я
лісого́ра
май горі́
межи́гі́рець
межи́гір’я
межиго́ра
межиго́ри

міжгі́р’я
нагара́чити
нагі́р
нагі́рний
нагі́р’я
на-гора́ *adv*
нагара́чити
наго́ри
нагорі́
нагороїжитися
на́горок
наго́ру́
надгі́р’я
огі́рниця
од- → від-
острогі́рка
па́гір
па́гірок
па́го́рок
па́горочок
перегі́р’я
пере́горок
передгі́р’я
підгі́р
підгі́рок
підгі́рський
підгі́рщина
пі́дгір’я
підгіря́ни
підгіря́нин
підгіря́нка
підгір’ячко
пі́дгора́
підго́рівка
пі́дго́рок
підгоро́чка
підго́ру
підго́рці
підго́р’я
підгоря́ни
плоскогі́р’я
плоского́р’я
погірни́к
погі́р’я
погори́стий
погорі́шний
пого́рок
подгі́р’я
подго́рник
полу́гір’я
при́гір
при́гірок
при́гор
при́го́ра
при́горка
приго́рок
пустогі́р’я
скосогі́р
скосого́р
скосого́рка

скосого́рок
соли́гора́
стрім-вгору́ *adv*
сугі́р’я
су́горки
су́горок
сузго́рки
у- → в-
узгі́р
узгі́рок
узгі́р’я
узгі́р’ячко
узго́рок
узго́р’я
черезгора́
Чорногі́рці
Чорного́ра
чорного́рець
Чорного́рець
Чорного́ри

СГ ІЗ ВЕРШИНОЮ *НИЗ*

відни́зу
вижа́ти
вни́жувати
вниз
низу́
гора́-низ
дніпронизови́й
довпони́ж
дони́зу
заниж́ати
зани́ження
зани́жування
зани́жувати
занизи́ти
за́ни́зьки́й
зани́зько
знижа́ти
знижа́тися
зни́жений
зни́ження
зни́жи́ти
зни́жка
зни́жувати
зни́жуватися
знизе́нька
зни́зити
зни́зитися
зни́зок
зни́зу
зни́зька
зунижи́ти
лісони́ззя
май ни́же
май ни́жий
май ни́зький
май ни́зько
наднизо́вий
найнижа́йший

найни́жий
найни́жний
найни́жче
найни́жчий
нани́з
нани́зі
нанизу́
нани́зько
не́жа
нижа́йший
ни́же
ни́жей
ни́женець
ни́ження
ни́жий
нижина́
ни́жни́к
ни́жниця
ни́жній
ни́жня *n*
нижня́к
нижня́ни
нижня́нин
нижня́нський
ни́жчати
ни́жче
ни́жчий
низ
ни́звена
ни́зень
низе́нький
низе́нько
низе́сенький
низи́
низи́на́
низи́нка
низи́нне́ *n*
низи́нний
ни́зити
низитися
низі́вка
низійни́й
низі́йти́
низі́сій
низі́сьо
низіти
низі́цький
низі́цько
низі́чкий
ни́зка *n*
низме́нний
низмина́
низо́ва *n*
низо́ве́ць
низо́в’є
низо́ви́й
низови́к
низо́ви́на́
низо́винка
низо́вка

низо́вочка
низо́вський
низо́в’я
низо́к
ни́зом
низо́нький
низо́нько
низо́та́
низу *adv*
низь
низьке́ *n*
низьке́нький
ни́зьки́й
ни́зькість
ни́зько
низькогла́зий
низькоді́л
низькодо́лля
низькодо́ловина
низькоо́кий
низькоро́слий
низькува́тий
ни́зьок
ни́зьство
низю́к
низя́
низя́ни
низяний
низяни́н
низя́нка
обнижа́ти
обни́ження
обнижи́ти
обнижи́тися
обни́жник
обни́жувати
обни́жуватися
о́бниз
обни́ззя
обни́зити
обнизіти
пере́низ
переніизина
перениизи́ти
перениизи́тися
пере́низь
підни́з
підни́ззя
по́ниж
понижа́ти
понижа́тися
понижа́ючий
по́ни́же
пони́жений
пони́ження
понижено
пони́жи́ти
понижи́тися
пони́жуваний
пони́жування

поні́жувати
поні́жуватися
понижча́ти
пониз
поні́ззя
поні́зити
поні́зки
поні́зок
понизо́вець
понизо́вка
понизо́в’я
понизу́
по́низький
по́низько
поні́зьку
попідні́з
попідні́зом
принижа́ти
принижа́тися
прини́же́ний
прини́женість
прини́ження
прини́жено
прини́жити
прини́житися
прини́жуваний
прини́жува́ти
прини́жува́тися
прини́зина
прини́зливо
прини́зок
прини́зити
прини́зи́тися
прини́зли́вий
розні́жина
спідні́зу
спонижа́ти
унижа́ти
унижа́тися
уні́жений
уні́ження
унижо́ний
уні́жувати
уні́жуватися
у- → в-

СГ ІЗ ВЕРШИНОЮ *ДІЛ*

вділ
вдоли́ні
вдоли́нку
вдоли́ну
вдо́лі
ви́дол
ви́до́лина
ви́до́линка
ви́до́линок
видо́линочок
віддоли́ни
відді́лу
ддо́лині

ддо́лі
діл
доді́льний
додоли́ни
додо́лі
додо́лку
додоло́ньку
додо́лочку
додо́лу
дол
до́ла
до́лець
до́ли
доли́на
доли́нець
доли́ни
доли́ниця
доли́ні *adv*
доли́нка́
долинки́
до́линня
доли́нонька
доли́но́чка
доли́ною *adv*
долинськи́й *n*
доли́ну *adv*
доли́нці
долиня́ка
долиня́ни
долиня́ник
долиня́нин
долиня́нка
долиня́р
доли́ще
до́лі́
до́лі́в
доліївка
доліївлиць
долівни́ць
доліївонька
доліївочка
доліївский
доліїзнач
долізна́чки
доліїлиць
доліни́ць
долінїж
доліїський
долічéрева
доліїшнє *n*
до́лі́шній
доліїшня
долішня́к
долішня́ни́н
долішня́нський
доліїшшя
до́лка
долкува́ти
долкуватість
до́ловина

до́ло́к
до́лом
до́лонько
до́лочко
до́лочок
долу
долува́ти
до́льний
долю́нька
доля́нець
доля́ни́н
за́до́лина
здо́ла
здо́ли
здоли́ни
здо́ли́нок
здо́лі
здолів
здо́лу
здолува́ти
із- → з-
май вдоли́ну
май до́лі
май по́долу
наді́л *adv*
надоли́ні
надоли́ну
надо́лі
на́долок
низькоді́л
низькодо́лля
низькодо́ловина
од- → від-
паді́л
па́до́л
падо́лок
передо́ли
передо́ли́на
підді́л
піддоли́на
піддолини
поді́л
поділе́нько
поді́лля
поді́лок
поді́лочок
поді́льский *n*
подільча́
подо́л *n*
подо́л *adv*
подо́лець
подо́ли
подоли́нок
подолі́нка
подолі́шний
подолі́шник
подолкува́ти
по́до́лля
подо́ловина
подо́лок

подо́лочок
по́долу *adv*
подо́лушка
подо́ля
подоля́к
подоля́ни
подоля́нин
подоля́нка
подоля́ночка
подоля́нчик
подоля́чка
подо́льний
подо́льці
при́діл
придоли́нка
придоли́нок
придо́лок
придо́лочок
проді́л
продоли́нка
ро́зді́л
ро́здо́л
ро́здола
роздо́ли
роздо́лина
роздо́линка
роздо́лля
стрім-вділ *adv*
суході́л
суході́лля
суходо́л
суходо́лля
суходо́ловина
суходо́лля
у- → в-
удо́л
удо́лля
удо́ль
удо́льний
юдол
юдо́ль

СГ ІЗ ВЕРШИНОЮ *ПІД*

відсподá
відспо́ду
вспід
вспо́ді
всподý
допопі́дплечі
доспода́
доспо́ду
з- → зі-
заспі́дниця
зі́спіді
зі́спідь
зіспо́дку
зіспо́ду
із- → зі-
на́спі́д
наспі́дку

наспо́ді
наспо́док
од- → від-
о́під
пад
па́ди
під
підо́к
пі́дпід *adv*
підспі́д
підспі́дник
підспі́док
підспо́дом
под
подели́ня
поде́ля
по́дена
поде́ння
поде́нок
поде́нчі
по́ди́
по́ди́на
по́ди́нка
по́диночка
поди́ння
поди́нок
по́ди́ня
поди́сько
поди́ще
поді́к
подо́вий
по́до́к
подо́чок
пози́спід
по́пі́дспід
поспідня́нка
предспі́д
преспі́д
преспо́дне *n*
преспо́дниця
преспо́дній
преспо́дня
спід
спі́дка
спі́дки́
спі́днє *n*
спі́дник
спі́дни́ця
спіднича́
спідни́ченька
спіднич́ина
спіднич́ська
спідни́чка
спіднич́очка
спі́дні *n*
спі́дній
спі́дня
спідня́к
спідняки́
спідня́нка

спідня́рка

спідня́чка

спі́до́к

спідспо́ду

спіду́шка

сподáк

спо́день

сподéньки

сподú

сподúння

сподиспо́ддя

спо́дники

спо́дні

спо́дня

спо́дня́та

сподняки́

сподовé *n*

сподовúй

сподовúк

сподовúна

сподовúння

спо́док